

288.801

3

ალ. წერეთელი

ქველი რუმის
ისტორია

აღ. წ ე რ ე თ ე ლ ი

ძველი რომის
ისტორია

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი 1992

წიგნი წარმოადგენს პროფ. ალ. წერეთლის „ძველი რომის“ პირველი და მეორე ნაწილების ხელმეორე, გადამუშავებულ გამოცემას. იგი მოიცავს რომის სახელმწიფოს ისტორიას მისი წარმოქმნიდან ვიდრე რესპუბლიკის ხანის დასასრულამდე. ნაშრომში თანამიმდევრულად არის განხილული რომის ისტორიის აღნიშნული ხანის სოციალ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ვითარება.

განკუთვნილია სტუდენტებისა და ფართო მკითხველისათვის.

რედაქტორი ნ. ლომოური

რეცენზენტები: ს. ყაუხჩიშვილი

გ. გამრეკელი

K 288.801
3

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1992

0503010000

II

608(06)92

ISBN 5-511-00415-4

საქართველოს ეროვნული
ბიბლიოთეკა

რ ე ლ ა ქ ტ ო რ ი ს ა გ ა ნ

ძველი ქვეყნების ისტორიის სწავლება ჩვენში თბილისის უნივერსიტეტის დაარსებისთანავე დაიწყო და იმთავითვე წამოიჭრა ქართულ ენაზე სათანადო სახელმძღვანელოებისა და დამხმარე ლიტერატურის შექმნის აუცილებლობის საკითხი. ერთ-ერთი პირველთაგანი, ვინც ეს საპატიო და ფრიად პასუხსაგები საქმე ითავა, პროფესორი ალექსანდრე წერეთელი იყო; იგი იმ თაობას ეკუთვნოდა, რომელიც ქართული საუნვერსიტეტო მეცნიერებისა და განათლების სათავეებთან იდგა.

ალექსანდრე იოსების ძე წერეთელი დაიბადა 1889 წელს. 1915 წელს დაამთავრა ხარკოვის უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტი; 1918 წელს დატოვებულ იქნა თბილისის უნივერსიტეტში ძველ ისტორიაში საპროფესოროდ მოსამზადებლად, ხოლო 1922 წელს აირჩიეს საბერძნეთისა და რომის ისტორიის კათედრის ასისტენტად; მასვე მიენდო ანტიკური ისტორიის კურსის კითხვაც; შემდეგი წლიდან კი იგი უკვე ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის კურსსაც კითხულობდა. 1927 წელს ალ. წერეთელმა დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია და იმავე წლიდან სათავეში ჩაუდგა ძველი ქვეყნების ისტორიის კათედრას.

ალ. წერეთელი 20-იანი წლებიდან ნაყოფიერად მუშაობს ძველი ისტორიის ცალკეულ პრობლემებზე; მის პირველსავე ნაშრომებს, სამეცნიერო ინტერესთან ერთად, ის მნიშვნელობაც ჰქონდა, რომ გამოიხსნული იყო სტუდენტებისთვის სახელმძღვანელოებად. ქართულ ენაზე ძველი ქვეყნების ისტორიის სახელმძღვანელოთა შექმნის ჭეშმარიტ მოთავედ სწორედ პროფესორი ალ. წერეთელი უნდა მივიჩნიოთ. ეს არის მისი განსაკუთრებული და დაუვიწყარი დამსახურება. მის მიერ შექმნილ სახელმძღვანელოებზე ქართველ ისტორიკოსთა მრავალი თაობა აღიზარდა.

ჯერ კიდევ 1923—1924 წლებში ალ. წერეთელმა გამოსცა სახელმძღვანელო ნაკვეთები: „კრეტა-მიკენის საბერძნეთი“, „პომეროსის საზოგადოება“, „სკოლა და სახალხო განათლება ძველ საბერძნეთში“,

მომდევნო წლებში წიგნების მთელი რიგი: „~~სტალინის~~ სეისახთეა“, „ძველი აღმოსავლეთი, ეგვიპტე და ბაბილონია“, „ძველი საბერძნეთი“, I ნაწილი, ხოლო 1935 წელს — „ებრაელთა ისტორია“. აქ კარგა ხნით შეწყდა ალ. წერეთლის ნაყოფიერი პედაგოგიურ-აღმზრდელი მუშაობა და შემოქმედებითი მოღვაწეობა. ალ. წერეთელი ქართული ინტელიგენციის იმ პლედას ეკუთვნის, რომლებიც 30-იანი წლების რეპრესიების მსხვერპლნი გახდნენ და წლების განმავლობაში შორეულ მხარეებში მოუხდათ იძულებითი ყოფნა. მაგრამ უჩვეულო სულიერი სიმტკიცით დაჯილდოვებულმა ალ. წერეთელმა გაუძლო მძიმე განსაცდელსა და ტანჯვას, გულგაუტეხელი დაბრუნდა გადასახლებიდან და შესაშური ენერგიით შეუდგა საქმიანობას, როგორც უნივერსიტეტის პროფესორი და მკვლევარი.

მოკლე დროის მანძილზე ალ. წერეთელმა გამოსცა დამხმარე სახელმძღვანელოები: „სირია და ფინიკია“, „ძველი საბერძნეთი“ (გამოცა სამჯერ — 1956, 1958 და 1966 წწ.), „ძველი რომი“ ორ წიგნად, გამოკვლევა „მარკუს ტულიუს ციცირონი“ და არაერთი სამეცნიერო სტატია.

ყველა დასახელებული წიგნი მეცნიერების იმ დონის შესაბამისად იყო დამუშავებული, როდესაც ისინი იქმნებოდა. მასალა გადმოცემულია ღრმა ცოდნით, პედაგოგიური გამართულობით და ცოცხალი ენით. ეს წიგნები დღესაც უდიდეს დახმარებას უწევს ჩვენი უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებს ძველი ისტორიის შესწავლაში.

ანტიკური ისტორიის ისეთი სახელმძღვანელოები, რომლებშიაც საბერძნეთისა და რომის ისტორიის კურსი თანამიმდევრულად და სასწავლო პროგრამის შესაბამისად იყოს გადმოცემული, ჩვენ არსებითად არ გავაჩნია ალ. წერეთლის წიგნების გარდა. 30-იან წლებში რუსულიდან თარგმნილი სახელმძღვანელოები კარგახანია მოძველდა და, ამდენად, ასეთ სახელმძღვანელოებზე მოთხოვნა ძალზე დიდია. „ძველი საბერძნეთის“ გამოცემა, როგორც ვთქვით, ავტორმა სამჯერ შეძლო, რის შედეგადაც სახელმძღვანელო საკმაოდ დაიხვეწა. „ძველი რომის“ ხელმეორედ გამოცემა კი ალ. წერეთელს აღარ დასცალდა, იგი 1967 წ. გარდაიცვალა. მან ვერ მოასწრო ამ სახელმძღვანელოს მესამე წიგნის დაწერაც, რის გამოც თხრობა მხოლოდ რესპუბლიკის დასასრულამდეა.

დღეს ჩვენ გადავწყვიტეთ „ძველი რომის“ ხელახლა გამოცემა, რამდენადაც მას უაღრესად საჭირო და სასარგებლო წიგნად მივიჩნევთ სასწავლო პროგრამასთან დაახლოებისა და სტუდენტებისათვის სახელმძღვანელოს ხმარების გაადვილების მიზნით, წიგნები საგრძნობლად შემოკლდა და ორივე ტომი ერთ წიგნად გაერთიანდა.

უახლესი ლიტერატურის საფუძველზე ხელახლა დაიწერა პირველი თავი: „აპენინის ნახევარკუნძულის ბუნებრივი პირობები და უძველესი მოსახლეობა“. ეს თავი დაწერა ალ. წერეთლის მოწაფემ, უნივერსიტეტის ძველი ქვეყნების ისტორიის კათედრის დოცენტმა ლ. იოსელიანმა. სხვა მხრივ ტექსტი უცვლელად არის დატოვებული, ოღონდ ზოგან შევსებულია უახლესი სამეცნიერო ლიტერატურის საფუძველზე. წიგნს დავურთეთ დამხმარე ლიტერატურის ნუსხა.

ზემოხსენებულ შესწორებათა შეტანა შესაძლებლად მივიჩნიეთ, რადგან ამის თაობაზე განსვენებულ მეცნიერს მისი სიცოცხლის ბოლო წლებში ვესაუბრეთ, ვიცოდით, რომ იგი ნაშრომის გადამუშავებას საჭიროდ მიიჩნევდა და არსებითად გადამუშავების პრინციპული მხარეები მასთან შეთანხმებული იყო.

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

აპენინის ნახევარკუნძულის ბუნებრივი პირობები და უძველესი მოსახლეობა

1. აპენინის ნახევარკუნძულის ბუნებრივი პირობები

აპენინის ნახევარკუნძულის ბუნებრივი პირობები ხელსაყრელია ადამიანთა საზოგადოების განვითარებისათვის. სახელწოდება „იტალია“ თავდაპირველად მხოლოდ ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილს ეწოდებოდა. მან ძველადვე მიიპყრო ბერძენი კოლონიზატორების ყურადღება¹. ძვ. წ. III საუკუნეში ეს სახელწოდება გავრცელდა მთელს ნახევარკუნძულზე, ხოლო იმპერიის დასაწყისში ამ ცნებაში უკვე თანამედროვე ჩრდილო იტალია, ე. ი. მდინარე პოს ველი იგულისხმებოდა.

აპენინის ნახევარკუნძული ვიწრო ზოლად იჭრება ხმელთაშუაზღვაში. ჩრდილოეთით მისი ბუნებრივი საზღვარია ალპების მთები, რომლებიც სამი მხრიდან კრავენ მდინარე პოს (ძველი პადუის) ველს და გამოყოფენ იტალიას დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებისაგან. ალპების განშტოებას წარმოადგენს აპენინის მთები, რომელთა ჯაჭვი თან სდევს მთელ ნახევარკუნძულს ჩრდილოეთიდან სამხრეთამდე. აპენინის მთები თანდათან დაბლდება სამხრეთის მიმართულებით.

კუნძული სიცილია მესინის ვიწრო სრუტით გამოიყოფა ნახევარკუნძულისაგან. გეოლოგიურად სიცილია ხმელეთის გაგრძელებაა. წყლით დაფარული აპენინის მთების სამხრეთი ნაწილი გრძელდება სიცილიაშიც.

¹ ანტიკური ტრადიციის მიხედვით სწორედ ბერძენმა დაარქვეს საძოვრებით მდიდარ ამ მხარეს „იტალია“, რომელსაც უკავშირებენ სიტყვა ვიტულუსს, ე. ი. „ხბოს“. ამ ტრადიციის მიხედვით ამ სიტყვიდან წარმოიქმნა სახელწოდება „ვიტალია“, ანუ „იტალია“, რომელიც სიტყვა-სიტყვით „ხბოს ქვეყანას“ ნიშნავს.

სამი მხრიდან აპენინის ნახევარკუნძული შემოფარგლულია ხმელთაშუაზღვის ნაწილებით. აღმოსავლეთიდან მას ეკვრის ადრიატიკის ზღვა, სამხრეთიდან — იონიის, ხოლო დასავლეთიდან — ტირენის და ლიგურიის ზღვები. ეს სანაპიროები მოუხერხებელია ნაოსნობისათვის. მაგალითად, აღმოსავლეთ სანაპიროზე არის ბუნებრივი ნავსადგურები, მისი ნაპირები ან ფლატეებიანი ციცაბოა, ან კიდევ მდიდარია მეჩჩებებით. შედარებით უფრო მოსახერხებელია სამხრეთი სანაპირო. რაც შეეხება აპენინის ნახევარკუნძულის დასავლეთ სანაპიროს, იქ რამდენიმე ღრმა ბუნებრივი უბეა, რაც შედარებით მოსახერხებელს ხდის მას ნაოსნობისათვის. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა დასავლეთ სანაპიროს შუა ნაწილი, კერძოდ კი, კამპანიაში თანამედროვე ნეპოლიტანური და სალერნის ყურეები.

კუნძულის სისტემის სიღარიბე, ბალკანეთის ნახევარკუნძულთან შედარებით. გარკვეულად აფერხებდა ზღვაოსნობის განვითარებას. სიცილიის ჩრდილოეთით მდებარე კუნძულების ჯგუფი ცნობილია ლიპარის და ეგათის კუნძულების სახელწოდებით. შედარებით უფრო მსხვილი კუნძულები — სარდინია და კორსიკა ხმელთაშუაზღვას საკმაოდ დიდი მანძილით არის დაცილებული. აპენინის ნახევარკუნძულის სისტემაში გარკვეული ადგილი უჭირავს მცირე კუნძულებს: კაპრეას (თანამედროვე კაპრი) და ილვას (თანამედროვე ელბა).

იტალიის ფართობი 300000 კვადრატულ კილომეტრს აღემატება. ძვ. წ. ათასწლეულის პირველ ნახევარში ჰავა უფრო ნოტიო იყო. ჩრდილოეთში ჰავა უფრო ზომიერი იყო, ხოლო იტალიის შუა და, ნაწილობრივ, სამხრეთ რაიონებში — უფრო რბილი. აღსანიშნავია, რომ სამხრეთი იტალია, რომელიც გვალვიან მხარედ არის ცნობილი, ძველად უფრო მდიდარი ყოფილა ნალექებით და, როგორც ძველი ავტორები გადმოგვცემენ, აქ „ცა ყოველთვის ნათელი ყოფილა და ზღვა თბილი, ხოლო უამინდობა — იშვიათი“. თუმცა აპენინის ნახევარკუნძულის ჰავა არ იყო ერთგვაროვანი და ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ იგი თანდათან იცვლებოდა, მას მაინც ახასიათებდა ზომიერება: ზამთარი ყოველთვის თბილი იყო და ზაფხული მშრალი. ჩრდილოეთში (პადუნის ველი) სუბტროპიკული. ჰავა იყო, ზამთრის საშუალო ტემპერატურა 0 გრადუსს არ აღემატებოდა, სამხრეთში კი — 10-სა და —11 გრადუსს შორის მერყეობდა. წლიური ნალექი — 500—1500 (2000) მილიმეტრი იყო. ნალექის მაქსიმალური რაოდენობა ზამთარზე მოდის. იტალიის მდიდარი ფლორა ნაყოფიერი ნიადაგი და კარგი ჰავა საუცხოო პირობებს ქმნის იტალიის ფლორის სიმდიდრისათვის.

იტალია, ბალკანეთის ნახევარკუნძულთან შედარებით, მდიდარი იყო წყლის რესურსებით, მაგრამ მდინარეთა უმრავლესობა არ იყო გამოსადეგი ნაოსნობისათვის, უდიდესი სამდინარო არტერია იყო მდინარე პადუსი თავისი შენაკადებით. მდინარეები — პადუსი, რუბიკონი, მეტაგროსი და აუფილუსი — ადრიატიკის ზღვას ერთვის, ხოლო არნო, ტიბროსი, ლირისი და ვოლტურნი — ტირენის ზღვას. ეს მდინარეები იმდენად დაკნინებულია, რომ იტალიას აკლია წყლის რესურსები.

თოვლის დნობას მთებში პატარა მდინარეების აღიდება და ნიადაგის დაქაობება მოსდევდა. ეს ძალიან ხშირი მოვლენა იყო. მდინარე ტიბროსის ქვედა დინებაზე ბევრი ჭაობი იყო, რომელთა დაშრობა ძნელი გახლდათ იმდროინდელი ტექნიკის პირობებში. მაგალითად, ტუსკანის და პომპტინის ჭაობები გაუვალად ითვლებოდა.

ჩრდილო და შუა იტალია იმთავითვე მდიდარი იყო ტბებით. ალპებში მდებარეობდა ვერბანის (თანამედროვე ლაგო მაჯორის) და ვენაკის (თანამედროვე გორტეს) ტბები. ეტრურიაში მდებარეობდა ცნობილი ტრაზიმენის ტბა, ლაციუმში — რეგილიის და ალბანის ტბები, სამნიუმში ფუცინის ტბა.

იტალიის ცალკეული ოლქები არ იყო ბუნებრივად გამოყოფილი ერთიმეორისაგან. მთელი აპენინის ნახევარკუნძულის რელიეფსა და ნიადაგს წარუშლელი კვალი დაახნია მოქმედი ვულკანებმა (ვეზუვი, ეტნა, სტრამბოტი), სწორედ ამ მოქმედი და ჩამქრალი ვულკანების მოქმედების შედეგია იტალიისა და სიცილიის ნიადაგის ნაყოფიერება.

ძვ. წ. I ათასწლეულში რომაელებს მოჰყავდათ ყურძენი, ზეთის ხილი, წაბლი, გარგარი და სხვა. მაშინ ჯერ კიდევ არ იყო ცნობილი ციტრუსები, რომლებიც აქ მხოლოდ შუა საუკუნეებსა და ახალ დროში ჩნდება. ამ პერიოდში იტალიაში პირველად ჩნდება კვიპაროსი და პინია (იტალიური ფიჭვი). მარცვლეულის კულტურებიდან რომაელებს მოჰყავდათ ხორბალი, ჭვავი, ქერი. აპენინის ნახევარკუნძულის დიდი ნაწილი დაფარული იყო ტყეებით. ამის შესახებ ბევრს წერდნენ რომაელი ავტორები. მაგალითად, პოლიბიოსი მოიხსენიებს მუხის ტყეებს, სადაც ამოვებდნენ ღორებს, რომაელები დიდ ყურადღებას აქცევდნენ მიწათმოქმედებას და მეცხოველეობის განვითარებას. მათ დიდი რაოდენობით ჰყავდათ მსხვილი რქოსანი საქონელი, ცხვრები, თხები, ღორები და სხვა. დიდი იყო ინტერესი მეცხენეობისა და მეფრინველეობისადმი. რომაელი მწერლების ცნობებით ტყეები სავსე იყო გარეული ცხოველებითა და ფრინველებით.

იტალია მდიდარი იყო მარმარილოთი და სამშენებლო ქვით. ილ-

ვას კუნძულზე რომაელები მოიპოვებდნენ რკინას, ხოლო ეტრურიაში — სპილენძსა და კალას.

აპენინის ნახევარკუნძულს ცენტრალური ადგილი ეკავა ხმელთაშუაზღვის აუზში. იგი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ბალკანეთისა და პირინეის ნახევარკუნძულებთან, დუნაის აუზისა და აფრიკის ქვეყნებთან. აპენინის ნახევარკუნძულს არ ჰქონდა ისტორიული განვითარების პირობები, იგი დაშორებული იყო ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნებისაგან. სამშენებლო მასალებისა და ნაწილობრივ წიაღისეული სიმდიდრის არსებობას შედეგად მოსდევდა ქვეყნის ავტარქია და გარკვეულად აფერხებდა ადგილობრივი მოსახლეობის საგარეო ურთიერთობას. ამიტომ ისინი ჩამორჩებოდნენ უახლოეს მეზობლებს — ბერძნებსა და კართაგელებს, რომლებიც ბატონობდნენ სამხრეთ იტალიასა და სიცილიაში.

2. მოსახლეობა

აპენინის ნახევარკუნძულის სხვადასხვა მხარეში აღმოჩენილია ნეოლითური ხანის ნაკვალევი. ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილში რომანიოლის მღვიმეში დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ქვის იარაღები (ცულები, კაყისაგან დამზადებული ისრის პირები და სხვა). ლაციუმში აღმოჩენილ ნეოლითურ სადგომში არქეოლოგებმა ნახეს ქვის საფხეკები, ცულის პირები და სხვა სამუშაო იარაღები, რომლებიც წააგავს ნეანდერტალელის სადგომში აღმოჩენილ იარაღებს. ლიგურიის მთებში აღმოაჩინეს ნეოლითური ხანის მოხატული სადგომი. ამ სადგომებში მცხოვრებმა ადამიანებმა არ იცოდნენ მწარმოებლური მეურნეობა. ისინი ეწეოდნენ შემგროვებლობას, ნადირობასა და მეთევზეობას.

ნეოლითური ხანის ადრეული სადგომები თარიღდება ძვ. წ. IV ათასწლეულის დასასრულით. ამ პერიოდის ძეგლების შესწავლა მოჰპობს იმას, რომ ადამიანები თანდათანობით ტოვებდნენ გამოქვაბულებს და მღვიმეებს და სახლდებოდნენ ქოხებში, რომელთა ჯგუფები შეადგენდნენ პატარ-პატარა სოფლებს. თანდათან ვითარდებოდა მეჯოგეობა. აპენინის ნახევარკუნძულის სხვადასხვა ნაწილში აღმოცენებული ნეოლითური კულტურის ცენტრები მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ერთმანეთთან და დიდ გავლენას ახდენდა ურთიერთზე.

ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან იწყება გადასვლა ენეოლითის ხანაზე, რომელიც დაკავშირებულია სპილენძის ათვისებასა და მის გამოყენებასთან სამეურნეო ცხოვრებაში. ამ პერიოდში ადამიანები ცხოვრობდნენ მრგვალი, ოვალური ან სწორკუთხა მოყ-

ვანილობის ქოხებში, რომლებიც ხისაგან იყო გაკეთებული და შემდეგ გარედან — შელესილი თიხით.

ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისში აპენინის ნახევარკუნძულზე გამოჩნდა ახალი მოსახლეობა, რომელიც თავის საცხოვრებელ ქოხებს აგებს ხიმინჯიან საფუძველზე. ამ ხიმინჯებიანი დასახლებების ნარჩენებს თანამედროვე იტალიელები უწოდებენ „ნოციერ მიწას“, ხოლო ამ კულტურას მთლიანად ეწოდება ტერამარის კულტურა. ამდროინდელი სადგომები მდიდარია ბრინჯაოს ნივთებით (საომარი იარაღი, საყოფაცხოვრებო საგნები). ამ სადგომებში დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ცხოველთა რქებისა და ძვლებისაგან დამზადებული ნივთები და საკმაოდ განვითარებული კერამიკული ნაწარმი. აშკარად ჩანს, რომ ამ პერიოდში განვითარებული ყოფილა მესაქონლეობა და მოსახლეობას დიდი რაოდენობით ჰყოლია მსხვილი რქოსანი საქონელი, ღორები, ჩვენ პირველად აპენინის ნახევარკუნძულზე ვხვდებით ცხენსა და ორბორბლიანი ურმის კვალს. ტერამარის კულტურა აღმოცენდა ჩრდილო იტალიაში, მან დიდი გავლენა მოახდინა ლაციუმის კულტურაზე.

ძვ. წ. I ათასწლეულს აპენინის ნახევარკუნძულზე ჩნდება რკინა. ამ დროს ჩრდილო იტალიაში გამოჩნდა ახალი მოსახლეობა, რომელმაც თან მოიტანა ახალი კულტურა. ამ კულტურას პირობითად ვილანოვას კულტურა ეწოდება¹. ამდროინდელ სადგომებში დიდი რაოდენობით გვხვდება რკინისაგან დამზადებული სხვადასხვა საგანი. აგრეთვე თიხისა და ბრინჯაოს ჭურჭელი შემკული რთული გეომეტრიული ორნამენტით. ამ კულტურას ათარილებენ ძვ. წ. 900—500 წლებით.

ძვ. წ. I ათასწლეულს აპენინის ნახევარკუნძულზე იყო ეთნიკურად ჰრელი მოსახლეობა, ამიტომ იტალიური ტომების ეთნოგენეზის საკითხი არის ძველი ისტორიის ერთ-ერთი ურთულესი პრობლემა. დაახლოებით ძვ. წ. IV საუკუნეში იტალიის ტომები შემდეგნაირად იყვნენ დასახლებული: ჩრდილოეთში, ე. წ. ცენტრალურ გალიაში (მდ. პადუნის ველი) ბინადრობდნენ გალური, ანუ კელტური წარმოშობის ტომები (ინსუმბრები, ცენომანები, ბოები და სენონები). ამ ტომებს ეკავათ აგრეთვე მიწები უფრო სამხრეთ-აღმოსავლეთით, აპენინის მთებსა და ადრიატიკის ზღვას შორის. მდინარე პადუნის დელტის ჩრდილოეთით და ჩრდილო-აღმოსავლეთით ცხოვრობდნენ ვენეტები. რესპუბლიკური ხანის რომში აპენინის მთების ჩრდილოეთ ნაწილში, თანამედროვე გენუის სანაპიროზე და ზღვისპირა ალპების

¹ ეს არის სოველ ვილანოვას სახელწოდება, სადაც არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს ამ კულტურის კვალი.

ზოლში ცხოვრობდნენ ლიგურები, ანუ ლიგიები¹. გორაკიან ოლქში ტიბროსის დასავლეთით ტირენის ზღვამდე ცხოვრობდნენ ეტრუსკები, რომლებსაც ბერძნები ტირენებს უწოდებდნენ, უფრო აღმოსავლეთით — უმბრები და პიცენები. ტიბროსის დინების სამხრეთით ბორცვებიან ველზე ცხოვრობდნენ ლატინები. ჩრდილოეთიდან მათ ესაზღვრებოდა საბინები, ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან — ექვები, აღმოსავლეთის მხრიდან ლატინებს ესაზღვრებოდნენ ჰერნიციები, ხოლო სამხრეთიდან — ვოლსკები. შუა იტალიის ცენტრალურ ნაწილში, პიცენების სამხრეთით, ცხოვრობდნენ სამნიტები. სამხრეთ იტალიაში, კამპანიის ოლქში ცხოვრობდნენ ე. წ. „კამპანიელები“, რომლებიც ეთნიკურად მიეკუთვნებოდნენ ოსკური და სამნიტური წარმოშობის ტომებს. მათ ადრევე განიცადეს ბერძნების დიდი გავლენა. სამხრეთ იტალიის ერთ ნაწილში ცხოვრობდნენ ლუკანები და ბრუტიები, ხოლო აპულიასა და კალაბრიაში ცხოვრობდნენ მესაპები, იაპიგები და სხვა. ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში კუნძულ სიცილიაზე ცხოვრობდნენ სეკულები და სიკონები, რომლებიც გააძევეს კუნძულის ცენტრალური და დასავლეთი ნაწილებიდან ბერძენმა და კართაგენელმა კოლონიზატორებმა.

ლინგვისტური თვალსაზრისით აპენინის ნახევარკუნძულის მოსახლეობა იყოფა შემდეგ ენობრივ ჯგუფებად: კელტური (გალური), ვენეტური, ოსკურ-უმბრული, ლატინურ-ფალესკურ-სეკულური, მესაპური, სიკონური და ეტრუსკული. ვინაიდან ლიგურული და პიცენური ენების შესახებ მასალები ძალიან მცირეა, ამიტომ მათ არ გამოყოფენ ცალკე ენობრივ ჯგუფებად. ამრიგად, ლიგურული, პიცენური და ეტრუსკული ენების გარდა, დანარჩენი ენები ერთიანდებიან სამ ჯგუფად: 1. კელტური, 2. იტალიკური (უმბრები, ლატინები, ფალესკები, სეკულები, სამნიტები, ექვები და შუა იტალიაში მცხოვრები სხვა ტომები); 3. ილირიული (ვენეტები და მესაპები). ამ ჯგუფების წარმოშობის დადგენას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ძველი რომის ისტორიის შესწავლისათვის.

მეცნიერებაში დღესაც გრძელდება დავა დაწყებული XIX საუკუნის ენების კუთვნილების შესახებ. ერთხანს ვარაუდობდნენ, რომ ეს სამივე ენობრივი ჯგუფი მიეკუთვნებოდა ინდოევროპულს. დღესაც

¹ ცნობილია, რომ ლიგურები ითვლებიან აპენინის ნახევარკუნძულის უძველეს მოსახლეებად. ისინი თავდაპირველად სამხრეთ საფრანგეთში და პირინეის ნახევარკუნძულზე ცხოვრობდნენ. ვარაუდობენ, რომ ლიგურებმა შექმნეს ნეოლითური ხანის კულტურა. შემდეგ ისინი სხვა ტომებმა განდევნეს ჩრდილო-დასავლეთისაკენ. თავიანთი ცხოვრების წესი ლიგურებმა შეინარჩუნეს ძვ. წ. I საუკუნემდე. ზოგიერთი მეცლევარი მათ ენას ინდოევროპული ენების ჯგუფს მიაკუთვნებს, მაგრამ ამ ჰიპოთეზას მრავალი მოწინააღმდეგე ჰყავს.

თვის მიღებულია აზრი იმის შესახებ, რომ მხოლოდ მეორე ჯგუფი (იტალიკური), ყველაზე მრავალრიცხოვანი, მიეკუთვნება ინდოევროპული ენების ჯგუფს.

XX საუკუნის 20—30-იან წლებში ფიქრობდნენ, რომ იტალიკები აგტონხონები იყვნენ, დღეისათვის მიღებულია აზრი იმის შესახებ, რომ ეს მოსული მოსახლეობაა, თუმცა არ არის დადგენილი მათი პირვანდელი სამშობლო, მიგრაციის მარშრუტი და დრო.

ამ ტომებს შორის ყველაზე უკეთ არიან ცნობილი გალები, რადგან ისინი გვიან მოვიდნენ აპენინის ნახევარკუნძულზე და მათი გამოჩენა აქ აღნუსხულია წერილობით წყაროებში, ხოლო მიგრაციის კვალი ჯეროვნად არის შესწავლილი არქეოლოგების მიერ.

ძვ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარში კელტებს ეკავათ მთელი ევროპა ბრიტანეთიდან დუნაის პირამდე. ენობრივად და მატერიალური კულტურის მიხედვით გალები მიეკუთვნებიან კელტებს. ძვ. წ. V საუკუნის ბოლოს გალებმა გადალახეს ალპები და რამდენიმე ტალღად შეიჭრნენ იტალიაში, სადაც ცხოვრობდნენ ლიგურები და ეტრუსკები. არქეოლოგიური მასალიდან ჩანს ბრძოლის ნაკვალევი. მოსახლეობის ერთი ნაწილი შეერწყა გალებს. სენონების ტომი შეიჭრა ჩრდილოეთ უმბრიაში. მხოლოდ ვენეტები გადაურჩნენ გალების შემოსევას. ძვ. წ. IV საუკუნის 20-იან წლებში გალები შეიჭრნენ ეტრურიაში. ამას დაუსრულებელი ბრძოლები მოჰყვა რომაელებსა და გალებს შორის.

რთულია ლატინებისა და სამნიტების ეთნოგენეზის დახუსტება, მიუხედავად იმისა, რომ მათი ენები წააგავს ერთიმეორეს, ლატინები ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან ორ ტალღად შეიჭრნენ იტალიაში. პირველი ტალღა (პროტოლატინები) შეესივნენ იტალიას ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისში. როგორც ჩანს, მათ აქ დახვდათ ადგილობრივი (ნეოლითური ხანის) მოსახლეობა, რომელიც მათ გაუნადგურებიათ, მაგრამ ბევრი რამ შეუთვისებიათ მათგან. მეორე ტალღა (პროტოიტალიკები) მოვიდნენ ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში. მათ მრავალი ადგილიდან გააძევეს პროტოლატინები, რომლებიც დაიყვნენ ცალკეულ ჯგუფებად (ლატინები, ფალესკები, სიკულები), პროტოიტალიკებმა დაიკავეს უზარმაზარი ტერიტორია უმბრიაიდან ბრუტამდე და ამის შემდეგ დაიყვნენ ცალკეულ ჯგუფებად. ილირიული ჯგუფის ტომები, როგორც ჩანს, შემოიჭრნენ ბალკანეთის ნახევარკუნძულის დასავლეთი ნაწილიდან, ეს არის ზოგადი მიზოთეზები იტალიურ ტომთა წარმოშობის შესახებ, რომლებიც მოითხოვენ დახუსტებასა და შემდგომ დამუშავებას.

ეტრუსკული დამწერლობა და ენა აპენინის ნახევარკუნძულის ეპი-გრაფიკული გამოცანაა. ცნობილია, რომ რომის სახელმწიფოს წარმოქმნამდე დასავლეთ ევროპაში ყველაზე მდიდარი კულტურა ეტრუსკებს ჰქონდათ. ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში მათ მჭიდრო ეკონომიკური და კულტურული კავშირი დაამყარეს ხმელთაშუაზღვის აუზის სხვა ხალხებთან. ძვ. წ. I ათასწლეულის შუახანებში (დაახლოებით ძვ. წ. VI საუკუნიდან) დაიწყო ეტრუსკული კულტურის დაცემა, ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში, იმ დროს, როდესაც ეტრუსკებთან განვითარებული იყო მონათმფლობელური საზოგადოება, იტალიისა და საერთოდ დასავლეთ ევროპის სხვა ტომებს ჯერ კიდევ პირველყოფილი თემური წყობილება ჰქონდათ.

ეტრუსკებმა დაგვიტოვეს მდიდარი მატერიალური კულტურა. ჩვენამდე მოაღწია ეტრუსკული წარმოშობის ნეკროპოლებმა, ქალაქებისა და ნაგებობების ნაშთებმა და მრავალრიცხოვანმა საყოფაცხოვრებო ნივთმა. არქეოლოგიური გათხრები და ის ცნობები, რომლებსაც გვაწვდის ანტიკური ტრადიცია, საშუალებას გვაძლევს უკეთ შევისწავლოთ ეტრუსკების სულიერი და მატერიალური კულტურა. ეტრუსკები იყვნენ შესანიშნავი ხელოსნები, გამოცდილი მეზღვაურები და კარგი ვაჭრები. ისინი შესანიშნავად იცნობდნენ სამთაბადნო საქმეს, ამუშავებდნენ სპილენძსა და რკინას, რომელიც მოიპოვებოდა ეტრუსკეთში. ეტრუსკული ხომალდები დაცურავდა მთელს ხმელთაშუაზღვისპირეთში, ყველგან ავრცელებდა ეტრუსკულ საქონელსა და მათი ხელოვნების ნიმუშებს. ცნობილია, რომ ძვ. წ. VII—V საუკუნეებში ეტრუსკებმა დადეს სავაჭრო ხელშეკრულებები რომთან, კართაგენსა და ათენთან.

ეტრუსკები იყვნენ მხატვრული ხელოსნობის უბადლო ოსტატები. ამას მოწმობს მრავალრიცხოვანი კერამიკული ნაწარმი, ფრესკები, მარმარილოსა და ბრინჯაოს ქანდაკებები, ოქროს, ვერცხლისა და სპილენძისაგან დამზადებული სხვადასხვა საგანი. ეტრუსკების სახვითი ხელოვნება რეალისტური და ნატურალური ხასიათისაა. განსაკუთრებით იგრძნობა ბერძნების ძლიერი გავლენა ეტრუსკების სულიერ კულტურაზე. ეს მკაფიოდ ჩანს სარწმუნოებაში. მაგრამ ბერძნული სარწმუნოებისაგან განსხვავებით ეტრუსკული რელიგია უფრო პირქუშია. მაგალითად, ეტრუსკული სარწმუნოების მიხედვით საიქიო ცხოვრებაში დიდი ადგილი უჭირავს მრავალრიცხოვან ბოროტ დემონს. ისინი ადამიანებს ძვირფასი საჩუქრებით, შეწირულობებით და ადაბიანთა მსხვერპლად შეწირვით უნდა მოესყიდათ. ამ სარწმუნოე-

ზას თან ახლდა მრავალი რთული რიტუალი. ყველაფერი ეს, როგორც ცნობილია, შეისისხლხორცა რომაულმა სარწმუნოებამ. რაც შეეხება ეტრუსკების საზოგადოებრივ ცხოვრებას, ამ მხრივ მეცნიერებას მრავალი სარვეზი აქვს, რომელთა შევსება შესაძლებელი გახდება მხოლოდ ეტრუსკული წარწერების ამოკითხვის შემდეგ. ზოგადად, კი ცნობილია, რომ ეტრუსკული გვაროვნული არისტოკრატია ექსპლუატაციას უწევდა მონებსა და სოფლის მოსახლეობას. ადრემონათმფლობელურ საზოგადოებაში, რომელიც გააჩნდათ ეტრუსკებს, ბევრი იყო პირველყოფილი თემური წყობილების გადმონაშთი, განსაკუთრებით ძლიერი იყო მატრიარქატის გადმონაშთები. ეტრუსკებს, როგორც ჩანს, არ გააჩნდათ ერთიანი, ცენტრალიზებული სახელმწიფო. ეს იყო ავტონომიური პოლისების ფედერაცია. ცნობილია 12 პოლისის ფედერაცია.

დვ. წ. VII—V საუკუნეების ეტრუსკების პოლიტიკური როლი ძალიან დიდი იყო. ისინი განუყოფლად ბატონობდნენ მდინარე პადუნის ველზე, დიდ როლს თამაშობდნენ ლაციუმში. დიდი იყო ეტრუსკული ენისა და კულტურის ზეგავლენა რომაულ კულტურაზე, რომელიც თავის მხრივ ბერძნულ კულტურასთან ერთად თანამედროვე ევროპული ცივილიზაციის საფუძველთა საფუძველია. ამდენად, განუსაზღვრელია ეტრუსკი ხალხის დამსახურება მსოფლიო კულტურის წინაშე. უფრო გვიან, როდესაც რომის იმპერია შეიქმნა, ეტრუსკებისაგან ათვისებული კულტურული და ენობრივი მემკვიდრეობა გადაიქცა მსოფლიო საკუთრებად. ამიტომაც, რომ ეტრუსკული სიტყვები: სპორტი, კლიენტი, მეცენატი, ცეზარი (აქედან წარმოებული ცარი და კაიზერი) და სხვა მრავალი დამკვიდრებულია მსოფლიოს ხალხთა ლექსიკონში.

დვ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან, როდესაც ჩაესვენა ეტრუსკების დიდების მზე და დაიწყო რომის აღზევების ხანა, რომაელებმა ხელთ იგდეს მათი მიწა-წყალი და მოახდინეს ეტრუსკი ხალხის ასიმილაცია. ასე სამუდამოდ გაქრა ეტრუსკი ხალხი და მათი ენა. დარჩა მხოლოდ ეტრუსკული ხელოვნების მრავალრიცხოვანი ნიმუში და დაახლოებით ათი ათასი წარწერა და ერთი პატარა წიგნი, დაწერილი ეტრუსკულ ენაზე.

ენათმეცნიერების, ისტორიკოსების, არქეოლოგებისა და ეთნოგრაფების წინაშე დგას ორუცნობიანი ამოცანა, რომელიც მოითხოვს ამოხსნას. პირველი უცნობი არის ეტრუსკების ეთნოგენეზის საკითხი, რომელიც გულისხმობს პასუხის გაცემას შემდეგ კითხვებზე: ვინ არიან ეტრუსკები? ვის ენათესავენებიან ისინი? და სად არის მათი თავდაპირველი სამშობლო? მეორე უცნობი — ეს არის ეტრუსკების ენა, მისი ნათესაური კავშირი სხვა ენებთან.

ანტიკური ტრადიციის მიხედვით ეტრუსკები მცირე აზიის ჩრდილოეთი ნაწილიდან მოვიდნენ იტალიაში. პეროდოტეს მიხედვით, მათი თავდაპირველი სამშობლო იყო ლიდია. მათ აღმოსავლურ წარმომობას მოწმობს აგრეთვე ერთი წარწერა კუნძულ ლესბოსიდან. როგორც ჩანს, ეტრუსკების გამოჩენა აპენინის ნახევარკუნძულზე დაემთხვა ბერძნების გამოჩენას. სახელწოდება „ეტრუსკები“, დამკვიდრებული თანამედროვე მეცნიერებაში შემკვიდრეობით არის მიღებული რომაელი ავტორებისაგან, რომლებიც მოიხსენიებენ მათ, როგორც „ეტრუსკებს“ და „ტუსკებს“. ბერძნები მათ „ტირენებს“ ან „ტირსენებს“ უწოდებდნენ. თვით ეტრუსკები კი თავიანთ თავს „რასენებს“ უწოდებდნენ.

ეტრუსკული კულტურისა და ისტორიის საიდუმლოებას ნათელი გაშინ მოეფინება, როდესაც საბოლოოდ დადგინდება მათი დამწერლობა და ენა. ე. ი. ამეტყველდება მათი წარწერები. უკანასკნელი 200 წლის მანძილზე ეტრუსკული ეპიგრაფიკა მრავალი მკვლევრის ყურადღებას იპყრობდა. ისინი ცდილობდნენ ამოეკითხათ იგი. ამ მკვლევრებს შორის იყვნენ ქემშარიტი სწავლულები, მაგრამ მათ შორის იყო აგრეთვე მრავალი დილეტანტიც. ინტერესი ეტრუსკული ენისა და კულტურის მიმართ ჩნდება ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში, მაგრამ ამ საკითხების მეცნიერული შესწავლა დაიწყო მხოლოდ XVIII საუკუნის ბოლოს. ამ საქმეში დიდი წვლილი შეიტანეს იტალიელმა სწავლულებმა.

ჩვენს დროში თითქმის ყოველწლიურად ქვეყნდება ნაშრომები, რომელთა ავტორები ცდილობენ ამოიკითხონ ეტრუსკული დამწერლობა. ამ ცდების უმრავლესობა წარუმატებლად მთავრდება, ვინაიდან მათი ავტორები ისტორიულ საფუძველს კი არ ემყარებიან, არამედ ფუჭ თეორიებსა და ჰიპოთეზებს. ზოგ შემთხვევაში მკვლევრები დარწმუნებული არიან იმაში, რომ უკვე მიაგნეს დამწერლობის ამოსაკითხ გასაღებს და კიდევ ახერხებენ პატარ-პატარა წარწერების ამოკითხვას (მაიანი, ვ. გიორგიევი), მაგრამ ეს არ ნიშნავს ეტრუსკული დამწერლობის ამოკითხვას. ასეთი კურიოზები კლასიკურ ფილოლოგიაში საკმაოდ ხშირია. ცნობილია, რომ 1959 წელს მ. ვენტრისის მიერ B-ხაზოვანი დამწერლობის ამოშიფრვას წინ უსწრებდა მრავალი მკვლევრის ცდა — ამოეკითხათ ეს დამწერლობა და ვენტრისმა გულდასმით შეისწავლა მათი გამოკვლევები და გამოიყენა თავის ძიებაში.

როგორც ცნობილია, არსებობს სხვადასხვა სახის ეპიგრაფიკული ძეგლები, რომლებიც მკვლევართა წინაშე თავისი ხასიათის შესაბამისად სხვადასხვა ამოცანას აყენებენ, ერთ შემთხვევაში, სიძნელე იმაში

მდგომარეობს, რომ სავსებით უცნობია, როგორც დამწერლობის ნიშნები, ასევე წარწერის ენა. მეორე შემთხვევაში, დამწერლობის ნიშნები იკითხება, მაგრამ ენა უცნობია. მესამე შემთხვევაში, დამწერლობის ნიშნები გაუგებარია, მაგრამ წარწერის ტექსტის შინაარსი მეტწილად გასაგებია წარწერის ცალკეული ელემენტების საშუალებით.

ეტრუსკული ტექსტები მეორე შემთხვევას მიეკუთვნება. მათი დამწერლობის ნიშნები ადვილი გამოსაცნობია ბერძნულთან გარეგანი მსგავსების გამო. ამიტომ საფიქრებელია, რომ იგი შექმნილია, რომელიმე ძველი ბერძნული ანბანის საფუძველზე, მაგრამ წარწერების ენა სავსებით გაუგებარია. ეტრუსკული წარწერების უმრავლესობა უაღრესად ლაკონიური და ერთგვაროვანია. დღეისათვის დადგენილია ზოგიერთი ცნება, ტერმინი და თანამდებობის პირის აღმნიშვნელი სახელწოდებები. ცნობილია აგრეთვე ზოგიერთი ღმერთის სახელი, რამდენიმე ზმნა და ნაცვალსახელი, რაც საშუალებას აძლევს მკვლევარებს ჩასწვდნენ ამა თუ იმ წარწერის შინაარსს. მაგრამ იმის გამო, რომ უცნობია თვით ენა და მისი სისტემა ტექსტების წაკითხვა შეუძლებელი ხდება. ეტრუსკული დამწერლობის ამოკითხვის საქმეში უთუოდ დიდ დამსახურებას გაგვიწევდა ბილინგვები, მაგრამ, სამწუხაროდ, დღეისათვის ცნობილი ორიოდ ეტრუსკულ-ლათინური ბილინგვა მხოლოდ საკუთარ სახელებს შეიცავს. პატარა „წიგნი“, რომელიც დაწერილია სელის ქსოვილზე, დღეისათვის ჯერ არ არის ამოკითხული. უძველესი ეტრუსკული ტექსტები თარიღდება ძვ. წ. VII საუკუნის დასაწყისით, ხოლო ყველაზე გვიანდელი — ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისით. წარწერები, შესაბამისად, დაყოფილია ორ ნაწილად: 1. ძველი ეტრუსკული (ძვ. წ. VII—V სს.); 2. ახალი ეტრუსკული (ძვ. წ. III—I სს.).

XVII საუკუნის მეცნიერებაში გაბატონებული იყო აზრი ეტრუსკების აღმოსავლური წარმოშობის შესახებ. ამ აზრს საფუძვლად დაედო ჰეროდოტეს ცნობილი შეხედულება, რომ ეტრუსკები ლიდიიდან არიან ჩამოსახლებული, აგრეთვე ბერძნული ელემენტის გავლენა ეტრუსკულ კულტურაზე. ამ თეორიის მიმდევრები იყენებდნენ აგრეთვე მითებს, ლეგენდებს და წარწერას ე. წ. „ზღვის ხალხების“ შესახებ.

XVIII საუკუნის გერმანელმა მკვლევარებმა გააიგივეს რასენების სახელწოდება რეტებთან, რომლებიც ალპებში ცხოვრობდნენ და შექმნეს ე. წ. „რეტული“ თეორია, რომლის მიხედვითაც ეტრუსკები ჩრდილოეთიდან არიან გადმოსახლებული აპენინის ნახევარკუნძულზე.

XIX საუკუნეში ნიბურმა, მომზენმა და სხვა მკვლევარებმა გამოიყენეს ეს თეორია ახალი ე. წ. ნორდული, ანუ ჩრდილოეთის ხალხების

თეორიის დასაბუთებლად. ამ უკანასკნელს კი, როგორც ცხობილია, დღესაც ჰყავს თავისი მიმდევრები.

XX საუკუნის იტალიის ნაციონალისტებმა უგულვებელყვეს ყველა პირველწყარო, წინამორბედი ავტორების მეცნიერული გამოკვლევები და კატეგორიულად განაცხადეს, რომ ეტრუსკები ავტოხტონები არიან.

ახალმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა, რომლებიც ტარდებოდა მდინარე პადუსის შესართავთან, შუქი მოჰფინა ბერძნულ-ეტრუსკულ ქალაქ სპინას ისტორიას და კიდევ ერთხელ დაასაბუთა ეტრუსკების აღმოსავლური წარმოშობა და მათი კავშირი ბერძნულ სამყაროსთან. ამ უკანასკნელ აღმოჩენასთან დაკავშირებით ბულგარელმა სწავლულმა აკად. ვ. გიორგიევმა გამოთქვა აზრი, რომ ეტრუსკები წარმოშობით ტროელები არიან, ომის დროს მათ დატოვეს თავიანთი სამშობლო და გადასახლდნენ აპენინის ნახევარკუნძულზე¹. ზ. მაიანი კი, როგორც ცნობილია, ცდილობს დაასაბუთოს ეტრუსკებისა და მათი ენის ილირიული წარმოშობა².

1 აკადემიკოსმა ვ. გიორგიევმა რამდენიმე ნაშრომი მიუძღვნა ეტრუსკული დამწერლობის ამოშიფვრას. ვ. გიორგიევი, ცნობილი ლინგვისტი და აღმოსავლეთ-მცოდნეა. კარგად იცის ხეთური ენა. ეტრუსკული და ხეთური ენების პარალელური შესწავლის გზით გამოთქვა მტკიცე რწმენას, რომ ეს არის მონათესავე ენები და რომ ხეთური ენის შესწავლით ადვილად იკითხება ეტრუსკული ეპიგრაფიკა.

2. იხ. З. Майяни, Этруски начинают говорить, М., 1966. ავტორი ცდილობს ფართო ლინგვისტურ მასალაზე დაყრდნობით დაასაბუთოს ეტრუსკული ენის კავშირი ილირიულთან, რომელზედაც მეტყველებდნენ ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილის ტომები ძვ. წ. I ათასწლეულში. ამ ენის ფესვები დაცულია თანამედროვე ალბანურ ენაში. მაიანიმ ბევრი რამ გააკეთა იმისათვის, რათა ჩასწვდომოდა წარწერების შინაარსს. თავის გამოკვლევას მან საფუძვლად დაუდო კომპინირებული მეთოდი, რომელიც ითვალისწინებდა არა მარტო წარწერების ლინგვისტურ ანალიზს, არამედ საერთოდ, ეტრუსკული კულტურისა და ისტორიის ღრმად შესწავლას. ამ მონაცემების საფუძველზე მას სურდა ეტრუსკული წარწერების არსში უკეთ ჩაწვდომა. მაიანიმ თითქოს კიდევ შეძლო მოკლე წარწერების ამოკითხვა და პატარა ლექსიკონის შედგენა. შემდეგ მან გამოთქვა აზრი იმის შესახებ, რომ ეტრუსკული ენა მიეკუთვნება ინდოევროპული ენების ჯგუფს. მაიანი არის ლინგვისტი—აღმოსავლეთმცოდნე. იგი კარგად იცნობს სემიტურ ენებს და დიდ ხანს მუშაობდა ხეთურზე. ამიტომ დაებნა მას აზრი ეტრუსკული ენის შედარების შესახებ ილირიულთან. მაიანიმ მიზნად დაისახა ეტრუსკული ენისა და კულტურის შედარება იტალიის მეზობელი ხალხების ენასა და კულტურასთან. ამან საშუალება მისცა მას სხვაგვარად შეეხედა ეტრუსკების მიერ დატოვებული მემკვიდრეობისათვის. მაგრამ, როდესაც მაიანიმ სცადა თავისი აღმოჩენის საფუძველზე უფრო მნიშვნელოვანი ტექსტების დადგენა, აქ იგი წააწყდა დიდ სიძნელეებს. მიუხედავად ამისა, მაიანის მიერ ჩატარებულ კვლევას აქვს დიდი მნიშვნელობა ეტრუსკოლოგიის შემდგომი განვითარებისათვის. ისევე როგორც სხვა მეცნიერულ ნაშრომებს მოცემულ დარგში მაიანის ნაშრომიც უთუ-

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე ეტრუსკოლოგიაში ეტრუსკების წარმოშობისა და მათი თავდაპირველი სამშობლოს დადგენის პრობლემა პირველობას უთმობს იტალიის მიწა-წყალზე ეტრუსკული ეროვნების ფორმირების პრობლემას. საბჭოთა მეცნიერებაში სათანადოდ არის შეფასებული ეტრუსკების ეთნოგენეზის საკითხი და მიღებულია აზრი იმის შესახებ, რომ ეტრუსკების წარმოშობის საკითხი მჭიდროდ არის დაკავშირებული, როგორც ადგილობრივ (იტალიურ) ელემენტთა ასევე აღმოსავლეთიდან მოსულ ტომებთან.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე

რომის ისტორიის დასაბამითი პერიოდი

1. რომაგდელი ლაციუმი და რომის დაარსების საკითხი

რომაელების აკვანია ძველი იტალიელი ტომის ლატინების მხარე— ლაციუმი. ლატინთა ტომი ტვირენიის ზღვის ნაპირას და ლაციუმის ბორცვებსა და ბარში მოსახლეობდა. მათი მხარე „ძველი ლაციუმის“ სახელითაა ცნობილი. მას ესაზღვრებოდა ზღვა, მდინარე ტიბროსი და მთიან მხარეებში ბინადარი ტომები: საბინები, ექვები, ჰერნიკები და ვოლსკები. სამი უკანასკნელი ტომის მიწა-წყალი მომდევნო დროს „გაზრდილი ლაციუმის“ სახელით იყო ცნობილი. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ლატინები ეთნიკურად სიკულებისა და უმბრო-საბელების ტომობრივი ელემენტების გაერთიანებას წარმოადგენდნენ. რომაელები კი ლატინთა ტომის ცალკეულ ნაწილად ითვლებიან და მათ ენას ლათინური ეწოდება.

მთელს ლაციუმში ჩანს ვულკანის მოქმედების კვალი. მართალია, მისი ფერფლი მიწის ნიადაგს აზოხიერებდა, მაგრამ დაბლობი ადგილად ქაობიანდებოდა და დამუშავებისათვის ძველადვე ხელოვნურ ამოშრობას მოითხოვდა. მართლაც, ლაციუმში ფართოდ აღმოჩნდა ჩატარებული სადრენაჟო მუშაობის უძველესი კვალი: ქვენიადგური წყლის სარინის მიწისქვეშა არხების გასაოცარი ბადე. ეს გარემოება თავისთავად იმ ფაქტს გულისხმობს, რომ ლაციუმის უძველესი მოსახლეობა მისდევდა მიწათმოქმედებას. თესავდა ფეტვს, ქერს და ადრე დაუწყია ვენახისა და ხეხილის გაშენება. ლატინებს ძირითადად განვითარებული ჰქონიათ მესაქონლეობა; ეტრუსკებისა და ბერძენთა ყურადღებას ძველადვე იპყრობდა ლაციუმის არა მარტო გაუვალი ტყეები, არამედ ლატინთა მატყლიც.

ლატინები უმეტესად ბორცვებზე სახლდებოდნენ, სადაც ჰავა უკეთესი იყო. მათი დასახლების ადგილები ისეთ ქალაქისებრ გამაგრებულ სოფლებს მოგვაგონებს, რომლებიც მტრის თავდასხმათა შემთხ-

ვევებში თავშესაფრად იქნებოდა გამოსადეგი. თითოეული ასეთი „ქალაქი“ ითვლებოდა გარემოცული ტერიტორიის ცენტრად.

ლათინების ასეთ „ქალაქთა“ შორის, არქეოლოგიური მონაცემების თანახმად, უძველესი და უდიდესი იყო ალბა ლონგა, რომელიც ლაციუმის ცენტრში ალბანის მალლობზე მდებარეობდა. ამას გარდა, ცნობილია აგრეთვე „ქალაქები“: ტუსკულუმი, ლანუვიუმი, ლაურენტუმი, არიცია, ტიბური, პრენესტი.

თქმულების მიხედვით ლათინებს მეფეები განაგებდნენ, რომლებსაც იმავე დროს, თავყანს სცემდნენ როგორც ღმერთებს. პირველი მეფე იყო იანუსი (იგივე სინათლის ღმერთი), მეორე — სატურნუსი (მიწის ღვთაება), მესამე — პიკუსი (ტყის ღმერთი), მეოთხე — თავნუსი (თავის მეუღლე ფავნასთან ერთად ოთხფეხა ცხოველების განსახიერება) და მეხუთე — ლატინუსი, ლატინების მამამთავარი და მფარველი.

რა თქმა უნდა, ლატინების მეფეთა სახელები მითოლოგიას მიეკუთვნება, მაგრამ მათ შორის ლატინუსს ეპონიმის მნიშვნელობა უნდა მივაწეროთ.

ეტრუსკების მსგავსად, ლატინებსაც „ქალაქთა“ თავისებური ფედერაციები შეუქმნიათ. ტრადიციის თანახმად, ლაციუმში არსებობდა ოცდაათი ქალაქის ფედერაცია, რომლებსაც სათავეში ალბა ლონგა ედგა, ვიდრე იგი რომაელებმა არ გაანადგურეს. საერთო საქმეების გადასაწყვეტად ქალაქთა წარმომადგენლები, ძველ ავტორთა გადმოცემით, ფერენტინის წყაროს მახლობლად მდებარე ჭალაში იკრიბებოდნენ.

დროთა მსვლელობაში ლატინების ქალაქთა შორის პირველი ადგილი რომს მიეკუთვნა. არქეოლოგიური მონაცემების თანახმად, რომის ადგილას უძველესი მოსახლეობა მეორე და პირველ ათასწლეულთა მიჯნაზე უნდა წარმოქმნილიყო.

თავდაპირველად რომი ლატინთა ერთი პატარა ქალაქთაგანი იყო და გადმოცემით ალბა ლონგას ახალშენი გახლდათ. მომდევნო ხანაში მისმა განსაკუთრებულმა გაძლიერებამ და აღზევებამ წარმოშვა მრავალი ლეგენდა მისი დაარსებისა და შემდგომი განვითარების შესახებ.

სამხრეთ იტალიასა და სიცილიაში მცხოვრებ ბერძნებს შორის გავრცელებული იყო გადმოცემები, რომლებიც იტალიის წარსულს, ბერძენთა ლეგენდარულ გმირებს უკავშირებდა. ერთ-ერთ ასეთ ლეგენდას წარმოადგენდა გადმოცემა ტროელი ენეასის იტალიაში გადმოსახლებისა და მის შთამომავალთა მიერ რომის დაარსების შესახებ. ლეგენდა, როგორც ჩანს, ძვ. წ. VI საუკუნეში ჩასახულა, ხოლო საბოლოოდ ჩამოყალიბებული სახე ძვ. წ. I საუკუნისათვის მიუღია.

ლეგენდა ზოგადად ასეთი შინაარსისაა: აქეელთა მიერ ტროას აღე-

ბისას ენეასმა შეძლო აღმოდებული ქალაქიდან მოხუცი მამის—ანქიზეს და პატარა ვაჟის — ასკანიუსის გამოტაცება. შემდეგ მასთან თავი მოიყარეს სხვა გადარჩენილმა ტროელებმა; მათ იწყეს ხომალდების აგება და მიატოვეს მცირე აზია. დიდი ხეტიალის შემდეგ ენეასმა და მისმა თანამგზავრებმა იტალიას მიაღწიეს და ლაციუმში გადასხდნენ. აქაურ მეფეს ლატინუსს მოსულნი ჯერ მტრად მიუღია, მაგრამ შემდეგ მათთან მორიგებულა და სამოსახლო მიუჩინია; ენეასს ცოლად ლატინუსის ქალი შეურთავს.

ენეასის ვაჟს—ასკანიუსს ალბანის მთის ძირში დაუარსებია ქალაქი, რომლისთვისაც ალბა ლონგა, ანუ „გრძელი ალბა“ უწოდებია, ვინაიდან ის მთის ქედის გასწვრივ იყო განლაგებული. ასკანიუსის ჩამომავალს, ალბა ლონგას მეფეს პროკუსს ორი ვაჟი ჰყავდა— ნუმიტორი და ამულიუსი. უმცროსმა ძმამ ნუმიტორს ტახტი წაართვა და თვითონ გამეფდა. მან ნუმიტორის ვაჟი მოაკვლევინა, ხოლო ქალი—რეა სილვია ქალღმერთ ვესტას მსახურად აქცია; ამ გზით მას უნდოდა რეა სილვიასათვის შვილების გაჩენის შესაძლებლობა მოესპო, რადგან ვესტას მსახურ ქალებს (ვესტალიებს) უბიწობა უნდა დაეცვათ. მაგრამ რეა სილვიას ღმერთ მარსისაგან ეყოლა ტყუპი ვაჟი—რომულუსი და რემი. განრისხებულმა ამულიუსმა ტყუპების მდ. ტიბროსში გადაგდება ბრძანა, მაგრამ მდინარემ ისინი ნაპირზე გარიყა; ბავშვების ტირილი ძუ მგელმა გაიგონა და მათ თავისი ძუძუ მოაწოვა, რითაც სიკვდილს გადაარჩინა. შემდეგ ძმები მეფის მწყემსმა—ფატუსტულუსმა იპოვა, წაიყვანა შინ და აღსაზრდელად თავის ცოლს ჩააბარა. როცა ყმაწვილები წამოიზარდნენ, ვაჟაკობით გაითქვეს სახელი და ადგილობრივ მწყემსებს ესმარებოდნენ ყაჩაღების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ბოლოს ისე მოხდა, რომ ძმების ნამდვილი ვინაობა გამოჟღავნდა; რომულუსმა და რემმა მოკლეს ამულიუსი და ნუმიტორი კვლავ ტახტზე დააბრუნეს. თვითონ ძმები, მეგობარ-ამხანაგთა თანხლებით გაეშარტნენ იმ ადგილისაკენ, სადაც ისინი მდ. ტიბროსმა გარიყა და აქ, პალატინის ბორცვზე გადაწყვიტეს ქალაქის დაარსება. ძმებს შორის გაჩაღებულა დავა, ვისი სახელი უნდა დარქმეოდა ქალაქს, რომულუსმა მოკლა რემი, ქალაქს თავისი სახელი უწოდა და მისი პირველი მეფე გახდა.

თუმცა ეს გადმოცემა აშკარად ზღაპრული ხასიათისაა, მაგრამ მასში მაინც არის ისტორიული სინამდვილის გარკვეული ელემენტები, რაც არქეოლოგიური მასალითაც დასტურდება. კერძოდ, დღეს დადგენილია, რომ რომის ტერიტორიაზე უძველესი დასახლება სწორედ პალატინის ბორცვზე წარმოიქმნა და იგი ალბა ლონგადან გამოსახლებულთა მიერ იყო დაფუძნებული.

როგორ უნდა წარმოვიდგინოთ რეალურად რომის წარმოქმნა?

ლაციუმში, მდ. ტიბროსის მარცხენა ნაპირას, მდებარეობდა შვიდი ბორცვი: კაპიტოლიუმი, ავენტინი, პალატინი, ქვირინალი, ვიმინალი, ესქვილინი და ცელიუმი. ყველაზე მოხერხებული მდებარეობა პალატინის ბორცვს ჰქონდა: მას სამი მხრიდან ციცაბო კლდოვანი კალთები ეკრა და მხოლოდ ჩრდილო-აღმოსავლეთით იყო ადვილი მისადგომი, მაგრამ ამ მხარის დაცვაც ძნელი არ იყო. სწორედ ამ ბორცვზე, დაახლოებით ძვ. წ. X საუკუნეში, გაჩნდა პირველი დასახლება, რომლის ნაშთები არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს. კერძოდ, რომის ფორუმზე წარმოებული გათხრების დროს იპოვეს აგრეთვე ამ დასახლების სამარხები; პალატინის უძველესი მოსახლენი მიცვალებულებს წვავდნენ და ფერფლს თავისებურ თიხის ჭურჭლებში მარხავდნენ. ეს სამარხები მრავალი ნიშნით ემსგავსება ალბა ლონგას გათხრების დროს აღმოჩენილ სამარხებს და ეს აძლევს მეცნიერებს საფუძველს დაასკვნან, რომ პირველი დასახლება პალატინზე ალბა ლონგადან იყო გამოსული. ამ დასახლებას გარს შემოვლებული ჰქონდა კვადრატულად განლაგებული კედლები, რომლებიც იცავდნენ მცხოვრებლებს გარეული მხეცებისა და მოუსვენარი მეზობლების თავდასხმებისაგან. შემდგომ ამ სიმაგრეს „კვადრატული რომი“ ეწოდა.

უკანასკნელი წლების გათხრებმა ცხადყო, რომ უკვე ძვ. წ. IX საუკუნის ბოლოს დასახლებები გაჩნდა აგრეთვე ესქვილინის, ცელიუმისა და ქვირინალის ბორცვებზე. თავდაპირველად ეს დასახლებები ერთიმეორისაგან განცალკევებული იყო და ჭაობიანი ადგილები ბორცვებს შორის დაუსახლებელი რჩებოდა. ამ დასახლებათა სამაროვნები განსხვავდება პალატინის ბორცვის სამოსახლოს სამაროვნისაგან დამარხვის წესით: მიცვალებულს მიწაში მარხავდნენ. ეს აძლევს საფუძველს მკვლევრებს აქ სხვა, პალატინის მოსახლეთაგან განსხვავებული ეთნიკური ჯგუფი ივარაუდონ. კერძოდ, ქვირინალის ბორცვის მოსახლეებს საბინელებად მიიჩნევენ. საინტერესოა, რომ რომაულმა ტრადიციამ შემოგვინახა გადმოცემა რომაელების მიერ საბინელი ქალების მოტაცების შესახებ; ლევენდის შინაარსი ასეთია: ალბა ლონგადან მოსულ და პალატინის ბორცვზე დასახლებულ რომაელებს ქალები არ ახლდნენ. მათ მეზობელ საბინელებს მიმართეს თხოვნით, რათა მათი ქალიშვილებისათვის ნება დაერთოთ რომაელებს გაჰყოლოდნენ ცოლად, მაგრამ უარი მიიღეს; მაშინ რომაელებმა ბრწყინვალე დღესასწაული მოაწყვეს და მასზე საბინელებიც მოიწვიეს; რომულუსის მიერ მიცემულ ნიშანზე ისინი დაერივნენ სტუმრებს და საბინელი ქალიშვილები მოიტაცეს. შეურაცხოფილმა საბინელებმა დღეობა მიატოვეს და მალე მათსა და რომაელებს შორის ომი დაიწ-

ყო. მაგრამ ქალაქიდან გამოვიდნენ თმაგაშლილი საბინელი ქალები, ჩადგნენ მებრძოლთა შორის და შეევედრნენ სისხლისღვრა შეეწყვიტათ: მართლაც, მებრძოლნი დაზავებულან და ორივე წინამძღოლმა — რომულუსმა და ტიტე ტაციტუსმა სამშვიდობო ხელშეკრულება დადეს: ორივე ტომი გაერთიანდა და რომულუსმა და ტიტე ტაციტუსმა ერთად დაიწყეს მეფობა.

როგორც ჩანს, ეს ლეგენდა ასახავს ისტორიულ მოვლენას — პალატინის ბორცვის ალბა ლონგადან გამოსულ მოსახლეთა საბინელებთან გაერთიანებას. რომის უძველესი მოსახლეობა ალბალონგელი ლატინებისა და საბინელთა შერწყმის შედეგად წარმოქმნილა.

ძველი რომაული ტრადიცია რომის უძველესი მოსახლეობის შემადგენლობაში ეტრუსკებსაც ასახელებს. უკვე ძველად იმ სამ ტრიბას, რომლებსაც რომაელი პატრიციები იყოფოდნენ, ლატინების, საბინელებისა და ეტრუსკების სამ ტომობრივ ელემენტად წარმოიდგენდნენ. ახალი დროის მკვლევართა ნაწილიც რომის თემის სამგვარ ეთნიკურ შემადგენლობას იზიარებს. მათი აზრით, რამნები ლატინები იყვნენ, ტიციები — საბინელები და ლუცერები — ეტრუსკები.

ცნობილმა მკვლევარმა ვ. შულცემ დაამტკიცა, რომ საკუთარი სახელების რომაული სისტემა ეტრუსკულ ელემენტს შეიცავს, რომ თვით ქალაქის სახელი რომა (ეტრუსკ. რუმა) — მისი ლეგენდარული დამაარსებლის სახელი, აგრეთვე ზემოხსენებული ტრიბების აღმნიშვნელი ტერმინები ეტრუსკული წარმოშობისაა.

ვ. შულცეს კვლევის შედეგები სპეციალისტებმა ფართოდ გაიზიარეს და განავითარეს. მართალია, ზოგიერთ მკვლევარს რომის თემის წარმოშობაში ეტრუსკული ელემენტის მონაწილეობა საეჭვოდ მიაჩნია, მაგრამ უძველესი რომის ენასა, სარწმუნოებასა და ყოფა-ცხოვრებაში იმდენად ღრმად არის წარმოდგენილი ეტრუსკიზმის კვალი, რომ მხოლოდ ეტრუსკების ლატინებთან მეზობლობით ან ერთ დროს ლაციუმში მათი პოლიტიკური ბატონობით ამის ახსნა ცალმხრივი და გაუმართლებელი იქნებოდა. ამიტომ უფრო შესაძლებლად მიგვაჩნია, რომ საბინელებთან ერთად ეტრუსკებიც რომის უძველესი თემის ეთნიკურ ინგრედიენტად ჩავთვალოთ. მაგრამ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ სამი ეთნიკური ელემენტის შერწყმის პროცესში საბოლოოდ ლატინურმა ელემენტმა მოიპოვა უპირატესობა და ამ ნიადაგზე განსაკუთრებული კულტურა წარმოიქმნა. ეს, უპირველესად, ლათინურ ენაზე უნდა ითქვას. საბინიზმებმა და ეტრუსკიზმებმა, მართალია, ერთგვარად გაამდიდრა ლათინური ლექსიკური ფონდი, მაგრამ ლათინურმა ენამ საკუთარი გრამატიკული წყობა გამოიმუშავა და თავისი ძირითადი ლექსიკური ფონდიც შეინარჩუნა.

ძვ. წ. VIII საუკუნეში, როგორც ჩანს, იწყება სხვადასხვა ბორცვზე არსებულ დასახელებათა გაერთიანება, ხდება ბორცვთა შორის ქაობნარის ამოშრობა წყალსაწრეტი და სადინარი არხებით, რომელთაგანაც შემდგომ შეიქმნა ე. წ. „დიდი კლოაკა“ — ქალაქ რომის საკანალიზაციო სისტემა. ამოაშრეს ის ადგილებიც, სადაც შემდგომ შეიქმნა რომის ფორუმი. ძვ. წ. VI საუკუნის მეოთხედში კაპიტოლიუმზე აშენდა ციხესიმაგრე, რომელიც ქალაქის მთავარ ციხედ (ციტადელად) იქცა. სწორედ VI საუკუნისათვის უნდა ვივარაუდოთ რომის გადაქცევა ნამდვილ ქალაქად.

2. შვიდი მეფე (რამსი) რომში

ისტორიკოსი ტაციტუსი გვარწმუნებს, თავდაპირველად რომს მეფეები განაგებდნენო. ამას საერთოდ ადასტურებს ანტიკური ტრადიცია, რომლის თანახმად რომში შვიდი მეფე არსებობდა. ტრადიციის მიხედვით მეფეების პერიოდი ორსაუკუნენახევარი გრძელდებოდა.

პირველ მეფეს, რომის დამაარსებელს, რომულუსს ტრადიცია პალატინის გამაგრებასა და რომის თემის ორგანიზაციას მიაწერს. თითქოს მან დააარსა სენატი ასი „მამისაგან“, ხალხი 30 კურიად დაანაწილა, დააწესა სამი ტრიბი — რამანების, ტიცებისა და ლუცერების, მოსახლეობის გადიდების მიზნით მოაწყო ლტოლვილების თავშესაფარი და წარმატებით ეომებოდა მეზობელ ქალაქებს. მისი სიკვდილის გამო ორი ვერსია არსებობს: ერთის თანახმად, ის ცოცხლად აიყვანეს ცაში, მეორეს მიხედვით — იგი მოკლეს „მამებმა“.

მეორე მეფე ნუმა პომპილიუსი ტრადიციაში ღვთისმოშიშ და სამართლიან ადამიანადაა წარმოდგენილი. მას მიაწერდნენ კულტის დაწესებას, სალიების, ფეციალებისა და პონტიფიკების ქტრუმული კოლეგიების და აგრეთვე ხელოსანთა კავშირების დაარსებას და ძველი ათთვიანი კალენდრის ნაცვლად ახალი თორმეტთვიანის შემოღების. მას ტრადიცია საბინელად თვლიდა.

მესამე მეფე ტულიუს ჰოსტილიუსი იპყრობს ალბა ლონგას და ანადგურებს მას, მოსახლეობა კი რომში გადაჰყავს და რომის მოქალაქეობას ანიჭებს. მისვე აუგია სენატის სხდომათა შენობა, რომელიც „ჰოსტილიუსის კურიის“ სახელით არის ცნობილი. ალბა ლონგას განადგურებასთან დაკავშირებულია თქმულება სამი ძმის პორაციუსის სამ ძმა კურიაციუსთან ორთაბრძოლაზე. ალბელების წინამძღოლი და ტულიუს ჰოსტილიუსი შეთანხმებულან, რომ ცალკეულ მეომართა ორთაბრძოლას გადაეწყვიტა გამარჯვება. რომაელებისაგან ძმები პორაციუსები გამოსულან, ალბელებისაგან — ძმები კურიაციუსები. ორ რომაელს სამი ალბელი დაუჭრია, მაგრამ თვითონაც დაღუპულან.

სამაგიეროდ, მესამე რომაელს სამივე მოწინააღმდეგე გაუნადგურებია. გამარჯვებით აღფრთოვანებული ის მოუძღვის მეომრებს და თან დაღუპულ მოწინააღმდეგეთა საჭურველი მოაქვს. მაგრამ მისი და, რომელიც ერთ კურიაციუსზე იყო გარიგებული, თმაგაშლილი და ღრმად დამწუხრებული, მოუწოდებდა მოკლულ საქმროს. ამით აღშფოთებული და განრისხებული ძმა ჰკლავს მას. დის მოკვლისათვის ის სამართალში მისცეს და მას სიკვდილით დასჯა მოელოდა. მხოლოდ მამამისის ხალხისადმი მიმართვამ გადაარჩინა იგი სასჯელს.

მეოთხე მეფე ანკუს მარციუსი, რომელიც ნუმას შვილიშვილი და მისებრ ღვთისმოშიშად ითვლებოდა, ხშირად ომობდა; მან დაამარცხა ლატინები, დაპყრობილი ქალაქების მოსახლეობა ავენტინზე გადმოასახლა, გორაკი იანიკული, ტიბრის მარჯვენა ნაპირას მდებარე, შემოიერთა და მას კედელი შემოავლო, ტიბრზე ხიდი ააგო და მის შესართავთან ნავსადგური ოსტია დააარსა.

მეხუთე მეფე ლუციუს ტარქვინიუს პრისკე (ძველი), ტრადიციის თანახმად, ეტრურის ქ. ტარქვინიიდან გადმოსახლდა რომში. ის თითქოს, კორინთელის დამარატის შვილი იყო და სახელად ლუკუმონი ერქვა. აქ მიიღო მან ახალი სახელწოდება. თავისი სიმდიდრით და კარგი მოპყრობით მან მიიპყრო ხალხის ყურადღება და ანკუს მარციუსის სიკვდილის შემდეგ მეფედ აირჩიეს. მან ააგო ფორუმი და ცირკი, დააწესა საზოგადოებრივი ასპარეზობები, საძირკველი ჩაუყარა კაპიტოლიუმის ტაძარს, დაიწყო ქალაქის დაჭაობებული ადგილების ამოწრობა და გაიყვანა კლოაკა.

ტარქვინიუს პრისკეს მოადგილე იყო სერვიუს ტულიუსი, რომლის სახელს ტრადიცია უკავშირებს ისეთ რეფორმას, როგორიც იყო ქონებრივი ცენზის დაწესება და მასთან დაკავშირებით პოლიტიკური უფლებებისა და სამხედრო მოვალეობათა განსაზღვრა. მასვე მიაწერენ დიანას ტაძრის აგებას და ქ. ვეიზე გამარჯვებას. ის მოუკლავს სიძეს, მისი ასულის ტულიას ქმარს — ტარქვინიუს ამაცის.

მეშვიდე მეფის ტარქვინიუს ამაციის დროს აიგო კაპიტოლიუმის იუპიტერის ტაძარი. იგი სისასტიკით გამოირჩეოდა, ანგარიშს არ უწევდა სენატს, ხშირად მიმართავდა ადამიანთა სიკვდილით დასჯას, გაძევებასა და კონფისკაციებს. მისმა ვაჟმა გააუბატიურა თავისი ნათესავის ტარქვინიუს კოლატინის მეუღლე — ლუკრეცია, რომელმაც თავი მოიკლა. ლუკრეციას ტრაგიკულმა ამბავმა აავსო ისედაც გაშწარებული ხალხის მოთმინების ფილა; მოხდა აჯანყება, რასაც შემდეგ ტარქვინიუსის გაძევება და რომში სამეფო ხელისუფლების დამხობა მოჰყვა.

ასეთია ზოგადად ტრადიცია რომის მეფეებისა, რომლის შესახებაც სპენციალური ლიტერატურა შეიქმნა. მასში უმეტესად ტრადიციის მი-

მართ სრული სკეპტიციზმი ჭარბობდა. ამ ტრადიციაში ისტორიული ამბების გამოძახილს კი არ ხედავდნენ, არამედ ეტიმოლოგიური მითების კრებულს, მაგრამ თანამედროვე ისტორიოგრაფია არ იზიარებს ასეთ სკეპტიციზმს და აღიარებს, რომ მეფეთა პერიოდის შესახებ არსებული ტრადიციული შეხედულებები ბევრ შემთხვევაში ასახავს რეალურ ისტორიულ მოვლენებს, რომლებიც ლეგენდარულ სამოსელშია გახვეული. ყველაზე სარწმუნოა გადმოცემები ტარქვინიუსების შესახებ, რომლებიც ეტრუსკთა ბატონობას ასახავენ VII—VI საუკუნეების რომში. გადმოცემა მათი განდევნის შესახებ კი მიგვანიშნებს ეტრუსკთა რომში ბატონობის დაცემას და მათ განდევნას ლაციუმიდან.

როდის უნდა მომხდარიყო რომიდან ტარქვინიუსების განდევნა? კატონისა და პოლიბიოსის თანახმად 507 წელს, ხოლო ტიტე ლიუციუსის მიხედვით 510 წელს. ეს უკანასკნელი თარიღი ათენიდან ტირან ჰიპიასის გაძევების წელთან სინქრონულად უნდა იყოს დაკავშირებული. ჩვენს ხელთ არსებული ცნობების მიხედვით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ სამეფო ხელისუფლების დაცემა რომში ძვ. წ. VI საუკუნის დასასრულს უნდა მომხდარიყო.

2. რომის უძველესი საზოგადოებრივი წყობა; აბტრიციები, კლიენტები; კლიენტები; მმართველობის სისტემა

„რომაელ ხალხს“ თავდაპირველად მხოლოდ პატრიციები შეადგენდნენ. ტერმინი პატრიციები წარმომდგარია სიტყვისაგან — მამა და აღნიშნავს „მამისეულთ“, ე. ი. ადამიანებს, „რომელთაც მამა ჰყავთ“. ყოველივე ეს კი იმას ნიშნავს, როგორც ამას ანტიკური წყაროებიც გვიდასტურებს, რომ რომის უძველესი მოსახლეობის ოჯახი წმინდა პატრიარქალური იყო, ოჯახის მეთაური ოჯახის შემადგენელ წევრთა მიმართ თითქმის შეუზღუდავი მბრძანებელი იყო და მათზე მონებად გაყიდვისა და სიკვდილ-სიცოცხლის უფლებაც კი ჰქონდა. იმ პირებს, რომლებზეც მამის ხელისუფლება ვრცელდებოდა, აგნატები ეწოდებოდათ, ხოლო სისხლის ნათესაობით დაკავშირებულ ადამიანებს — კოგნატები. კოგნატობა ძალაში რჩებოდა იმ შემთხვევაში, თუ ოჯახის მამის ხელისუფლება რომელიმე წევრზე აღარ ვრცელდებოდა; მაგ., გათხოვილი ქალიშვილი მშობლებთან კოგნატურ კავშირს ინარჩუნებდა, მაგრამ აგნატურად ქმრის ოჯახთან იყო დაკავშირებული. ტრადიციაში მოცემული ცნობები რომ შევაჯამოთ, დავრწმუნდებით, რომ პატრიციების საზოგადოებაში საგრძნობლად იყო შემონახული გვაროვნული წყობის დამახასიათებელი მომენტები. ამ საზოგა-

დოების ძირითად ერთეულს პატრიარქალური ექსოგამური გვარი წარმოადგენდა. გვარის წევრებს მემკვიდრეობის უფლება, საერთო სარწმუნოებრივი დღეობები, საერთო სასაფლაოები და საერთო სახელები აკავშირებდა. მეფეების პერიოდში და რესპუბლიკის ადრინდელ ეპოქაში რომაელის სახელი ორი ნაწილისაგან შედგებოდა: პირადისა და გვაროვნულისაგან; შემდეგ მათ მეტსახელი მიემატა.

ანტიკური წყაროების მიხედვით, რომაული საზოგადოება იყოფოდა სამ ტრიბად—ტიციებად, რამნებად და ლუცერებად. ამ ტრიბების წარმოქმნის პირობებს მოკლედ უკვე შევხებით. თითოეული ტრიბა 10 კურიისაგან შედგებოდა. კურია კიდევ—10 გვარისაგან. ტრადიციაში უფრო მტკიცეა და დამოწმებული კურიები. მათ სარწმუნოებრივ-პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდათ, თითოეულ კურიას მეთათრობდა კურიონი; კურიებში შემავალი ასაკოვანი მამაკაცები იკრიბებოდნენ დღესასწაულების შესასრულებლად. მსხვერპლის შესაწირად და საერთო საკითხების განსახილველად. მათ კრებებს კურიატული კომიციები ეწოდებოდა. ყველა 30 კურიის საერთო კრება ჩვეულებრივად პალატინის გორაკზე მიმდინარეობდა. საერთო კრებაზე ხმის მიცემა კურიების მიხედვით წარმოებდა და თითოეულ კურიას ერთი ხმა ეკუთვნოდა. კურიატული კომიციები იხილავდნენ ახალ კანონპროექტებს და ირჩევდნენ თანამდებობის პირებს, აწესრიგებდნენ ოჯახის წევრების ურთიერთობას (ანდერძი, შვილად აყვანა და სხვ.). საგულისხმებელია, რომ იქვე წარმოებდა მეფის არჩევა და ომის გამოცხადებაც. როგორც უმაღლეს სასამართლო ინსტანციას, მას საბოლოო განაჩენი გამოჰქონდა იმ საქმეებზე, რომლებიც რომაელი მოქალაქის სიკვდილით დასჯას გულისხმობდნენ. კურიებში ხმის მიმცემი წევრების ერთობლიობა შეადგენდა „ქვირიტების რომაელ ხალხს“ (ქვირინი ომის დმერთად ითვლებოდა).

ტრადიციის თანახმად, პატრიციების ცალკეულ ოჯახებს სრულ მემკვიდრეობით საკუთრებად მიკუთვნებული ჰქონდათ მიწის ნაკვეთი 2 იუგერის (ჰექტრის 0,25) რაოდენობით. მიწის ასეთ ნაკვეთს ეწოდებოდა ჰერედითუმი (სიტყვისაგან—მემკვიდრე). მიწის ასეთი მცირე ნაკვეთით ოჯახი თავს ვერ გამოიკვებავდა. ამიტომ, უნდა ვივარაუდოთ, რომ იმ დროს რომაელების ეკონომიკის მთავარ დარგს მაინც მომთაბარე მესაქონლეობა შეადგენდა და მათი საქონელი ისეთ საბალახოებზე ძოვდა, რომლებიც საერთო, სათემო საკუთრებად ითვლებოდა. ასეთი საძოვრებით სარგებლობა პატრიციების თემის ყველა წევრს შეეძლო.

პატრიციების ძლიერების საფუძველს იმ დროს მართლაც მესაქონლეობა რომ წარმოადგენდა იქიდანაც ჩანს, რომ ფულის აღმნიშვნ-

ნელი ცნება პეკუნია წარმომდგარია სიტყვა პეკუსისაგან, რაც საქონელს ნიშნავს.

მაგრამ უნდა გვახსოვდეს ისიც, რომ გარდა ჰერედოტებისა არსებობდა ეგრეთ წოდებული „საზოგადოებრივი მინდორი“, რომელიც პატრიციების კოლექტიურ საკუთრებად ითვლებოდა. პატრიციების ოჯახებს შეეძლოთ მიწის ამ საერთო ფონდიდან თავისთვისა და კლიენტებისათვის განსაზღვრული პირობით დაეკავებინათ (ოკუპაცია) ისეთი რაოდენობის მიწა, რომლის გამოყენებაც შეეძლოთ. ასეთი ფართობი ფორმალურად არა კერძო საკუთრებად, არამედ მფლობელობად ითვლებოდა.

მართალია, საერთო ფონდიდან მიწით სარგებლობა დროებითად ითვლებოდა, მაგრამ პატრიციები ყოველნაირად ცდილობდნენ ეს ფორმალური მხარე გადაელახათ და სარგებლობის სრული თავისუფლება და გასხვისებისა და მემკვიდრეობით გადაცემის უფლებები მიეთვისებინათ. დროებით სასარგებლოდ მიღებულ ნაკვეთებზე პატრიციები გადასახადის სახით მოსავლის ნაწილს (ერთი მეხუთედნიდან ერთ მეათედამდე) იხდიდნენ.

პატრიციების გვერდით ადრე წარმოქმნილა მოსახლეობის განსაკუთრებული ჯგუფი — კლიენტები. სიტყვა კლიენტი დამოკიდებულ, მორჩილ ადამიანს ნიშნავს. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ კლიენტელა ცნობილი იყო ეტრუსკებს შორის.

საზოგადოებრივი ურთიერთობის ეს ფორმა იმაში მდგომარეობდა, რომ გვარის ზოგიერთი წევრი პატრონის (ე. ი. დამცველის) სახით მფარველობას უწევდა უფლებო ცალკეულ პირებს, რომლებიც სამაგიეროდ, ვალდებული იყვნენ თავიანთი პატრონების მიმართ ერთგული და მორჩილი ყოფილიყვნენ. უმეტეს ნაწილად კლიენტს პატრონი აძლევდა მიწას, საქონელს და იცავდა მას სასამართლოში. სამაგიეროდ, კლიენტი პატრონის რაზმში მსახურობდა, განსაზღვრულ სამუშაოს ასრულებდა და ზოგჯერ მას საჭირო დახმარებასაც უწევდა. კავშირი პატრონსა და კლიენტს შორის პირადული ხასიათისა იყო და ურთიერთგულუბნებას ემყარებოდა. თუ რამდენად მტკიცე ხასიათი ჰქონდა ასეთ ერთგულუბას, ეს სხვათა შორის, იქიდანაც ჩანს, რომ XII დაფის კანონების ერთი მუხლის თანახმად, პატრონის მიერ კლიენტისადმი ვნების მიყენება სარწმუნოებრივ დანაშაულად ითვლება: „წყვეული იყოს ის პატრონი, რომელმაც კლიენტი მოატყუა“.

მეფეების პერიოდში და რესპუბლიკის ეპოქაში კლიენტები პატრიციების მნიშვნელოვან სოციალურ დასაყრდენს წარმოადგენდნენ.

პატრიციებისა და კლიენტებისაგან მკვეთრად განსხვავდებოდნენ პლებეები, რომლებიც ადრინდელ რომში მოსახლეობის დიდ ნაწილს

წარმოადგენდნენ. პლებეების წარმოშობის საკითხის გარშემო სხვადასხვა თეორიაა წარმოქმნილი: გამოთქმულია მრავალი ჰიპოთეზა, რომლებიც მიზნად პლებეების წარმოშობის დადგენას და მათი სოციალური ხასიათის გარკვევას ისახევენ.

ამ საკითხს ვრცლად იხილავს პროფ. კოვალიოვი სპეციალურ ნარკვევში და თავის მხრივ აყენებს ეგრეთ წოდებულ „კომპლექსურ თეორიას“. ეს თეორია იმას გულისხმობს, რომ პლებეების მნიშვნელოვანი ნაწილი თავდაპირველად კლიენტები იყვნენ, ხოლო პატრიციებსა და პლებეებს შორის არსებულ განცალკევებულობას ძირითადად ეთნიკური სხვაობა განსაზღვრავდა და პლებეებში ძლიერი ეტრუსკული ელემენტი იყო; მაგრამ ისტორიული განვითარების მსვლელობაში პატრიციებსა და პლებეებს შორის სოციალური დაპირისპირებაც წარმოიქმნა.

ამ თეორიათა შორის ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ის მოსაზრება, რომლის თანახმად პლებეები და პატრიციები სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფს მიეკუთვნებიან. ეს შეხედულება, სხვათა შორის, თავის დროზე დაასაბუთა ივანე ნეტუშილმა და ასეთი დასკვნა გამოიტანა: „პლებეების ყოფა-ცხოვრება ისეთ მკვეთრ განმასხვავებელ თვისებად ააშკარავებს, რომელნიც გვაიძულებენ პლებეებში პატრიციებისა და კლიენტებისაგან არსებითად განსხვავებული ეთნიკური ელემენტი დავინახოთ“.

ლივიუსის სიტყვით, პლებეების შვილები, წინააღმდეგ პატრიციებისა, ე. ი. თავიანთ მამებს იცნობდნენ. წყაროებში, ამასთან ერთად, ცხადად არის მითითებული პატრიციებსა და პლებეებს შორის სარწმუნოებრივი განსხვავებაც.

მეორე მხრივ, მკვლევრების მთელმა რიგმა პლებეების წარმოშობის საკითხის გარკვევისას ძირითადი როლი დაპყრობას მიანიჭა. მაგ., იბერციინერი პლებეებს ისეთ ადგილობრივ მოსახლეობად თვლიდა, რომელიც კულტურის დაბალ საფეხურზე იდგა, ნადირობას მისდევდა და მღვიმეებში ცხოვრობდა; ეს მოსახლეობა იტალიეებმა დაიპყრეს. ადგილობრივი მცხოვრებლები — ლატინები ბინდერსაც პლებეებად მიაჩნდა, ხოლო პატრიციები — მოსულ უცხო დამპყრობლებად.

არაერთხელ დასახელებული მკვლევრის — ლუცატოს აზრით, პლებსი იმ თემთა თავისუფალ წევრებს წარმოადგენდა, რომლებიც რომის თემმა დაიპყრო და უფრო გვიან შეუერთდა რომაელებს, ამიტომ მას პლებსი ისეთ მოსახლეობად არ მიაჩნდა, რომელიც რომაელმა თუ ეტრუსკელმა დამპყრობლებმა მონებად გადააქციეს, ანდა ისეთ უცხოელებად, რომლებიც ტარქვინიუსების დროს გადმოსახლდნენ, რათა აქ ვაჭრობასა და ხელოსნობას შესდგომოდნენ.

ჩვენის აზრით, ამ საკითხის გამო უფრო დამარწმუნებელი და მისაღები მოსახრება გამოთქვა თავის დროზე მკვლევარმა კუნომ. მისი აზრით, რომი ისეთივე ეტრუსკული ქალაქი იყო, როგორც, ვთქვათ, ვეი და ფიდენი; რომ პატრიციელი გვარები ეტრუსკელი დამპყრობლების ჩამომავლობას წარმოადგენდნენ, ხოლო პლებეები — ლატინთა დაპყრობილ მცხოვრებლებს, რომლებიც თანდათან განთავისუფლდნენ მათი ბატონობისაგან.

მართლაც, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეტრუსკელი დამპყრობლების შედარებით მცირერიცხოვანმა ნაწილმა დაიპყრო მაღლობებზე ბინადარი მოსახლეობა და ახალ ადგილას მტკიცედ გამაგრდა, ის თანდათანობით პატრიციად გადაიქცა და გარშემო მცხოვრებ მოსახლეობაზე გაბატონდა. როგორც ჩანს, დაპყრობის გზით დაქვემდებარებული მოსახლეობისათვის ეტრუსკებს თავისუფლება დაუტოვებიათ, მაგრამ მათთვის მოქალაქეობრივი უფლებები არ მიუნიჭებიათ და მმართველობის მთელი აპარატი თვითონ შეუნარჩუნებიათ. ამ გზით წარმოქმნილი პლებეები პატრიციული თემის გარეშე დარჩენილან და სათემო მიწით სარგებლობის უფლებაც არ ჰქონიათ. პლებეები, თავდაპირველად, კერძო საკუთრების უფლებით მიწის ფრიად მცირე ნაკვეთებს ფლობდნენ და მათ და პატრიციებს მიწის მფლობელობის არსებითად განსხვავებული ფორმები ახასიათებდათ. ამიტომ პატრიციები და პლებეები უმთავრესად მიწისათვის იბრძოდნენ. მართალია, პლებეები პირადად თავისუფალი იყვნენ, მაგრამ უფლება არ ჰქონდათ მონაწილეობა მიეღოთ კურიატულ კომიციებში, ყოფილიყვნენ წარმოდგენილი სენატში და ემსახურათ ლეგიონში. ამას გარდა, როგორც ტარქვინიუსების დროის პლებეების ჩავგრის გამო თქმულება გვიდასტურებს, შეიძლებოდა მათი საზოგადოებრივ სამუშაოებზე გაწვევაც. ქორწინება პატრიციებსა და პლებეებს შორის უკანონოდ ითვლებოდა.

მმართველობითი სისტემა რომის პატრიციულ სახელმწიფოში წარმოდგენილია კურიატული კომიციებით, სენატით და რექსით.

კურიატულ კომიციებზე უკვე გვქონდა საუბარი და დავინახეთ, რომ მათს საერთო კრებაზე წყდებოდა მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი საკითხები. ხოლო კურიატული კომიციების ყველა დადგენილება უნდა დაემტკიცებინა სენატს, რომელიც მამა-პაპათა ტრადიციის დამცველად ითვლებოდა. ტრამინი სენატი ნიშნავს მოხუცს და მის წევრებს მამები ეწოდებოდათ. ტრადიციის მიხედვით, სენატი თავდაპირველად ასი წევრისაგან შედგებოდა, მერე კი ეს რიცხვი სამასამდე

გაიზარდა. სენატის წევრები მონაწილეობას იღებდნენ მეფის (რექსის) არჩევნებში და მის მრჩევლებად ითვლებოდნენ მნიშვნელოვანი საქმეების განხილვისას. არსებობს ცნობა, მეფის სიკვდილის შემთხვევაში ახალი მეფის არჩევამდე სენატის წევრები რიგრიგობით ახორციელებდნენ უმაღლეს ხელისუფლებას (მეფეთმორისობა).

სახელმწიფოს სათავეში იდგა მეფე (რექსი), რომელიც მომზენს თითქმის შეუზღუდავ მონარქად ჰყავს წარმოადგენილი, ფრ. ენგელსის მიხედვით კი ის არსებითად მხედართმთავარი, უმაღლესი ქურუმი და ზოგიერთი სასამართლოს თავმჯდომარე იყო. ამასთან ერთად, მეფეს ენიჭებოდა უმაღლესი ხელისუფლება და, შესაძლოა, იგივე ნიშნავდა ახალ სენატორებს.

რომის მეფის ხელისუფლების გარეგან ნიშნებს საერთო ეტრუსკული ინსიგნიები წარმოადგენდა: მეწამული მანტია, ოქროს დიადემა, არწივიანი კვერთხი, სპილოს ძვლის სავარძელი და მეფის წინ 12 ლიქტორი წნელის კონაში ჩადებული ცულებით.

სამეფო პერაოდის მიწურულში გაჩნდნენ ისეთი თანამდებობის პირები, რომლებსაც მეფე ნიშნავდა. მაგ., როცა მეფე რომიდან დროებით გადაიდა, იგი მმართველობას აკისრებდა ქალაქის პრეფექტს.

ასეთია ზოგადად უძველესი რომის მმართველობითი სისტემა. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ სისტემის ორგანოების ხასიათისა და კომპეტენციის საკითხი მეცნიერებაში დიდი კამათის საგანია და იძულებული ვართ მათ შესახებ მხოლოდ საერთო მოსაზრებებით დავკმაყოფილდეთ.

4. ეგრეთ წოდებული სარკვიუს ბულიუსის კონსტიტუცია და მისი მნიშვნელობა

ჩვენ დავინახეთ, რომ პატრიციებს მითვისებული ჰქონდათ არა მარტო პრივილეგიები და პოლიტიკური უფლებები, არამედ მათ ხელში იყო აგრეთვე მიწები, საქონელი და, ალბათ, მონებიც. პლებსის პოლიტიკურ უთანასწორობას კი მკაცრად გამოსახული ეკონომიკური უთანასწორობაც ემატებოდა. როგორც პლებეები, ისე პატრიციები მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას მისდევდნენ, რაც იმ დროს რომაელების არსებობის ძირითად წყაროს წარმოადგენდა. მაგრამ სხვაობა ამ ორ სოციალურ ჯგუფს შორის მით უფრო ღრმავდებოდა, რაც მეტად იზრდებოდა მეზობელ ტომთა ხშირი თავდასხმებითა და საზოგადოებრივი მოვლენებით გამოწვეული ტვირთი, რაც საშინელი უბედურება იყო მიწის წვრილი მესაკუთრეებისათვის. იმ შემთხვევაში, თუ ისინი კარგავდნენ მოსავალსა თუ საქონელს, ამასთან ერთად, აუცილებლად კარგავდნენ დამოუკიდებლობასაც, ვინაიდან იძულებული

ზული ხდებოდნენ სესხი პატრიციებისათვის ეთხოვნათ. სავალო კანონები კი, როგორც სხვაგან, ისე ძველ რომში ისეთი სასტიკი ხასიათისა იყო, რომ ვალაუფალი მოვალე მთლიანად კრედიტორის ხელქვეითი ხდებოდა. პლებეების რიცხვი კი სულ მატულობდა იძულებით თუნებთაყოფლობით. გადმოსახლებულ პირთა ანგარიშზე. ასეთი ადამიანები რომის მუდმივი მცხოვრებლები ხდებოდნენ, მაგრამ პოლიტიკური უფლებებით არ სარგებლობდნენ.

ამასთან ერთად, პლებეებში ქონებრივი დიფერენციაცია უფრო სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა, ვიდრე პატრიციებში და ადგილი ჰქონდა ფართო მასების ეკონომიკურ დეგრადაციასა და გალათაკებულითა რიცხვის შეუჩერებელ ზრდას.

ნორე მხრივ, ის პლებეები, რომელთაც მოახერხეს ხელოსნობასა და ვაჭრობაში ჩაბმა, მდიდრდებოდნენ და ისეთ წრეს ჰქმნიდნენ, რომელიც პირველ რიგში ვერ ურიგდებოდა თავის უუფლებო მდგომარეობას.

უდავოდ უნდა ვივარაუდოთ, რომ იმ დროის რომაულ საზოგადოებაში მონებიც არსებობდნენ, მაგრამ მონობა ჯერ კიდევ პრიმიტიულ, პატრიარქალური იყო.

პატრიციებსა და პლებეებს შორის ამტყდარი ბრძოლის პირველ ეტაპს ეგრეთ წოდებული სერვიუს ტულიუსის რეფორმა წარმოადგენდა. რაში მდგომარეობდა ეს რეფორმა და რა საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდა მას?

დიონისე ჰალიკარნასელის გადმოცემებით, სერვიუს ტულიუსმა ყველა რომაელს უბრძანა ვერცხლზე შეეფასებინათ თავიანთი ქონება და თან ჩვეულებრივი ფიცი მიეღოთ, რომ ცნობები სინამდვილეს შეესაბამება და ქონება სრულიად მაღალი დანიხვრითაა შეფასებული, მივითვებინათ თავიანთი ასაკი, დაესახელებინათ ცოლები და შვილები და აღენიშნათ ის, თუ რომელ უბანზე არიან მიწერილები. ვინც ამას არ შეასრულებდა, მას ქონების ჩამორთმევა, გაჯოხვა და მონად გაყიდვა ემუქრებოდა.

სერვიუს ტულიუსს რომის მცხოვრებლები როგორც პატრიციები, ისე პლებეები დაუნაწილებია ხუთ თანრიგად ქონებრივი ცენზის მიხედვით. ქონებრივ ცენზს, ტრადიციის მონაცემების თანახმად, საფუძვლად ედო სპილენძის მონეტა ას ს ი. პირველ თანრიგს (კლასს) მიეკუთვნებოდნენ ის შეძლებული პირები, რომელთა ქონება 100 ათას ასს უდრიდა, მეორეს — 75 ათასს, მესამეს — 50 ათასს, მეოთხეს — 25 ათასს და მეხუთეს — 11 ათას ასს. მცხოვრებლების ულარიბესი ნა-

წილი კი „კლასის ქვევით“ რჩებოდა. მათ ეწოდებოდა „თვით შეფასებულნი“. ისინი ითვლებოდნენ პროლეტარებად, ე. ი. ისეთ ადამიანებად, რომელთაც შვილების, ჩამომავლობის მეტი არა გააჩნდათ რა.

ყოველ კლასს სამხედრო ერთეულის (ცენტურიის — ასეულის) გარკვეული რიცხვი უნდა გამოეყვანა და თითოეული მათგანი განსაზღვრული საჭურვლით შეეიარაღებინა. იმ პირთაგან, რომელთაც ისეთივე ცენზი ჰქონდათ, როგორიც პირველ კლასს, მხედრების 18 ცენტურია იქნა გამოყოფილი. პირველი კლასის წევრები მძიმედ შეიარაღებულ ფეხოსნებს განასახიერებდნენ და ლევიონის რიგებში უნდა მღვაროყვნენ. სხვა კლასებს უფრო შემსუბუქებული შეიარაღება ეკისრებოდათ. მეხუთე კლასი კი მწყობრში მსუბუქად შეიარაღებული უნდა გამოსულიყო.

მაშასადამე, პატრიციებთან ერთად პლებეებსაც დაევალოთ სამხედრო სამსახური. ისინი საკუთარ ხარჯზე უნდა შეიარაღებულიყვნენ. გამონაკლისს თითქოს მხედრები წარმოადგენდნენ: მათ ხაზინიდან ეძლეოდათ ცხენის შესაძენი და შესანახი სახსრები და საგულისხმოა, რომ განსაზღვრულ გამოსაღებს იხდიდნენ ის შეძლებული ქვრივები და ობლები, რომლებიც სამხედრო ბეგარას პირადად ვერ ასრულებდნენ.

ასეთი სამხედრო რეფორმის შედეგად პირველ კლასს მხედრებითურთ 98 ცენტურიას გამოეყვანა დაეკისრა, მეორეს — ოცდაორისა ხელოსნობის ორი ცენტურიის ჩათვლით, მესამეს — ოცის, მეოთხეს — ოცდაორისა მებუკეთა და მენაღარეთა ჩათვლით, მეხუთეს — ოცდაათისა და პროლეტარიებს — ერთი ცენტურიისა. მაშასადამე, რომის მოსახლეობას სულ 193 ცენტურია უნდა გამოეყვანა.

სერვიუს ტულიუსის რეფორმას უდავოდ ჰქონდა მნიშვნელობა რომის სამხედრო ძლიერების განვითარებისათვის. ცნობილია, რომ როგორც მეფეების პერიოდში, ისე რესპუბლიკის ეპოქაში ომი გამდიდრების, ტერიტორიისა და მონების ხელთგდების ერთ-ერთ მთავარ წყაროს წარმოადგენდა. სერვიუს ტულიუსის სამხედრო რეფორმამ განამტკიცა რომის სამხედრო ძლიერება და უზრუნველყო მისი მეთაურობა ლატინების კავშირში, რომელიც უკვე რღვევას განიცდიდა. ამ კავშირის გამაგრების აღსანიშნავად ავენტინის გორაკზე ააგეს დიანას ტაძარი.

ამ მხრივ დიონისე ჰალიკარნასელი ფრიად საყურადღებო ცნობას გვაწვდის, რომ მან თავის თვალთა ნახა მეფე სერვიუს ტულიუსის ლატინთა ქალაქებთან დადებული ხელშეკრულების ტექსტი საერთო საშუალებებით ავენტინზე დიანას ტაძრის აგების შესახებ.

მაგრამ სერვიუს ტულიუსის რეფორმას არა მარტო სამხედრო, არამედ პოლიტიკური მნიშვნელობაც ჰქონდა. საქმე ისაა, რომ ამიე-

რიდან პლებეები „პოპულუს რომანუსის“ შემადგენლობაში ირიცხებოდნენ და მოქალაქეთა რიცხვში ეწერებოდნენ. ამან კი გავლენა იქონია რომის საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. წარმოიქმნა სახალხო კრების ახალი ფორმა: საერთო კრებაზე შეგროვებისას მოქალაქეები აგრეთვე ცენტურიებად იყოფოდნენ და თითოეულ კლასს იმდენი ხმა ჰქონდა, რამდენი ცენტურიაც გამოჰყავდა. ამ კრებებს ცენტურიატული კომიციები ეწოდებოდა. თითოეულ ცენტურიას თითო ხმა ეკუთვნოდა: ყოველ საკითხს ჯერ ცალკეულ ცენტურიაში იხილავდნენ და მერე ხმის უმრავლესობით წყვეტდნენ. ცენტურიატული კომიციები მარსის ველზე იკრიბებოდნენ. ეს იყო დიდი ვაკე, ქალაქის კედელს გარეთ, გორაკებსა და ტიბრს შორის მდებარე. აქ იდგა ომის ღმერთის — მარსის ძველი საკურთხეველი, რომლის გარშემო მიმდინარეობდა ცენტურიატული კომიციების კრება, რომელშიც შეიარაღებული ხალხი მონაწილეობდა.

თუ მხედველობაში მივიღებთ იმას, რომ პირველ კლასს 98 ცენტურია გამოჰყავდა და, მაშასადამე, ხმების ნახევარზე მეტი ეკუთვნოდა (193-დან 98, დანარჩენ ოთხ კლასს კი მხოლოდ 95), ადვილად წარმოვიდგენთ, რომ გადამწყვეტი როლიც მასვე ეკუთვნოდა. მაგრამ ცენტურიატული კომიციების დაწესებას ის ძირითადი აზრი ჰქონდა, რომ ამიერიდან არა წარმოშობას, არამედ ქონებრივ მდგომარეობას მიენიჭა მთავარი როლი და ძველმა კურიატულმა კომიციებმა წინანდელი მნიშვნელობა საგრძნობლად დაკარგა.

გარდა მოსახლეობის კლასებად დაყოფისა, ტრადიცია სერვიუს ტულიუსს ძველი ტრიბების ნაცვლად ახალი ტერიტორიული ტრიბების დაარსებასაც მიაწერს. მას დაუარსებია ოთხი საქალაქო ტრიბა და რამდენიმე სასოფლო. წყაროებში ტრიბების რაოდენობა სხვადასხვაგვარია; მაგ., ტიტე ლივიუსის გადმოცემით მათი რიცხვი იმ დროს ოცდაერთს უდრიდა, დიონისეს სიტყვით კი — ოცდაექვსს. ამიტომ ძნელია ამ რიცხვის ზუსტად დადგენა, მაგრამ იმის თქმა კი სარწმუნოდ შეიძლება, რომ ძვ. წ. III საუკუნეში ის 35 აღწევდა. როგორც ტიტე ლივიუსის სიტყვებიდან ჩანს პატრიციები ფრიად უკმაყოფილო ყოფილან სერვიუს ტულიუსის მიერ გატარებული რეფორმით. სამაგიეროდ, პლებეებში მას მოკრძალებით იხსენიებდნენ და ყოველთვის ურად მისი პატივსაცემი ცერემონიალი სრულდებოდა.

რა თქმა უნდა, როცა რომაელების ქონებრივ კლასებად დანაწილებაზე ვლაპარაკობთ, უნდა გვახსოვდეს, რომ ეს შედეგი იყო არა ერთი კანონმდებლის შემოქმედებითი ნებისყოფისა, არამედ ხანგრძლივი სოციალური პროცესებისა, რომლებიც კანონმდებლობით სერვიუს ტულიუსის მეფობაში გაფორმდა. ასე უნდა გავიგოთ მოსახლეობის ქონებრივ თანრიგებად დანაწილება და ცენტურიატული კომი-

ციებისა და ტერიტორიული ტრიბების დაწესება. ამიტომ თვითონ სერვიუს ტულიუსის ისტორიული არსებობის უარყოფა საფუძვლიანად ვერ ჩაითვლება.

5. რომის ადრინდელი კულტურა

მართალია, იმ დროის რომაული საზოგადოების კულტურა ვერ კიდევ პრიმიტიული იყო, მაგრამ უდიდეს მიღწევად უნდა ჩავთვალოთ ის, რომ უკვე მეფეების პერიოდში რომაელებს საკუთარი დამწერლობა შეუქმნიათ. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ანბანური დამწერლობა მათ კუმეს ბერძნებთან ურთიერთობაში გადმოიღეს და შეითვისეს.

როგორც სხვა ხალხებს, ისე ამ პერიოდის რომაელებსაც შეუქმნიათ უძველესი სახალხო პოეზია, რომლის ძეგლები ჩვენამდე არ შემონახულა, მაგრამ უფრო გვიანდელ წყაროებში ნაწილობრივ მაინც არის დაცული. ამ მხრივ, პირველ რიგში, უძველესი საკულტო ჰიმნები უნდა დავასახელოთ. მათ შორის განსაკუთრებული ადგილი ნათესების სასიკეთოდ მიმართულ საკულტო მოწოდებას მიეკუთვნებოდა. საერთოდ კი უნდა აღინიშნოს, რომ რომაელების ღმერთებისადმი ლოცვითი მიმართვები დიდი ექსტაზით არ გამოიჩინებოდა. ლოცვა რომაელისათვის, ღმერთზე თუ რომელიმე მოვლენაზე მაგიური ზეგავლენის საშუალება გახლდათ. რომაელების უძველეს სარწმუნოებრივ პოეზიას მიეკუთვნებოდა აგრეთვე საგალობელთა, ავადმყოფობის, ხანძრის, სეტყვისა და სხვა მავნე ბუნებრივი მოვლენების საწინააღმდეგო შელოცვების კრებულები და ეგრეთ წოდებული სატურნული ლექსით დაწერილი წინასწარმეტყველებანი ადამიანთა ბედის შესახებ. ძველი რომაელი მწერლები იხსენიებენ აგრეთვე იმ სიმღერებს, რომლებსაც ყურძნის კრეფის, რთვისა და ქსოვის დროს ასრულებდნენ. მათთან ერთად მოხსენიებულია იანანა და მწყემსების სიმღერები. რომაელების სარწმუნოებაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკუთვნოდა ოჯახის კულტს, რომლის ცენტრს კერა წარმოადგენდა. მის წინ ოჯახის მამა ასრულებდა ყველა წესს, რაც თან სდევდა მნიშვნელოვანი საქმის შესრულებას. მაგალითად, კერის წინ ოჯახის მამა ახალდაბადებულ ბავშვს თავის შვილად აცხადებდა. ოჯახის მფარველებს სახლის ბინადარი კეთილი სულები — პენატები ეწოდებოდა. სახლის გარეთ ოჯახისა და მისი ქონების მფარველებად ლარები ითვლებოდნენ. ამას გარდა, ოჯახის ყოველ წევრს მფარველობდა საკუთარი „გენია“, რომელიც მისი ძალის გამომსახველად იყო მიჩნეული. ოჯახის მამის გენიას ყველა წევრი თავყანს სცემდა. ის მთელი ოჯახის გენია იყო. ოჯახის დედასაც ჰყავდა თავისი გენია, რომელსაც ახალ-

გაზრდა მეუღლე ოჯახში შეჰყავდა და მშობიარობას უადვილებდა. ოჯახივე ზრუნავდა მიცვალებულ წინაპრებზე, რომლებიც ძველი რომაელების წარმოდგენით სიცოცხლეს საფლავებშიც განაგრძობდნენ და საკურთხის მიტანას მოითხოვდნენ. ის მიცვალებულები, რომელთა შიშარტ მათი ჩამომავლობა ზრუნავდა, კეთილ ღვთაებებად — მანებად იწოდებოდა. ხოლო უყურადღებოდ მიტოვებული მიცვალებული ბოროტ და შურისმაძიებელ სულებად — ლემურებად ითვლებოდა.

რომაელების ადრინდელ სარწმუნოებას საერთოდ პრიმიტიული პოლითეიზმი ახასიათებდა. მათი წარმოდგენით ყოველ საგანს და მოვლენას თავისი სული, თავისი ღვთაება ჰყავდა. მაგ., ბავშვობის 43 ღმერთი იყო აღიარებული: ბავშვის პირველი ტირილის ღვთაება, აკვნის ღმერთი, ბავშვის პირველი ფეხადგმის ღვთაება და ა. შ.

რომაელი ქურუმები საერთოდ ისეთი თანამდებობის პირები იყვნენ, რომლებიც განსაზღვრულ ფუნქციებს ასრულებდნენ და განსაკუთრებულ ძმობაში ერთიანდებოდნენ. ეს ძმობა უმთავრესად კობტაციის გზით ივსებოდა.

თავის პირვანდელ სტადიაში რომაული სარწმუნოება ანთროპომორფული არ იყო და ამიტომაც არავითარი ღმერთების განსხეულება არ არსებობდა.

რომაული სარწმუნოების ღვთისმსახურების წესები ფრიად დეტალურად იყო დამუშავებული. ამასთან დაკავშირებით, ფართოდ განვითარებულა ქურუმების წოდება და მათი კოლეგიები. უძველესი ქურუმები იყვნენ: პონტიფიკები, რომელთაც სარწმუნოებრივი წესების უმაღლესი მეთვალყურეობა ეკისრებოდათ. ჰარუსკიკები, რომლებიც სამსხვერპლო ცხოველების შიგნეულობაზე მისნობდნენ და თითქოს ციურ მოვლენებს განმარტავდნენ; ავგურები, რომლებიც ვითომც ღმერთების ნებისყოფას ფრინველთა გაფრენის მიხედვით შეიცნობდნენ; ღმერთქალის ვესტას ქურუმი ქალები — ვესტალები, სახელმწიფო და საოჯახო კერების მცველები.

ქურუმთა უძველესი გაერთიანებები იყო: სალიები (მხტომები) და არვალის ძმები (ძმები მხვნელები).

სალიების კოლეგიას ლატინების უძველესი ღმერთის — მარსის ქურუმები წარმოადგენდნენ. ისინი ყოველი წლის მარტსა და ოქტომბერში ქალაქ რომის რიტუალურ „შემოვლას“ ასრულებდნენ კვერთხით სამხედრო სამოსში, ხტებოდნენ და საკულტო „მოწოდებით“ სხვადასხვა ღმერთს მიმართავდნენ. ფრიად შერყვნილი სახით იყო შემონახული მათი ძველი ჰიმნის ტექსტი, რომელიც შემდგომ დროში თვითონ ქურუმებისათვის იყო გაუგებარი.

არვალის ძმათა კოლეგიაში შემავალი ქურუმები დედამიწის ღმერთქალის საპატივცემოდ ღვთისმსახურს ასრულებდნენ. ჩვენამდე

მოაღწია მათი ღვთისმსახურების ოქმებმა; ერთ მათგანში მოცემულია რიტუალური საგალობელი, რომელშიც ძველი ლათინური ენაა დაცული.

დასასრულს, შევჩერდეთ რომაულ პანთეონზე. ერთ უძველეს რომაულ ღვთაებად ორპიროვანი იანუსი ითვლება. ის თავდაპირველად კარების ღმერთად იყო მიჩნეული. შემდეგ კი ყოველი საწყისის ღმერთად და იუპიტერის წინამორბედად. ადრე წარმოქმნილა აგრეთვე კაპიტოლიუმის სამება: იუპიტერი, მარსი და ქვირინი. იუპიტერი ითვლებოდა ზეცის უმაღლეს ღვთაებად, მარსი — ჯერ მცენარეულობისა და შემდეგ ომის ღვთაებად, ქვირინი კი მის ორეულად. შემდეგ რომაული პანთეონი თანდათან ფართოვდება; მასში ადგილს იკავებენ იუნონა (პერა), მინერვა (ათინა), სატურნი (კრონოსი), ცერერა (დემეტრა), შერკური (პერმესი), აპოლონი და სხვ. ამასთან ერთად, ბერძნული სარწმუნოების ზეგავლენით თანდათან ხდება ბერძნული და რომაული პანთეონების გათანაგვარება და რომაული ღმერთების ანთროპომორფიზაცია.

კაპიტოლიუმზე ტაძრის აგების ერთდროულად თუ ცოტა უფრო გვიან რომში ეტრუსკების ნიმუშის მიხედვით იწყება ასპარეზობა, რომელიც თავდაპირველად ეტლებზე ჯირითსა და ათლეტების შეჯიბრებაში გამოისახებოდა.

რომის აღრინდელი რესპუბლიკა

1. რესპუბლიკის აღრინდელი კარიოდის რომაული საზოგადოება და სახელმწიფოებრივი წყობილება

ზემოთ უკვე ითქვა, რომ ძვ. წ. VI საუკუნის დამლევს რომიდან გააძევეს უკანასკნელი რექსი ლუციუს ტარქვინიუს ამაყი. ტარქვინიუსმა სცადა ურთიერთობა დაემყარებინა თავის მომხრეებთან, მაგრამ მის მიერ მომზადებული შეთქმულება გამომჟღავნდა, ტარქვინიუსის მომხრეები შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს.

რაკი შეთქმულების გზით ტარქვინიუს ამაყმა რომში დაბრუნება ვერ მოახერხა, მან დახმარებისათვის მეზობელი ეტრუსკული ქალაქების მეთაურებს მიმართა და მოუწოდა: თუ არ დამეხმარებით ტახტის დაბრუნებაში, თქვენც ასეთივე ბოლო მოგელითო. მის დასახმარებლად და ტახტზე აღსადგენად რომზე დიდი ჯარით გამოილაშქრა კლუზიუმის მეფემ — პორსენამ. მან ალყა შემოარტყა რომს. ტიბრზე, რომელიც ქალაქს იცავდა, გადებული იყო ერთადერთი ხიდი, რომელსაც რომაელების მცირერიცხოვანი რაზმი იცავდა. როცა ამ რაზმმა ხალხმრავალი მტერი იხილა, შეკრთა და მტერს ზურგი უჩვენა. არ შედრკა მხოლოდ ერთი მეომარი, პორაციუს კოკლესი და ხიდზე დგომას განაგრძობდა. ამით გაწბილებული გაქცეული რომაელი მეომრები შეჩერდნენ და მტრის წინააღმდეგ მობრუნდნენ. კოკლესი ეტრუსკებს ეკვეთა და მათ კი ხიდი დაანგრის. კოკლესი წყალში გადავარდა და უვნებლად დაბრუნდა თავისიანებთან. ხიდის განადგურებამ პორსენას ხელი შეუშალა ქალაქი ერთბაშად აეღო და იძულებული გახდა მისთვის ხანგრძლივად შემოერტყა ალყა; ქალაქი მოიცვა სენმა და შინშილობამ. აქ პორაციუს კოკლესის თქმულებას ემატება თქმულება ახალგაზრდა რომაელ მუციუსზე. თავისი ქალაქის დუხჭირი მდგომარეობით შეშფოთებული, ის შეიპარა მტრის ბანაკში, პორსენას მოსაკლავად, მაგრამ შეცდომით მისი მწერალი მოკლა. განიარაღებული მუციუსი პორსენას წარუდგინეს. მის კითხვაზე, ვინა ხაროთ თქვენო, მუციუსმა უპასუხა, რომაელი, სახელად მუციუსი, განხრახნული მქონ-

და ჩემი სამშობლოს მტერი მომეკლა. მართალია, შევცდი, მაგრამ სულ ერთია: 300 რომაელ ახალგაზრდას ფიცი აქვს მიღებული, რომ პორსენა უექველად მოჰკლანო. მუციუსი აიძულეს გაეთქვა შეთქმულები და მათი გეგმა, მაგრამ იგი დუმდა. მაშინ კოცონი დაანთეს, რათა იგი სატანჯველისათვის მიეცათ. მუციუსი კი მივიდა კოცონთან, ჩადო ნაღვერდალში მარჯვენა ხელი და უღრტვინველად იტანდა წამებს. ყველა გოცებით შესცქეროდა მას. პორსენამ მისი დაუყოვნებლივ განთავისუფლება ბრძანა. ამასთან, რომაელების გვირობით გოცებულმა მეფემ ალყა შემოხსნა რომს და უკან გაბრუნდა. მადლიერმა რომაელებმა კი დიდად დააფასეს მუციუსის გვირობა და მას სცევოლა (კაცია) უწოდეს. მისი სახელი მამაცი გვიროს ზოგად სახელად იქცა.

არსებობს ცნობა, რომ პორსენას რომაელებთან მათთვის მძიმე ხელშეკრულება დაუდგია. პლინიუს უფროსის ცნობით რომაელებს, სხვათა შორის, ვალდებულია მიუღიანთ რკინა მხოლოდ სოფლის მეურნეობის საჭიროებისათვის შეუზიდათ. ამას გარდა, ეტრუსკებთან ხანგრძლივმა ბრძოლამ რომი საგრძნობლად დაასუსტა.

ასეთია ზოგადად თქმულებები ტარქვინიუს ამაყის გაძევებისა და მასთან დაკავშირებული ამბების შესახებ. ამ თქმულებებში სარწმუნოდ უნდა მივიჩნიოთ ხალხის ამბობება ტარქვინიუსის წინააღმდეგ და ძისი გაძევება, ეტრუსკების ბატონობის დამხობა და რესტაურაციის ცდები.

მას შემდეგ, რაც ეტრუსკების ბატონობის ხანაში დაწყებული სწრაფი ეკონომიკური და პოლიტიკური ზრდის პერიოდი დამთავრდა, რომმა კვლავ დაიკავა შედარებით მცირე ტერიტორიის პატარა ცენტრის ადგილი. მისი სამეურნეო ცხოვრება საკმაოდ პრიმიტიული იყო. მოსახლეობის ძირითად საქმიანობას კვლავ მესაქონლეობა, მიწათმოქმედება და წვრილი საოჯახო ხელოსნობა შეადგენდა. მართალია, პლუტარქე ნუმა პომპილიუსის ბიოგრაფიაში მოგვითხრობს, რომ ამ მეფემ დააწესა სხვადასხვა დარგის ხელოსნების კავშირები და ეს ცნობა უდავოდ მოწმობს ხელოსნობის განვითარებას. მაგრამ ის გულისხმობს მეფეების პერიოდს და, მაშასადამე, ეტრუსკების ბატონობის ეპოქას. იმ ეპოქაში მართლაც არსებობდნენ ხელოსნები — პროფესიონალები, ამას გვიდასტურებს არქეოლოგიური მონაცემებიც; რომის ციხის კედლების და კანალიზაციის ნაშთები და უძველესი ტაძრების, მათ შორის კაპიტოლიუმის ტაძრის, ნანგრევები. მაგრამ თუ ტრადიციას დავუჯერებთ, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ასეთ სამუშაოებს ძირითადად ეტრუსკელი და, შესაძლოა, სამხრეთ იტალიელი ბერძენი ხელოსნები ასრულებდნენ და ადგილობრივი მწყემსი მოსახლეობა მათ დამხმარე ძალას წარმოადგენდა. ხოლო იმის უარყოფა

კი არ შეიძლება, რომ ასეთი მშენებლობა და მასში ხელოსან-პროფესიონალების მონაწილეობა ამ მოსახლეობაზეც იქონიებდა თავის გავლენას.

ეტრუსკების ბატონობის ხანაში ვითარდებოდა მეზღვაურობა და ვაჭრობა. რესპუბლიკის დასაწყის პერიოდშიც არ შესუსტებულა გაცვლა-გამოცვლა. უძველეს დროს, ფორუმზე ყოველკვირას ეწყობოდა ბაზარი, ხოლო ცნობილ საკურთხეველებთან ყოველწლიურად, დიდ სარწმუნოებრივ დღესასწაულებზე იმართებოდა ბაზრობა. ცნობილია, რომ გაცვლა-გამოცვლის ზრდასთან დაკავშირებული სოფლის მეურნეობისაგან ხელოსნობის გამოყოფა-განვითარება და ეს მოვლენა ამ შემთხვევაშიც საგრძნობი ტემპით მიმდინარეობდა.

უფრო გავრცელებული ტრადიციის თანახმად, სამეფო ხელისუფლების დამხობის შემდეგ რომის სახელმწიფოს სათავეში გვევლინება ცენტრალურ კომიციებში არჩეული და სენატის მიერ დამტკიცებული ორი უმაღლესი თანამდებობის პირი (მაგისტრატები). მათ ჯერ პრეტორი („წინამძღოლები“), ბერძნულად — სტრატეგაჲსები („მხედართმთავრები“) ეწოდებოდათ. მაშასადამე, მათ მთავარ მოვალეობას ჯარის უფროსობა წარმოადგენდა. ერთი პრეტორი უფროსად ითვლებოდა, მეორე კი მის თანაშემწედ. უფრო გვიან ძვ. წ. IV საუკუნეში ეს მაღალი თანამდებობის პირები კონსულებად იწოდებოდნენ. ამ უკანასკნელი ტერმინით გამოსახული უნდა იყოს უმაღლესი მაგისტრატურის კოლეგიალობა: ცნება „კონსული“ „ერთად მოთათბირე“ კოლეგებს, თანადგომით გამგებლებს გულისხმობს. ახლადარჩეული თანამდებობის პირთ მიეკუთვნათ უმაღლესი ხელისუფლება (იმპერიუმი) და მეფეების ძირითადი ფუნქციები, ქურუმულ მოვალეობათა გამოკლებით. სარწმუნოებრივი ფუნქციები კი განსაკუთრებული თანამდებობის პირს გადაეცა, რომელსაც „ღვთის მსახურებითი მეფე“ ეწოდებოდა.

ცნობები რესპუბლიკის ადრინდელი პერიოდის სხვა თანამდებობის პირთა შესახებ შედარებით ბუნდოვანია და საკამათო. მაგრამ შეგვიძლია დარწმუნებით ვთქვათ, რომ თავიდანვე წარმოქმნილა თანამდებობა ქვესტორებისა, რომლებიც ჯერ პრეტორების თანაშემწედ ითვლებოდა სამართლის დარგში და მერე კი ხაზინადრის ფუნქციები მიუღიათ.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა მმართველობის სისტემაში არამც თუ შეინარჩუნა სენატმა, არამედ ის რომის რესპუბლიკის ისეთ ცენტრალურ ორგანოდ იქცა, რომელსაც უმაღლესი კონტროლი ეკუთვნოდა და, რომელიც იხილავდა როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკის ყველა მნიშვნელოვან საკითხს. ძვ. წ. 339 წლამდე სენატს ეკუთვნოდა აგრეთვე სახალხო კრების დადგენილებათა დამტკიცება.

მასვე ექვემდებარებოდა კულტის მიმართ უმაღლესი მეთვალყურეობა. თავდაპირველად სენატორების დანიშნვის უფლება მეფეებს ეკუთვნოდათ, რესპუბლიკას დროს — კონსულებს, ხოლო IV საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ეს უფლება ცენზორებს გადაეცათ.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ სენატის შემადგენლობაში მხოლოდ პატრიციები შედიოდნენ და, ამას გარდა, დიდი თანამდებობის პირებს მხოლოდ პატრიციებიდან ირჩევდნენ. ეს გარემოება სრულ უფლებას გვაძლევს, რომის ადრინდელ რესპუბლიკას ისეთი არისტოკრატიული ხასიათის სახელმწიფო ვუწოდოთ, რომელიც ერთიმეორეს უპირისპირდებოდნენ პატრიციების სრულუფლებიანი გაბატონებული წოდება და არასრულუფლებიანი შედარებით მრავალრიცხოვანი პლებსი.

2. რომის ადრინდელი რესპუბლიკის საბარეო პოლიტიკა; ბალახის შემოსევა

ეტრუსკების ბატონობისაგან განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში რომი საგრძნობლად დასუსტდა და ლაციუმის უმეტესმა ნაწილმა დამოუკიდებლობა მოიპოვა. განახლდა ლატინების რვა ქალაქი: ტუსკულუმის, არიციას, არდეას, ლანუვიუმის, ლაურენტუმის, კორას, პომეციუმისა და ტიბურიუმის ფედერაცია. მას ტუსკულუმი მეთაურობდა, მაგრამ მისი სარწმუნოებრივი ცენტრი დიანას საკურთხეველი იყო არიციაში, ამიტომ ის არიციის ფედერაციის სახელითაა ცნობილი. ამ ფედერაციასთან მოუხდა ბრძოლა რომს. ტრადიციის მიხედვით რეგილუსის ტბასთან 496 წელს რომაელებმა ლატინები დაამარცხეს, მაგრამ ორივე მხარე იძულებული იყო 493 წელს ურთიერთშორის სამოკავშირეო ხელშეკრულება დაედოთ. ტრადიცია მის ინიციატორად კონსულს სპურიუს კასიუსს გვისახელებს. ამ ხელშეკრულების ტექსტიდან, რომელიც დიონისე პალიკარნასელმა შემოგვინახა ჩანს, რომ რომი თანასწორუფლებიან და არა გაბატონებულ მხარედ იყო მიჩნეული და, შესაძლოა, ლატინთა ფედერაციაში შევიდა.

486 წელს კავშირს შეუერთდნენ პერნიკები, რომლებიც ვოლსკებსა და ექვებს შორის მდინარე ტრერუსის ხეობაში ბინადრობდნენ. მაგრამ საქმეს ართულებდნენ რომაელებისა და ლატინების საერთო მტრები — ექვები და ვოლსკები. ლატინებსა და რომაელებს შორის ხელშეკრულების დადების მომენტისათვის ვოლსკებმა დაიკავეს უკვე ლატინთა ფედერაციაში შემავალი კორა და პომეციუმი. რომაულ წყაროებში დაწვრილებით არის მოთხრობილი ექვებსა და ვოლსკებთან ბრძოლა. ვოლსკების თავდასხმამ რომამდეც კი მიადწია.

ვოლსკებისა და ექვების წინააღმდეგ ბრძოლების პარალელურად

მიმდინარეობდა პერიოდული ფრიად ხანგრძლივი ომი რომის მთავარ მოწინააღმდეგე ეტრუსკულ ქალაქ ვეისთან, რომელიც რომიდან ჩრდილოეთით 18 კილომეტრის დაშორებით მდებარეობდა, და მის მოკავშირე ფიდენესთან. პირველი ორი ომის გარშემო მრავალი ლეგენდა არსებობს, რომელთა ისტორიული საფუძვლის დადგენა ფრიად ძნელი საქმეა.

შედარებით უფრო სარწმუნო მოჩანს მესამე ომის (406—396 წწ.) მსვლელობა და შედეგები: კონსულ მარკოზ კამილუსის მეთაურობით რომაელებმა მოახერხეს ვეის აღება, ქალაქი გაანადგურეს, მცხოვრებლები მონებად აქციეს და რომის ტერიტორიას ვეის მხარე შემოუერთეს. ამრიგად, რომაელები მტკიცედ დამკვიდრდნენ ტიბრის მარჯვენა ნაპირას და თითქმის ორჯერ გააღიძეს თავიანთი ტერიტორია და სწორედ იმ დროს, როცა რომი მსხვილი სახელმწიფო გახდა და მის წინააღმდეგ შექმნილი არასასიკეთო ვითარება მის სასარგებლოდ შეიცვალა, მას თავს დაატყდა ისეთი საშინელი ქარიშხალი გალების შემოსევის სახით, რომელმაც ის კინალამ აღგავა დედამიწის პირიდან.

თავის ადგილას უკვე ვთქვით, რომ ძვ. წ. V საუკუნის ბოლოს გალებმა (კელტებმა) გადმოლახეს ალბები და მდინარე პადუსის ხეობაში დასახლდნენ. IV საუკუნის დამდეგს გალების ერთმა ტომმა ბრენის წინამძღოლობით გადმოლახა აპენინის მთები და ეტრუსიას შეესია.

გალების თავდასხმას ძველადვე მიუბყრია მწერლების ფართო ყურადღება. მოკლე ცნობა ამის შესახებ შემოგვინახა ძვ. წ. II საუკუნის ბერძენმა ისტორიკოსმა პოლიბიოსმა და უფრო ვრცლად კი — დიოდორე სიცილიელმა, რომლის თხრობაში მოჩანს პოეტური გადამუშავების კვალი. ტრადიციის მესამე საფეხური შემონახულია ლივიუსის ისტორიაში, პლუტარქეს მიერ შედგენილი ომის მთავარი გმირის მარკოზ ფურიუს კამილის ბიოგრაფიაში და დიონისეს, აპიანესა (ჩვ. წ. II ს.) და დიონ კასიუსის (155—235 წწ.) ექსცერპტებში.

გალებმა ალყა შემოარტყეს კლუზიუმს და არბევდნენ ქალაქის გარშემო მდებარე მიწებს. კლუზიუმის ხელისუფლებმა დახმარებისათვის რომს მიმართეს. ტრადიციის თანახმად, რომაელებმა წარგზავნეს მოციქულები — წარჩინებული გვარის, ფაბიუსების წევრები და დაავალეს მათ მოეთხოვათ გალებისაგან, რომ ნუ ესხმიან თავს ხალხს, რომელსაც მათთვის არა დაუშავებია რა. მაგრამ მოციქულებმა მიზანს ვერ მიაღწიეს. მეორე დღეს კლუზიუმელებსა და გალებს შორის შეტაკება მოხდა. რომაელმა მოციქულებმა დაარღვიეს ომის ადათი და ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღეს. ერთმა მოციქულთაგანმა გალების ერთ-ერთი წინამძღოლთაგანიც კი მოკლა. გალებმა ომი შეწყვიტეს და რომაელებს დამნაშავე პირის გაცემა მოსთხოვეს. მაგრამ უარი მიიღეს. მაშინ გალებმა რომზე გაილაშქრეს.

ძვ. წ. 390 წლის ზაფხულში გალებმა რომიდან რამდენიმე კილომეტრის დაშორებით, ტიბრის შენაკად ალიასთან გაანადგურეს რომაელების ჯარი. გალები ქალაქში შეიჭრნენ. დაიწყო ქალაქის საერთო რბევა და განადგურება. გაძარცვის შემდეგ გალებმა რომი დაწვეს. ამის შემდეგ ისინი შეეცადნენ კაპიტოლიუმის იერიშით ალებას, მაგრამ უშედეგოდ. მაშინ მას ალყა შემოარტყეს და ამ გზით ცდილობდნენ მის დაკავებას. კაპიტოლიუმის გარემოცვა გაგრძელდა. ეს მძიმე იყო კაპიტოლიუმზე გამაგრებული რომაელი მეომრებისათვის, მაგრამ არც გალების მდგომარეობა იყო სახარბიელო. ამასთან, გალებმა ცნობა მიიღეს, რომ მათ ქვეყანას ვენეტები შეესივნენ. ასეთი ვითარების გამო გალები დასთანხმდნენ უკან გაბრუნებულიყვნენ, სამაგიეროდ, რომაელებისაგან ოქროთი 1000 გირვანქას მიიღებდნენ. ლეგენდა გვიამბობს, რომ როცა ოქროს წონიდნენ, რომაელებმა შენიშნეს, რომ გალების სასწორი ტყუოდა, მაშინ გალების მეთაურმა — ბრენმა სასწორზე თავისი მახვილი დადო და წამოიძახა: „ვინ დამარცხებულა! ამ დროს გამოჩნდა ვეიში თავმოყრილი გაწვრთნილი რომაელი ჯარი დიქტატორ მარკოზ კამილიუსის მეთაურობით. მოხდა ბრძოლა, რომელშიც გალები დამარცხდნენ და გაძევებულ იქნენ რომიდან.

მთელი მოთხრობა გალების შემოსევის შესახებ მდიდრად არის ლეგენდებით შემკული. მათში ნამდვილ ამბად უნდა მივიჩნიოთ ბრძოლა ალიასთან. გალების მიერ კაპიტოლიუმის ხანგრძლივი გარემოცვა და მათი წასვლა მდიდარი გამოსასყიდის მიღების შემდეგ.

გალების შემოსევის კატასტროფულმა ხასიათმა დიდი გავლენა იქონია რომის საერთო მდგომარეობაზე. მისი დასუსტებით გათამამებული მეზობლები ყოველი მხრიდან უტევდნენ მას. რომს ებრძვიან ექვები, ვოლსკები, ეტრუსკები. მას განუდგნენ ლატინთა მოკავშირეები და ჰერნიკები. ლატინთა ზოგიერთი ქალაქი, რომლის ჯარი ნაწილობრივ გალების მოჭირავნეთაგან შედგებოდა, ვოლსკებს უწევს დახმარებას და თავს ესხმის რომის ტერიტორიას, მაგრამ რომმა შეძლო გამკლავებოდა მოპირდაპირეებს და თავისი მდგომარეობა ისევ განემტკიცებინა. 360 წელს გალებმა კვლავ სცადეს შემოსევა. ამ ახალმა საფრთხემ ხელი შეუწყო ლატინთა კავშირის განახლებასა და განმტკიცებას და გალები უკუაქციეს. 348 წელს გალებმა გაიმეორეს თავიანთი ცდები, მაგრამ კვლავ უშედეგოდ. ხოლო 334 წელს ისინი იძულებული გახდნენ რომაელებთან სამშვიდობო ხელშეკრულება დაედოთ, რითაც მათსა და რომაელებს შორის მშვიდობიანი ურთიერთობა და კეთილმეზობლური დამოკიდებულება უნდა დამყარებულიყო.

348 წელს რომაელებს სავაჭრო ხელშეკრულება დაუდვიათ კარ-

თაგენთან. თუ ამ ცნობას სარწმუნოდ მივიჩნევთ, უნდა ვიგულისხმობთ, რომ იმ დროს რომაელებისა და ლატინების ვაჭრობა მნიშვნელოვნად გაფართოებულა. მდიდარი ტყეები, განსაკუთრებით ცირცეასთან, ლატინებს გემთმშენებლობის საუკეთესო მასალას აწვდიდა და ლატინთა სანაპირო ქალაქებს შეეძლოთ გაცხოველებულ მეზღვაურობას შედგომოდნენ. კართაგენთან ხელშეკრულების დადებამდე, 354 წელს, რომაელებს კავშირი შეუკრავთ სამნიტებთან. სავარაუდოა, რომ ეს კავშირი პირველ რიგში გალების წინააღმდეგ იყო მიმართული. ეს კავშირი სხვა მხრივაც უნდა ყოფილიყო მნიშვნელოვანი. საქმე იმაშია, რომ სამნიტები მაშინ უძლიერეს ტომს წარმოადგენდნენ სამხრეთ იტალიაში და მათი მეომრები სიმამაცით გამოირჩეოდნენ. ამ ორ ძლიერ ხალხს შორის დადებული კავშირი საფუძველი გახდა მეზობლების მიმართ მათი გადამწყვეტი უპირატესობისა. ამ დროს რომაელებმა ვოლსკები მთლიანად დაიმორჩილეს. ახლა რომმა შეძლო სხვაგვარი პოზიცია დაეკავებინა ლატინთა ქალაქების მიმართაც. 338 წელს მან დაშალა მათი კავშირი და აღიარებულ იქნა ლაციუმის მთავარ ქალაქად. ამრიგად, ცენტრალურ იტალიაში რომი უძლიერეს სახელმწიფოდ გადაიქცა.

მეორე მხრივ, განცილმა საშინელმა კატასტროფამ და მის შემდეგ წარმოქმნილმა მდგომარეობამ აიძულა რომაელები განსაკუთრებული ყურადღება მიექციათ სამხედრო საქმისათვის. პირველ რიგში საჭირო იყო თავდაცვითი სისტემის გაუმჯობესება და რომს შემოავლეს მაგარი კედლები, რომელთა ნაშთებმა ჩვენს დრომდე მოაღწია. ამას გარდა, ალიასთან დამარცხებამ რომელი მეომრების შეიარაღებისა და ტაქტიკის სისუსტე გამოამჟღავნა. ამიტომ რომაელებმა დიდი ყურადღება მიაპყრეს ჯარის ორგანიზაციას. რომაელების ჯარი სახალხო ლაშქარს წარმოადგენდა; მასში იწვევდნენ მოქალაქეებს, რომელთაც 17 წელი შეუსრულდათ. ყველა რომელი, რასაკვირველია, მონების გამოკლებით, ვალდებული იყო სამხედრო მოვალეობა შეესრულებინა. სამხედრო ბეგარის თავიდან აცილება სასტიკად ისჯებოდა. რესპუბლიკის ადრინდელ პერიოდში მეომრებს იწვევდნენ ჯარში სენატისა და კონსულების განკარგულებით მხოლოდ ომის საფრთხის შემთხვევაში, ხოლო როცა საფრთხე გაივლიდა, ისინი თავიანთ სახლებში ბრუნდებოდნენ. ეს მდგომარეობა შეიცვალა IV საუკუნეში, როცა ომი უკვე თითქმის მუდმივად მძვინვარებდა და ჯარიც მუდმივ მხად ჰყავდათ. ამას გარდა, თუ წინათ ყოველ მეომარს თვითონ უნდა ეზრუნა შეიარაღებასა და თავის გამოკვებაზე, V საუკუნის ბოლოს გატარდა რეფორმა, რომელსაც მარკოზ კამილიუსს მიაწერენ და რომლის თანახმად მეომრებს ეძლეოდათ ხელფასი, სახაზინო საქურველი და სურსათი. მოხდა ცვლილება რომაელების ჯარის დაწყობა-

შიც. რომაელი ჯარი ლეგიონებად იყოფოდა, ხოლო ლეგიონები 30 ტაქტიკურ ერთეულად — მანიპულებად და მანიპულები ორ ცენტურიად. ლეგიონი ეწყობოდა უკვე მეომართა ასაკისა და გამოცდილების მიხედვით სამ საბრძოლო ხაზად: პირველ ხაზზე იდგნენ ახალგაზრდა მეომრები, ეგრეთ წოდებული ჰასტატები, მეორეზე — უფრო გამოცდილი მეომრები პრინციპები და მესამეზე — ვეტერანები — ტრიარები.

ჯარის მთავარსარდლად ითვლებოდნენ კონსულები, ხოლო მათს თანაშემწეებად ლეგატები და ლეგიონების მეთაურები — სამხედრო ტრიბუნები. სახელმწიფოსათვის განსაკუთრებული საფრთხის შემთხვევაში უმაღლესი სარდლობა დიქტატორს გადაეცემოდა.

რომაელების ჯარში მკაცრი დისციპლინა სუფევდა. წესრიგი და მორჩილება სავალდებულო იყო და მათი დამრღვევი სასტიკად ისჯებოდა. იმ შემთხვევაში, თუ რომელიმე რაზმი ბრძოლის ველიდან გაიქცეოდა; ტარდებოდა დეციმაცია, რაც იმაში მდგომარეობდა, რომ რაზმს დააწყობდნენ და ყოველ მეათეს სიკვდილით დასჯიდნენ.

ბრძოლის ველზე გამოჩენილი მამაცობისათვის მეომრები სხვადასხვა ჯილდოს იღებდნენ, განსაკუთრებით სანუკვარი იყო დაფნის გვირგვინის მიღება.

სარდალს, რომელმაც ომში გამარჯვება მოიპოვა, იმპერატორის ტიტულს ანიჭებდნენ და ტრიუმფს უწყობდნენ.

რომაელების ჯარში შემოღებული იყო შორსმსროლელი სატყორცნი აპარატები და საინჟინრო საქმეც მნიშვნელოვნად ვითარდებოდა.

ასეთი იყო ზოგადად რომაელების სამხედრო ორგანიზაცია, რომელიც ერთ-ერთი პირობა შეიქნა მათი იშვიათი საომარი წარმატებისა და იტალიელ ხალხებზე გამარჯვებისა.

თ ა ვ ი მ ი ო თ ხ ე

ზრძოლა პატრიციეზსა და პლეზეიზს შორის და რომის მიერ იტალიის დაპყრობა

1. პლეზეიზის კირველი სეცესიო და ტრიუმფის დასრულება

სერვიუს ტულიუსის რეფორმის შემდეგ პლეზეების ზრძოლა პატრიციებთან უფლებრივი გათანაბრებისათვის უფრო გამწვავებულად მიმდინარეობდა. ამ ზრძოლის ერთ მომენტს წარმოადგენს პლეზეების პირველი სეცესიო (პლეზეების რომიდან წასვლა).

ისტორიული ტრადიცია ამ ამბავს ასე გადმოგვცემს: პლეზეების მდგომარეობა აუტანელი იყო სავალო კაბალის გამო და ისინი დიდად დღლავდნენ. რომს ამ დროს ომი ჰქონდა ვოლსკებთან და ექვებთან. გამწვავებული მდგომარეობის გამო პატრიციებმა პირობა დადეს, რომ გააუმჯობესებდნენ მოვალეთა მდგომარეობას. მაგრამ ყველა დაპირება მალე დაივიწყეს. ამიტომ პლეზეების მეომრებმა უარი განაცხადეს ექვების წინააღმდეგ გალაშქრებაზე და წავიდნენ რომის მახლობლად — სალვო მთაზე. აქ მათ ბანაკი გამართეს და რამდენიმე დღის განმავლობაში მშვიდად იყვნენ. ასეთმა თავისებურმა გაფიცვამ დიდი შეშოთება გამოიწვია რომში და პატრიციები იძულებული გახდნენ მოციქულად წარეგზავნათ ვინმე მენენიუს აგრიპა, რომელიც თითქოს პლეზეებში პოპულარულ პირად ითვლებოდა. აგრიპას ვითომც გავლენა მოუხდენია პლეზეებზე იმიტომ, რომ მათი ამბოხება ადამიანის სხეულის იმ ცალკეულ ნაწილებთან შეუდარებია, რომელთაც კუჭისათვის საჭმლის მიწოდებაზე უარი განუცხადებიათ, და ამის შედეგად უკიდურესობამდე გაძვალტყავებულან. ტიტე ლივიუსი გვარწმუნებს, რომ აგრიპას ამ მაგალითმა შეცვალა პლეზეების განწყობილება და შერიგდნენ. ყოველ შემთხვევაში პატრიციები დათმობის გზას დადგომიან და დათანხმებულან სახალხო ტრიბუნების სპეციალური მაგისტრატურა დაეწესებინათ. სახალხო ტრიბუნები მმართველობის არც ერთ დარგს არ განაგებდნენ და მათ მთავარ მოვალეობას პატრიციელი მაგისტრატების თვითნებობისაგან პლეზეების დაცვა და დახმარება შეადგენდა. მათ შეეძლოთ, თუ საჭიროდ დაინახავდნენ, შეეჩერებინათ ამ მაგისტრატების განკარგულებათა სისრულე-

ლემი მოყვანა და ამიტომ სარგებლობდნენ ვეტოს უფლებით (ვკრძალავ). ტრიბუნები აღკუთრვილი იყვნენ პირადი ხელშეუხებლობის პრინციპით. მათ მხოლოდ პლებების წრიდან ირჩევდნენ ჯერ ორს, მერე კი მათი რიცხვი ათამდე გადიდა.

ტრადიციის თანახმად, ტრიბუნების დამსმარედ ირჩევდნენ ორ პლებელ ედილს (წარმოქმნილია სიტყვისაგან შენობა, ტაძარი). ისინი მოწათმოქმედების ღვთაებათა — ცერერას, ლიბერისა და ლიბერას პლებური ტაძრის ზედამხედველად ითვლებოდნენ. ამ ტაძარში კი პლებების არქივი ინახებოდა.

492 წელს რომში დიდი შიმშილობა დაწყებულა და მოსახლეობისათვის სიცილიიდან მიღებული პურის დარიგებისას ლეგენდებში ცნობილ მარციუს კორიოლანს პლებებისათვის პურის მიცემა მათ მიერ ტრიბუნატზე უარის თქმით განუსაზღვრავს.

ისტორიულ ტრადიციაში არა ერთი, არამედ სამი სეცესიოა მოხსენიებული, მაგრამ ტრადიციის მონაცემები საშუალებას არ გვაძლევს ამ საკითხის სარწმუნოდ გამოარკვევას. უფრო მისაღებად არის მიჩნეული ტრიბუნატის წარმოქმნა 471 წლით დავათარილოთ.

მეორე მხრივ, ისტორიული ტრადიცია გვარწმუნებს, რომ 436 წელს კონსულმა, ცნობილმა სარდალმა სპურიუს კასიუსმა სცადა გაეტარებინა პირველი აგრარული კანონი, რომლის თანახმად პერნიკებისაგან ჩამორთმეული მიწების ნახევარი და სახელმწიფო მიწების ნაწილი პლებებს შორის უნდა გაენაწილებინათ. მაგრამ მის წინააღმდეგ გამოსულა მეორე კონსული და რეფორმის გატარება შეუძლებელი გამხდარა. შემდგომში კასიუსს ბრალი დადეს ტირანიისადმი მისწრაფებაში და სიკვდილით დასაჯეს.

ძვ. წ. 456 წელს სახალხო ტრიბუნს — იცილიუსს გაუტარებია კანონი, რომლის თანახმად მიწები ავენტინზე უღარიბეს პლებებისათვის დაურიგებიათ. ცოტა უფრო გვიან მიუღიათ სპერიუს ტარპეიუსისა და ავლე ატერნიუსის კანონი, რომლითაც შეუზღუდავთ კონსულების უფლება სისხლის სამართლის დანაშაულისათვის დაჯარიმებისა.

2. XII ლაზის კანონები

ძვ. წ. V საუკუნის ნახევრიდან ჩვენამდე მოაღწია სარწმუნო ცნობამ, რომელიც მოქმედი სამართლის ჩაწერას გადმოგვცემს. როგორც საბერძნეთში დემოსი, ისე რომში პლებსი სამართლის წარმოების მხრივ დიდ ძალადობას განიცდიდა და ბუნებრივად წარმოიქმნა კანონთა კოდიფიკაციის მოთხოვნა. ეს მით უფრო გასაგებია, რომ წინათ წერილობით აღბეჭდილი კანონდებულება არ არსებობდა და ეგერეთ წოდებული „სამეფო კანონები“, რომელთაც რომის მეფეებს

მიაწერდნენ, უადრესად საეკვოდ იყო მიჩნეული. 451 წელს არჩეულ იქნა სპეციალური კომისია ათი კაცის შემადგენლობით ადგილობრივი სამართლის ჩასაწერად (დეცემვირი). კომისიას, რომელიც შედგებოდა გამოჩენილი პატრიციებისაგან, აპიუს კლავდიუსის მეთაურობით, ფრად ფართო რწმუნებულება ჰქონდა მინიჭებული და იმ წელს არც კონსულები და არც სახალხო ტრიბუნები არჩეული არ იყვნენ. კომისიის თითოეული წევრი თანაბარი უფლებით იყო აღჭურვილი და ჰქონდათ პროტესტის უფლება სხვა წევრების მოქმედების მიმართ.

შეჩერებულ იქნა აგრეთვე აპელაციის — პროვოკაციის უფლება, რომლის ძალით ყოველ მოქალაქეს შეეძლო მიემართა სახალხო კრებისათვის საჩივრით მაგისტრატის უსამართლო განაჩენზე.

პირველმა კომისიამ დაკისრებული მოვალეობა ბოლომდე ვერ შეასრულა და 450 წლისათვის არჩეულ იქნა ახალი კომისია, რომელიც შედგებოდა 5 პატრიციისა და 5 პლებებისაგან. ტრადიცია ამ ახალ დეცემვირატს მიაწერს ძალმომრეობით მოქმედებათა მთელ რიგს. მისი წევრები თვითნებობდნენ, მკვლელობასა და მოქალაქეთა ქონების კონფისკაციას მიმართავდნენ. დადგა 449 წელი, მაგრამ ისინი არც კი ფიქრობდნენ ხელი აეღოთ თავიანთ უფლებამოსილებაზე.

ტრადიციის მიხედვით, მეორე დეცემვირატის თავაშვებული მოქმედებით აღშფოთებული პლებები ჯერ ავენტინზე გადავიდნენ, შემდეგ კი ცოლ-შვილით საღვთო მთაზე გაიხიზნენ, ასეთი გამწვავებული მდგომარეობის გამო, მეორე დეცემვირატი დაშლილა, კვლავ აღდგა მაგისტრატურის წინანდელი ფორმა და პროვოკაციის უფლება. 449 წელს არჩეული ორი პრეტორის — ლუციუს ვალერიუსისა და მარკოზ პორაციუსის მიერ მიღებული ღონისძიებებით მოპირდაპირე წოდებათა შორის მშვიდობიანობა დამყარდა. მათვე დაამთავრეს დეცემვირების მიერ დაწყებული კოდიფიკაცია. დამტკიცებული კანონები სპილენძის თორმეტ დაფაზე ამოკვეთეს და ფორუმზე გამოდგეს. XII დაფის კანონებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. მათ გეცნობით გვიანდელი მწერლების ციტატებისა და უმთავრესად ჩვ. წ. II საუკუნის რომაელი იურისტის გაიუსის თხზულებების მეშვეობით. ციტატებში შემონახული კანონების ენის არქაიზმი და ის პრიმიტიული საზოგადოებრივი ურთიერთობა, რომელიც მათში გამოისახება, მათს სიძველეს გვიდასტურებს. XII დაფის კანონები განისაზღვრება სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონმდებლობით. არსებითად ეს კანონები ადათობრივი სამართლის ფიქსაციას წარმოადგენდა. მაგრამ ტიტე ლივიუსის საფუძვლიანი თქმით, ისინი რომაული სამართლის ძირითად წყაროს შეადგენდნენ. ეს კანონები განსაკუთრებული სიმკაცრით იცავენ

კერძო საკუთრებას. ის, ვინც ღამით საქონელს მოაძოვებდა, თუ მომ-
კიდა ვუთნით დახნულ სხვის ყანას, ქვესკნელის ღმერთების მსხვერპ-
ლი ხდებოდა და სიკვდილით ისჯებოდა. ასეთივე სასჯელი მოელოდა
ცეცხლწამკიდებელსა და იმას, ვინც ღამით ქურდობდა. ხოლო დღი-
სით ქურდობა დიდი ჯარიმით გამოისყიდებოდა.

XII დაფის კანონებში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს მიკუთვნებუ-
ლი სასტიკ სავალო უფლებას, რომელიც მეტად აღელვებდა პლემე-
ებს. მას შემდეგ რაც მოვალე თავის ვალს ცნობდა ან სასამართლო
მიუსჯიდა, მას ეძლეოდა შეღავათი 30 დღის განმავლობაში ვალის
დასაფარავად. ამ ვადის გასვლის შემდეგ მომჩივანს იგი სასამართლო-
ში მიჰყავდა. თუ მოვალე სასამართლოს დადგენილებას ვერ შეასრუ-
ლებდა ან არ გაუჩნდებოდა ისეთი პირი, რომელიც თავდებად დაუდ-
გებოდა, კრედიტორს იგი თავის სახლში მიჰყავდა, სადაც ის ბორკილ-
დაღებული 60 დღეს დაჰყოფდა. ამ ხნის განმავლობაში კრედიტორს
ის სამჯერ ზედიზედ გაჰყავდა მოედანზე პრეტორთან და აცხადებდა
მასზე მოსკილ თანხას. ამის შემდეგ, მას შეეძლო მოეკლა ურჩი მოვა-
ლე ან „ტიბრს იქით“ გაეყიდა. მაგრამ ამასთან ერთად, ისიც უნდა
აღნიშნოს, რომ კანონით მეფახშეობა ერთგვარად შეზღუდული იყო
იმით, რომ მაქსიმალური წლიური პროცენტი 8 1/3-ით ისაზღვრებოდა.

XIII დაფის კანონები გვარწმუნებს, რომ რომში V საუკუნის პირ-
ველ ნახევარში უდავოდ არსებობდა არა მარტო მოძრავი ქონების,
არამედ მიწის მტკიცე კერძო საკუთრებაც. შეიძლებოდა საკუთრების
გასხვისებაც ეგრეთ წოდებული მანიციპაციის გზით, რაც განსაკუთ-
რებული წესის შესრულებაში გამოიხატებოდა: ამ პროცესს აუცი-
ლებლად უნდა დასწრებოდნენ გამსხვისებელი და შემძენი, მოწმე-
ებად კი ექვსი სრულწლოვანი მოქალაქე, რომელთაგან მეექვსეს ხელ-
ში სპილენძის სასწორი უნდა ჰქონოდა. აღიარებული იყო აგრეთვე
ქონების მემკვიდრეობით ან ანდერძით გადაცემის სრული უფლება.
თუ რომელიც მოქალაქე ისე მოკვდებოდა, რომ ანდერძს არ დატოვებ-
და, მის ქონებას ეპატრონებოდნენ მისი მემკვიდრეები. მაგრამ თუ
მემკვიდრეები არ არსებობდნენ, მიცვალებულის ქონება მახლობელი
აგნატების ხელში გადადიოდა.

აღსანიშნავია, რომ კანონებში მოხსენიებული არ არის მიწის სა-
ერთო სახელმწიფოებრივი საკუთრება. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მას
ეს კანონმდებლობა არ შეეხებოდა. კანონები ეხებოდა აგრეთვე ოჯახის
წევრობა ურთიერთობას. ოჯახის მამა შეუზღუდავი უფლებით იყო აღ-
ქურცილი: მას შეეძლო მონებად გაეყიდა თავისი შვილები; ვაჟის მო-
ნად გაყიდვა მას სამჯერ შეეძლო, ხოლო თუ ამის შემდეგაც გაინთა-
ვისუფლებდა თავს მონობისაგან, მამა მასზე ყოველგვარ უფლებას

კარგავდა. ქალიშვილს კი არავითარი უფლება არ ჰქონდა ოჯახში. ძალაში დარჩა აგრეთვე პატრიციებსა და პლებებს შორის ქორწინების აკრძალვა.

XII დაფის კანონები აუცილებლად გულისხმობდა დამნაშავეის სასამართლოში გამოცხადების ვალდებულებას. ისინი ასეთი სიტყვებით იწყებოდა: „თუ სასამართლოში უხმობენ, უნდა მივიდეს“. ამასთან ერთად, სავალდებულოდ იყო მიჩნეული სასამართლოს მიერ გამოტანილი დადგენილების შესრულება და სიკვდილით ისჯებოდა ის მსაჯული, თუ შუამავალი, ვინც ქრთამის აღებაში იქნებოდა მხილებული.

ასეთი იყო ზოგადად XII დაფის კანონების შინაარსი, რამდენადაც შეგვიძლია მისი გათვალისწინება შემონახული ცნობებით. რა თქმა უნდა, ასეთი კოდიფიკაცია პლებებს ვერ დააკმაყოფილებდა და ამიტომ მათი ბრძოლა უფლებებისათვის კვლავ მწვავედ მიმდინარეობდა.

ისტორიული ტრადიციის თანახმად, 449 წელს პრეტორებმა ლუციუს ვალერიუსმა და მარკოზ ჰორაციუსმა გაატარეს სამი კანონი. პირველით საერთო სავალდებულო კანონის ძალა მიენიჭა იმ დადგენილებებს, რომლებიც პლებებს გამოჰქონდათ თავიანთ კრებებზე ტრიბების მიხედვით. ამ დადგენილებებს პლებისციტები ეწოდებოდა. ასეთმა წესმა აიძულა პატრიციები, მათაც მიეღოთ მონაწილეობა ტრიბების კრებებში და ამრიგად წარმოიქმნა სახალხო კრების ახალი, უფრო დემოკრატიული ფორმა — ტრიბუტული კომიციები.

მეორე კანონით აღდგენილ იქნა დეცემვირატის დროს გაუქმებული, სახალხო კრების მიერ მოქალაქეთა აპელაციის (პროვოკაციის) უფლება სიკვდილით დასჯისა თუ გაროზგვის განაჩენის შემთხვევაში.

მესამე კანონი მტკიცედ ადასტურებდა სახალხო ტრიბუნების ხელშეუხებლობას. სასტიკად ისჯებოდა ის პირი, ვინც სახალხო ტრიბუნს შეურაცხყოფას მიაყენებდა. შემდეგ ამ ორ კანონს დაემატა სახალხო ტრიბუნის დუილიუსის მიერ გატარებული დადგენილება, რომელიც მკაცრი სასჯელით ემუქრებოდა იმათ, ვინც პლებებს უტრიბუნოდ დატოვებდა და მაგისტრატს აპელაციის უფლების გარეშე აირჩევდა.

445 წელს სახალხო ტრიბუნმა კანულეუსმა გაატარა კანონი, რითაც პატრიციებსა და პლებებს შორის ქორწინების აკრძალვა გაუქმდა და პლებებზე გავრცელდა „ქორწინების უფლება“. მანვე შეიტანა კანონპროექტი პლებებისათვის უმაღლეს მაგისტრატად — პრეტორად არჩევის უფლების მინიჭების შესახებ. ხოლო პატრიციებმა ამას დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს, მაგრამ ბოლოს საქმე ერთგვარი კომპრომისით დამთავრდა: 444 წლიდან იწყეს არჩევა სამხედრო ტრიბუნებისა კონსულარული (კოლეგიალური) ხელისუფლებით.

მათ კოლეგიას, სენატის დადგენილებით, შეეძლო პრეტორები შეენაცვლებინა. სამხედრო ტრიბუნის თანამდებობა კი პლებეებისათვის მისაწვდომი იყო.

ამ დათმობის ასანაზღაურებლად პატრიციებმა მოახერხეს, რომ 443 წელს პრეტორის უფლებამოსილებიდან გამოეყოთ ცენზის გატარების ფუნქციები და გადაეცათ ორი ცენზორის სპეციალურად შექმნილი პატრიციული თანამდებობისათვის. მათი უფლებების თავდაპირველი მოცულობა გარკვეული არ არის, მაგრამ შემდგომ დროში ცენზურა სახელმწიფოს ერთ ფრიად მნიშვნელოვან ორგანოს წარმოადგენდა: ცენზორები ადგენდნენ მოქალაქეთა სიებს ქონების მიხედვით, განაგებდნენ სახელმწიფო ქონებას, ავსებდნენ სენატს და რიცხვდნენ მის შემადგენლობიდან ზოგიერთ წევრს, თვალყურს ადევნებდნენ ხალხის ყოფა-ცხოვრებას და სხვ.

V საუკუნის ბოლოსა და IV საუკუნის დამდეგს წოდებრივი ბრძოლა რომში შედარებით დაცხრა დაქიმული სამხედრო ვითარების ზეგავლენით.

3. ლიცინიუსისა და სექსტიუსის კანონები

რომში კვლავ მნიშვნელოვანი როლი ენიჭებოდა აგრარულ საკითხს. ვეის განადგურების შემდეგ მის ადგილას დაარსდა 4 სასოფლო ტრიბი, ხოლო 357 წელს ვოლსკების ტერიტორიაზე — ორი სასოფლო ტრიბი. რაც უფრო მეტად დიდდებოდა დაპყრობილი მიწების ფართობი, მით უფრო ფართოვდებოდა მიწის საკუთრების კონცენტრაცია. მიწის მსხვილი მესაკუთრეები კი უმეტესად კვლავ პატრიციები იყვნენ. მიწის საკუთრების კონცენტრაციას აუცილებლად თანსდევდა თავისუფალ მიწათმოქმედთა გაჩანაგება, დავალიანებისა და კაბალური მონობის ზრდა. ყოველივე ეს კი კვლავ აღრმავებდა ბრძოლას პატრიციებსა და პლებეებს შორის.

ტრადიციის თანახმად, IV საუკუნის პირველ ნახევარში ორმა სახალხო ტრიბუნმა — გაიუს ლიცინიუს სტოლომ და ლიციუს სექსტიუს ლატერანუსმა სახალხო კრებაზე დასამტკიცებლად შეიტანეს სამი კანონპროექტი, რომელთა მიზანი იყო ყველა იმ საკითხის გადაჭრა, რის გარშემოც მიმდინარეობდა საზოგადოებრივი ბრძოლა. ეს საკითხები, ზოგადად შეიცავდა როგორც აგრარული და სავალო ურთიერთობის, ისე პოლიტიკური ხელისუფლების პრობლემებს. ზემოხსენებული ტრიბუნები ათი წელი იბრძოდნენ წარდგენილი კანონპროექტების განსახორციელებლად. პატრიციები მათ ყოველმხრივ უშლიდნენ ხელს და ამიტომაც ისინი იძულებული იყვნენ კომიციების დადგენილებისადმი თავიანთი ვეტო გამოეყენებინათ და რამდენიმე წლის

განმავლობაში მაგისტრატები არ აურჩევიათ. ბოლოს ეს წინააღმდეგობა დაძლეულ იქნა და 367 წელს წარდგენილმა პროექტებმა კანონის ხასიათი მიიღო.

პირველი კანონით, მოვალის მიერ გადახდილი პროცენტები მისი ძირითადი ვალის ანგარიშში ირიცხებოდა, ხოლო დარჩენილი თანხის გასტუმრება სამი წლის განმავლობაში შეიძლებოდა. ეს დავალიანებული ადამიანების მდგომარეობის მნიშვნელოვანი შემსუბუქება იყო. ხოლო აქვე უნდა დავემატოთ, რომ 326 წელს ეგრეთ წოდებული „პეტელიუსისა და პაპირიუსის კანონით“ მოვალე პასუხს აგებდა უკვე არა სხეულით, არამედ ქონებით, დაკაბალეებულები განთავისუფლდნენ და ვალებისათვის მონებად გაყიდვა სამუდამოდ აიკრძალა. ყოველივე ეს მოგვაგონებს სოლონის სეისახთეისა.

მეორე კანონი გარკვეული ნორმით განსაზღვრავდა მიწის სახელმწიფო ფონდის ოკუპაციის უფლებას: არავის არ ჰქონდა უფლება დაეკავებინათ ამ ფონდიდან 500 იუგერზე (125 ჰექტ) მეტი მიწა და გაეშვა საძოვრად სათემო საბალახოებზე მსხვილი საქონელი 100 და წვრილი საქონელი 500 სულზე მეტი. საყურადღებოა, რომ თვით ამ კანონის ერთ-ერთ ავტორს — ლიცინიუსს ოკუპაციის ნორმის დარღვევისათვის დიდი ჯარიმა გადაახდევინეს.

მესამე კანონით გაუქმდა სამხედრო ტრიბუნების თანამდებობა. ყოველწლიურად უნდა აერჩიათ ორი პრეტორი თანაბარი კონსულარული (კოლეგიალური) უფლებამოსილებით, ამიტომაც უკვე ასეთ პრეტორებს კონსულები ეწოდებოდათ. ერთი კონსული პლებეებიდან უნდა ყოფილიყო არჩეული. მართლაც, 366 წელს, პლებეების წრიდან პირველი კონსული იყო ლიცინიუსი. პატრიციები ზოგჯერ არღვევდნენ ამ წესს და ორივე კონსულს თავისი წრიდან ირჩევდნენ. მაგრამ ეს წესი საბოლოოდ მაინც განმტკიცდა და ერთი კონსული აუღლებლად პლებეი იყო. სამოსამართლო ფუნქციები ჩამოერთვა კონსულებს და გადაეცა ყოფილ უმცროს პრეტორს, რომელსაც პატრიციებიდან ირჩევდნენ და რომელმაც თავისი სახელწოდება შეინარჩუნა.

ლიცინიუსისა და სექსტიუსის კანონმდებლობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ერთი მხრივ, მან დააკმაყოფილა პლებეების შეპლებული წრეები იმით, რომ მათთვისაც მისაწვდომი გახდა სახელმწიფოში უმაღლესი თანამდებობა; მეორე მხრივ, ვალების ნაწილობრივი კასაციით მდგომარეობა შეუმსუბუქა პლებეების ღარიბ ნაწილს და ამით თავიდან ააცილა დამონება ვალის არაგადამხდელ პლებეებს.

4. აპიუს კლავდიუსის ცენზურა; ჰორტენციუსის კანონი; პატრიციებსა და კლავდიუსს შორის ბრძოლის დასრულება; ნოვილიტატი

რომის შემდგომი საზოგადოებრივი განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 312 წელს ცენზორად არჩეულ აპიუს კლავდიუსის მოღვაწეობას. ჩვენ ვიცით, რომ ცენზორებს თავდაპირველად მხოლოდ პატრიციებიდან ირჩევდნენ წელიწადნახევრის ვადით და ეს წესი 351 წლიდან შეიცვალა, როცა ცენზორად არჩევის უფლება პლებებსაც მიენიჭათ. მათ ფუნქციას შეიცავდა ცენზის გატარება და მოქალაქეების აღრიცხვა, მათი დანაწილება ცენტურიებსა და ტრიბებში, სენატორების სიების შედგენა და ზნე-ჩვეულების სიწმინდის შევალყურეობა.

აპიუს კლავდიუსი კლავდიუსების პატრიციულ გვარს ეკუთვნოდა (ის დეცემვირატის წევრის — აპიუს კლავდიუსის შვილიშვილის შვილი იყო), მაგრამ თავის სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში პლების სავაჭრო-ხელოსნურ წრეებს ემყარებოდა. მან პირველმა გადასინჯა სენატორების სია და პატრიციელი არისტოკრატის საწინააღმდეგოდ მასში ლიბერტინების (გააზატებულების) ზოგიერთი შვილი შეიყვანა. ამით მან, პატრიციების მხრივ, მკაცრი ოპოზიცია გამოიწვია; მისმა კოლეგამ თავის თანამდებობაზე უარი განაცხადა, ხოლო მეორე წელს არჩეულმა კონსულებმა არ სცნეს სენატის ახალი შემადგენლობა და ის ძველი სიით მოიწვიეს. მაგრამ კლავდიუსი ურყევად განაგრძობდა ცენზორის მოვალეობის შესრულებას, ვიდრე 308 წელს ის, კონსულად არ იქნა არჩეული. მან გაატარა კიდევ უფრო რადიკალური ღონისძიება: მოქალაქეებს, რომელთაც მიწის საკუთრება არ გააჩნდათ ნება დართო მიწერილიყვნენ არა მარტო ქალაქის, როგორც ამას წინათ ჰქონდა ადგილი, არამედ სოფლის ტრიბებისადმიც. ამით ქალაქის სავაჭრო-ხელოსნურ წრეებს საშუალება მიეცათ, გავლენა მოეხდინათ კომიციებში ხმის მიცემაზე და უფრო შეთანხმებულად დაეცვათ თავიანთი ინტერესები, მაგრამ კლავდიუსის მიერ შემოღებული წესი მხოლოდ 304 წლამდე მოქმედებდა და ახლადარჩეულმა ცენზორებმა ეს წრეები კვლავ ქალაქის ოთხ ტრიბში გადაიყვანეს.

აპიუს კლავდიუსის სახელთანაა დაკავშირებული აგრეთვე ორი დიდი ნაგებობა: 312 წელს გაიყვანეს მოკირწყლული გზა — რომიდან კაპუამდე, შემდგომში ტარენტუმსა და ბრუნდიზიუმამდე გაგრძელებული. ეს გზა „აპიუსის გზის“ სახელით იყო ცნობილი და მას დიდი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. ბრმად წოდებულის, აპიუს კლავდიუსის განკარგულებითვე აიგო პირველი წყალსადენი, რომელიც საბინური მთებიდან გემრიელ სასმელ წყალს აწვდიდა რომს. მასვე მიაწერენ ლათინური ანბანის სრულყოფას, ჰერ-

კულესის კულტის ზოგადრომაულად გარდაქმნას და სამართლისმცოდნეობის ფუძემდებლობას.

ამრიგად, IV საუკუნეში პლემებმა ყველა თანამდებობის დაკავების უფლება მოიპოვეს. 300 წელს კი, სახალხო ტრიბუნების, ძმების ოგულნიუსების მიერ გატარებული კანონით, პლემები დაშვებულ იქნენ აგრეთვე პონტიფიკებისა და ავგურების კოლეგიაში.

ტრადიციის თანახმად, პლემების ბრძოლის უკანასკნელ ეტაპს 287 წლის ამბავი წარმოადგენს. რომში დაწყებული ხალხის მღელვარება. შეიარაღებულ ამბოხებულთ, ტიბრის მარჯვენა ნაპირას, იანიკულის გორაკი დაუკავებიათ. ამბოხების ერთი მთავარი მიზეზი ის იყო, რომ სენატი დაყინებით ცდილობდა, პლემისციტებს საერთო სავალდებულო ხასიათი არ მინიჭებოდათ. პლემების მიერ დიქტატორად არჩეულ ქვინტუს პორტენზიუსს გაუტარებია კანონი, რომელიც იმეორებდა ძველ კანონებს პლემისციტის შესახებ და რომლის თანახმად, პლემის დადგენილებებს ტრიბების მიხედვით — პლემისციტებს კანონის ძალა ენიჭებოდათ და აღარ საჭიროებდნენ სენატის შემდგომ მოწონებას.

287 წლის ამბავი პატრიციებსა და პლემებს შორის მიჩნეულია იმ ბრძოლის დამთავრებად, რომლის შედეგებმა რომის სახელმწიფოს სოციალურ სტრუქტურაში არსებითი ცვლილებები შეიტანა.

ამ ბრძოლის პროცესში პატრიციების ძველი გვარის მნიშვნელოვანი ნაწილი ამოწყდა და, მეორე მხრივ, პლემების წარჩინებული წრის რიცხვი გაიზარდა. ხდება პატრიციულ-პლემეური ზედა ფენების ერთიან პრივილეგიურ წოდებად — ნობილიტეტად გარდაქმნა.

პლემების ცნება ძველი სოციალური მნიშვნელობით ადგილს უთმობს ისეთ ახალ გაგებას, რომლის მიხედვით პლემის, საერთოდ, ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ქვედა ფენებად წარმოიდგინება.

5. კამპანიის შემოერთება. ლაბინური და სამნიტური ომები

ძვ. წ. IV საუკუნის შუა წლებისათვის რომმა ლაციუმში ჰეგემონის როლი მოიპოვა. უკვე მაშინ ჩაისახა რომაული პოლიტიკის ცნობილი პრინციპი: „დანაწილედ და იბატონე“. ეს პოლიტიკა, პირველ რიგში, დამორჩილებული ქალაქების ტერიტორიაზე რომელი კოლონისტების დასახლებაში გამოიხატებოდა. აქ რომელ მოქალაქეებს აძლევდნენ მიწას სამხედრო სამსახურის პირობით. ამრიგად, რომისადმი დაქვემდებარებულ ქალაქთა ტერიტორიაზე იქმნებოდა რომაელთა სამხედრო-სამიწათმოქმედო დასახლებები.

მეორე მხრივ, რომი დებს სეპარატულ ხელშეკრულებებს იტალი-

ის ცალკეულ ქალაქებთან. დამორჩილებულ ქალაქებს კი სხვადა-
სხვა პირობებში აყენებს, ზოგს მეტ, ზოგს ნაკლებ დამოუკიდებლო-
ბას უნარჩუნებს, რის გამოც ხელს უშლის მათ შეკავშირებასა და
ერთობლივ მოქმედებას.

ძვ. წ. 354 წლიდან რომმა მოკავშირედ გაიხადა სამნიტები. სამ-
ნიტების ტომთა გაერთიანება საკმაოდ დიდ ტერიტორიას ფლობდა,
ამასთან. სამნიტები კარგ მეომრებად ითვლებოდნენ. სამნიტებმა მოი-
წადინეს კამპანიის ტომთა ზღვის სანაპირო ადგილების ხელში ჩაგდე-
ბა; კამპანიელებმა დახმარებისათვის ქ. კაპუას მიმართეს, უკანასკნელ-
მა კი — რომს. კაპუა რომაელებს სთხოვდა მოკავშირეთა რიცხვში
მიღებას და სამნიტებთან ბრძოლაში დახმარებას. რომის სენატმა კა-
პუისა და კამპანიის მცხოვრებნი რომაელ მოქალაქეთა რიცხვში მი-
იღო, და სამნიტებს მოსთხოვა კამპანიისათვის თავი დაენებებინათ.
ამას მოჰყვა ე. წ. პირველი სამნიტური ომი (343—341 წწ.),
რომლის შედეგად რომაელებმა შემოიმატა კამპანია და სამნიტები
იძულებული გახდნენ ამას შერიგებოდნენ.

სამნიტებთან ომის შემდეგ რომის წინააღმდეგ გამოვიდა ლატინურ
ქალაქთა ფედერაცია, რომელმაც მოითხოვა კავშირში შემავალ ქა-
ლაქთა თანასწორუფლებიანობა. ლატინურ ქალაქებს მიემხრნენ კა-
პუელები, ავრუნტებისა და ვოლსკების ტომები. როგორც ჩანს, კაპუა-
ში ამ დროს ანტირომაულ პარტიას ეპყრო ძალაუფლება. ასე და იწ-
ყო „დიდი ლატინური ომი“ (340—338 წწ.), რომელიც რომის
გამარჯვებით დამთავრდა. ლატინური კავშირი გაუქმდა და მასში
შემავალი ქალაქები ფაქტობრივად რომს დაექვემდებარა, თუმცა ზოგი
მეტი დამოუკიდებლობით სარგებლობდა და ფორმალურად მოკავში-
რის სტატუსი ჰქონდა, ზოგი კი უშუალოდ რომის სახელმწიფოს შე-
მადგენლობაში შევიდა; ამ უკანასკნელთა რომაელების თანაბარი მოქა-
ლაქობრივი უფლებები მიენიჭათ, გარდა კომიციებში ხმის უფლები-
სა, ე. ი. ისინი ფაქტობრივად პოლიტიკურ უფლებებს მოკლებულნი
იყვნენ.

რომაელებსა და სამნიტებს შორის „ლატინური ომის“ დროს და-
დებული კავშირი მტკიცე არ აღმოჩნდა. ახალი ომის უშუალო საბა-
ზი გახდა კამპანიაში მდებარე ძველი ბერძნული ქალაქის — ნეაპო-
ლისის დაპყრობა რომაელთა მიერ. ნეაპოლიტელები თავს დაესხნენ
კამპანიელებს და რომი დაუყოვნებლივ გამოექომაგა თავის მოკავ-
შირეს. 327 წელს რომის ჯარმა ნეაპოლისს ალყა შემოარტყა. ბოლოს
ნეაპოლისში რომის მომხრეთა პარტიამ გაიმარჯვა და ქალაქი რომს
დამორჩილდა, თუმცა შინაგანი ავტონომია შეინარჩუნა. ახლა უკვე
რომს მტკიცედ ჰქონდა ფეხი მოკიდებული კამპანიაში, რაც სამნიტე-

ბისათვის არასასურველი და ამავე დროს საშიშიც იყო. მათ ნეაპოლისის დაპყრობა საბაბად გამოიყენეს და დაიწყო მეორე სამნიტური ომი (326—304 წწ.). ომში წარმატება თავდაპირველად სამნიტების მხარეზე იყო; 321 წელს რომის არმიამ ორივე კონსულის მეთაურობით სრული მარცხიც კი განიცადა, მაგრამ 314 წლიდან რომაელებმა შეძლეს საომარ ოპერაციებში გარდატეხა და 304 წელს სამნიტებმა ზავი ითხოვეს. მართალია სამნიტების ფედერაცია დარჩა, მაგრამ რომაელებმა კოლონიების გასაყვანად მიიღეს ტერიტორიები სამნიუმსა და მის მეზობელ მხარეებში.

ძვ. წ. 299 წელს გალებმა შეკრეს კავშირი ეტრუსკებთან და რომს შემოუტიეს. ამით ისარგებლეს სამნიტებმა და კვლავ დამკვიდრდნენ ლუკანიაში, რომელიც ამ დროისათვის რომის მოკავშირედ, ე. ი. ფაქტობრივად ხელქვეითად ითვლებოდა: ეს გახდა საბაბი მესამე სამნიტური ომისა (298—290 წწ.). შეიქმნა საშიშროება რომის წინააღმდეგ სამნიტების, გალებისა და ეტრუსკების გაერთიანებისა, მაგრამ რომმა დაასწრო, ეტრუსკიაში შეიჭრა და აიძულა ეტრუსკული ქალაქები გალებთან კავშირს ჩამოსცილებოდნენ; ხოლო 296 წელს რომის არმიამ ჩრდილოეთ უმბრიაში, სენტინუმთან სამნიტებსა და გალებზე სრული გამარჯვება მოიპოვა. გალები გააძევეს ჩრდილოეთში, ეტრუსკებთან დაიდო საზავო ხელშეკრულება, ხოლო სამნიტები 290 წელს საბოლოოდ დამარცხდნენ და მთლიანად დამორჩილდნენ რომს; მათი მიწების დიდი ნაწილი გამარჯვებულის ხელში გადავიდა, ხოლო ქალაქები შევიდა რომის სახელმწიფოს შემადგენლობაში, მცხოვრებლებმა კი მიიღეს არასრული რომაული მოქალაქეობა, ე. ი. მოქალაქეობა ხმის მიცემის უფლების გარეშე. ასეთავე ბედი ეწია სამნიტების მოკავშირე საბინელებსა და პიცენუმს, რომლის ტერიტორიაზე დაარსდა რომაული კოლონია — ადრია.

გალებმა რამდენჯერმე კიდევ სცადეს რომზე თავდასხმა, მაგრამ 282 წელს ვადიმონის ტბასთან რომაელების ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ ისინი იძულებული გახდნენ რომთან ზავი დაედოთ.

6. ომი პიროსთან და სამხრეთ იტალიის დაპყრობა

შუა იტალიის დაპყრობის შემდეგ რომის სახელმწიფო უშუალოდ დაუკავშირდა სამხრეთ იტალიის ბერძნულ ქალაქებს. უკვე იყო ნათქვამი, რომ ოდესღაც ძლიერი და გავლენიანი ადგილობრივი ბერძნული პოლისები შინაგანი და გარეგანი მოვლენების ზეგავლენით V საუკუნის ნახევრიდან უკვე დაუძღურებას განიცდიდნენ. ამ დაუძღურებით ისარგებლეს სამხრეთ იტალიელმა ტომებმა და მათ წინააღმდეგ შეტევა დაიწყეს. სახელგანთქმულმა მებრძოლმა ქალაქმა კუმემ

ველარ შეძლო შეტევაზე გადმოსული კამპანელი ტომების გამკლავება და 421 წელს იგი დამხოვილ იქნა. IV საუკუნის დამდეგს ლუკანები დაეუფლნენ ბერძნულ პოლისებს; პოისდონიას, პინას და ლაუსს. III საუკუნეში დამოუკიდებლობა შეინარჩუნეს დასავლეთ სანაპიროზე ველიამ (ელეამ), რეგიუმმა და აღმოსავლეთ სანაპიროზე ცნობილმა სავაკრო ქალაქმა ტარენტუმმა. თავის მეზობლების — ლუკანებისა და მესაპების შეტევებისაგან ტარენტუმი ბერძენ მოქირავნეთა დახმარებით იცავდა თავს.

სამხრეთ იტალიის ბერძნების ცხოვრებაში III საუკუნის 80-იან წლებში შემდეგი ღირსშესანიშნავი ამბავი მოხდა; ტარენტუმის უბის ნაპირას მდებარე თურიუმს თავს დაესხნენ ლუკანები. თურიელებმა არ მოისურვეს დახმარებისათვის მიემართათ თავიანთ მეტოქე ტარენტიუმისათვის. ამიტომ მათ მოციქულები წარგზავნეს რომში და რომაელებს დახმარება სთხოვეს. რომაელებმა კარგად გაითვალისწინეს, თუ რა სასარგებლო იქნებოდა მათთვის თურიუმისათვის დახმარება და 282 წელს გააგზავნეს ჯარი, რომელმაც განდევნა ლუკანები და ქალაქში თავისი რაზმი ჩააყენეს. ამ გარემოებამ დიდად შეაშფოთა ქ. ტარენტუმის მმართველები და მოხდა შემდეგი ინციდენტი: ადრიატიკის ზღვაში მიმავალი რომაელების ათი გემი გზად ტარენტუმის ნავსადგურში შეჩერდა; ტარენტუმელებმა ეს ფაქტი რომაელებთან დადებული ხელშეკრულების დარღვევად მიიჩნიეს, თავს დაესხნენ რომაელების ხომალდებს და ნაწილი ჩაძირეს, შემდეგ დაიკავეს თურიუმი და იქიდან რომაელების რაზმი გამოაძევეს. 280 წელს რომაელებმა ტარენტუმში მოციქულები წარგზავნეს და განმარტება მოითხოვეს, მაგრამ რომაელების მოციქულებს ტარენტუმში მტრულად შეხვდნენ და შეურაცხყოფა მიაყენეს. ეს ამბავი შეიქმნა ომის გამოცხადების საბაბი.

ტარენტუმს თუმცა საკმაოდ მნიშვნელოვანი სამხედრო ძალა გააჩნდა და მასვე მიემხრნენ ლუკანები და მესაპები, მაგრამ რომაელებთან პირველ შეტაკებებშივე მისთვის ცხადი გახდა მტრის სამხედრო უპირატესობა. ამიტომ ტარენტუმმა დასახმარებლად ეპირის მეფეს პიროსს მიმართა. პიროსი თავისი დროის სახელმწიფოეული სარდალი იყო; მან სიამოვნებით მიიღო ტარენტუმის წინადადება, რადგან ესახებოდა გრანდიოზული გეგმა — შეექმნა დასავლეთში დიდი ბერძნული მონარქია. მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ პიროსი გამოჩენილი სარდალი იყო, მას აკლდა ფრთხილი და დაკვირვებული პოლიტიკური მოღვაწის შორსმჭვრეტელობა და სიბრძნე.

280 წელს პიროსი თავისი ჯარით იტალიაში გადავიდა. მისი ჯარი კარგად გაწვრთნილი 22 ათასი ქვეითი მეომრის, 3 ათასი თესალიელი მხედრისა და 20 სპილოსაგან შედგებოდა. სპილოების ბრძოლაში გა-

მოყენება ბერძნებმა აღმოსავლეთიდან გადმოიღეს, იტალიის სინამდვილეში კი ის სამხედრო ტექნიკის სრულ სიახლედ ითვლებოდა. პირველი შეტაკება რომაელებსა და პიროსის ჯარს შორის მოხდა ტარენტუმის უბის მახლობლად, ქ. პერაკლესთან. პიროსმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა, რაშიც გადამწყვეტი როლი სპილოებმა და თესალიელმა ცხენოსნებმა ითამაშეს. დამარცხების შედეგად რომაელებმა დაკარგეს ლუკანია და მტრის მხარეზე გადავიდნენ ბრუტიები, ლუკანები, სამნიტები და კაპუასა და ნეაპოლისის გამოკლებით ბერძენთა ქალაქები.

პიროსმა ისარგებლა წარმოქმნილი ხელსაყრელი სიტუაციით, ლაციუმისა და რომისაკენ დაიძრა. გადმოცემის თანახმად, იგი რომს მიუახლოვდა, მაგრამ ლატინებმა მას მხარი არ დაუჭირეს. არც რომაელები დაიბნენ. კონსულმა ვალერიუს ლევენუსმა მის ზურგს უკან ჰერაკლესთან დამარცხებული ჯარი წესრიგში მოიყვანა და შეავსო. რომის დასახმარებლად ახალი რაზმები მოეშურებოდნენ ეტრურიიდანაც. თვითონ რომში არჩეულ იქნა დიქტატორი და ქალაქი გაფაციცებით ემზადებოდა თავდაცვისათვის. ასეთ პირობებში პიროსმა ვერ გაბედა რომზე თავდასხმა და თავისი ჯარით, საზამთროდ, ტარენტუმში დაბრუნდა. 279 წლის გაზაფხულზე პიროსმა აპულიაზე ილაშქრა. ამასობაში რომაელებმა მოასწრეს აქ 70-ათასიანი ჯარის თავმოყრა. აპულიაში, ქ. აუსკულუმის მახლობლად, მოხდა მეორე დიდი ბრძოლა. რომაელები კვლავ დამარცხდნენ, მაგრამ პიროსსაც ისე ძვირად დაუჯდა გამარჯვება, რომ გადმოცემის მიხედვით მილოცვების პასუხად მან მწარედ წარმოთქვა: „ერთი კიდევ ასეთი გამარჯვება და მე აღარავინ დამრჩება ეპირში დასაბრუნებლად“. ამიტომ პიროსმა რომთან დაზავება გადაწყვიტა და რომში მოციქულები წარგზავნა მშვიდობის დამყარების მიზნით, მაგრამ სენატმა ეს წინადადება უარყო. რომაელებმა პირიქით, კავშირი შეკრეს კართაგელებთან, რომელთაც ფრიად აშფოთებდათ პიროსის შორს მიმართული განზრახვა. რომაელთა ნავსადგურ ოსტიაში მივიდა კართაგელების ძლიერი ფლოტი და რომის ხელმძღვანელობას სამხედრო ხელშეკრულება გადასცა. ასეთ პირობებში, პიროსმა სიამოვნებით მიიღო სიცილიის ბერძნების წინადადება, რომ დახმარებოდა მათ კართაგელების წინააღმდეგ ბრძოლაში. პიროსმა ტარენტუმსა და ლოკრაში დატოვა გარნიზონი, ხოლო 278 წლის შემოდგომაზე თავისი ჯარის მთავარი ნაწილით სიცილიაში გადავიდა, სიცილიაში პიროსს, პირველ მომენტში, დიდი აღტაცებით შეხვდნენ. პიროსმა აიძულა კართაგელები სირაკუზისათვის ალყა მოეხსნათ და სიცილიაში კართაგელების თითქმის ყველა პუნქტი დაიკა-

ვა. ამ წარმატებით გამხნეებული აფრიკაში ექსპედიციის მოწყობაზე ფიქრობდა, რომ კართაგელებისათვის გადამწყვეტი მარცხი მიეყენებინა. ასეთი ექსპედიციისათვის ძლიერი ფლოტი იყო საჭირო; ხომალდები კი სიცილიის ბერძნებს უნდა აეგოთ. ამან ერთგვარი უკმაყოფილება გამოიწვია მათში, რასაც მოჰყვა მონარქიულ ტენდენციებზე აღზრდილი პიროსის მიერ დემოკრატიული პოლისების წესჩვეულებათა უხეში დარღვევა. ამიტომ უკმაყოფილება მისი მოქმედებისადმი თანდათან იზრდებოდა და ღრმავდებოდა. ზოგიერთმა ქალაქმა მის წინააღმდეგ იარაღი აღმართა, ზოგიერთი კი კართაგელების მხარეზეც გადავიდა. სიცილიაში კვლავ გამოჩნდა კართაგელების დიდი ჯარი. ასეთი მდგომარეობის შედეგად პიროსმა დაკარგა ყველა თავისი მონაპოვარი და მის ხელთ მხოლოდ სირაკუზა დარჩა. ამავე დროს, იტალიიდან მას შემაშფოთებელი ცნობები მოსდიოდა, რომ რომაელები შეტევაზე გადმოვიდნენ. მათ ადვილად მოახერხეს კროტონისა და ლოკრის დაპყრობა. რის შემდეგაც წარმატებით იწყეს სამნიტებისა და ლუკანების წინააღმდეგ მოქმედება. ამიტომ იტალიაში დარჩენილი მომხრეები დაბეჯითებით სთხოვდნენ პიროსს დაბრუნებულები და დახმარებოდა მათ. მისი მდგომარეობა სიცილიაში იმდენად უიმედო იყო, რომ მან უყოყმანოდ დატოვა სიცილია და იტალიაში წავიდა. გზაზე, სრუტეში მას თავს დაესხა კართაგელების ფლოტი და პიროსის ფლოტის ნახევარი გაანადგურა. 275 წელს პიროსი მაინც გადავიდა იტალიაში და მზადება დაიწყო რომაელების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ბენევენტუმის მახლობლად, სამნიუმის ცენტრში, რომაელებსა და პიროსს შორის მოხდა უკანასკნელი გადამწყვეტი ბრძოლა. პიროსმა სასტიკი დამარცხება განიცადა. მისი ბანაკი რომაელებმა ჩაივდეს ხელთ და თვითონ პიროსმა რამდენიმე მხედრის თანხლებით ტარენტს შეაფარა თავი. შეიცვალა მდგომარეობა ეპირშიც, მას მაკედონიის მხრივ თავდასხმა ემუქრებოდა. ამიტომ პიროსმა მიატოვა იტალია და ეპირს მიაშურა. სამი წლის შემდეგ, პიროსი მოკლეს პელოპონესის არგოსში, მაკედონიელებთან ბრძოლის დროს, სახურავიდან ნასროლი კრამიტით.

272 წელს პიროსის მიერ ტარენტუმში დატოვებულმა გარნიზონმა ქალაქი რომაელებს გადასცა და ტარენტუმელები იძულებული იყვნენ ქალაქის კედლები დაენგრიათ და მათთვის ხომალდები დაეთმოთ. ამავე წელს რომაელებს დამორჩილდნენ სამნიტები, ლუკანები და ბრუტიები. კამბანელების მეთაურობით ლეგიონი თავშეფარებული იყო რე-

გიუმში; 270 წელს რომაელებმა რეგიუმი აიღეს, ეს ლეგიონიც განაიარაღეს და დასაჯეს. 265 წელს რომაელებს დანებდა ეტრუსკული ქალაქი ვოლსინი და ამით დამთავრდა იტალიის დაპყრობა.

რომის დაპყრობათა შედეგი იყო მისადმი დაქვემდებარებული ტომებისა და ქალაქების ფედერაციის შექმნა და მონათმფლობელური ურთიერთობის გავრცელება, მთელს აპენინის ნახევარკუნძულზე. რომი დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სახელმწიფო გახდა.

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ე

რომის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წყობილება იტალიის დაპყრობის შემდეგ

1. ეკონომიკა და სოციალური სტრუქტურა

რომაელების მეურნეობის საფუძველს ამ პერიოდში მიწათმოქმედება წარმოადგენს. ერთგვარ წინსვლას განიცდის სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა. ძველი გუთნის ადგილას ჩნდება რთული გუთანი. უმჯობესდება სხვა სამუშაო იარაღიც. მესაქონლეობა განსაკუთრებით განვითარებული იყო შუა იტალიაში, სხვა ადგილებში კი შედარებით უფრო მცირედ მსხვილფეხა საქონელს ძირითადად სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებზე იყენებდნენ. თუ წვრილი ნაკვეთების პატრონები საკუთარი ხელით ამუშავებდნენ თავიანთ მიწებს, მსხვილ მიწათმფლობელთა ყანებში მუშაობდნენ კლიენტები და იმ დროს ჯერ კიდევ შედარებით მცირერიცხოვანი მონები. ვიმეორებთ, როგორც წინათ, ისე იტალიის დაპყრობის პერიოდში, რომაელების მეურნეობაში ძირითადი ადგილი მიწათმოქმედებას ეკუთვნოდა და უფრო ფართოდ ვრცელდებოდა იტალიის უმეტეს ნაწილში, ამას რომაელების საკოლონიზაციო პოლიტიკამაც შეუწყო ხელი. ცნობილია, რომ ეს პოლიტიკა, რომელმაც ამ პერიოდში განსაკუთრებით ფართო ხასიათი მიიღო, ერთი მხრივ, მიზნად უმიწაწყლო მოქალაქეების მიწით დაკმაყოფილებას ისახავდა, ხოლო მეორე მხრივ, იმ შორეულ რაიონებში, რომელთაც ვარედან თავდასხმა ემუქრებოდათ, რომის ბატონობის განმტკიცებასა და დაცვას ემსახურებოდა, ანდა სადაც ადგილობრივი მოსახლეობის ამბოხება იყო მოსალოდნელი. ტრადიციო საკოლონიზაციო პოლიტიკის დასაწყისს ჯერ კიდევ მეფე ანკუს მარციუსს მიაწერს, მაგრამ მისი ნამდვილი ინიციატორები ლატინები იყვნენ, რომელთაც პირველებმა განახორციელეს ეს პოლიტიკა ვოლსკების ტერიტორიაზე. ლატინთა კოლონიები შედარებით ხალხმრავალი და ბევრი იყო. ლატინთა კოლონიები მათ იმიტომ ეწოდებოდათ, რომ

ისინი უმეტესად 338 წლამდე დაარსდა ლატინთა კავშირის მიერ; შემდგომში კი მათ დამაარსებლად რომი გვევლინება.

რომაულ კოლონიებს უმეტესად სამხედრო ხასიათი ჰქონდათ და მკიდროდ იყვნენ დაკავშირებული მეტროპოლიასთან. მათ ასახლებდნენ უმეტესად ზღვისპირა და სასაზღვრო რაიონებში. რომაელების ახალშენებს წარმოადგენდა ანციუმი, ტარაციანა, მინტურნე, სინუესა, კასტრუმ ნოვუმი, ფრეგელე და სხვ. როგორც წესი, მათი მოსახლეობა ხალხმრავალი არ იყო და ჩვეულებრივ ასეთ კოლონიტებს მიწის მცირე ნაკვეთებს აძლევდნენ, რომ მიწის დამუშავებით მეტისმეტ გატაცებას მათთვის ხელი არ შეეშალა სამხედრო მოვალეობათა შესრულებაში. ასეთი ტიპის კოლონიების განსხვავებულ სახეს წარმოადგენდა ის ახალშენები, რომლებსაც შინაგან მხარეებში დაპყრობილ ტომთა ტერიტორიაზე აარსებდნენ. ისინი უფრო ხალხმრავალი იყვნენ და უფრო მეტად განირჩეოდნენ თავიანთი მიწათმოქმედების ხასიათით. ასეთ ახალშენებს მიეკუთვნებოდა: ფრეგელე, ლუცერია, სუესა, კარსიოლი, ნარნია, ვენუზია, არიმინუმი, ბენვენტუმი, ბრუნდიზიუმი, კრემონი და სხვ. ამ ტიპის კოლონიტებს ეძლეოდათ მიწის შედარებით უფრო მსხვილი ნაკვეთები და ასეთმა ახალშენებმა ხელი შეუწყო იტალიაში მიწის წვრილ და საშუალო მესაკუთრეთა მრავალრიცხოვან დასახლებათა ფართო გავრცელებას.

როგორც ამას ქვემოთ უფრო ვრცლად შევხებით, რომი სხვადასხვაგვარად უდგებოდა მისადმი დაქვემდებარებულ იტალიელ ტომებს. რომაელებს, ვეის გამოკლებით, არც ერთი ქალაქი არ ვაუწყავდურებიათ და ხარკის გაღება არც ერთისათვის არ დაუკისრებიათ. თუ იტალიელი თემები უმეტეს ნაწილად რომის მოკავშირეებად აღიარეს, სამაგიეროდ იტალიის ტერიტორიის მეორე ნაწილი უშუალოდ რომის სახელმწიფომ შეიერთა. ის თემები, რომლებიც რომის სახელმწიფოს შემადგენლობაში შევიდნენ, პოლიტიკური დამოუკიდებლობის დაკარგვისთან ერთად მიწა-წყლის ნაწილსაც კარგავდნენ. როგორც წესი, დამარცხებულ მტერს ჩამოერთმეოდა ტერიტორიის ერთი მესამედი და სახელმწიფო საკუთრებად გადაირიცხებოდა. ამ მიწების ერთი ნაწილი შედარებით მცირე ნაკვეთებად იყოფოდა და კოლონიტებს გადაეცემოდა სრულ საკუთრებად განსხვავების შეუზღუდავი უფლებით. უფრო მცირე ნაწილი კულტის საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად იყო განკუთვნილი, ხოლო უფრო დიდი ნაწილი სახელმწიფოს საკუთრებად ითვლებოდა. რესპუბლიკის პერიოდში სახელმწიფო უშუალოდ არ განაგებდა ამ მიწებს, არამედ განსაზღვრული საგანდასახადო მოვალეობის შესრულების პირობით რომში იჯარით გასცემდა მათ. რომში სახელმწიფო საკუთრებისადმი დამოკიდებულებაც შეიცვალა. IV და განსაკუთრებით III საუკუნეებში სახელმწიფოსაგან

ოდესლაც იჯარით აღებული მიწების უმეტესი ნაწილი გადაიქცა მადონ მფლობელების ხელშეუხებელ საკუთრებად. მემკვიდრეობით მესაკუთრეები ხდებიან არა მარტო პატრიციები, არამედ პლებეების წარჩინებული წრეებიც.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ პერიოდში ვითარდებოდა ხელოსნობაც. მუდმივ ომს შეუძლებელია არ გამოეწვია სხვადასხვა საქურჯლის დამამზადებელი ხელოსნობის განვითარება. გარდა ამისა, გაღების შემოსევისას დაზარალებული ქალაქი რომი, უდავოდ, საჭიროებდა დიდი სამშენებლო საქმიანობის გაშლას, და მართლაც, ქალაქი კარგავს სოფლის სახეს და კეთილმოწყობილი ხდება. იწყება საზოგადოებრივ შენობათა, უმთავრესად ტაძრების, აგება და რომაული ხუროთმოძღვრების წინსვლა, ცენტრალურ მოედნებს ქანდაკებებით ამკობენ, ბაზრის ტერიტორიას ქვის გალავანს ავლებენ, ფართოვდება ქუჩები. როგორც რომში, ასევე მთელ იტალიაში გაჰყავთ ახალი გზები, რასაც ჰქონდა დიდი სამხედრო პოლიტიკური და ეკონომიკური მნიშვნელობა. კერძოდ, ამან ხელი შეუწყო აღებ-მიცემობისა და ვაჭრობის განვითარებას. რომში ვაჭრობისა და სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის განვითარებაზე მიგვიჩივებს მონეტის მოჭრა. ძველად, რომაელები, როგორც ვიცით, გაცვლა-გამოცვლის საშუალებად ხმარობდნენ სპილენძს, ჯერ აწონილს, შემდეგში მოჭრილი მონეტის სახით. პიროსზე გამარჯვების შემდეგ, მათ პირველად იწყეს ვერცხლის მონეტის მოჭრა. ამ მონეტას დენარიუსი უწოდეს. ის შეესაბამებოდა ანტიკურ დრაქმას და ათ ბრინჯაოს ასს უდრიდა. ვერცხლის წვრილ მონეტას კი წარმოადგენდა დენარიუსის მეოთხედი ნაწილი — სესტერციუსი. რომში პირველი სამონეტო სახელოსნო კაპიტოლიუმზე მდებარეობდა იუნონა მონეტის ტაძრის გვერდით, აქედან წარმოდგება სიტყვა „მონეტა“. III საუკუნის დასასრულიდან კი რომში ოქროს მონეტის მოჭრაც დაიწყო. ამავე საუკუნიდან იწყება სავაჭრო და სავაზმო კაპიტალის წარმოქმნა და თანდათანობით გაფართოება.

IV—III სს. რომის სოციალური სტრუქტურის გათვალისწინებისას, პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პერიოდში ხშირი ომების გამო მონათა რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ჯერ კიდევ ვინა განადგურების დროს რომაელებმა ათასობით მონა შეიპყრეს. მათი რიცხვი განსაკუთრებით გადიდდა სამნიტური ომების შემდეგ. 357 წელს რომში მონების განთავისუფლებაზე განსაკუთრებული გადასახადიც კი დაუწესებიათ. მაგრამ ვიდრე რომაელები ომებს იტალიის ტერიტორიაზე აწარმოებდნენ, მონების რიცხვი მაინც იმდენი არ იყო, რამდენიც შემდეგ ხანაში. ყოველ შემთხვევაში ამ დროს უკვე ისახება რომაული საზოგადოების ორ ძირითად ნაწილად — თავისუფ-

ლებად და მონებად დაყოფა. ნივთებად ქცეული მონები, რა თქმა უნდა, ყოველგვარ ადამიანურ უფლებას მოკლებული იყვნენ. IV—III სს. მიწის მსხვილ მესაკუთრეთა და მონათმფლობელთა კლასი რომში ნობილიტეტს შეადგენდა, რომელიც განსაკუთრებული პრივილეგიებით სარგებლობდა. ის იყო უმაღლესი წოდება, რომლის წრიდან უმეტეს ნაწილად ირჩევდნენ მაღალ მაგისტრატებს და ავსებდნენ სენატს. მათ გვერდით არსებობდნენ წვრილი და საშუალო მონათმფლობელები. ვაჭრები, სახელოსნოების პატრონები, შეძლებული გლეხობა, მაგრამ მათზე ნობილების პრივილეგიები არსებითად არ ვრცელდებოდა. მოსახლეობის ძირითად თავისუფალ მასას კი სოფლისა და ქალაქის პლებსი, რომაელი გლეხები და ქალაქის ხელოსნები წარმოადგენდნენ. პლებსი, მრავალრიცხოვნობის მიუხედავად, სახელმწიფო მართვაში ფაქტობრივად წამყვან როლს მოკლებული იყო. თუ პატრიციები და პლებები III ს. დასაწყისისათვის სრულუფლებიან მოქალაქეებს წარმოადგენდნენ, იყვნენ ისეთი არასრულუფლებიანი მოქალაქენიც, რომლებიც ლიბერტინებისაგან (გააზატებულებისაგან) შედგებოდნენ. ლიბერტინებს არ ჰქონდათ ქორწინების უფლება, არ შეეძლოთ ყოფილიყვნენ მაგისტრატებად და მონაწილეობის მიღება შეეძლოთ მხოლოდ ტრიბუტულ კომიციებში და ისიც ქალაქის ოთხ ტრიბაში.

2. სახელაწიფოებრივი წარმოშობა: იტალია რომის კვანძისათვის

რომის რესპუბლიკაში უმაღლესი ხელისუფლება ფორმალურად „რომაელ ხალხს“ — სრულუფლებიან მოქალაქეთა კრებულს ეკუთვნოდა. ეს ხალხი კი თავის ნება-სურვილს ოფიციალურად კომიციებში გამოთქვამდა. პატრიციების ძველმა კურიატულმა კომიციებმა, როგორც ვიცით, საზოგადოებრივი განვითარების პროცესში თავისი წინანდელი პოლიტიკური მნიშვნელობა დაკარგა, არსებითად შეინარჩუნეს რა შევიდა აყვანისა და ანდერძის დამტკიცების უფლება. მათვე ეკუთვნოდათ ახლად არჩეული მაგისტრატებისათვის უმაღლესი ხელისუფლების ფორმალურ-სიმბოლური წესით გადაცემა. ცენტურიატულ კომიციებში, როგორც ზემოთ უკვე იყო ნათქვამი, მონაწილეობას იღებდნენ ქონებრივი თანრიგისა და ცენტურიების მიხედვით პატრიციები და პლებები. ამ კომიციებში მოქალაქენი იკრიბებოდნენ განთიადისას, მარსის მინდორზე. ცენტურიატული კომიციების კომპეტენციაც თანდათანობით ცვლილებას განიცდიდა. მათ დადგენილე-

ბებს, სენატის მოწონების შემდეგ, კანონის ხასიათი ენიჭებოდა. შემდეგ პერიოდში სენატის მიერ მათი სავალდებულო მოწონების წესი გაუქმებულ იქნა, მაგრამ პორტენჯიუსის კანონის ძალით საკანონმდებლო მოღვაწეობა თანდათანობით გადადის ტრიბუტული კომიციების კომპეტენციაში. ამის შემდეგ ცენტურიატულ კომიციებში მხოლოდ ომისა და ზავის საკითხების განხილვა და უმაღლესი თანამდებობის პირთა არჩევნები ხდებოდა.

ტრიბუტულ კომიციებში თავდაპირველად მხოლოდ პლებეები იღებდნენ მონაწილეობას. ისინი ტრიბების მიხედვით იკრიბებოდნენ თავიანთი მაგისტრატების ასარჩევად. თანდათანობით ამ მხრივაც ისეთი წესი დადგინდა, რომლის თანახმად პლებეების კრებათა გვერდით ყველა მოქალაქეს იწვევდნენ ტრიბების მიხედვით. ტრიბუტული კომიციებში იკრიბებოდნენ ხან ფორუმზე, ხან კაპიტოლიუმზე და ზოგჯერ ქალაქგარეთაც. პორტენჯიუსის კანონით პლებების დადგენილებზე, ტრიბებში კანონის ძალა მიენიჭათ და სენატის მოწონებას არ საჭიროებდნენ. ტრიბუტულ კომიციებს იწვევდნენ და თავმჯდომარეობდნენ მთავარი მაგისტრატები (კონსული, პრეტორი და სხვ.). ასეთ შემთხვევაში მათ კრებებს ტრიბუტული კომიცია ეწოდებოდა; ხოლო, როცა მათ იწვევდა და თავმჯდომარეობდა სახალხო ტრიბუნი ან პლებენის ედილი, ისინი უკვე პლებების კონსილიუმის სახელით განდგნენ ცნობილი.

საერთოდ, ყველა სახის კომიციაზე განსახილველად წარმოდგენილ საკითხებს აყენებდნენ მხოლოდ მაგისტრატები, თუმცა ადგილი არ ჰქონდა მათ ყოველმხრივ განხილვას. ამიტომ როგორც კი გამოქვეყნდებოდა ასარჩევი კანდიდატების სიები ან წარმოდგენილი კანონპროექტის შინაარსი, თითქმის ერთბაშად იწყებოდა ხმების მიცემა ცენტურების თუ ტრიბების მიხედვით.

სხვა მიმდინარე საკითხს კი მაგისტრატები და სენატი წყვეტდა. განსაკუთრებული ადგილი რომის რესპუბლიკაში ეკუთვნოდა სენატს. თავდაპირველად სენატორებს კონსული ნიშნავდა. შემდეგ კი ეს საჩემ ცენზორებს გადაეცა. ცენზორები ნიშნავდნენ სენატორებს ყოფილი მაგისტრატების წრიდან. მათ სიას ალბუმი ეწოდებოდა, რომელშიც სენატორები რანგის მიხედვით შეჰყავდათ: ჯერ ყოფილი კონსულები, მერე პრეტორები და ა. შ. იმ სენატორს, რომელიც სიაში პირველ ადგილას იყო მოხსენიებული პირველი სენატორი ეწოდებოდა. სენატის სხდომებს იწვევდნენ დიქტატორი, კონსული, პრეტორი, უფრო ღვიან კი სახალხო ტრიბუნი. სენატის ფუნქციებში შედიოდა: არჩეული მაგისტრატების დამტკიცება, რელიგიისა და კულტის საკითხები, სახელმწიფო ქონება და ფინანსები, საგარეო პოლიტიკა, ომისა და ზავის საკითხები. სენატი ისმენდა სხდომის მომწვევი მაგისტრატის

მოხსენებას და იწყებდა მის განხილვას. სენატორები სიაში თავიანთი რიგის მიხედვით გამოთქვამდნენ აზრს და შემდეგ ხდებოდა ხმის მიცემა.

აღმასრულებელი ხელისუფლება მაგისტრატებს ეკუთვნოდათ. მაგისტრატურა იყო ჩვეულებრივი (ორდინარული) და არაჩვეულებრივი (ექსტრაორდინარული). ჩვეულებრივ მაგისტრატურას წარმოადგენდნენ კონსულები, სახალხო ტრიბუნები, პრეტორები, ცენზორები, ედილები, ქვესტორები. კონსულებს მინიჭებული ჰქონდათ უმაღლესი სამოქალაქო უფლება და ომის დროს ჯარების მეთაურობა. მათ ცენტურიატულ კომიციებში ირჩევდნენ. თუ რომში კონსულის უფლებებს თავისი განსაზღვრული ნორმები ჰქონდა, ქალაქგარეთ ის ყოველმხრივ შეუზღუდავი უფლებით სარგებლობდა. როგორც უკვე ვიცით, 367 წლიდან დაწყებული ერთი კონსული აუცილებლად პლებებენს წრიდან უნდა ყოფილიყო არჩეული.

სამაგიეროდ, 366 წლიდან ცენტურიატულ კომიციებში მხოლოდ პატრიციების წრიდან ირჩევდნენ პრეტორს, რომლის მთავარ მოვალეობას ქალაქში წესრიგის დაცვა წარმოადგენდა და აქედან განვითარდა მისი ძირითადი კომპეტენცია — სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო იურისდიქცია. მხოლოდ 337 წელს მიაღწიეს პლებებმა მათი წრიდანაც პრეტორების არჩევის უფლებას.

443 წლიდან რომაელები ცენტურიატულ კომიციებში პატრიციების წრიდან ორ ცენზორს ირჩევდნენ. მათ მოვალეობას შეადგენდა ცენზის გატარება, მოქალაქეთა ტრიბუნებსა და ცენტურებში დანაწილება, ხოლო შემდეგ სენატორების სიების შედგენაც. მათვე დაევალიათ ზნე-ჩვეულების მეთვალყურეობა და მათი ფუნქციები თანდათან გაფართოვდა. პლებებმა ცენზორად არჩევის უფლება 351 წელს მოიპოვეს, ხოლო 339 წლის კანონით ერთი ცენზორი აუცილებლად მათი წრიდან უნდა ყოფილიყო არჩეული.

პატრიციების წინააღმდეგ ხანგრძლივი ბრძოლის პროცესში პლებებმა თავიანთი წრიდან ტრიბუნების არჩევის უფლებას მიაღწიეს. სახალხო ტრიბუნი განსაკუთრებული რწმუნებულებით იყო აღჭურვილი და მისი პიროვნება ხელშეუხებლად ითვლებოდა. უწინარეს ყოვლისა, მის მოვალეობას წარმოადგენდა მაგისტრატების ძალმომროებისაგან პლებების დაცვა. ამიტომ მას უფლება ჰქონდა, ერთი მხრივ, დიქტატორისა და ცენზორის გამოკლებით, ყველა მაგისტრატის მოქმედებაში ჩარეულიყო და, მეორე მხრივ, მათი განკარგულებებისათვის ვეტო დაედო. სახალხო ტრიბუნის სადგომი ყოველი პლების თავშესაფრად იყო მიჩნეული და ამიტომაც მისი კარი მუდამ ღია უნდა ყოფილიყო. მას შეეძლო გაეპროტესტებინა სენატის დად-

გენილება, მაგრამ თავდაპირველად უფლება არ ჰქონდა სენატის სხდომას დასწრებოდა და მხოლოდ იმ შენობის კართან შეეძლო მდგარიყო, სადაც სენატის სხდომა მიმდინარეობდა. ამის შემდეგ ტრიბუნებმა მოიპოვეს არა მარტო სენატში შესვლისა და კამათში მონაწილეობის, არამედ მათი მოწვევის უფლებაც.

ტრიბუნებთან ერთად რომში პლებეების ორი ედილის თანამდებობა დაწესდა. ისინი ტრიბუნის თანაშემწეებად ითვლებოდნენ და მათს ადგილსამყოფელად ცერერას ტაძარი იყო მიჩნეული. როცა პატრიციების წრიდან ორი კურულური ედილის არჩევა დაიწყეს, მათი თანამდებობა მალე პლებეებისათვისაც გახდა მისაწვდომი. რის შედეგადაც წარმოიქმნა პატრიციებისა და პლებეების ედილების ერთიანი კოლეგია. კოლეგიის მთავარ მოვალეობას ქალაქში წესრიგის მეთვალყურეობა, სურსათზე ზრუნვა და საზოგადოებრივ ასპარეზობათა მოწყობა შეადგენდა.

კონსულების თანაშემწეებად ითვლებოდნენ ქვესტორები, რომელთაც ჯერ თვითონ ისინი ნიშნავდნენ, შემდეგ კი ტრიბუტულ კომიციებში ოთხ ქვესტორს ირჩევდნენ. თანამდებობაზე მათი არჩევის უფლება პლებეებსაც მიენიჭათ. ქვესტორები განაგებდნენ სახელმწიფო ხაზინას, აწარმოებდნენ შემოსავალ-გასავლის წიგნება და თან ახლდნენ კონსულებს ომში.

არაჩვეულებრივ მაგისტრატებს წარმოადგენდნენ დიქტატორები, ცენსორების უფროსები, დეცემვირები. დიქტატორს ფორმალურად კონსულები ნიშნავდნენ, ფაქტობრივად კი სენატი ირჩევდა განსაკუთრებული მდგომარეობის შემთხვევაში (ომი, შინაური მღელვარება და ა. შ.) განსაზღვრული ვადით (არა უმეტეს ექვსი თვისა). ამ ხნის განმავლობაში ყველა მაგისტრატი მას ემორჩილებოდა და მის მიმართ ტრიბუნების ვეტოს ძალა არ ჰქონდა. ის აღჭურვილი იყო სრული ხელისუფლებით. ჩვეულებრივად დიქტატორი თავის თანაშემწედ ცენსორების უფროსს ნიშნავდა. თავდაპირველად დიქტატორი მხოლოდ პატრიციების წრიდან ინიშნებოდა, მაგრამ უფრო გვიან პლებეებიდანაც.

რომის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა აგრეთვე ქურუმთა კოლეგიები. რომში კარჩაკეტილ ქურუმთა წოდება არ წარმოქმნილა და ქურუმთა კოლეგიები არსებითად სარწმუნოებრივ მაგისტრატურას წარმოადგენდა. ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა პონტიფიკების კოლეგიას, რომლის მეთაურს — დიდ პონტიფიკს კომიციებში ირჩევდნენ, ხოლო დანარჩენ წევრებს — მათ კოლეგიაში, ანდა დიდი პონტიფიკი ნიშნავდა.

ძველი რომის სახელმწიფო წყობილების მიმოხილვისას უნდა გვახსოვდეს, რომ მაგისტრატებად არჩევა და მათ მიერ მოვალეობათა

შესრულება უმაღლეს პატივად ითვლებოდა და არამც თუ უსასყიდლო იყო, არამედ, მთელ რიგ შემთხვევებში, მათგან დიდ ხარჯებსაც მოითხოვდა. მაგისტრატი ხელშეუხებელი პიროვნება იყო და სამსახურებრივი მოვალებების შესრულების პერიოდში არ შეიძლებოდა მისი გადაყენება ან სამართალში მიცემა. მაგისტრატობის კანდიდატების არჩევაც ნიშნულგან ხარჯებთან იყო დაკავშირებული. ვინაიდან არჩევნებამდე ისინი იძულებული იყვნენ ამომრჩეველთათვის დიდი მასპინძლობა გაეწიათ და უხვად დაესაჩუქრებინათ. აქედან ცხადია, თუ საზოგადოების რომელ წრეებს ეკუთვნოდნენ რომის მაღალი მაგისტრატები.

აქვე უნდა გავითვალისწინოთ, თუ რა ხასიათი მიიღო რომაელების მიერ დაპყრობილი იტალიის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა მმართველობამ. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ რომაელებს თავიანთი მოქალაქეების ახალშენები ქალაქიდან საკმაოდ დაშორებით, სხვის მიწებზე გაჰყავდათ. უმთავრესად სტრატეგიული მიზნით. ამ კოლონიზატებს სავსებით შენარჩუნებული ჰქონდათ რომაელი მოქალაქის ყველა უფლება და თვითონ რომის უფლებამოსილი მოსახლეობის ნაწილად ითვლებოდნენ. ამიტომ ისინი თვითმმართველობით არ სარგებლობდნენ და მონაწილეობა უნდა მიეღოთ ზოგადრომაულ ხელისუფალთა არჩევნებში. პრაქტიკულად ეს გარემოება დიდ მოუხერხებლობას ქმნიდა და ამიტომ ზოგიერთ მათგანს თანდათანობით შინაური თვითმმართველობა მიენიჭა.

სხვანაირი იყო ეგრეთ წოდებული მუნიციპიების მდგომარეობა. მუნიციპიები, ლაციუმის ძველი დროიდან, რომის სახელმწიფოს შემადგენლობაში მიღებული თემების — რომაელების ძველი მოკავშირეების უმრავლესობას წარმოადგენდა. მათ შენარჩუნებული ჰქონდათ შინაური თვითმმართველობა და რომაელ მოქალაქეებთან სავსებით გათანაბრებული იყვნენ. მათ რომში კონსულად არჩევის უფლებაც კი ჰქონდათ და რომის ტრიბების შემადგენლობაში ირიცხებოდნენ.

მუნიციპიებისაგან ერთგვარად განსხვავდებოდნენ „ხმას მოკლებული თემები“. მართალია, ცხოვრებაში მათაც თვითმმართველობა ჰქონდათ მინიჭებული, მაგრამ ხშირად მათ კონტროლს უწევდნენ რომიდან სპეციალურად მივლინებული რწმუნებულები. ამავე დროს, მათი თავისუფალი მცხოვრებლები, რომაელებთან ერთად, სრული უფლებამოსილებით სარგებლობდნენ: მათ შეეძლოთ კანონიერად შეუღლებოდნენ რომაელ მოქალაქებს, მაგრამ მოკლებული იყვნენ პოლიტიკურ უფლებებს, არ შეეძლოთ მონაწილეობის მიღება რომის კომიციებში.

იტალიკების ყველაზე უფრო მრავალრიცხოვან კატეგორიას წარმოადგენდნენ მოკავშირეები. არსებითად ეს კატეგორია წარმოიქმნა

რომის მიერ ომში დამარჯვებულ ამა თუ იმ თემთან იმ საკავშირო ხელშეკრულების დადების შედეგად, რითაც განისაზღვრებოდა მისი პოლიტიკური მდგომარეობა, ასეთი ხელშეკრულება სხვადასხვაგვარი იყო. მაგრამ უმეტესად, მოკავშირეები სახელმწიფოებრივ თავისთავადობას ინარჩუნებდნენ იმ აუცილებელი პირობით, რომ დამოუკიდებელ საგარეო პოლიტიკაზე ხელს აიღებდნენ. ხელშეკრულებებში გათვალისწინებული იყო აგრეთვე თითოეული მოკავშირის სამხედრო ვალდებულება: ზოგი მათგანი რომს მხოლოდ მტრის თავდასხმის დროს უნდა დახმარებოდა. ზოგს კიდეც რომის მიერ დაწყებულ ყველა ომში უნდა მიეღო მონაწილეობა. თითოეულ მოკავშირეს ქვეითთა და ცხენოსანი ჯარის გარკვეული რაოდენობა უნდა გამოეყვანა. ზღვისპირა ქალაქებს კი — ხომალდებისა. ყველას როგორც ზმელეთის. ისე საზღვაო ძალები თავიანთ ხარჯზე უნდა შეენახათ. ყოველი მათგანის მეომართაგან აღგენდნენ განსაკუთრებულ მოკავშირე რაზმებს, რომლებიც მთლიანად ემორჩილებოდნენ რომაელთა სარდლობას.

ცალკე უნდა განვიხილოთ ეგრეთ წოდებულ „ლათინთა ახალშენები“. ეს კოლონიები რომის მიერ დაარსდა ლათინების მოკავშირე ქალაქებთან ერთად მათ მიერ დაპყრობილ ტერიტორიაზე. მოკავშირეების მსგავსად, ისინიც სრული შინაგანი თვითმმართველობით სარგებლობდნენ და ომის დროს, განსაკუთრებულ მოკავშირე რაზმებში მსახურობდნენ. მოკავშირეებისაგან ისინი იმით განსხვავდებოდნენ, რომ რომში გადასახლებულთ რომაელი მოქალაქის სრული უფლება ენიჭებოდათ.

იტალიის მოსახლეობის უკანასკნელ, სავსებით უუფლებო კატეგორიას ის ტომები და თემები წარმოადგენდნენ, რომლებიც გამარჯვებულ რომს უსიტყვოდ დანებდნენ. მათ „დანებებულნი“ ეწოდებოდათ. ამ კატეგორიის ხალხი მოკლებული იყო ყოველგვარ ავტონომიას და მათ რომის რწმუნებულები განაგებდნენ. იშვიათ შემთხვევაში, როდესაც რომისადმი მტრულად განწყობილი რომელიმე თემში სრულიად განადგურდებოდა, მისი მთელი მიწა-წყალი რომის საზოგადოებრივ მინდორს უერთდებოდა. მისი მცხოვრებლები კი მონები ხდებოდნენ.

როგორც ამ მოკლე მიმოხილვიდან ჩანს, მართალია, რომს იტალიაში მთლიანად სახელმწიფოებრივი ტერიტორია არ შეუქმნია, მაგრამ ტრადიციულად მის ცალკეულ მხარეებთან ისეთი მრავალმხრივი ურთიერთობა დაუმყარებია, რომელიც თითქმის შეუძლებელს ხდიდა მისი საწინააღმდეგო ერთიანი ფრონტის წარმოქმნას და ხელს უწყობდა მის ჰეგემონიას.

ბრძოლა რომსა და კართაგოს შორის

1. პირველი პუნიკური ომი (264—241 წწ.) და მისი შედეგები

ჩვენ დავინახეთ, რომ ეპირის მეფემ — პიროსმა დასახული დიდი გეგმის განხორციელებისას დამარცხება განიცადა: იტალიაში მისი იძულებითი დაბრუნების შემდეგ კართაგელებმა კვლავ ალადგინეს თავიანთი მეუფება სიცილიის მნიშვნელოვან ნაწილში. სირაკუზში კი ხელისუფლებას ცნობილი სარდალი პიერონ II დაეუფლა. როცა აგათოკლეს კამბანელმა მოქირავენებმა — მამერტინელებმა, რომლებიც თავს მარსის შვილებს უწოდებდნენ, მისი სიკვდილის შემდეგ ქალაქი მესანა დაიკავეს, ქალაქის დასახმარებლად გაილაშქრა პიერონმა. მაშინ მამერტინელების ერთმა ნაწილმა, როგორც ისტორიკოსი პოლიბიოსი გადმოგვცემს, კართაგელებს მიმართა დახმარებისათვის, ხოლო მეორე ნაწილმა — სისხლით მონათესავე რომაელებს. რომის სენატი ყოყმანობდა ამ საკითხის გადაწყვეტაში, მაგრამ სახალხო კრებამ დაადგინა მამერტინელების დასახმარებლად კონსულის მეთაურობით მესანაში ჯარი გაეგზავნათ. ასე წარმოიქმნა რომაელებსა და კართაგელებს შორის ხანგრძლივი ბრძოლის საბაბი.

რას წარმოადგენდა მაშინდელი კართაგო?

იმ დროის კართაგოს ეკონომიკის საფუძველს ფართოდ განვითარებული მონათმფლობელობა და საშუმავლო ვაჭრობა შეადგენდა. ის, ძველთაგანვე მონურ შრომაზე დამყარებულ პლანტაციური მეურნეობის კლასიკურ მხარედ ითვლებოდა.

მდიდარი კართაგელების მამულები ადგილობრივი მოსახლეობისაგან ჩამორთმეულ მიწებზე მდებარეობდა, ხოლო იმ შემთხვევაში, თუ ადგილობრივ მცხოვრებლებს მიწებს მაინც უტოვებდნენ, მათ დაქვემდებარებულ გლეხებად აქცევდნენ და სახელმწიფოს მიმართ დიდ გადასახადებს აკისრებდნენ. კართაგელების ვაჭრობას არსებითად საშუამავლო ხასიათი ჰქონდა, ამიტომ ისინი ვაჭრობდნენ არა იმდენად საკუთარი ხელოსნური წარმოების პროდუქტებით, რამდენადაც სხვა ხალხის მიერ დამზადებული საგნებით, ცნობილია, რომ ფინიკიელების ვაჭრობა მკიდროდ იყო დაკავშირებული მეკობრეობასთან. მათი ვაჭრობის მნიშვნელოვან ნაწილს მონების ყიდვა-გაყიდვა წარ-

მოადგენდა. მონებს კართაგელები მრავლად იძენდნენ როგორც მეკობრეობით, ისე ტყვეების მონებად გადაქცევის გზით, (მონებს ისინი ფართოდ იყენებდნენ სოფლის მეურნეობაში და უფრო მცირედ ხელოსნურ წარმოებაში.)

(სახელმწიფოებრივი წყობილების მხრივ კართაგო ოლიგარქიული ტიპის მონათმფლობელურ რესპუბლიკას წარმოადგენდა) მართალია, სახალხო კრება არსებობდა, მაგრამ მას უმნიშვნელო პოლიტიკური უფლებები ჰქონდა და ძალაუფლება არსებითად მსხვილი მიწის მესაკუთრეთა და მდიდარი ვაჭრების ხელში იყო. აღმასრულებელ ხელისუფლებას ორი სუფეტი ახორციელებდა; მათვე ეკუთვნოდათ მხედართმთავრის ფუნქციები. ყოველწლიურად ხდებოდა სუფეტების გადარჩევა. საკანონმდებლო ხელისუფლებით არსებითად უხუცესთა საბჭო (სენატი) სარგებლობდა, რომელიც 300 წევრისაგან შედგებოდა. მაგრამ სენატი მოქმედებდა არა მთლიანად, არამედ მიმდინარე საკითხებს უძღვებოდა მისგან გამოყოფილი 30 კაცის კომიტეტი. ოლიგარქიის მთავარ დასაყრდენს 104 კაცის კოლეგია წარმოადგენდა, რომელიც, ჩანს, უმადლესი სასამართლო და საკონტროლო ორგანო იყო. კართაგოში ხშირად იყო მონების, მოსახლეობის დაბეჩავებული მასებისა და დამოკიდებული ტომების ამბოხებები. ზოგჯერ ადგილი ჰქონდა თვით გაბატონებულ წრეში შეხლა-შემოხლას და ურთიერთობის გამწვავებას.

კართაგოს სახელმწიფოს პოლიტიკურ ძლიერებას გაწვრთნილი და შედარებით კარგად შეიარაღებული ჯარი შეადგენდა, რომელიც შედგებოდა მოქირავნეებისა და დამოკიდებულ ტომთა რაზმებისაგან. ჯარის განკარგულებაში იყო საომარი სპილოები და სააღყო მანქანები. სარდლებისა და მეთაურების როლს კი თვითონ კართაგელები ასრულებდნენ.) ამასთან ერთად, კართაგო ფლობდა დიდ სავაჭრო და სამხედრო ფლოტს, რომელიც შედგებოდა ორმოცდაათნიჩბიანი ხომალდებისაგან და რომელშიც მენიჩბეებად მონები იყვნენ. ასეთი სამხედრო ძლიერების საფუძველზე ჩამოყალიბდა კართაგოს დიდი კოლონიური სამფლობელო, რომელიც ვრცელდებოდა ჩრდილოეთ აფრიკის სანაპიროს დასავლეთ ნაწილში, სამხრეთ ესპანეთში, სიცილიის მნიშვნელოვან ნაწილში, კრსიკასა და სარდინიაში, პისიუსსა და ბალეარის კუნძულებზე.

(ასეთი სახელმწიფოსთან მოუხდა ხანგრძლივი ბრძოლა რომს. მართალია, პიროსთან ბრძოლის პროცესში, რომმა და კართაგომ საკავშირო ხელშეკრულება დადეს, მაგრამ შემდეგ ისეთი სიტუაცია წარმოიქმნა, რომ მათ შორის საომარი შეტაკება აუცილებელი გახდა.)

რომაელი მეომრები, რომელთაც მესანა აიღეს, მამერტინელების მოწოდებით, 264 წელს, სიცილიაში გადავიდნენ. მათ ჯერ კართაგე-

ლები დაამარცხეს, მერე სირაკუზელები და დაიწყეს სირაკუზის გარემოცვა. პიერონ II იძულებული გახდა რომაელებთან სამშვიდობო ხელშეკრულება დაედო. ამ გარემოებამ რომაელებს კართაგელებთან ბრძოლა გაუადვილა. ასე დაიწყო პირველი პუნიკური ომი. ეს სახელწოდება მას იმიტომ დაარქვეს, რომ რომაელები კართაგელებს პუნებს უწოდებდნენ.

ომის პროცესში, 262 წელს, გქვესი თვის გარემოცვის შემდეგ, რომაელებმა აიღეს სიცილიის სამხრეთ ნაპირას მდებარე ქალაქი აგრიგენტუმი (აკრაგანტი) და დაარბიეს. მათ ხელთ იგდეს დიდი ნადავლი და 25 ათასი ტყვე მონებად გაყიდეს. ამრიგად, კართაგელებთან პირველსავე შეტაკებაში, რომაელებს ხმელეთზე ცხადი უპირატესობა ჰქონდათ, მაგრამ ზღვაზე ისინი უძლური იყვნენ და კართაგოს ფლოტის განმანადგურებელ თავდასხმას განიცდიდა სიცილიისა და სამხრეთ იტალიის ნაპირები. ამიტომ რომაელების წინაშე ასეთი დიდიემა დაისვა: ან კართაგელების წინააღმდეგ ბრძოლაზე ხელი უნდა აეღოთ, ანდა თავის მხრივ საკუთარი ძლიერი ფლოტი შეექმნათ. რომაელებმა გასაოცარი ენერგიით მოკლე დროში, ბერძენი ინსტრუქტორების დახმარებით, გაიჩინეს 120 სამხედრო ხომალდისაგან შემდგარი ფლოტი და, ამასთან ერთად, ახალი საომარ-ტექნიკური ხერხიც მოიმარჯვეს: ხომალდები ეგრეთ წოდებული „ყორნებით“ — აბორდაჟული ბოგირებით მოამარაგეს, რომელთა დახმარებით ხელჩართული ბრძოლისათვის ხომალდების გადაბმას მიაღწიეს: როცა მათ ხომალდს მტრის გემი მიუახლოვდებოდა, მას ბოგირით გადაებმებოდნენ, შემდეგ ლეგიონერები გადაირბენდნენ და მოპირდაპირეს ზღვაზე ისეთსავე ომს უმართავდნენ, როგორსაც ხმელეთზე.

ასეთი დიდი მიღწევის შედეგი იყო ის, რომ რომაელთა ფლოტმა, კონსულ დუილიუსის წინამძღოლობით ჩრდილოეთი ნაპირის ქ. მილესთან, პირველი მნიშვნელოვანი გამარჯვება მოაპოვა კართაგელთა ფლოტზე. გამარჯვების შემდეგ დუილიუსმა ტრიუმფი გადაიხადა და მის აღსანიშნავად სვეტი აღმართეს, რომელიც მტრის გემების ცხვირის ნაწილებით შეამკეს.

რაკი რომაელებმა სიცილიაში მნიშვნელოვან სამხედრო წარმატებას მიაღწიეს, მათ განიზრახეს გადამწყვეტი ბრძოლის ასპარეზი აფრიკაში გადაეტანათ და იქ გაენადგურებინათ კართაგოს სახელმწიფო. ამ მიზნით, მათ, 256 წელს, კონსულების — რეგულუსისა და ვულსონის მეთაურობით, მესანიდან 330 ხომალდისაგან შემდგარი დიდი ექსპედიცია წარგზავნეს აფრიკაში. სიცილიის სამხრეთ-დასავლეთ სანაპიროზე ენკომის კონცხთან, მოხდა ძველ ისტორიაში ერთ-ერთ უდიდესი საზღვაო ბრძოლა, რომელშიც კართაგელებმა დამარცხება განიცადეს. ამის შემდეგ აფრიკაში გადასული რომაელი მეომრები დი-

დად ავიწროებდნენ კართაგელებს და მათი რამდენიმე ქალაქი დაი-
კავეს. რომაელებმა ხელთ იგდეს მრავალი ტყვე და საქონელი. ამასო-
ბაში რომის სენატმა განკარგულება გასცა, აფრიკაში მხოლოდ რეგუ-
ლუსი დარჩენილიყო 15 ათასი ქვეითი მეომრით, 500 მხედრითა და
40 ხომალდით, მეორე კონსული კი დანარჩენი ჯარით რომში უნდა და-
ბრუნებულიყო. მიუხედავად ამისა, რომაელები წარმატებით მოქმე-
დებდნენ და კართაგოს კედლებსაც ვი მიუახლოვდნენ. (კართაგელე-
ბის მდგომარეობას ისიც ართულებდა, რომ მათ ნუმიდელები უტევდ-
ნენ. ხოლო რომაელებს კართაგოს ხელქვეითი ლიბიელი ტომებიც
ემხრობოდნენ. ასეთი პირობების გამო კართაგოს მმართველმა წრე-
ებმა რეგულუსთან სამშვიდობო მოლაპარაკება დაიწყეს, მაგრამ მან
ისეთი პირობები წარუდგინა, რომელთა მიღება მათ არ შეეძლოთ,
და მოლაპარაკება შეწყდა.) ამასობაში კართაგელები ენერგიულად
შეუდგნენ მოჭირავნების ახალი რაზმების შეგროვებას და შექმნეს
ძლიერი ჯარი, რომელიც უკვე 12 ათასი ქვეითი მეომრისაგან, 400 მხე-
დრისა და რამდენიმე ასეული სპილოსაგან შედგებოდა. მის სარდლად
ნიჭიერი სამხედრო ხელმძღვანელი სპარტელი ქსანთიპე დანიშნეს. ამ
ჯართან შეტაკებაში რომაელმა მეომრებმა სასტიკი დამარცხება განი-
ცადეს და მათგან მხოლოდ 200 კაცი გადარჩა, ხოლო რეგულუსი
ტყვედ ჩავარდა და ტყვეობაში გარდაიცვალა. ამას ზედ ისიც დაერთო,
რომ რომაელების ფლოტი, რომელიც აფრიკის ნაპირებს დაგვიანებით
შიაღვა, უკან დაბრუნებისას, ქარიშხალმა თითქმის მთლიანად გაანად-
გურა. რომის ასპარეზი კვლავ სიცილიაში იქნა გადატანილი, რის შემ-
დეგაც რომაელების ფლოტმა ზღვაზე რამდენიმე მწვავე მარცხი გა-
ნიულადა, ხოლო ხმელეთზე მათი ჯარი კართაგელებს წარმატებით
უტევდა.) 217 წელს სიცილიაში მივიდა კართაგელების ნაპირი სარ-
დალი ჰამილკარ ბარკა. მან გაატარა ჯარის რეორგანიზაცია და მასში
სასტიკი დისციპლინა დაამყარა.

კართაგოს ფლოტი თავს ესხმოდა სამხრეთ იტალიის ნაპირებს
და არბევდა, ხოლო (ჰამილკარი რომაელების ჯარს მოსვენებას არ აძ-
ლევდა.) რომაელებისათვის კვლავ ცხადი შეიქნა, რომ უფლოტოდ
ისინი კართაგელებს ვერ სძლევდნენ. ამიტომ გადაწყვიტეს ახალი
ფლოტის აგება. მაგრამ ვინაიდან სახელმწიფოს საამისო სახსრები არ
გაჩნდა, შეძლებულ პირებს სახელმწიფო სესხის (ტრაბუტის) განაღ-
დება დააკისრეს იმ პირობით, რომ ომის დამთავრების შემდეგ მათ
ეს ფული პროცენტობით დაუბრუნდებოდათ. ასეთი გზით აგებულ
იქნა ძლიერი ფლოტი, რომელსაც სათავეში კონსული კატულუსი ჩა-
უდგა. რამდენიმე პუნქტის დაკავების შემდეგ, (241 წელს, რომაელთა

ახალმა ფლოტმა დაამარცხა კართაგელების ფლოტი ეგატის კუნძულებთან, სიცილიის დასავლეთით)

ხანგრძლივმა ომებმა მოქანცა მოპირდაპირე მხარეები, ამიტომ ჰამილკარმა და კატულუსმა სამშვიდობო ხელშეკრულება დადეს. ხელშეკრულების საბოლოო პირობები კი სიცილიაში სენატის მიერ წარგზავნილმა კომისიამ ჩამოაყალიბა. ამ პირობების თანახმად კართაგელებმა რომს დიდი კონტრიბუცია გადაუხადეს და, ჰიერონისათვის დატოვებული ტერიტორიის გამოკლებით, მთელი სიცილია დაუთმეს, აგრეთვე ტყვეებიც უსასყიდლოდ დაუბრუნეს.)

ომის დამთავრების შემდეგ კართაგოს დიდი შინაგანი განსაცდელი დაატყდა თავს. კართაგოს მთავრობას აუჯანყდნენ მოჭირავნიები, რომელთაც მიემხრნენ მონები, აუტანელი გადასახადებით დატვირთული ადგილობრივი დაბეჩავებული მოსახლეობა და კართაგოსაგან დამოკიდებული ლიბიელები. აჯანყებულთა რიცხვი 4000 კაცს უდრიდა. აჯანყებას მეთაურობდნენ ლიბიელი მათოსი (მატონი), კამპანელი მონა სპენდიუსი და გალი ავტარიტი. აჯანყება რამდენიმე წელს გაგრძელდა (241—238 წწ.). მან ოლიგარქიულ კართაგოს დიდი გასაჭირი შეუქმნა. თვით ოლიგარქოსებს შორის ორი პარტია ებრძოდა ერთიმეორეს: ერთი აგრარიერების ინტერესების დამცველი, რომელსაც პანონი მეთაურობდა, და მეორე სავაჭრო-სახელოსნო წრეების წარმომადგენელი, რომლის წინამძღოლი იყო ჰამილკარ ბარკა. გაიმარჯვა ამ უკანასკნელმა და აჯანყების ჩაქრობაც ჰამილკარს მიანდევს; მან ზოგან სასტიკი ზომებით, ნაწილობრივ მოლაპარაკებისა და დათმობის გზით შეძლო აჯანყების ჩაქრობა და თავიდან ააშორა კართაგოს დიდი განსაცდელი.

კართაგოს ასეთი გართულებული მდგომარეობით ისარგებლა რომმა და სამშვიდობო ხელშეკრულების დარღვევით დაეუფლა კორსიკასა და სარდინიას.) ხოლო კართაგელებს მათი პროტესტის პასუხად ახალი ომით დაემუქრა. ამრიგად, სიცილია, სარდინია და კორსიკა რომის იტალიისგარეშე სამფლობელოს წარმოადგენდნენ და მათ რომის პროვინციები ეწოდათ. თავდაპირველად ტერმინი „პროვინცია“ იმ დავალებას აღნიშნავდა, რომელიც მაღალ მაგისტრატს ეძლეოდა, ამ დროიდან კი ის დაპყრობილ ტერიტორიებსაც შეეხებოდა.

ღირველი პუნიკური ომის დასასრულის პერიოდი რომში მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი ცვლილებებით ხასიათდება. ტყვე მონების რიცხვის შესამჩნევმა ზრდამ ხელი შეუწყო მონათმფლობელური მეურნეობის შემდგომ განვითარებას. ამასთან ერთად, გაიზარდა სხვადასხვა მხარესთან რომაელების სავაჭრო ურთიერთობა და მნიშვნელოვნად გაფართოვდა ფულის მიმოქცევა. მართალია, კართაგენზე გამარჯვებამ, პირველ რიგში, რომის ნობილიტეტის მდგომარეობა გა-

ნამტკაცია, მაგრამ, მეორე მხრივ, ომის პროცესში წარმოქმნილმა პირობებმა წინ წამოსწია ეგრეთ წოდებული მიხედვები — სავაჭრო-ფულადი მონათმფლობელური წრეები, რომლებიც მომდევნო ხანაში უკვე საკუთარი პოლიტიკური პლატფორმით იწყებენ თავიანთი ნებისყოფის გამომქლავებას რომის სახელმწიფოში. მესამე მხრივ, ომი მჭამე ტვირთად დააწვა სოფლის მოსახლეობას, ღარიბი გლეხობის კოლონიებში გადაყვანა შეფერხდა, ხოლო ომით დარბეულ სიცილიაში გადასახლება მისთვის მიუწევდომელი დარჩა და დაპყრობილი ტერიტორიით უმთავრესად ისევ ნობილიტეტმა ისარგებლა. ამიტომ პლემბის წრეში კვლავ გაგრძელდა სახელმწიფო აპარატის შემდგომი დემოკრატიზაციისათვის ბრძოლა.

ამ პერიოდსთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული ცენტურიატული კომიციების რეფორმა, რომელსაც 241 წლით ათარიღებენ. ამ რეფორმის თანახმად ცენტურიების რაოდენობა ყოველ თანრიგში გათანაბრდა და თითოეულ მათგანს 35 ტრიბის მიხედვით უკვე 70 ცენტურია მიეკუთვნა (ტრიბაზე ორი ცენტურია), ცენტურიების საერთო რიცხვი კი 373-მდე გაიზარდა. ამრიგად, სერვიუსის ძველი დანაწილების ნაცვლად, შემოღებულ იქნა ახალი წესი, რომლის თანახმად, სახალხო კრებაში (ცენტურიატულ კომიციებში), პირველ კლასს აღარ ეკუთვნოდა წინანდელი პრივილეგია და კენჭისყრით შედეგებს უკვე არა ერთი, არამედ სამი ქონებრივი თანრიგის ხმები განსაზღვრავდა.

232 წელს სახალხო ტრიბუნმა გაიუს ფლამინიუსმა წამოაყენა წინადადება, რომლის მიხედვით ციხალპიური გალიის მოსახლვრე ნაყოფიერ მხარეში ახალშენები უნდა დაეარსებინათ. ამ წინადადებას სენატორების წრეში ცხარე წინააღმდეგობა გამოიწვია, რომელსაც მისი საკუთარი მამაც კი მიემხრო. მიუხედავად ამისა, ეს წინადადება მიღებულ იქნა სახალხო კრების მიერ. არჩეულ იქნა სამი კაცისაგან შემდგარი აგრარული კომისია, რომელსაც თვითონ ფლამინიუსი მეთაურობდა. კომისია შეუდგა კოლონიების ორგანიზაციას, მაგრამ ამ პოლიტიკამ გამოიწვია ომი ვალენტინთან (225—222 წწ). ვალენტი შეიჭრნენ ჩრდილოეთ იტალიაში. რომაელები ჯერ დამარცხებას განიცდიდნენ, მაგრამ უკვე 224 წელს მათი მდგომარეობა გაუმჯობესდა, 223 წელს კი რომაელების ჯარს სათავეში თვითონ გაიუს ფლამინიუსი ჩაედგა (უკვე კონსული) და მალე ომი ვალენტის დამარცხებით დამთავრდა. ახლადდაპყრობილ მხარეში რომაელებმა ახალშენები—პლა-ცენტრია და კრემონა დააარსეს. ამით საფუძველი ჩაუყარეს პადუის ბარის რომანიზაციას.

ძე. წ. 320 წელს ფლამინიუსი ცენზორად აირჩიეს. თავისი მოღვაწეობით ის არა მარტო რომაელი გლეხობის, არამედ ქალაქის მოსახლეობის სავაჭრო-ფინანსური წრეების ინტერესებსაც იცავდა. ალბათ,

მისი დახმარებით, სახალხო ტრიბუნმა კლავდიუსმა ისეთი კანონი გაატარა, რომელიც სენატორებსა და მათ შვილებს უკრძალავდა, გაეჩინათ საკუთარი მსხვილი სავაჭრო ფლოტი. ასეთი ღონისძიება, ცხადია, მიზნად ისახავდა ნობილიტეტის სავაჭრო ოპერაციების შეზღუდვას. ამიტომ ნობილები იძულებული ხდებიან თავიანთი სახსრები მხოლოდ სოფლის მეურნეობაში მოიხმარონ, ხოლო ვაჭრობა და ფულადი ოპერაციები მხედრებს დაუთმონ. მხედრების მზარდი პოლიტიკური აქტივობა და ეკონომიური მნიშვნელობა უკვე თავის გავლენას ახდენდა რომის საგარეო პოლიტიკაზეც.

ამავე ხანებში, რომაელებს მოუხდათ ბრძოლა ადრიატიკის ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდებარე ილირიასთან, რომელიც განსაკუთრებით გაძლიერდა ძვ. წ. III ს. მეორე ნახევარში. ილირიელები გამოცდილი მეზღვაურები იყვნენ და სახელი გაითქვეს როგორც მეკობრეებმა. ისინი თავს ესხმოდნენ სავაჭრო ხომალდებს და შეუძლებელს ხდიდნენ ადრიატიკისა და იონიის ზღვებში სავაჭრო ვაჭრობის მოძრაობას. მრავალჯერ დაზარალებულ ილირიელებისაგან რომაელი ვაჭრებიც, რამაც ბოლოს გამოიწვია რომის ომი ილირიასთან. 229 წელს რომაელებმა დაიკავეს ილირიის ზღვაში მყოფი კ. კერკირა და თავის მოკავშირეებად გაიხადეს ილირიის სანაპიროზე მდებარე შერძნული ქალაქები: აპოლონია, ეპიდამნი და სხვ. ამ ომში რომაელებს ეხმარებოდა ბერძნულ პოლისთა აქაიის და ეტოლიის კავშირება. 228 წელს ომი რომის სრული გამარჯვებით დამთავრდა და რომაელები ადრიატიკის ზღვაზეც გაბატონდნენ.

ესპანეთის სანაპიროზე ფინიკიელთა პირველ ახალშენებად გაუფასო, შემდეგ მალაკა, სექსი და აბდერიას მიჩნეული. VI საუკუნის პოლონდანი კი კართაგოს მონათმფლობელური სახელმწიფო დაეუფლა. ფინიკიელთა ყველა ახალშენს ესპანეთში და თავისი საკოლონიზაციო მოღვაწეობა არა მარტო მისი სანაპიროს გასწვრივ, არამედ შიგნითაც განავითარა. მაგრამ პირველი პუნიკური ომის ბერიოდში კართაგომ როგორც ჩანს, ესპანეთში დაქვემდებარებული ტერიტორიის მხოლოდ დაკარგა და მან მიზნად დაისახა არა მარტო მისი მთლიანი აღდგენა, არამედ გაფართოებაც. კართაგოს სახელმწიფოში მაშინ ყველაზე გავლენიანი პირი იყო ცნობილი სარდალი ჰამილკარ ბარკა, რომელმაც, როგორც ვიცით, ჩააჭრო კართაგოში ამტყდარი დიდი ამბოხება. ის ითვალისწინებდა, რომ ახალი ომი რომთან აუცილებელი იყო და სიცილიის, სარდინიისა და კორსიკის დაკარგვით გამოწვეული დანაკლისის აღდგენას ესპანეთში მყარი ბაზისის შექმნით ცდილობდა.

პირენეის ნახევარკუნძულის მეომარი და თავისუფლებისმოყვარე ტომები, განსაკუთრებით იბერები და კელტები მეტად საიმედო ბრძოლისუნარიან ძალას წარმოადგენდნენ კართაგელებსა მოქირავნე კა-

რებისათვის, მაგრამ ამავე დროს ისინი ხშირად შეიარაღებულ აჯანყებებსაც აწყობდნენ.

237 წელს ჰამილკარ ბარკა სამოღვაწეოდ ესპანეთში გადავიდა, თუმცა მისი მოქმედების მოწინააღმდეგე იყო ჰანონის ძლიერი ჯგუფი, მისი გეგმა მაინც დაამტკიცეს. ის მტკიცედ შეუდგა ამ გეგმის მიხედვით კართაგოს სამფლობელოს გაფართოებას და ამ ნიადაგზე სასტიკად ახშობდა ადგილობრივ ტომთა წინააღმდეგობას. 229 წელს ის მოკლეს იბერების ერთ ტომთან ბრძოლაში. მის მოადგილედ ჯარმა მისი სიძე — ჰასდრუბალი აირჩია, რომელსაც კართაგოში აჯანყებები დიდი გავლენა ჰქონდა. იგი წარმატებით განაგრძობდა სამხედრო პარტიის პოლიტიკას და მნიშვნელოვნად გააფართოვა კართაგოს სამფლობელო ესპანეთში. ესპანეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირას, ვერტოლის მალაროების მახლობლად, მან დააარსა ახალი კართაგო მსხვილი სავაჭრო ნავსადგური და ძლიერი ციხე.

როდელიც ესპანეთში კართაგელების წარმატებებმა რომაელები დიდად შეაშფოთა.

რომის სენატმა წარგზავნილი მოციქულების პირით მოსთხოვა ჰასდრუბალს ჯარებით არ გადასულიყო მდინარე იბერის (ებროს) აღმოსავლეთ ნაპირას. ჰასდრუბალის თანხმობით 226 წელს დაიდო ხელშეკრულება, რომელიც არსებითად კართაგოსათვის სასარგებლო იყო, ვინაიდან ამ მდინარის დასავლეთით მდებარე ესპანეთის დიდ ნაწილს მის სამფლობელოდ აღიარებდა, ჰასდრუბალმა თავის მხრივ განამტკიცა კართაგოს ბატონობა ესპანეთის კუთვნილ ნაწილში და ადგილობრივ მოსახლეობას უდიდესი გადასახადები შეაწერა. მაგრამ გავიდა ხუთი წელი და 221 წელს ჰასდრუბალი მისი მეომრების თვალწინ მოჰკლა ერთმა იბერმა, რომელიც ვერავითარმა წამებამ ვერ აიძულა დაესახელებინა თავისი თანამონაწილენი და შეუდრეკლად შეხვდა სასტიკ სასჯელს.

ჰასდრუბალის სიკვდილის შემდეგ კართაგელების ჯარების ბელადი გახდა ჰამილკარის 25 წლის ვაჟი ჰანიბალი. არსებობს ცნობა, რომ ჰამილკარს ესპანეთში გამგზავრების წინ ცხრა წლის ვაჟმა ჰანიბალმა სთხოვა, მეც თან წამოყვანო. ჰამილკარი დათანხმებულა, მაგრამ ჯერ საყურთხვევლთან მიუყვანია თავისი ვაჟი და უბრძანებია ფიცი მიიღო, რომ სიკვდილამდე რომის მტერი იქნები და ყოველგვარი საშუალებით იბრძოლებ მის წინააღმდეგო.

ჰანიბალი უდავოდ განთქმული სარდალი და შორსმჭვრეტელი პოლიტიკური მოღვაწე იყო. ის თავიდანვე შეუდგა ისეთი სტრატეგიული გეგმის განხორციელებას, რომელიც თვითონ იტალიაში რომზე თავდასხმას გულისხმობდა. საყურადღებოა, რომ ამ გეგმის განხორციელებაში ის დიდ ადგილს აკუთვნებდა რომისაგან იტალიელი ტომე-

ბის განდგომას. 221 და 220 წლები ჰანიბალმა ცენტრალური ესპანეთის რამდენიმე ტომის დაპყრობას მოანდომა, რომ მომავლისათვის ამით თავისი ჯარების ზურგი ყოველგვარი მოულოდნელობისაგან უზრუნველყო. 219 წელს კი მან ქალაქ საგუნტის გარემოცვა დაიწყო. ებროს სამხრეთით მდებარე ზღვისპირა ქალაქთა შორის მხოლოდ იბერების ქალაქი საგუნტი არ ემორჩილებოდა კართაგოს ხელისუფლებას და რომთან კავშირში იმყოფებოდა. იმის საბაბით, რომ ზოთქოს საგუნტელები თავს დაესხნენ კართაგოსადმი დაქვემდებარებულ ერთ-ერთ ტომს, ჰანიბალმა ალყა შემოარტყა საგუნტს; საგუნტელები მდგრად იბრძოდნენ და თავგამოდებით იცავდნენ დამოუკიდებლობას.

რომაელებმა კატეგორიულად მოსთხოვეს ჰანიბალს ხელი აედო საგუნტის გარემოცვაზე, მაგრამ უშედეგოდ. რვა თვის თავგანწირული ბრძოლის შემდეგ საგუნტი იძულებული გახდა კართაგელებს დანებებოდა და საშინელი განადგურება განიცადა. მაშინ რომის სენატმა მოციქულები წარგზავნა კართაგოში და ჰანიბალის გადაცემა მოითხოვა. მათ მისაღებად და მოსასმენად კართაგოს სენატი ბალიის ტაძარში შეიკრიბა. კამათი რომის სენატის მოციქულებსა და კართაგოს სენატის წევრებს შორის უშედეგოდ დამთავრდა. ერთადერთი განონი იყო იმის მომხრე, რომ რომის სენატის მოთხოვნილება დაექვეყნებინათ. ყველა დანარჩენი კართაგელი სენატორი ამის წინააღმდეგი იყო და ამით კართაგოშიც რომაელებთან ომი აუცილებლად აღიარა. ასე წარმოიქმნა მეორე პუნიკური ომი.

2. მეორე პუნიკური ომი (218—201 წწ.)

ჰანიბალმა, იმ იმედით, რომ რომაელების საბოლოო დამარცხება იტალიაში შეიძლებოდა, ურთიერთობა დაამყარა რომაელების მიერ დაპყრობილ გალებთან, რომელთაც მას დახმარება აღუთქვს. რომაელებმაც თავის მხრივ კართაგელებთან ბრძოლა მათ ტერიტორიაზე გადაწყვიტეს. ამ მიზნით, ერთი რომაელი ჯარი აფრიკაში უნდა გადასულიყო, მეორე — ესპანეთში. მაგრამ მათ ჰანიბალმა დაასწრო, ესპანეთში მან დატოვა თავისი ძმა — ჰასდრუბალი საკმაოდ მნიშვნელოვანი სამხედრო ძალებით, ხოლო მეორე ძმის — მაგონის თანხლებით 218 წლის გაზაფხულზე გამოვიდა ახალი კართაგოდან დიდი ჯარით და რამდენიმე ათეული საბრძოლო სპილოთი, გადავიდა იბერზე, დაიპყრო ახლანდელი კატალონიის ტომები, გადალახა პირენეები და ზღვის ნაპირით მიემართებოდა, სადაც კელტების ტომები ბინადრობდნენ. როცა მისი მეომრები მდინარე როდანის (რონის) ქვედა წელთან მივიდნენ, მათ წინსვლას დიდი წინააღმდეგობა გადაეღობა: მდი-

ნარის მეორე ნაპირას მასალიის მოკავშირე გალების დიდი რაზმი იდ-
გა. მაგრამ ჰანიბალმა მოხერხებულად გადალახა ეს დაბრკოლება და
ჯარის მთავარი ნაწილები უვნებლად გადაიყვანა მდინარეზე. მაგრამ
წინ კიდევ უფრო დიდი და რთული დაბრკოლება იყო დასაძლევნი —
აღბებზე გადასვლა. ამ ოპერაციის დროს მეომრები იყინებოდნენ,
ზოგს კიდევ ფეხი უსხლტებოდა და უფსკრულში ვარდებოდა. აღბე-
ბის მკაცრი ბუნების გარდა მათ მდგომარეობას ისიც ართულებდა,
რომ კელტების ადგილობრივი ტომები მტრულად ხვდებოდნენ. აღ-
ბებზე გადასვლა 33 დღე გაგრძელდა და ამ ხნის განმავლობაში ჰანი-
ბალს დაედუბა ქვეითი მეომრების ნახევარი და მხედრების მესამედი.
მაგრამ, სამაგიეროდ, დარჩენილმა მეომრებმა თავისუფლად ამოისუნ-
თქეს პადუსის ბარში. მათ აქ მიემხრნენ რომაელების ბატონობით უკ-
მაყოფილო გალები, რომელთა დახმარებით ჰანიბალის ჯარმა დაისვენ-
ა, დანაკლისი ნაწილობრივ მაინც შეივსო და სურსათით მომარაგდა.
რომაელები არ მოელოდნენ, რომ ჰანიბალი ასე მალე გამოჩნდებოდა
იტალიაში და თითქმის ერთი თვე დასჭირდათ, ვიდრე მის წინააღმდეგ
საომარ მოქმედებას დაიწყებდნენ.

218 წლის კონსული პუბლიუს კორნელიუს სციპიონი გამზადებუ-
ლი იყო ესპანეთში გასალაშქრებლად, მაგრამ იძულებული გახდა
ჩრდილოეთ იტალიაში შეჩერებულიყო გალების ამბოხების გამო. მან
ხელი ვერ შეუშალა ჰანიბალს, მდინარე როდანზე გადასვლაში. მან თავისი
ძმა — გნეუსი ესპანეთში გაგზავნა და თვითონ იტალიაში დაბრუნ-
და, რომ აღბების გასასვლელებთან ჰანიბალზე ადრე მისულიყო. მეორე
კონსული ტიბერტიუს სემპრონიუს ლონგუსი რომაელებმა სიცილიი-
დან გამოიწვიეს და, ამრიგად, ექსპედიცია აფრიკაში ჩაიშალა.

პირველი შეტაკება რომაელებსა და კართაგელებს შორის პადუ-
სის მარცხენა შენაკად ტიციუსთან მოხდა, რომელშიც სციპიონი და-
იჭრა და მისი ჯარი დამარცხდა. სციპიონმა პადუსის მარჯვენა შენაკად
ტრებიასკენ დაიხია. აქ მას შეუერთდა სემპრონიუსის ჯარი, რომელიც
არიმინთმიდან გამოვიდა. კვლავ მოხდა ბრძოლა, რომელიც რომაელ
ჯარის სრული დამარცხებით დამთავრდა. სემპრონიუსის მხოლოდ
ერთმა რაზმმა მოახერხა პლაცენციის სამხედრო კოლონიაში შეფუარ-
ებინა თავი და მისკენვე დაიხია რომაელების ჯარის ნაწილმა სცი-
პიონის მეთაურობით.

რომაელების ტიციუსთან და ტრებიასთან დამარცხების შემდეგ
მთელი ციხალპური ვალია ჰანიბალის კონტროლს დაექვემდებარა.
გალების ის ტომები, რომლებიც ჯერ კიდევ ყოყმანობდნენ, ახლა უკ-
ვე განუდგნენ რომს. დამარცხების ამბავმა შემაძრწუნებელი შთა-
ბეჭდილება მოახდინა თვით რომზეც და პოლიტიკური ბრძოლის გამ-
წვავება გამოიწვია. 217 წელს დემოკრატიულმა ჯგუფებმა კონსულად

გაიყვანეს გაიუს ფლამინიუსი, ხოლო მეორე კონსულად აირჩიეს ნობილების კანდიდატი გენიუს სერვილიუსი. რომაელების ერთი ჯარი სერვილიუსის მეთაურობით არმიინუმში დაბანაკდა, ხოლო მეორე ფლამინიუსის მეთაურობით — არეციაში. მათ აპენინის მთების კლდე-კარები უნდა დაეცვათ. ამავე დროს პანიბალმა გალიაში გამოიზამთრა და გაზაფხულის დამდეგს იმ მიზნით, რომ არეციაში ფლამინიუსის კარგად გამაგრებული პოზიციებისათვის გვერდი აეხვია, ჩრდილოეთ იტალიისაკენ დაიძრა და კართაგელი მეომრება 4 დღე და 3 ღამე მკერდამდე წყალში გადადიოდნენ იმ ქაობებზე. რომელთაც მდინარე არნოს ადიდება ჰქმნიდა; ისინი ხანგამოშვებით დაღუპულ ცხენთა გვამებზე ისვენებდნენ. ეს ოპერაცია პანიბალს ძვირად დაუჯდა: ბევრი მეომარი დაედუბა. ერთის გარდა ყველა სპილო მოუკვდა, თვითონაც ცალი თვალი დაკარგა, მაგრამ მიზანს მაინც მიაღწია, რომაელების გამაგრებულ პოზიციებს შემოუარა და რომისაკენ დაიძრა. როცა ეს ფლამინიუსმა შეიტყო აღარ დაუცადა დასახმარებლად წამოსულ მეორე კონსულს და პანიბალის მეომრებს უკან დაედევნა, პანიბალმა კი ყოველი მისი მოქმედება იცოდა მშვერავთა მეშვეობით. ფლამინიუსის სამხედრო მოძრაობის გზა ტრაზიმენის ტბის მარცხენა ნაპირას ვიწრო ხეობაში მიემართებოდა.

პანიბალმა ჯარები მთებზე განალაგა და, როცა ვიწრო ხეობაში, სათანადო დაზვერვის გარეშე, რომაელების ჯარი შემოვიდა, მას სამი მხრივ კართაგელები დაესხნენ თავს და რომაელები სასტიკად დაამარცხეს. ბრძოლაში მოკლეს ფლამინიუსი და თითქმის მთელი მისი ჯარი გაანადგურეს. ამ ამბავმა რომში საგანგაშო განწყობილება შექმნა, ყველას ეგონა, რომ პანიბალი პირდაპირ რომზე წამოვიდოდა. მაგრამ ის ჯარებით აღრიატიკის ზღვის ნაპირისაკენ დაიძრა, რათა კართაგოსთან დარღვეული კავშირი უზრუნველყო. მან გაიარა უმბრია და პიცენუმი, რომლებიც განადგურებული იყო და აშუღიაში დაბანაკდა. რათა დაესვენებინა და რომაული წესის მიხედვით მოეწყო თავისი ქვეითი ჯარი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თავისი პოლიტიკის მიხედვით პანიბალი რომაელი მოქალაქეების მეურნეობას არ ზოგავდა, შედარებით უფრო ღმობიერად ეპყრობოდა იტალიეებს — მათ ტყვეობიდან უსასყიდლოდ ათავისუფლებდა.

რომში სენატი რამდენიმე დღე თათბირობდა შექმნილი მდგომარეობის შესახებ. ტრაზიმენის ტბასთან ფლამინიუსის დამარცხებამ და სიკვდილმა ხელი შეუწყო არისტოკრატიული პარტიის გაძლიერებას. სენატმა გადაწყვიტა დიქტატორის დანიშვნა და კანდიდატად ქვეინტუს ფაბიუს მაქსიმუსი წამოაყენა, რომელიც კუნცტატორის (ჯანჯალის) სახელით გახდა ცნობილი. ვინაიდან ერთი კონსული მოკლეს, ხოლო მეორე რომში არ იმყოფებოდა, ფაბიუს მაქსიმუსის დიქტატორად არ-

ჩვეა ცენტურიატულ კომიციებში გატარდა. ტიტე ლივიუსის სიტყ-
ვით, „რომაელებმა, როგორც იქნა ბოლოს სარდლად აირჩიეს ადამიან-
ნი, რომელიც ომის წარმართვაში კეთილგონიერებაზე უფრო ამყარებ-
და იმედს, ვიდრე ბრმა ბედზე“. ფაბიუსი, ისე როგორც რომაელთა
ჯარების მთავარსარდალი, კართაგელების დამარცხებას პარტიზანულ
ომისა და მათი რიგების დაუძღურების სისტემის გამოყენებით
ფიქრობდა. ისტორიკოს პოლიბიოსის სიტყვით, მას კარგად ჰქონდა
გათვალისწინებული, რომ კართაგელებისათვის, რომელთაც ყველა-
ფერად უკან დატოვეს ერთადერთი ხსნა მხოლოდ გამარჯვება იყო, მა-
შინ, როდესაც რომაელი მეომრების მდგომარეობა სულ სხვაგვარი
გახლდათ: ისინი თავის ქვეყანაში იბრძოდნენ და ადამიანთა და სურსა-
თის ამოტყუარავი მარაგი ჰქონდათ, მაგრამ ლივიუსის გადმოცემით
ფაბიუსს ტაქტიკა რომში გადაცემას იწყებდა და მისი ოპონიტიკური
წრეები მას სამშობლოს დღატშიც კი სდებდნენ ბრალს. განსაკუთ-
რებით უკმაყოფილო იყვნენ გლეხები, რომელთაც გაკიანურებული
ომები და იტალიის ტერიტორიაზე მტრის მოქმედება დიდ ზარალს
აყენებდა. ამიტომ 216 წელს ფაბიუსს დიქტატორობა არ გაუგრძელეს
და კონსულებად აირჩიეს ემილიუს პაულუსი, ფაბიუსის ტაქტიკის
მომდევარი და კართაგელებთან გადამწყვეტი ომის მომხრე ტერენ-
ციუს ვარო, რომელიც ირწმუნებოდა, მტერს იმ დღესვე დავამარცხებ,
როცა კი დავინახავო.

ასე შემსადა და ძველ ისტორიაში ერთ-ერთი უდიდესი ბრძოლა.

216 წლის ზაფხულში კართაგელების ჯარი აბულიაში იდგა აფ-
რიატიკის ზღვის სანაპიროს მახლობლად. როცა პანიბალი იქ შეიჭ-
რა, მან დაიპყრო კანე და გაამაგრა იგი. მისი ჯარები დაბანად-
ნენ ღართო ბარში, რომელსაც კანესაგან მდინარე აუფიდიუმი
ჰყოფდა.

აქვე თავი მოიყარეს რომაელების ჯარებმა ორივე კონსულის მე-
თაურობით. კონსულებს შორის ომის წარმართვის საკითხში თანხმობა
არ სუფევდა. პაულუსი წინააღმდეგი იყო ბრძოლისა და ფაბიუს მაქ-
სიმუსის ტაქტიკას მისდევდა, ვარო კი გადამწყვეტი სამხედრო მოქ-
მედების მომხრე იყო. ჯარებს კონსულები რიგ-რიგობით მეთაურობდ-
ნენ და იმ დღეს, როცა უმაღლესი სარდლობა ვაროს ზელში იყო,
მან წართლაც დაიწყო რომაელებისათვის საბედისწერო ბრძოლა, რო-
მელშიაც ერთხელ კიდევ გამოჩნდა პანიბალის იშვიათი სამხედრო
ნაჭი. რომაელების ჯარი, რომელიც რიცხობრივად უარბობდა კართა-
გელებს. სრულ გარემოცვაში აღმოჩნდა და დიდმა არევ-დარევამ
და პანიკამ მოიცვა. რომაელთა ჯარის მნიშვნელოვანი ნაწილი ბრძო-
ლის ველზე დაიღუპა. მრავალი მეომარი კართაგელებს ტყვედ ჩაუ-
ვარდა და მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილმა გაქცივით უშველა თავს;

მათ შორის იყო თვით კონსული ტერენციუს ვარო. ხოლო ბრძოლის ველზე დაღუპულთა რიცხვში იყვნენ სამხედრო ტრიბუნები, სენატორები და თვით კონსული ემილიუს პაულუსი. რომაელების ასეთმა სასტიკმა დამარცხებამ ფრიად ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა.

რომაელები ფიქრობდნენ, რომ ჰანიბალი რომზე გამოილაშქრებდა, და ყოველგვარი ღონისძიება მიიღეს ახალი გამოწვერთნილი რაზმების შესადგენად. სამხედრო სამსახურში გაიწვიეს ყველა რომელი მოქალაქე 17 წლიდან დაწყებული და ისეთ უკიდურეს ზომასაც კი მიმართეს, რომ სახელმწიფო ხარჯზე 8 ათასი ახალგაზრდა მონა გამოისყიდეს და მათგან ორი ლეგიონი შექმნეს. ამასთან ერთად, რომაელებმა თავიანთ ერთგულ მოკავშირეებს მოციქულების პირით დახმარება სთხოვეს.

არც ჰანიბალის მდგომარეობა იყო მტკიცე: კართაგოდან იგი ამოდ ელოდა დახმარებას და მისი ჯარიც შესამჩნევად დასუსტდა, ამიტომ მან რომაელების დამარცხება, უპირველესად, დიბლომატიური მიზნებისათვის გამოიყენა, ჯერ რომაელებთან სამშვიდობო მოლაპარაკებას შეეცადა, მაგრამ როცა სენატისაგან უარი მიიღო, მაშინ რომაელების მოკავშირეებთან ურთიერთობა გააძლიერა და მათ თანდათანობით იწყეს მის მხარეზე გადასვლა.

216 წელს რომს განუდგა აპულიის ქალაქების უმრავლესობა. ცენტრალური სამნიუმის ტომები და, ბერძნული ქალაქების გამოკლებით, ლუკანია და ბრუტიუმი, აგრეთვე ქ. კაპუა.

კაპუაში ანტირომაულ მოძრაობას რომის კანესთან დამოკიდების შემდეგ ამწვავებდა თვით ქალაქის შიგნით წარმოქმნილი სოციალური წინააღმდეგობა. კაპუას სენატი რომაელებთან კავშირის მომხრე იყო, პლებსი კი — ჰანიბალთან დაკავშირებისა. კაპუელებს ჰანიბალთან მოციქულები გაუგზავნიათ და მისთვის ასეთი საზავო ხელშეკრულება წარუდგენიათ: არც კართაგელების ბელადს და არც სენატორებს უფლება არ ჰქონდათ კაპუელ მოქალაქეთა გასამართლებისა; არც ერთი მოქალაქე არ უნდა გაეწვიათ სამხედრო სამსახურში მისი ნების გარეშე; კაპუელებს უნდა შეენარჩუნებინათ თავიანთი კანონები და თანამდებობის პირები. ამას გარდა, კართაგელებს რომელი ტყვეებისაგან მათთვის უნდა გადაეცათ სამასი კაცი სიცილიაში მყოფ მხედრებზე გადასაცვლელად.

თუმცა კამპანიის ბერძნული ქალაქები — კუმე და ნეაპოლისი რომის ერთგული დარჩნენ. 212 წელს ადგილობრივ არისტოკრატიაზე დაყრდნობით ჰანიბალმა მაინც დაიკავა ქალაქი ტარენტუმი; მალე მას მეტაპონტმა და თურია მ მიბაძეს. ჰანიბალის მხარეზე გადავიდა სიცილიის ქალაქი სირაკუზი და ზოგი სხვაც. ამას გარდა, კანესთან რომის

დამარცხების შემდეგ ჰანიბალთან კავშირი დაღო მაკედონიის მეფე ფილიპე V, რომელმაც ილირიაში ომი დაიწყო რომაელების წინააღმდეგ. მაგრამ მთელი იტალიის დაპყრობა ჰანიბალმა მაინც ვერ შეძლო და ზოგიერთი მხარე, მაგალითად, ეტრურია ბოლომდე რომის ერთგული დარჩა.

რომაელებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, რომ ცენტრალურმა იტალიამ რომს არ უღალატა და მას სამხედრო შევსებასაც აძლევდა. ჰანიბალის მდგომარეობა დღითიდღე რთულდებოდა. კართაგენის მმართველები ვერ ახერხებდნენ მისთვის დამხმარე ძალების მიწოდებას, თუმცა კანესთან ბრძოლის შემდეგ აქ ჩავიდა ჰასდრუბალის ძმა — მაგონი დამხმარე ჯარის იტალიაში წამოსაყვანად. ამას ვარა, 218 წლიდან არ წყდება ბრძოლა ესპანეთში, სადაც რომის ჯარს გნეიუს კორნელიუს სციპიონი სარდლობდა, ხოლო 217 წელს იქ გაიგზავნა მისი ძმა — პუბლიუს სციპიონიც, 218 წლის კონსული, რომელიც თავის დროს ჰანიბალმა დაამარცხა. რომაელმა ჯარმა აქ მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწია ჰანიბალის ძმის — ჰასდრუბალის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამ უკანასკნელის მდგომარეობა იმდენად გაართულდა, რომ კართაგენის ხელისუფლებამ საჭიროდ ჩათვალა მაგონი დამხმარე ჯარით იტალიაში კი არა, იქ გაეგზავნა. ამის შემდეგ ესპანეთში რომაელებს წარმატებებისათვის აღარ მიუღწევიათ, ხოლო 211 წელს ძმები სციპიონები სასტიკად დამარცხდნენ და პუბლიუსი დაიღუპა კიდეც. მაგრამ რომაელები არ ფიქრობდნენ ამ მარცხს შერბილებოდნენ; 210 წელს ახალი ჯარი გაიგზავნა დაღუპული სციპიონის ვაჟის, ახალგაზრდა პუბლიუს კორნელიუს სციპიონის სარდლობით. თუმცა იგი ახალგაზრდა იყო, პუბლიუს კორნელიუსმა თავი გამოაჩინა ჰანიბალთან ბრძოლებში, განსაკუთრებით — კანესთან. ამის საფუძველზე კომიციებმა მას პროკონსულის უფლებები და იმპერატორი მიანიჭა. 209 წელს პუბლიუს კორნელიუს სციპიონმა აიღო ახალი კართაგენი და ჰასდრუბალის მდგომარეობა კატასტროფული გახდა.

211 წელს რომის ჯარი, კონსულ მარკუს კლავდიუს მარცელიუსის სარდლობით სიცილიაში გადავიდა, ხოლო სანაპიროებისაკენ გაიგზავნა ფლოტი. პრეტორის აპიუს კლავდიუსის მეთაურობით რომაელებმა სირაკუსს ხმელეთიდან და ზღვიდან ალყა შემოარტყეს. კართაგელთა ცდა, როგორმე ეხსნათ ეს ქალაქი, უშედეგოდ დამთავრდა. 211 წელს რომაელებმა შეძლეს სირაკუსის აღება და სასტიკად დაარბიეს იგი. ამ დროს დაიღუპა დიდი მათემატიკოსი არქიმედე, რომელიც ქალაქის თავდაცვაში აქტიურად მონაწილეობდა, როგორც გამოცდილი ინჟინერი. 210 წელს რომაელებს დანებდა ქალაქი აგრიგენტუმიც და კართაგელთა ჯარი იძულებული გახდა სიცილია მთლიანად დაეცალა. ეს კართაგელთა მარცხი იყო, რადგან სიცილია თავისებურ ზღის

წარმოადგენდა აფრიკის ჩრდილო სანაპიროსა და იტალიას შორის. კავშირი კართაგოსა და იტალიაში მყოფ ჰანიბალს შორის ძალზე ძნელდებოდა.

215 წელს, როგორც აღენიშნეთ, რომს ომი გამოუცხადა მაკედონიის მეფემ ფილიპე V (პირველი მაკედონაური ომი, 215—205 წწ.). ილირიაში რომის დამკვიდრებამ დიდად შეაშფოთა მაკედონიის მეფე, როცა რომაელები კანესთან ბრძოლაში დამარცხდნენ. მან ჰანიბალთან კავშირი დაამყარა და რომს ომი გამოუცხადა. ფილიპე V იტალიაში კართაგელებისათვის დახმარებას კისრულობდა. ხოლო ჰანიბალი ვალდებულებას იღებდა ფილიპესათვის მხარი დაეჭირა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე სრული გაბატონებისათვის. საქმეში ჩაერია რომის დიპლომატიკა; მან აღმხედრა ფილიპეს ეტოლიის კავშირი და ზოგიერთი სხვა ბერძნული ქალაქი. ანტიმაკედონურ კავშირს მიემხრო პერგამონის მეფე ატალოს პირველი. რომმა ომში მცირე მონაწილეობა მიიღო. იგი ძირითადად სხვათა ძალებით აწარმოა. ამ გზით მან ხელი შეუშალა ფილიპე V იტალიაში გადმოსულიყო, ხოლო 205 წელს ფილიპესთან ზავს მიიღწია. საზავო პირობების თანახმად რომმა დაუთმო ფილიპეს ილირიის ზოგიერთი ოლქი. მთავარი კი ის იყო, რომ რომმა მოახერხა ხელი შეეშალა იტალიაში ფილიპესა და ჰანიბალის ერთობლივი მოქმედებისათვის.

წარმატებით მიმდინარეობდა რომაელების ბრძოლა კამპანიაში კვლავ გაბატონებისათვის. აქ მათ თავი მოუყარეს ათ ლეგიონს და კაპუას ალყა შემოარტყეს. ჰანიბალი გამოეშურა გარემოცული კაპუას დასახსნელად და იძულებულია რომაელები ალყა მოეხსნათ.

მაგრამ ჰანიბალი კვლავ სამხრეთით წავიდა და რომაელებმა კაპუას გარემოცვა განაახლეს. უკან დაბრუნებული ჰანიბალი დიდად შეეცადა დახმარებოდა კაპუას. მაგრამ უშედეგოდ. მაშინ ჰანიბალმა რომისაკენ იბრუნა პირი, რომ ასეთი დემონსტრაციით აეძულებინა რომაელები ხელი აეღოთ კაპუას გარემოცვაზე.

კართაგელები რომის მხსლობლად დაბანაკდნენ. ძვირთონ ჰანიბალი მხედრებით მიადგა რომის ალყაფის კარს. ამ ამბავმა დიდი ალიაქითი და განგაში გამოიწვია რომში. „ჰანიბალი ალყაფის კარებთანაა!“, ვაისმა პანიკური ხმა.

ჰანიბალი მალე დარწმუნდა, რომ იერიშით რომს ვერ აიღებდა, ამიტომ მოხსნა ალყა და ტარენტის მიმართულებით იტალიის სამხრეთ ნაწილისაკენ გასწია. კაპუას დახმარებაზე ის უკვე აღარ ფიქრობდა. მარტოდ დარჩენილი კაპუელები იძულებული გახდნენ 211 წელს რომაელებს დანებებოდნენ. მათ სასტიკად გაუსწორდნენ: ბევრი სენატორი სიკვდილით დასაჯეს, სხვა წარჩინებული პირები სხვადასხვა ქალაქში გადაასახლეს და მრავალი კაპუელი მონებად გაყიდეს.

ქალაქში მხოლოდ ის ლიბერტინები, ვაჭრები და ხელოსნები დატო-
ვეს. რომლებიც კაპუელებს არ ეკუთვნოდნენ. იტალიელებზე ამ ამ-
ბავსა ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინა, ბევრისათვის უკვე ნათელი
გახდა, რომ ჰანიბალის მზე ჩაესვენა და ამიტომ განდგომილი მხარე-
ები და ქალაქები ჩქარობდნენ რომის ქვეშევრდომობაში დაბრუნებას.

ჰანიბალის მდგომარეობა კი თანდათან ტრაგიკული ხდებოდა. რაკი
კართაგოლიან მას დახმარება არ მოსდიოდა, მან დასახმარებლად ს-
პანეთიდან თავის ძმას მოუხმო. 208 წელს ჰასდრუბალმა გვერდი აუხ-
ვია რომაელებთან სამხრეთ ესპანეთში გადამწყვეტ ბრძოლას, ჩქარი
ტემპით გადასერა პირენეის ნახევარკუნძული და გაეშურა იტალიი-
საკენ ჰანიბალის მარშრუტით. მან 207 წლის გაზაფხულზე გადალახა
ალპები და პადუსის ბარში გალებით შეავსო ჯარის ნაწილები. ჰას-
დრუბალს გარკვეული გეგმა ჰქონდა დასახული. ჰანიბალი, რომელიც
ჯარით ამ დროს აპულიაში იდგა, მოუთმენლად მოელოდა თავისი ძმი-
საგან ცნობებს. მაგრამ ჰასდრუბალის მიერ მასთან გაგზავნილი მაც-
ნეები რომაელებს ჩაუვარდათ ხელთ და მისი წერილების შინაარსი-
დან უაიგეს მისი მოქმედების გეგმა.

რომაელებმა სასწრაფოდ მიიღეს ზომები და პატარა მდინარე მე-
ტაურუსთან, რომელიც ადრიატიკის ზღვას არიმინუმის სამხრეთით
ერთვის, ჰასდრუბალი დაამარცხეს და მოკლეს. რომაელებმა მას თავი
მოაჭრეს და ჰანიბალს გაუგზავნეს.

ამასთან ერთად, იმავე 207 წელს სციპიონმა მნიშვნელოვანი გა-
მარჯვება მოიპოვა ესპანეთში კართაგელების შეერთებულ არმიებ-
ზე. ამით ბოლო მოელო კართაგელების ბატონობას პირენეის ნახე-
ვარკუნძულზე.

მაგონმა დარჩენილი ჯარით ჯერ ზღვისპირა ქალაქ გადესში დაი-
ხია და მერე ბალეარის კუნძულებზე გადავიდა. სციპიონი კი, რომ-
ლის ავტორიტეტი დიდად გაიზარდა, რომში დაბრუნდა და 205 წელს
კონსულად აირჩიეს. მან გადაწყვიტა ომი აფრიკაში გადაეტანა და იქ
მიეყენებინა კართაგოსათვის სასიკვდილო ჭრილობა. მიუხედავად
ოპოზიციისა, მისი გეგმა მიღებულ იქნა.

ამავე დროს, მაგონმა სცადა უკანასკნელად მიშველებოდა იტალია-
ში ძმას და რომაელები აფრიკაში გალაშქრებისაგან შეეჩერებინა. ის
მცირე ფლოტით გადავიდა ლიგურიის სანაპიროზე, დაიკავა გენუა და
ურთიერთობა დაამყარა გალებთან, მაგრამ მათ არავითარი დახმარე-
ბა არ აღმოუჩინეს. ის შეეცადა ლიგურიიდან წასულიყო ძმის დასახ-
მარებლად, მაგრამ ბრძოლაში დაიჭრა და მალე გარდაიცვალა.

სციპიონი 204 წელს 25 ათასი მეომრით გადავიდა აფრიკაში, უტიკის მახლობლად. მაშინ კართაგოს სენატმა ჰანიბალი იტალიიდან გამოიწვია. წამოსვლის წინ ჰანიბალმა ყველა იმ იტალიელის ამოხოცვა ბრძანა, რომელთაც არ მოისურვებს მასთან ერთად აფრიკაში გამგზავრება.

აფრიკიდან წამოსული ჰანიბალი ლებტისში გადმოვიდა და იქ გაატარა ზამთარი. მისი დაბრუნებით გათამამებულმა სამხედრო პარტიამ შეწყვიტა რომაელებთან სამშვიდობო მოლაპარაკება და ამით ომის გაგრძელება გამოიწვია. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა 202 წელს ქალაქ ზამასთან, კართაგოს სამხრეთით. რომაელებს დიდი დახმარება აღმოუჩინა კართაგოს მოქიშპე ნუმიდელების მეფემ — მასინისამ თავისი საუკეთესო ცხენოსანი მეომრებით. ბრძოლაში ზამასთან ჰანიბალმა თავის ცხოვრებაში პირველი და უკანასკნელი დამარცხება განიცადა. კართაგო იძულებული გახდა რომთან მძიმე საზავო ხელშეკრულება დაედო: 50 წლის განმავლობაში უნდა გადაეხადა 10 ათასი ტალანტი კონტრიბუცია, ხელი უნდა აეღო მხარის გარდა ყველა თავის სამფლობელოზე და თუმცა დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდა, მაგრამ ომის წარმოების უფლება არ ჰქონდა, თუ რომის სენატის ნება არ იქნებოდა. ათი სადარაჯო გემის გამოკლებით მთელი მისი ფლოტი რომაელებს გადაეცა და ხელშეკრულების უზრუნველყოფის მიზნით წარჩინებული ოჯახების წრიდან 100 მძევალი წარიგზავნა. სამაგიეროდ, თავის მოკავშირე მასინისას რომაელებმა დაუქვემდებარეს როგორც თავისუფალი, ისე კართაგოს ხელქვეითი ნუმიდელი ტომები.

ასე დამთავრდა მეორე პუნიკური ომი, რომელიც კართაგოს სახელმწიფოს ძლიერების დასასრული იყო. მისი განთქმული სარდალი ჰანიბალი კი პოლიტიკურ მოღვაწეობას შეუდგა და 196 წელს სუფეტად აირჩიეს. ის დემოკრატიული რეფორმების გატარებას შეეცადა, სასტიკი კონტროლი დააწესა ფინანსებზე და ამ გზით ისეთი შესაძლებლობა შექმნა, რომ მოქალაქეები კონტრიბუციის გადახდით არ ყოფილიყვნენ დატვირთული. მანვე არჩევითი სისტემის პრინციპზე მოაწყო 104-ის საბჭოს ორგანიზაცია. მისმა ასეთმა მოღვაწეობამ დიდად აღაშფოთა ოლიგარქიული პარტია, რომელმაც, ალბათ, ჰანიბალი რომაელებთან დააბეზლა. 195 წელს კართაგოში გამოცხადდნენ რომის მოციქულები ჰანიბალის გადაცემის მოთხოვნით. მაგრამ ჰანიბალმა არ მოუცადა დაპატიმრებას და სირიაში გაიქცა მეფე ანტიოქოზ III-თან.

რომისათვის ამ ომში გამარჯვებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა: იტალიის მსხვილი სახელმწიფოდან რომი ახლა უძლიერესი მონათმფლობელური სამფლობელო, მთელი დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ჰეგემონი გახდა. ამასთან ერთად, იწყება მისი ექსპანსიის ახალი პერიოდი — ელინისტური აღმოსავლეთის მხარეებში შეღწევა, რაშიც მას ელინისტური სახელმწიფოების რთული საერთაშორისო მდგომარეობა და შინაგანი კრიზისი უწყობს ხელს.

რომის საგარეო პოლიტიკა ძვ. წ. II საუკუნის
პირველ ნახევარში

1. რომი და აღმოსავლეთის ელინისტური სახელმწიფოები

მეორე პუნიკურ ომში გამარჯვებისა და ხმელთაშუა ზღვის აღზის დასავლეთ ნაწილში გაბატონების შემდეგ დაიწყო რომის საგარეო პოლიტიკის ახალი ეტაპი, როდესაც მთავარი და ძირითადი განჯა აღმოსავლეთის ელინისტურ სახელმწიფოებთან ურთიერთობა. ბერძნულ ქალაქებსა და ელინისტურ სამეფოებთან ურთიერთობა რომს ჯერ კიდევ ილირიასთან ომისა და პირველი მაკედონიური ომის დროს ჰქონდა; მაგრამ ეხლა ეს ურთიერთობა უფრო მკვიდრო და სისტემატური ხდებოდა. რომს თავისი საგარეო ექსპანსიის მახვილი ეხლა აღმოსავლეთისაკენ ჰქონდა მიმართული და აქ მას შეტაკება უხდებოდა სწორედ დიდ და მცირე ელინისტურ სამეფოებთან, რომელთაგან უმთავრესი იყო პტოლემეოზების (ლაგიდეზს) ეგვიპტის სამეფო. სელევკიდების სირიის სამეფო, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელის მონარქიის აზიური ნაწილის უმეტეს ოლქებს მოიცავდა და მაკედონიის სამეფო, რომელშიაც ანტიგონე „ცალთვალას“ შთამომავლები — ანტიგონიდები მეფობდნენ. ამას გარდა, აზიაში მდებარეობდა უფრო მცირე ელინისტური სახელმწიფოები: კაპადოკიის, პონტოს, ბიტინიის, გალატიის, პერგამონის სამეფოები და კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით — პართიის სამეფო.

იმისათვის, რომ გავერკვეთ ძველი რომის ელინისტურ სახელმწიფოებთან ურთიერთობაში, საჭიროა გავითვალისწინოთ ამ სახელმწიფოების მდგომარეობა მოცემულ პერიოდში.

დავიწყოთ ლაგიდეზის. ანუ პტოლემეოზების ეგვიპტიდან. ამ სახელმწიფოს ეგვიპტის ფარგლებს გარეთ ემორჩილებოდა კარენაიკა, სირიის სანაპიროს უმეტესი ნაწილი, კუნძული კვიპროსი და ზოგჯერ თი სხვა კუნძული და ეგეოსის ზღვისპირა 6 ქალაქი. მაგრამ ამ დროს ეგვიპტე უკვე შესამჩნევად დაუძლურდა, რისი მთავარი მიზეზიც შინაური სოციალური და პოლიტიკური ბრძოლა იყო.

203 წელს გარდაიცვალა მეფე პტოლემეოს IV ფილოპატორი და მეფედ გამოაცხადეს ხუთი წლის პტოლემეოს V ეპიფანე. მის დროს, რამდენიმე წლის განმავლობაში ერთი მედროვე მეორეს სცვლდა და

ამ მოვლენას ზოგჯერ თან სდევდა პოლიტიკური და სოციალური ბრძოლა ეგვიპტის შიგნით.

ფილიპე V მაკედონელი, რომელიც რომთან პირველი ომის შემდეგ დადებული ხელშეკრულების მიხედვით იძულებული იყო ხელი აეღო საბერძნეთის მიმართ: აგრესიულ პოლიტიკაზე, ცდილობდა ესარგებლა ეგვიპტის შინაგანი გაართულებული მდგომარეობით და დაპატრონებოდა მის სამფლობელოს ეგეოსის ზღვასა და მცირე აზიაში. ამასვე ისახავდა მიზნად სირიის მეფე ანტიოქოზ III, დიდად წოდებული. ამასთან დაკავშირებით, ვიდრე საუბარს გავაგრძელებდეთ, საჭიროა მოკლედ გავეცნოთ სელევკიდების სირიას და მის მეზობელ მოსახლეობას.

ელისისტურ სახელმწიფოებს შორის ყველაზე დიდი იყო სირიის სელევკიდების სამეფო. მასში თავდაპირველად შედიოდა მიდია, პერსიდა, სუზიანა (ელამი), ბაქტრია და პართია; შემდგომ მანვე შეიერთა ჩრდილო შუამდინარეთი, ჩრდილოეთი სირია და მცირე აზიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. მაგრამ ეს უზარმაზარი სამეფო სამეურნეო, კულტურული და ეთნიკური მხრივ განსხვავებული ტომებისა და მხარეებისაგან შედგებოდა, რომლებშიც ძლიერი იყო განდგომის ტენდენციები. სელევკიდების ხელისუფლება მანამდე იყო მტკიცე, ვიდრე მის დასაყრდენ საფუძველს წარმოადგენდნენ ბერძნულ-მაკედონური წრეები, ჯარი და აგრეთვე ადგილობრივი საზოგადოების ზედა ფენები. როცა ეს საფუძველი შეირყა, სელევკიდების სამეფოს დაუძლეულება დაეტყო.

III საუკუნის მეორე ნახევარში სელევკიდების სამეფოს ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეებში წარმოიქმნა პართიის სამეფო. პართიელების ნახევრადმომთაბარე ტომები კასპიის ზღვის სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყნებში ბინადრობდნენ. ძვ. წ. 250 წელს მათ აჯანყება მოაწყვეს ბერძენ-მაკედონელთა წინააღმდეგ. გადმოცემის მიხედვით აჯანყების მეთაური იყო არშაკი, რომლის ისტორიულობა ზოგიერთ მკვლევარში ეჭვს იწვევს. არსებობს აზრი, რომ ნამდვილად პართიის სახელმწიფოს დამაარსებელი იყო მითრატე I (171—138 წწ.), რომელმაც დაიპყრო მიდია, პარსი, არმენია და შუამდინარეთი.

პართიის განდგომის შემდეგ, მართალია, სელევკოს II შეეცადა იქ თავისი მეუფება აღედგინა, მაგრამ მის სახელმწიფოში დაწყებულმა დინასტიურმა განხეთქილებამ აიძულა იგი უბრძოლველად საჩქაროდ უკან გაბრუნებულიყო. არშაკიდების სამეფომ თავის დროზე დიდი როლი ითამაშა რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ისტორიაში.

სელევკიდების სამეფოს შინაგანი მღელვარებით და გარეგანი დაუძლეულებით სარგებლობდნენ მცირე აზიის დინასტიებიც. განსაკუთ-

რებულ მნიშვნელობას აღწევს ამ დროს პერგამონის შედარებით პატარა ელინისტური სახელმწიფო, რომელსაც ატალიდები განაგებდნენ. ამ სახელმწიფოს ეკონომიურ ცხოვრებაში მთავარ როლს თამაშობდა ქალაქი პერგამონი, რომელიც ზღვიდან რამდენიმე კილომეტრის დაშორებით მდებარეობდა. პერგამონში იმყოფებოდნენ სახალხო კრება, საქალაქო საბჭო, არჩეული თანამდებობის პირები, ფილები და დემები. გათხრებმა პერგამონში ბრწყინვალედ დაადასტურეს ატალიდების სახელმწიფოს სიმდიდრე. მრავალრიცხოვანი ქანდაკება, სურათი, მშვენიერი მოზაიკა უხვად ამკობდა სასახლეებსა და ტაძრებს. აღსანიშნავია, რომ პერგამონის ბიბლიოთეკაში ორას ათასზე მეტი ხელნაწერი ინახებოდა.

პერგამონის მეფის — ატალოს I (241—197 წწ.) მეფობის უკანასკნელ წლებში დაისახა ახალი რომაული ორიენტაციის პოლიტიკა. მართალია, ამ პოლიტიკის წყალობით პერგამონი რომაელი მეფახშევებისა და მეომრების მფარველობით და დახმარებით სარგებლობდა, მაგრამ ქვემოთ დავინახავთ, თუ რა შედეგი მოჰყვა რომაელების ასეთ „მზრუნველობას“ მასზე.

პერგამონის მეფეები აარსებდნენ გიმნაზიებს, მფარველობდნენ ბერძნულ ქალაქებს და მუდმივი კავშირი ჰქონდათ დელფოსა და დელოსთან.

მართალია, სელევკიდების სამეფო ყოველ ღონეს ხმარობდა, დაუფლებოდა მცირე აზიის ყველა დამოუკიდებელ მხარეს, მაგრამ პერგამონის გარდა დამოუკიდებლობა შეინარჩუნეს აგრეთვე სხვა ადგილობრივმა სახელმწიფოებმაც — ბითონიამ, გალატიამ, კაპადოკიამ და პონტომ.

ბითონია მცირე აზიის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მდებარეობდა და ხელშემწყობი ბუნებრივი პირობებით გამოირჩეოდა. პოლიტიკური ხელისუფლება აქ ადგილობრივ დინასტიას ეკუთვნოდა, რომელსაც სელევკიდების პრეტენზიების თავიდან აცილების პროცესში კავშირი დაუმყარებია სანაპიროს ცნობილ ბერძნულ ქალაქებთან — პერაკლესა და ბიზანტიონთან და ეგვიპტის მბრძანებელ პტოლემაიოს ფილადელფოსთან და შემდგომ ხელშეკრულებით დაკავშირებია მეზობელ სახელმწიფოს — გალატიას. ასეთ კავშირს მართლაც ბითონიელებისათვის ისეთი დახმარება აღმოუჩენია, რომ მათ თავიდან აუცილებიათ სელევკიდების მიერ დაპყრობის განსაცდელი. აღსანიშნავია, რომ ბითონიაში 264 წელს დაუარსებიათ ბერძნული სახის ცნობილი ქალაქი ნიკომედია, რომელიც მისი სატახტო ქალაქი გამხდარა.

გალატია ოდესღაც ფრიგიის სამეფოს ცენტრალური მხარე

იყო: III საუკუნის დასაწყისში აქ დამკვიდრდნენ გალატები, რომლებიც ტომობრივი წყობის სტადიაში იმყოფებოდნენ. პირობები ამ ტომების შემდგომი განვითარებისათვის შედარებით არახელსაყრელი აღმოჩნდა. ძლიერ სახელმწიფოთა რკალში მომწყვდეული გალატია მოწყვეტილი იყო ზღვისკენ გასასვლელს და იმ მაგისტრალებს, რომლებზეც სავაჭრო გაცვლა-გამოცვლა მიმდინარეობდა.

გალატების მეომარი ტომები მუდმივ საფრთხეს უქმნიდნენ მეზობელ კაპადოკიას.

კაპადოკია თავდაპირველად მცირე აზიის მთელ აღმოსავლეთ ნაწილს ეწოდებოდა ტავრის ჩრდილოეთით. უფრო გვიან შავ ზღვასა და ჩოდილოეთით მდებარე ქედებს შორის არსებულ ვიწრო ზოლს პონტოს კაპადოკიას, თუ უბრალოდ პონტოს უწოდებდნენ, საკუთრივ კაპადოკიამ, ანუ დიდმა კაპადოკიამ III საუკუნის პირველ ნახევარში სელევკიდებისაგან დამოუკიდებლობა მოიპოვა და საკუთარი დინასტია გაიჩინა. III საუკუნის ნახევარში გალატები კაპადოკიის დასავლეთ მხარეებს დაეუფლნენ.

პონტოს სახელმწიფო მცირე აზიაში IV საუკუნის მიწურულში წარმოიქმნა. პონტოს სამეფო მას იმიტომ დაერქვა, რომ შავი ზღვის, ანუ პონტოს სამხრეთ სანაპიროზე მდებარეობდა. მასში შედიოდა პონტოს სანაპირო, მთიანი მხარე მისგან სამხრეთით და კაპადოკიის ნაწილი მდინარე პალისის აღმოსავლეთით, ხოლო მხარე ბითინიასა და პონტოს შორის — პაფლაგონია დიდხანს დამოუკიდებელი იყო. პონტოს სამეფოში შედიოდა როგორც სანაპიროს, ბერძნული სავაჭრო ქალაქები — ტრაპეზუნტი, ამისო და სინოპი (ახლანდელი სამსუნი), ისე სოფლები. სადაც მთავარ სოციალურ ძალას მდიდარი მიწათმფლობელები წარმოადგენდნენ. პონტოს სამეფოში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აკრეთვე სატაძრო ცენტრებს. მათ ჰქონდათ დიდი მამულები და ათასობით ჰიეროდული ჰყავდათ.

2. მეორე ომი მაკედონიასთან (200—197 წწ.)

ასეთი იყო ზოგადად მდგომარეობა ელინისტურ სახელმწიფოებში, როცა მაკედონიის მეფემ ფილიპე V და სირიის მეფემ ანტიოქოზ III განიზრახეს ესარგებლათ ეგვიპტის დაუძლურებით და 203 წელს ურთიერთშორის ეგვიპტის სამფლობელოთა განაწილების კავშირი დადეს. ფილიპე V შეუდგა ეგეოსის ზღვის კუნძულებსა და მცირე აზიაში მდებარე პტოლემეაიოსებისაგან დამოკიდებული ქალაქების დაპყრობას, რაც საფრთხეს უქმნიდა ათენის პურიით მომარაგებას და რაც პერგამონისა და როდოსის ინტერესების შეზღავანა იყო. ამ ნია-

დაგზე დაიწყო ომი, ერთი მხრივ, როდოსსა და პერგამონს და, მეორე მხრივ, მაკედონიას შორის. ომი მაკედონიის უპირატესობით მიმდინარეობდა. ამავე დროს, ანტიოქოზმა დაამარცხა ეგვიპტელი ჯარები და ადგილად დაეპატრონა კელესირიას, ფინიკიასა და პალესტიას.

ამ ამბებმა რომის სახელმწიფოს ხელმძღვანელები დიდად შეაშფოთა, ამასთან ერთად, რომს დახმარებისათვის მიმართეს ეგვიპტემ, პერგამონმა და როდოსმა. რომში მოვიდნენ დაინტერესებული ელინისტური სახელმწიფოებისა და ქალაქების ელჩები. ფილიპეს წარუდგინა ულტიმატუმი, რომლის თანახმად მას ეგვიპტისათვის უნდა დაებრუნებინა წართმეული სამფლობელო. შეეწყვიტა საომარი მოქმედება ბერძნების წინააღმდეგ და სამედიატორო სასამართლოსათვის გადაეცა მაკედონიას, პერგამონსა და როდოსს შორის არსებული სადავო საკითხები. ფილიპემ უარი განაცხადა ასეთი ულტიმატუმის შესრულებაზე და ომი გააღრმავალი ვახდა.

ფილიპეს წინააღმდეგ შედგა კოალიცია, რომელშიც რომის გარდა მნიშვნელოვან როლს პერგამონი და როდოსი ასრულებდნენ. რომაელები ამ შემთხვევაშიც მოხერხებულად სარგებლობდნენ ბერძნული ქალაქების განთავისუფლების დემაგოგიური ლოზუნგით და ომის მსვლელობაში ანტიმაკედონიურ კოალიციას შეუერთდნენ აგრეთვე ეტოლადელები და შემდეგ აქაელების კავშირიც. რომის დიპლომატიურ მიღწევას ისიც წარმოადგენდა, რომ ანტიოქოზ III თავი ვალდებული აღსცნო, არ დახმარებოდა ფილიპეს რომთან ომში.

რომაელებმა ჯარის ნაწილი ათენს გაუგზავნეს დასახმარებლად, მათი მთავარი ნაწილი კი მაკედონიას შეესია თავდაპირველად ომი ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა. ფილიპემ შეძლო შეენარჩუნებინა კორინთო და პელოპონესში მნიშვნელოვანი ციხე აკროპოლიც კი აიღო. მაგრამ 197 წელს მოკავშირეების დახმარებით რომაელების ჯარმა, რომელსაც პროკონსული ტიტე ფლამინიუსი მეთაურობდა, კინოსეფალთან (თესალიაში) სასტიკად დაამარცხა მაკედონიელების ლაშქარი. დადებული საზავო ხელშეკრულების პირობები მძიმე იყო ფილიპესათვის: მან დაკარგა ყველა დაპყრობილი ადგილი მცირე აზიაში, ეგეოსის ზღვაზე და საბერძნეთში და მისი სამფლობელო მხოლოდ საკუთრივ მაკედონიის ტერიტორიით განისაზღვრა; რომაელების სასარგებლოდ მას უნდა გადაეხადა ათასი ტალანტი; უნდა გადაეცა ფლოტი ექვსი ხომალდის გამოკლებით და ხმელეთის ჯარი 5 ათას მეომრამდე უნდა შეემცირებინა. ხელშეკრულებაში განსაკუთრებული ადგილი ჰქონდა მიკუთვნებული ბერძნული ქალაქების თავისუფლების აღიარებას. საბერძნეთში წარგზავნილ იქნა რომის სენატის კომისია ტიტე ფლამინიუსის თავმჯდომარეობით. 196 წელს ისტამოსის ასპარეზობის დროს ფლამინიუსმა დიდი ზეიმით გამოაცხადა ბერძენ-

თა ქალაქების თავისუფლება. დამსწრენი ამ ამბავს დიდი ენთუზიაზმით შეხედნენ და, როცა ედიქტი მათუწყებელმა მეორედ წაიკითხა, ისტორიკოს პოლიბიოსის გადმოცემით, ტაშის ისეთი გრიალი ამტყდარა, რომლის წარმოდგენაც კი ძნელიაო. მაგრამ გამოცხადებული თავისუფლება წმინდა რომაული ხასიათისა იყო. რომაელები თავისი შეხედულებებით აწესებდნენ ბერძნული ქალაქების საზღვრებს და თვითნებურად ანაწილებდნენ მათ აქაიასა და ეტოლიის კავშირებში. ერთი მხრივ, მათ აღიარეს კორინთოს თავისუფლება, ხოლო, მეორე მხრივ, მის სიმაგრე აკროკორინთში თავისი გარნიზონი ჩააყენეს. თავის ხელქვეითად დატოვეს მათ აგრეთვე ქალაქები დემეტრიადა თესალიაში და ქალკედა ევბეაზე. სენატის კომისიისა და ელჩების დახმარებით რომი საბერძნეთის პოლისების შინაურ საქმეებშიც ერეოდა. ფლამინიუსი დიპლოსის არისტოკრატიული პარტიის წინააღმდეგ ბრძოლაში უკანასკნელს უჭერდა მხარს და არისტოკრატიის წრეში აშკარად სცემდნენ მას პატივს. ამ მხრივ განსაკუთრებით დამახასიათებელია სპარტის ტირანის ნაბისის ამბავი. როგორც ჩანს, ვიდრე რომაელები ფილიპეს ბრძოლდნენ, ისინი ნაბისთან კავშირში იმყოფებოდნენ. მაგრამ როგორც კი ბრძოლა დამთავრდა, 195 წელს, მას ყველა ბერძენის სახელით ომი გამოუცხადეს, ვითომდა ბერძნების ყოველგვარი ტირანიისაგან განთავისუფლების მიზნით; საქმე ის არის, რომ პოლიბიოსის გადმოცემით ნაბისი ყველა დევნილს მფარველობდა და მონებსაც კი ათავისუფლებდა და, მასასადამე, თავისი მოღვაწეობით ბერძნული ქალაქების მონათმფლობელური არისტოკრატიის დიდ გულისწყრომას იმსახურებდა. ნაბისი იძულებული გახდა ხელი აეღო არგოსზე, პელოპონესის სანაპიროზე მდებარე სხვა ქალაქებზე და კრეტაში მთელ სამფლობელოზე. არსებითად იგი მხოლოდ სპარტის მხარით უნდა დაქმნაყოფილებულიყო.

ბერძნების ვითომდა განმათავისუფლებელმა რომაელებმა აუარებელი სიძლიდრე გამოიხიდეს საბერძნეთიდან, გარდა ოქროსი და ვერცხლისა. თუ ერთ ეპიგრაფიკულ ძეგლს დავუჯერებთ, რომაელებმა დამარცხებულთ ჩამოართვეს არა მარტო მოძრავი ქონება, არამედ ზოგიერთ შემთხვევაში მამულები და სახლებიც, რასაც შემდგომ გამოსყიდვით უბრუნებდნენ.

ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ ასეთი საქმიანობა ბერძნების „განმათავისუფლებელი“ რომაელებისა მათს წრეში უდიდეს უკმაყოფილებას იწვევდა. ეს უკმაყოფილება განსაკუთრებული სიძლიერით მაშინ გამოვლინდა, როცა ევროპის ნიადაგზე უკვე ფეხდადგმული რომაელების უძლიერესი მოწინააღმდეგე და მეტოქე, სირიის მეფე ანტიოქოზ III თავისი ლაშქრით ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე გამოვიდა.

ამრიგად, რომაელების მიერ განთავისუფლებისას დაზარალებულნი არა მარტო პრომაკედონური ორიენტაციის ბერძნული პოლისები, არამედ რომის მომხრეებიც, რომაულ ხელმძღვანელობას ბერძნული პოლისების თავისუფლება ისე ესმოდა, როგორც უცხო ჯარებისაგან და გარედან თავისმოხვეული კანონებისაგან მათი განთავისუფლება. მაგრამ რომაელები ინარჩუნებდნენ საბერძნეთის პოლიტიკური ცხოვრების უმაღლეს კონტროლს. თავისი ჯარების გამოყვანაც კი საბერძნეთიდან მათ შედარებით გვიან დაამთავრეს.

3. ომი რომსა და ანტიოქოზ III შორის და მისი შედეგები

ფილიპესა და რომს შორის ომის დროს ანტიოქოზმა თავი აარიდა თავის მოკავშირის დახმარებას და მთელი ყურადღება სელევკიდების მონარქიის ძველ საზღვრებში აღდგენას მიაპყრო. ერთი მხრივ, მან წარგზავნა ხმელეთის ჯარი სარდში, ხოლო მეორე მხრივ, ფლოტის საშუალებით დაიპყრო ეგვიპტელი პტოლემეაიოსების კუთვნილი ზღვისპირა ქალაქები კილიკიაში, ლიკიასა და კარიასში.

ამასობაში რომაელებმა ომი ფილიპესთან უკვე დაამთავრეს და განსაზღვრული ხელშეკრულება დადეს, ანტიოქოზ III კი იწყებს იმ ქალაქების დაპყრობას მცირე აზიასა და თრაკიაში, რომლებიც რომმა ის-ის იყო მაკედონიის ბატონობისაგან გაათავისუფლა. მცირე აზიის ზოგიერთმა თავისუფალმა ქალაქმა, ლამპსაკმა, ალექსანდრიამ (ტროადაში) და სმირნამ რომაელებთან იჩივლეს ანტიოქოზის ასეთი მოქმედების გამო. 196 წელს რომაელი ელჩები შეხვდნენ ანტიოქოზს და მოსთხოვეს, დაებრუნებინა ეგვიპტის მეფისათვის მისგან მიტაცებული ქალაქები და გაენთავისუფლებინა ბერძნული პოლისები ევროპასა და აზიაში. მაგრამ მოლაპარაკება ამ საგანზე უშედეგოდ დამთავრდა და წარმოიქმნა პირველი მნიშვნელოვანი ბზარი რომისა და ანტიოქოზის ურთიერთობაში. ამას გარდა, რომის სენატმა უარყო ანტიოქოზის წინადადება ხელშეკრულების დადების შესახებ. საქმეს ისიც ართულებდა, რომ პერგამონის მეფე საფუძვლიანად შიშობდა, რომ ანტიოქოზის სამფლობელო მის სამეფოს — პერგამონსაც მთან-თქავდა, ამიტომ ის უფრო მკიდროდ უკავშირდებოდა რომაელებს და აქეზებდა მათ სირიის წინააღმდეგ ომის დაწყებაზე.

195 წელს, როგორც ვიცით, მონათმფლობელური კართაგენის სახელგანთქმული სარდალი ჰანიბალი იძულებული იყო ანტიოქოზთან შეეფარებინა თავი. ჰანიბალმა ანტიოქოზს ფართო ანტირომაული კოალიციის გეგმა მიაწოდა. ამ გეგმით რომის წინააღმდეგ ომში მონაწილეობა კართაგენსაც უნდა მიეღო. მაგრამ ანტიოქოზმა ამჯობინა ისევ საბერძნეთის იმ პოლისებს დამყარებოდა, რომლებიც რომაელთა

უკმაყოფილონი იყვნენ. ამ დროს ბერძნული პოლისები ორ მოპირდაპირე ბანაკად იყვნენ დაყოფილი.

ტიტე ლივიუსის გადმოცემით „წარჩინებული და კეთილგანმზრახველი“ ადამიანები რომაელებთან კავშირს ემხრობიან, ხოლო „ბრბოს და იმათ, რომელთა საქმეები მათს სურვილებს არ შეესაბამება, სურთ საერთო გადატრიალებათ“. როგორც ჩანს, ოლიგარქიული პრორომაული დაჯგუფება ჭარბობდა ანტირომაულს. ამიტომ ანტიოქოზის მხარე მიუღიათ მხოლოდ ეტოლიისა და ბეოტიის კავშირებს. რომაელების დიპლომატიის მიღწევად ისიც უნდა ჩაითვალოს, რომ მათ მოახერხეს ფლორეს დათანხმება, არ დახმარებოდა თავის ყოფილ მოკავშირეს ანტიოქოზ III და ისიც პირიქით, რომს უწევდა დახმარებას. რომს ესმარებოდნენ აგრეთვე როდოსი და პერგამონი.

192 წელს ანტიოქოზი თავისი ლაშქრით საბერძნეთში გადავიდა. ომის პროცესში დიდი განადგურება განიცადეს ორი მებრძოლი უცხო ქარების მხრივ ჩრდილოეთში და შუა საბერძნეთში.

საბერძნეთიდან გამოდევნილმა ანტიოქოზ III თერმოპილის კლდეკარში სასტიკი დამარცხება განიცადა. ამიტომ ის შეეცადა თრაკიაში გამაგრებულიყო და პელესპონტზე რომაელების გადასვლისათვის ხელი შეეშალა. მაგრამ სირიის ფლოტის დამარცხების შემდეგ ის იძულებული იყო, თრაკია დაეტოვებინა და ომი მცირე აზიაში გადაეტანა, რომაელებმა 190 წელს ბრძოლის ველზე წარგზავნეს ლუციუს კორნელიუს სციპიონი, რომელსაც ლეგატად თან ახლდა მისი ძმა, კართაგოსთან მეორე ომის ცნობილი გმირი, პუბლიუსი. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა მაგნესიასთან. ანტიოქოზ III კვლავ სასტიკი დამარცხება განიცადა. დამარცხების შემდეგ მას განუდგა მცირეაზიური ქალაქები, ერთდროულად იარაღი დაყარეს მისმა მოკავშირე ეტოლიელებმა და, საერთოდ, მის გარშემო ისეთი პირობები წარმოიქმნა, რომ იძულებული გახდა რომაელებისათვის სამშვიდობო ზავი ეთხოვა. რომის სენატის მიერ წარმოდგენილი სამშვიდობო ხელშეკრულების პროექტი 188 წელს დამტკიცდა. ამ ხელშეკრულების თანახმად, ანტიოქოზი ვალდებული იყო ხელი აეღო ყველა თავის სამფლობელოზე ევროპასა და აზიის ტაერის ჩრდილოეთით, დაებრუნებინა ტყვეები, გადაეცა ყველა სპილო და ათი ხომალდის გამოკლებით მთელი ფლოტი და გადაეხადა კონტრიბუცია რომაელებისა და პერგამონისათვის. ანტიოქოზის მცირეაზიელი მოკავშირეები განადგურებულ იქნენ. ჩამორთმეული ტერიტორია ნაწილობრივ როდოსსა და ნაწილობრივ პერგამონს გადაეცა, ხოლო ზოგიერთი ქალაქი თავისუფლად იქნა გამოცხადებული.

ხელშეკრულების ძალით ანტიოქოზს რომაელებისათვის უნდა გა-

დაეცა მასთან თავშეფარებული ჰანიბალი, ამიტომ რომის ეს უდიდესი მტერი იძულებული იყო ჯერ კრეტაზე გაქცეულიყო და მერე ბითინიაში, სადაც რამდენიმე წელი ცხოვრობდა. მაგრამ მას აქაც არ აძლევდნენ მოსვენებას და, როცა შეიტყო, რომ ის ბითინიის მეფემაც გასცა და მისი სახლი უკვე მკვლელებით იყო გარემოცული, 183 წელს თავი მოიწამლა, იმავე წელს შემთხვევით გამოესალმა წუთისოდელს მისი მძლეველი სციპიონ აფრიკელიც.

სელევკიდების სახელმწიფოზე რომის გამარჯვებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მისი შემდგომი გაძლიერებისა და ხმელთაშუა ზღვებს აღწში მისი მნიშვნელობის ფრიად გაფართოებისათვის. სხვათა შორის, საყურადღებოა ისიც, რომ თავის დიპლომატიური ხერხით მან როდოსსა და პერგამონში გაბატონებული კლასების გული ისი მოკვო, რომ მათში მტკიცე პოლიტიკური დასაყრდენი ძობოვო.

ხოლო სელევკიდების სახელმწიფო დიდად შეარყია რომთან დამარცხებამ მას განუდგნენ არმენია და სოფენა და საგულისხმოა, რომ სახელმწიფოს აღმოსავლეთის, სატრაპები ამბოხებამ მოიცვა. ამიტომ ანტიოქოზი იძულებული იყო გაელაშქრა აღმოსავლეთით, რათა ამბოხებული სატრაპიები დაემშვიდებინა, გამდგარი მხარეები უკან დაებრუნებინა და თავისი ხელისუფლება კვლავ განემტკიცებინა.

როცა ანტიოქოზი ელიმაიდის ბელას ტაძარს ძარცვავდა იმ მიზნით, რომ რომაელების კონტრიბუციის გასანაღდებელი სახსრები მოეპოვებინა, იგი იქვე მოკლეს.

როგორც აღვნიშნეთ, ომში დამარცხებას თან მოჰყვა სელევკიდების მონარქიის არა მარტო საგარეო მდგომარეობის შერყევა, არამედ შინაური ვითარების გართულებაც. სელევკიდების სახელმწიფოში იზრდება ხელქვეითი ტერიტორიების ექსპლუატაცია, ზასაც თან სდევს ადგილობრივი მოსახლეობის სელევკიდების ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლა. ამ ბრძოლამ განსაკუთრებით მწვავე ფორმა იუდეაში მიიღო.

4. მისამე ომი მაკედონიასთან

მეორე ომში დამარცხების შემდეგაც ფილიპე არ შერიგებია თავის ბედს და მაკედონიაც საბოლოოდ დაუძლურებულად არ მიუჩნევია. მართალია, რომთან დადებული ხელშეკრულების თანახმად მას თავისი სახმელეთო ჯარი 5 ათას მეომრამდე უნდა შემეცირებინა, მაგრამ ანტიკური წყაროების გადმოცემით, იგი მოხერხებულად უვლიდა ჯვერდს ამ მოთხოვნას: ფილიპე ყოველწლიურად ათავისუფლებდა 4 ათას გაწვრთნილ მეომარს და მათ ნაცვლად ახლებს იწვევდა. ამ

გზით იათქოს ხელშეკრულების პირობა არ ირღვეოდა, იმავე დროს მაკედონიის ჯარში არც მეომართა შეზღუდული რიცხვი რჩებოდა. რომი კვლავ უნდობლობით და ეკვით უტკებროდა ფილიპეს მოქმედებას. რომის სენატი ყოველგვარად ცდილობდა ხელი შეეშალა ფილიპეს მოქმედებისათვის, იღებდა და ისმენდა მასზე შემოტანილ საჩივრებს და ულტიმატუმს ულტიმატუმზე უგზავნიდა. თვით ფილიპეს ოჯახში გაიჩინეს რომაელებმა თავიანთი ორიენტაციის მომხრე ტანტის მემკვიდრე დემეტრე. მეორე მხრივ, რაკი ბერძენებში ანტირომაული მიმართულება ფართოვდებოდა, ფილიპე ცდილობდა თავისი პოლიტიკის სასარგებლოდ გამოეყენებინა საბერძნეთის დემოსის ანტირომაული განწყობილება. ამიტომ რომის სენატი საბერძნეთისა და მცირე აზიის ქალაქებში ხშირად გზავნიდა ელჩებს, რომელთაც პრორომაული დაჯგუფებებს გამხნეება და განმტკიცება ევალეზობოდათ. ამასობაში ფილიპე V გარდაიცვალა, ხოლო მისმა მეორე ვაჟმა პერსეუსმა მოახერხა ტანტისათვის ჩამოეშორებინა რომისადმი სიმპათიით აღჭურვილი ძმა — დემეტრე და თვითონ გამეფდა. იგი მტკიცედ განაგრძობდა რომის საწინააღმდეგო ომისათვის მზადებას, ვინაიდან გრძნობდა მის აუცილებლობას.

პერსეუსმა ზოგიერთი ფრიად მოფიქრებული ნაბიჯი კი გადადგამა მან იცოდა, რომ რომაელები ყველგან მხარს უჭერდნენ ოლიგარქიულ ჯგუფებს. რაც დემოკრატების დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა და მათში ანტირომაულ განწყობილებას აღვივებდა. ამიტომ მაკედონიისა და ბერძენულ პოლისებში ხალხის ფართო მასების გულის მოსაგებად მან თავი გამოაცხადა ყველა იმთ მფარველად, ვინც ვალებს გამოექცა და ელახე პოლიტიკური და სხვა დანაშაულისათვის თავის ქვეყნიდან გააძლიერებდა ჰქონდა მისილი. მან თითოეულ მათგანს აღუთქვა მაკედონიაში უშიშარი არსებობა. ხოლო შემდგომში მან გაატარა სახელმწიფო ვალების კასაცია და გაათავისუფლა ისინი, ვისაც ბრალი ედებოდათ სახელმწიფო დანაშაულში. ყოველივე ამან პერსეუსისადმი სიმპათიება მნიშვნელოვნად გაზარდა და ანტირომაული კოალიცია განამტკიცა. იგი მოკავშირეებს ეძებდა ელინისტურ სახელმწიფოებშიც და კართაგენთანაც კი აწარმოებდა მოლაპარაკებას, მაგრამ ამ მხრივ მან მნიშვნელოვან შედეგს ვერ მიიღწია. საქმე იმაშია, რომ ელინისტურ სახელმწიფოებს არ შეეძლოთ იმ დროს მაკედონიისათვის გარკვეული დახმარება გაეწიათ. სელევკიდების სახელმწიფო, რომელმაც წინათ რომაელებისაგან მწვავე დამარცხება განიცადა, თავისი მდგომარეობის გამოსწორებაზე ფიქრობდა. დინასტიური ბრძოლით დაქანდული ეგვიპტე კი თავის დაცვასაც ვერ ახერხებდა. სხვა ელინისტური სახელმწიფოები ან რომის მომხრე იყვნენ, ან მის წინააღმდეგ გალაშქრებას ვერ ბედავდნენ. მაკედონიის გაძლიერება, პირიქით, თა-

ვისათვის საზიანოდ მიაჩნდა პერგამონის მეფესაც. ამიტომ ის ეწვია რომს და მონაწილეობა მიიღო პერსეუსის საწინააღმდეგო ბრძოლის გეგმის შემუშავებაში. რომის სენატმა აქაც თავის ნაცად ხერხს მიმართა: ერთი მხრივ, რომაელი ელჩები არწმუნებდნენ პერსეუსს, რათა მას მოლაპარაკება დაეწყო სენატთან, ხოლო, მეორე მხრივ, ყოველგვარი ღონისძიება იხმარეს, რათა ფაქტობრივად დაეშალათ მისი მოკავშირე ფედერაცია ბეოტიის ქალაქებისა. რა თქმა უნდა, მოლაპარაკებიდან არა გამოვიდა რა და დაიწყო მესამე მაკედონიური ომი (171—167 წწ.). თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმას, რომ მაკედონიას ბრძოლაში შეუერთდნენ ილირიისა და ეპირის მეფეები, მაკედონია თითქმის იზოლირებული იყო. ამიტომ, მართალია, ომის დასაწყისში სამხედრო წარმატება პერსეუსს ეკუთვნოდა და მისი მოწოდებები სხვადასხვა სახელმწიფოებისადმი დახმარების თხოვნით უკვე გამოძახილს ბოულობდა, მაგრამ რომაელებმა გადამჭრელი ზომები მიიღეს: დემაგოგიით, მუქარითა და ძალდატანებით აიძულეს ბერძნული პოლისები მათი ერთგული დარჩენილიყვნენ. ამ გარემოებამ კი აიძულა პერსეუსი რომთან სამშვიდობო მოლაპარაკება დაეწყო. მაგრამ რომაელებმა მაკედონიას სრული კაპიტულაციის მოთხოვნილება წარუდგინეს, რასაც პერსეუსი ვერ დაეთანხმებოდა, და საომარი მოქმედება გაგრძელდა. 168 წელს პიდნასთან რომაელებმა პერსეუსის ჯარი მთლიანად გაანადგურეს. მაკედონიის სამეფომ თავისი არსებობა დაამთავრა. პიდნასთან გამარჯვების აღსანიშნავად დელფოში განსაკუთრებული ძეგლიც კი აღმართეს. ტყვედ ჩავარდნილი პერსეუსი ჯერ რომაელი სარდლის ტრიუმფალურ ეტლს მისდევდა და მერე თავისი სიცოცხლე საპატიმროში დაამთავრა.

როგორც ჩანს, რომაელები სასტიკად გაუსწორდნენ ეპირს, რომელიც პერსეუსს ეხმარებოდა. არსებობს ცნობა, რომ მათ ეპირში 70 ქალაქი გაანადგურეს და 150 ათასი კაცი მონებად გაყიდეს. შემონახული ცნობების თანახმად, რომის სენატის კომისიამ, უწინარეს ყოვლისა, მაკედონელებისა და ილირიელების „თავისუფლება“ გამოაცხადა. მაკედონია ოთხ განცალკევებულ ნაწილად გაყვეს: ცენტრები მდებარეობდა ამფიპოლიში, თესალონიკაში, პელაში და პელაგონიაში. ამ ოთხი ნაწილის მცხოვრებლებს ურთიერთისადმი დამოკიდებულებაში არც ქორწინების უფლება ჰქონდათ, და არც უძრავი ქონების შეძენის უფლება. მაკედონელებს აეკრძალათ ოქროს ქვიშრობების დამუშავება და ნება ეძლეოდათ მხოლოდ რკინა და სპილენძი ამოეღოთ. ეკრძალებოდათ მათ აგრეთვე მარილის შეზიდვა და ისეთი ხე-ტყის მოჭრა და გატანა, რომლითაც ხომალდებს აგებდნენ. ასევე სასტიკად გაუსწორდნენ რომაელები ილირიელებს. თვითნებურად მოქმედებდნენ რომაელები საბერძნეთში თავიანთი ყოფილი მოკავშირეების მი-

მართაც. მათ საზღვრებს ამა თუ იმ პოლისის რომის წინაშე დამსახურების მიხედვით ასწორებდნენ, მოწინააღმდეგეებს კი სჯიდნენ. ეტოლიაში რომაელმა ჯარისკაცებმა კავშირის 550 წევრი ამოხრცეს. იმ პირებს, რომელთაც პერსეთუსისადმი თანაგრძნობა ედებოდათ ბრალად, რომში აგზავნიდნენ განსასჯელად და მძევლებად. ამ პირთა შორის იმყოფებოდა ცნობილი ისტორიკოსი პოლიბიოსიც. მაკედონიასთან შესამე ომის დაწყების წინ რომაელებმა ფაქტობრივად დაშალეს ბეოტიის კავშირი; კიდევ უფრო ადრე მათ ეტოლიის კავშირს დაუკარგეს თავისი მნიშვნელობა. ხოლო აქაიის კავშირს ისინი თანდათან არღვევდნენ. პოლიბიოსის სიტყვით მთელი ელადა პერსეთუსის დამარცხების შემდეგ ამბოხდა, ცვლილებებმა მოიცვა და უნდა აღინიშნოს, რომ სოციალურსა და პოლიტიკურ ბრძოლას ბერძნულ პოლისებში ახლა უფრო მეტად რომის ბატონობის წინააღმდეგ ბრძოლის ხასიათი ენიჭება. აქაიის კავშირში ძლიერდება ანტირომაული განწყობილება, ამ მიმართულების მიმდევარნი ახერხებენ კავშირის სათავეში ჩადგომას, ფართოვდება მოსახლეობის საშუალო ფენების პოლიტიკური მნიშვნელობა და იწყება ცდები დემოსის მდგომარეობის გაუმჯობესებისა ვალების გადახდის ვადის გაგრძელების გზით. მაკედონიის მოსახლეობის დიდი უკმაყოფილება 149 წელს თავს გამოსახულებას უკვე აშკარა ამბოხებაში პოულობს. მაკედონიაში ამბოხებას მეთაურობს ვინმე ანდრისკე, რომელიც პერსეთუსის შვილად — ფილიპედ აცხადებდა თავს. მას მიემხრნენ თრაკიელი ტომები. მალე მან ხელში ჩაიგდო მთელი მაკედონია და რამდენიმე დამარცხება მოახყენა რომაელების რაზმებს. მაშინ რომაელები იძულებული იყვნენ მის წინააღმდეგ მეტელუსის სარდლობით დიდი ჯარი გაეგზავნათ. 148 წელს ანდრისკე დამარცხდა, მტერს ტყვედ ჩაუვარდა და მეტელუსის ტრაუმფის შემდეგ სიკვდილით დასაჯეს რომში. ძველი დაყოფა მაკედონიისა ოთხ ნაწილად გააუქმეს და იგი რომის პროვინციად გადააქციეს, რომელშიც ეპირი და სამხრეთი ილირიაც ჩაირიცხეს.

ორი წლის შემდეგ რომის წინააღმდეგ აქაიის კავშირიც გამოდის. 149 წელს აღიძრა აქაიის კავშირში შემავალი სპარტის საზღვრებისა და უფლებების საკითხი. მაგრამ აქაელებმა რომის სენატის კომისიის მოსვლას არ მოუტყადა და სპარტას თავს დაესხნენ. რომაელებმა მათ ეს თვითნებობად ჩაუთვალეს და გამოიტანეს დადგენილება სპარტისა და კორინთოს კავშირიდან გამოყოფის შესახებ. ვინაიდან მოლაპარაკებამ შედეგები არ გამოიღო, აქაიის კავშირმა რომს ომი გამოუცხადა.

ამ კავშირის წევრები გულმოდგინედ ემზადებოდნენ ბრძოლისათვის, შექმნეს საკავშირო ხაზინა ომის მიზნებისათვის და, თავიანთი ჯარი რომ გაედიდებინათ 12 ათასი მონა გაათავისუფლეს და მეთამრბად ჩაირიცხეს. რომის საწინააღმდეგო მოძრაობას მეთაურობდა ქალა-

ქი კორინთო. თუმცა აქაელების მოძრაობას ხალხი ბევრ იმ ბერძნულ ქალაქში, რომლებიც მათ კავშირში არ შედიოდა, დიდად თანაუგრძნობდა. მაინც ვერც ერთმა ვერ გაბედა რომის წინააღმდეგ გამოსვლა. აქაელები დამარცხდნენ. 146 წელს კორინთო ძირფესვიანად დაანგრიეს და გადაწვეს. დაანგრიეს აგრეთვე აქაელთა სხვა ქალაქები; მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი მონებად აქციეს და რომში გადაიყვანეს. ბერძნების ყველა კავშირი დაშალეს და ყველგან ოლიგარქიების ბატონობა აღადგინეს. ფორმალურად მხოლოდ სპარტა და ათენი დარჩა დამოუკიდებელი. ამრიგად, რომაელების მიერ ბერძნული ქალაქების „განთავისუფლება“ იმით დამთავრდა, რომ მათ არსებითად საბოლოოდ დაკარგეს დამოუკიდებლობა და რომაული პროვინციის —მაკედონიის ხელისუფლებას დაექვემდებარნენ.

რომის გაბატონებამ მაკედონიასა და საბერძნეთში თავისი გავლენა იქონია როდოსის ოლიგარქიულ მონათმფლობელურ რესპუბლიკაზეც. უკვე III საუკუნის მეორე ნახევარში როდოსი მნიშვნელოვანი შუამავლის როლს ასრულებდა სირიას, ეგვიპტეს, მცირე აზიასა და საბერძნეთს შორის სავაჭრო ურთიერთობაში. III საუკუნის დასასრულს როდოსმა საშინელი მიწისძვრა განიცადა და აღსანიშნავია, რომ ბევრი ელინისტური სახელმწიფო მას ამ კატასტროფის დროს დასმარებას უწევდა. საყურადღებოა ის, რომ როდოსის მოვაჭრე-მევახშე მმართველი წრეები შინაგანი სოციალური ბრძოლის შემსუბუქების მიზნით დემოსისათვის პურის დარიგების სისტემას მიმართავდნენ. როდოსმა თავის დროზე ისარგებლა ეგვიპტის დასუსტებით და ეგეოსის ზღვის ზოგიერთ კუნძულს დაეუფლა. რომის ამადლების შემდეგ როდოსის ოლიგარქიამ თავისთვის უფრო სარფიანად რომთან კავშირი ჩათვალა. სირიის მეფის ანტიოქოზ III წინააღმდეგ ომში რომის დასმარებისათვის როდოსმა მიიღო კარია და ლიკია. მაგრამ მაკედონიასთან მეორე ომში რომის გამარჯვების შემდეგ წარმოქმნილმა მისმა მზარდმა გავლენამ როდოსელები უკვე შეაშფოთა. ამიტომ პერსეუსსა და რომს შორის ამტყდარ კონფლიქტში მესამე მაკედონური ომის დროს მათ განიზრახეს შუამავლობა ეკისრათ კონფლიქტის მოწესრიგებაში. ამან გაავლელისა რომაელები და როდოსი იმით დასაჯეს, რომ ჩამოართვეს ლიკია და კარია და კუნძული დელოსი თავისუფალ ნავსადგურად გამოაცხადეს.

წინათ ეს პატარა კუნძული უმთავრესად იმ შემოსავლით ცხოვრობდა, რომელიც საერთო-ბერძნული მნიშვნელობის მის ტაძარს შემოდიოდა. პერსეუსის დამარცხების შემდეგ ეს კუნძული რომაელებმა ათენელებს გადასცეს. მისი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი აქაიაში გადაასახლეს და მათ ნაცვლად ათენელები გადმოიყვანეს. მას

შემდეგ, რაც დელოსის ნავსადგური რომაელებმა თავისუფლად გამო-
აცხადეს, მისი სავაჭრო ბრუნვა სწრაფად იზრდებოდა და აქ უკვე აღ-
მოსავლეთის მხარეების მრავალი ვაჭარი ხვდებოდა ერთიმეორეს.
ხმელთაშუა ზღვის სამყაროში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენი-
ჭა დელოსს, როგორც მონების უმნიშვნელოვანეს ბაზარს.

5. პერგამონის სამეფოს რომთან შეერთება

ამ ამბებთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ მაკედონისა და
საბერძნეთის შემდგომ მათი ბედი პერგამონის სამეფოსაც ეწია. პერ-
გამონის სამეფომ ევმენოს II დროს მაკედონიასთან და სირიასთან
ომებში რომს არსებითი დახმარება გაუწია. რისთვისაც რომაელებმა
მას სელევკიდების სამფლობელოს მნიშვნელოვანი ნაწილი გადასცეს.
მაგრამ მაკედონიის მეფე პერსეუსზე გამარჯვების შემდეგ რომაელებ-
მა ერთგვარად შეცვალეს დამოკიდებულება პერგამონის მიმართ. მათ
ბრალი დასდეს ევმენოსს იმაში, რომ თითქოს ის შუამავლობას მათსა
და პერსეუსს შორის იმიტომ კისრულობდა, რომ მაკედონიის მეფე
საბოლოო განადგურებისაგან დაეხსნა.

ევმენოსის მემკვიდრეების დროს კი პერგამონის საკავშირო ურთი-
ერთობა რომთან თანდათან პოლიტიკური დამოკიდებულების ხასიათს
ღებულობს. ამასთან, ის კარგავს თავის წინანდელ საზღვაო მნიშვნე-
ლობას და ამ მხრივ თავის ადგილს რომის მზარდ გავლენას უთმობს.
მეფე ატალოს III (139/138—133 წწ.) დროს პერგამონი ისეთ მდგო-
მარეობას განიცდიდა, როცა იქ უკვე რომაელი მევახშეები პარპაშობ-
დნენ. ამას გარდა, პერგამონში შინაგანი საზოგადოებრივი დაძაბულო-
ბა უკიდურეს წერტილს აღწევს. მზადდება დიდი სახალხო აჯანყება.
შეშინებულ გაბატონებულ წრეებს მხოლოდ რომის სამხედრო დახმა-
რების იმედიღა დარჩენოდათ. შესაძლოა, ამით აიხსნება ის, რომ სიკვ-
დილის წინ ატალოსმა თავის სამეფო რომს უანდერძა: თუმცა ანდერძ-
ში ზოგიერთი ქალაქისა და, უპირველესად, პერგამონის თავისუფლება
დაადასტურა. მეფის გარდაცვალების შემდეგ მმართველი წრეები
იძულებული იყვნენ ზოგი რამ დაეთმოთ ხალხისათვის: გამოსცეს დეკ-
რეტი, რომლითაც პერგამონის მოქალაქეების უფლებები შესამჩნევად
გაფართოვდა; ეს უფლება მიენიჭა მოსახლეობის არასრულუფლებიანი
ნაწილის ზოგიერთ კატეგორიას, კერძოდ, მოქირავნეთ; მიღებულ იქნა
ზოგიერთი ღონისძიება მონების მდგომარეობის გასაუმჯობესებლადაც.
მაგრამ ამ დროს მონების, დაბეჩავებული გლეხობის და არასრულ-
უფლებიანი მოქალაქეების ამბოხებამ რომაელებისა და ადგილობრი-
ვი ბატონების წინააღმდეგ მძლავრი ხასიათი მიიღო. ეს მოძრაობა სამ

წელზე მეტ ხანს გაგრძელდა (132—129 წწ.) მას მეთათურობდა ატა-
ლოსის უკანონო ძმა არისტონიკე¹.

ბოლოს აჯანყება ჩახშობილ იქნა და წინანდელი პერგამონის სა-
მეფო ახლა უკვე რომის პროვინციად გადააქციეს, რომელსაც აზია
ეწოდებოდა.

6. მესამე პუნიკური ომი და კართაგოს დასასრული

უკვე ვთქვით, რომ ჩრდილოეთ იტალიაში ბინადარი გალების ტო-
მების მნიშვნელოვანი ნაწილი მეორე პუნიკური ომის დროს პანიბა-
ლის მხარეზე იბრძოდა. ამ ომის დამთავრების შემდეგ კვლავ მოხდა
მათი ახალი აჯანყება, რომელსაც ლიგურებიც კი შეუერთდნენ. მაგ-
რამ 191 წელს ეს ბრძოლაც აჯანყებულთა სრული დამარცხებით დამ-
თავრდა. რის შემდეგ გალების ოლქები მხოლოდ პადუსის ჩრდილოე-
თით იყვნენ და იქაც რომანიზაცია სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა.
პადუსის ბარში კვლავ რამდენიმე რომაული ახალშენი გადაიყვანეს,
რომელთა შორის განსაკუთრებით ცნობილია ბონონია, პარმა და მუ-
ტინა.

ამ დროს, როდესაც რომი აღმოსავლეთის საქმეებით იყო გატაცე-
ბული, ორჯერ დამარცხებულმა კართაგომ კვლავ იწყო კრილობე-
ბის მოშუშება. მართალია, იგი აქტიურ საგარეო პოლიტიკას ვერ ატა-
რებდა, მაგრამ ის აფართოებდა ურთიერთობას ადგილობრივ ტომებ-
თან. ავითარებდა პლანტაციურ მიწათმოქმედებას, ზრდიდა ქალაქებში
სახელოსნოებისა და სავაჭრო საწარმოთა რიცხვს. თვით კართაგოს
სახელმწიფოში ურთიერთს ექიშებოდა სამი პარტია: პრორომაუ-
ლი, რომლის წარმომადგენლები ხშირად რომის აგენტის როლს
კისრულობდნენ; დემოკრატიული, რომელიც უმთავრესად წვრილ ვაჭ-
რებსა და ხელოსნებს ემყარებოდა და მიზნად კართაგოს საზღვაო
სამფლობელოს აღდგენას ისახავდა; ნუმიდიური, რომლის წარმომად-
გენლები ნუმიდიის მეფე მასინისასთან შეთანხმებას ემხრობოდნენ.
ამავე დროს კი კართაგოს ეკონომიკური აღორძინების ნიშნები დიდ
მლელვარებას იწვევდა რომაელების იმ ჯგუფში, რომელიც უმთავრე-
სად მოვაჭრე-მევახზე წრებთან იყო დაკავშირებული. ამ ჯგუფის მე-
თათური იყო ცნობილი კატონ უფროსი. არსებობს ცნობა, რომ 153
წელს კართაგოში იმოგზაურა კატონმა და პირველად დარწმუნდა მის
ეკონომიკურ ძლიერებაში, რომელიც, მისი აზრით, მას პოლიტიკური
გაძლიერების საშუალებასაც მისცემდა. ამბობენ თითქოს მან რომში
კართაგოდან მიიტანა ლელვის ცვრიანი ნაყოფი და განაცხადა: „განა

¹ ამ აჯანყების შესახებ უფრო დაწვრილებით ქვევით გვექნება საუბარი.

საკირთა ვილაპარაკოთ, რომ მტერი ჩვენს კედლებთანააო“. ყოველ თავის სიტყვას სენატში კატონი ასე ამთავრებდა: „თუმცა მე ვფიქრობ, რომ კართაგო უნდა დაინგრესო“.

რაკი რომაელების გარკვეულ წრეებში ასეთი განწყობილება განვითარდა, ძნელი არ იყო ომის საბაზის გამოძებნა. რომაელების მფარველობაში მყოფი ნუმიდიის მეფე მასინისა თავხედურად ექცეოდა კართაგელებს და ცდილობდა კართაგოს ტერიტორიის ნაწილის თავის სამფლობელოსათვის შეერთებას. მოთმინებიდან გამოსულმა კართაგელებმა მას შეიარაღებული წინააღმდეგობა გაუწიეს და თუმცა მასთან შეტაკებაში დამარცხდნენ, მაგრამ რომის სენატმა მათ ასეთი მოქმედება 201 წლის ხელშეკრულების დარღვევად ჩაუთვალა და ომი გამოუცხადა. ასე დაიწყო მესამე პუნიკური ომი (149—146 წწ.).

როგორც კი რომაელების ჯარი აფრიკაში გადავიდა. კართაგელებმა მასთან ელჩები წარგზავნეს ზავისათვის. რომაელებმა მთელი იარაღის გადაცემა მოითხოვეს. როდესაც კართაგელებმა ეს მოთხოვნა შეასრულეს, მათ განაცხადეს, ქალაქიდან გადით, ვინაიდან ქალაქი უნდა დაინგრესო. ამან კართაგელების მოთმინების ფიალა აავსო და რომაელებისადმი საშინელი სიძულვილი გაუღვიძა. მთელი მოსახლეობა დაუსვენებლივ მუშაობდა ქალაქის გამაგრებისა და დაცვისათვის. რომაელებმა კართაგოს ალყა შემოარტყეს, მაგრამ მათთვის ქალაქი მიუწვდომელი დარჩა. გარემოცვა ორ წელს გრძელდებოდა. მაგრამ შედეგები არ ჩანდა, მაშინ 147 წელს აფრიკაში გაგზავნეს სციპიონ ემილიანე. მან განამტკიცა დისციპლინა რომაელების ჯარში და ქალაქის ისეთი ბლოკადა განახორციელა, რომ იგი სავსებით მოწყვითა გარეგან ქვეყანას და სურსათის მიწოდება შეუწყვიტა. კართაგოს დაცვის სარდალმა ჰასდრუბალმა სციპიონს ზავი სთხოვა. მაგრამ სციპიონმა უარით უპასუხა და 146 წლის გაზაფხულზე მან ქალაქზე საერთო იერიში დაიწყო. მხოლოდ მეშვიდე დღეს მოახერხეს რომაელებმა კართაგოს აკროპოლის — ბირსას აღება. შემონახულია გადმოცემა, რომ ჰასდრუბალს თავისი ოჯახით თავი ესკულაპის ტაძრისათვის შეუფარებია და თავდაცვისათვის ემზადებოდა. მაგრამ მისთვის გამხედრობას უღალატია და მუხლმოყრილს უთხოვია სიცოცხლე არ მომისპოთო. ეს დაუნახავს მის მეუღლეს, დაცინვით მიულოცავს ქმრისათვის გადაარჩენა, ხოლო თვითონ შვილებთან ერთად ცეცხლში გადაეარდნილა.

სასტიკად გაუსწორდნენ რომაელები კართაგელებს. სენატის მიერ წარგზავნილმა კომისიამ ქალაქის სრული მოსპობის დადგენილება გამოიტანა. ცეცხლმოკიდებული ქალაქი 16 დღე იწვოდა, შემდეგ მის ტერიტორიაზე გუთნით გაატარეს კვალი იმის ნიშნად, რომ ეს ადგილი ამიერიდან დაწყევლილია. კართაგოს სამფლობელო რომის აფ-

რიკულ პროვინციაში ჩაირიცხა. მხოლოდ ზოგიერთმა ქალაქმა, მაგალითად, უტიკამ და ჰადრუმეტუმმა შეინარჩუნეს თავისუფლება. მიემატა ტერიტორია აგრეთვე რომაელების მოკავშირე ნუმიდის სამეფოს. ასე აღიგავა დედამიწის პირიდან ოდესღაც ცნობილი კართაგოს მონათმფლობელური რესპუბლიკა.

მას შემდეგ, რაც რომაელებმა ბოლო მოუღეს თავის უდიდეს მტერს აფრიკაში, კართაგოს სახელმწიფოს, მათ წინაშე ახალი ამოცანა წამოიჭრა: დაპატრონებოდნენ კართაგელების სამფლობელოს ესპანეთში. მართალია, რომაელები ესპანეთში ჯერ კიდევ 206 წელს დამკვიდრდნენ, მაგრამ მათი ბატონობა არსებითად სანაპირო ზოლზე ვრცელდებოდა, ხოლო თავის სამფლობელოს გაფართოების პროცესში რომაელებს ბრძოლა უხდებოდათ ადგილობრივ მამაც ტომებთან, რომლებიც მტკიცედ იცავდნენ თავიანთ თავისუფლებას და დამოუკიდებლობას. 197 წელს დაიწყო ამ ტომების აჯანყება, რომელიც მთელ ესპანეთს მოედო. აჯანყების ჩასაქრობად რომაელებმა ძლიერი ჯარი წარგზავნეს და სასტიკად გაუსწორდნენ მემამბოხეთ. 154 წელს დაიწყო ლუზიტანების ახალი აჯანყება, რომელსაც კელტიბერები და სხვა ტომებიც შეუერთდნენ. რომაელებმა მოახერხეს მათთან მშვიდობის დამყარება, მაგრამ შემდეგ, როცა ლუზიტანებმა იარაღი დაყარეს, რომაელებმა მათი ნაწილი ვერაგულად ამოხოცეს და მონებად გაყიდეს. ამან კვლავ გამოიწვია ლუზიტანების აჯანყება. 147 წელს მათ გამოუჩნდათ ნიჭიერი წინამძღოლი და ორგანიზატორი, ყოფილი მწყემსი ვირიატი. რამდენიმე წლის განმავლობაში ის ძლევამოსილად უძღვებოდა აჯანყებას, ამიტომ რომაელები იძულებული გახდნენ 141 წელს ვირიატი მეფედ ეცნოთ, რომაელების პოლიტიკის დამახასიათებელია ის, რომ რომის სენატმა ვირიატთან დადებული ხელშეკრულება დაადასტურა, მაგრამ შემდეგ თვითონვე დაარღვია და ლუზიტანიაში კვლავ წარგზავნა სამხედრო ძალები. ამასთან ერთად, რომი არ მოერიდა იმასაც, რომ მიგზავნილი მოსყიდული მკვლელების ხელით მოეკლა მძინარე ვირიატი.

143 წელს ესპანეთის ჩრდილოეთით კიდევ ერთი ახალი ამბოხება მოხდა. ამ ამბოხების ცენტრს ქალაქი ნუმინცია წარმოადგენდა. ამ ქალაქის გარემომცველი რომაელი ჯარი კონსულ ჰოსტილიუს მანცინუსის მეთაურობით თვითონ აღმოჩნდა ისეთ პირობებში, რომ იძულებული გახდა სამარცხვინო ხელშეკრულებაზე დათანხმებულიყო: რომაელების ბანკის მთელი ქონება ნუმანციელებს უნდა გადასცემოდა, ხოლო რომაელ ჯარს თავისუფალი უქანდახევა ენიჭებოდა. რომის სენატმა ხელშეკრულება არ დაამტკიცა და ძველი წესის მიხედვით მტრისათვის მანცინუსის გადაცემა გადაწყვიტა. მაგრამ ნუმანციე-

ლებმა ის არ მიიღეს, მაშინ რომაელებმა ნუმანციელების წინააღმდეგ წარგზავნეს კართაგენის მძლეველი სციპიონ ემილიანე, რომელმაც 133 წელს 15-თვიანი გარემოცვის შემდეგ დაიპყრო ნუმანცია. ამრიგად, რომაელების გამარჯვებით მთავრდება მესამე პუნიკური ომი, ხდება ესპანეთის საბოლოო დაპყრობა და პერგამონის სამეფოს აზიის რომაულ პროვინციად გადაქცევა. ამით სრულდება ხმელთაშუა ზღვის სამყაროში რომის უდიდესი მონათმფლობელური სახელმწიფოს წარმოქმნის პროცესი.

თ ა ვ ი მ ი რ ვ ი

რომის სახელმწიფო კვ. წ. II საუკუნის პირველ ნახევარში

1. მოწოდების როგორც საბუღალთო სისტემის განვითარება.
მსხვილი მიწათფლობალოგის (ლატიფუნდების) წარმოქმნა.
სოფლის მეურნეობის ხასიათი

იმ დაპყრობითი ომების შედეგებმა, რომლებსაც რომაელები 120 წლის განმავლობაში აწარმოებდნენ ხმელთაშუა ზღვის სამყაროს მიდამოებში, არსებითად შეცვალა რომის სახელმწიფოს არა მარტო გარეგანი სახე, არამედ მისი შინაგანი სტრუქტურაც.

ამ მხრივ ჯერ ის უნდა აღვნიშნოთ, რომ რომი იტალიის უმდიდრეს ხალხმრავალ ქალაქად იქცა, რომელიც სისტემატურად ივსებოდა დიდძალი ნადავლითა და ტყვედჩავარდნილი და მონებადქცეული ადამიანებით. მოვიგონოთ რამდენიმე მაგალითი: ჯერ კიდევ პირველი პუნიკური ომის დროს აგრიგენტის ალების შემდეგ რომაელებს ტყვედ ჩაუყარდათ 25 ათასი კაცი და ისინი მონებად გაყიდეს. კონცხ ექნომთან კართაგელებზე გამარჯვების შემდეგ რეგულუსმა რომში 20 ათასი მონა წარგზავნა; კუნკტატორად წოდებულმა კონსულმა ფაბიუსმა კლავდიუსმა 209 წელს, ტარენტის ალების შემდეგ 30 ათასი ტარენტელი გაყიდა მონებად; ებირის ქალაქების განადგურების დროს 167 წელს კონსულმა ემილიუს პაულუსმა 150 ათასი ტყვე მონებად გაყიდა; კიდევ უფრო საშინელი ბედი ეწიათ განადგურებული კართაგოს მცხოვრებლებს, რომლებიც მთლიანად მონებად გაყიდეს. საერთოდ, უფლება გვაქვს, ვიგულისხმოთ, რომ წინათ ძველი სამყაროს არც ერთ მხარეში არ ყოფილა თავმოყრილი ესოდენ მრავალი მონა, როგორც იმ დროის რომის სახელმწიფოში. ძნელია, სრული სიზუსტით გაირკვეს ის, თუ რამდენად იყიდებოდა იმ დროს მონა, ვინაიდან მათი ფასი იცვლებოდა იმისდა მიხედვით, რამდენად იზრდებოდა ან კლებულობდა მათი რიცხვი ბაზრებზე. მაგ., როცა რომაელებმა სარდინია დაიკავეს, 80 ათასზე მეტი მონა ისე იაფად გაყიდეს, რომ რომში

ოხუნჯობდნენ: „იაფია, როგორც სარდო“. შავმუშა მონებთან შედარებით უფრო ძვირად ფასობდნენ განათლებული და კვალიფიციური მონები: მზარეულები, მსახიობები, მოცეკვავენი, მასწავლებლები, ექიმები, მხატვრები, მწერლები, არქივარიუსები და სხვ. რომის სახელმწიფოს თითქმის ყველა მსხვილ ცენტრში არსებობდა მონათა ბაზრები. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მონათა ბაზარს კუნძულ დელოსზე. არსებობს ცნობა, თითქოს დღეში აქ ზოგჯერ 10 ათასი მონა იყიდებოდა.

ამრიგად, ძველად მონობის ძირითად წყაროდ ომი ითვლებოდა. მაგრამ მის მეორე წყაროდ დავალიანება უნდა მივიჩნიოთ. მართალია, რომელი მოქალაქეების მიმართ სავალო მონობა კანონით აკრძალული იყო, მაგრამ პროვინციებში, სადაც ამ კანონს გასავალი არ ჰქონდა, მეევანშეები ათასობით ყიდდნენ მონებად ვალაუვალ მოვალეთ, მონობის წყარო იყო აგრეთვე მეკობრეობა, რომელმაც თავის დროზე დიდ განვითარებას მიაღწია. ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროში მეკობრეებს რამდენიმე გამაგრებული პუნქტიც კი ჰქონდათ დაარსებული. მეკობრეები იტაცებდნენ და მონებად ჰყიდდნენ მრავალ ადამიანს. რა თქმა უნდა, არ შეიძლება დავივიწყოთ ისიც, რომ ხდებოდა მონების ბუნებრივი გამრავლებაც. ბატონები ცდილობდნენ რომ მათს მონებს შთამომავლობა გასჩენოდათ. რომაული კანონების თანახმად, მონისა და მხევლის კავშირი ქორწინებად კი არ ითვლებოდა, არამედ თანაცხოვრებად. ოჯახში დაბადებულსა და აღზრდილ მონებს სპეციალურად *vernæ* ეწოდებოდათ. რაც უფრო მეტად იზრდებოდა რომის სახელმწიფოში მონების რიცხვი და ფართოდ იწარმოებოდა მონური შრომა, მით უფრო უპირატესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა წარმოებაში მონურ შრომას, ხოლო მეორე მხრივ, მით უფრო ვრცელ ხასიათს იღებდა მასში თავისუფალი შრომის შეზღუდვა და გამოდევნა. მოკლედ, მონობას წარმოებაში წამყვანი როლი მიეკუთვნებოდა.

სად შეიძლებოდა იმ დროს მონური შრომის უფრო წარმატებით გამოყენება? საქმე ის არის, რომ ძვ. წ. II საუკუნის პირველ ნახევარში რომაელების და, საერთოდ, იტალიის მოსახლეობის ძირითად საქმიანობას კვლავ მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა შეადგენდა, მაგრამ მსხვილ მესაკუთრეთა როგორც მიწათმოქმედების, ისე მესაქონლეობის მეურნეობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა; მიწას ამ დროიდან მონები და ნაწილობრივ დაქირავებული თავისუფალი ადამიანები ამუშავებდნენ. II საუკუნემდე კი იტალიის უმეტეს ნაწილში წვრილი და საშუალო მეურნეობები ჰარბობდა, რომელთა დამუშავება ძირითადად თავისუფალ შრომას ემყარებოდა. მონათმფლობელობის განვითარებასთან ერთად ასეთი მეურნეობების თანდათანო-

ბით შევიწროებასა და შემცირებას ისეთი ტიპის მსხვილი მეურნეობები იწყებენ, რომლებიც უკვე მასობრივი მონური შრომის ექსპლუატაციას ემყარებოდნენ და თავიანთ პროდუქციას არა მარტო საკუთარი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის, არამედ გასასყიდადაც ამზადებდნენ. სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში მონური შრომის ფართოდ დაწერგვის ერთი პირდაპირი შედეგი — მიწების კონცენტრაცია, მსხვილი მონათმფლობელური მამულების (ლატიფუნდიების) წარმოქმნა იყო. ასეთი პროცესის კლასიკურ სურათს გვაწვდის ისტორიკოსი აბიანე: „საქმე იმაშია, რომ მდიდრებმა მიიტაცეს რა ნაკვეთებად დაუნაწილებელი მიწის უმეტესი ნაწილი (იგულისხმება სახელმწიფო მიწები), დროთა მსვლელობაში ირწმუნეს, რომ არავინ არ ჩამოართმევს მათ ამ მიწებს. მათი კუთვნილი ნაკვეთების მასობრივად მდებარე ღარიბთა პატარა ნაკვეთები მდიდრებმა ნაწილობრივ მათი თანხმობით შეისყიდეს და ნაწილობრივ ძალით ჩამოართვეს. ამრიგად, მდიდრებმა იწყეს მიწის ვრცელი სივრცის დამუშავება. მარში იმ ნაკვეთების ნაცვლად, რომლებიც მათ მამულში შედიოდა. ამასთან ერთად, ყანების დამუშავებისა და ნახირის დაცვისათვის ისინი ნაყიდი მონებით სარგებლობდნენ, რათა თავისუფალშობილნი მხოლოდ სამხედრო სამსახურში ყოფილიყვნენ ჩაბმულნი. ამის გამო, მონები უფრო მრავლდებოდნენ, იტალიეების რიცხვი კი მცირდებოდა, სიღარიბე, გადასახადები და სამხედრო სამსახური მათ აბეჩავებდათ მაშინაც კი, როცა ეს ტვირთი ოდნავ შეუმსუბუქდებოდათ.

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მონური შრომის მასობრივად გამოყენება უმთავრესად იქ შეიძლებოდა, სადაც შედარებით უბრალო კობერაცია იყო დასაშვები. ასეთ დარგს უნდა მივაკუთვნოთ მსხვილი პლანტაციური მეურნეობა რომაულ ლატიფუნდიებში. მაგრამ მსხვილი იტალიურ მამულებს, რომლებიც რამდენიმე ათას იუგერს შეიცავდნენ, ჩვეულებრივად ფრიად სუსტი კავშირი ჰქონდათ ბაზრებთან და მონების, მოვალეებისა და კლიენტების შრომით იკმაყოფილებდნენ თითქმის ყველა თავიანთ მოთხოვნილებას. ასეთი მამულების პატრონები მიწის ნაწილს მონების ხელით ამუშავებდნენ, ნაწილს დიდ საძოვრებად აქცევდნენ და ნაწილსაც პატარა ნაკვეთებად ურიგებდნენ კლიენტებს განსაზღვრული პირობით. სხვა მდგომარეობა იყო საშუალო ზომის მამულებში, რომლებიც სულ რამდენიმე ასეულ იუგერს შეიცავდნენ. ასეთ მამულებს — ვილებს, სადაც სისტემატურად მუშაობდნენ მონები, ხოლო თიბვის, მკისა და ყურძნის ვრცელ დროს მათ დამატებით თავისუფალი დღიური მუშები ეხმარებოდნენ, მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ ბაზრებთან და პროდუქციის ნაგებობად მნიშვნელოვან ნაწილს გასაყიდად აწარმოებდნენ.

ასეთი სანიმუშო მამული კომპლექსური მეურნეობით აგვიწერა

მარტო ჰორციუს კატონ უფროსმა. მისი ტრაქტატით — „მიწათმოქმედებას შესახებ“ — ვეცნობით არა მარტო საშუალო ზომის სამიწათმოქმედო მეურნეობის ორგანიზაციას, არამედ იტალიის მთელი ეკონომიკის სტრუქტურას პირველი პუნიკური ომის უშუალოდ მომდევნო პერიოდში. მის მიერ მოწოდებული ცნობები იმდროინდელი სინამდვილის უდავო შთაბეჭდილებას ტოვებს. რომის ძველი ტრადიციის თავგამოდებული დამცველი კატონი თავისი ტრაქტატის დასაწყისში, ერთი მხრივ, ხაზს უსვამს იმ უპატივცემულობას, რომლითაც რომაელების წინაპრები ვაჭრებსა და მეფავსებებს ეპყრობოდნენ, მეორე მხრივ კი, დასაშვებად მიაჩნია ვაჭრობა და ფულადი სესხი. ამიტომ მისთვის შრომის ძირითადი დარგია სოფლის მეურნეობა. მისი სიტყვით, ადამიანის უდიდესი ქება-დიდება ის არის, თუ მას კარგი მიწათმოქმედი უწოდეს. მიწათმოქმედების უპირატესობაა ის, რომ მიწათმოქმედთა წრიდან გამოდიან უმაქაცესი მამაკაცები და უგულადესი მცომრები და მიწათმოქმედება ყველაზე უფრო საპატიო და უტყუარ შემოსავალს იძლევაო. მაგრამ კატონის გამონათქვამებიდან ნათლად ჩანს, რომ ცნება — „კეთილი მიწათმოქმედი“, მისი წარმოდგენით ძველი დროის გლეხს კი არ გამოხატავდა, არამედ ისეთ მიწათმფლობელს, რომელიც უკვე მონურ შრომას იყენებდა და ბაზართან იყო დაკავშირებული. მის მიერ აღწერილი ტიპი სოფლის მეურნეობასა ისეთ მეურნეობას წარმოადგენს, რომელიც ბაზართანაა დაკავშირებული და ვითარდება მონათმფლობელური სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის პირობებში. ასეთი მეურნეობის მთავარი ამოცანაა იმ სპეციალური კულტურების ფართობის გადიდება, რომლებზეც ყველაზე მეტი მოთხოვნაა და რომლებიც უდიდეს შემოსავალს უზრუნველყოფენ. კატონი იხილავს ისეთ მამულს — ვილას, რომელსაც კომპლექსური მეურნეობა აქვს: ზეთისხილის ქალა — 240 იუგერი (25 ჰა), ვენახი — 100 იუგერი (25 ჰა), ზორბლეულის მეურნეობა და საქონლის საძოვარი. კატონის აზრით, მიწის კულტურათა ყოველი სახე არაა თანაბრად ხელსაყრელი. კითხვაზე, მეურნეობის რომელი ტიპი უფრო ხელსაყრელია, კატონი ასე უპასუხებს: ჯერ—კარგი საძოვარი, მერე ცუდი საოვარი. ასეთი დასკვნას უფლებათა მართლაც ამოღოდა იტალიის გეოგრაფიული პირობები: აპენინის მტკობზე საქონელს მთელი წელი შეეძლო ეძოვა; ზამთრობით — ხეობებში, ზაფხულობით — მთებში. საქონელსა და მესაქონლეობის პროდუქტებზე მოთხოვნილება კი სულ იზრდებოდა და ჯარსა და ქალაქებში მრავლად იგზავნებოდა ხორცი, ერბო, ტყავი, მატყლი და სხვ. მეორე მხრივ, შემოსავლიანობის მიხედვით, კატონი პირველ ადგილს მევენახეობას უთმობს, მეორეს — სარწყავ ბოსტანს, მესამეს — ტირიფნარს, მეოთხეს — ზეთისხილის ბაღს, მეხუთეს — მდელოს, მეექვსეს —

პურის ყანას, მეშვიდეს — ტყეს, სადაც ნახირის საკვები ფოთლების მოჭრაა შესაძლებელი, მერვეს — მაღლარ ვენახს, მეცხრეს — მუხნარს. როგორც ვხედავთ, ხვანა-თესვას კატონი სოფლის მეურნეობაში მეექვსე ადგილს მიაკუთვნებს და ეს გარემოება ალბათ, იმით უნდა ახსნათ, რომ იტალიაში ზღვისგალმა ქვეყნებიდან იათი პურის უხვად შემოზიდვამ ადგილობრივი ხვანა-თესვა მნიშვნელოვნად შეამცირა.

საერთოდ, კატონის ტრაქტატი ისეთი პრაქტიკული რჩევების კრებულია, რომელთა შესრულება სოფლის მეურნეს სრულ წარმატებას აღუთქვამს. დიდი ყურადღება აქვს მიქცეული იმას, თუ როგორ უნდა აშენდეს ვილა, როგორ უნდა მიმდინარეობდეს მამულის გამგებლობა და რა წესით უნდა სრულდებოდეს სამუშაოები. კატონი განსაკუთრებულ იმედს, რეალიზაციის თვალსაზრისით, ორ პროდუქტზე — ყურძენსა და ზეთისხილზე ამყარებს და მათი რეალიზაციის ორ ფორმას წარმოგვიდგენს: ერთ შემთხვევაში თვითონ მიწის მესაკუთრე მისდევს ზეთისხილისა და ყურძნის დამუშავებას და შემდეგ მათი პროდუქტების გაყიდვას; მეორე შემთხვევაში ის ვაზზევე ჰყიდის ყურძენს და ხეზევე — ზეთისხილს და მხოლოდ ნაწილს იტოვებს თავისთვის და თავისი მონებისთვის. ასეთი მესაკუთრის სამეურნეო მოღვაწეობა არ მოითხოვდა მამულში მის მუდმივ ყოფნას, არამედ გონივრულ გამგებლობას, ხელმძღვანელობასა და მუდმივ კონტროლს. ასეთი კონტროლის გაადვილების მიზნით კატონი ვილის მებატრონებს ურჩევდა მამულში საკარმიდამო შენობების გვერდით თავისი სადგომი — ქალაქური სახლი აეგო. ვილა გულისხმობდა მამულს მასზე გაშენებული ბოსლების, ღვინის სარდაფების, ბედლების, საწყობებისა და მონების სადგომების ჩათვლით. ასეთ მამულში მუშახელის მუდმივ კონტინგენტს მონები შეადგენდნენ. მონების დაახლოებით ნახევარი საქონელს უვლიდა და მეორე ნახევარი ჩვეულებრივ სასოფლო-სამეურნეო მუშაობაში იყო ჩაბმული. ნათქვამი იყო, რომ ალოობის დროს მეზობელი გლეხებიდანაც იწვევდნენ დღიური ხელფასით თავისუფალ მუშაკებს, რომელთაც ოპერარები ეწოდებოდათ.

კატონი დაწვრილებით აძლევს რჩევას ვილების მებატრონეებს მონების შრომის რაციონალური გამოყენების შესახებ. მონები უსაქმოდ არ უნდა იყვნენ არც წვიმიან დღეს, არც იმ დროს, როცა ყანაში მუშაობა არ მიმდინარეობს და თითქმის დღესასწაულებშიც. აგდააში მონებმა უნდა გარეცხონ კასრები, გაიტანონ ნაკელი, გაწმინდონ თესლი, დაგრიხონ ბაგირები და შეაკეთონ ყოველგვარი ხარახურა. სასოფლო უქმეებში (ყანების მფარველი ლარების დღესასწაულის დროს), როცა ყანაში მუშაობა აკრძალულია, მონებმა უნდა შეაკეთონ გზები, დაბარონ ბოსტანი და გაასუფთაონ სადგომები. კატონის აზ-

რით, პატრონმა მონა მანამდე უნდა შეინახოს, ვიდრე მას მუშაობა შეუძლია, ხოლო, როდესაც იგი დასწრულდება ან მოხუცდება, უნდა გაყიდოს ისევე როგორც ძველი ურემი და უვარგისი პირუტყვი.

რა თქმა უნდა, მონები თავიანთ აუტანელ ცხოვრებას ვერ ურიგდებოდნენ და ზოგჯერ გაქცევით შველოდნენ თავს და, რომ მათთვის ამის საშუალება მოესპოთ, ხშირად მათ ჯაჭვებითა და ბორკილებით ამუშავებდნენ და ღამით სასტიკ მეთვალყურეობას უწყევდნენ ყაზარმული ტიპის განსაკუთრებულ სადგომებში — ერგასტულებში ათავსებდნენ.

როგორც პლუტარქეს მიერ კატონის ბიოგრაფიაში მოცემული ცნობიდან ჩანს მონათმფლობელები ცდილობდნენ მონებს შორის ყოფილიყო მუდმივი განხეთქილება და მტრობა.

მამულის მართვის სათავეში, კატონის აზრით, უნდა იდგეს ვილიკი, რომელსაც მეპატრონე უერთგულესი და სოფლის მეურნეობის კარგად მცოდნე მონებისაგან ნიშნავს. ტრაქტატში ვრცლად არის ჩამოთვლილი ვილიკის მოვალეობა. მას სანიმუშო წესრიგი უნდა დაემყარებინა მამულში. გაერჩია მონებს შორის ამტყდარი დავა და ფხიზლად ედევნებინა თვალყური მონების განწყობილებისათვის, რომ პატრონს დროზე გაეგო მისგან, უკეთუ მათს წრეში რაიმე მისი საწინააღმდეგო გაკეთდებოდა. ვილიკის ცოლი მზარეულისა და მეკუჭნავის მოვალეობას ასრულებდა.

ტრაქტატის იმ პარაგრაფებში, რომლებიც მონების სარჩოს ეხება, დაწვრილებით არის გამოანგარიშებული იმ საჭმლის, ღვინისა და ტანსაცმლის ოდენობა, რომლებიც მონებს ზამთრობით და ზაფხულობით ეძლეოდათ: „ტანსაცმელი მონებს: ტუნიკა წონით 31/2 გირვანქა და ლაბადა — წლის შემდეგ. ყოველთვის, როცა მისცემ ტუნიკას თუ ლაბადას, ჯერ გამოართვი ძველი ტანისამოსი ნაჭრებიანი საბნისათვის. ხის კარგი ფესსაცმელი წლის შემდეგ უნდა მისცე.“

ულუფა მონებს: იმათ, ვინც ყანაში მუშაობს: ზამთრობით ხორბლის ოთხ-ოთხი მოდიუსი¹ და ზაფხულობით — 4,5 ვილიკს, მეკუჭნავს, ზედამხედველს, მეცხვარეს სამ-სამი მოდიუსი. ზამთრობით ოთხ-ოთხი გირვანქა პური, ზაფხულობით, როცა ვენახების დაბარვას დაიწყებენ, ხუთ-ხუთი იმ დრომდე, ვიდრე ლეღვი არ დამწიფდება. მაშინ კვლავ 4 გირვანქას დაუბრუნდი“. საერთოდ, როგორც წესი, სოფლის მონების საჭმელი მხოლოდ მიწათმოქმედების პროდუქტებისაგან შედგებოდა. მართალია, მათ ღვინო და ერბოც ეძლეოდათ განსაზღვრული ოდენობით, მაგრამ პირველი თითქმის დამმარებელი იყო, მეორე კიდევ უხარისხო.

¹ მოდიუსი=8,8 ლიტრს.

კატონის მიერ აღწერილი საშუალო ზომის მამული იმ დროის ცენტრალური იტალიისა და კამპანიის მეურნეობისათვის იყო ტიპური.

იტალიის სამხრეთითა და აგრეთვე სიცილიასა და აფრიკაში კი უფრო ისეთი უზარმაზარი მონათმფლობელური ლატიფუნდიები არსებობდა, რომლებიც ათასობით იუგერს შეიცავდნენ.

2. გლეხების კაპარჩასია; ხელოსნობის, ვაჭრობისა და ფულადი სავაჭრო კაპიტალის ზრდა

III—II საუკუნეებში მუდმივმა ომებმა საბედისწერო ზეგავლენა მოახდინა იტალიელი გლეხობის მდგომარეობაზე. ჰანიბალის ხანგრძლივ სამხედრო მოძრაობას იტალიაში თან სდევდა იმ მხარეების გაპარტახება, სადაც საომარი მოქმედება მიმდინარეობდა. ამას გარდა, ზღვისგაღმა ლაშქრობა განსაკუთრებული სიმძიმით აწვა გლეხურ მეურნეობას, ვინაიდან ხანგრძლივად ამორებდა მთავარ მუშაკებს თავიანთ კარმიდამოს. ამიტომ მაშინ, როდესაც ხანგრძლივი ომები გაბატონებულ კლასებს ამდიდრებდა, დამღუპველი მნიშვნელობა ჰქონდა გლეხებისათვის. გლეხური მეურნეობის დაქვეითებაზე გავლენას ახდენდა იტალიაში იაფი პურის შემოზიდვაც, რამდენადაც პურეულის კულტურას არარენტაბელურს ხდიდა, მაგრამ მთავარი ის იყო, რომ მიწებს ძალადობით ისაკუთრებდნენ მსხვილი მონათმფლობელები, რომელთა მისწრაფება, — გაეფართოებინათ და დაემრგვალებინათ თავიანთი მამულები, უმთავრესად გლეხების ნაკვეთების ანგარიშზე ხორციელდებოდა. მართალია, ფორმალურად, საზოგადოებრივი მიწის ფარგლებში ოკუპაციის უფლება ყველა მოქალაქეს ჰქონდა, მაგრამ მის უმეტეს ნაწილს ნობილიტეტისა და მხედრების წარმომადგენლები დაეპატრონენ. რა თქმა უნდა, ძალიან ძნელი იყო აგრეთვე წვრილი გლეხური მეურნეობისათვის მსხვილი მონათმფლობელური მეურნეობის კონკურენცია. ყოველივე ამის გამო, იტალიაში ვითარდება წვრილი სასოფლო მეურნეობის დაქვეითება და გლეხების პაუპერიზაცია. რა გზას უნდა დადგომოდა ასეთ პირობებში გაღატაკებული გლეხობა? ისინი იძულებული იყვნენ ან იჯარით აეღოთ მდიდრებისაგან მიწის ნაკვეთები, ან დღიური მუშები გამხდარიყვნენ. მაგრამ საქმე ის არის, რომ თავისუფალ დღიურ მუშებს მსოლოდ ალოობის დროს იწვევდნენ და, ცხადია, მათ არ შეეძლოთ მუდმივი შემოსავალი ჰქონოდათ. ამიტომ რაკი სოფლის მეურნეობა მათ გამოკვების საშუალებას აღარ აძლევდა, ქალაქს მიაშურეს, რომ აქ სხვადასხვა გზით საარსებო ლუკმაპური მოეპოვებინათ. მათმა ნაწილმა ქალაქში ხელოსნებად და საამშენებლო მუშებად დაიწყო მუშაობა.

ისინი სპეციალურ ხელოსნურ კოლექტივებში ერთიანდებოდნენ. მაგრამ ქალაქში გადასახლებული გადატაცებული გლეხობის მხოლოდ ნაწილი ახერხებდა ხელოსნურსა და საამშენებლო წარმოებაში ჩაბმას და პატიოსანი შრომით საარსებო სახსრების მოპოვებას. უმრავლესობა კი ასეთ საშუალებას მოკლებული იყო. საზოგადოების ეს ნაწილი, უკიდურესი გაჭირვებისა და შევიწროების ზეგავლენით, თანდათან იმ პაჩაზიტულ, ანტიკურ ლუმპენ-პროლეტარიატად იქცეოდა, რომელიც შემთხვევითი საშოგრის ძებნის პროცესში არც არაფერს ერიდებოდა, და არც არაფერს თაკილობდა: თანამდებობის პირთა არჩევნებში იგი ხშირად ვაჭრობდა, სასამართლოში ცრუ მოწმედ გამოდიოდა, ქურდობდა და სხვ. ისინი არსებობდნენ იმ საბრალო ნასუფრალით, რომელსაც მათთვის სახელმწიფო, პოპულარობის მაძიებელი პოლიტიკური მოღვაწეები და მდიდრები იმეტებდნენ.

ქალაქების ზრდასა და ქალაქური წარმოების გაფართოებასთან ვითარდებოდა ვაჭრობა ქალაქსა და სოფელს და ცალკეულ მხარეებს შორისაც. რომის უდიდეს საზღვაო სახელმწიფოდ გადაქცევამ დიდად შეუწყო ხელი საგარეო ვაჭრობის ფართო განვითარებას. თუ პირველი საჭიროების საგნების მხრივ რომის მოსახლეობის მოთხოვნილებას ძირითადად ადგილობრივი სარწყები აკმაყოფილებდა, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტები რომაელებს პროვინციებიდან და რომის ხელქვეითი ქვეყნებიდან შემოჰქონდათ, ხოლო ფუფუნების საგნები — საბერძნეთიდან და ელინისტური აღმოსავლეთის მხარეებიდან. კუნძულ დელოსზე ერთიმეორეს ხვდებოდნენ სხვადასხვა ქვეყნის ვაჭრები და აქვე იტალიელ ვაჭრებს, უმათავრესად კამპანიელებს და სამხრეთ-იტალიელ ბერძნებს საკუთარი ასოციაციები შეუქმნიათ, როგორც ამას მრავალრიცხოვანი წარწერა გვიდასტურებს.

იტალიიდან გაჰქონდათ ღვინო, ზეთისხილი, ლითონის ნაკეთობანი, მართალია, საქონლის იმპორტი იტალიაში ყოველთვის სჭარბობდა ექსპორტს, მაგრამ ძლევამოსილი ომების პერიოდში ამ სიჭარბეს გაათკეცებთ ფარავდა და ანაზღაურებდა ფულისა და სხვა ფასეულობის მუდმივი მოზღვავება იტალიაში.

ძვ. წ. II საუკუნემდე რომს აკლდა ვერცხლის მონეტი, მაგრამ დაპყრობების, განსაკუთრებით ესპანეთის ვერცხლის მალაროების ხელში ჩაგდების შემდეგ რომის სახელმწიფომ ეს მოთხოვნილებაც მთლიანად დაიკმაყოფილა.

სახელმწიფოს გამდიდრებასთან ერთად იზრდებოდა კერძო პირების სიმდიდრეც. ჯარის მეთაურები, დაპყრობილი პროვინციების მმართველები და სხვადასხვა სახის მოიჯარეები საკმაოდ მდიდრდებოდნენ. ოქროსა და ვერცხლის მოზღვავებას რომის სახელმწიფოში შედეგად სავაჭრო კაპიტალის განვითარება მოჰყვა. ამ კაპიტალის მთავა-

რი წარმომადგენლები იყვნენ ეგრეთ წოდებული პუბლიკანების კომპანიები. რომში იჯარით გაიცემოდა არა მარტო გადასახადთა შეგროვება, არამედ სახელმწიფო მეურნეობის მთელი რიგი მუხლები. პოლიბიოსი გადმოგვცემს „...ყოველივე, რაც კი რომაელების ზღლისუფლებაში იმყოფება, ცენზორის მიერ იჯარით გაიცემაო“. იჯარას ალებისა და შესრულების მიზნით, რამდენიმე მოიჯარე — პუბლიკანი ერთიანდებოდა და ქმნიდა კომპანიებს. თითოეულ მონაწილეს შეჰქონდა თანხის ნაწილი და იღებდა თავისი წილის შესატყვის რაოდენობას. მსხვილ კომპანიებს თავიანთი აპარატი ჰქონდათ: ჰყავდათ მწერლები და აგენტები, ჰქონდათ საკუთარი ხომალდები და კანტორები პროვინციებში.

პუბლიკანები გადასახადების შეგროვების პროცესში ბოროტად იყენებდნენ სახელმწიფოს მიერ მინიჭებულ უფლებებს და, ამასთან ერთად, საკრედიტო-სავაჭრო ოპერაციებსაც ასრულებდნენ: იმ შემთხვევაში, თუ ხარკის გადამხდელთ სახსრები არ გააჩნდათ, პუბლიკანები მათ დიდი პროცენტით სესხად აძლევდნენ თანხებს და ვადის გასვლის შემთხვევაში დიდ სიმკაცრეს იჩენდნენ. ასეთ ოპერაციებს პუბლიკანები განსაკუთრებით აღმოსავლეთ პროვინციებში მისდევდნენ. სადაც ჯერ კიდევ მოქმედებდა ისეთი კანონი და ადათი, რომლის თანახმად ვალაუფალი ადამიანის მონად გაყიდვა შეიძლებოდა და თითქმის შეუზღუდავი სავალო პროცენტი იყო დაწესებული.

როგორც სავაჭრო, ისე საიჯარო და სავახშო ოპერაციებს უპირატესად მხედართა წოდების წარმომადგენლები მისდევდნენ. მხედრები არ იყვნენ შეეწროებული თავიანთ ეკონომიკურ საქმიანობაში ისეთი ჩარჩოებით, რომლებიც ნობილების მოქმედებას ზღუდავდნენ და ამიტომ მათ განკარგულებაში გამდიდრების სხვადასხვა საშუალება არსებობდა: სამხედრო ნაწილების მომარაგება, გადასახადების შეგროვება, საზოგადოებრივ სამუშაოთა იჯარა, კონფისკაციაქმნილი მიწების შეძენა თუ იჯარით ალება და სხვ. ამ გზით წარმოიქმნა რომის სახელმწიფოში ახალი მოვაჭრე-ფულადი არისტოკრატია.

პუბლიკანების კომპანიების გვერდით რომში არსებობდნენ ზარაფები — არგენტარიები, რომელთა კანტორებში წარმოებდა ფულის დახურდავება, სესხის გაცემა პროცენტით, ფულის შესანახავად ჩაბარება და ერთი მეანაბრის ფულადი თანხების მეორის ანგარიშზე გადარიცხვა.

მართალია, პირველი ადგილი იმ ფართო სპექტულაციაში, რომელმაც რომაული საზოგადოება მოიცვა, მხედრებს ეკუთვნოდათ, მაგრამ არსებითად არც ნობილები იყვნენ მათ გვერდზე გამდგარი. ისინი ამ დარგში უმთავრესად თავიანთი კლიენტების დახმარებით მოქმედებდ-

ნენ. ის კატონ უფროსიც კი, რომელიც თითქოს ძველი ტრადიციის თავგამოდებული დამცველი იყო, პლუტარქეს გადმოცემით. დიდი გულმოდგინებით ასრულებდა მომგებიან ოპერაციებს და არ თავი-ლობდა ასეთ საქმიანობას.

3. რომის პროვინციები და მათი ორგანიზაცია

მას შემდეგ, რაც რომაელებმა ბოლო მოუღეს ძლიერ მოწინააღმდეგეს — კართაგენის მონათმფლობელურ რესპუბლიკას, საბოლოოდ დაიპყრეს ესპანეთი და ჰერგამონის სამეფო თავიანთ პროვინციად გადააქციეს, რომი ხმელთაშუა ზღვის აუზში უდიდესი საზღვაო სახელმწიფო გახდა.

როგორი იყო შემოერთებული და დაპყრობილი მხარეების — პროვინციების მართვა-გამგეობის სისტემა და რომაელების მიერ მათი ექსპლუატაცია?

ძველრომაული ტერმინი „პროვინცია“ თავისი პირდაპირი მნიშვნელობით სენატის მიერ მაგისტრატისადმი მიკუთვნებულ მიწობილობას, დანიშნულებას თუ მივლინებას გამოსახავდა. უფრო ფართო გაგებით კი პროვინცია იტალიის გარეშე დაპყრობილ ისეთ მხარეს ეწოდებოდა, რომელსაც რომაული საიმპერიო მაგისტრატი განაგებდა. ეს ისეთი მაგისტრატი იყო, რომელსაც მინიჭებული ჰქონდა დადგენილებათა გამოცემის უფლება და რომაელი ხალხის სახელით მართვა-გამგებლობა. ძვ. წ. II საუკუნის ოცდაათიან წლებამდე რომის სახელმწიფოს შემადგენლობაში 9 პროვინცია შედიოდა, ექვსი დასავლეთით — სიცილია, სარდინია, კორსიკა, ციზალპური გალია, ესპანეთი, აფრიკა და სამი აღმოსავლეთით — ილირია, მაკედონია, აზია. თითოეული მათგანის რომისადმი დაქვემდებარებასა და ურთიერთობას სხვადასხვაგვარი მოდუსი განსაზღვრავდა და რომაელებს ისეთი ზოგადი კანონები არ შეუქმნიათ, რომლებიც ყველა პროვინციისათვის ერთნაირი და სავალდებულო ყოფილიყოს.

ჩვენ ვიცით, რომ სახელმწიფოებრივი აპარატი რომში იმ დროს ჩამოყალიბდა, როცა ის ჯერ კიდევ ნამდვილი პოლისი — თავისებური ქალაქი-სახელმწიფო იყო. მაშინაც კი, როცა რომმა თავის ხელქვეითად მთელი იტალია გააერთიანა, მასში რომაელებს არსებითი ცვლილებები არ შეუტანიათ და ძირითადად იმით დაკმაყოფილდნენ, რომ შექმნეს საკმაოდ კრელი ორგანიზაცია ისეთი თემებისა, რომელთა შორის ხელმძღვანელი როლი და ბატონობა სამხედრო ძალებზე დამყარებით რომს ეკუთვნოდა.

ძველი რესპუბლიკური სახელმწიფო აპარატის ახალ ამოცანებთან შეუსაბამობა უფრო მაშინ გამოაშკარავდა, როცა რომი ზღვისმიერი

უხარმაზარი ტერიტორიების მფლობელი გახდა. ამიტომ რომაელებმა თავიანთი პროვინციული სისტემა ერთბაშად კი არ განავითარეს, არამედ თანდათანობით და ზოგჯერ სტიქიურად. მაგრამ ამ სისტემის საერთო სავალდებულო მოდუსი მათ მაინც არ შემოუღლიათ, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ამა თუ იმ პროვინციის მიმართ სენატის მიერ გამოცემულ დადგენილებებს.

მეორე მხრივ, იტალიასთან შედარებით რომი პროვინციების მიმართ უფრო მტკიცედ ატარებდა თავისი ცნობილი პოლიტიკის „დანაწილებისა და ბატონობის“ პრინციპებს და ამ მხრივ, რა თქმა უნდა, პროვინციები უფრო ცუდ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. პროვინციები იტალიის საზღვრებიდან შორს მდებარეობდა და იქ არაიტალიური წარმოშობის მოსახლეობა ბინადრობდა, რომელსაც არსებითად რომის ქვეშევრდომებად და უცხოელებად თვლიდნენ. პროვინციების დაპყრობილი ტერიტორიები კი რომაელი ხალხის ქონებად მიაჩნდათ.

პირველ ხანებში პროვინციების მართვა-გამგებლობა მათ დამპყრობელ სარდლებს ეკისრებოდათ. შემდგომ დროში კი ოთხი ახალი თანამდებობა დააწესეს პროვინციული პრეტორებისა, რომელთაც უკვე განსაზღვრული პროვინციების გამგებლობა ევალებოდათ. პროვინციულ პრეტორებს ერთი წლით ირჩევდნენ, ისე როგორც სხვა მაგისტრატებს. ამ ვადის გაგრძელება მხოლოდ სენატის განსაკუთრებული დადგენილებით შეიძლებოდა. პროვინციულ პრეტორებს სრული ხელისუფლება ენიჭებოდათ და პროვინციებში ძალა არ ჰქონდა არც პროვოკაციას, არც ტრიბუნის ინტერცესიოს და არც კოლეგიალობას. ზოგჯერ პროვინციებში მმართველებად იგზავნებოდნენ ყოფილი მაგისტრატები და პროვინციების განაწილება სენატის კომპენტენციას წარმოადგენდა. ასეთ მმართველებს ენიჭებოდათ პროკონსულის ან პროპრეტორის სახელწოდება. როცა პროვინციის მმართველი თავის მოვალეობათა შესრულებას შეუდგებოდა, იგი ჩვეულებრივად ედიქტს აქვეყნებდა, რომელშიც იმ ნორმებს აღნიშნავდა, რომელთა მიხედვითაც პროვინციის მართვას ფიქრობდა. პრეტორის უახლოესი თანაშემწეები იყვნენ ქვესტორები, რომლებიც საფინანსო და სამეურნეო საქმეებს განაგებდნენ და სენატის მიერ დანიშნული ლეგატები. პრეტორების მოღვაწეობა თითქმის უკონტროლოდ მიმდინარეობდა და მის ხელქვეით მოსახლეობას მის მიერ ჩადენილ ბოროტმოქმედებაზე საჩივრის აღძვრა მხოლოდ მაშინ შეეძლო, როცა იგი ვადის გასვლის შემდეგ თანამდებობას მოადგილეს ჩააბარებდა.

როგორც თითოეული პროვინცია, ისე მასში შემავალი ქალაქი რომთან განსხვავებულ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა. ქალაქების

უმრავლესობა დამოკიდებული თემების კატეგორიას მიეკუთვნებოდა და განსაზღვრულ გადასახადს იხდიდა. ასეთი ქალაქები უშუალოდ პროვინციის მმართველს ექვემდებარებოდა და მხოლოდ ვიწროდ შემოღობული ადგილობრივი საკითხების გადაწყვეტაში ჰქონდა შენარჩუნებული ერთგვარი ავტონომია. მათ გვერდით არსებობდა თავისუფალი ქალაქები, რომლებიც სრული ავტონომიით სარგებლობდნენ. ასეთ თავისუფალ ქალაქთა შორისაც ერთგვარი განსხვავება სუფევდა: ზოგიერთი მათგანის უფლებები სპეციალური საკავშირო ხელშეკრულებით იყო დაწესებული და ეს თემები მოკავშირეებად ითვლებოდნენ. ასეთები იყვნენ, მაგ., ბერძნული პოლისები: ათენი, როდოსი, მასალია. მოკავშირე თემების კატეგორიას მიეკუთვნებოდა აგრეთვე საზღვრებზე მდებარე მოკავშირე სამეფოები. ზოგის თავისუფლება კი არა ხელშეკრულებით, არამედ სენატის მიერ იყო გარანტირებული.

პროვინციები რომის სახელმწიფოს უდიდეს შემოსავალს აძლევდა. ისინი იხდიდნენ პირდაპირსა და არაპირდაპირ გადასახადებს, ბაჟებს და ყოველგვარი სახის დამატებით გამოსაღებს. პროვინციების მიწების ნაწილი, მაგ., კართაგოსა და კორინთოს ტერატორიები, ესპანეთის მალარობები და სხვა, რომელებმაც სახელმწიფო საკუთრებად გადააქციეს და პრეტორები მის ნაკვეთებს იჯარით გასცემდნენ. მაგრამ სახელმწიფო ხაზინის შემოსავლის განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო იტალიის გარეშე დაპყრობილი ქვეყნების ყოველწლიური ხარკი და ბაჟი, რომელსაც ცალკეულ პროვინციებსა და იტალიის საზღვრებს შორის გატარებულ საქონელზე ახდევინებდნენ.

პროვინციის მოსახლეობას მძიმე ტვირთად აწვა პრეტორისა და მისი შტატის შენახვა და იქ დაბანაკებული ჯარების გამოკვება, მაგრამ განსაკუთრებული უბედურება იყო რომაელი პუბლიკანებისა და მეევანშეების მოღვაწეობა. როგორც ვიცით, პუბლიკანების კომპანიები იჯარით იღებდნენ პროვინციებში გადასახადების შეგროვების უფლებას, წინასწარ შეჰქონდათ ხაზინაში განსაზღვრული თანხები და შემდეგ მტაცებლური და შეუბრალებელი მიდგომით იწყებდნენ შეტანილი თანხის გაათკეცებით აღებას. მათ გვერდში ედგათ ყოველი ჯურის მეევანშეები, რომლებიც იმათ, ვისაც გადასახდელი თანხა არ გააჰნდა, სესხს აძლევდნენ და შემდეგ, როგორც იტყვიან სულს აძრობდნენ. პუბლიკანებისა და მეევანშეების თავაშვებულ ძალმომრეობას პროვინციების მმართველების უპასუხისმგებლო თვითნებობა კიდევ უფრო ამძიმებდა. პროვინციის მმართველების უმრავლესობა ყოველნაირად ცდილობდა ესარგებლა თავისი რწმუნების ერთწლიანი ვადით და ადგილობრივი მცხოვრებლების ანგარიშზე რომში გამდიდრებული დაბრუნებულიყო. მართალია, 149 წელს კალპურნიუსის კანონით დაარსდა ზოროტმოქმედებისა და გამოძალვის საქმეთა გასარ-

ჩვეად მუდმივი სასამართლო კომისიები, მაგრამ მათი წევრები სენატორები იყვნენ და შედარებით ლიბერალ ეპყრობოდნენ თავიანთი წოდების წარმომადგენლებს, თუნდაც მათ წინააღმდეგ საკმაოდ დამარწმუნებელი მამხილებელი საბუთებიც ყოფილიყო წარმოდგენილი.

პროვინციის მმართველების, პუბლიკანებისა და მევახშეების მტაცებლური საქმიანობა ანადგურებდა არა მარტო წვრილ მიწისმესაკუთრებსა და ხელოსნებს, არამედ მთელ ქალაქებსა და მხარეებს და ადგილობრივ მოსახლეობას დამონებას უქადდა.

4. საზოგადოებრივი ბრძოლა რომში

მაკედონიის მეფის პერსეუსის დამარცხების შემდეგ, რომში მძევლებად წარგზავნილ აქაელთა შორის იყო სახელგანთქმული ბერძენი ისტორიკოსი პოლიბიოსი (201—120 წწ.). იგი ხანგრძლივად ცხოვრობდა რომში და ეცნობოდა მის საზოგადოებრივსა და სახელმწიფო მოღვაწეობას. თავის ცნობილ ნაშრომში პოლიბიოსი ეხება იმ საკითხს, თუ როგორ მოხდა, რომ იმ დროს ცნობილი თითქმის მთელი სამყარო ორმოცდაათიოდე წლის განმავლობაში რომის ხელქვეითი აღმოჩნდა? პოლიბიოსი რომის შინაური და საგარეო პოლიტიკის წარმატების საწინდარს სახელმწიფო წყობილების სხვადასხვა ფორმის — მონარქიის, არისტოკრატიისა და დემოკრატიის ჰარმონიულ შეხამებაში ხედავს. ნამდვილად კი მისი თანამედროვე რომი ურთიერთისადმი მტრულად განწყობილი საზოგადოებრივი ჯგუფებისაგან შედგებოდა. იმ დროსაც თავისუფალ მოსახლეობაში კვლავ მწვავედ მიმდინარეობდა ბრძოლა მიწისათვის მსხვილ და წვრილ მიწისმფლობელთა შორის. მეორე მხრივ, თვით პოლიბიოსის ცნობების თანახმად, გამწვავებას იწყებდა ბრძოლა გაბატონებულ მიწათმფლობელ დიდკაცობასა — ნობილიტეტსა და ახალ მოვაჭრე-მევახშე არისტოკრატიას — მხედრებს შორის. ნობილიტეტის ძლიერების ეკონომიკური საფუძველი მსხვილი მიწათმფლობელობა იყო. ჩვენ ვიცით, რომ კლავდიუსის 220 წლის კანონმა ნობილების სავაჭრო ოპერაციები საგრძნობლად შეზღუდა და, თუმცა ისინი თავიანთი კლიენტების დახმარებით, ახერხებდნენ სავაჭრო და სავაჭრო ოპერაციებში მონაწილეობის მიღებას, მაგრამ ომებში და პროვინციების ძარცვის შედეგად შეძენილ უამრავ ქონებას უმთავრესად მაინც მიწის, მონებისა და ფუფუნების საგნების ყიდვას ანდომებდნენ.

ნობილიტეტის პოლიტიკურ საფუძველს კი სენატი წარმოადგენდა. სენატი ხელმძღვანელობდა ფაქტობრივად საგარეო და შინაურ პოლიტიკას. სახელმწიფო აბარატს ნობილები პირველ რიგში პროვინციების საექსპლუატაციოდ იყენებდნენ. სენატორები ჩვეულებრივი მო-

ქალაქებისაგან თავიანთი გარეგანი სახითაც გამოირჩეოდნენ. სენატორთა წოდების წევრებს თეთრი ტუნიკა ემოსათ ფართო მეწამული აშიით, ფეხსაცმელი სპილოს ძვლის შესაკრავით და თითზე ოქროს ბეჭედი ეკეთათ. ნობილების ქალაქისა და სოფლის ვილებში კი უამრავი კლიენტი, მსახური და მონა ირეოდა.

ამ ეპოქის სოციალური და პოლიტიკური განვითარების ერთი საგრძნობი შედეგი იყო ის, რომ II საუკუნიდან გაბატონებული კლასის წრეში თანდათან შედიოდნენ მუნიციპალური, ე. ი. იტალიელი და პროვინციელი დიდკაცობის წარმომადგენლები. ახალი ელემენტები ნაკლებად იყვნენ დაინტერესებული ტრადიციული რესპუბლიკური ფორმების დაცვით.

ამ დროს მიმდინარეობდა აგრეთვე მხედრების გამოცალკევება პლებების ძირითადი მასისაგან და განსაკუთრებულ წოდებად ჩამოყალიბება. გადასახადთა შეგროვების იჯარით აღებისა და რომის საგაბრუნო და სავაჭრო კაპიტალის განსაკუთრებული ვითარების წყალობით მხედართა სიმდიდრე იზრდებოდა. თუ ნობილიტეტი ძირითადად მიწათმფლობელ დიდკაცობას წარმოადგენდა, მხედრები ახალ მოვაჭრე-მეწაფე არისტოკრატის განასახიერებდნენ. მხედრები ისწრაფოდნენ სახელმწიფოში თავიანთი დამოუკიდებელი პოლიტიკა გაეტარებინათ და ამ ნიადაგზე ყოვლად ძლიერ ნობილიტეტთან ბრძოლაში ხან სოფლისა და ხან ქალაქის პლებს უკავშირდებოდნენ. ქალაქის პლებსი იმ დროს უკვე ისეთ პოლიტიკურ და სოციალურ ძალას წარმოადგენდა, რომლის მოკავშირეობას თუ მტრულ განწყობილებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა სახელმწიფოში წარმოქმნილი პოლიტიკური კრიზისის შედეგებისათვის, რაც განსაკუთრებული სიცხადით რესპუბლიკის ბოლო პერიოდში გამოაშკარავდა.

თვით ნობილიტეტის შიგნითაც მიმდინარეობდა თავისებური ბრძოლა უმთავრესად მაღალი მაგისტრატურისა და მდიდარი პროვინციების მმართველობის გარშემო. თავის დროზე განსაკუთრებული ავტორიტეტი ჰქონდა მოხვეჭილი კორნელიუს სციპიონ აფრიკელ უფროსს. 199 წლიდან 184 წლამდე იგი სენატის პრინცეპსი იყო და დიდ გავლენას ახდენდა საგარეო და შინაური პოლიტიკის მსვლელობაზე. საგარეო პოლიტიკაშიც ის იცავდა რომის ძლიერების განმტკიცებას მასზე დამოკიდებული სახელმწიფოების სისტემის შექმნის გზით. შინაურ პოლიტიკაშიც იგი სენატის სისტემის მმართველობის მომხრე იყო, მაგრამ საჭიროდ მიაჩნდა პირდაპირი გადასახადების შემცირება

და სამხედრო სამსახურის შემსუბუქება. სციპიონი პოპულარული იყო და თავისი ყოფილი მეომრებისა და პლებსის წრის თანაგრძნობით სარგებლობდა.

სენატორთა ოლიგარქიაში ძლიერი იყო სციპიონის მოწინააღმდეგე ჯგუფი. სციპიონი თავის მოწინააღმდეგეებთან ერთ-ერთი ცხარე კონფლიქტის გამო ჩამოშორდა სახელმწიფო საქმეებს და განცალკევდა თავის მამულში, სადაც, როგორც ვიცით, 183 წელს გარდაიცვალა.

სციპიონის ერთ-ერთი თავგამოდებული მოპირდაპირე იყო ჩვენთვის უკვე ცნობილი მარკოზ პორციუს კატონ უფროსი. იგი დიდი დამცველი იყო რესპუბლიკური წყობისა და ტრადიციის. მას დაუშვებლად მიაჩნდა რესპუბლიკური კონსტიტუციისა და ჩვეულებების ყოველგვარი დარღვევა. ამ ნიადაგზე მას ხშირი შეტაკება უხდებოდა სციპიონთან. ალბათ, მისი მეოხებით მოხდა, რომ სციპიონის წინააღმდეგ დაიწყო სასამართლო პროცესი, რომელშიც მას და მის ძმას ბრალი ედებოდათ სახელმწიფო სახსრების უთავბოლო ხარჯვასა და თვითნებობაში. კატონი ებრძოდა არა მარტო სამხედრო დიქტატურას, არამედ სენატის ოლიგარქიასაც. მაგრამ კონსერვატიზმი კატონს ხელს არ უშლიდა დაეცვა მზარდი მონათმფლობელური მეურნეობისა და სავაზმო კაპიტალის ინტერესები, თუმცა ენერგიულად ებრძოდა მაღალ წრეებში გაბატონებულ ფუფუნებას. 184 წელს იგი ცენზორად აირჩიეს. მან ფუფუნების საგნებზე განსაკუთრებული გადასახადი შემოიღო, ხოლო სენატორები, რომელთა საქციელი ამ მაღალი წოდებისათვის შეუფერებლად მიაჩნდა, სენატორების ახალ სიაში აღარ შეიტანა, შეამცირა აგრეთვე მხედრების რიცხვიც. მის წინააღმდეგ ნობილების სხვადასხვა ჯგუფი გაერთიანდა, რომელთაც შემდგომში ბევრი რამ გააუქმეს.

სენატორული ოლიგარქიის გაძლიერების ერთ-ერთი მაჩვენებელია ძვ. წ. 180 წელს გამოცემული სახალხო ტრიბუნის ვილიუსის კანონი, რომლის თანახმად, კონსულად და პრეტორად მხოლოდ იმ პირის არჩევა შეიძლებოდა, რომელმაც უკვე გაიარა ქვესტორისა და ედილის დაბალი არჩევითი თანამდებობები. ამას გარდა, პირველი მაგისტრატურის მაძიებელი არ შეიძლებოდა 28 წელზე ახალგაზრდა ყოფილიყო და მას ათი წელი სამხედრო სამსახურში უნდა აქონოდა გატარებული. ამრიგად, პრეტორად შეიძლებოდა ყოფილიყო არჩეული ისეთი მოქალაქე, რომელიც 40 წელზე ახალგაზრდა არ იქნებოდა, ხოლო კონსულად — ვინც 43 წელს იქნებოდა გადაცილებული.

განხილულ პერიოდში საზოგადოებრივი მოძრაობის გათვალისწინებისას უნდა გვახსოვდეს, რომ რაც უფრო ფართოვდებოდა რომში მონათმფლობელური მეურნეობა, მით უფრო ღრმავდებოდა მონების

ბრძოლა მონათმფლობელების წინააღმდეგ. თავდაპირველად ეს ბრძო-
ლა დაქსაქსულად წარმოებდა, მაგრამ შემდგომ მან უდიდესი ამბოხე-
ბის ხასიათი მიიღო. ამ დროშიც აღინიშნება მონების ზოგიერთი მნიშ-
ვნელოვანი აჯანყება, მაგალითად: ძვ. წ. 198 წელს ლაციუმში მომხ-
დარა მონების შეთქმულება, რომლის გამომჟღავნების შემდეგ მასში
მონაწილე 500 მონა სიკვდილით დასაჯეს და 196 წელს ეტრურიაში
მომხდარა მონების აჯანყება, რომლის ჩასაქრობად მთელი ლეგიონი
წარუგზავნიათ.

თ ა ვ ი მ ე ც ხ რ ე

ძვ. წ. II საუკუნის პირველი ნახევრის რომაული კულტურა

1. ელინისტური კულტურის გავლენა

იმ ღრმა საზოგადოებრივ ძვრებს, რომლებიც ჩვენ მიერ განხილულ პერიოდში რომის სახელმწიფომ განიცადა, არა მარტო ძველი პოლიტიკური სისტემის კრიზისი მოჰყვა, არამედ ღრმა გავლენა მოახდინა რომაელების კულტურულ ცხოვრებაზეც. ამ პერიოდში ნათლად იჩინა თავი ძველრომაულ იდეოლოგიაში დაწყებულმა კრიზისმა, ამ კრიზისს ასაზრდოებდა, ერთი მხრივ, რომის სახელმწიფოს შინაგანი განვითარება, ხოლო, მეორე მხრივ, რომაელების ფართო საერთაშორისო ასპარეზზე გამოსვლასთან დაკავშირებით, რომის საზოგადოებაში ელინისტური გავლენის გავრცელება.

ბერძნებთან რომაელების ურთიერთობა ძველი დროიდან მომდინარეობდა, მაგრამ იგი განსაკუთრებით გაფართოვდა ბალკანეთის ნახევარკუნძულსა და მცირე აზიაში დაწყებული ომების . დროიდან, ჩნდება ცვლილება, უწინარეს ყოვლისა რომაელების ყოფა-ცხოვრებაში. ძველრომაული თავდაპირილობა და უბრალოება ადგილს უთმობს ფუფუნებითა და გაცხრომით გატაცებას. წვერის მოპარსვა, ჰამის დროს მხართეძოზე წამოწოლა, საფლავზე ლექსის ფორმის წარწერების მოთავსება და ზოგიერთი სხვა მსგავსი ჩვეულება რომაელებმა ბერძნებისაგან შეითვისეს. თვით რომი თანდათან კარგავს გლეხური ქალაქის სახეს და მსოფლიო ცენტრის თვისებებით იმოსება. II საუკუნის დასაწყისში რომში მრავლად ჩნდებიან ბერძნები და ბერძნული ენისა და კულტურის ცოდნა რომაელი დიდკაცობის ცხოვრებაში სავალდებულო ხდება.

ელინისტური კულტურის გავლენას განიცდის რომში აგრეთვე სწავლა-განათლების საქმეც. რომშიც შეიცვალა ახალგაზრდობის აღზრდის სისტემა. ადრინდელი რესპუბლიკის პერიოდში შვილების აღმზრდელის როლს მხოლოდ მამა ასრულებდა: იგი ასწავლიდა მათ წერა-კითხვას, ანგარიშს, აზებირებინებდა თორმეტი დაფის კანონს და

უნერგავდა წინაპართა ადათებისადმი პატივისცემასა და ერთგულებას. ამ დროს რომში მრავლად ჩნდებიან ბერძენი მასწავლებლები, რომლებიც უკვე ყოველი მდიდარი ოჯახის აუცილებელ კუთვნილებას წარმოადგენენ. რომში არსდება ბერძნული რიტორიკული სკოლები, სადაც ახალგაზრდობა სწავლობს გრამატიკას და ეცნობა ბერძენი პოეტების შემოქმედებას, ფილოსოფიურ სისტემათა საფუძვლებს და რიტორიკისნაირ ხერხებს.

ამ დროის რომში მყოფი ბერძნები გვევლინებიან მასწავლებლებად, მსახიობებად და სხვ.

თქმულება ენეას იტალიაში გადმოსახლების შესახებ, რომელიც რომს მითოლოგიურად ბერძენთა სამყაროს უკავშირებს, ამ პერიოდში რომაელებს შორის თითქმის ოფიციალური აღიარების ხასიათს ღებულობს. რომის ზოგიერთი გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწე ისეთი პატივისმცემელი ხდება ელინისტური კულტურისა, რომ არ ერიდება თავის თავს ფილელენი უწოდოს. საერთოდ, ელინიზაციამ ფართოდ მოიცვა რომაელების ცხოვრება, ამით გარკვეული საფუძველი მიეცა ძველ ცნობილ თქმულებას, რომ იარაღით დაპყრობილმა საბერძნეთმა თვითონ გაიმარჯვა და ჩამორჩენილ ლაციუმში კულტურა შეიტანაო.

არ შეიძლება ითქვას, რომ რომში გარეგანი, უცხოური გავლენა ბრძოლისა და წინააღმდეგობის გარეშე ვრცელდებოდა. პირიქით, საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ საზოგადოების ფართო წრეები მტრულად ხედებოდნენ და ეწინააღმდეგებოდნენ ახალ აზრებს. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ჩვენ მიერ არაერთხელ მოხსენიებული 184 წლის ცნობილი ცენზორის კატონ უფროსის მოღვაწეობა, რომლის პროგრამის ძირითად პუნქტს ძველი ზნეჩვეულებისა და „მამაპაპური“ ადათის აღდგენისათვის ბრძოლა წარმოადგენდა. ცხადია, კატონს გვერდში ედგა და მხარს უმაგრებდა კონსერვატორების მთელი ჯგუფი.

ელინისტურმა გავლენამ ერთგვარი დადებითი როლი შეასრულა რომელი საზოგადოების მაღალ ფენებში განათლების გავრცელებისა და კულტურის ზრდის თვალსაზრისით. ამ მხრივ ჩვენს ყურადღებას იპყრობს კართაგოს გამანადგურებლის, სციპიონ უმცროსის მოღვაწეობა, რომელსაც მესამე პუნიკური ომის შემდეგ რომის პოლიტიკურ ცხოვრებაში განსაკუთრებული ავტორიტეტი ჰქონდა მოხვეჭილი. მის გარშემო თავი მოიყარა ფილოსოფოსებისა და მწერლების ჯგუფმა, რომელშიც გამოირჩეოდნენ ბერძენი ისტორიკოსი პოლიბიოსი, ფილოსოფოსი პანეციუსი (180—120 წწ.), რომში კუნძულ როდოსიდან გადმოსახლებული ბერძენი მწერალი პუბლიუს ტერენციუს აფრიკელი (190—159 წწ.), კართაგელი ლიბერტინი, ცნობილი იურის-

ტი გაიოზ ლელიუსი და სხვ. სციპიონ უმცროსის წრის წევრები — ისტორიკოსი პოლიბიოსი და ფილოსოფოსი პანციუსი რომში სტოიკური მოძღვრების მქადაგებლად გამოდიოდნენ. ისინი საშუალო, ანუ რომაული სტოას მიმდევრებად ითვლებიან.

სციპიონ უმცროსი დიდი თავყვანისმცემელი იყო ელინისტური კულტურისა და ფილოსოფიისა. ის ისტორიკოსთა მოძღვრების გავლენას განიცდიდა და თითქოს იზიარებდა გარემომცველი წრის გავლენისაგან აბსოლუტურად თავისუფალი ბრძენის იდეალს, მაგრამ, მეორე მხრივ, ძველრომაული იდეალების მიმდევარი იყო და მტკივნეულად განიცდიდა რომის საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და პირობების ზოგიერთ მახინჯ მხარეს, ძველრომაული იდეალების დამცველად თვლიდა თავს და დიდად აფასებდა კატონ უფროსის მოღვაწეობას. მისი წრე იმ „ძველი კეთილი დროის“ რომაელს შეჰხაროდა, რომელიც, მისი წარმოდგენით, სიმამაცით, უბრალოებითა და სამართლიანობით გამოირჩეოდა. სციპიონ უმცროსი კარგად გრძნობდა, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რომის სამხედრო ძლიერებისათვის გლეხობას და ისეთი რეფორმის გატარებაზეც კი ოცნებობდა, რომელიც ადრინდელი რესპუბლიკის დროის ურთიერთობას აღადგენდა, მაგრამ თვითონ ისე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სენატის ოლიგარქიასთან, რომ, ცხადია, რაიმე გადამწყვეტი ნაბიჯის გადადგმა არ შეეძლო, მისი ცენზურა, მართალია, სასტიკი ხასიათით განიჭეოდა, მაგრამ ფუფუნების წინააღმდეგ მის ბრძოლას საგრძნობი შედეგები არ მოჰყოლია.

2. სარწმუნოება

რომაელების სხვადასხვა ხალხთან, განსაკუთრებით ბერძნებთან ურთიერთობამ მათ სარწმუნოებაზეც იქონია გავლენა. ბერძნულ მითოლოგიას რომაელები ადრე გაეცნენ და თავისებურად შეითვისეს ღმერთებზე მათი წარმოდგენები. ძველრომაული სარწმუნოება არსებითად ფორმალისტური ხასიათით განიჭეოდა და უმთავრესად წესების ზუსტ შესრულებას მოითხოვდა. როგორც საბერძნეთში, ისე რომში ქურუმთა კასტა არ წარმოქმნილა და გაქვავებული სარწმუნოებრივი დოგმატიზმი არ განვითარებულა. ამიტომ რომაული სარწმუნოების ელინიზაცია არ გამოხატავდა ერთი სახიდან მეორეში გადასვლას, არამედ ტრადიციული რომაული ცნებების ცხოვრების ახალ პირობებთან და ახალ მსოფლმხედველობასთან შეგუებას წარმოადგენდა. ოფიციალური დღესასწაულები და ძველი წესების სისტემა თითქმის ხელშეუხებელი რჩება. ამავე დროს ბერძნული ოლიმპიური პანთეონი თანდათანობით რომაელებშიც პოპულობს ოფიციალურ აღიარებას

და ოლიმპის ღვთაებებთან ერთად რომში ვრცელდება. ბერძნული კულტები და სარწმუნოებრივი პროცესები გალობით, ცეკვითა და თეატრალური წარმოდგენებით. განსაკუთრებული მნიშვნელობა რომაელების სარწმუნოების ისტორიაში პუნიკურ ომებს ჰქონდა. მეორე პუნიკური ომის დროს რომის საზოგადოება ომის ასპარეზზე თითქმის მუდმივი კრიზისების გამო ფრიად სევდიანმა განწყობილებამ მოიცვა. კონსერვატორები რომელ ხალხზე თავდატეხილ ჭირს სარწმუნოებრივი მოვალეობის უგულებელყოფით და დავიწყებით ხსნიდნენ და ძველი სარწმუნოებრივი სულისკვეთების სრულ აღდგენას მოითხოვდნენ. აღდგენილ იქნა, სხვათა შორის, თითქმის სავსებით დაივიწყებული აღთქმა საღვთო გაზაფხულისა ეგრეთ წოდებული სიბილას წიგნების მითითებების მიხედვით. იმავე წიგნების საფუძველზე შემოდებულ იქნა ბერძნების სარწმუნოებრივი ცერემონიალი, რომელიც არსებითად იმაში მდგომარეობდა, რომ ღმერთების კერპებს განსაკუთრებულ ბალიშებზე ათავსებდნენ და მათ წინ მაგიდებს დგამდნენ ხორავით, ე. ი. მათ უხვად უმასპინძლებოდნენ.

ჯერ კიდევ ადრინდელი რესპუბლიკის ეპოქაში რომაელებმა ეტრუსკებისა და ბერძნებისაგან გადმოიღეს ღმერთების გამოსახულებათა გამოკვეთა. მას შემდეგ კი, რაც რომაელებმა დაიპყრეს ბერძნული ქალაქები, რომში გადმოიღეს ბერძნული ღმერთების მრავალი ქანდაკება, რომელთაც ერთგვარი როლი ითამაშეს რომაულ სარწმუნოებაში ანთროპომორფიზმის დამკვიდრებასა და ძველი უსახო ღმერთებისაგან ანთროპომორფულ ღვთაებათა სისტემაზე გადასვლაში.

რომაულ საზოგადოებაში, განსაკუთრებით მის ქვედა ფენებში, რაც უფრო ღრმად იღვამდა ფეხს პესიმიზმი და ერთგვარი სასოწარკვეთილება იმ დიდი მწუხარების გამო, რომელიც ხანგრძლივმა ომებმა წარმოქმნა, მით უფრო ვრცელდებოდა თავისებური აღმოსავლური ორგიასტული კულტები. ალბათ, მათში ეძებდა თავდავიწყებას მკაცრი სინამდვილით გულმოკლული ნაწილი საზოგადოებისა. მეორე პუნიკური ომის დასასრულს იმავე სიბილას წიგნების საფუძველზე რომში შემოიღეს კულტი ღმერთების დიდი დედისა, რომელსაც მცირე აზიაში რეასა და კიბელას სახელით სცემდნენ თაყვანს. იგი მიჩნეული იყო ღმერთების დედად და ყოველგვარი სიცოცხლის დასაბამად. მის სიმბოლოდ ითვლებოდა მეტეორიტი, რომელიც წინათ მცირე აზიის ქალაქ პესინუნტში იდო და მეორე რომში გადაიტანეს. ამ სიმბოლოს გადატანას რომში დიდი ზემოთ შეხვდნენ და პალატინზე, ექტორიის ტაძარში მოათავსეს. მის პატივსაცემად ბერძნული წესის მიხედვით ყოველწლიურად იმართებოდა ასპარეზობა. ფართოდ ყოფი-

ლა გავრცელებული რომში აგრეთვე ბერძნული დიონისეს კულტიც, რომელსაც სარწმუნოებრივი რეაქცია მოჰყოლია და რომლის წინააღმდეგ რომის სენატს განსაკუთრებული ღონისძიებისათვის მიუძღარათ: მას 186 წელს გამოუცია სპეციალური დეკრეტი ბაკხანალებზე და ისინი აუკრძალავს როგორც რომში, ისე იტალიაში.

მაგრამ მართო უცხო კულტების შეთვისება როდი ახასიათებს ამ დროის რომაელების სარწმუნოებრივ შემცენებას. რომაელთა საზოგადოების მალალ ფენებში ვრცელდება აგრეთვე ბერძენი ფილოსოფოსების მიერ, გამოთქმული მოსაზრებები სარწმუნოებრივ საკითხებზე. სხვათა შორის, ლათინურ ენაზე გადათარგმნეს ბერძენი ფილოსოფოსის ევგემერის თხზულება — „სადეთო ქრონიკა“ (III ს.) ევგემერი ცდილობდა რაციონალისტურად განემარტა ღმერთებისა და სარწმუნოების წარმოშობა. ის მოუთხრობდა, რომ პანქეას კუნძულზე ყოფნის დროს აღმოაჩინა წარწერა, რომელშიც გადმოცემული იყო კაცობრიობის ისტორია და ჩამოთვლილი იყო კრონოსისა და ზევსის საქმენი. ევგემერისათვის ღმერთები ან ბუნების მარადიული ძალებია და ციური მნათობები, ანდა თავისი მოღვაწეობისათვის გაღმერთებული ადამიანები, როგორც ოდესღაც იყენენ ზევსი, პერა და სხვ. პანქეას მკვიდრნი, ევგემერით ისეთ თემს შეადგენდნენ, რომელსაც მოსახლეობის ყველაზე მეტად განვითარებული თემი — ქურუმები ხელმძღვანელობდნენ. ამ თემის სხვა ორ კლასს მეომრები და მიწათმოქმედნი შეადგენდნენ: მიწა სახელმწიფოს საკუთრებას წარმოადგენს, მაგრამ წარმოება და განაწილება საზოგადოებრივ კონტროლს ემორჩილება. ევგემერის მოძღვრებას რომშიც ბევრი მიმდევარი გასჩენია.

3. რომაული დრამისა და სანახაოვანთა წარმოშობა.

პირველი რომაული პოემატი

რომაული სახალხო დრამის ჩანასახები წარმოიქმნა ადგილობრივად სხვადასხვა დღესასწაულის შესრულების ნიადაგზე და, მეორე მხრივ, მის განვითარებაზე გავლენა მოახდინა მეზობელმა ხალხებმაც. სხვადასხვა დღესასწაულზე გამოდიოდა გადაცემული მონაწილეების პროცესიები. წარმოებდა თავისებური დიალოგური იმპროვიზაცია. მაგრამ ყოველივე ეს არსებითად დრამის მხოლოდ მკრთალი ჩანასახი იყო. შემონახული ცნობების მიხედვით, ძვ. წ. 364 წელს რომში პირველად მოაწყვეს ეგრეთ წოდებული „სცენური თამაშობანი“, რომელთა მიზანი ეპიდემიის გამო „ღვთაებრივი რისხვის“ თავიდან აცილება ყოფილა: ეტრურიიდან მოუწვევიათ მროკავები, რომლებიც მიმუტრ

ცეკვებს ასრულებდნენ. ცნობილია, რომ მიმი ისეთ თამაშს წარმოადგენდა, რომელიც გამოსახავდა არა პოლიტიკურსა და სოციალურ მოტივებს, არამედ ყოველდღიური ცხოვრების სასეირო ამბებს. დრამატულ წარმოდგენათა ძირითად სახეს კი ატელანები წარმოადგენდნენ. ისინი ეტრურიაში წარმოიქმნა და საკულტო მოქმედებასთან იყო დაკავშირებული. სცენური თამაშის ეს სახე ოსკებმა განავითარეს და თვით ტერმინი „ატელანი“ კამპანიის ქალაქის ატელას სახელისგან მომდინარეობს.

რას წარმოადგენდა ატელანი? ის იყო თავისებური ფოლკლორული დრამა, რომელსაც არა პროფესიონალი მსახიობები, არამედ მოხალისენი ასრულებდნენ და რომელმაც დიდხანს შეინარჩუნა კარნავალური თავისუფლება. ამ მხიარული პიესების შინაარსი სოფლისა და პატარა ქალაქების ცხოვრებიდან იყო ამოღებული და თავდაპირველად ისინი ექსპრომტად სრულდებოდა. მთავარ როლებში დამახასიათებელი ნიღბებით ერთი და იგივე ტიპები გამოდიოდნენ: გაუმაძღარი ტუტუცი, კუდაბზიკა ჩერჩეტი, სასაცილო მოხუცი და სწავლული შარლატანი — კუზიანი გაიძვერა.

ძველ რომში იმართებოდა აგრეთვე სხვადასხვა სახის სანახაობანი, და შეჯიბრებები: დოლი ეტლებზე, სირბილი, ჭიდაობა, მუშტი-კრივი და სხვ. ასეთ სანახაობებს ჩვეულებრივ ავენტინისა და პალატინის გორაკებს შორის მდებარე ხეობაში აწყობდნენ, სადაც ოდესღაც, თითქოს, რომაელებმა საბინელი ქალები გაიტაცეს. რომაელები მაყურებლებისათვის ფიცარნაგებს ალაგებდნენ, რასაც სანახაობის დამთავრების შემდეგ იღებდნენ. ასე წარმოქმნილა რომში ცირკი. ცირკის სანახაობებს რომის საზოგადოებრივ განვითარებასთან დაკავშირებით თანდათან ფართო ხასიათი მიუღია და მოსახლეობის ტრადიციული გართობის მთავარი ფორმა გამხდარა.

ცირკის სანახაობათა გვერდით გაჩენილა სხვა სანახაობებიც, რომლებიც შემდგომში რომის ამფითეატრში სრულდებოდა. ამ სისხლიან სანახაობათა სამარცხვინო განსახიერებას გლადიატორებისა და მხეცების ორთა ბრძოლა წარმოადგენდა. არსებობს საფუძველი ვიგულისხმობთ, რომ ეს ჩვეულება რომაელებმა ეტრუსკებიდან გადმოიტანეს და მას უკიდურესი ფორმა მისცეს. უნდა ვიფიქროთ, რომ მას თავდაპირველად სულის მოსახსენიებელი კულტის ხასიათი ჰქონდა: მიცვალებულთა საფლავებზე ტყვეებს აიძულებდნენ ერთმანეთს სასიკვდილოდ შებრძოლებოდნენ. შემდგომ დროში კი რომის გაბატონებული წრეები ასეთ სისხლიან სანახაობებს დეკლასირებული და დემორალიზებული ბრბოს გასართობად ამფითეატრში აწყობდნენ. არ-

სებობს ცნობა, რომ გლადიატორთა ბრძოლა რომში პირველად ძმებმა ბრუტუსებმა მოაწყეს 254 წელს მამის დაკრძალვის დროს. მაშინ ორთაბრძოლაში გლადიატორთა სამი წყვილი იღებდა მონაწილეობას, 216 წელს — 22 წყვილი, 200 წელს — 25 და 183 წელს — 60 წყვილი. ასე თანდათან იზრდებოდა სასიკვდილო ბრძოლაში მონაწილე გლადიატორთა რიცხვი. გლადიატორებად გამოჰყავდათ მისჯილი ბოროტმოქმენდი, ტყვეები და დამნაშავე მონები. მათ განსაკუთრებით წვრთნიდნენ და ამზადებდნენ ამფითეატრში „ლამაზი“ ბრძოლისათვის. მეორე საუკუნის შუალედიდან ასეთი სანახაობანი რომაელების ისეთ გართობად გადაიქცა, რომ ვერც ერთი პოლიტიკური მოღვაწე, რომელიც მიზნად პოპულარობის მოპოვებას ისახავდა, მათ მოწყობას გვერდს ვერ უვლიდა, პირიქით, საკუთარ ხარჯებსაც კი იღებდა.

ამავე პერიოდში ისახება რომაული ეპიკური პოეზია, კომედია და ლირიკა. რომაელი პოეტები ბერძნული ლიტერატურის კლასიკურ ნიმუშებს ბაძავდნენ, თუმცა ხშირად რომაულ სიუჟეტებს ეხებოდნენ. პირველ რომაელ პოეტად ითვლება ლივიუს ანდრონიკუსი. ის ტარენტელი ბერძენი იყო და სხვა ტყვე-მონებთან ერთად 272 წელს რომში მიიყვანეს. იქ მისი ბატონი გამხდარა ვინმე ლივიუს სალინატორი, რომლის შვილებსაც იგი ასწავლიდა და, როცა მონობისაგან განთავისუფლებულა, პატრონის სახელი მიუღია — ლივიუს ანდრონიკუსი. ამის შემდეგ იგი არსებითად მასწავლებლობას განაგრძობდა. ლივიუს ანდრონიკუსმა პირველმა გააცნო რომაელებს ბერძნული მხატვრული ლიტერატურა: ლათინურად თარგმნა „ოდისეა“. მართალია, თარგმანის ენა მძიმე იყო, მაგრამ რომაელ ახალგაზრდობას, რომელსაც 12 დაფის კანონების გარდა სხვა საკითხავი წიგნი არ გააჩნდა, ლათინურ ენაზე ახალი ნაწარმოები გაუჩნდათ. ორი საუკუნის განმავლობაში ლივიუსის მიერ თარგმნილი „ოდისეა“ სასკოლო წიგნად ითვლებოდა და რაც მთავარია, ის იყო რომაული ლიტერატურის პირველი ძეგლი. საყურადღებოა, რომ „ოდისეას“ თარგმანში ღმერთების ბერძნული სახელები რომაული ფორმით არის მოცემული: მუზას კამენა ეწოდება, ჰერმესს — მერკური და კრონოსს — სატურნი.

მაგრამ მართო ახალგაზრდობაზე კი არ იქონია გავლენა ლივიუსმა როგორც ხელოვანმა, არამედ მთელ რომაელ ხალხზე. 240 წლიდან დაწყებული იგი მუშაობს რომის სცენისათვის და ამუშავებს ბერძნულ ტრაგედიებსა და კომედიებს. ამ წელს, პირველი პუნიკური ომის დასრულების შემდეგ, რომში განსაკუთრებული ზემოთ აღინიშნა „რომაული ასპარეზობის“ დღესასწაული, რომელზეც რომაელების მოკავშირე სირაკუზის ტირანი პიერონიც კი მოიწვიეს. ამ დღესასწაულზე პირველად შესრულდა ნამდვილი სცენური წარმოდგენები. ლივიუსმა სცენისათვის ლათინურად გადააკეთა ბერძნული ტრაგედიები და კო-

მედიები, რომელთა დადგმა მასვე დაეკისრა. ლივიუსმა რომაელებს გააცნო ეგრეთ წოდებული ახალატიკური კომედია. ამ ჟანრის კომედია უფრო გასაგები და მისაწვდომი იყო იმ დროის რომაელებისათვის, ვიდრე არისტოფანეს საზოგადოებრივ პოლიტიკურად გამახვილებული კომედია. ლივიუსის კომედიას „მოსასხამის კომედიას“ უწოდებდნენ, ვინაიდან მსახიობები მოსასხამებს ატარებდნენ. ლივიუსის კომედიებისაგან თითქმის არაფერია შემონახული.

ლივიუსის მიერ გადაკეთებული ტრაგედიებიდან დარჩენილია 32 სალექსო სტრიქონი და რამდენიმე ტრაგედიის სათაური. მათი შინაარსი უმთავრესად ტროას თქმულებათა ციკლთან უნდა იყოს დაკავშირებული: „აქილევსი“, „ტროას ცხენი“, „ანდრომაქა“ და სხვ. უფრო საფიქრებელია, რომ ამ მხრივ ნიმუშად მას ევრიპიდეს ტრაგედიები ჰქონდა მიჩნეული, რომლის შემოქმედება მისი თანამედროვე რომაული საზოგადოებისათვის უფრო გასაგები იყო.

ანდრონიკუსის უმცროსი თანამედროვე იყო გნეიუს ნევიუსი. უფრო სარწმუნო ცნობით, ის კამპანიის მკვიდრი იყო. როგორც ჯარისკაცი, ნევიუსი მონაწილეობას იღებდა პირველ პუნიკურ ომში.

ბერძნული პოეზიის რომაულ ნიადაგზე გადმონერგვამ რომაულ დემოკრატიულ ფენებში თავისებური ოპოზიცია გამოიწვია და ამ დემოკრატიული ხაზის საუკეთესო წარმომადგენელი ლიტერატურაში ნევიუსი იყო.

პირველი პუნიკური ომის დამთავრების შემდეგ, 235 წელს, რომში ნევიუსმა დადგა თავისი პირველი პიესები. მან, მართალია, ბერძნული ტრაგედიების გადაკეთებით დაიწყო, მაგრამ იგი წინააღმდეგი იყო მარტო ბერძნული ორიგინალით გატაცებისა და რომაულ სიუჟეტზე შექმნა საკუთარი ტრაგედიები. ამ ტრაგედიებს „პრეტექსტები“ ეწოდება, ვინაიდან მსახიობებს ეცვათ არა ბერძნული, არამედ რომაული ტანსაცმელი — პრეტექსტა — მეწამული არშიით შემოვლებული რომაული ტოგა. ნევიუსი ბერძნული გავლენის საწინააღმდეგოდ თავის ტრაგედიებში რომაული ისტორიის შემთხვევებს ეხებოდა და ორიგინალური რომაული დრამის შექმნით აშკარად ცდილობდა თავის თანამოქალაქეებში პატრიოტიზმის გაღვივებას. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა მისი ორი პიესა: — „რომულუსისა და რემის აღზრდა“ და „კლასტიდიუმი“. უკანასკნელში იგი მხატვრულად აღწერს 222 წელს რომაელი სარდლის მარცელუსის გალებზე ბრწყინვალე გამარჯვებასა და მათი ქალაქის — კლასტიდიუმის აღებას.

ნევიუსის ყველაზე ორიგინალური მხატვრული მიღწევაა მისი ისტორიული ეპოსი „პუნიკური ომი“. იგი პირველ პუნიკურ ომს ეხება,

რომლის მონაწილე თვითონ პოეტი იყო. ამ ეპოსს ისტორიოგრაფიის მიმოხილვისას უფრო ვრცლად შევეხებით.

ნევიუსის ტალანტი ძლიერად გამოვლინდა მის კომედიებში. მართალია, მათგან მხოლოდ მოკლე ფრაგმენტებია შემონახული, მაგრამ ეს მცირე ნაშთიც ურთგვარ საშუალებას გვაძლევს მათ გასათვალისწინებლად. ბერძნული პიესების რომაულ სინამდვილესთან შეფარდებისას ნევიუსმა პარველმა გამოიყენა მათი „კონტამინაცია“, ე. ი. ორთუ სამ ბერძნულ კომედიას ის ერთ რომაულში აერთიანებდა. თავის კომედიებში ნევიუსი მოურიდებლად ამხელდა რომის გაბატონებული წრეების გარყვნილებასა და თავაშვებულობას. იგი თანაუგრძნობდა მონების მძიმე ხვედრს და გაბედულად გამოსახვდა პლებეების ღარიბი ფენების სულისკვეთებას. ნევიუსი არ ერიდებოდა დიდი სახელმწიფო მოღვაწეების აბუჩად აგდებასაც, განსაკუთრებით დასცინოდა სციპიონ აფრიკელს, თავს ესხმოდა აგრეთვე კონსულებს, მეტელუსებს, რის გამოც 206 წელს კონსულმა ცეცელიუს მეტელუსმა პოეტი საპყრობილეში ჩასვა, საიდანაც იგი სახალხო ტრიბუნმა გაათავისუფლა. მაგრამ ნევიუსი აიძულეს დაეტოვებინა რომი. იგი გარდაიცვალა ქალაქ უტიკაში, როცა მას რომაელი ჯარის მიერ ალყა ჰქონდა შემორტყმული.

ნევიუსის დემოკრატიული ოპოზიციური ხაზის გამგრძელებელი კომედიების დარგში იყო იმ ეპოქის გამოჩენილი კომედიოგრაფი ტიტე პლავტე (254—184 წწ.).

იგი დაიბადა უმბრიის ქალაქ სარსინაში. ახალგაზრდობაში იგი როგორც მრავალი სხვა, რომში გადასულა და ლუკმაპურის მოსაპოვებლად თეატრში მსახურად დამდგარა. შემდეგ მოგზაურობა დაიწყო და ბედი ვაჭრობის წარმოებაშიც სცადა, მაგრამ ამ ასპარეზზე წარმატებას ვერ მიაღწია. ტიტე პლავტემ ქონება დაკარგა და კვლავ რომში დაბრუნდა, სადაც უსახსრობის გამო იძულებული გახდა ერთ მეწისქვილესთან ქირით დამდგარიყო და წისქვილის ქვა ეტრიალებინა, ასეთი მძიმე პირობების მიუხედავად, პლავტე თავისუფალ დროს კომედიების წერას ანდომებდა და მათ გაყიდვას ახერხებდა. მისი შემოქმედებისათვის უდავო მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, რომ მოგზაურობის დროს იგი ხვდებოდა და ეცნობოდა იტალიის მოსახლეობის სხვადასხვა ფენის ადამიანებს. პლავტეს კომედიები ახალატიკური კომედიის გავლენას ამჟღავნებს და ყოფაცხოვრებითი ხასიათი აქვს. მის გმირებს ბერძნული სახელები ჰქვიათ და კომედიის მოქმედება ბერძნულ ქალაქებში მიმდინარეობს. მაგრამ ამასთან ერთად, კომედიებში უდავოდ იგრძნობა ცოცხალი გამოძახილი რომაული სინამდვილისა. მისი კომედიების საფუძველი ჩვეულებრივად სამიჯნურო.

ინტრიგებია. მათში ყოველთვის მონაწილეობენ მესუფრია (პარასი-ტი) და მაქანკალი, დიდი როლი აქვთ მიკუთვნებული აგრეთვე მონებს, საერთოდ, პლავტეს ნაწარმოებებში, რომლებიც ფრიად ცოცხალი ენით არის დაწერილი, მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი მე-ვახშეობის ბნელი მხარეების მხილებას, ფუფუნებისა და ოჯახის პატ-რიარქალურ საფუძველთა გახრწნის დაგმობას. თუ რამდენად მოსწონ-დათ მაყურებლებს პლავტეს ნაწარმოებებში მოცემული შეუდარებე-ლი კომიკური სიტუაციები, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ იტალიური ვაწებოს მხატვრობაში გვხვდება პლავტეს კომედიების პერსონაჟები. ყურადღე-ბის ღირსია, რომ პლავტეს ყველა კომედია მთავარი გმირებისათვის კეთილად მთავრდება. პლავტეს მიაწერენ 130 კომედიას, მაგრამ ჯერ კიდევ ძველად სწავლულმა კრიტიკოსმა ვარონმა პლავტეს უდავო ქმნილებად 21 კომედია აღიარა. საერთოდ, ჩვენამდე სრული სახით მოაღწია პლავტეს 20 კომედიამ, ერთის ნაწყვეტებმა და რამდენიმეს მხოლოდ სახელებმა. მათ შორის განსაკუთრებით ცნობილია „ამ ფიტრონი“, „ქილა“, „მკვეხარა მეომარი“ და სხვ.

როგორც ვიცით, მეორე პუნიკური ომის პროცესში კართაგო და-მარცხდა და რომი ხმელთაშუა ზღვის აღეშო უძლიერეს სახელმწიფოდ იქცა. ამან გავლენა მოახდინა რომაელი საზოგადოების პოლიტიკურ ცხოვრებაზე, მმართველი არისტოკრატის ერთი ნაწილი შინაგანი და საგარეო პოლიტიკის საკითხებში უფრო ზომიერი მიმართულების გა-მომსახველად გვევლინება და რომის გარშემო დაქვემდებარებული სახელმწიფოების სისტემის წარმოქმნით კმაყოფილდება. ასეთი იყო ზოგადად სციპიონ აფრიკელი უფროსი და მისი გარემოცვა. სავაჭრო-სავაზო წრეებთან დაკავშირებული საზოგადოების მეორე ნაწილი კი აგრესიული საგარეო პოლიტიკისა და დაპყრობილი ტერიტორიების რომის პროვინციებად გარდაქმნის მომხრე იყო. ამ ჯგუფს კატონ უფროსი და მისი მიმდევრები მეთაურობდნენ.

სციპიონის წრის იდეებმა თავისი გამოსახულება პოეტის ქვინტუს ენიუსის შემოქმედებაში პოვა. ენიუსი (239—169 წწ.) წარმოშობით კალაბრიის ქალაქ რუდიედან იყო; იგი სამშობლოში დაეუფლა სამ ენას — ბერძნულს, ლათინურსა და ოსკურს და, საფიქრებელია, რომ ტარენტოში შეისწავლა ბერძნული ლიტერატურა და ფილოსოფია. მან მონაწილეობა მიიღო მეორე პუნიკურ ომში. ერთ დროს იგი ცენტურიონად მსახურობდა კუნძულ სარდინიაზე. აქ გაიცნო მან კა-ტონ უფროსი და მისი გავლენით 204 წელს რომში გადასახლდა. ამ დროიდან იგი უმეტესად რომში ცხოვრობდა და ეწეოდა მასწავლებ-ლობასა და ლიტერატურულ მოღვაწეობას. რომში მან რომაელი მო-ქალაქის უფლებები მოიპოვა და სციპიონის წრეს დაუახლოვდა. ამ წრის ზეგავლენით იგი ეწეოდა ბერძნული ლიტერატურისა და ფი-

ლოსოფიის პროპაგანდას და ხოტბას ასხამდა რომელი სამხედრო არისტოკრატის გმირობას. მან დაწერა რამდენიმე ტრაგედია და კომედია. მისი შემოქმედება გამსჭვალულია ელინისტური მოტივებით. მან პირველმა შეიტანა რომაულ ლიტერატურაში ბერძნული პევზამეტრი. თავის ტრაგედიებში ენიუსი, ისე როგორც ლივიუს ანდრონიკუსი, ცნობილ ბერძენ ტრაგიკოს ევრიპიდეს ბაძავდა, თუმცა ნევიუსის მსგავსად, პრეტექსტებსაც თხზავდა. როგორც კომედიოგრაფოსი, ენიუსი პლავტეს ვერ შეედრებოდა, მაგრამ მისი ტრაგედიები ძალიან მოსწონდათ. მართალია, მისი ტრაგედიები მთლიანად არ შემონახულა. მაგრამ დარჩენილი ფრაგმენტები ენიუსის, როგორც ტრაგიკოსის, დიდ ხელოვნებაზე მეტყველებს. სხვათა შორის, შემონახულია კასანდრას მონოლოგი ტრაგედია „ალექსანდროსიდან“ და დიდი ტრაგიკული ძალის გამომსახველი მონოლოგი ანდრომაქასის ტრაგედია „ანტრომაქა — ტყვექალიდან“. ენიუსს გადაუკეთებია ევრიპიდეს ტრაგედია „იფიგენია ავლიდში“. ხოლო მისი დრამატურგიული შემოქმედების მწვერვალია ტრაგედია „მედეა“, რომლის მხოლოდ პროლოგი და რამდენიმე ტაეპია შემონახული. მისი შემოქმედება მარტო თეატრით არ განისაზღვრებოდა. იგი დიდ ყურადღებას უთმობდა აგრეთვე „სატურებს“. სიტყვა „სატურა“ საკუთრივ „ნაირი ხილით სავსე ლანგარს“ ნიშნავდა, გადატანითი მნიშვნელობით კი — „ნარევს“. სატურებს უწოდებდნენ სხვადასხვა ხასიათის ლექსებს. მათ მიაკუთვნებდნენ ზღაპრებს, იგავებს, ეპიგრამებს, პაროდიებს, ლეგენდებს, ფილოსოფიურ ლექსებს. ენიუსის მიერ შეთხზულ სატურთა შორის გვხვდება ფილოსოფიური „დავა სიცოცხლესა და სიკვდილს შორის“. პარასიტის კომიკური სახე და ეზოპეს იგავ-არაკის — „ქოჩრიანი ტორთლას“ მშვენიერი ლექსით გადაღება. პროზად გადაუკეთებია ენიუსს აგრეთვე ევგემერის „საღვთო ჩანაწერი“. ენიუსის მთავარ ნაწარმოებად კი ითვლება „მატიანე“, ანტიკური გაგებით იგი წარმოადგენდა 18 წიგნად დაყოფილ დიდ პოემას, რომლისაგანაც დაახლოებით 600 სალექსო სტრიქონია შემონახული. ამ პოემის ზოგადი დახასიათება ისტორიოგრაფიის მიმოხილვაში იქნება მოცემული.

ქვ. წ. II საუკუნის პირველი ნახევრის რომაული დრამატურგიის გამოჩენილი წარმომადგენლები იყვნენ აგრეთვე ცეცილიუსი და ტერენციუსი.

ცეცილიუსი დაიბადა ცისალპების გალიის ინსუბრების მხარეში. ახალგაზრდობაში იგი მონად მსახურობდა ერთი რომაელის ოჯახში, ხოლო შემდეგ პატრონმა იგი მონობისაგან გაათავისუფლა და მისცა თავისი სახელი — „ცეცილიუსი“, მაგრამ ამასთან ერთად, მას მეტსახელიად თავისი სახელიც — სტაციუსი შეუწარმოებია. მისი კომედიებიდან ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ ორმოციოდე სათაურმა და სა-

მასამდე ფრაგმენტმა. ბერძნული კომედიების თარგმნისას ცეცილიუსი მათ ისეთი სახით გადაკეთებას ცდილობდა, რომ კომიზმის ელემენტები გაეძლიერებინა. მაგრამ, როგორც ჩანს, დიდი წარმატებისათვის ვერ მიუღწევია.

ტერენციუსი დაიბადა კართაგოში და აქედან არის წარმომდგარი მისი მეტსახელი — აფრიკელი. სიკვამლეში ტერენციუსი მონად ჩავარდნია ხელში რომაელ სენატორს — ტერენციუს ლუკანუსს, რომელსაც თავიდანვე ყურადღება მიუქცევია მისი სილამაზისა და იშვიათი ნიჭისათვის. სენატორმა ტერენციუსს კარგი განათლება მისცა და შემდეგ გაათავისუფლა. მომავალმა დრამატურგმა თავისი პატრონის სახელი მიიღო. რომში ტერენციუსი დაუახლოვდა წარჩინებულ საზოგადოებას, განსაკუთრებით სციპიონ უმცროსს და მის მახლობელ პირს — ლელიუსს და ლიტერატურულ მოღვაწეობას შეუდგა.

თავის შემოქმედებაში ტერენციუსმა გამოხატა ელინოფილური გრძნობით გატაცებული რომაელი არისტოკრატის იდეები. ამ ნიდაგზე მისმა მტრებმა ხმა გაავრცელეს, თითქოს წარჩინებული პირები ესმარებოდნენ მას კომედიების წერაში, რაც, როგორც ჩანს, ტერენციუსს დიდად არ აწუხებდა. ტერენციუსი რომიდან საბერძნეთში გაემგზავრა და 159 წელს იქ გარდაიცვალა.

ტერენციუსს სულ ექვსი კომედია დაუწერია: „კუნძულ ანდროსის მკვიდრი“, „დედამთილი“, „თავის თავის მაწვალეზელი“, „საჭურისი“, „ფორმიონი“ და „ძმები“. იგი მიზნად ისახავდა ეჩვენებინა რომაელებისათვის ახალატიკური კომედიის ბრწყინვალე ნიმუშები, ამიტომ ოთხი თავისი კომედიისათვის მას მენანდრე გადაუკეთებია და მხოლოდ ორისათვის მიუმართავს აპოლოდორეს კომედიებისათვის. მისი კომედიები შესრულებისა და ენის მხრივ სანიმუშოდ ითვლება.

შემომოხსენებული პოეტების შემოქმედება და სციპიონების წრის ელინოფილობა ძველრომაული ზნე-ჩვეულების დამცველი არისტოკრატის ნაწილის მკაცრ ოპოზიციას იწვევდა. ამ მიმართულების დამოჩენილი იდეოლოგი იყო ჩვენთვის უკვე ცნობილი მარკოზ პორციუს კატონ უფროსი. ზედმეტი არ იქნება, მოკლედ მოვიგონოთ მისი მოღვაწეობა. კატონი დაიბადა 234 წელს ტუსკულუმში, მონაწილეობა მიიღო არა მარტო მეორე პუნიკურ ომში, არამედ სხვა გვიანდელ ომშიც. თუ სციპიონ ემილიანე საგარეო პოლიტიკაში უფრო ზომიერი ხაზის მომხრე იყო, კატონი აშკარა აგრესიული პოლიტიკის დამცველად გამოდიოდა. ჩვენ ვიცით, რომ სენატში იგი დაბეჯითებით მოითხოვდა კართაგოს სრულ განადგურებას.

კატონი, როგორც ცხოვრების ძველრომაული წესების თავგამოდებული დამცველი, ებრძოდა იმ ფუფუნებას, რამაც აღმოსავლეთის

გავლენით ფართო გავრცელება მოიპოვა რომის არისტოკრატიულ წრეებში.

კატონი მრავალმხრივ განვითარებული ადამიანი იყო: კარგი ორატორი, სოფლის მეურნეობის სპეციალისტი, გამოცდილი სარდალი, ისტორიკოსი და სამართლისმცოდნე.

როგორც ორატორმა, მან შეისწავლა მჭევრმეტყველების თეორია და პირველმა შეადგინა „რიტორიკა“, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია.

ტრაქტატს მიწათმოქმედების შესახებ ჩვენ ზემოთ უკვე გავცანით და გავითვალისწინეთ მისი ისტორიული მნიშვნელობა. ეს ტრაქტატი ჩვენამდე მთლიანად მოღწეული პირველი პროზაული ნაწარმოებია რომის ლიტერატურაში. ამას გარდა, საყურადღებოა ის, რომ კატონი თავის ვაჟს თვითონ ასწავლიდა და, გრძნობდა რა აღზრდის ძველრომაული სისტემის შეუსაბამობას სამეურნეო და პოლიტიკურ მოთხოვნილებებთან, რამდენიმე სახელმძღვანელო შეადგინა, რომლებიც ახალგაზრდა რომაელისათვის საჭირო ცნობათა კრებულს, თავისებურ ენციკლოპედიას წარმოადგენდა. საგულისხმებელია, რომ ასეთ კრებულში კატონმა თავი მოუყარა ცნობებს აგრონომიის, მედიცინის, მჭევრმეტყველების, სამხედრო საქმის და იურისპრუდენციის დარგებიდან და ასე წარმოიქმნა პირველი რომაული ენციკლოპედია. სამწუხაროდ, მისი მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწყვეტებია შემონახული. ანტიკურმა მწერლებმა მისი ტრაქტატიდან რამდენიმე აფორიზმი შემოგვინახეს. დავასახელებთ ზოგიერთს: „სიზარმაცე ყველა ნაკლის დედაა“; „დაეუფლე საგანს, სიტყვები თავისთავად მოვა“; ბერძნებს, კატონის თქმით, სიტყვები ტუჩებიდან სდით, რომაელებს კი გულიდან. კატონის ენა მხატვრულია, მასში ხშირად გვხვდება არქაული გამოთქმები.

კატონის დამსახურებას რომაულ ისტორიოგრაფიაში ქვემოთ შევხვებით. კატონი 149 წელს გარდაიცვალა ისე, რომ ვერ მოესწრო კართაგენის განადგურებას, რასაც იგი ასე დაჟინებით მოითხოვდა.

4. ისტორიოგრაფია

ხანგრძლივმა ომებმა და მასთან დაკავშირებულმა მოვლენებმა რომაელების მოწინავე საზოგადოებაში სხვა მომენტებთან ერთად წარმოიქმნა და გაამახვილა ინტერესი რომის სახელმწიფოს წარსულისადმი. დაიბადა მოთხოვნილება, გაერკვიათ, თუ რას წარმოადგენდნენ წარსულში რომაელები, როგორ წარმოიშვა რომი, როგორ განვითარდა დროთა მსვლელობაში მისი საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრება და როგორ ვითარდებოდა მისი ურთიერთობა

მეზობელ ქვეყნებთან. ამ დარგში მათი პირველი მასწავლებლები ბერძენი მწერლები და ისტორიკოსები იყვნენ, რომელთა გავლენა განხილულ პერიოდში განსაკუთრებით იგრძნობოდა. მაგრამ ამ მხრივაც რომაელების ცხოვრების თავისებური გამოვლენა იმაში მდგომარეობდა, რომ ამ საკითხის გარკვევას, პირველ რიგში, რომაელმა პოეტებმა მოჰკიდეს ხელი.

უკვე ვთქვით, რომ ნევიუსმა ლექსად აღწერა პირველი პუნიკური ომი (264—241 წწ.), რომლის მონაწილაც თვითონ იყო. თავის პოემას იგი იწყებს ტროას დაღუპვიდან, მოგვითხრობს ენეას მოგზაურობასა და იტალიაში მისვლის შესახებ, გადმოგვცემს თქმულებას რომულზე, რომელსაც იგი ენეას შვილიშვილად თვლის და აგვიწერს პირველი პუნიკური ომის მსვლელობას. პლები ნევიუსისათვის დამახასიათებელია ის რომ იგი თავის პოემაში ხშირად ლაპარაკობს არა წინამძღოლების გმირობაზე, არამედ უბრალო მეომრების მოქმედებაზე. ნევიუსის პოემიდან მხოლოდ მცირე ფრაგმენტებია შემონახული.

მეორე პოეტის, ქვინტუს ენიუსის ნაწარმოებთა შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ისტორიული ეპოსი „მატიანე“, რომელიც მან სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში დაამთავრა. ის ტროას ამბებით იწყება და მთავრდება პოეტის თანამედროვე მომენტიტ.

პირველი პროზაული ნაწარმოები რომის წარსულის შესახებ დავითოვა ბერძნულ ენაზე კვინტუს ფაბიუს პიკტორმა (III ს. ბოლო). იგი იყო წარჩინებული რომაელი, კონსულარი და პონტიფიკი. პიკტორი მონაწილეობდა ჰანიბალთან ომში. როცა კანესთან ბრძოლის შემდეგ რომაელების მდგომარეობა თითქმის უნუგეშო იყო, დელფოში გაგზავნეს დელეგაცია პიკტორის მეთაურობით, რომელსაც მისინსვან გარკვეული მითითება და რჩევა უნდა მიეღო. პიკტორმა თავისი მოციქულობით ხელი შეუწყო რომის ბერძნულ ორაკულთან დაკავშირებას, ხოლო ჰანიბალთან ომის ბედნიერად დამთავრების შემდეგ მან ბერძნულ ენაზე დაწერა რომის ისტორია. მისი თხზულება „მატიანედ“ იწოდება, ვინაიდან მასში გადმოცემულია ყოველწლიური ამბები. ის იტალიაში ენეას მოსვლიდან იწყება და მეორე პუნიკური ომის მსვლელობის აღწერით მთავრდება. როგორც ჩანს, პიკტორი კარგად იცნობდა ბერძნულ წყაროებს, მაგრამ დიდ ყურადღებას აქცევდა ლათინურ წყაროებსაც. ფართოდ უსარგებლია მას აგრეთვე პონტიფიკების ჩანაწერებით, ზეპირი თქმულებებითა და კერძო ოჯახების არქივებით. პიკტორი რომაული ანალისტიკის ფუძემდებლად არის მიჩნეული და როგორც თვითონ, ისე მისი უახლოესი გამგრძელებლები ჩვეულებრივად უფროს ანალისტებად იწოდებიან.

უფროს ანალისტებს მიაკუთვნებენ აგრეთვე კატონ უფროსი (234—149 წწ.). მან ლათინური პროზით პირველმა დაწერა რომის

ისტორია. მისი „საწყისები“ შეიცავდა რომის ისტორიას მისი დაარსებიდან. მართალია, ნაშრომის მხოლოდ ფრაგმენტებია შემონახული, მაგრამ სხვა ისტორიკოსების ცნობებიდან ჩანს, რომ მას ორი ძირითადი მომენტი ახასიათებდა: ეხებოდა ის არა მარტო რომს, არამედ იტალიის სხვა ქალაქებსაც. მეორე მხრივ, იგი ნაკლებად იხსენიებდა ცალკეულ მოღვაწეთა საკუთარ სახელებს და მათი თანამდებობის აღნიშვნით კმაყოფილდებოდა („კონსული“, „ტრიბუნი“). იტალიის ქალაქთა გაშუქებისას კატონს ფართოდ უსარგებლია ბერძნული წყაროებით. მისი თხზულება 7 წიგნისაგან შედგება. პირველი სამი წიგნი ვრცლად ეხება ბერძნულსა და ადგილობრივ ლეგენდებს ადრინდელი რომისა და იტალიის სხვა ქალაქების შესახებ; მეოთხე და მეხუთე წიგნებში მოთხრობილია პუნიკური ომების მსვლელობა, ხოლო მეექვსესა და მეშვიდეში — ამბები 149 წლამდე. ამასთან, ჩვენ ვიცით, რომ კატონის მთლიანად შემონახული ტრაქტატი მიწათმოქმედების შესახებ რომის აგრარული ისტორიის შესწავლის პირველხარისხოვან წყაროს წარმოადგენს, ამიტომ შეგვიძლია მას ლათინური ისტორიული თხრობის ფუძემდებელი ვუწოდოთ და რომაულ ისტორიოგრაფიაში საპატიო ადგილი მივაკუთვნოთ.

უფროს ანალისტებად ითვლებიან აგრეთვე ლუციუს კასიუს ჰემინა, გნეიუს გელიუსი და ლუციუს კალპურნიუს პიზო.

ლათინურად დაწერილ ოთხწიგნიან ქრონიკაში, რომელსაც შემდგომი დროის ისტორიკოსები იხსენიებენ, ჰემინა თხრობას იწყებს იტალიის უძველესი ისტორიიდან და ენეას ლეგენდიდან და 146 წლით ამთავრებს.

გელიუსმა დაწერა ანალები, რომლის მეორე წიგნში პირველად არის მოხსენიებული საბინელ ქალთა გატაცება. მისი ისტორიული თხრობა იმდენად ვრცელია, რომ ტრადიციის მიხედვით იგი 97 წიგნისაგან შედგება.

კალპურნიუს პიზო ავტორია ანალისტური ისტორიული თხზულებისა. იგი 149 წელს სახალხო ტრიბუნი იყო, 133 წელს — კონსული და მონაწილეობა მიიღო სიცილიაში აჯანყებული მონების წინააღმდეგ ბრძოლაში. იგი ცენზორადაც ყოფილა. მისი თხზულება 7 წიგნად არის წარმოდგენილი, რომელიც უხსოვარი პერიოდიდან იწყება და ავტორის დროით მთავრდება.

პიზო უჩივის თავისი დროის ახალგაზრდობის უზნეობას და დიდებით იხსენიებს წინაპართა კეთილშობილურ საქმიანობას, თავისი მოღვაწეობით პიზომ რომის საზოგადოებაში პატიოსანი და სამართლიანი ადამიანის სახელი მოიხვეჭა.

უფროს ანალისტებზე მსჯელობის დროს უნდა გვასსოვდეს, რომ ისინი არისტოკრატიულ წრეებს ეკუთვნოდნენ და მათი პოზიციები-

დან იხილავდნენ რომის სახელმწიფოს წარსულს. მეორე მხრივ, ისინი თანამიმდევრულად იზიარებდნენ რომაულ თვალსაზრისს და რომაელების წარმატებების გადაჭარბებულად შეფასებასთან ერთად მათ ზოგიერთ მარცხს ჩქმალავდნენ და ამცირებდნენ. მათ მოღვაწეობას უდავო მნიშვნელობა ჰქონდა რომაული ისტორიოგრაფიის შემდგომი განვითარებისათვის.

აღმოსავლურ-ელინისტური სახელმწიფოების, ეგეოსის კუნძულების, საბერძნეთის, მაკედონიის, იტალიის, სიცილიისა და კართაგოს ისტორიის მსვლელობა ამ პერიოდში ისეთ ხასიათს იღებს, რომლის მიხედვით ამ ქვეყნებს შორის მუდმივი ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობა აუცილებელი ხდება. ცხადია, ამ დროის ისტორიკოსებს უყურადღებოდ და უინტერესოდ ვერ დარჩებოდა ის უდიდესი ძვრები, რომელთაც მაშინ ეს ქვეყნები განიცდიდნენ, ის საბედისწერო ომები, რომლებსაც აღმოსავლეთის სახელმწიფოებთან რომი ძლიერამოსილად აწარმოებდა, და ის კატასტროფული ზედი, რომელიც ამ ბრძოლაში ხედა წილად იმ დროის გამოჩენილ ცენტრებს — კართაგოს, კორინთოს და საერთოდ საბერძნეთს.

რომისა და ელინისტური ისტორიოგრაფიის სახელოვანი წარმომადგენელია პოლიბიოსი (201—120 წწ.).

იგი დაიბადა არკადიის ქალაქ მეგალოპოლისში. ახალგაზრდობაში მან მონაწილეობა მიიღო საბერძნეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში და აქაიის კავშირის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი გახდა. მის დროს მისი სამშობლო კრიტიკულ მომენტს განიცდიდა დამოუკიდებლობისათვის არათანაბარ ბრძოლაში და, ცხადია, რომაელებისადმი მაშინ იგი კეთილად განწყობილი ვერ იქნებოდა. უკვე ვთქვით, რომ მესამე მაკედონური ომის შემდეგ პოლიბიოსი 166 წელს აქაელ მძევლებთან ერთად იტალიაში გაიგზავნა. მას დიდხანს მოუხდა ცხოვრება რომში, სადაც დაუახლოვდა რომაელი არისტოკრატიის წარმომადგენლებს, განსაკუთრებით სციპიონ უმცროსის წრეს, კერძოდ, ფილოსოფოს პანეციუსს, რომელმაც მასზე უდავოდ იქონია გავლენა. ახალ პირობებში პოლიბიოსს წინანდელი შეხედულება რომზე რადიკალურად შეუცვლია და იგი მოწინააღმდეგიდან რომაელების საბერძნეთში ბატონობის დამცველი გახდა. იგი მომხრე იყო აგრეთვე საერთოდ რომაული სახელმწიფოებრივი წყობისა. მართალია, რომში ხანგრძლივი ყოფნის შემდეგ მას სამშობლოში დაბრუნების ნება დართეს, მაგრამ ბევრს მოგზაურობდა და არაერთხელ ეწვია რომს. იმ დროს, როცა რომაელები კართაგოს ანადგურებდნენ, პოლიბიოსი სციპიონ ემილიანუსთან ერთად აფრიკაში იმყოფებოდა და თვითმხილველი იყო იმ კატასტროფისა, რომელიც ამ ქალაქმა განიცადა. იგი მოწმე იყო აგრეთვე რომაელების მიერ 146 წელს კორინთოს განადგურებისა და

მოახერხა დამარცხებულთა მიმართ გამარჯვებულთაგან ზოგიერთი დათმობა გამოეთხოვა, რისთვისაც მას ბევრ ბერძნულ ქალაქში დიდი პატივით იხსენიებდნენ.

თავისი ცხოვრების მეორე ნახევარში პოლიბიოსმა დაწერა ვრცელი და შინაარსით ფრიად მდიდარი თხზულება — „მსოფლიო ისტორია“. იგი ეხება პერიოდს 264 წლიდან 146 წლამდე. იგი რომელიმე ცალკეული ხალხისა თუ სახელმწიფოს ისტორია კი არ არის, არამედ მსოფლიო ისტორიის დაწერის პირველი ცდაა. ამიტომ მისი „ისტორია“ არა მარტო იმით არის ღირსშესანიშნავი, რომ სარწმუნო ცნობებს გვაწვდის III საუკუნის მეორე ნახევრისა და II საუკუნის პირველი ნახევრის რომის შესახებ, არამედ იმითაც, რომ ვრცლად ეხება მეზობელი ქვეყნების თავგადასავალს. პოლიბიოსს სწამდა, რომ იგი და მისი თანამედროვენი მოწმენი გახდნენ მსოფლიო ისტორიაში მოსახვევი პუნქტისა, როცა „შემთხვევები იტალიასა და ლიბიაში აზიურსა და ელინურ ამბებს გადაეწნა და ყველაფერი ერთი ბოლოსაყენ მიდიოდა“. ეს ბოლო კი მისი წარმოდგენით, ხმელთაშუა ზღვის სამყაროს ხალხთა რომისადმი დამორჩილებას გულისხმობდა. ამიტომ მისი „ისტორიის“ ძირითადი თემაა რომის ბატონობის დამყარება, მისი მსოფლიო სახელმწიფოდ გადაქცევა. „განა მოიპოვება სადმე ისეთი ფუქსავატი და დაუდევარი ადამიანიო, — ამბობს იგი, — რომელმაც არ მოისურვოს ჩასწვდეს იმას, თუ როგორ მოექცა რომაელების ხელქვეითად თითქმის მთელი ცნობილი სამყარო არასრული ორმოცდაცამეტი წლის განმავლობაში. იგი რომის სახელმწიფოს აღარებს სპარსეთის სამეფოს, სპარტას, როცა იგი საბერძნეთში ჰეგემონის როლს ასრულებდა, და ალექსანდრე მაკედონელის იმპერიას და ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ ყველა მათ რომი აღემატებოდა“. მერე რაში ხედავდა პოლიბიოსი რომის პოლიტიკურ და სამხედრო წარმატების საწინდარს? მის სახელმწიფო ორგანიზაციაში, რომელშიც იგი სხვადასხვა პოლიტიკური წყობის ჰარმონიულ შეხამებას ამჩნევდა. თავისი შრომის VI წიგნი მან რომის სახელმწიფო დაწესებულებათა მიმოხილვას დაუთმო და მათ შესახებ, ერთი მხრივ, ძვირფასი დაკვირვებები შემოგვინახა, ხოლო მეორე მხრივ, მისი აშკარა მიკერძოებული იდეალიზაცია გვიანდერძა.

რომის მიერ მიღწეული წარმატებანი პოლიბიოსს არამცთუ აუცილებელ პროცესად მიაჩნია, არამედ „ბედისწერის უმშვენიერეს და უაღრესად სასიკეთო საქმედ“ და სხვა ხალხებისათვისაც ფრიად სასარგებლოდ.

პოლიბიოსი, თითქოს, ამხნეებს თანამემამულეთ, რომ რომის ბატონობა მათთვისაც მშვიდობის მიმნიჭებელი იქნებოდა.

თავის „ისტორიაში“ პოლიბიოსი უმთავრესად სხვადასხვა ქვეყნის პოლიტიკურ წყობილებებს იხილავს და ამავე დროს თავის პოლიტიკურ მრწამსსაც ააშკარავებს. იგი არისტოკრატიული მსოფლმხედველობის მქონეა და, მაშასადამე, არ ემხრობა დემოკრატიას, რომელსაც, მისი სიტყვით, შეუძლია უკანონო ანარქიასა და ტირანიაში გადავიდეს. მისთვის წესწყობილების ის ფორმაა იდეალური, რომელშიც ჰარმონიულადაა შეხამებული მონარქიული, არისტოკრატიული და დემოკრატიული საწყისები.

პოლიბიოსის თხზულებაში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი ისტორიული პროცესის მიზეზთა გარკვევას და, უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია, რომ იგი ერთიმეორისაგან განასხვავებს მიზეზსა და საბაბს. მართალია, ავტორი ცნობდა ბედისწერის როლს და ცდილობდა თავისი მკითხველებისათვის „ბედისწერის ძლიერება“ ეგრძნობინებინა, მაგრამ ისტორიკოსი, მისი აზრით, ვალდებულია გაერკვეს მოვლენათა ნამდვილ მიზეზებში და მათ ღმერთების ნებისყოფით არ ხსნიდეს. პოლიბიოსი ისტორიაში დიდ როლს მიაკუთვნებს ცალკეულ ადამიანთა მოქმედებას. მისი აზრით, გამოჩენილი პირები, მაგ., ჰანიბალი, სციპიონ უფროსი, ფლამინიუსი და პერსეუსი, თვითონ განსაზღვრავდნენ პოლიტიკური ამბების მსვლელობას. იგი აღიარებდა ამა თუ იმ ხალხის განვითარებასა და ყოფა-ცხოვრებაზე ბუნებრივი პირობების ზეგავლენასაც. საერთოდ კი ისტორიული პროცესის გარკვევაში პოლიბიოსი არსებითად იზიარებს ანტიკური ისტორიოგრაფიის ზოგად იდეებს და მამოძრავებელ მიზეზებად ადამიანთა მოტივებს, გაცდებებსა და მოქმედებას აღიარებს. ამავე დროს, პოლიბიოსი კრიტიკულად უდგება ზელთ არსებულ წყაროებს, ცდილობს გამოიყენოს დოკუმენტური ცნობები და ერთგვარი სიფრთხილით იზიარებს თვითმხილველთა მონაცემებს, რადგან სწამს, რომ „თვალს მეტად უნდა ვენდოთ, ვიდრე ყურსო“.

პოლიბიოსის „ისტორია“ ხასიათდება სიზუსტითა და სიღრმით. მისი მეოხებით ისტორია უფრო მეტად გახდა მეცნიერული.

5. ცვლილებები რომაულ სამართალში

განვიხილოთ რთულმა და შინაგანი და საგარეო ამბებით აღსავსე პერიოდმა გავლენა მოახდინა რომაელების სამართალზეც. როგორც ვიცით, რესპუბლიკის უძველეს პერიოდში საფუძველი ჩაეყარა ერთ წოდებულ ქვირიტების სამართალს, რომელსაც შემდგომში ცივილური სამართალი ეწოდებოდა. იგი, ერთი მხრივ, განსაკუთრებული ფორმალისზმით განირჩეოდა, ხოლო მეორე მხრივ, რომელიც მოქალაქეების ურთიერთობას აწესრიგებდა. ამავე დროს კი ომებისა და

სოციალური მოვლენების ზეგავლენით თანდათან ფართოვდებოდა მოქალაქეთა ქონებრივი და სამოქალაქო ურთიერთობა პროვინციების მცხოვრებლებსა და სხვა სახელმწიფოების ქვეშევრდომებთან. ამიტომ ცხოვრება რომის ხელმძღვანელი ორგანოებისაგან კატეგორიულად მოითხოვდა ახალი იურიდიული ნორმების გამომუშავებას. ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ძვ. წ. 242 წელს მეორე პრეტორის თანამდებობის დაწესებას. მას „უცხოეთის პრეტორი“ ეწოდებოდა და მის მოვალეობას შეადგენდა უმთავრესად რომაელებსა და უცხოელებს შორის წამოჭრილი დავის განხილვა.

მას შემდეგ, რაც პრეტორებსაც მიენიჭათ ედიქტების, ე. ი. მათ კომპენტენციაში შემავალი საკითხების შესახებ დადგენილების გამოტანის უფლება, მათ იწყეს ისეთი ედიქტების გამოცემა, რომლებშიც განმარტავდნენ იმ წესებს, რითაც იხელმძღვანელებდნენ ამა თუ იმ საქმის გარჩევის დროს. ასე წარმოიქმნა ძველ ცივილურ სამართალთან ერთად განსაკუთრებული პრეტორული სამართალი.

მეორე მხრივ, როგორც ადგილობრივი, ისე სხვა მხარეებიდან გამომდინარე გავლენათა საფუძველზე რომაელებმა თანდათან გამოიმუშავეს ეგრეთ წოდებული ზოგადსახალხო სამართლის ნორმები, რომლებიც ძველ ცივილურ სამართალთან შედარებით გაცილებით მარტივია. შემდგომში სტოიკური ფილოსოფიის გავლენით ეს სამართალი ბუნებრივი უფლების ცნებას უახლოვდება და ბუნების კარნახად წარმოიდგინება.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე დაახლოებით 150 წელს გატარებულ რეფორმას სამართლის წარმოების დარგში. ჩვენ ვიცით, რომ საქმეების წარმოება ორ სტადიად იყოფოდა.

საქმეს ჯერ მაგისტრატი არჩევდა და პროცესის ფორმა და წესი სასტიკად იყო განსაზღვრული. მაგისტრატს განაჩენი არ გამოჰქონდა, იგი წარმოთქვამდა დაწესებულ სიტყვებს და მხარეებთან ერთად კერძო პირებისაგან ნიშნავდა მოსამართლესა თუ მსაჯულებს, რომლებიც განაჩენს გამოიტანდნენ. ეს წესი შენარჩუნებულ იქნა. მაგრამ თუ წინანდელი სისტემის დროს მაგისტრატი მხოლოდ მიღებული ფორმების შესრულებას მეთვალყურეობდა, ახლა იგი უკვე აქტიურ როლს ასრულებს: ეცნობა საქმეს და ადგენს ფორმულას, ე. ი. დოკუმენტს, რომელშიც მოკლედ აღნიშნავს მოსარჩლის პრეტენზიებს და მოპასუხის მოსაზრებებს, მიუთითებს აგრეთვე მოსამართლეს, როგორი განაჩენი უნდა გამოიტანოს.

ამ პერიოდში შესამჩნევი იყო აგრეთვე ოჯახის მამის უფლების შემცირება. შვილებს საშუალება ენიჭებოთ მისგან დამოუკიდებლივ ისარგებლონ თავიანთი პოლიტიკური უფლებებით. მაგრამ ქონებრივ საკითხებში ისინი მაინც მამას ემორჩილებიან.

ხდება ქალების ერთგვარი ემანსიპაცია, რომში დაქორწინების უძველესი ფორმა რელიგიური წესით სრულდებოდა. მასში მონაწილეობას იღებდნენ დიდი პონტიფიკი, იუბიტერის ფლამინი და ორი მოწმე. საქმრო და საპატარძლო ღმერთებს მსხვერპლად ასლის პურს სწირავდნენ. ლათინურად, „ფარ“-ს, აქედან ამ წესს „კონფარეაციო“ ეწოდებოდა. არსებობდა ქორწინების საერო ფორმაც, რომელიც სასიძოსთვის საპატარძლოს მიყიდვაში მდგომარეობდა. სრულდებოდა მანციპაციის წესი და ქალი ქმრის ძალაუფლებაში გადადიოდა. ყოფილა შემთხვევებიც, როცა დაქორწინებას არავითარი წესი არ ჰქონდა. ცოლი, რომელიც ქმრის სახლში ერთ წელს გაატარებდა, ქმრის ხელქვეითი ხდებოდა. ამ პერიოდში კი ქმრის უფლება ცოლზე შესამჩნევად მცირდება და მყარდება ისეთი ქორწინება, როცა ცოლის მიმართ ქმრის ხელისუფლება იზღუდება და თანდათან იცვლება აგრეთვე ცოლ-ქმარს შორის ქონებრივი ურთიერთობა.

6. ხელოსნობა, ხუროთმოძღვრება და სახვითი ხელოვნება

ძვ. წ. III—II საუკუნეებში შემდგომ განვითარებას განიცდიდა რომაული ხელოსნობა, ხუროთმოძღვრება და სახვითი ხელოვნება. ხელოსნობის შესახებ პირველ რიგში ის უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჯერ კიდევ IV—III საუკუნეებში ლაციუმის ორი ქალაქი — ფალერი და პრენესტე განთქმული იყო როგორც მხატვრული ხელოსნობის ცენტრები.

როგორც ჩანს, ფალერისა და პრენესტეს სახელოსნოებში თავდაპირველად თავისუფალი ოსტატები მუშაობდნენ, ვიდრე ისინი მონებმა არ შეცვალეს.

ფალერი ცნობილი იყო კერამიკული ნაწარმით, ხოლო პრენესტეში განვითარებულა ბრინჯაოს გრავირების ტექნიკა. იტალიაში მრავლად იქნა აღმოჩენილი პრენესტეს ამოკვეთილი სარკეები და ცისტები ოსტატების აღნიშვნით. ამოკვეთილი სარკეების ერთ ნიმუშს უკვე შევხვით. რას წარმოადგენდა ცისტები?

ცილინდრული ფორმის ბრინჯაოს ზარდახშუმეს, რომლებსაც, ალბათ, კულტის წესებთან ჰქონდა კავშირი. ისინი მხოლოდ იტალიაში იყო გავრცელებული და უმთავრესად პრენესტეში მზადდებოდა. ცისტებს შორის განსაკუთრებით ცნობილია ეგრეთ წოდებული ფიკორონის ცისტა, რომელიც რომის ერთ-ერთ მუზეუმშია დაცული. ამ ცისტის ცენტრალური კომპოზიცია გამოსახავს არგონავტების ლაშქრობის იმ მომენტს, როცა იაზონი თავისი თანამგზავრებით თრაკიის ნაპირს მიაღწა და წყლით მომარაგებას აპირებდა. მისი გემი ნაპირთან დგას და ჭაბუკები ხმელეთზე გამოდიან, რომ ჭურჭლები წყლით აავ-

სონ. თრაკიის მეფე, რომელსაც მათთვის წყლით მომარაგება აუკრძალავს, ხეზეა მიკრული. სხვა არგონავტები თავისუფლად ისვენებენ. საერთო კომპოზიციაში გამოსახულია სქელი მომცინარი სილენი, რომელიც მუცელზე ხელს ირტყამს, სიუჟეტი იშვიათი რეალისტური სი-ცხადითაა გადმოცემული და თან ერთვის ცოცხალი პეიზაჟი: კლდო-ვანი ნაპირი, გადატეხილი ხე, ყვავილები და ა. შ.

უფლება გვაქვს ვიგულისხმოდ, რომ რომაული მხატვრული ხე-ლოსნობა თანდათან უფრო მნიშვნელოვან განვითარებას განიცდიდა.

გადავიდეთ რომაულ ხუროთმოძღვრებაზე და პირველ რიგში სა-ტაძრო არქიტექტურას შევხვით.

რომის რესპუბლიკის პირველი საუკუნეების სატაძრო არქიტექტუ-რა, როგორც ვიცით, ეტრუსკების ძლიერ გავლენას განიცდიდა. ეტ-რუსკული ნიმუშით აგებული ძველი ტაძარი იუპიტერ კაპიტოლიელი-სა წინანდებურად ბატონობდა ქალაქზე და კვლავ მის უდიდეს ნაგე-ბობას წარმოადგენდა. ტაძარი ავენტინზე კი, რომელიც პლებეების სამების — ცერერას, ლიბერისა და ლიბერას სახელზე იყო ნაკურთხი, თავისი გეგმით ეტრუსკულ-იტალიური იყო, მაგრამ ბერძნული სტი-ლით დეკორირებული. ხოლო 387 წელს რომის ფორუმზე აგებული ტაძარი თანხმობისა (კონკორდიისა) თავის კონსტრუქციაში უკვე თავისებურ გეგმურ სქემას ააშკარავებს და ტაძრების შემდგომ მშენებ-ლობაში საერთოდ ეტრუსკული სტილის გავლენა თანდათან უთმობს ადგილს ელინისტურს.

ამ ეპოქაში რომის სხვადასხვა რაიონში ძველებთან შედარებით აუციან მოცულობით პატარა ტაძარი, რომლებიც ოსტატურად ყოფი-ლან ელინისტური სტილით დეკორირებული. იმ დროს რომში განთქ-მული ყოფილა ხუროთმოძღვარი კოსუტიუსი.

ამ ეპოქას ახასიათებს დიდი საზოგადოებრივი შენობების აგებაც. ჯერ კიდევ გალების შემოსევის შემდეგ არ გასულა დიდი დრო, რომ რომაელებმა ქალაქს გარს შემოავლეს ქვის კედელი, რომელიც ტიბ-რამდე ეშვებოდა. უფრო ადრე მათ გაიყვანეს ქვით ნაშენი საკანალი-ზაციო კლოაკა. შემდგომში რომაელებმა დიდად გაიწაფეს ხელი თა-ღების აგებაში და II საუკუნის პირველ ნახევარში შექმნეს საინჟინ-რო მშენებლობის ახალი, ძირითადი ტიპი — თაღოვანი აკვედუკები (წყალსადენები) და ხიდები. წყაროების მიხედვით მეორე საუკუნემდე რომში მხოლოდ ერთი ხიდი იყო და ისიც ხისა. II საუკუნეში კი იგი ქვის თაღოვან ხიდს შეუცვლია. რომის ნაგებობები იშვიათი გამძლეო-ბით გამოირჩეოდა.

ამავე დროს, რომაელებს დაუწყიათ სასამართლოს სხდომების და სავაჭრო გარიგებებისათვის განკუთვნილი შენობების ეგრეთ წოდებუ-ლი ბაზილიკების აგება. ისინი დიდი გადახურული შენობები იყო,

რომლებიც სვეტებით რამდენიმე ნაწილად იყოფოდა. მათში მიმდინარეობდა სასამართლოს სხდომები, პოლიტიკური კრებები და სრულდებოდა ყოველი სახის გარიგება, აქვე იფარავდნენ თავს სიცხისა და წვიმისაგან. პირველი ასეთი ბაზილიკა აუგია კატონს 184 წელს ფორუმზე, სენატის შენობის გვერდით. II საუკუნის 70-იან წლებში ძველი ხის სავაჭროების (ტაბერნების) ადგილას რომში ქვის ბაზრები ჩნდება. ფორუმის მახლობლად ააგეს სანოვავის ახალი ბაზარი (მაცელუმი — ხორცის ბაზარი). ტიბრზე, ავენტინის ქვემოთ, 193 წელს ააგეს ნავსადგური, რომელსაც ბერძნული სახელი „ემპორიუმი“ დაარქვეს. ქალაქის მთავარი არტერიები ლავათი მოკირწყლეს და აუზები ქვით მოაპირკეთეს. საერთოდ, ფორუმი კარგავს საქონლის საბმურებით მოცულ გლეხური ყაფანის სახეს და დიდი ქალაქის ტაძრებით და საზოგადოებრივი შენობებით შემკულ მოედნად იქცევა.

II საუკუნიდან დაწყებული ომებში გამარჯვებულები ქალაქს ისეთი ტრიუმფული თაღებით ამკობენ, რომლებიც თაღოვანი კონსტრუქციის დეკორაციულ გამოყენებას წარმოადგენდა. ისინი რეალისტურად ასახავდნენ ომებისა და ლაშქრობათა სცენებს.

შეიცვალა აგრეთვე საცხოვრებელი სახლების შინაგანი აღნაგობაც: რომაელების ძველი სახლი ერთსართულიანი იყო, მის ცენტრში მდებარეობდა ატრიუმი, დიდი სადგომი, სადაც ცეცხლი ენთო და ოჯახური სალოცავები ინახებოდა.

ატრიუმს ეკვროდა საწოლი ოთახი და ჩვეულებრივად სახლში სხვა სადგომი არ არსებობდა. III—II საუკუნეებში იწყეს უკვე ორი და სამსართულიანი სახლების აგება. მდიდრების სახლებში ატრიუმებს სვეტებით ამკობენ და მისაღებ ოთახად აქცევენ; მის გვერდით აწყობენ სადგომების მთელ კომპლექსს: სასტუმროს, სასადილოს, საწოლს და სააბაზანო ოთახს და აშენებენ კოლონადებითა და ქანდაკებებით შემკულ ეზოებსა და ბაღებს.

III—II საუკუნეებში რომაელები მრავლად ეზიდებოდნენ რომში დაპყრობილი ბერძნული პოლისებიდან გამოჩენილი ბერძენი მოქანდაკეების ნაწარმოებთ, ზოგიერთი მათი სარდალი ისე გატაცებული იყო ბერძნული ხელოვნებით, რომ ბერძნული ქალაქებიდან მათ პირდაპირ გამოტაცებასაც კი არ ერიდებოდა.

ადრე გაჩნდა რომში ღმერთების ქანდაკებები და ჯერ კიდევ კაპიტოლიუმის ტაძარში მოათავსეს იუპიტერის ტერაკოთული ქანდაკება. უფრო გვიან სხვა ტაძრებშიც ათავსებდნენ ღმერთებისა და გამირების ეტრუსკული და ბერძნული ნიმუშით შესრულებულ გამოსახულებებს. მაგრამ ამ ეპოქაში უკვე პირველხარისხოვანი ქანდაკებები ამკობს რომის ტაძრებს, საზოგადოებრივ შენობებსა და კერძო სახლებს. ამ

დარგში რომაელებს ორიგინალური მნიშვნელოვანი რამ არა შეუქმნიათ რა. მათი დამსახურება უდავოა პლასტიკისა და მხატვრობის დარგში. მათ განავითარეს და სრულყვეს შემოსილი ქანდაკება და რეალისტური პორტრეტი. შემოსილი ქანდაკება რომაელი მაგისტრატის დიდებისა და ღირსებისათვის უფრო შესაფერისად მიუჩნევიათ, ვიდრე ბერძნული ქანდაკებისა და პორტრეტის შიშველი ფიგურა. ამ ეპოქის რომაული პლასტიკის ერთი დამახასიათებელი ძეგლია ტოგით შემოსილი რომაელის ქანდაკება, რომლის მალა აწეული ხელი ორატორს უნდა გამოსახავდეს, რომელიც მსმენელებს მიმართავს.

ძველი დროიდანვე რომაელებს შემონახული ჰქონდათ ჩვეულება, რომლის მიხედვით სავალდებულო ყოფილა მიცვალებულთა პორტრეტული გამოსახვის დაცვა. ეს ჩვეულება, პირველ რიგში, სულის მოსახსენიებელ კულტთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული.

ამ ჩვეულების მიხედვით ისინი იღებდნენ მიცვალებულის სახის სანთლის ან თაბაშირის ნიღაბს და ინახავდნენ ატრიუმში, ჩვეულებრივად კედლის სპეციალურად მოწყობილ ნიშში. სანთლის ასეთი სახეები, თავიანთი გვარის ჩამომავალთა წრეში არსებობდა. ისინი დაკრძალვის პროცესიების თავში მიჰქონდათ, ანდა მსახიობები იმ გვარის წევრთა დაკრძალვის დროს იკეთებდნენ, რომელსაც ნიღაბი ეკუთვნოდა. უფრო გვიან სანთლის ასეთ ნიღაბებს თანდათანობით ცვლის ქანდაკებები, რომლებსაც ადგილობრივი ქვისაგან და შემდეგ მარმარილოსაგან ამზადებენ. აღსანიშნავია, რომ როგორც ნიღაბები, ისე ქანდაკებები მსგავსების დოკუმენტურ სიზუსტეს იცავდა. ასეთი აღრინდელი პორტრეტის ერთი საყურადღებო ნიმუში დაცულია კოპენჰაგენის მუზეუმში: ტოგაჩაცმული მელოტი მოხუცი რომაელი გასაოცარი რეალიზმითაა გადმოცემული და სრულებით არა ჩანს მისი დანაკლებული სახის ოდნავი შელამაზების ცდა.

რაც შეეხება ამ დროის ფერწერას, მასზე წარმოდგენას გვაძლევს ესქვილინის გორაკზე ერთ სამარხში აღმოჩენილი ფრესკის მოხატულობა. მასში ჩვენთვის ცნობილი „თანამიმდევნო-მოთხრობითა“ სტილის შემდგომი განვითარებაა მოცემული. უნდა აღვნიშნოთ აგრეთვე იმავე ესქვილინის გორაკზე ერთ სახლში აღმოჩენილი სურათის ფრაგმენტი, რომელიც ძვ. წ. III საუკუნეს უნდა მიეკუთვნოს. იგი გადმოგვცემს სამხედრო სცენებს. მასში მოცემულია სამი გამოსახულება.

ქვედა გამოსახულება მებრძოლ მეომრებს გვისურათებს, შუა გამოსახულებაზე სარდლების შეხვედრაა მოცემული, ხოლო ზედა გამოსახულება იმავე სარდლებს წარმოადგენს ციხის კედელთან.

ამ ეპოქის რომაული მხატვრობის ძეგლების განხილვა გვარწმუნებს, რომ მათ ისეთივე რეალიზმი ახასიათებთ, როგორც რომაულ ქანდაკებას, და რომაელებმა ქანდაკების ახალი ყანრის შექმნასთან ერთად, მხატვრობაშიც რეალისტური პორტრეტი განავითარეს.

ამრიგად, მართალია, რომაელებმა მეზობლების — ეტრუსკებისა და ბერძნების უდავო გავლენა განიცადეს, მაგრამ ისინი მარტო წამბაძველობით არ კმაყოფილდებიან და თავიანთ საზოგადოებრივ წყობილებასა და ტრადიციასთან შეფარდებით ნასესხებ-გადმოღებულში საკუთარი შემოქმედების ელემენტებიც შეაქვთ.

თ ა ვ ი მ ე ა თ ე

კლასობრივი ბრძოლა რომში ძვ. წ. II საუკუნის 30—20-იან წლებში

1. სიცილიის მონათა პირველი აჯანყება

როგორც ვთქვით, ძვ. წ. II საუკუნის შუა წლებისათვის რომში საზოგადოებრივი წინააღმდეგობები უმაღლეს საფეხურს აღწევს: ჩნდება ღრმა მლეღვარებისა და უკმაყოფილების კერები როგორც თავისუფალ ლატაკთა, ისე მონებს შორის. უკანასკნელთა კლასობრივი ბრძოლა განსაკუთრებით მძაფრი ხდება. იწყება მონათა აშკარა გამოსვლები, აჯანყებები, რომელთაგან მასშტაბითა და მნიშვნელობით განსაკუთრებით სიცილიის მონათა პირველი აჯანყება გამოირჩეოდა.

ამ დიდ აჯანყებას წინ რამდენიმე საკმაოდ მნიშვნელოვანი გამოსვლა უსწრებდა, რომელთა შესახებ ზოგიერთ ცნობას გვაწვდის ისტორიკოსი ტიტე ლივიუსი (ძვ. წ. 59—ახ. წ. 17). როგორც აღვნიშნეთ ძვ. წ. 198 წელს ლაციუმში, ხოლო 196 წელს ეტრურიაში მოხდა მონათა აჯანყებები. რამდენიმე წლის შემდეგ მონა-მწყემსების აჯანყება მოხდა აპულიაში. მაგრამ ეს აჯანყებები შედარებით ლოკალური იყო. მათში მცირერიცხოვანი მონა იღებდა მონაწილეობას და რომის ხელისუფლება მათ ადვილად უსწორდებოდა.

აღნიშნული მაგალითები საკმარისია იმის გასათვალისწინებლად, თუ რამდენად ხშირად ხდებოდა II საუკუნის რომში მონების აჯანყება, რომელთა შორის, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გაცილებით უფრო დიდი მასშტაბისა და მნიშვნელობის იყო სიცილიის მონათა პირველი აჯანყება. იგი 7 წლის განმავლობაში გრძელდებოდა. (138—132 წწ.). სიცილია თავისი გეოგრაფიული მდებარეობითა და დიდი ქალაქებით თავისებური შუამავლის როლს ასრულებდა ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებს შორის სავაჭრო ურთიერთობის განვითარებაში. ჯერ კიდევ ბერძნებმა დაიმორჩილეს და მონებად გაიხადეს ადგილობრივი მცხოვრებლები — სიკულები.

რომაელების გაბატონების შემდეგ მონების რიცხვი კიდევ უფრო გაიზარდა. თუ დიოდორე სიცილიელს დაუუჯერებთ, იმ დროს მთელ

სიცილიაში იმდენი მონა იყო, რომ წარმოდგენაც კი ძნელიაო. მონები უმეტესად სირიიდან, საბერძნეთიდან, კილიკიიდან ყოფილან მოყვანილი.

მსხვილ მონათმფლობელურ მეურნეობებს სიცილიაში ადგილობრივი მდიდრები და რომაელი მხედრები ფლობდნენ. თუ მონების მდგომარეობა საერთოდ ყველგან მძიმე იყო, აქ, სიცილიაში მათდამი მოპყრობა ყოველგვარ სისასტიკეს სცილდებოდა. სიცილიელი მონების მდგომარეობას დაწვრილებით აგვიწერს ძვ. წ. I საუკუნის ისტორიკოსი დიოდორე, რომელიც თვითონ სიცილიელი იყო, კარგად იცნობდა იქაურ პირობებს და, მეორე მხრივ, გამოჩენილი ძველი ისტორიკოსის პოსიდონიოსის (135-51 წწ.) ცნობებს ემყარებოდა. მონები ჯგუფ-ჯგუფად გაჰყავდათ სანაშენებიდან, — გადმოგვცემს იგი, — და მაშინვე დალსა და ნიშნებს ასვამდნენ. ახალგაზრდა მონებს ისინი მწყემსებად იყენებდნენ, დანარჩენებს საპირობისი შიხედვით. ვინაიდან ბატონები მათ საზრდოსა და ტანსაცმელზე ნაკლებად ზრუნავდნენ, ამიტომ მონების უმეტესი ნაწილი ძარცვით ცხოვრობდა. მკვლელობაც ხშირად ხდებოდა. რომაელი პრეტორები იმ ბატონების ძალისა და გავლენის პატივისცემის გამო, რომელთაც მონა-ყაჩაღები ეკუთვნოდათ, ვერ ბედავდნენ მონების დასჯას და ამიტომ იძულებული იყვნენ, პროვინციების გაძარცვა დაეშვათ. იმავე დიოდორეს გადმოცემით, ერთ უღმობელ მონათმფლობელ დამოფილესთან ტანშიშველი მონები მისულან და ტანსაცმელი უთხოვიათ. მას კი თხოვნის დაკმაყოფილების ნაცვლად, მათი ბოძებზე მიბმა და გამოლტვა უბრძანებია.

წარმოუდგენელი დამკირება და ექსპლუატაცია, რომელსაც სიცილიაში მრავლად თავმოყრილი მონა ვანიცდიდა, ისეთ დაძაბულ ვითარებას ქმნიდა, რომ ყოველ წუთს მათი საერთო აჯანყების ხანძარი იყო მოსალოდნელი. ინიციატივა ამ მხრივ დამოფილეს მონებს ეკუთვნოდათ. მისი მამული სიცილიის უნაყოფიერეს ნაწილში, ქ. ჰენას მახლობლად მდებარეობდა. დიოდორე სიცილიელი ასე გვიხასიათებს დამოფილეს: მონებს იგი სასტიკად ეპყრობოდა, გავარჯარებული რკინით დადაღავდა ხოლმე იმათ სხეულს, ვინც თავის სამშობლოში თავისუფალშობილი იყვნენ, მაგრამ ტყვეობა და მონობის სიმძიმე განიცადეს. ზოგს ის საერთოდ სამუშაოებზე შებორკილს გზავნიდა: მწყემსებად ნიშნავდა, მაგრამ არც ტანსაცმელს აძლევდა და არც საკმაო საჭმელს. ისე დღე არ გავიდოდა, რომ დამოფილეს რამდენიმე თავის მსახურთაგანი უბრალო შეცდომისათვის არ ეწამებინა. მისი ცოლი მეგალიდა, არანაკლებ სასტიკად ეპყრობოდა თავის მხევლებსა და მის-

დამი მსასურებლად მიჩენილ მონებს. ასეთმა მძიმე მდგომარეობამ გამოიწვია მონათა აჯანყებები. თავდაპირველად შეთქმულთა რიცხვი 400-ს აღწევდა. მათ მეთაურობდა სირიელი მონა ევნუსი. იგი ქალაქ ჰენას ერთი შეძლებული მაგნატის ოჯახში მსასურობდა და უმეტესად მასხარას როლს ასრულებდა. ნამდვილად კი იგი ბუნებრივი ნიჭით და შორსმჭკრეტელობით გამოირჩეოდა და დიდი გავლენა ჰქონდა თავის თანამემამულე სირიელ მონებში.

ზოგიერთი ძველი ავტორი, გასაგები ტენდენციის გამო, მას უფრო ჯადოსნად წარმოგვიდგენს. შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, რომ ევნუსს მონებში თავისი გავლენის განსამტკიცებლად მოხერხებულად გამოუყენებია წინასწარმეტყველისა და სასწაულმოქმედის როლი და სარწმუნოება. როცა შეთქმულებაში მონაწილე მონები ერთ დამეს ქალაქგარეთ შეკრებილან და მსხვერპლშეწირვისა და ურთიერთშორის ფიცის მიღების შემდეგ ევნუსის მეთაურობით ქალაქში შეჭრილან, მათ საჩქაროდ შეერთებიან ქალაქის მონები და მთელი ქალაქი აჯანყებულთა ხელში გადასულა. გაბოროტებულმა აჯანყებულმა მონებმა თითქმის მთლიანად ამოხოცეს ჰენას თავისუფალი მოსახლეობა. სხვათა შორის, დამოფილე და მისი ცოლი მეგალიდა მათ ქალაქგარეთა პარკში იპოვეს და შებოროკილი მიათრიეს თეატრში, სადაც ამ დროს აჯანყებულთა უმრავლესობა იყო თავმოყრილი; დამოფილე იქვე მოკლეს, ხოლო მეგალიდა მისივე ყოფილ მხევლებს გადასცეს დასასჯელად. განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ გაბოროტებულ მონებს მაინც არ დაუჯარგავთ ადამიანური გრძნობა იმ პირებისადმი, რომელთაც მათდამი კეთილი მოპყრობის თუნდაც ნაპერწკალი გამოუჩენიათ. მაგალითად, დამოფილეს ქალიშვილი თურმე ანუგეშებდა და წამლობდა მშობლების მონებს. ეს აჯანყებულთ არ დავიწყებიათ და მას სიცოცხლე არამც თუ შეუნარჩუნეს, არამედ საიმედო მცველი მონების თანხლებით ნათესავებთან გაგზავნეს ქალაქ კატანაში. ამას გარდა, ევნუსის ყოფილი ბატონის სტუმრები თურმე შეწყყნარებით ეპყრობოდნენ მას და მაგიდიდან საჭმელს აწვდიდნენ. ესეც არ დავიწყებია ევნუსს და მათ სიცოცხლე შეუნარჩუნა. არც საჭურველთა თავისუფალი ხელოსნები დაუხოციათ აჯანყებულ მონებს, მათთვის ბორკილები დაუდვიათ და სამუშაოდ სახელოსნოებში წარუგზავნიათ იარაღის დასამზადებლად. არც წვრილ მწარმოებლებს და მათ ქონებას შეხებიან ისინი.

რაკი აჯანყებულმა მონებმა ქალაქში ძალაუფლება ხელთ ჩაიგდეს და სასტიკად გაუსწორდნენ თავიანთ უღმობელ ბატონებს, მათ წინაშე ბუნებრივად დაისვა ხელისუფლების ორგანიზაციის საკითხი. რა თქმა უნდა, მონებს არ შეეძლოთ პრინციპულად ახალი პოლიტიკური ფორმა შეექმნათ, მათ ან რომაული სისტემა ან ელინისტური

წესწყობილება უნდა აერჩიათ აჯანყებულთა შორის უმრავლესობას სირიელები შეადგენდნენ, მათ წრეში კი უფრო გავრცელებული ელინისტური სისტემა იყო. ამიტომ ქალაქის თეატრში შეკრებილმა მონებმა მეფედ ევენუსი აირჩიეს ანტიოქოსის სახელით და მას მიანიჭეს ყველა სამეფო ატრიბუტი. ამას გარდა, მეფესთან დააარსეს საბჭო, რომელიც უფრო გამოჩენილი მონებისაგან შედგებოდა. მათ შორის აღსანიშნავია აქეუსი, წარმოშობით ბერძენი, რომელიც აჯანყებულთა შეიარაღებული ძალების მთავარი ორგანიზატორი და ხელმძღვანელი გახდა. აქეუსმა მოკლე დროში მოახერხა მრავალათასიანი შეიარაღებული ჯარის შედგენა და წარმატებით უპკლავებოდა რომაელების ლეგიონებს.

ჰენას რაიონში დაწყებულმა აჯანყებამ და მისმა წარმატებამ დიდ გამოძახილი პოვა სიცილიის სხვა ქალაქების მონათა წრეშიც. გაჩნდა სხვათა შორის, აჯანყების მეორე კერა სიცილიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში მდებარე ქალაქ აგრიგენტში. ამ კერას მეთაურობდა მონა-მეჩინიბე, ყოფილი კილიკიელი მეკობრე კლეონი. მან დაიკავა მთელი ეს მხარე და შექმნა მონათა ხუთათასიანი რაზმი.

მეორე კერის დაარსებასთან დაკავშირებით სიცილიელ მონათმფლობელებში იმედი წარმოიქმნა, რომ ევენუსსა და კლეონს შორის უთანხმოება და ქიშპობა ატყდებოდა, ერთიმეორეს დაერეოდნენ და ამით მათ აჯანყების ჩაქრობაში ხელს შეუწყობდნენ. მაგრამ მწარედ მოტყუედნენ: კლეონი დაემორჩილა ევენუსს და თავი მის თანაშემწედ და სარდლად აღიარა. გაერთიანების შემდეგ აჯანყებული მონების ლაშქარმა 20 ათასს მიაღწია, მათ შეძლეს გამკლავებოდნენ რომიდან მოსული პრეტორის რეაათასიან რაზმს. ამ გამარჯვებამ კიდევ უფრო გაზარდა აჯანყებულთა რიცხვი და, თუ დიოდორე სიცილიელს დაეუჯერებთ, მათმა შეიარაღებულმა ძალამ 200 ათასს გადააჭარბა.

აჯანყებულთა ხელში გადავიდა კუნძულის ცენტრალური და აღმოსავლეთი ნაწილების მსხვილი ქალაქები: ჰენა, აგრიგენტი, ტაგრომენაონი, კატანა, მესანა. ყოველივე ამის შემდეგ სიცილიის უმეტეს ნაწილში წარმოიქმნა მონების თავისუფალი სახელმწიფო, რომელიც ევენუს-ანტიოქოსის სახელითა და ტიტულით საკუთარ ბრინჯაოს მონეტებსაც კი უშვებდა.

ბუნებრივად გვებადება კითხვა, როგორი იყო ამ სახელმწიფოს მეურსეობა და შეიცვალა თუ არა ძველი მონათმფლობელური ურთიერთობა? სამწუხაროდ, საამისო ცნობები ძველმა წყაროებმა არ შემოგვინახა. შედარებით უფრო დამაფიქრებელია დიოდორე სიცილიელის ცნობა, რომლის მიხედვით აჯანყებული მონები ზრუნავდნენ მომავალზე. არ წვადნენ პატარა ვილებს, არ სპობდნენ მათ ქონებას და ხელს არ ახლებდნენ იმათ, ვინც მიწის დამუშავებას განაგრძობდა.

რა თქმა უნდა, ეს ცნობა არ ნიშნავს იმას, თითქოს აჯანყებულმა მონებმა ძველი საწარმოო ურთიერთობა შეცვალეს. ის მხოლოდ იმაზე მიგვიჩივებს, რომ წვრილ მიწათმოქმედთ ისინი ხელს არ ახლებდნენ. სამაგიეროდ, ლატაკების ბრბო სარგებლობდა მონების აჯანყებით და არა მარტო იტაცებდა ვილების ქონებას, არამედ წვავდა კიდევ მათ.

აჯანყების ასეთ გაფართოებას მონათმფლობელური რომის ხელმძღვანელობა დამწვიდებით ვერ შეხვდებოდა და ერთიმეორეზე გზავნიდა აჯანყებულთა წინააღმდეგ დამსჯელ ექსპედიციებს, მაგრამ უშედეგოდ. ბოლოს რომმა გადამჭრელი ზომები მიიღო და დიდძალი ჯარი წარგზავნა კონსულების მეთაურობით. კონსულმა კალპურნიუს პიზომ მოახერხა მესანას აღება და ბრძოლაში რვა ათასი მონა ამოხოცა. შემდეგ, მართალია, იგი ახლოს მიადგა პენას კედლებს, მაგრამ მისი სრული გარემოცვა ვერ შეძლო. 132 წელს კონსული პუბლიუს რუბილიუსი მთლიანად გარშემოერტყა ტავრომენიონს. იშვიათი მამაცობით და თავდადებით იბრძოდნენ მონები, მაგრამ გარემოცულთა შორის საშინელი შიმშილობა დაწყებულა. მათ წრეში გამცემიც გაჩენილა და რუბილიუსს ტავრომენიონის ციტადელი აუღია. დამცველების ნაწილი ბრძოლაში დაღუპულა, ხოლო მტრის ხელში ცოცხლად ჩავარდნილი მონები კლდეზე გადაუჩეხიათ.

ამის შემდეგ რუბილიუსს პენასთვის ალყა შემოურტყამს. კლდონს მოუსურვებია ალყის გარღვევა, ციხიდან მცირე რაზმით გამოჭრილა და ბრძოლაში გმირულად დაღუპულა. ევუსი კი მცირერიცხოვანი მცველების თანხლებით ქალაქის ერთ ყველაზე უფრო მოკვდომელ ადგილას დამალულა. სამწუხაროდ, მის მცველებს შორისაც აღმოჩენილა გამცემი. მის მსლებლებს გაუთვალისწინებიათ ის მწარე ხვედრი, რომელიც მათ მტრის ხელში ცოცხლად ჩავარდნის შემთხვევაში მოელოდათ და ერთმანეთს დარევიან. ევუსი ცოცხლად შეუბყრაათ რომაელებს, საპყრობილეში ჩაუსვამთ და იქ დაუსჯიათ. ამგვარად დაიღუპნენ აჯანყებულ მონათა მეთაურები და დაეცნენ მათი მთავარი ბურჯები.

რუბილიუსმა გაწმინდა სიცილია აჯანყებულ მონების ნაშთებისაგან, მაგრამ იმტლებული იყო ასალი წესები გაეტარებინა კუნძულზე და, კერძოდ, ეზრუნა წვრილი მიწათმფლობელობის უზრუნველყოფაზე.

სიცილიის მონათა ასეთმა დიდმა ამბოხებამ ფართო გამოძახილი პოვა რომის სახელმწიფოს ბევრ კუთხეში და ზოგიერთ შემთხვევაში მის საზღვრებს გარეთაც. ამ მხრივ მართალი იყო ძველი რომაელი მწერალი ოროზიუსი, რომელმაც სიცილიის მონათა აჯანყება აღმოდებულ აბედს შეადარა. მისივე ცნობით, რომის მასლობელ ზოგიერთ

პუნქტში, კერძოდ, მინტურნასა და სინუესში იყო მოხატა გამოსვლის შემთხვევები. სიცილიის მონათა აჯანყებას გავლენა მოუხდენია კუნძულ დელოსისა და ატიკის მონების მოძრაობაზეც.

2. აჯანყება პერგამონის სამეფოში

თუმცა ჩვენს ხელთ არ არის ისეთი ცნობა, რომელიც სიცილიის მონათა პირველ აჯანყებასა და პერგამონის სამეფოში არისტონიკეს სახელით ცნობილ მოძრაობას შორის უშუალო კავშირზე მიუთითებდეს, მაგრამ, ვფიქრობთ, შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ დიოდორე (პოსიდონიოსი) მეორე მოვლენას ქრონოლოგიურად პირველთან დაკავშირებით გადმოგვცემს. ისტორიკოსი ტიტე ლივიუსიც არისტონიკეს მოძრაობას სიცილიის მონათა აჯანყების მიყოლებით მოგვითხრობს. ამიტომ შეგვიძლია იმ დროის მონათა საერთო მოძრაობასთან კავშირში პერგამონის სამეფოში მომხდარი დიდი ამბოხებაც განვიხილოთ.

ხევით უკვე აღვნიშნეთ, რომ ძვ. წ. 133 წელს პერგამონის მეფემ ატალოს III სიკვდილის წინ თავისი სამეფო რომის სენატს უანდერძა, რასაც მოჰყვა აჯანყება. რომელსაც სათავეში ატალოს III უკანონო ძმა არისტონიკე ჩაუდგა. მისი სახელით ცნობილი ეს აჯანყება სამ წელზე მეტ ხანს გაგრძელდა (132—129 წწ.) და შეაფერხა პერგამონის რომთან შეერთება. არისტონიკემ მონებს, ლატაკებს და ხელოსნებისა და გლეხების ფართო მასებს აჯანყებისაკენ მოუწოდა. რომელიც მეფისშვილის მიერ დარბეული პერგამონის მცხოვრებთა უმრავლესობა მიემხრო არისტონიკეს. ძველ წყაროებში აღნიშნულია, რომ არისტონიკეს განზრახული ჰქონდა „მზის ქალაქის“ დაარსება. უნდა ვიფიქროთ, რომ მის მიერ წამოყენებულ პროექტზე გარკვეული გავლენა მოახდინა იამბულებს უტოპიურმა რომანმა, რომელშიც ადამიანთა ბედნიერი ცხოვრებაა აღწერილი „ზღაპრულ კუნძულზე“. არისტონიკეს ჩანაფიქრით მისი „მზის სახელმწიფო“ თავისუფლებასა და ძმობაზე უნდა ყოფილიყო დამყარებული; ყველა მოქალაქეს თანაბარი პოლიტიკური და მატერიალური უფლებებით სარგებლობა ენიჭებოდა და მათ ეწოდებოდათ „ჰელიოპოლიტები“.

არისტონიკეს მოძრაობა ფართოდ გავრცელდა და განმათავისუფლებელი და ანტირომაული ხასიათი მიიღო. ამ ბრძოლაში რომაელებს აჯანყებულთა წინააღმდეგ დახმარება უპირველესად ქალაქმა ეფესოსმა აღმოუჩინა. ეფესელების ფლოტმა საზღვაო ბრძოლაში დაამარცხა აჯანყებულები; მაგრამ ამ დამარცხების შემდეგ აჯანყება კი არ დამცხრალა, არამედ უფრო გაზრდილა. არისტონიკემ თავის გარშემო მრავლად შემოიკრიბა ღარიბები, გლეხები და მონები, რომელ-

თაც თავისუფლება აღუთქვა. აჯანყება პერგამონის თითქმის მთელ მხარეს მოედო და მღელვარებამ მცირე აზიის სახელმწიფოებში — ბითინიასა, კაბადოკიასა და პაფლაგონიაშიც იჩინა თავი, რომელთა მმართველ წრეებში პრორომაული განწყობილება იყო გაგრძელებული.

რომაელებმა გადამწყვეტი ზომები მიიღეს არისტონიკეს მოძრაობის ჩასახშობად. 131 წელს სენატმა კონსული პუბლიუს ლაცინიუს კრასუსი მცირე აზიაში წარგზავნა ჯარით. რომაელებს ესმარებოდნენ მცირე აზიის ზოგიერთი მხარის მეფეები. კრასუსმა ალყა შემოარტყა არისტონიკეს სმირნასა და ფოკეას შორის მდებარე ქალაქ ლევკაში. ეს გარემოცვა მთელი ზამთარი გაგრძელდა, მაგრამ რომაელმა მეომრებმა ვერ შეძლეს ქალაქის აღება და იძულებული გახდნენ ალყა მოეხსნათ. ამით ისარგებლა არისტონიკემ, მოულოდნელად თავს დაესხა კრასუსის ჯარს და გაანადგურა, ხოლო თვითონ კრასუსი დაატყვევეა. რომის სენატმა კრასუსის ნაცვლად 130 წელს აჯანყებულთა წინააღმდეგ ახალი არმია წარგზავნა კონსულ მარკუს პერპერნას წინამძღოლობით. პერპერნა გადმოვიდა მცირე აზიაში, მოულოდნელად შეუტია არისტონიკეს ლაშქარს, დაამარცხა იგი და არისტონიკე აიძულა დატოვებული მეომრებით კარიის მხარის ქალაქ სტრატონიკეში გაქცეულიყო. ამავე დროს, მთელ მხარეს შეესივნენ რომაელთა დამსჯელი ექსპედიციები, რომლებიც სასტიკად უსწორდებოდნენ აჯანყებულთ: ანადგურებდნენ იმ ქალაქებს, რომლებიც მათ მხარს უჭერდნენ, არ ერიდებოდნენ სასძელი წყლის მოწამვლას და შეუბრალებლად ხოცავდნენ მოსახლეობას.

ბოლოს რომაელებმა ალყა შემოარტყეს ქალაქ სტრატონიკეას, სადაც არისტონიკე იმყოფებოდა. მეამბოხეთა წრეში შიმშილობა ჩამოვარდა და ისინი იძულებული გახდნენ მტრებს დანებებოდნენ. აჯანყების მეთაური დაატყვევეს და ბორკილდადებული რომში წარგზავნეს. აქ იგი საპყრობილეში სასტიკი წამების შემდეგ გავუდეს. ასე დაამთავრა თავისი სიცოცხლე პერგამონის სამეფო ტახტის პრეტენდენტმა და ამბოხებული გლეხობისა და მონების წინამძღოლმა არისტონიკემ.

პერპერნამ ატალიდების ხაზინა და საუნჯენი რომს წარგზავნა, მაგრამ თვითონ მალე გარდაიცვალა პერგამონში. 129 წელს კონსულმა მანიუს აქვილიუსმა ჩააქრო აჯანყება და მთელი ეს მხარე დაიმორჩილა. აღვილობრივი და რომაელი მონათმფლობელები და მევახშეები გამარჯვებას ზეიმობდნენ. პერგამონის სამეფო რომის სამხლობელოს შეუერთდა, რომის პროვინცია გახდა და „აზიის“ სახელწოდება მიიღო. ამით რომაელებმა მტკიცედ მოიკიდეს ფეხი აზიაში და გახდნენ

ეგეოსის ზღვის ორივე სანაპიროს უშუალო პატონები და აზიის სამეფოების საშიში მეზობლები.

ამ ახალ მდიდარსა და კულტურულ პროვინციას რომისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ერთი მხრივ, იგი რომაელი მუბლიკანებისა და მევეზმეების ფართო სამოქმედო ასპარეზად გადაიქცა, ხოლო, მეორე მხრივ, აღმოსავლეთში რომაელების ბატონობის სტრატეგიული პურჯი გახდა. მაგრამ ყოველივე ამასთან ერთად, იგი ანტირომაული განწყობილებისა და მოძრაობათა კერად დარჩა, განსაკუთრებით მითრიდატე VI ეგვატორის რომთან ბრძოლის დროს, რაზეც საუბარი თავის ადგილას გვექნება.

3. ტიბერიუს პაპახუსი და მისი მოღვაწეობა

საგულისხმოა, რომ სიცილიის მონების აჯანყებამ ხელი შეუწყო იმ აგრარულ მოძრაობას, რომელიც აშკარად — გრაქუსების მოღვაწეობასთან არის დაკავშირებული.

ზევით ჩვენ დაწვრილებით გვექონდა დახასიათებული ის ვითარება, რომელიც მონათმფლობელობის განვითარებისა და რომის სახელმწიფოს გაფართოება-გაძლიერების შედეგად შეიქმნა. კერძოდ, ფართო ხასიათი მიიღო წერილ და საშუალო მიწათმფლობელთა გადატაკებამ, მსხვილ მონათმფლობელთა, ნობილთა და მდიდარ მხედართა მიერ მიწების სხვადასხვა გზით მიტაცებამ, რასაც რომაელი გლეხობის პაუპერიზაცია და ლუმენაროლექტარიზად გადაქცევა, თავისუფალი მიწარმოებელი მოსახლეობის შემცირება მოჰყვებოდა.

ეს პროცესი თანდათანობით ღრმავდებოდა და, ვინაიდან ჯარების დიდ უმრავლესობას მიწათმოქმედი მეომრები შეადგენდნენ, მათი მზარდი გაბოვანოებისა და სამხედრო კონტიგენტიდან ამორჩევას გამო, რომის სამხედრო ძლევამოსილებას საფრთხე ემუქრებოდა. მეორე მხრივ, გაბოვანოების გზაზე მღვარ გლეხობაშიაც იზრდებოდა უკმაყოფილება და ამ ნიადაგზე აჯანყება იყო მოსალოდნელი. თუ რამდენად საშიში იყო მონათმფლობელთათვის მონების კონცენტრაცია და, მეორე მხრივ, ის, რომ აჯანყების შემთხვევაში თავისთავად დარიბები ამბოხებულ მონათა რიგებში შეიძლებოდა მოხვედრილიყვნენ, ეს ცხადყო სიცილიის მონათა აჯანყებამ.

ამიტომ რომის ნობილიტეტის უფრო შორსმშვრტეული ნაწილი შეშფოთებული იყო შექმნილი ვითარებით და ფართო აგრარული რეფორმის გატარების აუცილებლობას გრძნობდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა სციპიონ ემელიანეს წრე. ეს წრე ფიქრობდა ისეთი აგრარული რეფორმის გატარებას, რაც გლეხური მიწათმფლობელობის აღდგენას, გლეხობის აღორძინებასა და ამით რომის სამ-

ხედრო ძლიერების განმტკიცებას უზრუნველყოფდა. საქმე ის არის, რომ რომში კერძო საკუთრებაში არსებულ მიწასთან ერთად ფართო საზოგადოებრივი მიწაც არსებობდა, რომლის დიდი ნაწილი ოკუპირებული ჰქონდათ ნობილებს, რომლებიც უხვად იყენებდნენ თავიანთი მრავალრიცხოვანი მონის შრომას. მოხსენიებული წრის გეგმით, მათ უნდა ჩამორთმეოდათ ამ მიწების ნაწილი და წვრილ ნაკვეთებად დარიგებოდათ მცირემიწიან და უმიწაწყლო გლეხებს. სციპიონის წრის მოსაზრებებმა გავლენა მოახდინა ტიბერიუს გრაკუსსზეც.

ძმები გრაკუსები, ტიბერიუსი და გაიუსი წარმოშობით სემპრონიუსების წარჩინებულ პლებეურ გვარს ეკუთვნოდნენ. მათი მამა ტიბერიუს სემპრონიუს გრაკუსი გამოჩენილი რომაელი პოლიტიკური მოღვაწე, დიპლომატი და სარდალი იყო. სხვადასხვა დროს იგი არჩევით ასრულებდა სახალხო ტრიბუნის, პრეტორის, ორჯერ კონსულის (177 და 163 წლებში) და ცენზორის მოვალეობებს. ახლო ესპანეთის მმართველად ყოფნისას ადგილობრივი ტომებისადმი გონივრული და ჰუმანური მოპყრობით მათს წრეში ფართო პოპულარობა მოუპოვებია.

მას ცოლად სციპიონ აფრიკელის ასული — კორნელია შეუერთავს, ფრიად განვითარებული და მაღალი ზნეობის ქალი. ტიბერიუსი შედარებით ადრე გარდაიცვალა და თორმეტი შვილი დატოვა: ოჯახის პატრონობა და ბავშვების აღზრდა თავის თავზე აიღო კორნელიამ. მან დიდი გულისხმიერება გამოიჩინა და შვილებისადმი სიყვარული და დიდსულოვნება გამოამჟღავნა.

დაქვრივებულ კორნელიას, პლუტარქეს სიტყვით, ეგვიპტის მეფემ, პტოლემეოს IV ფილოპატორმა თავის ცოლობა და დედოფლის გვირგვინი შესთავაზა, მაგრამ მას უარი განუცხადებია. 12 შვილიდან მას მხოლოდ სამი შერჩენია: ერთი ასული — სემპრონია, რომელიც სციპიონ ემელიანუსზე გათხოვილა, და ორი ვაჟი — ტიბერიუსი და გაიუსი. ორივე ვაჟისათვის მას ბრწყინვალე განათლება მიუტოვა, მათი მასწავლებლები ყოფილან გამოჩენილი ორატორი დიოტანე მიტილენელი და ფილოსოფოსი ბლოსიუსი.

შემონასული ცნობების მიხედვით კორნელია ამაყობდა თურმე თავისი ნიჭიერი და წესიერი ვაჟებით და ამბობდა, ისინი ჩემი მშვენიერება არიანო. საესებით ახალგაზრდა ყოფილა მისი უფროსი ვაჟი, ტიბერიუსი, როცა მესამე პუნიკური ომის დროს (149—146 წწ.) თავის სიძე სციპიონ ემელიანუსთან ერთად აფრიკაში გამგზავრებულა და კართავოს გარემოცვაში მიუღია მონაწილეობა. სციპიონ ემელიანუსთან ახლდნენ ისტორიკოსი პოლიბიოსი და იურისტი ლელიუსი, რომელთა წრეში ყოფნამ თავისი გავლენა მოახდინა ტიბერიუსის პოლიტიკურ შეხედულებათა ჩამოყალიბებაზე.

აფრიკიდან დაბრუნების შემდეგ ტიბერიუსი ავგუსტად აურჩევით და საყურადღებოა, რომ ავგუსტების ნადიმზე ყოფილ კონსულსა და ცენზორს, სენატის პრინციპს აბიუს კლავდიუსს ტიბერიუსი თვითონ დაუსახელებია თავისი ასულის მეუღლედ.

137 წელს ტიბერიუსი ქვესტორად აირჩიეს და დაავალეს თანხლებოდა კონსულს — გაიუს მანცინუსს ჩრდილო ესპანეთში, რომელიც რომაელებმა თითქმის მთლიანად დაიმორჩილეს, მაგრამ კელტიბერების რამდენიმე ქალაქი და მათ შორის ნუმანცია წინააღმდეგობას განაგრძობდა. სენატი კი მათგან უფრო მორჩილებას მოითხოვდა. კერძოდ, დიდ მღელვარებასა და აღშფოთებას განიცდიდნენ ნუმანციელები. კონსულ მანცინუსის ექსპედიციის მიზანი ნუმანციელების დაშფიდება და რომისადმი დაქვემდებარება იყო.

ბლუტარქეს ვადმოცემით, ტიბერიუსს პირველად მაშინ დაებადა რეფორმის გატარების განზრახვა. „როცა ნუმანციაში მიმავალმა ეტრურიაზე გადაიარა. აქ მან უდაბნოდ ქცეული მხარე იხილა და დაინახა, რომ ისინი, ვინც მიწას ხნაედა და საქონელს აძოვებდა, სულ უცხოელები და ბარბაროსები იყვნენ“, ე. ი. მონები.

ომი ნუმანციელების წინააღმდეგ მარცხით დამთავრდა. მათ მიერ გარემოცული რომაელი ჯარი იძულებული გახდა სამშვიდობო მოლაპარაკება დაეწყო. მაგრამ ნუმანციელებმა მოლაპარაკება არა მანცინუსთან. არამედ მხოლოდ ტიბერიუსთან მოისურვეს, რომლის მამის კეთილი სსოვნა ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო ჩრდილო ესპანეთის ტომთა შორის. მანცინუსი იძულებული იყო ამასვე დათანხმებულიყო და ტიბერიუსმა ნუმანციელებთან შედარებით მისაღები ზავი დადო, რომლის თანახმად რომაელების ჯარს თავისუფალი უკანდახვევის უფლება მიენიჭა. მაგრამ აღალის დატოვებისა და რომსა და ნუმანციას შორის კავშირის დადების პირობით. რომის სენატმა ეს საზავო პირობები არ დაამტკიცა და ნუმანციელებს გადასცა მანცინუსი. ზურგზე ხელებშეკრული იდგა მთელი დღე იგი ნუმანციის ალაყაფთან. მაგრამ ნუმანციელებმა არ მიიღეს. ომი გაგრძელდა. 134 წელს ნუმანციელების წინააღმდეგ სენატმა სციპიონ ემელიანუსი წარგზავნა, რომელმაც 133 წელს ქალაქი დაანგრია და მისი მცხოვრებლები მონებად გაყიდა.

არსებობს მოსაზრება, რომ სენატის მიერ ნუმანციასთან ტიბერიუსის შეტანად მიღებული საზავო ხელშეკრულების უარყოფა პირველი საბაბი გახდა მისი შეტაკებისა მმართველ ოლიგარქიასთან.

ძვ. წ. 134 წელს რომში დაიწყო 133 წლისათვის სახალხო ტრიბუნების არჩევნები და ტიბერიუსმაც თავისი კანდიდატურა წამოაყენა. როგორც ჩანს, არჩევნები აგრარული რეფორმის ფართო ლოზუნგების მოთხოვნის პირობებში და დაძაბულ ვითარებაში მიმდინარეობდა.

133 წლისათვის სახალხო ტრიბუნად არჩეული ტიბერიუსი თანამდებობის შესრულებას 134 წლის 10 დეკემბერს შეუდგა და პირველად თავისი ცნობილი აგრარული რეფორმის პროექტი წამოაყენა. მის შედგენაში მონაწილეობა მიუღიათ იმ დროის ცნობილ იურისტებს — მუციუს სცევოლას და მის ძმას — ლიცინიუს მუციანეს, მას თანაგრძნობით შეხვედრია ტიბერიუსის სიმამრი — აპიუს კლავდიუსიც. თავისი აგრარული რეფორმის სამართლიანობისა და აუცილებლობის დასაბუთებლად ტიბერიუსს ბრწყინვალე სიტყვა წარმოუთქვამს, რომელიც პლუტარქემ შემოგვინახა.

„იტალიაში მცხოვრებ ნადირებს, უთქვამს ტიბერიუსს, თავთავიანთი სოროები და ბუნაგები აქვთ თავშესაფარად, მაგრამ იმ ხალხს, ვინც იბრძვის და კვდება იტალიისათვის, არაფერი გააჩნია საკუთარ ქვეყანაში ჰაერისა და სინათლის მეტი. ისინი უსახლკარონი არიან, მოკლებული არიან მუდმივ ადგილსამყოფელს და ცოლშვილით აქეთიქით დაძრწიან. სარდლები ატყუებენ ჯარისკაცებს, როცა მათ ბრძოლისაკენ მოუწოდებენ და არწმუნებენ მტრებისაგან დაიცვან წინაპართა საფლავები და ტაძრები. და ეს მაშინ, როცა რომაელთა უმრავლესობას არც მამისეული საკურთხეველი და არც წინაპართა სასაფლაოები არ გააჩნია. ჯარისკაცები მხოლოდ სხვისი ფუფუნებისა და სიმდიდრის გულისათვის ომობენ და იხოცებიან. მათ მსოფლიოს მბრძანებლებს უწოდებენ, სინამდვილეში კი საკუთარი მიწის ერთი ნაგლეჯიც კი არა აქვთ!“.

ეს სიტყვა გვარწმუნებს, რომ ტიბერიუსის მიერ წამოყენებული რეფორმის პროექტი გადატაკების გზაზე დამდგარი გლეხობის ინტერესებიდან გამომდინარეობდა. ამაზე კი ვკითხულობ, ტიბერიუსის „მიზანი ის კი არ იყო, რომ ღარიბების კეთილდღეობა შეექმნა, არამედ ის, რომ მათი სახით, სახელმწიფოს ბრძოლისუნარიანი ძალა მიეღო“. ამაზე მასში უფრო საერთოსახელმწიფოებრივ მიზნებს ხედავს, სახელდობრ, სახელმწიფო თვალსაზრისით ბრძოლისუნარიანი მეომრების რიცხვის გადილებას და, პირიქით, მონების რიცხვის შესამჩნევ შემცირებას. იგი „აღშფოთებით ლაპარაკობდაო, სამხედრო სამსახურისათვის გამოუსადეგარ, თავისი მეზობლების მიმართ მუდამ ორჯულ მონათა მსახურე, მან მოიგონა ის, თუ რა ხარალი განიცადეს ბატონებმა ამას წინ სიცილიაში მონებისაგან, რომლებიც რაცხვით ძალზე გამრავლდნენ. სამიწათმოქმედო სამუშაოებში მათი შრომის საქაროების გამო; რა ძნელი და ხანგრძლივი ბრძოლა მოუხდათ რომაელებს ამ მონებთან, როგორ ვაჭიანურდა ეს ბრძოლა და რამდენი ნაირსახიოვანი და საშიში პერიპეტია ჰქონდა მას“. ამგვარად, ტიბერიუსის აგრარული რეფორმაში ამაზე განსაკუთრებით ხაზს უსვამს საერთოსახელმწიფოებრივ მიზნებს. ამას გარდა, თუ პლუტარქეს აზრით, ტიბერიუსს მსე-

დევლობაში მხოლოდ რომელი მოქალაქეები ჰყავდა, აზიანე გვარ-
მუნებს, რომ იგი იტალიის ტომზე ლაპარაკობდა, მის განსაკუთრებულ
მამაკობაზე, რომელზეთან ნათესაურ ურთიერთობაზე, იმაზე, თუ ეს
ტომი თანდათანობით რა გაკირვებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა,
რიცხოვრივად შემცირდა და ახლა თავისი მდგომარეობის გამოსწორე-
ბის არავითარი იმედი არა აქვს“. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხ-
ვევაში უფრო სწორია პლუტარქეს დებულება. ასეთი შენიშვნების
შემდეგ ახლოს გავეცნოთ ტიბერიუსის კანონპროექტის დედააზრს.
ტიბერიუსის კანონპროექტი არსებით ნაწილში ლიკინიუსისა და სექს-
ტიუსის 367 წლის იმ კანონის აღდგენა იყო, რომელიც ცალკეული
პირების მიერ სახელმწიფო მიწის ოკუპაციას 500 იუგერიტ განსაზღვ-
რავდა. ტიბერიუსის პროექტი შემდეგ დებულებას შეიცავდა:

1. თითოეულ პოსესორს შეეძლო სარგებლობაში ჰქონოდა საზო-
გადოებრივი მიწიდან 500 იუგერი და დამატებით, მოზრდილ ვაჟზე—
250 იუგერი, მაგრამ ერთ ოჯახს— არა უმეტეს 1000 იუგერისა
(250 ჰა);

2. ასეთი გზით განთავისუფლებული საზოგადოებრივი მიწის ფონ-
დი ნაკვეთებად უნდა დაენაწილებინათ და ღარიბი მოქალაქეებისა-
თვის დაერიგებინათ, თითოეული ოჯახისათვის 30 იუგერი, მემკვიდ-
რეობითა და განუთვისებელ სარგებლობაში;

3. ასეთი აგრარული რეფორმის სისრულეში მოყვანა ევალებოდა
განსაკუთრებული უფლებამოსილებით აღჭურვილ სამწევრიან კომი-
სიას, რომელსაც სახალხო კრება ირჩევდა. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ
ტიბერიუსის პირველი პროექტი ერთგვარ კომპენსაციას ითვალისწი-
ნებდა იმ მელიორაციისა და მშენებლობისათვის, რომელიც პოსესო-
რებს ჩამოსართმევ მიწებზე გაუტარებიათ.

ტიბერიუსის აგრარულ კანონპროექტს სრული თანაგრძნობა მოუ-
პოვებია გლეხების წრეში, ზოლო მკაცრი წინააღმდეგობა გამოუწვე-
ვია პოსესორთა და სენატორთა დიდ ნაწილში.

მოწინააღმდეგეთ მოუხერხებიათ, თავის მხარეზე გადაეყვანათ
133 წლის ერთ-ერთი სახალხო ტრიბუნი, ტიბერიუსის პირადი მეგო-
ბარი და მსხვილი პოსესორი გაიუს ოქტავიუსი. მათი შთავგონებით მან
გამოიყენა ინტერცესიოს უფლება და ტრიბუტულ კომიციებში ტიბე-
რიუსის პროექტის განხილვისას მას ვეტო დაადო. ტიბერიუსი შეეცა-
და, ოქტავიუსი დაერწმუნებინა, რომ იგი თავისი მოქმედებით ფრიად
საჭირო საქმეს უშლის ხელს და სთხოვა ვეტოზე უარი განეცხადებინ-
ა, მაგრამ უშედეგოდ. მაშინ ტიბერიუსმა უკან წაიღო პირველი პრო-
ექტი და წარადგინა მეორე, უფრო რადიკალური, რომლის თანახმად
საზოგადოებრივი მიწების ნორმაზე მეტი ნაწილი პოსესორებს უკომ-

პენსაციოდ უნდა ჩამორთმეოდათ. პროექტის გარშემო ბრძოლა უფრო გამწვავდა. რომში თავი მოიყარა დიდძალმა გლეხობამ.

მოწინააღმდეგეთა ასალაგმავად ტიბერიუსმა რადიკალურ ღონისძიებას მიმართა: გააუქმა სატურნინის ტაძარი, სადაც სახელმწიფო ხაზინა ინახებოდა და სახალხო ტრიბუნის ვეტოს უფლების გამოყენებით სენატისა და მაგისტრატების ყველა განკარგულება შეაჩერა, ერთი სიტყვით, სახელმწიფოს მთელი მექანიზმის მოქმედება შეაფერხა. ასეთ ვითარებაში მეორედ მოიწვიეს კომიციების კრება. ოქტავიუსმა კვლავ ვეტო განაცხადა, ტიბერიუსი ისევ შეეცადა, საქმე მშვიდობიანად დაემთავრებინა და სახალხო ტრიბუნებთან ერთად მათ წრეში წარმოქმნილი დავის გადასაწყვეტად სენატს მიმართა, მაგრამ ვერაფრითარ შედეგს ვერ მიაღწია. მაშინ ტიბერიუსი კვლავ გაიქცა ფორუმზე, სადაც დააყენა ოქტავიუსის უფლებამოსილების საკითხი: შეიძლება თუ არა ტრიბუნი, რომელიც ხალხის ინტერესებისათვის არ მოქმედებს, თავის თანამდებობაზე დარჩეს. როცა ოქტავიუსმა მის წინააღმდეგ კვლავ თამამად გაილაშქრა, გრაქუსმა კენჭის საყრელად ჯერ მისი საკითხი დასვა. კენჭისყრის შედეგად გამოიჩვენა, რომ ყველა 35 ტრიბამ ერთხმად უპასუხა, ტრიბუნად არ შეიძლება დარჩეს ის პირი, ვინც ხალხის ინტერესების წინააღმდეგ მოქმედებსო. ოქტავიუსი გადააყენეს, ტრიბუნიდან ძალით ჩამოათრიეს და ძლივს გადაურჩა აღელვებულ ხალხს.

ამით ტიბერიუსმა თითქოს გაილაშქრა რომის სახელმწიფოს კონსტიტუციის იმ პრინციპის წინააღმდეგ, რომლითაც დაუსვებელი იყო თანამდებობის პირის, ისიც სახალხო ტრიბუნის უფლებამოსილების წარკვეთა ვადის დამთავრებამდე. მაგრამ ამავე დროს ძველი რომის ისტორიაში მან პირველმა წამოაყენა ხალხის სუვერენიტეტის პრინციპი.

ოქტავიუსის გადაყენების შემდეგ მისმა ვეტომ ძალა დაკარგა და სახალხო კრებაზე ტიბერიუსის აგრარულმა კანონპროექტმა კანონის ხასიათი მიიღო. იმავე სახალხო კრებაზე აირჩიეს აგრარული სამეფული: თვითონ ტიბერიუსი, მისი სიმამრის — აპიუს კლავდიუსისა და ძმის — გაიუსის შემადგენლობით. უკანასკნელი ამ დროს ნუმანციასთან სციპიონ ემელიანუსის ჯარში იმყოფებოდა და ტრიუმვირატის წევრად დაუსწრებლად აირჩიეს. აგრარული კომისია ენერგიულად შეუდგა სახალხო კრების მიერ დაკისრებული მოვალეობის შესრულებას, მაგრამ პოსესორები ყოველგვარად ცდილობდნენ, მისი საქმიანობისათვის ხელი შეეშალათ და აგრარული რეფორმის გატარება მთლიანად შეეფერხებინათ. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა უმაღლესი ქურუმი სციპიონ ნაზიკა, რომელსაც „უამრავი სახელმწიფო მიწა ჰქონდა და ვერ იტანდა იმას, რომ ამ მიწებზე ხელი უნდა

აელო“. მთავარ სიძნელეს კი ის წარმოადგენდა, რომ პოსესორები ყოველმხრივ უშლადნენ ხელს იმის გამორკვევას, თუ რომელი მიწა იყო სახელმწიფო და რომელი კერძო. ამას გარდა, გამიჯვნის დროს ხშირად მოკავშირეთა უფლებებს ეჭვობდნენ. ასეთი სიძნელეების მიუხედავად, აგრარული სამეული, ხალხის ფართო მხარდაჭერითა და მინიჭებული უფლებამოსილების გამოყენებით, თავის მუშაობას ენერგიულად განაგრძობდა.

მართალია, ღარიბ გლეხებს მიწა ეძლეოდათ, მაგრამ მათ არც ინვენტარი გააჩნდათ, არც სათესლე და არც საქონელი. ამიტომ აუცილებელი გახდა ამ მტკივნეული საკითხის საჩქაროდ მოწესრიგება. როგორ მოიქცა ამ შემთხვევაში ტიბერიუსი? პლუტარქე გვიამბობს; „პერგამონის მეფის ატალოს ფილომეტორის სიკვდილის შემდეგ ევდემე პერგამონელმა რომში ჩამოიტანა ანდერძი, რომელშიაც მეფის მემკვიდრედ რომელი ხალხი იყო აღიარებული. ტიბერიუსმა ხალხის გულის მოსაგებად მაშინვე წამოაყენა კანონი, რომ პერგამონის სამეფოს ხაზინა გადასცემოდა იმ მოქალაქეთ, რომლებმაც გადანაწილებული მიწები მიიღეს, რათა ამ ხაზინის ფულები მათ სამიწათმოქმედო მეურნეობის მოწყობაში შეშველებოდა, რაც შეეხება ატალეს სამეფოში შემავალ ქალაქებს, ამ საკითხზე ტიბერიუსმა განაცხადა, რომ ქალაქების ირგვლივ მსჯელობა სენატს სრულებითაც არ ეხება და მათი ბედის გადაწყვეტა მთლიანად ხალხს უნდა მივანდოო“.

ამგვარად, თუ მანამდე სენატი უკონტროლოდ განაგებდა სახელმწიფოს საფინანსო და სამეურნეო საქმეებს, ახლა მისი უფლებები ამ მხრივაც ძალზე შეიკვეცა და პირველი ადგილი კვლავ ხალხის სუვერენიტეტს მიენიჭა.

ტიბერიუსის მიერ წამოყენებულმა ასეთმა ღონისძიებამ კიდევ უფრო მეტად აამხედრა მის წინააღმდეგ სენატორთა წრე. დაიწყო მის მიმართ ცილისწამებები. ერთმა მოწინააღმდეგემ სენატის სხდომაზე მას ასეთი ცილიც კი დასწამა: „მე ტიბერიუსის მეზობლად ვცხოვრობ და ამიტომ ძალიან კარგად ვიცი, რომ ევდემემ მას პერგამონის სამეფო დიადემა და პორფირი გადასცა, როგორც ისეთ კაცს, რომელიც ერთ მშვენიერ დღეს რომში უნდა გამეფდესო“.

ამასობაში, 132 წლისათვის, დაიწყო ახალი სახალხო ტრიბუნების საარჩევნო კამპანია. აგრარული რეფორმის გატარების თვალსაზრისით საჭირო იყო ტიბერიუსის სახალხო ტრიბუნად კვლავ არჩევა. ამიტომ მან თავისი კანდიდატურაც წამოაყენა. ამ შემთხვევაში იგი შემდეგი დემოკრატიული რეფორმების გატარებას ისახავდა: სამხედრო სამსახურის ვადის შემცირებას, სახალხო კრებაში სასამართლო გადაწყვეტილების გასაჩივრების უფლებას, სასამართლოს კომისიებში სენა-

ტორებთან ერთად მხედართა წოდების წარმომადგენელთა თანაბარი რაოდენობით დამატებას და, შესაძლოა, იტალიის მოკავშირეებისადმი სამოქალაქო უფლებების მინიჭებას. ასეთი პროგრამა უკვე სცილდებოდა წმინდა აგარაჟულ მოთხოვნილებათა ჩარჩოებს და საერთო დემოკრატიული მოძრაობის ხასიათს იღებდა.

კონსტიტუციური ტრადიციის მიხედვით საკამათო იყო, შეიძლება თუ არა ერთი და იმავე პირის ორ წელს ზედიზედ სახალხო ტრიბუნად არჩევა. ამიტომ მოწინააღმდეგეებმა ტიბერიუსის მიერ მეორედ კანდიდატურის წამოყენება სააგიტაციოდ გამოიყენეს და მას ტირანიისადმი მისწრაფებაში დასდეს ბრალი.

არჩევნები ზაფხულში მიმდინარეობდა, როცა ტიბერიუსის მომხრე გლეხობა სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებით იყო დატვირთული და კრებაზე გამოცხადება უჭირდა. სამაგიეროდ, მოწინააღმდეგენი თავიანთი კლიენტებით გამოცხადდნენ. მათ, როცა დაინახეს, რომ კენჭისყრა ტიბერიუსის სასარგებლოდ მიმდინარეობდა, პირველი კომიციები ჩაშალეს და არჩევნები მეორე დღისათვის დანიშნეს. ტიბერიუსის მომხრეებმა მეორე დღეს, დილიდანვე კაპიტოლიუმზე ის მოედანი დაიკავეს, სადაც საარჩევნო კომიციები უნდა ჩაეტარებინათ. მოწინააღმდეგენი კვლავ შეეცადნენ კრების ჩაშლას და მოპირდაპირეთა შორის ხელჩართული ბრძოლა დაიწყო. ამავე დროს, კაპიტოლიუმზე, ერთგულების ქალღმერთის ტაძარში, სენატის სხდომა მიმდინარეობდა. სხდომა მღელვარე იყო და ტიბერიუსის მოქმედების შესახებ ერთიმეორეზე უფრო შემადრწუნებელი ხმები ვრცელდებოდა. ტიბერიუსის მოძრაობის ამ ტრაგიკულ მომენტს პლუტარქე ასე აგვიწერს: ტიბერიუსის მომხრე სენატორმა ფლავიუს ფლავუსმა იგი გააფრთხილა: „სენატის სხდომაზე, როცა კონსული ვერ დაიყოლიეს, მდიდრებმა გადაწყვიტეს, რომ თვითონვე მოგკლანო“. ტიბერიუსმა ვერ მოახერხა მომხრეებისათვის ეცნობებინა ეს ამბავი, ამიტომ თავზე მიიღო ხელი და ამით ხალხს ანიშნა: განსაცდელი შეღისო. როცა მის მტრებს ეს დაუხანავთ, სენატში გაქცეულან და უცნობებიათ: ტიბერიუსმა მეფობა მოითხოვაო. უკვე მოხსენიებულ ნაზიკას კონსულისათვის უთხოვია: უშველე რომს და ტირანი მოსპეო. კონსულს კი ასეთი პასუხი მიუცია: „ძალადობით მოქმედებას ვერ დავიწყებ და ვერც ერთ მოქალაქეს ვერ მივაცემინებ სიკვდილს გაუსამართლებლადო“. ასეთი სამართლიანი პასუხის მოსმენის შემდეგ ნაზიკა თავისი ადგილიდან წამოჭრილა და სენატორებისათვის შეუყვია: „რაკა კონსული რესპუბლიკას დალატობს, წინადადებას გაძლევთ თქვენ, ვინაა ჩვენი კანონების გადარჩენა გინდათ, მე გამომყევითო“. ჯონებიათა და კეტებით შეიარაღებული სენატორებით, მათი მონებითა და კლიენტებით გარემოცული ნაზიკა გაეშურა მოედნისაკენ. სენატორ-

ბისა და უმაღლესი ქურუმის დანახვაზე ტიბერიუსის მომხრეები დაიბნენ და შედრკნენ. შეიქმნა საშინელი ხოცვა-ჟლეტა, რომლის დროსაც დაიღუპა ტიბერიუსი და სამასზე მეტი მისი მომხრე. ღამით ტიბერიუსის გვამი მოკლულთა სხვა გვამებთან ერთად მდინარეში გადააგდეს.

საქმე ამით როდი დამთავრდა: ტიბერიუსის მომხრეთაგან ზოგი გაუსამართლებლად გააძევეს რომიდან, ზოგი კი შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს. მოკლულთა შორის ტიბერიუსის მასწავლებელი დიოფანე მიტილენელიც იყო, ხოლო ვინმე გაიუს ვილიუსი გველებით საესე კასრში ჩაუგდიათ და ასე მოუსპიათ სიცოცხლე. ძლივს დაუღწევია თავი ტიბერიუსის ახლო მეგობარს ბლოსიუსს. რომიდან იგი არისტონიკესთან გაქცეულა აზიაში და როცა არისტონიკეს მოძრაობა მარცხით დამთავრდა, თავი მოუკლავს.

აგრარულ კომისიას ტიბერიუსის სიკვდილის შემდეგ მუშაობა არ შეუწყვეტია. კომისიაში ნაცვლად ტიბერიუსისა აირჩიეს მისი ძმის — გაიუსის სიმამრი — პუბლიუს ლიცინიუს კრასუსი, რომელიც 131 წელს კონსული იყო. როცა რომში არისტონიკეს მოძრაობის წინააღმდეგ საბრძოლველად მცირე აზიაში ხელმძღვანელი პირის წარგზავნის საკითხი დაისვა, კომიციებმა ეს დავალება ლიცინიუს კრასუსს დააკისრეს, წინააღმდეგ სციპიონ ემელიანესი, რომელიც ერთ დროს ხალხში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. ჩვენ ვიცით უკვე, რომ პუბლიუს ლიცინიუს კრასუსი დაიღუპა არისტონიკესთან ბრძოლაში და ამავე დროს გარდაიცვალა აპიუს კლავდიუსიც. მათ ადგილას არჩეულ იქნენ პოპულარები მარკუს ფულვიუს ფლაკუსი და გაიუს პაპირიუს კარბო, მესამე წევრად კი გაიუსი დარჩა. კომისია ენერგიულად მუშაობდა, ფართო მასშტაბით ახდენდა სახელმწიფო მიწების კონფისკაციას. თავის მუშაობაში კომისია სულ მეტსა და მეტ წინააღმდეგობას ხვდებოდა, დაბოლოს სრულიად ჩაკვდა.

თვითონ რომში, კონსერვატიული ელემენტების ზეიმის მიუხედავად, დემოკრატიული მოძრაობა საბოლოოდ ვერ ჩაახშეს. 131 წელს სახალხო ტრიბუნმა გაიუს პაპირიუს კარბონმა გაატარა კანონი, რომლითაც კომიციებში ფარული კენჭისყრა შემოიღეს. სავარაუდოა, რომ მალე სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე განმეორებით არჩევაც დაუშვეს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ რომში ტიბერიუსის დროიდან მკაფიოდ გამოვლინდა და მოქმედება დაიწყო ორმა ძირითადმა პოლიტიკურმა დავგუფებამ: ესენი იყვნენ პოპულარები (სიტყვისაგან — ხალხი) და ოპტიმატები (სიტყვისაგან — საუკეთესო).

რასაკვირველია, მიუღებელია ამ ორი პარტიის სრული მოდერნისტული თვალსაზრისით განხილვა, მაგრამ არც იმ აზრის გაზიარება შე-

იძლება, თითქოს ტერმინი „პოპულარუს“ მხოლოდ ცალკეულ პირებსა და ღონისძიებებს შეეხებოდა. არ შეიძლება უარვყოთ, რომ ასეთი დაჯგუფებები რომის მონათმფლობელურ საზოგადოებაში შედარებით ორ მყარ პოლიტიკურ მიმდინარეობას განასახიერებდა, რომელთაც დროთა ვითარებაში პოლიტიკური ბრძოლის გარკვეული მეთოდები და ტრადიცია შეუქმნიათ და განსაზღვრულ სოციალურ ბაზას დამყარებინან. პოპულარების პარტია ზოგადად დემოკრატიულ მიმართულებას წარმოადგენდა, რომელი გლახობისა და პლებსის ინტერესებს და სახელმწიფოს მმართველობაში ხალხის სუვერენულ უფლებებს იცავდა და უმთავრესად ტრიბუტულ კომიტეებს ემყარებოდა. ოპტიმატების პარტია კი კონსერვატორულ მიმდინარეობას განასახიერებდა, ნობილიტეტის ინტერესებს იცავდა და სენატს ემყარებოდა, რომლის ავტორიტეტის შეურყვევლობისათვის თავგამოდებით იბრძოდა. მაგრამ „პოპულარები და ოპტიმატები ისეთი ორგანიზებული პოლიტიკური პარტიები არ იყო, რომელთაც მუდმივი წევრები და ცენტრალური აპარატის მსგავსი რამ გააჩნდათ“. პოპულარებისა და ოპტიმატების პარტიები არც თანამიმდევრულად დამუშავებული პროგრამით გამოირჩეოდნენ და მათ შიგნით ხშირად წინააღმდეგობა და რენეგატობა სუფევდა. ყოფილა შემთხვევები, როცა ოპტიმატების ბანაკში გადადიოდა პოპულარების ზოგიერთი გამოჩენილი მოღვაწე და, პირიქით, პოპულარების ხელმძღვანელები უმეტესად სენატის წარჩინებულთა წრიდან გამოდიოდნენ. ინტერესთა ცხადი წინააღმდეგობა თავს იჩენდა ხოლმე პოპულარების პარტიაში; მხედართა წრე ხშირად დალატობდა თავისი პარტიის პოზიციებს და ოპტიმატებს ემხრობოდა: ზოგჯერ კი ქალაქის პლებსის ინტერესები გარკვეულად ეწინააღმდეგებოდა სოფლის გლახობის ინტერესებს და ეს გარემოება თავის დაღს ასვამდა პოპულარების პოლიტიკურ ბრძოლას.

4. გაიუს გრაკუსი და მისი რეფორმები

ტიბერიუსის მიერ დაწყებული საქმე დიდი ენერგიით განაგრძო მისმა ძმამ გაიუსმა, რომელიც მასზე 9 წლით უმცროსი იყო. თუ ძველ წყაროებში მისი მოღვაწეობის შეფასება სხვადასხვანაირია, მისი პიროვნების დახასიათებაში თითქმის ყველა შეთანხმებულია, რომ გაიუსი იყო იშვიათი ნიჭით, მჭევრმეტყველებითა და ენერგიით დაჯილდოებული, ფრიად განათლებული ადამიანი.

გაიუს გრაკუსს ახალი დროის ისტორიოგრაფიაში დადებითად ახასიათებენ და აღნიშნავენ მის ბრწყინვალე ორატორულ ნიჭიერებას და სახელმწიფო მოღვაწის არაჩვეულებრივ ტალანტს.

სამხედრო სამსახური გრაქუსს ჯერ კიდევ ქაბუკს დაუწყია. ნუმანცილებთან ომში იგი მონაწილეობდა თავისი სიძის—სციპიონ ემელიანეს მეთაურობით. იმ დროს მასთან ერთად ჯარში ყოფილან, როგორც ძველი წყაროები გვამცნობს, ისტორიკოსები სემპრონიუს ანელიონი და რუტილიუს რუფუსი, ორივე სამხედრო ტრიბუნი. ამ ლაშქრობის დამთავრებამდე, როგორც ვიცით, გაიუსი დაუსწრებლად აგრარული სამუშაოს წევრად აურჩევიათ. როგორც მიჯნათა ქვების წარწერები გვიჩვენებს, იგი თითქმის სიკვდილამდე ასრულებდა ამ კომისიის წევრობას.

როცა ტიბერიუსის სიცოცხლე და მოღვაწეობა დიდი კატასტროფით დამთავრდა, გაიუსი, პლუტარქეს სიტყვით, ყოველგვარ თანამდებობას გაუბოდა და სიმშვიდეში ცხოვრებას არჩევდა. მაგრამ, როგორც ჩანს, დაღუპულ ძმაზე ფიქრი არ ასვენებდა. ყოველ შემთხვევაში, ამ დროს იგი ჯერ კიდევ ერიდებოდა თავისი განზოხავის განოსკიდანებას.

126 წელს გაიუსი კონსულ ლუციუს აგრელიუს ორესტესთან ერთად ქვესტორად გაუგზავნიათ სარდინიაში. კონსულს ევალეზობდა დაეწყნარებინა კუნძულის შიდა ნაწილის მოუსვენარი და მებრძოლი მოსახლეობა. პლუტარქეს გადმოცემით, გაიუსს აქაც დიდად უსახელებია თავი მამაცობით, სამართლიანობით, გონივრულობით, უბრალოებითა და შრომისმოყვარეობით.

ამასობაში გავიდა ორი წელი, მაგრამ სენატს დაუდგენია კონსული-სა და მასთან გაიუსის მესამე წელს დატოვება სარდინიაში, გაიუსი კი ჩამჯდარა ხომალდში და მოულოდნელად რომში გაჩენილა. ამისათვის იგი ცენზორების სამართალში მიუციათ, მაგრამ მას თავდაცვის ბრწყინვალე სიტყვა წარმოუთქვამს. გაიუსი გაუმართლებიათ. ცხადია, სენატს გაიუსი უკვე მომავალ მოწინააღმდეგედ მიაჩნდა და ის კვლავ რამდენჯერმე მიუციათ სამართალში. მას აბრალებდნენ მოკავშირეთა აჯანყებასა და ფრეგელის შეთქმულებაში მონაწილეობას, მაგრამ მას ყოველი ასეთი ბრალდება თავიდან აუტყდენია.

124 წელს გაიუსმა თავისი კანდიდატურა წამოაყენა 123 წლის სახალხო ტრიბუნის თანამდებობაზე და შეუდგა საარჩევნო სამზადისს. შესაძლოა, მის მამინდელ სულიერ განწყობილებას გვიხასიათებს ციცერონი როცა ამბობს: „თითქოს სიზმარში მას გამოეცხადა ტიბერიუსი და უთხრა: „რალას აყოვნებ, გაიუს? უკან დასახევი გზა არსად არის. ჩვენ ორთავეს ერთნაირი სიცოცხლე და ხალხის კეთილდღეობისათვის ერთნაირი სიკვდილი გვიწერიაო““

არჩევნებზე იმდენ ხალხს მოუყრია თავი, რომ ბევრს ქალაქში თავშესაფარი ვერ უპოვნია და ასეთი სიმრავლე ფორუმსაც ვერ დაუტყვია. ამიტომ ხმის მიცემა სახლების სახურავებიდან და ბანებიდანაც

კი ხდებოდა. მოწინააღმდეგეებსაც თავიანთ მხრივ ისეთი ზომები მიუღიათ, რომ მიცემული ხმების მიხედვით გაიუსს მხოლოდ მეოთხე ადგილი დაუკავებია. ყოველ შემთხვევაში, სახალხო ტრიბუნად არჩევის შემდეგ გაიუსმა რომში განსაკუთრებული როლის შესრულება დაიწყო. საშუალოდ, მისი კანონების თანამიმდევრობისა და ზოგიერთი მათგანის შინაარსის გარშემო ძველ წყაროებში იმდენი წინააღმდეგობაა შექმნილი, რომ სრული სიზუსტით გარკვევა ზოგიერთი რამისა ჭირს, მაგრამ საერთო სურათის აღდგენა კი შესაძლებელია.

უნდა ვიფიქროთ, რომ გაიუსის პირველი საკანონმდებლო ნაბიჯები მისი ძმის მკვლელობაში მონაწილეთა წინააღმდეგ იყო მიმართული. არსებობს ცნობა, თითქოს როცა დედამისს შეუტყვია, რომ გაიუსს განზრახვა აქვს შური იძიოს ძმის მკვლელებზე და განაგრძოს მის მიერ დაწყებული რეფორმები, ასეთი წერილი მიუწერია; „მე გეთანხმები, რომ მტრებისათვის სამაგიეროს გადახდა კარგია, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ამის ჩადენა ისეა შესაძლებელი, რომ სამშობლოს ზიანი არ მოუყვას, ხოლო თუ ამასთან სახელმწიფო იღუპება, მაშინ ვაცილებით უმჯობესია უარი ვთქვათ შურისძიებაზე“.

და მაინც საფიქრებელია, რომ, უწინარეს ყოვლისა, გაიუსმა გაატარა კანონი, რომელიც იმ განსაკუთრებული სასამართლო კომისიების წინააღმდეგ იყო მიმართული, რომლებმაც გაუსამართლებლად დასაჯეს ტიბერიუსის მომხრეები. ამ კანონის თანახმად, რომელსაც უკუტყევისთვითი ძალა ენიჭებოდა, ხალხს ეძლეოდა უფლება, თვითონვე გაესამართლებინა თანამდებობის ის პირები, რომლებმაც გაუსამართლებლად დასაჯეს რომის მოქალაქეები. ამ კანონს ის მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ რომელიც მოქალაქეებს იცავდა მაგისტრატების თვითნებობისაგან და აფართოებდა პროვოკაციის ძველ უფლებას, რომლის მიხედვით უსამართლოდ დასჯილთ უფლება ჰქონდათ აპელაციით მიემართათ სახალხო კრებისათვის. ეს კანონი, უპირველესად, ეხებოდა პოპილიუს ლენატუსს, რომელმაც კონსულად ყოფნის დროს, გაუსამართლებლად გადაქვა რომიდან ტიბერიუსის მეგობრები. ახლა მას თვითონ ემუქრებოდა ამის საშიშროება, ამიტომ მან გასამართლებას აღარ მოუცადა და რომიდან გაიქცა.

გაიუსის მეორე კანონი ყოფილი სახალხო ტრიბუნის, ტიბერიუსის მოპირდაპირის, მარკუს ოქტავიუსის წინააღმდეგ იყო მიმართული და უკრძალავდა თანამდებობის მეორედ დაკავების უფლებას იმ პირს, ვისაც ხალხმა ერთხელ უკვე ჩამოართვა იგი. ეს კანონი გაიუსს უკანვე წაუღია და განუცხადებია: დედაჩემის, კორნელიას თხოვნით ოქტავიუსისათვის მიპატიებიაო.

შემდეგ იგი შეუდგა ფართო სოციალურ ღონისძიებათა გატარებას. თავის მოღვაწეობაში იგი ემყარებოდა როგორც სოფლის, ისე ქალ-

აქის პლებსს და აგრეთვე მხედართა წოდებას, თუმცა უკანასკნელის წარმომადგენლობა ხშირად აშკარად ლალატობდნენ დემოკრატიულ ფრონტს. პლუტარქე ჩამოთვლის იმ კანონებს, რომლებიც, მისი აზრით, გაიუსმა ხალხის საკეთილდღეოდ და სენატის ძლიერების დასადასტურებლად წამოაყენა.

გაიუსის მიერ წამოყენებულ ღონისძიებათაგან, უპირველესად, აღსანიშნავია პურის, აგრარული და სამხედრო კანონები. გაიუსის სამხედრო კანონი კრძალავდა სამხედრო სამსახურში 17 წელზე ნაკლები ასაკის მოქალაქეთა გაწვევას და ჯარისკაცების ტანსაცმლით მომარაგებას სახელმწიფოს აკისრებდა, მათი ხელფასიდან საფასურის გამოუქლებლად. ამას გარდა, პროვოკაციის უფლება გაიუსის დროიდან ჯარისკაცებზეც გავრცელდა. მან ქალაქის ღარიბი მოქალაქეების დასახმარებლად გაატარა პურის ისეთი კანონი, რომლის ძალით პურის ფასი ბაზართან შედარებით დაახლოებით ორჯერ ნაკლები უნდა ყოფილიყო. მტკიცე ფასად გასაყიდი პური რომში უმთავრესად პროვინციებიდან შემოჰქონდათ და სახელმწიფო საწყობებში ათავსებდნენ. გაიუსმა აგრეთვე მოითხოვა, რომ პლებსი უფასოდ დაეშვათ თეატრალურ წარმოდგენებზე.

რა თქმა უნდა, გაიუსის ამ კანონს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქალაქის პლებსისათვის და ფართოდაც მიიზიდა იგი გაიუსის მხარეზე.

თავის მრავალფეროვან სოციალურ მოღვაწეობაში გაიუს გრძობდა არც სოფლის პლებსი დავიწყებას და მთლიანად აღუდგენია ტიბერიუსის აგრარული კანონი, ალბათ, გაუმჯობესებული და გაფართოებული სახით.

გაიუსს ნობილიტეტთან ბრძოლის პირობებში არ შეეძლო ყურადღება არ მიექცია და თავის მხარეზე არ გადმოეყვანა მხედართა წოდების წარმომადგენლები, ვინაიდან ამ წოდების ეკონომიური მნიშვნელობა სახელმწიფოში იზრდებოდა და, ამასთან, მისი პოლიტიკური პრეტენზიებიც ფართოვდებოდა. გაიუსმა მათი ინტერესების მიხედვით გაატარა სასამართლოს კანონი, იგი ეხებოდა მუდმივ სამოსამართლო კომისიებს, განსაკუთრებით, გამოძალვათა გამრჩევ კომისიებს, რომლებიც კალპურნიუსის 143 წლის კანონის საფუძველზე იყო დამყარებული. ამ კანონით აღნიშნულ კომისიებში ამიერიდან მონაწილეობდნენ მხიდრები, რომლებმაც აქ სენატორები შეცვალეს.

მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ სასამართლო კომისიებში სენატორების მხედრებით შეცვლას არც მიქრთამებოდა, არც მიკერძოება და არც უკანონობა არ მოუხპია. თუ სენატორთა სასამართლო დაუფარავ მიკერძოებას იჩენდა თავის წევრთა ბოროტმოქმედებათა მიმართ, არანაკლები მიკერძოებით ეპყრობოდა მხედართა სასამართლო მათი წრის პუბლიკანებსა და მევახშეებს.

გაიუსმა, მხედართა წოდების გულის მოსაგებად, გაატარა აგრეთვე კანონი აზიის პროვინციის შესახებ. ამ კანონის ძალით, აზიის პროვინციად გადაქცეულ ყოფილ პერგამონის სამეფოს მოსახლეობას რომის სასარგებლოდ შემოსავლის მეათედი ნაწილის გადახდა დაეკისრა. ამ გადასახადთა აკრეთა კი მოიჯარე კომპანიებს დაევალა. მათი აუქციონით გაცემა უნდა მომხდარიყო არა ადგილობრივ, არამედ რომში, ეს კი ფრიად ხელსაყრელი პირობა იყო რომაელი პუბლიკანებისათვის, ვინაიდან მათ აქ პროვინციელები კონკურენციას ვერ გაუწევდნენ და ამ საქმეში მონოპოლია მათ ენიჭებოდათ. ამავე დროს, სხვა პროვინციებში, მაგ., სარდინიასა და სიცილიაში მსგავსი გადასახადების აკრეთის იჯარით გაცემა იქვე წარმოებდა და ადგილობრივ შემღებულ მცხოვრებთ საშუალება ჰქონდათ უშუალო მონაწილეობა მიეღოთ აუქციონებში. გაიუსის კანონით მხედართა წრის მოიჯარეებს აზიის მდიდარი პროვინციის ფართო ექსპლუატაციის საშუალება მიენიჭათ. თუმცა, პლუტარქეს სიტყვით, გაიუსი ზოგჯერ თავგამოდებით იცავდა პროვინციებს მძარცველთა ძალადობისაგან.

ამ მხრივ მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე გაიუსის კანონს კონსულთა პროვინციების შესახებ. წინათ სენატი პროვინციებს ანაწილებდა კონსულების არჩევის შემდეგ და, მამასადამე, შეეძლო საუკეთესო პროვინციები სასურველი პირებისათვის გადაეცა. გაიუსის ამ კანონით კი პროვინციების დანაწილება მათ არჩევამდე უნდა გაეტარებინათ.

დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდა გაიუსის კანონს გზების მშენებლობის შესახებ და მის მიერ საზოგადო ბელეებისა და საწყობების მშენებლობას. ასეთი მშენებლობა მცირეჭონებიან მოსახლეობას საზოგადო აძლევდა, მხედრები იღებდნენ იჯარით სამუშაოებს; გზების გაყვანა სასარგებლო იყო აგრეთვე ქალაქისა და სოფლის პლებებისათვის. ყველა ამ საქმეს თვითონ გაიუსი ჩაუდგა სათავეში და მოიჯარეებით, ოსტატებით, თანამდებობის პირებით, ჯარისკაცებით გარშემორტყმული დადიოდა და ყველას თავაზიანად ეპყრობოდა, რაც, თურმე, ხალხში აღტაცებასა და ერთგულებას იწვევდა.

როცა 123 წელს მოპაგალი წლისათვის ტრაბუნების არჩევნები დაიწყო, გაიუსი ავვილად აირჩიეს მეორედ სახალხო ტრიბუნად. გაიუსი ერთსა და იმავე დროს იყო ტრიბუნი, აგრარული კომისიის წევრი და ფართო საზოგადოებრივი მშენებლობის ხელმძღვანელი. დიდი იყო მისი ავტორიტეტი და უფლებამოსილება. თავის პროექტებს იგი ადგენდა სახალხო კრებაზე განსახილველად. სენატსა და მაგისტრატებს კი მეორე ადგილს მიაკუთვნებდა. ალბათ, ამ დროს წამოაყენა მან ორი ძირითადი ღონისძიება: კანონპროექტები ახალმშენების გაყვანისა და მოკავშირეთათვის რომაული მოქალაქეობრიობის მინიჭების შესახებ.

პარველის წამოყენება, ალბათ, იმის შედეგი იყო, რომ სახელმწი-

ფო მიწის მარაგი უკვე ამოიწურა და აგრარული რეფორმის გატარება
კი გაგრძელებას მოითხოვდა. საკუთრივ იტალიაში გაიუსს გაუყვანია
ახალშენები ბრუტიუმზე—მინერვია, ტარენტოს ტერიტორიაზე—ნეფ-
ტუნია და, საფიქრებელია, კაპუას მხარეში. მაგრამ, როგორც ჩანს, ასე-
თი ღონისძიება საკმარისი არ ყოფილა. ამიტომ გაიუსს საჭიროდ დაუ-
ნახავს ახალშენების დაარსება იტალიის გარეთაც. კერძოდ, ყოფილი
კართაგოს დაწვევლილ ტერიტორიაზე. საამისო როგაცოცო სახალხო
კრებაზე შეუტანია მის კოლეგას რუბრიუსს და იგი კრებას დაუმტყი-
ცებია. ახალი ახალშენებისათვის იუნონია უწოდებიათ. გაიუსის ამ
ღონისძიებას სასტიკი გულისწყრომა და უკმაყოფილება მოჰყოლია
მოწინააღმდეგეთა წრეში:

ასევე მტრულად შეხვედრიან მის როგაცოცოს მოკავშირეთათვის
მოქალაქეობის მინიჭების შესახებ. ამ როგაცოცოს წამოყენებას თვით
რომის სახელმწიფოს არსებობის პირობები მოითხოვდა, საქმე ის არის,
რომ მოკავშირეები რომაელებთან ერთად იბრძოდნენ ყველა ომში,
მაგრამ მოქალაქის უფლებებს მოკლებული იყვნენ, განაგრძობდნენ
პირდაპირი სამხედრო გადასახადების გაღებას, მოკლებული იყვნენ
შეკლოთ მონაწილეობა მიწების გადანაწილებაში და დაზღვეული არ
იყვნენ რომაელი მაგისტრატების ძალმომრეობისა და ბოროტმოქ-
მელებისაგან. უმიწაწყლო მოკავშირეებს იმის იმედი ჰქონდათ, რომ მო-
ქალაქის უფლების მოპოვების შემდეგ მათ საშუალება მიენიჭებოდათ
მიწების მიღებისა. მეორე მხრივ, პოლიტიკურად სრულუფლებიან მო-
ქალაქეთა რიცხვის გადიდება რომის დემოკრატიის პოზიციებს გა-
ამაგრებდა.

125 წელს რომში უნდა გაეტარებინათ ცენზი. ამიტომ იქ მრავ-
ლად მოიყარეს თავი არამოქალაქეებმა იმ ხმების გამო, რომ მოქალა-
ქეობის ჩარჩოების გაფართოებაა მოსალოდნელიო. რომის ხელმძღვა-
ნელობას განსაკუთრებული ღონისძიებების მიღება დასჭირდა, ასეთი
პირების ქალაქიდან გასაძევებლად. 125 წელს აგრარული კომისიის
წევრმა, კონსულმა ფულვიუს ფლაკუსმა წამოაყენა პროექტი იტალიო-
ტებისათვის მოქალაქის უფლებების მინიჭების შესახებ, ხოლო იმათ,
ვინც ამას არ მოისურვებდა, რომის სახალხო კრებისადმი აპელაციის
უფლება უნდა მისცემოდა. ასეთი ღონისძიება, სენატის წინააღმდეგო-
ბის გამო, არ იქნა მიღებული. ამას მოკავშირეთა მღელვარება მოჰყვა.
კერძოდ, ლათინთა ახალშენი ფრეგელე აჯანყდა რომის წინააღმდეგ.
პრეტორმა ლუციუს თაბიმიუსმა ეს ქალაქი დაანგრია და რომის ხელ-
მძღვანელობამ სასტიკი ზომების მიღებით ასეთი მოძრაობის შემდგომი
გაფართოება შეაჩერა.

ნათქვამიდან ჩანს, რომ გაიუსს არ შეეძლო ყურადღება არ მიეპ-

ყოფილი ამ მტკივნეული საკითხისათვისაც. მისი როგაცის პირველი რედაქცია უფრო ზომიერი უნდა ყოფილიყო. აპიანე გადმოგვცემს, რომ მოქალაქეობრივი უფლებები მთლიანად უნდა მისცემოდეთ მხოლოდ ლათინებს. პლუტარქე უფრო ზოგად ცნობას გვაწვდის, „მესამე კანონი მოკავშირეთა საკითხს ეხებოდა და იტალიის მთელ მოსახლეობას ხმის მიცემის უფლებას ანიჭებდა რომის მოქალაქეთა თანაბრად“.

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ აპიანეს ცნობა ამ კანონის პირველ რედაქციას შეეხება, ხოლო პლუტარქეს სიტყვები გულისხმობს მის მეორე. უფრო რადიკალური ხასიათის რედაქციას, რაზეც საუბარი თავს ადგილას გვექნება.

გაიუსის პოპულარობითა და დიდი გავლენით შეძრწუნებული სენატი და, საერთოდ, მისი პოლიტიკური მოწინააღმდეგენი თავისებური დემაგოგიის გზას დაადგნენ. მათ შეცვალეს ტაქტიკა და გაიუსის გავლენა რომ მოესპოთ, პირდაპირი ბრძოლის ნაცვლად მის წინააღმდეგ მისივე კოლეგის, მდიდარი, წარჩინებული და მჭევრმეტყველი მარკუს ლუკრუს დრუზუსის დემაგოგიური კონტრპროექტები გამოიყენეს.

პლუტარქეს ამის გამო მაგალითიც მოაქვს, როცა გაიუსს ორი ახალშენის დაარსებისას და იქ ყველაზე უფრო შეძლებულ მოქალაქეთა გადაყვანის წინადადება შეუტანია, მის საწინააღმდეგოდ დრუზუსს წამოუყენებია უფრო რადიკალური კანონი თორმეტი ახალშენის მოწყობისა და თითოეულ ახალშენში სამ-სამი ათასი ულარიზესი მოქალაქის გაჯიფების შესახებ. ამასთან, თუ გაიუსის პროექტით კოლონიზატებს თავიანთი ნაკვეთებისათვის მცირე საიჯარო გამოსაღების გადახდა ეკისრებოდათ, დრუზუსს პროექტი მათ ყოველგვარი გადასახადებისაგან თავისუფლებდა. დრუზუსის პროექტის მოჩვენებითმა რადიკალიზმმა სახალხო კრების წევრებზე გავლენა მოახდინა. უმრავლესობა ადვილად წამოეგო დემაგოგიურ ანკესზე და მისმა კანონპროექტმა კანონის სახე მიიღო. რა თქმა უნდა, პრაქტიკულად ამ კანონს არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია, ვინაიდან თავისუფალი მიწა 12 ახალშენის მოსაწყობად სინამდვილეში უკვე არ არსებობდა. ამ პირველმა მარცხმა გაიუსის პოპულარობა და გავლენა საგრძნობლად შეარყია.

ამას გარდა, როცა გაიუსმა მოკავშირეთადმი სამოქალაქო უფლებათა მინიჭების კანონპროექტი წამოაყენა, დრუზუსმა კარგად გაითვალისწინა ის გარემოება, რომ ასეთი ღონისძიების წინააღმდეგი იყვნენ არა მარტო სენატორები, არამედ პლებსიც, რომელსაც არ სურდა სრულუფლებიან მოქალაქეთა რიცხვის გადიდებით თავისი პრივილეგიები შეემცირებინა. ამიტომ დრუზუსმა მას გარეგნულად თათქოს დემოკრატიული და მისაღები ღონისძიება დაუპირისპირა, რომლის

ძალით სარდლებს ეკრძალებოდათ ლაშქრობათა დროს ლათინების ფიზიკური დასჯა.

სახალხო კრებამ დრუზუსის ეს პროექტიც მოიწონა და მასაც კანონის სახე მიეცა. ამან კიდევ უფრო შეარყია გაიუსის ავტორიტეტი, მან თვითონაც საბედისწეროდ მოუფიქრებელი ნაბიჯი გადადგა. 122 წელს, როგორც აპიანე გადმოგვცემს, ფულვიუს ფლავუსთან იგი 70 დღით გაემგზავრა აფრიკაში ახალშენ იუნონიის მოსაწყობად. ერთი მხრივ, ამით მან დაარღვია კონსტიტუციური ტრადიცია, რომლითაც სახალხო ტრიბუნის მიერ რომის დატოვება ითვლებოდა დაუშვებლად და, მეორე მხრივ, მოწინააღმდეგეთ საშუალება მისცა მის მიმართ ფართო აგიტაცია გაეწიათ და ისედაც შერყეული მისი ავტორიტეტი კიდევ უფრო შეერყიათ. სხვას რომ თავი დავანებოთ, კართაგოს დაწყევლილ და შეჩვენებულ ტერიტორიაზე ახალშენის მოწყობა კმაროდა მის წინააღმდეგ საზღვარდაუდებელი აგიტაციის გასაწევად. პლუტარქეს და აპიანეს მოგვითხრობენ, რომ კართაგოს ადგილას ახალშენ იუნონიის დაარსებას მრავალი აგის მომასწავებელი ნიშანი ახლდაო: პირველი ალამი ქარმა გაიტაცა და ნაწილ-ნაწილად დაფლითა, მძლავრად ამოვარდნილმა ქარმა გაფანტა აგრეთვე საკურთხეველზე დაწყობილი სამსხვერპლო ცხოველის შიგნეული. მოცვივდნენ მგლები, აოგლიჯეს სამიჯნო ბოძები და შორს გაიტაცესო და სხვ. და სხვ. მაგრამ გაიუსს ყველაფერი მაინც რიგზე მოუწყვია და რომში დაბრუნებულა. პლუტარქეს სიტყვით, რომში დაბრუნებული გაიუსი ხალხთან დასაახლოებლად პალაციუმიდან ფორუმს ქვემოთ მდებარე ადგილზე გაიასახლებულა. „ეს ადგილი კი თითქმის სულ უბრალო და ღარიბი მოქალაქეების სამკვიდრებელი იყო“. გაიუსს მალე წარუდგენია სახალხო კრების განსახილველად რამდენიმე ახალი კანონპროექტი. მათ შორის როგაციო მოკავშირეთადმი რომის მოქალაქის უფლებების მინიჭების შესახებ, წინანდელთან შედარებით უფრო რადიკალური რედაქციით. ამ კანონპროექტმა ლათინებსა და მოკავშირეებში ფართო გამოძახილი და დაინტერესება პოვა, რომის მოქალაქეთა დიდ უმრავლესობაში კი მტრული დამოკიდებულება გამოიწვია.

გაიუსის დახმარებით 122 წლის კონსულად არჩეულ იქნა მისი მეგობარი, გაიუს ფანიუსი. მაგრამ, როცა გაიუსმა მოხსენიებული როგაციო წამოაყენა, ფანიუსი მის მოწინააღმდეგეთ შეუერთდა. მისი პოლიტიკური მოპირდაპირე გახდა და მის წინააღმდეგ დემაგოგიური სიტყვით გამოვიდა, ლათინები და მოკავშირეები დიდად იყვნენ დაინტერესებული კანონპროექტის ბედით და რომში ყოველი მხრიდან მრავლად მოიყარეს თავი. მაგრამ ხმის მიცემის დღეს ფანიუსმა, სენატის წინადადებით, რომიდან გააძევა ყველა არამოქალაქე, გაიუსმა

ასეთი ღონისძიების წინააღმდეგ პროტესტი განაცხადა, მაგრამ მისი გაუქმება ვერ მოახერხა.

გაურკვეველია, თუ რა ბედი ეწია გაიუსის ამ კანონპროექტს, თვითონვე წაიღო უკან, თუ დრუზუსმა ვეტო დაადო. ყოველ შემთხვევაში, მისთვისაც ცხადი გახდა, რომ მისი ავტორიტეტი საბოლოოდ შეირყა და სალხის მასაზე წინანდელი გავლენა დაკარგა. მწარე დამარცხება განიცადა მან, როცა 121 წელს სახალხო ტრიბუნობაზე თავისი კანდიდატურა კვლავ წამოაყენა. მესამედ კი იგი აღარ აირჩიეს. 122 წლის 10 დეკემბერს გაიუსმა, როგორც სახალხო ტრიბუნმა, დაამთავრა თავისი რწმუნებულობა და, ამასთან ერთად, დაკარგა ტრიბუნის ხელშეუხებლობა.

ამავე დროს 121 წლის კონსულად არჩეულ იქნა მისი დაუძინებელი მტერი ლუციუს ოპიმიუსი, რომელმაც, წინათ პრეტორად ყოფნის დროს, გაანადგურა ქ. ფრეველე. გაიუსის მოპირდაპირეებმა მასთან ანგარიშის გასასწორებლად უმთავრესად კართაგოს ადგილას დაარსებული ახალშენის — იუნონიის საკითხი აირჩიეს. ავგურებმა დაწყვეტილ ადგილას ახალშენის დაარსება ღმერთების რისხვის გამოწვევად ჩათვალეს. კონსულმა ოპიუსმა სახალხო კრება მოიწვია, რომელსაც უნდა გაეუქმებინა რუბრიუსის კანონი იუნონიის შესახებ. ამ კრებისათვის ორივე მოწინააღმდეგე ბანაკი გაცხარებით ემზადებოდა და, საერთოდ, რომი დიდი მღელვარებით იყო მოცული. კომიციების შესაკრებ ადგილად კაპიტოლიუმი დაინიშნა. ორივე მხარე კრებაზე დარაზმული გამოცხადდა.

სენატს პირველად გამოუყენებია ეგრეთ წოდებული ულტიმატუმის ფორმულა: კონსულმა ოპიმიუსმა ყური უგდოს, რათა სახელმწიფომ რაიმე ზიანი არ განიცადოს; და კონსული ოპიმიუსი, ვითომც რომში წესრიგის აღსადგენად, განსაკუთრებული უფლებამოსილებით აღუჭურვია. არსებითად ეს პირველი შემთხვევა იყო რომში საალყო წესების გამოცხადებისა.

იმ დამეს ორივე მხარე ენერგიულად ემზადებოდა გადამწყვეტი შეტაკებისათვის. ოპიმიუსს განკარგულება გაუცია, სენატორებსა და მსედრებს თავიანთი კლიენტებით და მონებით კაპიტოლიუმი დაეკავებინათ; ამავე დროს, გრაკუსუსიანების წინააღმდეგ კრეტელი მოქირავნეებიც უნდა გამოეყენებინათ. გაიუსი და ფულვიუსი, თავის მხრივ, მახლობელ პირებს ეთათბირებოდნენ და მეორე დღისათვის ემზადებოდნენ.

პლუტარქე დიდი თანაგრძნობით აგვიწერს გაიუსის საბედისწერო გამოთხოვებას მეორე დილას თავის მეუღლე ლაცინიასთან. გაიუსი და ფულვიუსი სენატში მიიწვიეს მათი მოქმედების განსამარტებლად.

მაგრამ მათ გაითვალისწინეს რა მოსალოდნელი საფრთხე, პასუხის ნაცვლად თავიანთი შეიარაღებული მომხრეებით ავენტინი დაიკავეს. ოპიმიუსი კი მრავალრიცხოვან მეომართა და კრეტელ მოისართა თანხლებით გრაქუსიანების წინააღმდეგ დაიძრა. სისხლისმღვრელ შეტაკებაში 3000-მდე კაცი დაიღუპა. ფლავუსი შეეცადა, ერთი თავისი კლიენტის სახელოსნოში დამალულიყო, მაგრამ იგი მალე აღმოაჩინეს და უფროს ვაჟთან ერთად მოკლეს. გაიუსმა ავენტინიდან გაქცევის დროს ფესი იღრძო. მტრები კი მოსაკლავად მოსდევდნენ და ერთ ხიმიან ხიდთან წამოეწვივნენ. ბოლომდე ერთგულმა მეგობრებმა—პომპონიუსმა და ლიცინიუსმა იგი აიძულეს განეგრძო გზა, თვითონ კი მტრებს წინ დაუხვდნენ და ხიდთან არავე მიუშვეს, ვიდრე ბრძოლაში არ დაიხოცნენ. ამასობაში გაიუსმა მოახერხა მდინარის მარჯვენა მხარეზე გადასვლა. მტრები უკვე უახლოვდებოდნენ. გაიუსმა, მტერს ცოცხლად რომ არ ჩაეარდნოდა ხელში თანხლებ მონას უბრძანა მომკალიო. მონამ ეს შეასრულა და შემდეგ თვითონაც გაიგმირა გული. მოკლულ გრაქუსელთა გვამები ტიბრში გადაყარეს, მათ ქონებას კონფისკაცია გაუკეთეს და ცოლებს სამკლოვიარო წესების შესრულება აუკრძალეს.

ასე ტრაგიკულად დაიღუპა თავის მომხრეებთან ერთად მეორე ძმაც — გაიუს გრაქუსი, მაგრამ რომაელმა ხალხმა, პლუტარქეს სიტყვით, მალე გამოამყდვნა, „თუ როგორ უსაზღვროდ განიცდიდა გრაქუსთა სიკვდილს. დახოცილ ძმებს ქანდაკებები გაუკეთეს და თვალსაჩინო ადგილზე დადგეს; ის ადგილები კი, სადაც ტიბერიუსი და გაიუსი მოკლეს, წმინდა ადგილებად აღიარეს, რომაელ ხალხს აქ შესაწირავად მოჰქონდა წლის დროთა ყველა ის პირველი ნაყოფი, რასაც დედამიწა იძლევა. მოქალაქენი მრავლად მიდიოდნენ ხოლმე ამ ადგილებში, ვით ღმერთთა ტაძრებთან, სწირავდნენ მსხვერპლს და პირქვე ემხოზოდნენ.

5. გრაქუსიანის მოღვაწეობის ისტორიული მნიშვნელობა და შემდგომი ცვლილებები აზარალულ საკითხში

მართალია, ძმები გრაქუსები საზოგადოებრივი ბრძოლის ასპარეზზე ტრაგიკულად დაიღუპნენ, მაგრამ ისინი რომის ისტორიის ისეთ გამოჩენილ მოღვაწეებს ეკუთვნოდნენ, რომელთა მიერ დაწყებულ საქმეს უკვალოდ არ ჩაუვლია. გრაქუსების დროიდან რომში დაიწყო ისეთი გამძაფრებული პოლიტიკური ბრძოლის პერიოდი, რომელმაც საუკუნეზე მეტ ხანს გასტანა და რომის რესპუბლიკის ისტორიას თავისი დაღი დააჩნია.

გრაქუსების მოღვაწეობიდან, უპირველესად, უნდა აღინიშნოს,

მიღწევები აგრარული რეფორმის დარგში. მოცემული ცნობების თანახმად, სოფლის წვრილ მეურნეთა რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზარდა: თუ 136 წელს გატარებული ცენზის მიხედვით რომში 317933 სამხედროვალდებული მოქალაქე აღმოჩნდა, 125 წლისათვის მათმა რიცხვმა 394736-ს მიაღწია. მასასადამე, გრაცხუსების მიერ გატარებული აგრარული რეფორმის შედეგად დაახლოებით 80 ათასამდე რომაელმა მოქალაქემ მიიღო მიწის ნაკვეთები. მაგრამ, რა თქმა უნდა, განვითარებული მონათმფლობელობის, მზარდი ფულადი ურთიერთობისა და თავაშვებული მევახშეობის პირობებში მათ ვერ შეძლეს მოესპოთ ის მიწეზები, რომლებიც გლეხების პაუპერიზაციას იწვევდა, ანდა, საგრძნობლად შეესუსტებინათ ამ პროცესის შემდგომი განვითარება.

მეორე მხრივ, ძმები გრაცხუსები რომაელი პლებსის ინტერესების დამცველად გამოდიოდნენ და დემოკრატიული იდეების წამოყენებით რომის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ახალი ნაკადი შეჰქონდათ. მათი მეოხებით სახელმწიფოს მმართველობის სისტემაში სახალხო კრება განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა და სენატი და ოლიგარქია ხშირად საგრძნობ მარცხს განიცდიდა. მართალია, მათ ვერ შეძლეს კომიციებზე ისეთი რადიკალური ღონისძიების გატარება, როგორიც იყო ეგრეთ წოდებული „მოკავშირეებისათვის“ მოქალაქეობის უფლების მინიჭება, მაგრამ მათ დასახეს ღონისძიებები, რომლებიც, თუმცა მათ სიცოცხლეში ვერ გადაწყდა, მაგრამ იმდენად უბასუხებდა რომაული საზოგადოებისა და სახელმწიფოს სასიცოცხლო ინტერესებს, რომ რეფორმატორთა სიკვდილის შემდეგ მალე განხორციელდა.

გაიუს გრაცხუსმა პირველმა შეაფასა სწორად მხედართა საქმიანი გამოცდილება, ეკონომიკური მნიშვნელობა და სკადა მათი ჩაღმა აქტიურ სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში, რომის დემოკრატიის ამ ყველაზე მერყევმა და ობორტუნისტულმა ფართამ ისეთი პოლიტიკური და ეკონომიკური უფლებები მოიპოვა, რომლებიც მას ოპტიმატებთან წარმატებითი კონკურენციის საშუალებას ანიჭებდა. ამ ღონისძიებამ გააფართოვა რომის სახელმწიფოს სოციალური ბაზა; ამიტომაც მხედრების მხარდაჭერის და მათთვის მნიშვნელოვანი უფლებების მინიჭების პოლიტიკას შემდგომში ფართოდ ახორციელებდნენ რომაელი იმპერატორები.

მართალია, გრაცხუსები დაიღუპნენ, მაგრამ მათ მიერ გატარებულ ღონისძიებებს მნიშვნელობა არ დაუკარგავს. ოპტიმატების ბელადები გრძნობდნენ, რომ გელარ წაართმევდნენ ათიათასობით გლეხს მიცემულ მიწის ნაკვეთებს, ვერ მოუსპობდნენ ბურის სიმბოლურ ფასად დარიგებას ქალაქის პლებეებს, ვერ წაართმევდნენ მხედრებს მინიჭებულ

პრივილეგიებს, რადგან ამას შეიძლებოდა სამოქალაქო ომი მოჰყოლოდა.

გრაკუსების რეფორმებმა შეაჩერა გლენობის პაუპერიზაციის, წვრილ და საშუალო მიწათმფლობელთა ფენის გადაშენების პროცესი, ამ რეფორმებს მოჰყვა რომის სახელმწიფოს დროებითი სტაბილიზაცია, სოციალური და ეკონომიკური კრიზისის ვადის გადატანა, რომის სამხედრო ძლიერების აღორძინებისათვის ხელის შეწყობა.

გაიუს გრაკუსის დაღუპვის შემდეგ რომში მკაცრი რეაქცია დამყარდა, მაგრამ ოპტიმატებმა გრაკუსების საქმეთა სრული მოსპობა მაინც ვერ შეძლეს.

ჩვენ ვიცით, რომ სახალხო ტრიბუნის რუფუსის კანონმა გაიუსის მიერ კართაგოს ადგილას დაარსებული ახალშენი იუნონია გაუქმებულად გამოაცხადა, მაგრამ ფაქტობრივად იქ კოლონიტები არსებობდნენ, მიწის 200—200 იუგერს იღებდნენ და თავისუფალი იყვნენ მეთედისა და საძოვრების გადასახადებისაგან. ხოლო მათ მოსაწყობად ცალკე თანამდებობის პირები — დეუმვირებიც კი დაინიშნა. იტალიის გარეთ დაარსდა აგრეთვე 118 წელს ახალშენი ნარბოში (გალიის ახალ პროვინციაში, პირენეების მახლობლად).

ამას გარდა, რეაქციას არ შეეძლო რომის გლენობისათვის ჩამოერთმია აგრარული სამეულის მიერ საზოგადოებრივი მიწიდან ათიათასობით მიცემული ნაკვეთი. მაგრამ ოპტიმატებმა ამ მხრივ სხვა ხერხს მიმართეს: გააუქმეს ამ ნაკვეთების მემკვიდრეობითი იჯარა და განუსხვისებლობა და ამით კვლავ შექმნეს მათი შესყიდვის საშუალება.

ალბათ, 119 წელს გააუქმეს აგრარული კომისია და შეწყვიტეს საზოგადოებრივი მიწის შემდგომი განაწილება, ხოლო პოსესორების მფლობელობაში დარჩენილი ნაკვეთები კანონით დაწესებული ნორმის ფარგლებში მათ სრულ საკუთრებად აღიარეს, თუმცა განსაკუთრებული გადასახადების გაღება დააკისრეს და ამ გზით მიღებული სახსრები ლარიბთათვის დასარიგებლად განსაზღვრეს.

გრაკუსების შემდეგ მიღებულ აგრარულ ღონისძიებათა თავისებური შეჯამება იყო სახალხო ტრიბუნის სპურიუს თორიუსის კანონი, რომელმაც სავსებით დაადასტურა სრული კერძო საკუთრება როგორც გრაკუსების კანონებით მიღებულ მიწის ნაკვეთებზე, ისე პოსესორთა მიერ შენარჩუნებულ რეფორმამდე „ძველ სამფლობელო ადგილებზე“, დაწესებული ნორმის ფარგლებში (500—1000 იუგერის რაოდენობით). მათი პატრონები ყოველგვარი გადასახადისაგან განთავისუფლდნენ და შეეძლოთ გაეყიდათ როგორც თავიანთი ნაკვეთები, ისე მათზე აგებული შენობები. სამაგიეროდ, კერძო პირებს მომავალში აეკრძალათ დაუნაწილებელი სახელმწიფო მიწების ოკუპაცია

და მათი იჯარით გაცემა თუ საძოვრებად გადაქცევა უკვე ცენზორების კომპეტენციაში შედიოდა.

აღსანიშნავია, რომ ამ კანონში ლაპარაკია არა მარტო იტალიის, არამედ პროვინციის სახელმწიფო მიწებზეც და განსაკუთრებული ადგილი აქვს დათმობილი აფრიკის პროვინციას, სადაც რომაელების მიერ კართაგოს ძველი ტერიტორიის დაპყრობის შემდეგ მისი მნიშვნელოვანი ნაწილი სახელმწიფოებრივ მიწად გამოცხადდა. რომაელებს მისი ერთი ნაწილი ადგილობრივი მცხოვრებლებისათვის დაუტოვებიათ და მათგან განსაკუთრებულ გადასახადებს აგროვებდნენ; მეორე ნაწილი რომაელი მოქალაქეებისათვის გადაუციათ კერძო საზღვებლობაში და აქედანაც განსაზღვრულ შემოსავალს იღებდნენ. ნაწილი კიდევ სახელმწიფოს განკარგულებაში დაუტოვებიათ და მას ცენზორები იჯარით გადასცემდნენ როგორც მოქალაქეებს, ისე ლათინებსა და პერეგრინებს. იჯარის შესყიდვის აღების სისტემამ კი, საერთოდ, ისეთი მიმართულება მიიღო, რომელიც გაიუსმა დასახა.

განხილულ კანონში გათვალისწინებულ ღონისძიებათა შედეგად უფრო მეტად გაფართოვდა უმცირესობის ხელში მიწების კონცენტრაცია. უკვე 104 წელს სახალხო ტრიბუნმა მარციუს ფილიპუსმა განაცხადა: რომში რაიმე უძრავი საკუთრება ორი ათას ოჯახზე მეტს არ გააჩნიაო. გადატაკებული გლეხების უმრავლესობა იძულებული იყო ნობილების კლიენტი გამხდარიყო და მოსავლის ნაწილის გადახდით და სხვადასხვა ბეგარის შესრულებით მათგან მიწის პატარა ნაკვეთები მიეღო.

მაგრამ მაინც სწორი არ იქნებოდა, გვეფიქრა, რომ გრავუსების შემდეგ წვრილმა და საშუალო მიწათმფლობელობამ ისეთი განადგურება განიცადა, რომ ყოველგვარი მნიშვნელობა დაკარგა. იგი მტკიცედ განაგრძობდა თავისი არსებობისათვის ბრძოლას. ეს განსაკუთრებით ჩრდილო და ცენტრალური იტალიის შესახებ უნდა ითქვას.

თ ა ვ ი მ ი თ ე რ თ მ ი ტ ი

რომის საგარეო პოლიტიკა ძვ. წ. II საუკუნის ბოლოს

1. ომი იბალიის ჩრდილოეთით

გრაქუსების შემდეგ რომში დამყარებული რეაქციის დროს, რომელიც ათ წელზე მეტს გაგრძელდა, ნობილიტეტის გაბატონებულ ვიწრო ჯგუფში უსაზღვრო კორუფციამ იჩინა თავი: მექრთამეობამ, შენჩემობამ, ძალადობამ. მთელი სახელმწიფო აპარატი დანაგვიანდა ამ საშინელი სენით, მაგრამ განსაკუთრებით მოიკიდა ფეხი მან რომის ჯარში. ჯარისკაცებში დისციპლინა დიდად შეირყა. გავრცელდა დეზერტირობა, მტრის მხარეზე გადასვლა, მშვიდობიანი მოსახლეობის ძარცვა. მეთაურების მნიშვნელოვანი ნაწილი არ ერიდებოდა მტრისაგან ქრთამის აღებას და უმეტეს დროს გარყვნილებასა და ქეიფში ატარებდა. ბუნებრივია, რომ ასეთ პირობებში რომელიც ლაშქრის ბრძოლისუნარიანობა ძალზე შეირყა, რაც განსაკუთრებით ნუმიდიის მეფე იუგურთასთან ომის დროს გამოვლინდა.

ძვ. წ. II საუკუნის ბოლო წლების საგარეო პოლიტიკის ზოგადი მიმოხილვა იტალიის ჩრდილოეთით მოხინაღრე ხალხებთან ურთიერთობიდან დავიწყოთ და ჯერ ის მიზანდასახულობა გავითვალისწინოთ, რომელიც ამ მხრივ ახასიათებდა მას.

რას ისახავდნენ მიზნად ამ მიმართულებით რომის მმართველი წრეები? შინაგანი მდგომარეობის მიხედვით მათ სურდათ ალბების სანაპიროზე შეეძინათ ახალშენების გადაყვანისთვის საჭირო მიწები, ხოლო სტრატეგიული და სავაჭრო თვალსაზრისით — ესპანეთთან საზღვაო და სახმელეთო კავშირის უზრუნველყოფა. მოვიგონოთ ზოგიერთი მთავარი მომენტი.

ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ ძვ. წ. VI საუკუნეში ფოკეელმა კოლონისტებმა მდ. როდანის (რონის) შესართავის მახლობლად დააარსეს ახალშენი მასილია. რომთან მასალიოტები ძველი დროიდანვე კეთილ ურთიერთობაში იმყოფებოდნენ და ერთ დროს ესპანეთის აღმოსავლეთ სანაპიროზე თავისი გავლენა გაავრცელეს. ამ დროის მასალიოტებს დიდად ავიწროებდნენ ლიგურები, რომლებიც ჩრდილოეთ იტალი-

ის ერთ უძველეს მკვიდრ ტომად ითვლებოდნენ. ამიტომ მასალიოტებ-
მა მათ წინააღმდეგ დახმარებისათვის რომს მიმართეს. ძვ. წ. 154 წელს
რომაელებმა ლაშქრობა მოაწყეს ლიგურების წინააღმდეგ და საკ-
მაოდ შეუბოვარი ბრძოლის შემდეგ გამარჯვება მოიპოვეს. გავიდა
სამიოდე ათეული წელი და მასალიოტებმა კვლავ მიმართეს რომაე-
ლებს დახმარებისათვის, ამჟამად კელტების წინააღმდეგ. ალპების—
იმიერი კელტები იმ დროს ორ, ურთიერთისადმი მტრულად განწყო-
ბილ, ძლიერ ჯგუფად იყვნენ დანაწილებული. მათ შორის განსაკუთ-
რებული ძლიერება და მნიშვნელობა მოპოვებული ჰქონდათ არვერ-
ნებს, რომელთაც კელტების ტომთა უმრავლესობა ექვემდებარებოდა,
და მათი გავლენა პირენეებიდან რეინამდე ვრცელდებოდა. მათ უპი-
რისპირდებოდნენ და ექიშებოდნენ ედუები. ამიტომ არვერნების სა-
წინააღმდეგოდ რომაელებმა ედუებთან მომავლისათვის მნიშვნელო-
ვანი მეგობრული კავშირი დაამყარეს.

მასალიოტების დასახმარებლად რომაელებმა 125 წელს წარგზავ-
ნეს ლაშქარი კონსულის, გრაქხუსიანების ერთი ცნობილი ხელმძღ-
ვანელის, ფულვიუს ფლაკუსის მეთაურობით. ამ ლაშქრობის შედეგად
მათ ცალკეული ტომები დაიპყრეს და იძულებული გახდნენ მასალიო-
ტებისათვის ხარკი ეძლიათ. 122 წელს ამ მხარეში დაარსდა რომაელებ-
ის პირველი დასახლებული პუნქტი — ციხესიმაგრე სექსტიის აქვები.
როგორც დავინახეთ, მასალიოტების დასაცავად წარმოებულ ომში
რომაელებს კელტების ძლიერ ტომ არვერნებთანაც მოუხდათ ხანგრ-
ძლივი შეტაკება. ბოლოს, მათ ისინი აიძულეს დამორჩილებოდნენ
და თავიანთი დატყვევებული მეთაურები რომს წარგზავნათ. ამას-
თან ერთად, რომაელებმა პირენეებიდან რონამდე გაიყვანეს ახალი
გზა, ეგრეთ წოდებული „დომიციუსის გზა“, ხოლო 118 წელს კელ-
ტების ძველ ქალაქ ნარბოში განსახლდნენ რომაელი მოქალაქეები და
ალპებსა და პირენეებს შორის წარმოიქმნა ახალი პროვინცია — ნარ-
ბოს გალია.

აქ მრავლად მოიყარეს თავი რომაელმა მოვაჭრეებმა და გადასახ-
ლებულებმა. აქედან რომაელებმა ურთიერთობა დაამყარეს გალიის
სხვა ტომებთან, ამაში მათ დაეხმარა ედუებთან დადებული მეგობრუ-
ლი კავშირი.

ასეთი გზით მოახერხეს რომაელებმა დაპატრონებოდნენ იტალიის
ესპანეთთან შემაერთებელ სახმელეთო გზას, ხოლო იმ მიზნით, რომ
პირენეების ნახევარკუნძულთან ურთიერთობის საზღვაო გზაც უზ-
რუნველყოფოთ, მათ დაიკავეს ბალეარის კუნძულები, რომლებსაც პი-
რატები თავის დასაყრდენ პუნქტად იყენებდნენ.

ამავე პერიოდში რომს უხდებოდა ომის წარმოება ცვალებადი წარ-
მატებით აღმოსავლეთ ალპებში, ილირიასა და ღუნაიზე.

რას წარმოადგენდა იმ დროის ნუმიდიის სამეფო? ჩვენ ვიცით, რომ ნუმიდიის მეფე მასინისა მეორე პუნიკურ ომში (218—201 წწ.) რომაელების მხარეზე იბრძოდა და ომის პროცესში დიდად გააფართოვა თავისი სამეფოს საზღვრები. მესამე პუნიკურ ომში კი (149—146 წწ.) მასინისა თითქმის არ ეხმარებოდა რომაელებს, რადგან უკმაყოფილო იყო მათი მოქმედებით და თვითონ ფიქრობდა კართაგოს დაპყრობას. თავისი ქვეყნისა და ხალხის წინაშე მეფე მასინისას თვალსაჩინო დამსახურება მიუძღოდა: იგი მფარველობდა მიწათმოქმედებს და ხელს უწყობდა მოსახლეობის გადასვლას ბინადარ ცხოვრებაზე. თუმცა ნუმიდიის კულტურა ძირითადად პუნიკური იყო, მაგრამ მასინისას ანტიერესებდა აგრეთვე ბერძნული ყოფა-ცხოვრება და ცდილობდა თავის სამეფოში მიეზიდა როგორც ბერძნები, ისე რომაელები. იგი გარდაიცვალა 148 წელს. სიკვდილის წინ მან სთხოვა სციპიონ ემელიანეს, მისულიყო ნუმიდიაში მის სამ ვაყს — მიციპსას, გულუსსა და მასტანაბალს შორის ხელისუფლების საკითხის მოსაგვარებლად. მართლაც, სციპიონმა ამ საქმეში მას ერთგვარი სამსახური გაუწია. მასინისას უფროსი ვაჟი მიციპსა გარდაიცვალა 118 წელს. სამეფო მანაც თავის მხრივ განუყოფლად უნადერძა ორ ვაყს, ადპერბალსა და ჰემქსალს და ძმისწულ იუგურტას, რომელიც მან იშვილა. მათ შორის იუგურტა იშვიათი სილამაზით, დიდი ენერჯითა და ადმინისტრაციული ნიჭით გამოირჩეოდა და ნუმიდიელებს ძალიან უყვარდათ. ამასთან ერთად, იგი იყო ცბიერი, სასტიკი და ვერაგი, ომში კარგად გამოწრთენილი და ფრიად პატივმოყვარე ადამიანი. ერთ დროს იგი სციპიონ ემელიანეს მეთაურობით ნუმანციასთან იბრძოდა და ზოგიერთ რომაელ წარჩინებულთან ახლო ურთიერთობაში იმყოფებოდა. ასეთი პირების ახლოს გაცნობის შედეგად იგი დარწმუნებულა, რომ ქრთამის საშუალებით რომში ყველაფრის მიღწევაა შესაძლებელი. როცა მიციპსას მემკვიდრეებს შორის დავა ამტყდარა, მათ ურთიერთობაში რომი ჩარეულა და აფრიკაში წარუგზავნია 118 წლის კონსული პორციუს კატონი. მას ნუმიდიის სამეფო მემკვიდრეებს შორის ისე გაუნაწილებია, რომ განხეთქილება უფრო მეტად გაუმწვავებია.

იუგურტამ თავი დაჩაგრულად იგრძნო და მიზნად მთელ სამეფოში გაბატონება დაისახა. მან 117 წელს მიგზავნილი მკვლელების ხელით ჰემქსალი სიცოცხლეს გამოასალმა და გზიდან ჩამოიშორა. ამით აღელვებულმა ადპერბალმა იუგურტას შეუტია და მისი სამფლობელო დაარბია, მაგრამ იუგურტამ შეძლო მისი დამარცხება და აიძულა იგი ჯერ აფრიკის პროვინციაში გაქცეულიყო და მერე რომში მოექცენა თავშესაფარი. ადპერბალმა რომის სენატს დახმარება და მისი კანო-

ნიერი უფლებების დაცვა სთხოვა. ამავე დროს იუგურტამ რომში გაგზავნა თავისი ელჩი და თან გაატანა საჩუქრები. სენატის გავლენიანი წევრებისათვის. სენატმა ნუმიდიაში გაგზავნა კომისია გაიუს გრაქსუსის მკვლელის, ლუციუს ოპიმისის შეთაურობით. კომისიამ ნუმიდიის სამეფო ასე გაანაწილა: ადპერბალს ხვდა მისი აღმოსავლეთი ნაწილი სატახტო ქალაქ ცირტათი, იუგურტას კი — ნაყოფიერი და შედარებით მჭიდროდ დასახლებული დასავლეთი ნაწილი.

იუგურტა თითქმის უკმაყოფილო დარჩა კომისიის გადაწყვეტილებით და 113 წელს შეიჭრა ადპერბალის ნაწილში, დაამარცხა იგი და, რომის პროტესტის მიუხედავად, ალყა შემოარტყა მას ცირტაში, სადაც იმ დროს მრავალი იტალიელი მოვაჭრე, მევასზე და პუბლიკანი იმყოფებოდა. ადპერბალმა კვლავ რომს მიმართა მუდარით. სენატმა ორჯერ წარგზავნა კომისია ნუმიდიაში შექმნილი მდგომარეობის მოსაწესრიგებლად. მაგრამ იუგურტამ მოახერხა კომისიის წევრების მოსყიდვა და მდგომარეობა უცვლელი დარჩა.

ამასობაში ხანგრძლივი გარემოცვით შეწუხებულმა მცხოვრებლებმა ადპერბალი აიძულეს ქალაქი ცირტა იუგურტასთვის ჩაებარებინა იმ პირობით, რომ მათ სიცოცხლეს შეუნარჩუნებდნენ. მაგრამ იუგურტამ თავისი აღთქმა ვერაგულად დაარღვია; ადპერბალი ჯვარს აცვა და მთლიანად ამოხოცა შეიარაღებული მამაკაცები, რომლებიც ხელთ ჩაუვარდა, მათ შორის ბლომად იყვნენ იტალიელებიც. იუგურტას ასეთმა ვერაგულმა მოქმედებამ რომაელები ძალზე აღაშფოთა. განსაკუთრებით აღაშფოთებული იყვნენ მხედართა წოდების წარმომადგენლები, რომლებიც ცირტაში თავისი წევრების დაღუპვას მტკივნეულად განიცდიდნენ. მათი დაჟინებითი მოთხოვნის შედეგად 111 წელს სენატმა, ზოგიერთი წევრის წინააღმდეგობის მიუხედავად, იუგურტას ომი გამოუცხადა. ომის ხელმძღვანელად ოთხი ლეგიონით წარგზავნეს კონსული კალპურნიუს ბესტია, წინათ გრაქსუსელი და ახლა კი ნამდვილი ოპტიმატი, მაგრამ იუგურტამ ადვილად შეძლო როგორც კონსულის, ისე მისი ლეგატების მოსყიდვა და მცირე კონტრიბუციის გაღებით არამცთუ მიაღწია ზავს, არამედ მთლიანად შეინარჩუნა თავისი სამფლობელო. მაშინ სახალხო ტრიბუნის გაიუს მემიუსის წინადადებით იუგურტა რომში გაიწვიეს პასუხისგებისათვის და ხელშეუხებლობა აღუთქვეს. მაგრამ, როცა მემიუსი სახალხო კრებაზე დაკითხვას შეუდგა, მეორე ტრიბუნმა, რომელიც იუგურტას მიერ იყო მოსყიდული, ისარგებლა ვეტოს უფლებით და მას თავიდან ააცილია პასუხის გაცემა და დაკითხვის გაგრძელება. ამავე დროს რომში იმყოფებოდა მასინისას შვილიშვილი მასივა, რომელიც ნუმიდიის ტახტის პრეტენდენტად გამოდიოდა. გათამამებულმა იუგურტამ იგი ვერაგულად მოაკვლევინა და მკვლელი ფარულად გააპარა რომი-

დან. როცა ეს ამბავი გამოაშკარავდა, სენატმა იგი რომიდან გააძევა. როცა იუგურთა რომს ტოვებდა, სალუსტიუსის გადმოცემით, მას ასეთი ფრაზა წარმოუთქვამს: „ოი, გამყიდველო ქალაქო, შენ არსებობას შესწყვეტ, როგორც კი შესაფერი მყიდველი გამოგიჩნდება“.

იუგურთას რომიდან გაძევების შემდეგ მის წინააღმდეგ საომარი მოქმედება განახლდა. მაგრამ რომაელი ჯარი დემორალიზებული და ბრძოლისუნარმოკლებული იყო. ზოგიერთი მეთაური მტრისაგან ქრთამებს იღებდა და ბრძოლას მარცხით ამთავრებდა. რომაელი მეთომრები იმასაც კი არ ერიდებოდნენ, რომ იუგურთას ჯარისკაცებისათვის სპილოები, იარაღი და ნადავლი მიეყიდათ. მათში დისციპლინა ფრიად შერყეული იყო. ასეთი მოვლენების შედეგი ნათლად გამოვლინდა 110 წელს, როცა რომაელების ჯარმა კონსულ ავლუს პოსტიმიუს ალბინუსის მეთაურობით ციხე სუთულთან მძიმე დამარცხება განიცადა, კონსულმა იუგურთასთან სამარცხენო საზავო ხელშეკრულება დადო. იუგურთა რომის მოკავშირედ იქნა აღიარებული და რომაელების ჯარს ათი დღის განმავლობაში უნდა დაეტოვებინა ნუმიდიის საზღვრები.

რომაელების ჯარზე გამარჯვებამ იუგურთას დიდი სახელი მოუხვეჭა ჩრდილო აფრიკის თავისუფალ და ნახევრად თავისუფალ ტომთა შორის და მათ მრავლად იწყეს მისი დროშის ქვეშ თავმოყრა. რომში კი, პირიქით, უდიდესი მღელვარება და საგანგაშო ვითარება წარმოიქმნა. აუცილებელი გახდა დამარცხების მიზეზების გამოკვლევა და სახალხო ტრიბუნის — მამილიუს ლიმეტანუსის წინადადების შემდეგ აფრიკაში მომხდარი ამბების გამოსარკვევად განსაკუთრებული კომისია შეიქმნა. დაიწყო მთელი რიგი სასამართლო პროცესები და რამდენიმე მექრთამე სენატორსა და მათ შორის უკვე მოხსენიებულ ოპიმიუსს რომიდან გაძევება მიესაჯათ. ალბინუსის მიერ იუგურთასთან დადებული ხელშეკრულება სენატმა გააუქმა და ომის გასაგრძელებლად აფრიკაში წარგზავნა 109 წლის კონსული კვინტუს ცეცილიუს მეტელუსი, შედარებით პატიოსანი და სამართლიანი ადამიანი. იგი არ მოერიდა იმას, რომ თავის ლეგატებად არაწარჩინებული წრიდან გამოსული ნიჭიერი ადამიანები დაენიშნა. მათ შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდა გაიუს მარიუსი, წარმოშობით ქალაქ არპინუმის მახლობლად მდებარე სოფლის გლეხის შვილი. ოჯახს მისთვის თითქმის არავითარი განათლება არ მიუცია, მაგრამ თავისი ნიჭით და მამაცობით დიდი წარმატებისათვის მიუღწევია. ახალგაზრდობიდანვე იგი ჯარში მსახურობდა, თავი ისახელა ჯერ კიდევ ნუმანციასთან ომში და ცნობილი სარდლის — სციპიონ ემელიანეს ყურადღება მიიპყრო, ცოლად მას შეურთავს იულია, იულიუსების ძველი წარჩინებული გვარის წევ-

რი და, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, იულიუს კეისრის ნათესავი გამხ-
დარა. 119 წელს იგი სახალხო ტრიბუნად აურჩევიათ და პლემისის სა-
სარგებლოდ ზოგიერთი ღონისძიება გაუტარებია. 115 წელს მარიუსი
პრეტორი იყო და ვადის დამთავრების შემდეგ, პროპრეტორის უფლე-
ბით, სორელულ ესპანეთს განაგებდა, მაგრამ მან განსაკუთრებით ისა-
ხელა თავი იუგურტას წინააღმდეგ ომში.

აფრიკაში მისვლისთანავე კონსულ მეტელუსს ჯარში ძალზე შერ-
ყეული დისციპლინის აღდგენა დაუწყია და საჭირო ღონისძიებათა
გატარების შედეგად მიზნისათვის მიუღწევია. 109 წელს მდინარე ბაგ-
რადასის შენაკად მუთულთან მან სასტიკად დაამარცხა იუგურტა და
იგი მხარის შორეულ ნაწილში განდევნა. ამ ბრძოლაში განსაკუთრე-
ბით ისახელა თავი მარიუსმა და მეტელუსის თანაშემწეთა შორის
პირველი ადგილი მოიპოვა. დამარცხებულმა იუგურტამ სცადა დიდი
კონტრიბუციის შეთავაზებით მეტელუსთან დაზავებისათვის მიეღწია,
მაგრამ როცა აქედან არა გამოვიდა რა, რომელი ლაშქრის წინააღმ-
დეგ პარტიზანული ბრძოლის გზას დაადგა. მას ამ ბრძოლაში დიდ
დახმარებას უწევდნენ გეტულების ტომი და თავისი სიმამრი, მაგრი-
ტანიის მეფე ბოკხუსი. ამიტომ ომი აფრიკაში გაჭიანურდა, რაც რო-
მაელებში, განსაკუთრებით მხედართა წრეში, დიდ უკმაყოფილებას
იწვევდა. ამიტომ მეტელუსს დაუპირისპირეს გაიუს მარიუსი და 107
წლის კონსულის თანამდებობაზე პოპულარებმა მისი კანდიდატურა
წამოაყენეს. მეტელუსმა თავისი ხელქვეითი პირის ასეთ მაღალ თა-
ნამდებობაზე არჩევის განზრახვა იწყინა და მხოლოდ დიდი ყოყმანის
შემდეგ დართო რომში გამგზავრების ნება. თავის მხრივ მარიუსი სა-
არჩევნო კომპანიის დროს მკაცრად და მიკერძობებით აკრიტიკებდა
მეტელუსის მოქმედებას ომის ასპარეზზე. რომში მარიუსი ხმების
დიდი უმრავლესობით აირჩიეს კონსულად და სახალხო ტრიბუნის —
მანლიუს მანციუსის წინადადებით მასვე მიენდო ნუმიდიაში ომის
ხელმძღვანელობა. მარიუსმა რამდენიმე მძიმე დამარცხება მიაყენა
იუგურტას, მაგრამ ის მაინც ხელიდან უსხლტებოდა. ბოლოს მარიუსს-
მა შეძლო გეტულების თავის მხარეზე გადაბირება და ზოკხუს მაგრი-
ტანელთანაც გააბა კავშირი. როცა უკანასკნელმა შეამჩნია, რომ მისი
სიძის საქმე ცუდად მიდიოდა, მარიუსს აცნობა, რომ მზად იყო იუ-
გურტასთვის ელაღატა, თუ მასთან მოსალაპარაკებლად ლუციუს კორ-
ნელიუს სულას გაგზავნიდნენ. მომავალი სასტიკი დიქტატორი ქვეს-
ტორად მსახურობდა მარიუსის ჯარში და თავისი მამაცობითა და
მხიარული ხასიათით საერთო სიყვარული და პატივისცემა დაიმსა-
ხურა. როგორც ჩანს, ბოკხუსი წინათაც იცნობდა სულას თავისი ელ-
ჩების ნაამბობით და ამიტომ აირჩია იგი შუამავლად, სულა მივიდა

ბოქსის ბანაკში და დაიწყო მოლაპარაკება. მაგრიტანიის ძლიერი მეფე დიდხანს ყოყმანობდა, გადაეცა სულასთვის იუგურთა, თუ, პირიქით, სულა იუგურთასათვის. ბოლოს გადაწყვიტა, მიეხმო თავისი სიძე ვითომც სულას გადასაცემად. როგორც იუგურთა, ისე მისი ამა-ლა მასთან უიარაღოდ უნდა მისულიყვნენ, იუგურთა სიმამრისაგან ღალატს არ მოელოდა, ადვილად წამოეგო ამ ანკესს და უიარაღოდ გამოცხადდა მის ბანაკში. მას და მის თანმხლებლებს მოულოდნელად შემოერთყა გარს მაგრიტანიელების რაზმი და ამაღა ამოხოცა, ხოლო იუგურთა რომაელებს გადასცა. სულამ დაბორკილი იუგურთა რომაელების ბანაკში მიიყვანა. ამით დამთავრდა ომი იუგურთასთან.

როცა ამ ამბავმა რომს მიაღწია, მარიუსი დაუსწრებლივ მეორედ აირჩიეს 104 წლის კონსულად და მასვე შიაკუთვნეს საგანმგებ-ლოდ გალიის პროვინცია. მარიუსს რომში ტრიუმფი მოუწყვეს. ამ პროცესიაში სამეფო სამოსში გამოწყობილი ბორკილდადებული იუ-გურთაც მონაწილეობდა, რომელიც იმავე დღეს საპყრობილეში გაგუ-დეს, როგორც რომაელი ხალხის მტერი.

ნუმიდიის სამეფო რომაელებმა ორ ნაწილად გაყვეს: დასავლეთი ნაწილი მაგრიტანიის მეფე ბოქსუსს შიაკუთვნეს იმ ღალატის საფასუ-რად, რომელიც მან თავისი სიძის მიმართ ჩაიდინა, ხოლო აღმოსავ-ლეთი ნაწილი მასტანაბალის შვილს და იუგურთას გერ ძმას, ჭკუა-ნაკლებ გაუდას გადასცეს. ასეთი ბედი ეწია ნუმიდიის მეფე იუგურ-თას და მის სამეფოს. რომაელებმა საკმაოდ ხანგრძლივი ომის შედე-გად თავიდან მოიშორეს მოწინააღმდეგე იუგურთა და ამით ძველი კართაგოს აღდგენის ყოველგვარი საშუალება მოსპეს.

3. კიმვრებისა და ბუმბონების უპროსება, მარიუსის სამხედრო რეფორმა

ჯერ კიდევ აფრიკაში იუგურთას წინააღმდეგ ომის დაწყებამდე ჩრდილოეთ იტალიას უდიდესი განსაცდელი დაატყდა: 113 წელს ალ-პების ჩრდილო-აღმოსავლეთ მისადგომებთან გამოჩნდა ტომთა დიდი გაერთიანება. მის ძირითად ნაწილს გერმანული წარმოშობის ტომი კიმვრები წარმოადგენდნენ, მაგრამ ამ ჯგუფში კელტური ელემენტე-ბიც იყო შერეული. ეს ურდოები მთელი ოჯახებით, ქალებით, ბავშ-ვებით, თავიანთი სარჩო-საბადებლით მოდიოდნენ ახალი ადგილების დასაპყრობად. ბრძოლაში ისინი გაუგონარი სიმამაცით და თავგან-წირვით გამოირჩეოდნენ.

კიმვრები რომაელებს პირველად 113 წელს შეეჯახნენ ნორიკუმ-ში, სადაც ტავრისკების ტომი ბინადრობდა, რომელთანაც რამდენი-მე ხნის წინ მათ მეგობრული ურთიერთობა დაამყარეს. რომის კონ-სულმა პაპირიუს კარბომ, რომელიც ალპების გასასვლელს იფარავდა,

კიმვრებს ტავრისკების ტერიტორიის დატოვება მოსთხოვა. კიმვრები ამასზე დათანხმდნენ, მაგრამ კარბომ ვერაგული გზა აირჩია: მან მოინდომა ჩასაფრებულ ადგილას მათი შეტყუება და მთლიანად ამოხოცვა. მართლაც, იგი თავს დაესხა ასეთი გზით მოტყუებულ კიმვრებს, მაგრამ ქალაქ ნორეიას მახლობლად (ახლანდელ კარინთიაში) სასტიკად დამარცხდა. რომაელი ლაშქარი სრული განადგურებისაგან მოულოდნელად ამტყდარმა საშინელმა ჭექა-ქუხილმა გადაარჩინა.

მოსალაღნელი იყო, რომ ამ გამარჯვების შემდეგ კიმვრები სამხრეთით—იტალიისაკენ დაიძრებოდნენ, მაგრამ დასავლეთით მიბრუნდნენ და შესაძლოა ამ დროს შეუერთდა მათ მეორე გერმანელი ტომი — ტევტონები. 111 წელს მათ გადალახეს რეინი და ზემოთ რონის მდამოებში გაჩნდნენ. სამხრეთ გალიაში, რომაული პროვინციის მახლობლად, კიმვრების გამოჩენამ კვლავ გამოიწვია მათი შეტაკება რომაელებთან. 109 წელს მათ დამარცხეს კონსული მარკუს იუნიუს სილანუსი, რომაელთა ჯარმა თითქმის ბანაკიც კი დაკარგა.

გაერთიანებულმა ტომებმა არც ამ გამარჯვებით ისარგებლეს, პირიქით, რომის სენატს ელჩები გაუგზავნეს და მათთვის დასასახლებელი მხარე ითხოვეს, მაგრამ უარი მიიღეს. მხოლოდ 105 წელს გაჩნდნენ ისინი ჭვემო რონას მდამოებში და, ალბათ, იტალიაში აეჭრას ფიქრობდნენ. ყოველ შემთხვევაში, რომაელებმა მათ წინააღმდეგ ორი არმია წარგზავნეს, რომელთა სარდლებს შორის მტრობა და ქიშობა სუფევდა. იმავე 105 წელს არაუზიონთან რომაელების ორივე არმია განადგურეს და ბრძოლის ველზე 80 ათასამდე მეომარი დაიღუპა. იმის ნაცვლად, რომ ბარბაროსული ტომები ახლა მაინც შეჭრილიყვნენ საჩქაროდ იტალიაში, მათ არცერნების მხარის განადგურება დაიწყეს. შემდეგ კიმვრები ესპანეთისაკენ, ხოლო ტევტონები ჩრდილო გალიისაკენ დაიძრნენ. ამით რომაელებს ორი წლით შესვენების საშუალება მიეცათ და გალია და იტალია სრულ განადგურებას გადაურჩა.

არაუზიონთან რომაელების ორი არმიის განადგურების ამბავმა რომში დიდი შლელვარება გამოიწვია. საშინელ სამხედრო კატასტროფაში დამნაშავე მთავარი პირები გაასამართლეს და დასაჯეს, კიმვრებისა და ტევტონების წინააღმდეგ საბრძოლველად კი მარიუსი გაგზავნეს, რომელიც, როგორც ვიცით, 104 წლისათვის დაუსწრებლად მეორედ აირჩიეს კონსულად.

ამ დროს მარიუსი რონასთან იმყოფებოდა და საშინელ მტრებთან საბრძოლველად ჯარს ამზადებდა. მის ჯარში იმყოფებოდნენ გამოცდილი მეთაურები—კორნელიუს სულა და კვინტუს სერტორიუსი, რომელმაც შემდგომ სულას დიქტატურის დროს მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა რომის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

აქვე დამთავრა მარიუსმა სამხედრო რეფორმის გატარება, რაც ჯერ კიდევ 107 წელს დაიწყო. იგი ნებაყოფლობითი შეკრების გზით შეუდგა საცენზო სიების გარეშე მყოფი ლარიბებისაგან მეომრების შეგროვებას. მარიუსი ჯარში იწვევდა არა მარტო რომაელ ლარიბებს, არამედ პროვინციელებსაც. ამგვარად, თუ წინათ ჯარში მხოლოდ ისეთი რომაელი მოქალაქეები მსახურობდნენ, რომელთაც მიწის საკუთრება ჰქონდათ და საცენზო სიებში ითვლებოდნენ, ახლა ჯარში იღებდნენ ყველა მსურველს, ვინც კი სამხედრო თვალსაზრისით გამოსადეგი იქნებოდა. გაიუს გრაკუსის სამხედრო კანონის დამატება იყო მეომრებისათვის ჯამაგირის მტკიცე სისტემის დაწესება. ამასთან, მათ უნაწილდებოდათ სამხედრო ნადავლი და ვადის დამთავრების შემდეგ ვეტერანებს მიწის ნაკვეთები ურიგდებოდათ. გაუმჯობესდა ჯარის მატერიალური ნაწილი და ტექნიკური შეიარაღება; მნიშვნელოვნად შეიცვალა ჯარების ორგანიზაცია: წინანდელი საბრძოლო ერთეულები — მანიპულები მარიუსმა უფრო მსხვილ შენაერთებში — კოჰორტებში გააერთიანა და ამიერიდან თითოეული ლეგიონი 10 კოჰორტის, 30 მანიპულისა და 60 ცენტურიისაგან შედგებოდა. ამით ჯარის სტრუქტურას მეტი გარკვეულობა და მკაფიობა მიენიჭა. საერთოდ, მარიუსი მოძრავი კოჰორტების ჩამოყალიბების თაოსნად ითვლებოდა.

მარიუსის სამხედრო რეფორმას რომის მომდევნო ისტორიისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ რეფორმის შედეგად რომაული სამოქალაქო ლაშქარი ისეთ პროფესიულ არმიად გადაიქცა, რომელიც თანდათან განცალკევდა ხალხისაგან. ამ გარემოებამ კი უფრო გვიან ფრიად მტკიცენიული გავლენა მოახდინა რომში დემოკრატიული მოძრაობის მსვლელობაზე. მეომარი-პროფესიონალები, ვარდა თავიანთი მეთაურებისა, სხვა ხელისუფლებას არ ცნობდნენ, სამხედრო დღესასწაულებს იხდიდნენ და მთავარ სათაყვანოდ ლეგიონის დროშა — „სალეთო არწივი“ მიაჩნდათ. ასეთ ჯარისკაცებზე დაყრდნობით რომის ძლევამოსილი სარდლები დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებას იწყებენ და გზას უმზადებენ სამხედრო დიქტატურის განმტკიცებას. საბოლოო ანგარიშით რომის რესპუბლიკური წყობილების დამხობაში არმიამ მთავარი იარაღის როლი შეასრულა.

სამხედრო რეფორმის გატარების დროს მარიუსი სისტემატურად წრთვნიდა თავის არმიას, აჩვენდა ჯარისკაცებს მუდმივ ვარჯიშს, ხანგრძლივი გადასვლების მოწყობას, მიწის გათხრაზე მუშაობას და მტკიცე ღონისძიებათა გატარებით მთლიანად აღადგინა მათში დისციპლინა და ბრძოლისუნარიანობა. ამასობაში ესპანეთისაკენ დაძრულმა კიმვრებმა კელტიბერების მხრივ დიდი წინააღმდეგობა განიცა-

დეს, ამიტომ ესპანეთს თავი დაანებეს და გადავიდნენ ჩრდილო გალიაში, სადაც ტევტონებს შეუერთდნენ. ბელგების ტომის მიერ მედგარი წინააღმდეგობის შემდეგ როგორც ტევტონების, ისე კიმვრების მეთაურებმა სხვადასხვა გზით იტალიაში შეჭრა განიზრახეს. ამ დროს მარიუსი რომში იმყოფებოდა, სადაც იგი მეოთხედ იყო 102 წლის კონსულად არჩეული, და როგორც კი გაიგო ამ ტომების მოძრაობა საჩქაროდ დაბრუნდა რონასთან თავის გამაგრებულ ბანაკში. სამი დღე უტევდნენ რომაელთა ბანაკს ეს ტომები, მაგრამ ვერავითარ შედეგს ვერ მიაღწიეს და პირდაპირ იტალიისაკენ დაიძრნენ. მართალია, მარიუსმა ისინი წყნარად გაატარა, მაგრამ როცა ტევტონები საკმაოდ დაწინაურდნენ, მათ მოულოდნელად თავს დაესხა მასილიის ჩრდილოეთით მდებარე რომაელთა პატარა ახალშენ სექსტის აქვებთან და მუსსური გაავლო. 100 ათასზე მეტი ტევტონი დაიღუპა ან ტყვედ ჩაეპარდა ამ საშინელ სისხლისმღვრელ ომში. ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ ბევრმა ტევტონმა ქალმა ტყვეობას თვითმკვლელობა ამჯობინა. ამასობაში კიმვრებმა შეძლეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ იტალიაში გადასვლა. მარიუსის კოლეგამ, კვინტუს ლუტაციუს კატულუსმა მათი მოძრაობა ვერ შეაჩერა ალპების გადმოსასვლელებში და იძულებული გახდა პადუსის მარჯვენა ნაპირისაკენ დაეხია. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მის ჯარს მარიუსის ჯარიც შეუერთდა, რომაელებმა მილანის დასავლეთით ვერცელუსთან თითქმის მთლიანად გაანადგურეს კიმვრები, რომელთაგან 65 ათასზე მეტი ბრძოლის ველზე დაიღუპა და დარჩენილები კი მონებად გაყიდეს.

ასეთი საშინელი განსაცდელისაგან რომისა და იტალიის გადარჩენამ მარიუსს უდიდესი სახელი და გავლენა მოუხვეჭა. იგი მეხუთედ აირჩიეს 101 წლის კონსულად. მას „რომის მხსნელს“, „მეორე რომულსს“ უწოდებენ და მისგან გაბედულ სოციალურ რეფორმებს მოელოდნენ.

თ ა ვ ი მ ი თ ო რ მ ი ტ ი

საზოგადოებრივი ბრძოლის განახლება რუმში

1. სიცილიის მონათა მეორე აჯანყება

როცა რომი კიმვრებისა და ტევტონების საშინელი შემოსევის წინაშე იდგა, სიცილიაში მონათა მეორე აჯანყება შემზადდა. დიოდორე სიცილიელის სიტყვით, ამ დიდ აჯანყებას წინ მონათა მრავალი მცირე ამბოხება და შეთქმულება უსწრებდა, „თითქოს ასეთი გზით თვითონ ღვთაება წინასწარმეტყველებდა სიცილიაში მომავალ ახალ კოლოსალურ აჯანყებას“. ამ მხრივ განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ, მართალია, თვითონ რომში დავალიანების ნიადაგზე მონობა პოეტელუსის კანონმა აკრძალა, მაგრამ პროვინციებსა და ვასალურ სამეფოებში მოთარეშე რომაელი პუბლიკანები და მევახშეები მოუბრძობად ჰყიდდნენ მონებად ადგილობრივ დავალიანებულ მცხოვრებთ, რომელთა უმრავლესობა სიცილიაში მიიყვანეს, როცა მარიუსმა კიმვრებისა და ტევტონების ურდოებთან ომის დროს, სენატის ნებართვით, დამხმარე მეომრების მოშველიება სთხოვა ბითინიის მეფე ნიკომედეს, მან უარით უბასუხა, ჩემი ქვეშევრდომი ბრძოლისუნარიანი მამაკაცების უმეტესი ნაწილი რომაელი მევახშეების მიერ მონებად არიან გაყიდულიო. ამიტომ საშინელმა საგარეო საფრთხემ და იტალიაში მონების მუდმივმა მღელვარებამ აიძულა რომის სენატი გამოეტანა დადგენილება მოკავშირე სახელმწიფოების ყველა თავისუფალშობილი ქვეშევრდომის განთავისუფლების შესახებ და ამ საკითხის მოგვარება პროვინციების მმართველთ მიანდო. კერძოდ, სიცილიაში ამ საკითხის მოგვარებას შეუდგა პრეტორი ლიცინიუს ნერვა და დაიწყო მონებად გაყიდული თავისუფალშობილი ადამიანების განთავისუფლების საკითხის გარკვევა ყველა მონად გაყიდულს იმედი ჰქონდა, რომ განთავისუფლდებოდა. მაგრამ, როცა პრეტორმა 800 კაცს აპყარა მონობის ბორკილები, ადგილობრივმა მონათმფლობელებმა მოახერხეს მისი მოსყიდვა და მან საკითხის შემდგომი განხილვა შეწყვიტა. იმ მონებს კი, რომლებიც მასთან თავისუფლების მისაღებად მოდიოდნენ, იგი თავიანთ პატრონებს უბრუნებდა. რა თქმა უნდა, ამან მონათა წრეში დიდი მღელვარება წარმოქმნა. ამას

გარდა, შესაძლოა მონების მოძრაობაზე გავლენა იქონია აგრეთვე 105 წელს არაუზიონთან რომის ორი არმიის განადგურებამ. სავულისხმებელია, რომ „ხმები რომაელების დამარცხების შესახებ მონებამდე აღწევდა და მათში თავისუფალი ბარბაროსების ხელით საძულველი რომის დანგრევის იმედებს აღვიძებდა“.

სიცილიის მონათა მეორე აჯანყება 104 წელს დაიწყო და 5 წელი ვაგრძელდა. პირველი და მეორე აჯანყებების აღწერილობაში ისეთი ზოგადი მსგავსებაა, რომ ზოგიერთმა მკვლევარმა მათი ხელოვნური დუბლირებაც კი აღიარა. მაგრამ ასეთ მოსაზრებას საფუძვლიანად ვერ ჩავთვლით და, ბუნებრივია, რომ იგი საერთოდ არც იქნა გაზიარებულა.

დიოდორეს გადმოცემით, სიცილიის მონათა მეორე აჯანყების თავისებური პროლოგი იყო მონათა ამბოხება კაპუას მახლობლად (კამპანიაში), რომელსაც მხედართა წოდების გალატაკებული წევრი, ვინმე მინუციუსი მეთაურობდა. მინუციუსს 3500 მონა შეუიარაღებია, თავი მათ მეფედ გამოუცხადებია და მონათმფლობელთა მამულების დარბევა დაუწყია. რომი იძულებული გამხდარა მის წინააღმდეგ პრეტორი ლუციუს ლუკულუსი გაეგზავნა. პირველ შეტაკებაში აჯანყებულმა მონებმა რომაელები დაამარცხეს, მაგრამ ლუკულუსმა ნაცდ ხერხს მიმართა, მინუციუსის ჯარის სარდალი აპოლონიუსი მოისყიდა და მისი შემწეობით მემამბოხენი და მათი მეთაური ხელთ იგდო.

სიცილიის მონათა მეორე აჯანყების დასაწყისად შეიძლება ის მოძრაობა ჩავთვალოთ, რომელიც სირაკუზის მახლობლად დაიწყო. აქ საღვთო გორაკზე ღამით თავმოყრილმა რამდენიმე ათეულმა მონამ თათბირი გამართა და აჯანყების გეგმა შეიმუშავა, იმავე ღამეს შეთქმულებმა თავიანთი ბატონები დახოცეს. მოკლე დროში მათ 200-მდე მონა შეუერთდა. მოსალოდნელი შემოტევისგან თავის დაღვის მიზნით შეთქმულები ერთ მალეობ ადგილზე გამავრდნენ. მაგრამ მათ წარუგამცემი აღმოჩნდა, რომელმაც სიცილიის პრეტორის ლუციუს ხერვას მთელი შეთქმულების გეგმა და ამბავი აცნობა, ხერვამ ადვილად შეძლო ამ მოძრაობის სათავეში ჩახშობა.

მონათა აჯანყებამ თავი იჩინა აგრეთვე ქალაქ პერაკლეს მახლობლად. 20 მონისაგან შემდგარმა ჯგუფმა მოკლა მხედართა წოდების წარჩინებული წევრი პუბლიუს კლონიუსი და მათზე გამართულ ბანაკში გამაგრდა. მათ გარშემო თართოდ იწყეს მოვროვება სხვა მონებმაც და მათმა რიცხვმა მალე 2 ათასს მიაღწია. მონებმა ნერვას მიერ მათ წინააღმდეგ წარმოგზავნილი რაზმი უკუაქციეს და იარაღი ჩამოართვეს. მოკლე დროში აჯანყებულ მონათა გარშემო საკმაოდ ძლიერი არმია წარმოიქმნა, რომელიც 20 ათასი ქვეითი მეომრისა და 2 ათასი ცხენოსნისაგან შედგებოდა. აჯანყებულმა მონებმა მეფედ სი-

რელი მონა, ცხოველთა შიგნულზე გამოცდილი მარჩიელი, საღვთ-
სი აირჩიეს და მასთან აჯანყების წინამძღოლთაგან შემდგარი საბჭო
დააარსეს. მეფედ არჩეულმა საღვთსმა სირიელი უსურბატორის ტრი-
ფონის სახელწოდება მიიღო და თავის რეზიდენციად ტრიოკალას
მთაზე გამართული ბანაკი აირჩია.

პირველი ვალაშქრება საღვთსმა ქ. მორგანტინეზე მოაწყო და მას
ალყა შემოარტყა. მან მოუწოდა გარემოცულ ქალაქში მყოფ მონებს
მია მხარეზე გადმოსულიყვნენ და სამაგიეროდ განთავისუფლება აღუ-
თქვა. მაგრამ თავის მხრივ ადგილობრივი მოხატმფლობელებიც სრულ
თავისუფლებას შეჰპირდნენ მათ, თუ ისინი ქალაქს დაიცავდნენ. მორ-
განტინელმა მონებმა ისევ თავიანთი ბატონების ხელით მიღებული
თავისუფლება ამჯობინეს და თავგამოდებით იცავდნენ ქალაქს, მაგრამ
მწაჩედ მოტყუდნენ: მონათმფლობელთა შეპირება პრეტორმა იძუ-
ლებით აქტად ჩათვალა და გააუქმა. მოტყუებული მონების უმრავლე-
სობამ ისევ ტრიფონთან გაქცევა მოახერხა.

ამსობაში სიცილიის დასავლეთ ნაწილში, ქალაქ ლილიბეუმის მა-
ხლობლად გაჩნდა აჯანყების მეორე მნიშვნელოვანი ეპიზ. ამ ეპიზას
შეთაურობდა კილიკიელი მონა ათენიონი, რომელიც ასტროლოგად
და მკითხავად ითვლებოდა. იგი გამოირჩეოდა აღმინისტრაციული ნი-
ჭით და ჰქონდა სამხედრო გამოცდილება. იგი თავის ჯარში მეომრად
ყველა მონას კი არ იღებდა, არამედ მხოლოდ ისეთებს, რომლებიც
სამხედრო თვალსაზრისით იყვნენ გამოსადეგი, დანარჩენთაგან კი აღ-
ვილებზე დარჩენასა და სრული წესრიგისა და ქონების დაცვას მო-
ითხოვდა. მამასადამე, შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, რომ ყოფილ მონათმფლობელურ მეურნეობებში დარჩენილ მონებს ჯარის სურსათი-
თა და საჭურვლით მომარაგებაზე უნდა ეზრუნათ. ათენიონმაც თავი
მეფედ გამოაცხადა და, თუ დიოდორეს დავუჯერებთ, ვარსკვლავებზე
მკითხაობით წინასწარმეტყველებდა, რომ სიცილიაში ასალი სამეფო
დაწყარდება და მისი მეფე მე ვიქნებიო.

როცა მის გარშემო მონათა ათიათასიანი ჯარი შეკრებილა, მას
ალყა შემოარტყია ქალაქ ლილიბეუმისათვის, მაგრამ აღება ვერ მოუ-
ხერხებია. მაგრამ მონათა მოძრაობა სულ ფართოვდებოდა და მთელი
სიცილია აჯანყებათა ცეცხლში ეხვეოდა. ამ შემთხვევაშიც მონათ-
მფლობელებს იმედი ჰქონდათ, რომ მონათა ორი შეიარაღებული
ძალა ერთმეორეს დაერეოდა და მათ მოძრაობის ჩახშობას გაუად-
ვილებდა. მაგრამ იმედი არც ახლა გაუმართლდათ. ათენიონი თავისი
ჯარით ტრიფონს შეუერთდა, აღიარა მისი ხელისუფლება, დაემორჩი-
ლა მას და არმიის სარდლად დაინიშნა. სატახტო ქალაქად მათ ტრიო-
კალას მტკიცედ გამაგრებული ბანაკი აირჩიეს. აქ ტრიფონის ბრძანე-
ბით აუცილთ სამეფო სასახლე და სახალხო კრების მოედანი. სახალხო

კრება ისეთ საკითხებს წყვეტდა, რომლებიც საბჭოს მიერ წინასწარ იყო განხილული. თვითონ მეფედ აღიარებული ტრიფონი კი ხალხის წინაშე დიადემით, კვერთხითა და მეწამული ტოგით მორთული ვაჟოდ იოდა და წინ ლიქტორები მოუძლოდნენ.

სიცილიაში შექმნილმა რთულმა მდგომარეობამ აიძულა რომი მრავალათასიანი ჯარი გაეგზავნა პრეტორ ლუციუს ლიცინიუს ლუკულუსის მეთაურობით. ამ დროს ტრიფონსა და ათენიონს შორის დროებითმა გაუგებრობამ იჩინა თავი. ტრიფონმა ეჭვი აიღო ათენიონზე, თათქოს იგი შეთქმულებას უწყობდა და დააპატიმრა, მაგრამ როცა მათ უკვე რომის დიდი ჯარი უახლოვდებოდა, იგი გაათავისუფლა. ტრიფონი საჭიროდ თვლიდა რომელი ჯარისაგან თავი ტრიოკალაში დაეცვათ, ათენიონი კი იმ აზრისა იყო, რომ ბრძოლა ღია ადგილას ჩაეტარებინათ. ბრძოლა თავდაპირველად მოპირდაპირეთათვის ცვალებადი იყო, მაგრამ ბოლოს მონებმა სასტიკი დამარცხება განიცადეს და ბრძოლის ველზე 20 ათასამდე მოკლულ-დაჭრილი დატოვეს. თვითონ ათენიონი დაიჭრა ფეხში, თავი მტერს მკვდრად მოაჩვენა და ამით სიკვდილს გადაურჩა. ტრიფონმა კი დარჩენილი ჯარით თავი ტრიოკალას შეაფარა.

მაგრამ ლუკულუსი მოადგა ტრიოკალას და ალყა შემოარტყა. მონების ნაწილი იმდენად შედრკა, რომ მზად იყო თავიანთ ბატონებს დაბრუნებოდნენ და შეწყნარება ეთხოვათ, მაგრამ საბოლოოდ მტერთან სიკვდილამდე ბრძოლის განწყობილებამ გაიმარჯვა. ამავე დროს სიკვდილს გადარჩენილმა ათენიონმა მოახერხა მათთან დაბრუნება და ამან კიდევ უფრო განამტკიცა მიღებული გადაწყვეტილება. გამხნევებულმა მონებმა ლუკულუსის ჯარი დაამარცხეს. ამ ამბავმა დიდად გააოცა რომის მმართველი წრეები. მათთვის გაუგებარი იყო, რომაელთა დამარცხება. დიოდორე სიცილიელი კი ასე განგვიმარტავს ამას: „ყოველივე იმისაგან, რისი გაკეთებაც აუცილებელი იყო, პრეტორს არაფერი შეუსრულებია ან თავისი უმოქმედობით ან ქრთამით“. ასე იყო თუ ისე, სენატმა ლუკულუსი რომში გაიწვია; აქ იგი გაასამართლეს და რომიდან გააძევეს. აჯანყებულ მონებთან წარმატებას ვერც ლუკულუსის შემცვლელმა პრეტორმა მიაღწია და ისიც რომში გაიწვიეს, გაასამართლეს და გაძევეს მიუსაჯეს.

როცა ტრიფონი გარდაიცვალა, მონებმა მის შემცვლელად სიკვდილს გადარჩენილი ათენიონი აირჩიეს. მონათა ჯარი ამ დროს იმდენად მოღონიერდა, რომ ათენიონმა ქალაქ მესანას აღებაც კი განიზრახა. მის დასაცავად რომიდან მოავლინეს მარიუსის კოლეგა — კონსული გაიუს აქვილიუსი, გამოცდილი მხედარმთავარი. ბრძოლის დროს მასსა და ათენიონს შორის შერკინებაც კი მომხდარა, რომლის დროსაც ათენიონი მოკლეს, ხოლო კონსული მძიმედ დაიჭრა თავში.

გაიმარჯვეს რომაელებმა და დამარცხებული მონების რაზმები აქვილიუსმა აიძულა, იარაღი დაეყარათ და მტერს დანებებოდნენ.

თავგანწირულ წინააღმდეგობას განაგრძობდა მონების ერთი ჯგუფი, რომელსაც მამაცი მონა სატირუსი მეთაურობდა. აქვილიუსმა მათი სიცოცხლის შენარჩუნება და დაუსჯელობა აღუთქვა, მაგრამ როცა დანებდნენ, ბორკილები დაადო და გადაგზავნა რომში, სადაც ისინი გლადიატორების როლში უნდა გამოსულიყვნენ. არსებობს გადმოცემა, რომლის მიხედვით, ამ მონებმა არ მოისურვეს რომში ასეთი სამარცხვინო როლის შესრულება, ერთმანეთს დაერივნენ და სიცოცხლე მოისპეს. ამ დროიდან მონებს სიცილიაში სიკვდილით დასჯის შიშით აეკრძალათ რაიმე იარაღის ტარება.

ასე ტრაგიკულად დამთავრდა 100 წელს სიცილიის მონათა მეორე აჯანყებაც. სიცილიის მონათა მეორე აჯანყებამაც პოვა გამოძახილი რომის სახელმწიფოს ზოგიერთ ადგილას, სახელდობრ, კუნძულ დელოსზე, ატიკაში.

2. დემოკრატიული მოძრაობის აღმავლობა; საბურნინი და გლავცია

თუ სიცილიის მონათა პირველ აჯანყებას თან სდევდა გრაკუსებისა და მათი მიმდევრების გამოსვლები, მეორე ამბოხებასაც რომაელი პლებსის მოძრაობის აღმავლობა დაემთხვა. ამ შემთხვევაშიც ბრძოლა არსებითად იმ საკითხების გარშემო მიმდინარეობდა, რომლებსაც აქტუალური ხასიათი ჰქონდა გრაკუსების მოღვაწეობაში. განსხვავება მხოლოდ ის იყო, რომ ამ ბრძოლაში მიწის ნაკვეთების მიღებით დაინტერესებული მარიუსის ვეტერანები განსაკუთრებულ მონაწილეობას იღებდნენ. ამჟამად პლებსის მოძრაობას მეთაურობდნენ გაიუს სერვილიუს გლავცია და ლუციუს აპულეუს სატურნინი. გლავცია პლებების წრიდან იყო გამოსული, ბუნებრივი ორატორული ნიჭით და ენერგიით გამოირჩეოდა და ხალხში პოპულარული იყო. სატურნინი წარმოშობით ნობილიტეტს ეკუთვნოდა, მაგრამ არ ერიდებოდა საჯაროდ გაეკიცხა მმართველი წრეების გამყიდველობა და ანგარება.

ცნობები იმ დროის რომის შინაგანი ისტორიის შესახებ საკმაოდ ბუნდოვანია და ზოგიერთი მომენტი სპეციალისტებს შორის დღემდე საკამათოა, ამიტომ ზუსტი სურათის აღდგენა ძნელია, მაგრამ ზოგიერთი აღბათობითი მოსაზრების გამოთქმა მაინც შეიძლება.

საგულისხმებელია, რომ 104 წელს გლავცია სახალხო ტრიბუნად აირჩიეს. ალბათ, ამ დროს გაატარა მან კანონი, რომლითაც სასამართლოები კვლავ მხედრებს დაუბრუნდათ, მეორე მისი კანონი გამოძალვათა საწინააღმდეგო ღონისძიებებს შეიცავდა. ცნობილია, რომ ტა-

რენტის რაიონში 1909 წელს აღმოაჩინეს წარწერის ფრაგმენტი, რომელიც გამოძალვათა კანონის დასკვნითი ნაწილია. მასში დადგენილია არარომელი ბრალმდებლებისათვის ჭილდო, განსაზღვრულია კანონისა და სასამართლო მასალის გამოქვეყნების წესი და გათვალისწინებულია მაგისტრატების მიერ კანონისადმი ერთგულების ფიცის მიღება. ამ ფრაგმენტის გამომცემლის ბარტოჩინის ვარაუდით, ფრაგმენტი გლავციას კანონს უნდა მიეკუთვნოს. ეს ვარაუდი გაიზიარა მკვლევარმა პიგანიოლმაც.

პოპულარების მეთაურები 101 წლის არჩევნებში შეთანხმებულად გამოვიდნენ და 100 წლისათვის მარიუსი მეექვსედ კონსულად, გლავცია პრეტორად და სატურნინი მეორედ სახალხო ტრიბუნად აირჩიეს. არჩევნები ფრიად დაძაბულ ვითარებაში ჩატარდა და სატურნინის კონკურენტი ავლუს ნუნიუსი მოკლეს.

არსებობს მოსაზრება, რომ ჯერ კიდევ პირველი ტრიბუნობის დროს სატურნინმა გაატარა კანონი „რომაელი ხალხის სიდიადის შეურაცხყოფის შესახებ“. ეს კანონი ისეთ დანაშაულებრივ ქმედებებს ითვალისწინებდა, რომლებიც ვნებდა ხალხის ინტერესებს და— ისეთ მტრულ აქტებს, რომლებიც სახალხო კრებას თუ ხალხის წარმომადგენლებს შეურაცხოფდა.

როცა სატურნინი მეორედ აირჩიეს სახალხო ტრიბუნად, მან ქალაქის პლებისის ინტერესების მიხედვით, სახალხო კრებას წარუდგინა პურის კანონი. ამ კანონით სახელმწიფო საწყობებიდან გასასყიდი პურის ფასი იმდენად მცირე იყო, რომ თითქმის მის უფასო დარიგებას უდრიდა, ამ კანონმა სენატის მხრივ დიდი წინააღმდეგობა გამოიწვია, ეს ღონისძიება მეტისმეტად დატვირთავს სახელმწიფოსო. სახალხო კრებაზე განხილვის დროს ამ კანონს მეორე ტრიბუნმა ცეპიონმა ვეტო დაადო. შემდეგ კი მან და ოპტიმატებმა ისეთი ვითარება შექმნეს, რომ კრება დაიშალა და კანონი ვერ გავიდა. მაგრამ ცეპიონი მაინც პასუხისგებაში მისცეს რომაელი ხალხის სიდიადის შეურაცხყოფისათვის.

კიდევ უფრო მეტი წინააღმდეგობა გამოიწვია სატურნინის აგრარულმა კანონმა. ამ კანონით მარიუსის ვეტერანებს აფრიკაში უნდა მიეღოთ მიწის ნაკვეთები, თითოეულს 100 იუგერის რაოდენობით; უნდა დაენაწილებინათ აგრეთვე გალიაში ის მიწები, რომლებიც რომაელებმა კიმვრებს ჩამოართვეს; მარიუსის ვეტერანების მიერ მიღებული ნაკვეთები კერძო მფლობელობად ითვლებოდა და ისინი გამოსაღებთა გადახდისაგან თავისუფლდებოდნენ. ცნობილია, რომ მარიუსის არმიაში მრავლად მსახურობდნენ იტალიკები, ამიტომ საგულისხმებელია, რომ ამ კანონით ნაკვეთები ეძლეოდათ არა მარტო რომაელ მოქალაქეებს, არამედ მათაც. ეს კი მათთვის სამოქალაქო

უფლებების მინიჭებას მოასწავებდა. ამას გარდა, გათვალისწინებული იყო აგრეთვე პროვინციებში ახალშენების დაარსება. ყველა ასეთი ღონისძიების გატარება მარიუსს ევალებოდა.

ამ კანონის თავისებურება ისიც იყო, რომ სენატორებს, მისი მიღებიდან 5 დღის განმავლობაში, ფიცი უნდა დაედოთ, რომ მას დაიცავდნენ, ხოლო ვინც ამას არ შეასრულებდა, სენატიდან გაძევება მოელოდა.

ამ კანონპროექტის გარშემო ცხარე ბრძოლა გაჩაღდა. მისი გატარების დიდი მოწინააღმდეგენი იყვნენ არა მარტო ოპტიმატები, არამედ მხედრები და თითქმის ქალაქის პლებსიც. ოპტიმატები ყოველნაირად შეეცადნენ, რომ სახალხო კრება ძალით გაერეკათ და საკითხის გადაწყვეტა შეუძლებელი გაეხადათ. მაგრამ კრება მაინც ბოლომდე შედგა, უმთავრესად მარიუსის ვეტერანების მონაწილეობით, რომელთაც ამ დღისათვის მრავლად მოიყარეს თავი რომში და სატურნინის წინადადებები მიღებულ იქნა. მათი განხორციელების გარანტიას კი, როგორც ვთქვით, სენატორების მხრივ ახალი კანონებისადმი ერთგულების ფიცი წარმოადგენდა. მეტელუს ნუმიდელის გამოკლებით, ყველა სენატორმა მიიღო დაწესებული ფიცი. ამიტომ იგი იძულებული გახდა რომი დაეტოვებინა.

მაგრამ სატურნინის ამ კანონების გარშემო ბრძოლა არ შეწყვეტილა, პირიქით, მწვავედ გრძელდებოდა, დაიწყო არჩევნები 99 წლისათვის. სატურნინმა თავისი კანდიდატურა მესამედ წამოაყენა სახალხო ტრიბუნობაზე. მეორე კანდიდატად დაასახელეს ვინმე ეკვიციუსი, ლიბერტინი თუ გამოქცეული მონა, რომელიც თავს ტიბერიუს გრაქხუსის შვილად ასაღებდა. ისიცა და სატურნინიც სახალხო ტრიბუნებად აირჩიეს. უფრო რთულად მიმდინარეობდა კონსულების არჩევნები. გლავციამ კონსულობაზე თავის კანდიდატურა წამოაყენა, ხოლო მის კონკურენტად ის გაიუს მემიუსი გამოვიდა, რომელიც წინათ პოპულარებს ეკუთვნოდა, სახალხო ტრიბუნი იყო და მაშინ მისი წინადადებით რომში გამოიწვიეს იუგურთა თავისი მოქმედების ახსნა-განმარტებისათვის; ახლა კი იგი ოპტიმატების კანდიდატი იყო. მას საარჩევნო კამპანიის დროს თავს დაესხა კეტებით შეიარაღებული ხალხი და მოკლა.

მაშინ სენატმა გამოაცხადა — სახელმწიფო განსაცდელშიაო და წესრიგის აღდგენა კონსულ მარიუსს მიანდო. მარიუსი ჯერ ყოყმანობდა, ეძნელებოდა თავისი ყოფილი მოკავშირეების წინააღმდეგ გამოსვლა, მაგრამ ბოლოს დათანხმდა. სენატორებმა ქალაქში მყოფ შეიარაღებულ ძალებს მოუხმეს და თვითონაც შეიარაღებულები გამოცხადდნენ ფორუმზე, გულზე ხელებდაკრეფილები არც სატურნინი-

სა და გლავციას მომხრეები იყვნენ: თავიანთი ძალების გასადიდებლად გაათავისუფლეს პატიმრები და მონებს თავისუფლება აღუთქვეს, თუ მათ მხარეზე იბრძოლებდნენ. ასეთ პირობებში 100 წლის 10 დეკემბერს ფორუმზე ნამდვილი ხელჩართული ბრძოლა გაიმართა. სატურნიელები იძულებული გახდნენ კაპიტოლიუმისათვის შეეფარებინათ თავი, მაგრამ მოპირდაპირეთ დანებდნენ მას შემდეგ, რაც წყლის მიწოდება შეუწყვიტეს. მარიუსს, თითქოს, უნდოდა გადაერჩინა სატურნინი და გლავცია და ისინი მცველებით გარემოცული გაგზავნა კურიაში (სენატის შენობაში), მაგრამ გაბოროტებულმა არისტოკრატიულმა ახალგაზრდობამ სახურავიდან აგლეჯილი კრამიტებით ამოხოცა ისინი.

პლებსის მხარდაჭერით ამაღლებულმა სამხედრო ბელადმა მარიუსმა, რომელმაც თავისი მოკავშირეები არ დაინდო და შეიარაღებული ძალით ჩაახშო დემოკრატიული მოძრაობა, პოპულარების წრეში დიდად გაიტეხა სახელი, ხოლო ოპტიმატები მას მაინც „ახალ ადამიანად“ თვლიდნენ. ასეთი შერყეული მდგომარეობის გამო მარიუსმა დროებით დატოვა რომი და მცირე აზიაში გაემგზავრა, ვითომც აღთქმის შესასრულებლად და ღმერთების დედის თაყვანსაცემად, გავრცელებული ხმების მიხედვით კი — იმისათვის, რომ მისი სამარცხვინო გამკემლობა დაეიწყებას მისცემოდა.

სატურნინის მკვლელად ვინმე გაიუს რაბირიუსს ასახელებდნენ. უფრო გვიან ამ მკვლელობისათვის ის პასუხისგებაში მიუცია 63 წლის სახალხო ტრიბუნს ტიტე ლაბიენუსს, მისი დაცვა კი უკისრია გამოჩენილ ორატორს ციცერონს.

რას გვეუბნება აღწერილი ამბავი? იმას, რომ იმ დროს რომში უკვე ნათლად ვლინდებოდა დემოკრატიული მოძრაობის კრიზისი და ღრმავდებოდა ინტერესთა წინააღმდეგობა არა მარტო ოპტიმატებსა და მხედრებს შორის, არამედ ქალაქსა და სოფლის ღარიბ-ღატაკთა შორისაც. ქალაქის პლებსი გარდა იმისა, რომ თავისი კლიენტური ურთიერთობით იყო დაკავშირებული ოპტიმატებთან, დაინტერესებული არ იყო მიწების დარიგებით და ამიტომაც, მისი ნაწილი პოპულარების მეთაურთა ზოგიერთ ღონისძიებას უწყევდა წინააღმდეგობას ან სრულ გულგრილობას იჩენდა. შეიცვალა ბრძოლის მეთოდებიც: ორივე მებრძოლი მხარე მოურიდებლობას იჩენდა სახალხო კრების ძალით დაშლასა, მოწინააღმდეგეთა მოკვლასა და სხვა სახის ძალმომრეობაში, უკვე ჩანდა, რომ პოლიტიკური ბრძოლა სამოქალაქო ომის სტადიაში გადადიოდა. გაქვეებაში იძულებით წასული მეტელუსს ნუმიდიილი 99 წელს რომს დაუბრუნდა. გამარჯვებულმა რეაქციამ გააუქმა სატურნინის კანონები და გადარჩენილი მომხრეების წინააღმდეგ ფართო გასამართლების მოწყობა დაიწყო.

ნობილიტეტისა და მხედრების გაერთიანებული ბრძოლა სატურ-
ნინ-გლავციას მოძრაობის წინააღმდეგ ხანმოკლე აღმოჩნდა და მათ
შორის კვლავ თავი იჩინა ღრმა განხეთქილებამ. განსაკუთრებულ აღშ-
ფოთებას იწვევდა მხედართა სასამართლოების ცალმხრივი მფარვე-
ლობა იმ პუბლიკანებისა და მეევანშეების მიმართ, რომლებიც ყო-
ველგვარ ბოროტმოქმედებას ჩადიოდნენ პროვინციებში და პირიქით,
სასტიკი, მიკერძობებული და ხშირად სრულიად უდანაშაულო დასჯა
პროვინციების იმ მმართველთა ნაწილისა, რომლებიც მხედრებისათვის
რაიმე მოსაზრებით მიუღებელი იყვნენ. ერთი სიტყვით, მხედრების
წრის წარმომადგენლები ისევე დაუფარავად სარგებლობდნენ სასა-
მართლოში თავიანთი მონოპოლიური მდგომარეობით, როგორც წინათ
სენატორები. ამ მხრივ განსაკუთრებით ხაზგასასმელია პუბლიუს
რუტილიუს რუფუსის პროცესი. იგი იყო გამოჩენილი სამხედრო
პირი, იურისტი და ისტორიკოსი და ლეგატად მსახურობდა აზიის
პროვინციაში კვინტუს ლუციუს სცევოლასთან, როგორც სცევოლა
თვითონ, ისე მისი ლეგატი რუფუსი დაუნდობლად ებრძოდნენ პუბ-
ლიკანებსა და მეევანშეებს, რომლებიც ძარცვავდნენ და ავიწროებდნენ
ადგილობრივ მოსახლეობას. ისინი არ ერიდებოდნენ მძიმე დამნაშა-
ვე პირთა სიკვდილით დასჯასაც კი. ამიტომ გასაგებია, რომ პუბლიკა-
ნებისა და მეევანშეების წრეში მათ დიდი სიძულვილი დაიმსახურეს.
რუფუსი პასუხისგებაში მისცეს და მხედართა სასამართლომ სრულიად
უდანაშაულოდ მას გაძევება და ქონების კონფისკაცია მიუთსაჯა, ვი-
თომც მის მიერ პროვინციელებისადმი მიყენებული ზარალის ასანაზ-
ღურებლად. ამაცმა რუფუსმა, რა თქმა უნდა, იწყინა ასეთი „გასა-
მართლება“ და გადაიხვეწა სწორედ იმ პროვინციაში, რომლის გაძარც-
ვას მას ასე უდიერად აბრალებდნენ, ჩაეწერა ადგილობრივი მოქალა-
ქეების სიაში და რომში დაბრუნება აღარ მოისურვა. რუტილიუს რუ-
ფუსის ასეთმა უკუღმართმა გასამართლებამ რომში დიდი საერთო უკ-
მაყოფილება გამოიწვია მხედრების სასამართლოს წინააღმდეგ და
კვლავ მორიგ საკითხად იქცა სასამართლოს რეფორმა, რასაც განსა-
კუთრებული ყურადღება მიაქცია 91 წლის სახალხო ტრიბუნმა მარ-
კუს ლივიუს დრუზუს უმცროსმა. წარმოშობით იგი რომის საზოგა-
დოების მაღალ წრეს ეკუთვნოდა, მაგრამ თავისი მსოფლმხედველო-
ბით ოპტიმისტების იმ ფრთას ემხრობოდა, რომელიც ყველაფერზე
მაღლა სახელმწიფო ინტერესებს აყენებდა და მიზნად სახელმწიფოს
განახლებას ისახავდა. ხასიათით და მოქმედებით კი იგი უფრო გრაკ-
ხუსებს ემსგავსებოდა და, ალბათ, ამიტომ თუ უწოდებს მას ერთ-
ერთი ანონიმური წყარო „გრაკხუსების მკრთალ ანარეკლს“.

დრუჟუსმა ჯერ სამოსამართლო რეფორმების პროექტი შეადგინა, რომლის მიხედვით სასამართლო კომიტეები მხედრებიდან კვლავ სენატორების ხელში გადადიოდა. ამ რეფორმის გატარებისას, აპიანეს სიტყვით, მან განიზრახა მტრულ დამოკიდებულებაში მყოფი სენატორები და მხედრები შეერიგებინა ორივე მხარისათვის მისაღები კომპრომისით და ამ მიზნით წამოაყენა პროექტი, რომლის თანახმად 300 სენატორს ემატებოდა ამდენივე ახალი სენატორი მხედართა წარჩინებული წრიდან და, მაშასადამე, სენატორების რიცხვი 600-მდე დიდდებოდა. ამასთან ერთად, დრუჟუსმა თავის კანონპროექტს მიუმატა კიდევ ის, რომ უნდა დაარსებულყო განსაკუთრებული სისხლის სამართლის კომისია იმ მოსამართლეთა განსასჯელად, რომლებიც თვითონ იქნებოდნენ მექრთამეობაში მხილებული.

დრუჟუსის მოღვაწეობას საფუძვლად ის მოსაზრება ედო, რომელიც სხვადასხვა საზოგადოებრივი ინტერესების კომპრომისულ შეთანხმებას გულისხმობდა და სახალხო კრებაზე კანონის გატარებისათვის აუცილებელ უმრავლესობას უზრუნველყოფდა. ამ თვალსაზრისით მას არც სოფლისა და ქალაქის პლებსის ინტერესების დავიწყება შეეძლო. ამიტომ მან წამოაყენა იტალიაში სახელმწიფო მიწების ღარიბთა შორის ისეთი დანაწილების პროექტი, რომ მისივე სიტყვით, „დაუნაწილებელი მხოლოდ ტალახი და ჰაერი დარჩენილიყო“. მეორე მხრივ, მან შეადგინა პურის კანონი, რომელიც ქალაქის პლებსისათვის პურის ფასის ახალ შემცირებას გულისხმობდა. დრუჟუსს გაუთვალისწინებია ის ხარჯები, რომლებიც ახალი კოლონიების დაფუძნებასა და იაფი პურის დარიგებასთან იყო დაკავშირებული და დაუსახავს ასეთი ფინანსური ღონისძიება: ყოველ რვა სრულფასოვან ვერცხლის დენარიუსზე ერთი მოვერცხლილი სპილენძის დენარიუსის გამოშვება. დრუჟუსს ასეთმა ღონისძიებამ, რაც გრაკუსების პროგრამის თავისებური ანარეკლი იყო, დიდად გაუთქვა სახელი რომაელ ხალხში.

მაგრამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო მისი წინადადება იტალიკებისათვის სამოქალაქო უფლების მინიჭებისა და ამ გზით რომაელ მოქალაქეთა რიცხვის შეგვების შესახებ. ის ჯერ შეპირებია ლათინებს, 95 წლის კონსულების მიერ მათ წინააღმდეგ გატარებულ კანონს გავაუქმებო (რომელიც თითქოს მხოლოდ იმ ლათინებს შეეხებოდა, ვინც უკანონოდ მიითვისა რომის მოქალაქის უფლებები, მაგრამ არსებითად ის იმ მიგრაციის კანონის გაუქმებას წარმოადგენდა, რომლის თანახმად რომში გადასახლებულ ლათინებს, ცენზის გავლის შემდეგ, რომის მოქალაქის უფლებები ენიჭებოდათ), შემდეგ კი დრუჟუსმა ამ მხრივ ფართო პროექტი შეიმუშავა მოკავშირეთათვის მოქალაქეობრივი უფლებების მინიჭების შესახებ.

ცნობილია, რომ მოკავშირეები რომაელებთან ერთად მონაწილეობდნენ, ლაშქრობებში, აქენიდნენ რომის დიდებასა და ძლევამოსილებას, მაგრამ, გარდა იმისა, რომ ისინი რომში მოქალაქეობრივი უფლებებით არ სარგებლობდნენ და სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში მონაწილეობას არ იღებდნენ, მათ არც მიწების დანაწილება ეხებოდათ, რომელიც რომში ტარდებოდა გრაკსუსების დროიდან. ამას გარდა, რომელიც რომში ტარდებოდა იტალიის ხალხები და ოკუპაციას ახდენდნენ, რომლებითაც ოდიოზან იტალიის ხალხები და ტომები სარგებლობდნენ. მაგ., შუა იტალიის მთიან მხარეებში მცხოვრები ტომები ჩვეულებრივად გადარეკავდნენ ხოლმე თავიანთ საქონელს აპულიაში, მაგრამ, აქ, მესაქონლეობის მსხვილი მეურნეობები გაიჩინეს რომაელმა მაგნატებმა და მათ ასეთი საშუალება უადრესად შეუზღუდეს. მოკლედ, მოქალაქეობრივი უფლებების მოპოვებას მოკავშირეებისათვის არა მარტო პოლიტიკური, არამედ ეკონომიკური მნიშვნელობაც ჰქონდა.

რა ბედი ეწია დრუზუსის კანონპროექტებს?

ერთ კანონპროექტში გაერთიანებული მისი წინადადებები ხალხმრავალ სახალხო კრებას განუხილავს. წინააღმდეგ მკაცრად გაულაშქრია 91 წლის კონსულს ლუციუს მარციუს ფილიპუსს, რომელიც დრუზუსის მთავარი მოწინააღმდეგე ყოფილა. დრუზუსის ბრძანებით იგი დაუპატიმრებიათ და საპყრობილეში ჩაუსვამთ. ამის შემდეგ, გაერთიანებული კანონპროექტი სახალხო კრებას მიუღია და სენატსაც ფილიპუსის მუქარა არაფრად ჩაუგდია და პროექტი მოუწონებია.

მაგრამ მოკავშირეებისადმი უფლებების მინიჭების შესახებ კანონპროექტი განსაკუთრებულ ოპოზიციას იწვევდა როგორც სენატორების, ისე მხედრების წრეში. მისადმი ოპოზიციურად იყვნენ განწყობილი ეტრურისა და უმბრიის მსხვილი მიწათმფლობელებიც. სამაგიეროდ, იტალიის გლეხობა მთლიანად მის მხარეზე იყო. მაგრამ თანდათან ფართოდ გავრცელდა ხმები, რომ დრუზუსი მოკავშირეებთან საიდუმლო კავშირში იმყოფებოდა და მოწინააღმდეგეებმა მის სახელმწიფოებრივ ღალატზე იწყეს ლაპარაკი. ამით ისარგებლა ფილიპუსმა და ფორმალური საბაბით სენატს გააუქმებინა სახალხო კრების მიერ მიღებული დრუზუსის კანონები. დრუზუსი უპროტესტოდ დაემორჩილა სენატის დადგენილებას. მიაქცია რა ყურადღება წარმოქმნილ დაძაბულ მდგომარეობას, — ამბობს აპიანე, — იგი სახლიდან იშვიათად გამოდიოდა და სულ მეცადინეობდა სუსტად განათებულ პორტიკში. ერთხელ საღამოს, როცა იგი ეთხოვებოდა მასთან მოსულ ხალხს, თავისი სახლის შესასვლელთან, უეცრივ დაუყვირია, მე დაჭრილი ვარო და დაცემულა მამამისის ქანდაკების კვარცხლბეკთან. მიგზავნილმა მკვლელმა იგი ხარაზის დანით სასიკვდილოდ განგ-

მირა, ბინდში მიიმალა და უკვალოდ გაქრა. მკვლელობის გარშემო სასამართლო გამოძიება არ უწარმოებიათ, მაგრამ, ცხადია, იგი მოწინააღმდეგეთა ტერორისტული შურისძიების მსხვერპლი გახდა. ასე დაამთავრა თავისი სიცოცხლე დრუშუსმა, რომელიც ტრიბუნის თანამდებობის შესრულების დროს მოკლეს.

როცა ამ ამბავმა იტალიელების ყურამდე მიაღწია, აპიანეს სიტყვით, ისინი დიდმა მღელვარებამ მოიცვა და რაკი დარწმუნდნენ, რომ მოქალაქეობრივი უფლებების მოსაპოვებლად სხვა გზა აღარ არსებობდა, რომისაგან აშკარა განდგომა გადაწყვიტეს. საიდუმლო მოლაპარაკების შედეგად ისინი შეთანხმდნენ, თავიანთ წრეში ერთგულების განმტკიცების მიზნით, ურთიერთშორის მძევლები გაეცვალათ.

შეთქმულთა მოძრაობა თანდათან გაფართოვდა. მალე იგი მოედო საბინელ ტომებს — მარსებს, პიცენებს, პელიგნებს, ვესტინებს. მათ მეთაურობდნენ მამაცობით განთქმული მარსები, ამიტომ ზოგჯერ მოკავშირეთა ომს მარსების ომს უწოდებენ. მოძრაობამ მოიცვა მთელი სამნიუმი, თითქმის მთელი კამპანია, აპულია, ლუკანია და კალაბრია.

ასე შემზადდა და დაიწყო ფრიად მწვავე ომი რომაელებისა თავისი იტალიელი მოკავშირეების წინააღმდეგ (90—88 წწ.). ამ ომს რომაულმა ანალისტიკამ საერთოდ მოკავშირეთა ომი უწოდა. ვიდრე მის მსვლელობას შეგვხებოდეთ, საჭიროა გავითვალისწინოთ, თუ რომელი ტომი ან ქალაქი დარჩა, აჯანყებამ რომ არ იფეთქა, და რომისადმი მტრულად რომ არ იყო განწყობილი. ამ მხრივ, უპირველესად, ამბრები და ეტრუსკები უნდა დავასახელოთ, რაც უმთავრესად, ალბათ, იმიტომ აიხსნება, რომ ამ ტომთა ცხოვრებაში მთავარ პოლიტიკურ როლს პრორომაული განწყობილების მსხვილი მიწათმფლობელები ასრულებდნენ. არ მიმხრობია აჯანყებას ლათინთა ახალშენების უმრავლესობაც. რომის მხარეზე იყვნენ ზოგიერთი მოკავშირე ქალაქებიც, მაგალითად, ნოლა და ნუცერია კამპანიაში. რასაკვირველია, რომაელებს მხარს უჭერდნენ იტალიის დაპყრობის დროს სხვადასხვა ადგილას დაარსებული მათი ახალშენები, მაგრამ ეს მანამდე გრძელდებოდა ვიდრე რომაელების ამ თავისებურ ციხესიმაგრეთ რომაელთა მეთაურები ხელმძღვანელობდნენ. ხოლო როცა აჯანყებულთ ხელთ უგდიათ ეს ახალშენები კამპანიაში — ნოლა, სტაბიე, მინტურნი და სალერნუმი, ახალმოსახლე ჯარისკაცები და მონები მათ მხარეზე გადასულან, ხოლო მეთაურები, რომლებიც ამის წინააღმდეგ წასულან, მოუკლავთ. ასევე მოქცეულან ისინი აპულიაშიც, სადაც პიცენ გაიუს იუდაცილიუსის რაზმი მოქმედებდა.

აჯანყებულ იტალიეებს საკუთარი საკავშირო სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია ჩამოუყალიბებიათ, მის სატახტო ქალაქად პელიგნების მხარეში მდებარე ქალაქი კორფინიუმი გაუხდიათ და მისთვის „იტა-

ლია“ უწოდებიათ. ახლად წარმოქმნილ სახელმწიფოში მართვა-გამგეობის ორგანოები იყო ყველა აჯანყებული ტომისა და მხარის დეპუტატებისაგან შემდგარი 500-წევრიანი სენატი, ორი კონსული და 12 პრეტორი.

აჯანყებულ იტალიკებს რომაელების მიბაძვით საკმაოდ ძლიერი არმია შეუქმნიათ, რომელიც ასი ათასი მეომრისაგან შედგებოდა. არმიას ორი მთავარსარდალი — მარსი კვინტუს პოპედიუს სილო და სამნიტო გაიუს პაპიუს მუტილუსი ხელმძღვანელობდა. ჯარისკაცების დაახლოებით ამდენივე რიცხვს შეიცავდა რომაელების არმიაც. ამასთან, არც შეიარაღებაში და არც სამხედრო ხელოვნებაში იტალიკები თავის მოპირდაპირეთ არ ჩამოუვარდებოდნენ, მამაცობით და თავგანწირვით კი მათზე მაღლა იდგნენ.

ომი მწვევედ მიმდინარეობდა. მის მსვლელობას შედარებით ვრცლად გადმოგვცემს აპიანე. შეეჩერდეთ მხოლოდ მთავარ მომენტებზე. ომის პირველმა წლებმა რომაელებს დიდი მწუხარება და განსაცდელი მიაყენა. კამპანიასა და სამნიუმში აჯანყებულთა წინააღმდეგ მოქმედებდა რომაელების არმია კონსულ ლუციუს კეისრის მეთაურობით. რომლის ლეგატთა შორის ცნობილი იყო კორნელიუს სულა. თუმცა ცალკეულ შემთხვევებში ამ არმიას ერთგვარი წარმატება ჰქონდა, იგი მოკავშირეებმა მაინც დაამარცხეს და აიძულეს უკან დაეხია. ამ დამარცხების შედეგი ის იყო, რომ რომაელებმა თითქმის მთელი კამპანია დაკარგეს და მოძრაობას კამპანიის ბევრი ქალაქი შეუერთდა.

ამავე დროს ომი წარმოებდა ჩრდილოეთით. აქ რომაელების არმიას მეორე კონსული პუბლიუს რუტილიუს ლუპუსი მეთაურობდა. მის ლეგატთა შორის იმყოფებოდნენ მარიუსი და გნეიუს პომპეუს სტრაბონი. მას თავს დაესხნენ მარსები და სასტიკად დაამარცხეს. ბრძოლის ველზე დაიღუპა თვითონ კონსული და მ ათასამდე რომაელი მეომარი. უშუალო განსაცდელი დაემუქრა თვითონ რომსაც: ომი წარმოებდა მის მისადგომებთან და მცხოვრებლები სასწრაფოდ აწყობდნენ სიმაგრეებს. რომაელების ასეთმა მარცხმა გავლენა მოახდინა იმ ტომებზე, რომლებიც ომში მონაწილეობისაგან თავს იკავებდნენ, და მათი ნაწილი მოკავშირეთა მოძრაობას მიემხრო, ნაწილი კი ჯერ კიდევ ყოყმანობდა.

ასეთი მდგომარეობის გამო რომის ხელისუფლება იძულებული გახდა, ერთგვარი დათმობის გზას დადგომოდა. აჯანყების შემდგომი გაფართოების შეჩერების მიზნით, 90 წლის ბოლოს, კონსულმა ლუციუს კეისარმა გაატარა კანონი, რომლის ძალით რომაელი მოქალაქის უფლებები მხოლოდ იმ თემებს ენიჭებოდათ, რომელნიც რომს არ განდგომიან. მართალია, ამ კანონმა შეაჩერა აჯანყების შემდგომი გა-

ფართობი და ის ტომებიც ჩააფიქრა, რომლებიც ჯერ კიდევ ყოყმანობდნენ, მაგრამ რომაელების მდგომარეობა კვლავ რთული იყო. აჯანყებული მოკავშირეების წინააღმდეგ ბრძოლასთან ერთად 89 წელს რომს მძიმე ომის დაწყება მოუხდა აღმოსავლეთით პონტოს მეფე მითრიდატე ევპატორთან, რაზეც საუბარი თავის ადგილას გვექნება. ამგვარად, იტალიაში აჯანყება და აღმოსავლეთით მდიდარი პროვინციების დაკარგვა დაემუქრა ამ დროს რომს. ყოველივე ამას დაემატა თვით რომში წარმოქმნილი ეკონომიკური კრიზისი. დავალიანებულთა რიცხვი დიდად გაიზარდა. კრედიტორები კი შეუბრალებლად მოითხოვდნენ პროცენტებისა და მთელი ვალის გადახდას. მათ გამოექომაგა ქალაქის პრეტორი ავლუს სემპრონიუს აზელიონი. იგი შეეცადა დავალიანებულთა მდგომარეობის შემსუბუქებას ვალების გადახდის ვადის გაგრძელების გზით. ამავე დროს, მან განახლა მეუახშეობის საწინააღმდეგო კანონები, რის გამოც კრედიტორები უკმაყოფილონი დარჩნენ და აზელიონი მოკლეს ფორუმზე, როცა ღმერთებს მსხვერპლს სწირავდა. ასეთმა გართულებულმა მდგომარეობამ კვლავ აიძულა რომის ხელისუფლება მოკავშირეების მიმართ ახალი ღონისძიება გაეტარებინა: 89 წელს სახალხო ტრიბუნების მარკუს პლავციუს სილვანუსისა და გაიუს პაპირიუს კარბონის კანონით რომის მოქალაქის უფლებები მიენიჭათ ყველა მათ, ვინც ორი თვის განმავლობაში იარაღს დაყრიდა. ამას გარდა, პომპეუს სტრაბონის იმავე წლის კანონით დადასტურდა ლათინებისათვის რომის მოქალაქის უფლებების, ხოლო ჩრდილო იტალიის (ციზალპური გალიის) მოსახლეობისათვის ლათინთა მოქალაქეობრიობის მინიჭება, ამ კანონებმა მებრძოლ მოკავშირეებში უდავო განხეთქილება შეიტანა. უმბრები და ეტრუსკები რომის ერთგული დარჩნენ, და ზოგიერთმა სხვა ტომმაც რომაელების მხარეზე იწყო გადასვლა, მაგრამ ომი გრძელდებოდა და ალაგ-ალაგ კვლავ მწვავედებოდა. მეორე მხრივ, რომის ხელისუფლება დიდ მზრუნველობას იჩენდა მორჩილი და შეუპოვარი ჯარების შექმნისადმი, საამისო ხარჯებს არ ერიდებოდა და არც მათ მიერ ომის პროცესში დაკავებული იტალიის ქალაქების რბევასა და განადგურებას კრძალავდა. ჯარისკაცები მხოლოდ იმ მეთაურებს აფასებდნენ, რომლებიც მათ ასეთ მოქმედებაში ხელს არ უშლიდნენ და, პირიქით, თვითონაც მონაწილეობდნენ.

ასეთ ღონისძიებათა შედეგად ომის ასპარეზზე იტალიეებისათვის კატასტროფული მდგომარეობა წარმოიქმნა და მათ მთელი რიგი მწვავე დამარცხება განიცადეს.

პლუტარქე გვარწმუნებს, რომ მოკავშირეთა ომში მარიუსმა ვერ

მოახერხა რამე მნიშვნელოვანი ჩაედინაო. სამაგიეროდ, დიდი როლი შეასრულა მისმა ყოფილმა ლეგატმა იუგუტრასთან ომში კორნელიუს სულამ. რომის ხელისუფლებამ სულას მსგავსი ჯარების წინამძღოლებისა და მოხერხებული ცბიერი პოლიტიკის მეოხებით შეძლო ბრძოლის ველზე მისთვის სასურველი დიდი გარდატეხის მიღწევა. როცა სულა კამპანიაში მოქმედებდა ქ. ნოლას მახლობლად მან გაანადგურა აჯანყებულთა დიდი რაზმი, რომელსაც ნიჭიერი მეთაური ლუციუს კლუენციუსი ხელმძღვანელობდა. ამ ბრძოლაში დაიღუპნენ თვითონ კლუენციუსი და 50 ათასამდე მისი ჯარისკაცი. ამ გამარჯვების შემდეგ სულა სამნიუმში შეიჭრა, დაამარცხა სამნიტების ჯარი და დიდად გამაგრებული ქალაქი ბოვიანუმი დაიკავა.

გნეიუს პომპეუს სტრაბონმა ამავე დროს დაიმორჩილა საბინელეების მხარე და პიცენუმი, აიღო მნიშვნელოვანი სიმარე ქალაქი ასკულუმი. ასკულუმის დამხობას საბედისწერო მნიშვნელობა ჰქონდა აჯანყების მთელ მსვლელობაზე შუა იტალიაში. რომაელების სარდალმა მეტელუს პიუსმა „ცეცხლითა და მახვილით“ დაიმორჩილა აპულია და ლუკანია.

ასეთ უაღრესად მძიმე პირობებში აჯანყებულთა დარჩენილი ნაწილის მეთაურებმა 88 წელს დახმარებისათვის რომის წინააღმდეგ მებრძოლ პონტოს მეფე მითრიდატეს მიმართეს, მაგრამ აქედან არაფერი გამოვიდა.

იმავე წელს ერთ-ერთ ბრძოლაში დაიღუპა აჯანყების ნიჭიერი, ჭკვიანი და ენერგიული ბელადი პომპედეუს სილო. ამასთან, რომაელები სულ უფრო ფართოდ იმორჩილებდნენ აჯანყებით მოცულ მხარეებს. სულ უფრო ცხადი ხდებოდა, რომ მოკავშირეთა მოძრაობა განწირულია. შექმნილი პირობების გამო მოკავშირეები იძულებული გახდნენ დაეყარათ იარაღი და თავის ბედს დამორჩილებოდნენ. სოლო ზოგიერთ ადგილას, მაგ., ქალაქ ნოლაში, კიდევ გრძელდებოდა უიმედო და უპერსპექტივო ბრძოლა.

მართალია, მოკავშირეებმა ამ ომში დიდი მსხვერპლი გაიღეს და მათ მიერ შექმნილი ფედერაცია დღემოკლე აღმოჩნდა, მაგრამ ამ სისხლისმღვრელ ბრძოლებს მთლად ფუჭად არ ჩაუვლია: თითქმის მთელი იტალიის თავისუფალმა მოსახლეობამ მოიპოვა რომის მოქალაქის უფლებები, მაგრამ რომის ხელისუფლებამ ამ საკითხშიც რომაელების ბატონობის შენარჩუნების ტენდენცია გაატარა. ცნობილია, რომ რომში 35 ტრიბა არსებობდა. ახლად მიღებული მოქალაქეები ყველა მათგანში კი არ გაანაწილეს, არამედ მხოლოდ რვაში. ცხადია,

ასეთი ღონისძიება მიზნად ახალი მოქალაქეების პოლიტიკური გავლენის შეზღუდვას გულისხმობდა. ამას გარდა, თუმცა იტალიის ქალაქებს შეუნარჩუნეს ადგილობრივი თვითმმართველობა და თანაც მათ თავისუფალ მოსახლეობას რომის პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მონაწილეობის უფლება მიენიჭა, მაგრამ ფაქტობრივად ამ უფლებით სარგებლობას უფრო ნომინალური ხასიათი ჰქონდა.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ იტალიის ხალხთა რომანიზაციამ ისეთი ფართო და თანამიმდევრული ხასიათი მიიღო, რომ მხოლოდ ზოგიერთმა მთიანმა რაიონმა შეინარჩუნა თავისთავადობა.

თ ა ვ ი მ ე ც ა მ ე ტ ე

გართულეზანი აღმოსავლეთში და სოციალური ბრძოლის განმავლობა რომის სახელმწიფოში

1. პონტოს მთავ მითრიდატე VI ევპატორი

რომი ჯერ კიდევ აჯანყებულ იტალიელ მოკავშირეებთან ომით იყო გართული, იძულებული რომ გასდა ერთდროულად მცირე აზიაში დაეწყო მძიმე და საკმაოდ ხანგრძლივი ომი პონტოს მეფე მითრიდატე VI ევპატორის წინააღმდეგ, რომელმაც მძლავრად შეარყია რომის ბატონობა აღმოსავლეთის პროვინციებში.

პონტოს ელინისტური სახელმწიფო წარმოიქმნა ძვ. წ. III საუკუნეში, მცირე აზიაში, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ და სამხრეთ სანაპირო ზოლში. ჩვენ ვიცით, რომ ზღვას საერთოდ, და კერძოდ, შავ ზღვას ბერძნულად „პონტო“ ეწოდება და აქედანაა წარმომდგარი ამ სამეფოს სახელი.

თავდაპირველად პონტოს სამეფო შედარებით მცირე სამფლობელოს წარმოადგენდა მაგრამ შემდგომ თანდათანობით გაძლიერდა და დასავლეთით მის ფარგლებში თითქმის მთელი პაფლაგონია შევიდა. ერთ დროს პონტოს მეფე „რომაელი ხალხის მეგობრად და მოკავშირედ“ ითვლებოდა. ასეთი ტიტული კი რომისაგან ერთგვარ დამოკიდებულებას ნიშნავდა. რაც პონტოს გაძლიერებული სამეფოსათვის თანდათან მიუღებელი ხდებოდა. ამ მოვლენამ განსაკუთრებით იჩინა თავი მითრიდატე VI მეფობაში (120-63 წწ.), რომლის დროსაც პონტო უძლიერესი სახელმწიფო და ანტირომაული განწყობილების ცენტრი გახდა.

ევპატორად¹ წოდებული მეფე მითრიდატე VI წარმოშობით თავს მამის მხრივ აქემენიდების, ხოლო დედის მხრივ სელევკიდების ჩამომავლად თვლიდა. გადმოცემით მას მძიმე ბავშვობა გაუტარებია, 11 წლის ბიჭი ყოფილა, როცა მამამისი — მითრიდატე ევერგეტი² მოუკ-

¹ ევპატორი — კეთილშობილი.

² ევერგეტი — კეთილმოქმედი.

ლავთ და მისთვის რეგენტები დაუნიშნავთ. სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა კი არსებითად დედამისს, ქვრივ დედოფალს მიუსაკუთრებია. ამ თავნება, ხელისუფლების მოტრფიალე ქალს რამდენჯერმე უცდია, თავიდან მოეშორებინა თავისი ვაჟი, ტახტის კანონიერი მემკვიდრე და მეურვეების დახმარებით რამდენჯერმე ჩაუგდია იგი მძიმე განსაცდელში. ყოველივე ამის გამო, ყმაწვილი მითრიდატე სასახლეს განშორებია და 7 წლის განმავლობაში მთებსა და ღრეებში დაეხეტებოდა. მხოლოდ დავაჟკაცებისას დაბრუნებულია სატახტო ქალაქ სინოპში, ქვრივი დედოფალი საპყრობილეში ჩაუსვამს და ძალაუფლება თვითონ აუღია ხელში.

შემონახული ცნობების მიხედვით, ასეთი ბავშვობის გამო მითრიდატეს სისტემატური განათლება არ მიუღია, მაგრამ იშვიათი ნიჭის წყალობით მას ბევრი რამ შეუთვისებია ელინური კულტურის საგანძურიდან და მეზობელი ხალხების 22 ენა შეუსწავლია. იგი მფარველობას უწევდა თავის დროის პოეტებს, ხელოვანთ, ფილოსოფოსებს და თვითონაც უცდია ბუნებისმეტყველების დარგში საკუთარი შემოქმედება. ამასთან ერთად, იგი გამოირჩეოდა მკვევრმეტყველებით, სიმტიციტთა და შორსმკვკრეტელობით. ამავე დროს, რომაული წყაროები, ერთგვარი ტენდენციურობით, მას უხეშ, ავხორც და უღმობელ ადამიანად წარმოგვიდგენს.

ძვ. წ. II საუკუნის მიწურულში მითრიდატე VI თავის სამფლობელოებს შეუერთა აღმოსავლეთით მდებარე მცირე არმენია ქ. ტრაპეზუნტიურთ, შემდეგ დაიმორჩილა კოლხეთის სამეფო, დაბოლოს — ყირიმის ნახევარკუნძულზე არსებული ბოსფორის სამეფო და თავისუფალი ქალაქი ქერსონესი. ქერსონელებს ამ დროს სკვითების თავდასხმები აწუხებდათ და დამოუკიდებლად აღარ ჰყოფნიდათ ძალა ამ თავდასხმების მოსაგერიებლად. ამასთან, ბოსფორის უკანასკნელი მეფის — პერისად V დროს აქ დაიწყო ადგილობრივ სკვითთა და მონათა აჯანყება. პერისად V იძულებული გახდა დახმარებისათვის მითრიდატე VI მიემართა და, როდესაც პერისადი გარდაიცვალა, მითრიდატემ მისი სამეფოცა და ქ. ქერსონესიც შემოიერთა, ჩაახშო სკვითებისა და მონების აჯანყება; ამავე ხანებში დამორჩილდნენ მას შავი ზღვის დასავლეთ სანაპიროზე მდებარე ისტრია და კალატია, ხოლო დანარჩენი აქაური ბერძნული ქალაქები მისი მოკავშირეები გახდნენ.

ამრიგად, მითრიდატე VI შექმნა ვრცელი და ძლიერი სამეფო და, ამავე დროს, მცირე აზიის გაერთიანება გადაწყვიტა. ეს გეგმა, ცხადია, მითრიდატეს რომთან შეტაკებას გარდაუვალს ხდიდა. მართლაც, როდესაც პონტოს მეფემ კაპადოკია დაიკავა, რომმა მას დაუყოვნებ-

ლივ ქვეყნის დაცვა მოსთხოვა და აქ თავისი ერთგული არიობარზანე დასვა. მითრიდატე VI, რომელიც ჯერ კიდევ რომთან აშკარა შეტაკებისაგან თავს იკავებდა, ეს მოსთხოვნა შეასრულა, მაგრამ, ამავე დროს, კავშირი შეკრა დიდი არმენიის მეფე ტიგრან II. ეს კავშირი, რომელიც ძვ. წ. 95 წელს დაიდო, რომის წინააღმდეგ მომავალ ბრძოლებშივე ერთობლივ მოქმედებასა და აღმოსავლეთში გავლენის სფეროების განაწილებას ისახავდა მიზნად. მოკავშირეებმა კვლავ სცადეს კაპადოკიის დანაწილება. საქმეში ისევ რომი ჩაერია და ამას უკვე რომსა და მითრიდატეს შორის ომი მოჰყვა. ასე დაიწყო პირველი ომი მითრიდატესთან (89—84 წწ.).

მითრიდატემ კარგად ისარგებლა იმ მდგომარეობით, რომელშიც მაშინ რომი იმყოფებოდა აჯანყებულ მოკავშირეებთან საკმაოდ მძიმე ომის გამო, და 89 წელს გაილაშქრა რომაელების წინააღმდეგ. მან შექმნა ძლიერი და კარგად გაწვრთნილი არმია, რომელიც თითქმის 300 ათასი მეომრისაგან შედგებოდა, მის განკარგულებაში იყო აგრეთვე 400-გემიანი სამხედრო ფლოტი. მან ჯერ ბითონიის ჯარები გაანადგურა და, როცა ნიკომედე გადარჩენილებთან ერთად პაფლაგონიაში გაიქცა, მითრიდატეს ხელთ ჩაუვარდა მისი სადგომი, სადაც ბევრი ფული და ტყვე იყო. ყველა მათ მიმართ მითრიდატემ კაცთმოყვარეობა გამოიჩინა, გაათავისუფლა, საგზაო ხარჯი მისცა და თავთავის სახლებში გაუშვა. ეს იმისათვის, რომ მტერთან კაცთმოყვარის სახელი მოეხვეჭა.

შემდეგ მითრიდატემ რომაელების ჯარს შეუტია. რომაელებმა სცადეს ფრიგიასი გამაგრება, მაგრამ ასეთ გეგმაზე ხელი აიღეს, ვინაიდან ადგილობრივი მოსახლეობა მათ მხარეზე ბრძოლას გაურბოდა. რომაელების ჯარმა სრული განადგურება განიცადა. დამარცხებულმა რომაელმა სარდალმა მანიუს აქვილიუსმა თავი აზიის პროვინციას შეაფარა. ხოლო როცა მითრიდატე ამ პროვინციაში შევიდა, იგი აქედანაც გაიქცა, მაგრამ ლესბოსელებმა შეიპყრეს და მითრიდატეს გადასცეს.

როგორც ყოფილ პერგამოსის სამეფოში, ისე მცირე აზიის სხვა ადგილებში რომელი მეფეაშეების უსაზღვრო თვითნებობით და ადმინისტრაციის ძალმომრეობით განაწამები მოსახლეობა მითრიდატეს და მის სარდლებს დიდი იმედით და თანაგრძნობით ხვდებოდა.

მითრიდატესაც თავი ამ ხალხების მხსნელად მოჰქონდა და მათ სოციალური გადატრიალების თავისებურ მაცნედ ევლინებოდა. იგი აცხადებდა, რომ განზრახული აქვს მიმხრობილ მხარეებში გააუქმოს ვალები და გადაანაწილოს მიწები. ბერძენთა იონიური ქალაქები დიდი ზეიმით იღებდნენ მას. მაგ., ქ. ეფესოში მასთან სადღესასწაულო ტანსაცმელში გამოწყობილი დელეგაცია გამოცხადებულა და მას

„როგორც ახალ დიონისეს და აზიის მამასა და მხსნელს მისალმებია“.

რომაელებისადმი უდიდესი სიძულვილით მოცული მითრიდატე იქამდე მისულა, რომ მცირე აზიის ქალაქებში მცხოვრები ყველა რომაელი და იტალიელი გაუქვლეთა.

მცირე აზიაში წარმატებების მიღწევის შემდეგ მითრიდატემ თავისი ფლოტი წარგზავნა ეგეოსის ზღვისაკენ გამოცდილი სარდლის, ბერძენ არქელაოსის უფროსობით. ფლოტმა ხელთ იგდო ეგეოსის ზღვის სრუტეები და კუნძულები, როდოსის გამოკლებით, და არქელაოსის დიდი არმია თრაკიისა და მაკედონიის გავლით საბერძნეთში შეიჭრა. საბერძნეთის მთავარი ქალაქები ანტირომაულმა მოპარობამ მოიცვა. კერძოდ, ათენში რადიკალურ-დემოკრატიული გადატრიალება მოხდა. მას ეპიკურეული ფილოსოფიის მასწავლებელი არისტოინი მეთაურობდა. თავის მოქმედებაში იგი ღარიბებს ემყარებოდა და მათ ინტერესებთან დაკავშირებულ პროგრამას ახორციელებდა. მისმა მოქმედებამ მდიდრების უმეტესი ნაწილი აიძულა, ქალაქიდან გაქცეულიყო. ათენში მომხდარმა გადატრიალებამ გავლენა მოახდინა ბერძენთა ზოგიერთ სახელმწიფოზე და მათაც მის მაგალითს მიბაძეს.

მოკლედ, ერთი წლის შემდეგ მითრიდატეს ხელქვეით აღმოჩნდა თითქმის მთელი მცირე აზია, საბერძნეთი და შავი ზღვის ნაპირები, მხოლოდ მცირე აზიის შედარებით მცირე ნაწილი და კუნძული როდოსი უწევდა მას დიდ წინააღმდეგობას, ხოლო ეგეოსის ზღვაზე მისი ფლოტი ბატონობდა, რომლის შემადგენლობაში მნიშვნელოვანი როლი მეკობრეებს ეკუთვნოდათ. მთელი დაქვემდებარებული ტერიტორია მითრიდატეს სატრაპიებად დაუყვია, განსაკუთრებული მზრუნველობა გამოუჩინა მას ბერძნული ქალაქებისადმი, რომლებიც 5 წლით ყოველგვარი გამოსაღებისაგან გაუთავისუფლებია.

ამგვარად, მითრიდატემ რომაელების ბატონობას აზიაში კატასტროფული ვითარება შეუქმნა. აზიანეს სიტყვით, როცა რომაელებმა მითრიდატეს აზიაში შეჭრა შეიტყვეს, მის წინააღმდეგ ლაშქრობა გადაწყვიტეს, მაგრამ თვითონ გართული იყვნენ განდგომილ იტალიკებთან ბრძოლაში. ამავე დროს, რომის სახელმწიფო ომის წარმოებისათვის საჭირო თანხების მხრივ დიდ გასაჭირს განიცდიდა და ამიტომ გადაუწყვეტიათ. გაეყიდათ „ის, რაც მეფე ნუმა პომპილიუსმა ღმერთების შესაწირად დაადგინა“, ხოლო, როცა რომაელებმა აჯანყებულ იტალიკები ძირითადად დაიმორჩილეს, რომის ხელისუფლებამ გადაწყვიტა, ენერგიულად შედგომოდა მითრიდატეს წინააღმდეგ ომის შემზადებას. მოკავშირეთა ომში მონაწილეობისაგან განთავისუფლებული ნაწილები თავს კამპანიის ქალაქ ნოლაში იყრიდნენ და

მათგან საბერძნეთსა და აზიაში გასაგზავნ დიდ არმიას ამზადებდნენ. ამ არმიის მნიშვნელოვან ნაწილს სულას რაზმები შეადგენდნენ.

2. სოციალური ბრძოლის გამწვავება რომში

როცა რომაელებმა განდგომილ იტალიკებთან ერთგვარი ურთიერთობა მოაწესრიგეს, მორიგ საკითხად მითრიდატეს წინააღმდეგ ომის დაწყება დაისახეს. ოპტიმატებმა მოახერხეს 88 წლის კონსულებად თავიანთი კანდიდატურების — ლუციუს კორნელიუს სულასა და კვინტუს პომპეუს რუფუსის გაყვანა. რომის სენატმა კი წილის ყრით აზიის პროვინციის გამგებლობა და მითრიდატესთან ომის წარმართვა სულას მიანდო. სულა იმ დროს ნიჭიერ, მაგრამ უღმობელ სარდლად ითვლებოდა და მისმა ასეთი უფლებამოსილებით აღჭურვამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია მხედრებში და, საერთოდ, პოპულარების წრეში. წარმოიქმნა სულას საწინააღმდეგო ძლიერი ოპოზიცია, რომელსაც 88 წლის სახალხო ტრიბუნი, სულპიცეუს რუფუსი მეთაურობდა. მან სახალხო კრების განსახილველად ღირსშესანიშნავი პროექტები წარადგინა: 1. ახალი მოქალაქეები იტალიკებიდან ყველა 35 ტრიბაში ნაწილდებიან და ამით მათი სრული უფლებრივი გათანასწორება ხდება ძველ მოქალაქეებთან; 2. სენატიდან გაირიცხებიან ის პირები, რომელთა ვალები 2 ათას დენარიუს აღემატება. ვინაიდან სენატორებს შორის იმ დროს მნიშვნელოვანი იყო იმ პირთა რიცხვი, რომლებსაც დიდი ვალი ჰქონდათ, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ამ ღონისძიებას მიზნად სენატის დასუსტება ჰქონდა დასახული; 3. რომში დაბრუნების უფლება ენიჭებათ სატურნინის მოძრაობასთან დაკავშირებით გაძევებულ პირებს. ამ კანონპროექტების განხილვამ მღელვარე ხასიათი მიიღო. მოწინააღმდეგე წრეებმა ყოველგვარი საშუალება იხმარეს, რომ ხელი შეეშალათ მათი გატარებისათვის. კონსულებმა, სულამ და პომპეუს რუფუსმა განსაკუთრებული სარწმუნოებრივი დღესასწაულების მომიზეზებით გადამწყვეტი სახალხო კრებისათვის დანიშნული ყველა დღე უქმად გამოაცხადეს. მაგრამ რომში ისეთი მღელვარე ვითარება წარმოიქმნა, რომ მოწინააღმდეგენი იძულებული გახდნენ ხელი აეღოთ ოპოზიციას და სახალხო კრებამ სულპიცეუსის პროექტები მიიღო. ამას გარდა, სახალხო კრების განსაკუთრებული დადგენილებით სულას ჩამოერთვა მითრიდატესთან ომში სარდლობა და გადაეცა მარიუსს აზიის პროკონსულის ხელისუფლების მინიჭებასთან ერთად. არც სულა და არც რუფუსი არ დაემორჩილნენ სახალხო კრების დადგენილებას და რომი დატოვეს. სულა გაემურა ჯარისკაცებთან ნოლაში და შეეცადა აემხედრებინა ისინი მარიუსისა და სულპიცეუსის წინააღმდეგ. იგი მოუწოდებდა მათ „რომი ტირანებისაგან

გაეთავისუფლებინათ“. მისი სიტყვებით და მოწოდებებით აღელვებულიმა ჯარისკაცებმა მოკლეს რომიდან მათთან გამოგზავნილი ორი სამხედრო ტრიბუნი და სულას რომზე გალაშქრება მოსთხოვეს. „გასარებულმა სულამ,—გვიამბობს აპიანე,— მაშინვე დაძრა ადგილიდან ექვსი ლეგიონი. ჯარის მეთაურები ერთი ქვესტორის გამოკლებით, თანახმა არ იყვნენ სამშობლოს წინააღმდეგ გაელაშქრათ და რომში გაიქცნენ. გზაზე სულას შეხვდნენ რომიდან მომავალი ელჩები და შეეკითხნენ: რატომ ილაშქრებ სამშობლოზე შეიარაღებული ძალითო? სულამ მათ უპასუხა: „ტირანებისაგან გასანთავისუფლებლად“.

როცა სულა რომს მიახლოვებია, მასთან გამოცხადებულა მეორე კონსული პომპეუს რუფუსი, მოუწონებია მისი მოქმედება და მთლიანად შეერთებია მას. ყოველგვარი შეთანხმება და, მით უმეტეს, შეტრიგება სულას კატეგორიულად უარუყვია და, ქალაქის ყველა ალაყაფის კარების დაუფლების შემდეგ, ორი ლეგიონით შეჭრილა ქალაქში. ეს პირველი შემთხვევა იყო რომის ისტორიაში, როცა მის წინააღმდეგ, საკუთარივე ჯარი ილაშქრებდა. პოპულარებს გვერდში ამოუდგა ქალაქის მთელი მოსახლეობა და ამბოხებულ ლეგიონებს თავგანწირული წინააღმდეგობა გაუწია. ასეთ საბედისწერო ვითარებაში პოპულარების მეთაურებს დიდი ენერგია გამოუჩენიათ, მარიუსს ქალაქში მაცნეები დაუგზავნია და მონებისათვის თავისუფლება აღუთქვამს.

სისხლისმღვრელ ბრძოლაში პოპულარები დამარცხდნენ და სულას ჯარები რომს დაეპატრონენ. სულპიცეუს რუფუსი გაიქცა, მაგრამ გზაზე მტრებს ჩაუვარდა ხელში და იგი მოკლეს. მისი თავი სულას ბრძანებით ფორუმზე გამოიტანეს. მარიუსიც იძულებული გახდა, თავისი ვაჟითა და ზოგიერთი მახლობლით აფრიკაში გაქცეულიყო, ბოლოს მან მავრიტანიაში პოვა თავშესაფარი. ამგვარად, სულა რომის სრული მბრძანებელი გახდა და მეორე დღესვე მოიწვია სახალხო კრება დემოკრატიის საწინააღმდეგო რეფორმების გასატარებლად. განცდილი ხოცვა-ყლეტით დაშინებულმა მოქალაქეებმა თითქმის უხმოდ მიიღეს ახალი კონსტიტუციის წარმოდგენილი პროექტი, რომელიც სახლს არსებითად ყოველგვარ პოლიტიკურ მნიშვნელობას უკარგავდა. სულამ მთლიანად გააუქმა სულპიცეუსის ინიციატივით სახალხო კრების მიერ მიღებული კანონები და ტრიბუტული კომიციების უფლებათა შემცირების მიზნით ცენტურიატული კომიციების მნიშვნელობა გაადიდა: საკანონმდებლო ფუნქციები ამ კომიციებს გადასცა და ნაცვლად ძვ. წ. 241 წელს რეფორმირებული საარჩევნო სისტემისა, რომელმაც ერთგვარად შეამცირა პირველი საცენზო თანრიგის გაბატონებული მდგომარეობა, ძველი სერვიუსეული ხმის მიცემის წესი და სისტემა აღადგინა. მთავარი კი ის იყო, რომ დადგინდა, არც ერთი პროექტი არ შეეტანათ სახალხო კრების განსახილველად სენა-

ტის წინასწარი სანქციის გარეშე. ასეთი ღონისძიება კი სახალხო ტრიბუნების საკანონმდებლო ინიციატივის გაუქმებას მოასწავებდა. სახალხო ტრიბუნებს ჩამოართვეს უფლების ბევრი პრეროგატივა. არსებითად მათ მხოლოდ პლებეების დახმარების უფლება შერჩათ და ისიც შეზღუდული სახით. სამაგიეროდ, განსაკუთრებული უფლებამოსილებით აღჭურვეს სენატი, რომელიც სულას 300 ახალი წევრით შეუვსია.

ასეთ ღონისძიებათა გატარების შემდეგ სულა თავისი ჯარით მალე მითრიდატესთან საომრად უნდა გამგზავრებულიყო, მაგრამ წინასწარ საჭირო იყო 87 წლისათვის ისეთი კონსულების არჩევა, რომლებიც მის მიერ შექმნილი წყობილების ერთგული დამცველები იქნებოდნენ. პლუტარქეს სიტყვით, ხალხმა სულასადმი სიძულვილი იმით გამოხატა, რომ მის მიერ წამოყენებული კანდიდატები უარყო და კონსულებად აირჩია ლუციუს კორნელიუს ცინა — მარიუსელი და გნეიუს ოქტავიუსი — ოპტიმატი. სულამ მათ ჩამოართვა ფიცი, რომ დაიცავდნენ მის მიერ დამყარებულ წყობილებას და გაემგზავრა მითრიდატესთან საომრად.

სულას წასვლის შემდეგ რომი ისევ დიდმა შინაურმა მღელვარებამ მოიცვა. ცინამ, რომელსაც მხარს უჭერდა ტრიბუნების უმრავლესობა, სახალხო კრებაში კვლავ წამოაყენა კანონპროექტი სულას გადატრიალების დროს კანონგარეშე გამოცხადებულ პირთა ამნისტიის შესახებ. ამ კანონპროექტის განხილვა ფორუმზე მოპირდაპირეთა შორის ნამდვილ ხელჩართულ სისხლისმღვრელ ბრძოლად გადაიქცა. ცხარე შეტაკებაში ათი ათასამდე კაცი დაიღუპა და ორატორ ციცერონის სიტყვით: „მთელ ფორუმზე ეყარა მოქალაქეთა გვამების გროვა და იდგა მათი სისხლის გუბეები“. გაიმარჯვეს სულანელ-ოპტიმატებმა და კორნელიუს ცინა და პოპულარების სხვა მეთაურები იძულებული გახდნენ რომიდან გაქცეულიყვნენ. ცინამ ნოლას გარემოცველ ჯარს შეაფარა თავი. ამ ჯარში მრავლად იყვნენ ახალი ჯარისკაცები და ამიტომ მან მოახერხა მათში სულანელების საწინააღმდეგო განწყობილების ვალევიება და თავის მხარეზე გადაყვანა, მას მრავლად მიემხრნენ იტალიკები. პოპულარების ზოგიერთი მეთაურიც მიმოიფანტა იტალიაში. ამავე დროს აფრიკიდან დაბრუნებულმა მარიუსს უფროსმა ეტრურიაში იწყო ჯარის მოგროვება და მალე მის გარშემო გაქცეული მონებისა და იტალიკებისაგან შემდგარი ექვსათასიანი არმია მოგროვდა. მარიუსისა და ცინას გაერთიანებული არმიები სხვადასხვა მხრიდან მიადგნენ რომს. მარიუსმა ოსტია აიღო და ქალაქს სურსათ-სანოვავის მიწოდება შეუწყვიტა.

რომის სენატი იძულებული გახდა ხელი აეღო წინააღმდეგობაზე

და კაპიტულაციასზე დათანხმებულყო. თავის მხრივ პოპულარებმაც სასტიკად იძიეს შური სულას მომხრე ოპტიმატებზე. ხუთი დღე მიმდინარეობდა ქალაქში შეუწყნარებელი მკვლელობები და ძარცვა-გლეჯა და ასეთმა მოვლენამ საკმაოდ ფართო ასპარეზი პოვა მთელ იტალიაში.

გამარჯვებულებმა აღადგინეს წინანდელი წყობილება და 86 წლის კონსულებად აირჩიეს მარიუსი და ცინა. მაგრამ მეშვიდედ კონსულად ყოფნა მარიუსს მხოლოდ ერთ თვეს მოუხდა, ვინაიდან მალე ავად ვახდა და 86 წლის იანვარში გარდაიცვალა. მის ადგილას აირჩიეს აგრეთვე პოპულარების პარტიის გამოჩენილი მოღვაწე ლუციუს ვალერიუს ფლაკუსი.

სულას ჩამოართვეს მითრიდატესთან ომში მთავარსარდლობა, სამშობლოს მტრად გამოაცხადეს, მისი სახლი დაანგრიეს და ქონების კონფისკაცია გაატარეს. მტრად გამოაცხადეს აგრეთვე სულას მიმდევართა მეთაურები და უკიდურესი ოპტიმატები. ისინი სიკვდილით დასაჯეს, თავები მოკვეთეს და ფორუმზე გამოდევეს. მათ შორის იყო კონსული ოქტავიუსიც.

მარიუსის სიკვდილის შემდეგ კონსულად არჩეული ვალერიუს ფლაკუსის წინამძღოლობით რომაელებმა მითრიდატეს წინააღმდეგ ახალი არმია წარგზავნეს. ამ არმიამ მოახერხა რომისადმი მტრულად განწყობილი ეპირი და მაკედონია გაეველო, ბოსფორი გადაეღახა და აზიაში გადასულიყო. ფლაკუსს ევალეზობდა ებრძოლა არა მხოლოდ მითრიდატეს, არამედ მემამბოხე სულას წინააღმდეგაც. რომში კი თითქმის მთელი ძალაუფლება ცინას ხელში გადავიდა, რომელიც ზედიზედ სამჯერ აირჩიეს კონსულად (87—85 წწ.). მისი მმართველობის დროს, გარდა სულას ყველა კანონის გაუქმებისა, გატარდა ფართო დემოკრატიული ღონისძიებები: რომაელ მოქალაქეებთან სრული უფლებრივი გათანაბრების მიზნით ახალი მოქალაქეები იტალიეებიდან კვლავ ყველა 35 ტრიბაში გაანაწილეს, ქალაქის დავალიანებული პლებსის ინტერესების მიხედვით ვალები 3/4-ით შეამცირეს, ასეთი შემცირება ბინის ქირის დავალიანებასაც შეეხო; გატარდა საყურადღებო ფინანსური რეფორმაც: ჩვენ ვიცით, რომ სახალხო ტრიბუნმა ლივიუს დრუზუსს უმცროსმა ყოველ რვა სრულფასოვან ვერცხლის დენარიუსზე ერთი მოვერცხლილი სპილენძის დენარიუსის გამოშვება იწყო. ასეთმა არასრულფასოვანმა მონეტამ თანდათან თავისი ღირებულება დაკარგა და ამან ფულის ბრუნვა დაარღვია. ამიტომ პრეტორ გრატიდიანუსის ინიციატივით ასეთი არასრულფასოვანი ფული ნაწილობრივ ახალი სრულფასოვანი მონეტით შეცვალეს. უყურადღებოდ არ დაუტოვებიათ სოფლის პლებსიც და მათ სასარგებლოდ უცდიათ რამდენიმე ღონისძიების გატარება, მაგრამ ძირითადად იმით

დაკმაყოფილებულან, რომ 84 წელს მიუღიათ კანონი კაპუაში დიდი ახალშენის გადაყვანის შესახებ. დიდ მზრუნველობას იჩენდნენ იმ დროს პოპულარები იტალიკების მიმართ. ამ მხრივ სხვა ღონისძიებათა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია, ის, რომ ცენზორმა მარციუს ფილიპუსმა და მარკუს პერპერნამ საფუძვლიანად გადასინჯეს ძველი რომაული ტრიბები და ღრმად შეურიეს მათ ახალი მოქალაქეები. ამიტომ ვასაგებია, რომ იტალიკების ფართო მასა პოპულარებისადმი ერთგულებას იცავდა და მათი მთავარი დასაყრდენი იყო. ხოლო ბუნებრივი გახლდათ ის დაინტერესებაც, რომელსაც ამყდვენება მხედრების წრე, რომელმაც მითრიდატეს ომისა და სულას მოქმედების შედეგად ფრიად მნიშვნელოვანი ნივთიერი ზარალი განიცადა.

მაგრამ ამავე დროს რომში სენატორთა შორის არსებობდა ისეთი ჯგუფი, რომელიც პოპულარების მოღვაწეობის წინააღმდეგი იყო და სულასთან შეთანხმებას ისახავდა მიზნად. თავის მხრივ სულამაც ასეთ ხერხს მიმართა: მითრიდატესთან ზავის დადების შემდეგ სენატს მოახსენა ომის დამთავრება და განზრახვა იტალიაში დაბრუნებისა. ამასთან აღუთქვა, დავიცავ ახალი მოქალაქეებისადმი მინიჭებულ უფლებებსო. სენატორების აღნიშნულმა ჯგუფმა მასთან მოლაპარაკებაც დაიწყო. ასეთმა გარემოებამ კონსულები ცინა და კარბო აიძულა სულას წინააღმდეგ ექსპედიციისათვის ჯარის შეგროვება დაეწყოთ ადრიატიკის ზღვაზე, მაგრამ ჯარისკაცების ნაწილი ანკონაში ზომალდებზე ჩასხდომის დროს აჯანყდა და ცინა მოკლა. გადარჩენილმა კარბომ კი ექსპედიცია გადადო, ვიდრე ამ თემაზე ლაპარაკს გავაგრძელებდეთ, გავეცნოთ მითრიდატესთან სულას ბრძოლის მთავარ მომენტებს.

8. პირველი ომი მითრიდატეს წინააღმდეგ

87 წლის გაზაფხულზე სულა თავისი ჯარით ეპირში გადავიდა, ვინაიდან მითრიდატემ უარყო სულას სამშვიდობო წინადადებები, რომლებიც ძირითადად ომამდე არსებული მდგომარეობის აღდგენას გულისხმობდა, სულა სასწრაფოდ შეიჭრა ბეოტიაში. აქ მან დაამარცხა მითრიდატეს სარდალი არქელაოსი და ათენის „ტირანი“ არისტოიონი და შემდეგ თითქმის მთელ საბერძნეთს დაეპატრონა ათენისა და პირეუსის გამოკლებით, სადაც თავი შეაფარეს არქელაოსმა და არისტოიონმა. სულამ ათენს ალყა შემოარტყა, რომელიც რამდენიმე თვეს გაგრძელდა.

ათენმა და პირეუსმა სულას დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს და ყველა მისი შეტევა მოიგერიეს. მაშინ სულამ მათ წინააღმდეგ ისე

შეავიწროვა ალყა, რომ ათენი უდიდესი შიმშილის წინაშე დააყენა. ამიტომ ათენი იძულებული გახდა ბრძოლაზე ხელი აეღო.

სულას ჯარი ქალაქში შეიჭრა და ათენში გაიმართა დიდი და უმოწყალო ქლეტა, არც ბავშვებს იბრალებდნენ და არც ქალებს. ათენელების მხოლოდ მცირეოდენმა ნაწილმა შეძლო აკროპოლისში გაქცევა. არისტონი იძულებული გახდა ცეცხლი წაეკიდებინა მუსიკალური შეჯიბრებების შენობის — ოდეონისათვის. ზოლოს სულამ აკროპოლისიც აიღო და გაძარცვა; სიკვდილით დასაჯა არისტონი და მისი მახლობელი პირები, დანარჩენთ სიცოცხლე შეუნარჩუნა და ათენსაც „თავისუფლება“ დაუტოვა.

ამავე დროს საბერძნეთის განთქმული კულტურული ცენტრი, უდიდეს მხატვრულ საუნჯეთა შემცველი ათენი თავის ჯარისკაცებს მისცა დასაბრვეად და გასაძარცვად. ნაკლები სისასტიკით იგი არც ათენის განთქმულ ნავსადგურს — პირეუსს მოჰქცევია.

სულას მდგომარეობა ამის შემდეგაც კვლავ მძიმე იყო. ერთი მხრივ, მითრიდატემ მაკედონიაში დიდი სამხედრო ძალა გამოგზავნა, რომელიც თერმოპილესთან გამოჩნდა და მაკედონია დაიკავა. ბეოტიაში იგი არქელაოსის არმიის ნაშთებს შეუერთდა. მეორე მხრივ, ჩვენ ვიცით, რომ რომში მომხდარმა გადატრიალებამ მას სარდლობა ჩამოართვა და მის ადგილას კონსული ვალერიუს ფლაკუსი დაინიშნა. მესამე მხრივ, სულას აფიქრებდა ის გარემოება, რომ უფლოტოდ ბრძოლა მითრიდატეს წინააღმდეგ თითქმის შეუძლებელი იყო. ამიტომ ამ საქმის მოგვარება მან თავის ნიკიერ ქვესტორს, ლიცინიუს ლუკულუსს მიანდო. როდოსელებისაგან მან ექვსი ახალი ზომალდის მიღება მოახერხა. მაგრამ მათი უმეტესი ნაწილი მეკობრეებმა წაართვეს. მაშინ ლუკულუსი ალექსანდრიაში ეწვია ეგვიპტის მეფეს და ფლოტით დახმარება სთხოვა, მაგრამ ზრდილობიანი უარი მიიღო. ეს უკვე იმის მომასწავებელი იყო, რომ რომის სახელმწიფოს ძველი ავტორიტეტი ამ დროს საგრძნობლად იყო შერყეული. მძიმე იყო სულას ჯარის ფინანსური მდგომარეობაც. ამიტომ იგი არ მოერიდა ძველი საბერძნეთის ცნობილი ადგილების უმოწყალო გაძარცვას.

და მაინც სულამ იშვიათი ენერგიითა და გამბედაობით განაგრძო ომი მითრიდატეს წინააღმდეგ. მნ წელს სულას დიდი ბრძოლა მოუხდა მითრიდატეს ჯარებთან ბეოტიაში ქერონეასთან და გამარჯვება მოიპოვა.

იმავე წელს ეპირში გადავიდა რომაელების მეორე არმია ვალერიუს ფლაკუსის წინამძღოლობით. ეს არმია და სულას ჯარები ერთმანეთს თესალიაში დაუპირისპირდნენ. მაგრამ მათ შორის შეტაკება არ მომხდარა. ფლაკუსის არმია ჩრდილოეთისაკენ წავიდა, განვლო მაკედონია და თრაკია, გადალახა ბოსფორი და მცირე აზიაში გადავიდა.

სულა მას არ დადევნებია, ვინაიდან საბერძნეთში მდგომარეობა ჯერ კიდევ რთული იყო. მითრიდატემ ევბეაზე კვლავ თავი მოუყარა დიდ სამხედრო ძალას და აქედან ჯარები შუა საბერძნეთში გადაიყვანა. ბეოტიაში ორქოპონოსთან მოხდა მეორე დიდი ბრძოლა სულას და მითრიდატეს ჯარებს შორის და რომაელებმა ბრწყინვალედ გაიმარჯვეს. სულამ მთელი საბერძნეთი გაწმინდა მითრიდატეს ჯარებისაგან.

საბერძნეთში განცდილმა დიდმა მარცხმა მითრიდატეს მდგომარეობა თვით მცირე აზიაშიც შეარყია. აქაც სხვადასხვა ადგილას თავი წამოყვეს პრორომაული განწყობილებისა და მიმართულების ჯგუფებმა და მისგან განდგომა იწყეს ზოგიერთმა ქალაქებმა.

ზენ ვიციტ, რომ სულას გარდა მითრიდატეს წინააღმდეგ იბრძოდა რომის კონსულის, ვალერიუს ფლაკუსის არმია. მაგრამ მის ჯარში თანხმობა არ სუფევდა, თვითონ სარდალს ჯარისკაცებში ავტორიტეტი არ ჰქონდა და მისი ლეგატი ფლავიუს ფიპზროს მათ წრეში მის საწინააღმდეგო აგიტაციას ეწეოდა. ამ ნიადაგზე მომხდარა შეთქმულება და ფლაკუსი მოუკლავთ.

ახალი მხედართმთავრის, ფიმბრიას წინააღმდეგ მითრიდატემ წარგზავნა ლაშქარი თავისი ვაჟის — მითრიდატე უმცროსის წინაძღოლობით.

ფიმბრიამ პროპონტიდისთან სასტიკად დაამარცხა ეს ლაშქარი და მითრიდატე უმცროსმა მცირერიცხოვანი თანმხლებლებით პერგამოსში გაქცევით უშველა თავს, სადაც იმ დროს მამამისი იმყოფებოდა. მაგრამ ფიმბრიას ჯარი მსწრაფლ გაჩნდა პერგამოსის კედლებთან და მითრიდატე უმცროსი იძულებული გახდა სასწრაფოდ გასცლოდა ქალაქს და თავი ახლომდებარე ნავსადგურ პიტანეს შეაფარა. მაგრამ ფიმბრიამ იქაც მისდია მას და ირგვლივ თხრილი შემოავლო, „ვიდრე მეფე ხომალდებით მიტილენში (ლესბოზე) არ გაიქცა“.

მეორე მხრივ, სულას ქვესტორმა ლუკულუსმა ამასობაში უკვე მოახერხა იმდენად ძლიერი ფლოტის შექმნა, რომ რომაელებმა შეძლეს ეგეოსის ზღვის კუნძულებზე გაბატონება. ამის შედეგი კი ის იყო, რომ კუნძულებისა და მცირე აზიის ქალაქებმა უფრო გაბედულად იწყეს რომაელების მხარეზე გადასვლა.

ომის ასპარეზზე ისეთი სიტუაცია დამყარდა, რომ მცირე აზიაში გადასულ სულას ადვილად შეეძლო მითრიდატეს საბოლოო დამარცხება და განადგურება, მაგრამ მას დიდად აფიქრებდა ის წარმატება, რომელიც მითრიდატესთან ბრძოლაში რომის მეორე დემოკრატიულმა არმიამ მოიპოვა. ასე თუ ისე, სულა ჯერ კიდევ მაინც მემამბოხე მთავარსარდლად ითვლებოდა, რომელიც რომის ცენტრალურ ხელისუფლებას არ დაემორჩილა; აზიის პროვინცია კი თითქმის მთლიანად მის მოწინააღმდეგე რომაელი სარდლობის ხელქვეითი გახდა. ამიტომ ის

არ მოერიდა ისეთი ნაბიჯის გადადგმას, როგორც მითრიდატესთან სამშვიდობო მოლაპარაკების დაწყება იყო. მითრიდატე იძულებული შეიქნა შეხვედროდა სულას. შეხვედრა მოხდა 85 წელს ქ. დარდანში (ჰელესპონტზე). სულამ, რომელიც დიდად იყო დაინტერესებული, რაც შეიძლება მალე დაბრუნებულიყო რომში, მითრიდატეს საკმაოდ კომპრომისული პირობები წაუყენა: ომის დაწყებიდან ყველა დაპყრობილ მხარეზე ხელის აღება, 2 ათასი ტალანტის კონტრიბუციის გადახდა და პონტოს სამეფოს ფლოტისგან 80 გემის გადაცემა. ასეთ კომპრომისულ პირობებზე მითრიდატე, რა თქმა უნდა, დათანხმდა და იმასაც კი მიადწია, რომ „რომაელი ხალხის მეგობრისა და მოკავშირის“ ტიტული მოიპოვა, ზავის დამყარების შემდეგ სულამ მიზნად ფიმბრიას ჯარების განადგურება დაისახა. მან შეუტია პერგამოსთან დაბანაკებულ ფიმბრიას ჯარს. ჯარის დიდმა ნაწილმა ფიმბრიას უღალატა და სულას მხარეს გადავიდა. ფიმბრია პერგამოსში წავიდა; შევიდა ასკლეპიოსის ტაძარში და დაიცა მახვილი. რადგან ჭრილობა მისთვის სასიკვდილო არ გამოდგა, უბრძანა თავის მონას მახვილი გაერჭო.

პროვინცია აზია სულას სრულ განკარგულებაში გადავიდა. იგი სასტიკად გაუსწორდა ადგილობრივ მცხოვრებლებს. სიკვდილით დასაჯა მითრიდატეს მომხრეები, რომლებიც ხელთ იგდო, და განსაკუთრებული სისასტიკე გამოიჩინა იმათდამი, ვინც 88 წელს რომაელებისა და იტალიელების ამოხოცვაში მიიღო მონაწილეობა, მითრიდატეს მიერ გატარებული ვალების კასაცია და მონების განთავისუფლება სულამ გააუქმა. აზიანეს სიტყვით, მან „მონებს, რომლებსაც თავისუფლება მიანიჭა მითრიდატემ, გამოუცხადა, რომ მაშინვე დაბრუნებოდნენ თავიანთ ბატონებს“. ადგილობრივ მოსახლეობას დაექისრა ომის დაწყების დროიდან გადაუხდელ გამოსაღებთა გადახდა და დიდი სამხედრო კონტრიბუცია 20 ათასი ტალანტის რაოდენობით. კონტრიბუციის თანხის შესაგროვებლად განსაკუთრებული ზომები იყო მიღებული.

სამაგიეროდ, მან უხვად დააჯილდოვა ის მხარეები და ხალხები, რომლებიც რომის ერთგულები დარჩნენ: ილიონელებს, ქიოსელებს, ლიკიელებს, როდოსელებს, მაგნეზიას და სხვას თავისუფლება მიანიჭა და რომაელთა მეგობრად ჩაირიცხა.

4. სულას დაბრუნება რომში და მისი დიქტატურა

84 წელს სულა მცირე აზიიდან საბერძნეთში გადავიდა და საბერძნეთმა კვლავ განიცადა რომაელების მკაცრი ოკუპაცია. 83 წლის გა-

ზაფხულზე კი დიდი ნადავლით დატვირთული სულა 40-ათასიანი არმიისა და უზარმაზარი ფლოტის თანხლებით იტალიისაკენ დაიძრა.

როცა სულა ბრუნდინიუმში გადმოვიდა, სადაც მას ალაყაფის კარები გაუღეს, მთელი იტალია მწვავე სამოქალაქო ომმა მოიცვა, რომელიც იმ დრომდე გაგრძელდა, ვიდრე სულამ სრული ბატონობა არ მოიპოვა.

ბრუნდინიუმში გადმოსულ სულას ყოველი მხრიდან შეუერთდნენ თავისი მომხრეები და რომში არსებული წყობილებით უკმაყოფილო ოპტიმატები, მათ შორის იყვნენ კვინტუს მეტელუსი და 23 წლის ახალგაზრდა ვნეუს პომპეუსი, რომელმაც თან მოიყვანა თავის კლიენტებისა და მოიჯარეებისაგან შემდგარი ორი ლეგიონი. მოქირავნეთა რაზმით მივიდა მასთან აგრეთვე იტალიაში უმდიდრესი ოჯახის შვილი მარკუს ლიცინიუს კრასუსი, რომლის ძმა და მამა მარიუსელებმა სიკვდილით დასაჯეს.

მართალია, თავიანთ მხრივ მარიუსელებმა დიდ ჯარს მოუყარეს თავი, მაგრამ მასში სუსტი დისციპლინა სუფევდა და გამოცდილი სარდლებითაც ღარიბი იყო. სულას ჯარის უპირატესობა კი, გარდა კარგი სარდლებისა, ისიც იყო, რომ სულა მდიდარი იყო, მაშინ, როცა მარიუსელების ხაზინა უდიდეს ხელმოკლეობას განიცდიდა.

როცა სულა კამპანიაში შეიჭრა, აქ მას დახვდნენ 83 წლის კონსულები კარბო და კორნელიუს სციპიონი, მაგრამ მან პირველსავე შეტაკებაში დაამარცხა კარბოს ჯარი, ხოლო სციპიონის მეომრებმა მიატოვეს იგი და სულას მხარეზე გადავიდნენ.

რომში 82 წლის კონსულებად აირჩიეს ისევ კარბო და მარიუს უმცროსი. ცნობილი მარიუსის ეს ახალგაზრდა ვაჟი გამოირჩეოდა სიმამაცითა და ენერგიით. მაგრამ მას ჯერ კიდევ აკლდა მხედარმთავრის ტაქტი და გამოცდილება. მარიუსელებთან ერთად სულას წინააღმდეგ თავგანწირულად იბრძოდა სამნიტების ნაწილი, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო დამორჩილებული. მათ სახელგანთქმულ მეთაურს — ტელეზინს კარგად ჰქონდა გათვალისწინებული, რომ სულას გამარჯვება სამნიტებისათვის უაღრესად საბედისწერო იქნებოდა, ამიტომ იგი არავითარ განსაცდელს და საფრთხეს არ გაურბოდა.

მარიუს უმცროსი თავის ჯარით ლაციუმში იდგა და ელოდა სულას. რომელიც რომისაკენ მიიწევდა. საკრიპორტუსთან დიდი ბრძოლა მოხდა. სულას მხარეზე რამდენიმე კომორტის გადასვლამ ხელი შეუწყო მარიუს უმცროსის დამარცხებას. ჯარის დარჩენილი ნაწილით მან პრენესტეს მიაშურა და იქ ჩაიკეტა. ამგვარად, მარიუსი იძულებული იყო რომი დაეტოვებინა, მაგრამ ქალაქიდან წასვლის წინ სიკვდილით დასაჯა სულას იქ დარჩენილი მომხრეები. სულა წინააღმდეგობის გაუწევლად შევიდა რომში, ხოლო იქიდან მალე დაიძრა ჩრდი-

ლოეთ იტალიისაკენ, სადაც ადრიატიკის ზღვასთან კონსული კარბო მედგრად ებრძოდა სულას ლეგატების — მეტელუსის, პომპეუსისა და კრასუსის ლაშქართ.

მალე სულას დანებებია პრენესტე და მარიუს უმცროსს თავი მოუკლავს, ხოლო ქალაქის მოსახლეობის მამაკაცთა ნაწილი თითქმის მთლიანად მოუსპიათ. სხვა ქალაქები, რომლებიც სულას ჯერ კიდევ წინააღმდეგობას უწევდნენ, დანებებისა თუ ძალით დაკავების შემდეგ, ძარცვა-გლეჯის, უსაზღვრო ძალმომრეობისა და მასობრივი მკვლელობის ასპარეზი ხდებოდა.

იტალიაში გამარჯვების შემდეგ სულას მხედართმთავრებმა მის ხელისუფლებას დაუქვემდებარეს დასავლეთი პროვინციები. კუნძულის სარდინია მათ ჯერ 82 წელს დაიკავეს. სიცილიაში კი სულამ გენუის პომპეუსი წარგზავნა, სადაც მისთვის მარიუსელების ნაშთს წინააღმდეგობა არ გაუწევია და უბრძოლველად დაუტოვებია კუნძული.

იტალიიდან ლტოლვილი კარბო თავშესაფარს სიცილიაში პოულობს. მაგრამ აქ მას აპატიმრებენ და ხელებშეკრულს წარუდგენენ პომპეუსს, რომელიც მას, სამჯერ კონსულად ნამყოფს, მთელი ხალხის წინ უდიერად ლანძღავს და შემდეგ სიკვდილით დასჯის, ხოლო მის მოკვეთილ თავს სულას უგზავნის.

სიცილიიდან პომპეუსი გადასულა აფრიკაში, სადაც მარაუსელი დომიციუს აჰენობარბიუსი მოღვაწეობდა. პომპეუსმა ის დაამარცხა და სულ ორმოციოდე დღეში აფრიკა დაიმორჩილა. ასეთი სამსახურისათვის სულას პომპეუსისათვის „დიდი“ უწოდებია, ხოლო შემდგომში მისთვის ტრიუმფი მიუნიჭებია აფრიკაში გამარჯვების გამო, თუმცა მას ჯერ კიდევ არავითარი ორდინარული მაგისტრატურა არ გაუვლია.

რაც შეეხება ესპანოს, მასზე საუბარი ცალკე გვექნება, როცა იქ ცინას მახლობელი თანამებრძოლის კვინტუს სერტორიუსის მოღვაწეობას შევეხებით.

სულა თავისი მომხრეებისა და ჯარის დახმარებით რომის სახელმწიფოს დაეპატრონა, როგორც მთელ იტალიაში, ისე ქალაქ რომში უსაშინლესი ტერორი გაბატონდა. პლუტარქეს სიტყვით „ქალაქი მოიცვა უანგარიშო და გაუთავებელმა მკვლელობამ“. სულამ მაშინვე დასაჯა სიკვდილით ორმოცამდე სენატორი და დაახლოებით 1600-მდე, ეგრეთ წოდებული მხედარი. მან პირველმა შეადგინა სიკვდილისჯილთა სიები და, ამასთან, ჯილდოები დაუნიშნა იმათ, ვინც მათ მოჰკლავდა. ფული — ვინც დააბეზლებდა, სასჯელი — ვინც მისჯილებს დაფარავდა. მცირე ხნის შემდეგ პროსკრიპირებულ სენატორებს სხვებიც მიუმატა. ყველა ისინი, როცა ხელში ჩაუვარდებოდათ, მოულოდნელად ილუპებოდნენ იქ, სადაც მიასწრებდნენ — სახლებში, ქუჩაბანდებში, ტაძრებში; ზოგიერთი შიშით სულასაკენ გარბოდა,

მაგრამ მათ სიკვდილამდე სცემდნენ მის ფეხებთან, სხვებს მისგან გაათრევდნენ და სრესდნენ. შიში იმდენად დიდი იყო, რომ ხმის ამოღებასაც კი ვერავინ ბედავდა. ქალაქიდან ლტოლვილებს ყველგან დაეძებდნენ და ვინც სურდათ, იმას ჰკლავდნენ.

სიკვდილმისჯილთა სიებს პროსკრიპციები ეწოდებოდა. მათში შეჰქონდათ იმათი სახელი, ვინც სულას მოწინააღმდეგედ ან საეჭვო პირად იყო მიჩნეული და ქონების კონფისკაციასთან ერთად სიცოცხლეს უნდა გამოსალმებოდა.

სულას არ დაუნდვია არა მარტო ცოცხალი ადამიანები, არამედ შიცვალეზულებიც. მისი ბრძანებით, საფლავიდან ამოუგდიათ მარტუს უფროსის გვამი და მდინარეში გადაუგდიათ.

სასტიკად გაუსწორდა სულა იტალიის ქალაქებს, რომლებიც მართესელებს ემხრობოდნენ.

პროსკრიპირებულთა ქონება ჩალის ფასად იყიდებოდა აუქციონით და ამ მდგომარეობით დიდი მოგებით სარგებლობდნენ სხვადასხვა ჯურის ავანტიურისტები და სპეკულანტები, რომლებიც ხშირად უდანაშაულო ადამიანების სისხლზე აგებდნენ თავიანთ კეთილდღეობას. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ფიგურას წარმოადგენდა სულას მიერ ვაზაატებული ქრიზოგონე. მოქმედების სრული ასპარეზი მიენიჭა პირად მტრობას, ბოროტ შურისძიებას და ანგარებას.

ფაქტობრივად შემოიმტკიცა რა ხელისუფლება, სულამ განიზრახა იურიდიულადაც გაეფორმებინა სახელმწიფოში თავისი ბატონობა. ვინაიდან 82 წლის ორივე კონსული — კარბო და მარტუს უმცროსი დაიღუპნენ და იმ დროს რომს კონსული არ ჰყავდა და უმალლეს ხელისუფლებას განასახიერებდა დროებითი მმართველი „ინტერრექსი“ ლუციუს ვალერიუს ფლავუს უფროსი, რომელიც სულას ერთგული კაცი იყო. მან კომიციებში გაატარა კანონი, რომლის ძალით სულას განუხსაზღვრელი ვადით მიენიჭა დიქტატორის შეუზღუდავი უფლებები და, მაშასადამე, მას მიენიჭა უფლება რომაელი მოქალაქეების სიკვდილით დასჯისა და მათი ქონების კონფისკაციისა. აღმოსავლეთ პროვინციებისადმი მიმართვებში იგი თავის თავს ავტოკრატორად (თვითმპყრობელად) იხსენიებდა. რომის ფორუმზე კი მას მოოქრული ქანდაკება აღუმართეს ასეთი წარწერით: „კორნელიუს სულა, ბედნიერი იმპერატორი“. დიქტატორად გამოცხადებულმა სულამ ვალერიუს ფლავუსი თავისი ცხენოსანი ჯარის უფროსად დანიშნა. მართალია, რესპუბლიკის გარეგანი ფორმა თითქოს არსებობდა, მაგრამ, აპიანეს სიტყვით, სულამ ყველაფერი თავისი სურვილით მოაწყო და ყველა შიშისაგან ცახცახებდა და დუმდა.

აპიანეს გადმოცემით, „მეფური ხელისუფლებით“ შოსილი სულა კონსულებზე მაღლა მდგარა, მაგრამ ძველი სახელმწიფოებრივი წყო-

ბილგების მოჩვენებითი დაცვის მიზნით, მას დაუწყია კონსულების არჩევნებიც. ცხადია, როგორც კონსულის, ისე დიდ თანამდებობაზე კანდიდატურის წამოყენება და გაყვანა მრისხანე დიქტატორის ნებასურვილზე იყო დამყარებული. სულამ სენატი სახელმწიფოს მთავარ ორგანოდ გახადა, თავისი კრეატურით შეავსო და სენატორთა რიცხვი 300-დან 600-მდე გააძიდა. ამას გარდა, თუ გაიუს გრაქუსის დროიდან დაწყებული სასამართლოები მხედრების ხელში იყო, ახლამთლიანად სენატორებს გადაეცა. გატარდა სასამართლოების რეორგანიზაცია; გადიდდა მულმივი სამოსამართლო კომიტეების რიცხვი, შემოღებულ თუ აღდგენილ იქნა კომიტეები მოსყიდვის, გამოძღვის, მოწამვლის, მკვლელობის და სისხლის სხვა საქმეების განსახილველად. სულას დიქტატურა მიზნად ისახავდა ოპტიმატების იმ ნაწილის ბატონობის გაძლიერებასა და განმტკიცებას, რომელიც მისი მორჩილი იყო. ნობილიტეტის მეორე ნაწილის მიმართ კი, რომელიც უხმოდ არ ემორჩილებოდა მის ბატონობას, სულა არ ერიდებოდა მკაცრი ღონისძიების მიღებას.

სულას დიქტატურის მთავარი დასაყრდენი იყო ის 10 ათასი მონა, რომლებიც მან გაააზატა და თავისებურ გვარდიად გაიხადა. მათ მიენიჭათ კორნელიუსების სახელი და მოქალაქეობრივი უფლებები. ისინი შეერივნენ რომის პლებსს და დიდ ზეგავლენას ახდენდნენ კომიტეებზე. ასეთივე მტკიცე საყრდენი იყო სულას 120 ათასი ვეტირანი, რომელთაც მიწის ნაკვეთები დაურიგდათ იტალიაში.

სულამ პრეტორების რიცხვი ექვსიდან რვამდე გააძიდა, ხოლო ქვესტორების — რვიდან ოცამდე და განსაზღვრა მაგისტრატების უფლებამოსილება: კონსულების შეკვეცილი ხელისუფლება უმთავრესად რომსა და იტალიაზე ვრცელდებოდა, პრეტორები კი მხოლოდ სასამართლოებს განაგებდნენ. თანამდებობის შესრულების დაწყებიდან ერთი წლის განმავლობაში კონსულები და პრეტორები რომში უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო შემდეგ ისინი პროვინციების მმართველებად ინიშნებოდნენ. მტკიცედ განისაზღვრა აგრეთვე თანამდებობათა დაცვების თანამიმდევრობა: კონსულად შეიძლებოდა ყოფილიყო არჩეული არანაკლებ 42 წლის ასაკის პირი, რომელსაც თან პრეტურა ჰქონდა გავლილი; პრეტორად — პირი, რომელმაც განვლო ქვესტურა და იყო არანაკლებ 19 წლისა, ქვესტორად კი — არანაკლებ 30 წლისა, კონსულად მეორედ არჩევისათვის ათი წლის შუალედი იყო საჭირო.

ცენზორებს ჩამოერთვათ მთავარი ფუნქცია — სენატის შევსება, ვინაიდან ყოფილი ქვესტორები თავისთავად ხდებოდნენ სენატის წევრები. ხოლო მათი სამეურნეო მოვალეობები კონსულებს გადაეცათ. ამით ცენზურა ფაქტობრივად გაუქმებული აღმოჩნდა. სულას აღარ აღუდგენია თავისი შემოღებული საარჩევნო და ხმის მიცემის ძველი

სერვისული სისტემა, ვინაიდან კომიტეები უყოყმანოდ ატარებდნენ ყველა მის წინადადებას და კანონპროექტს. სამაგიეროდ, მან დიდად შეზღუდა და დაამცირა სახალხო ტრიბუნების უფლება. მათ დაუტოვეს პლებეების საქმეთა შუამავლის როლი და ინტერცესიოს ძველი უფლება, მაგრამ უსაფუძვლოდ და უადგილოდ ჩარევისათვის მათ ჯარიმა მოელოდათ. რაც შეეხება ტრიბუნების საკანონმდებლო ინიციატივას, მათ მოქმედება ამ მხრივ მხოლოდ სენატის წინასწარი მოწონების შემდეგ შეეძლოთ. ყოფილ სახალხო ტრიბუნებს აეკრძალათ კურულურობის თანამდებობათა დაკავება. სულამ გააუქმა აგრეთვე ხალხისათვის გრაქსუსების დროიდან შემოღებული პურის დარიგება.

სულამ 81 წელს გამოსცა სპეციალური კანონი, რომელიც გაძევებით ემუქრებოდა იმ პირთ, ვინც აჯანყების წამქეზებლობასა და მაგისტრატის მიმართ წინააღმდეგობის გაწევასი იქსებოდნენ მხილებული. ეს კანონი ითვალისწინებდა ასეთსავე სასჯელს თვითონ მაგისტრატების მიერ უფლების გადამეტებისათვის.

მეორე მხრივ, სულამ დაადასტურა იტალიეებიდან ახალი მოქალაქეების ყველა 35 ტრიბაში განაწილება და მათი ძველ მოქალაქეებთან უფლებრივი გათანაბრება. უფრო მნიშვნელოვანი და მყარი იყო იტალიის ადმინისტრაციული დაყოფა. მან ზუსტად განსაზღვრა საკუთრივ იტალიის მიწები. მის ჩრდილოეთ საზღვრად დადგინდა მდინარე რუბიკონი, ხოლო დანარჩენ ნაწილს ალპებამდე ციზალპური გალია უწოდეს და ვრცელ საქალაქო ტერიტორიებად დაჰყვეს.

საზღვარდაუდებელი მლიქვნელობით იყო მოცული სასტიკი დიქტატორის ცხოვრება. გარდა „ბედნიერი იმპერატორის“ მას „ეპაფროდიტოს“, ე. ი. აფროდიტეს შეყვარებულს უწოდებდნენ. თუმცა არსებობს მოსაზრება, რომ ეს დამოუკიდებელი ტიტული იყო, რომელიც რომაელების ენებასა და აფროდიტესაგან წარმოშობას გულისხმობდა. იშვიათი ბრწყინვალეობით მოუწყვეს მას ტრიუმფი პონტოს მეფე მითრიდატეზე გამარჯვების გამო. სახელმწიფოში დიდი უფლებებით სარგებლობდნენ სულას ვეტერანები, მახლობლები და ფაეორიტები.

79 წელს, აპიანეს გადმოცემით, სულას ნებაყოფლობით, აუღია ზელი თავის დიდ ძალაუფლებაზე, მოუწყვია სახალხო კრება და ეს გადაწყვეტილება გამოუქვეყნებია. გაუშვია ლიქტორები და მცველები და დამსწრეთათვის წინადადებით მიუმართავს, გამოეთქვათ აზრი მისი მოღვაწეობის შესახებ, მაგრამ მსურველი არავინ აღმოჩენილა. მაშინ იგი ჩამოსულა ტრიბუნიდან და მხოლოდ მახლობელი პირების თანხლებით წასულა შინ. ბუნებრივია, რომ მის ასეთ საქციელს თანამედროვენი გაუკვირებია და დღესაც აკვირებს ზოგიერთ ავტორს. შესაძლოა, სულას ასეთი ნაბაჯი იმით აიხსნება, რომ მის მიერ

გატარებულ ღონისძიებათა შემდეგაც წინააღმდეგობები, რომლებიც რომის საზოგადოებას ღრღნიდა, კიდევ უფრო გამწვავდა და ეს არ გამოეპარა მის ყურადღებას.

ყოველ შემთხვევაში, აპიანე გვარწმუნებს, სულას მობეზრდა ომი, ძალაუფლება, რომი და სოფლის ცხოვრება შეიყვარაო.

დიქტატორობიდან გადადგომის შემდეგ სულა სოფლად თავის მშვენიერ მამულში დამკვიდრებულა და მემუარების წერას შესდგომა. სულა გარდაიცვალა 78 წელს. 60 წლის ასაკში. იგი ბრწყინვალედ დაკრძალეს და ამის წინააღმდეგაც ლეპიდუსის გარდა არავინ გამოსულა. იმდენად დიდი იყო შიში მისი ვეტერანებისა და მახლობლების წინაშე. სწორედ უთქვამს ისტორიკოს აპიანეს, რომ სულა სიკვდილის შემდეგაც კი საშიში იყოო.

ძველი რომის ისტორიაში სულას დიქტატურას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. არსებითად ის შეუზღუდავ ერთპიროვნულ მმართველობას წარმოადგენდა და უმთავრესად სამხედრო რეფორმის შემდეგ განვითარებულ პროფესიულ არმიას ემყარებოდა. რომელსაც სარდლები უკვე არამარტო გარე ომებში იყენებდნენ, არამედ პოლიტიკურ ბრძოლაშიაც. ამას გარდა, როგორც აღვნიშნეთ, სულას მიერ შექმნილი წყობილება უზრუნველყოფდა არა მთელი ნობილიტეტის, არამედ მხოლოდ მისთვის სასურველი ნაწილის ბატონობას. ამას კი, როგორც დავინახავთ, შემდგომში თავისი მნიშვნელობა ჰქონდა. სულას მიერ შეიარაღებული ძალით პოლიტიკური ხელისუფლების მითვისება ისეთი პრეცედენტი გახდა, რომელსაც შემდგომი დროის რომაელი სარდლები ფართოდ ბაძავენ.

ჩვენ უკვე დავინახეთ, თუ რა სასტიკი და დაუნდობელი იყო სულას დიქტატურა, რომელმაც რომაელებს იმდენად დიდი შიში და მოკრძალება ჩაუენერგა, რომ თითქმის ვერავინ ბედავდა ხმის ამოღებას და სრულ დუმილს ამჯობინებდა. მით უფრო ღირსშესანიშნავია ის მკაცრი კრიტიკა, რომელიც მისადმი ახალგაზრდა მარკუს ტულიუს ციცერონმა გახედა. წარმოშობით იგი მხედართა წრეს ეკუთვნოდა და მამამისი საშუალო ზომის მამულის მფლობელი იყო. განათლება მას რომში მიუღია და ადრე შედგომია ადვოკატის მოღვაწეობას. ცნობილია, რომ იგი ძველი რომის ფრიად გამოჩენილი ორატორი და სახელმწიფო მოღვაწე იყო. მის მოღვაწეობას პოლიტიკურ ასპარეზზე ორ პერიოდად ვყოფთ: პირველ პერიოდში იგი პოპულარების მიმდევრად და მათ წარმომადგენლად გვევლინება; მეორე პერიოდში კი იგი ოპ-

ტომატების მხარეზე გადადის, მათ პოზიციებს იზიარებს, მონათმფლობელური რომის ტრადიციული დამცველის როლში გამოდის და თავის მშფოთვარე ცხოვრებას ტრაგიკულად ამთავრებს. პირველი პერიოდი მისი მოღვაწეობისა სულას დიქტატურას დაემთხვა. ამ პერიოდში ციცერონმა თავი ისახელა არსებული რეჟიმის კრიტიკის თვალსაზრისით გაბედული და თამამი სიტყვებით. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ვინმე კვინციუსის და როსციუს უმცროსის დასაცავი მისი ორი სიტყვა.

თ ა ვ ი მ ე თ ო თ ხ მ ე ბ ე

რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობის პერიოდი

1. ლევიდუსის გამოხვევა და სარტორიუსის ომი

სულა, როგორც ვიცი, 78 წელს გარდაიცვალა. მისი სოკვილის შემდეგ რომში კვლავ გამწვავდა ბრძოლა სულას რეჟიმის მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთა შორის. მოსახლეობის სხვადასხვა ნაწილში თავი იჩინა არსებული წყობილებისადმი ცხადმა უკმაყოფილებამ. უკმაყოფილო იყო ნობილების დიდი ნაწილი, რომელიც სახელმწიფო მმართველობას და პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობას მოკლებული იყო; მხედრები უკმაყოფილო იყვნენ იმით, რომ სამოსამართლო კომისიებში მონაწილეობის უფლება აღეკვეთათ; პროსკრიბირებულ პირთა მახლობლები ფიქრობდნენ, დაებრუნებინათ დიქტატურის დროს ჩამორთმეული მიწები და მოქალაქეობრივი უფლებები; ქალაქის პლებსი უკმაყოფილო იყო სულას მიერ იაფი პურის დარიგების შეწყვეტით და სახალხო ტრიბუნების ხელისუფლების დიდი დამცირებით; უკმაყოფილო იყო ის გლეხობა, რომელმაც მიწები დაკარგა. განსაკუთრებით უკმაყოფილონი იყვნენ იტალიკები, რომელთა მიწები სულას ვეტერანებს დაურიგდათ. უკმაყოფილოთა მეთაურობა იკისრა 78 წლის კონსულმა მარკუს ემილიუს ლებიდუსმა. წინათ ის სულას ემხრობოდა და დიდი ქონებაც შეიძინა პროსკრიპციების დროს. ახლა კი ოპოზიციის ინტერესების დამცველად გამოვიდა.

გარდაიცვალა თუ არა სულა, ლებიდუსი მკაცრად ილაშქრებს მისი კონსტიტუციის წინააღმდეგ და მიზნად მის გაუქმებას ისახავს. არსებობს ცნობა, რომ იგი სულას საზეიმო დაკრძალვის წინააღმდეგაც კი იყო.

რა სამოქმედო პროგრამას ისახავდა ლებიდუსი? მისი პროექტით უნდა განეახლებინათ პურის კანონები და აღედგინათ სახალხო ტრიბუნების სულამდელი უფლებამოსილება, დაებრუნებინათ დიქტატურის დროს გაძევებული პირები და საკუთარი მიწებიდან გამოძევებული იტალიკებისათვის კვლავ მიენიჭებინათ მათი უფლებები. ამ ღონისძიებათაგან მან შეძლო გაეტარებინა მხოლოდ იაფი პურის და-

რიგების აღდგენა და ისიც შეკვეცილი სახით. მისი კოლეგა, მეორე კონსული — ლუტაციუს კატულუსი მის წინააღმდეგ მოქმედებდა, როგორც სულას რეჟიმის მომხრე და დამცველი.

როცა ეტრურიაში ადგილობრივმა მოსახლეობამ, რომელსაც სულამ მიწები ჩამოართვა თავისი ვეტერანებისათვის, ნამდვილი სამოქალაქო ომი გააჩაღა, სენატმა მის წინააღმდეგ საბრძოლველად წარგზავნა ორივე კონსული, ლუტაციუს კატულუსი და ლებიდუსი. უკანასკნელმა ისარგებლა ამ შემთხვევით და ეტრურიაში საკმაოდ დიდი ჯარი მოაგროვა რომზე გალაშქრების მიზნით. ხოლო როცა მისი კონსულობის ვადა გავიდა, მან ხელი არ აიღო თავის თანამედრობაზე და სენატს წაუყენა კონსულად მეორედ არჩევის მოთხოვნა. მისმა ასეთმა საქციელმა სენატი ძალზე გააღიზიანა და იგი სახელმწიფოს მტრად გამოაცხადა. ამასთან ერთად, სენატმა საჭიროდ ჩათვალა შეირადებული ბრძოლა მოეწყო ლებიდუსის წინააღმდეგ და მისი ხელმძღვანელობა კატულუსს და პომპეუსს დააკისრა. პომპეუსი გაეშურა ლებიდუსის თანაშემწის, მარიუსელის მარკუს იუნიუს ბრუტუსის წინააღმდეგ და მას ალყა შემოარტყა მუტინაში. ამასობაში ლებიდუსი ჯარით რომს მიუახლოვდა და მის დაკავებას აპირებდა, მაგრამ კატულუსისაგან დამარცხება განიცადა და იძულებული იყო ეტრურიაში დაეხია. აქ იგი კვლავ დამარცხდა, სარდინიაში გადავიდა და იქ მიიკვალა. მისი ჯარის გადარჩენილი ნაწილი პრეტორად ნამყოფმა პერპერნამ ესპანეთში გადაიყვანა და სერტორიუსის ლაშქარს შეუერთა, პომპეუსმა კი მუტინა აიღო და ბრუტუსი სიკვდილით დასაჯა.

ვინ იყო კვინტუს სერტორიუსი, რომელთანაც გარბოდნენ რომიდან ლტოლვილი პირები? იგი იყო საუკეთესო სარდალი და ჩინებულად ფლობდა როგორც პარტიზანული, ისე გაშლილი ბრძოლის ტაქტიკას. მის შესახებ აპიანე თავის „იბერიკაში“ ზოგადად აღნიშნავს: „ცინას პარტიის მიერ იბერიის მმართველად არჩეულმა კვინტუს სერტორიუსმა თვით ეს იბერია აღმართა რომაელების წინააღმდეგ... იგი დიდი გამბედაობით გამოდიოდა რომის წინააღმდეგ“.

სერტორიუსი დაიბადა სამნიუმში და საკმაოდ მდიდარი ოჯახის წევრი ყოფილა. მამის გარდაცვალების შემდეგ მისი აღზრდა მთლიანად თავს უღვია დედამისს და იმ დროის მიხედვით მას ბრწყინვალე განათლება მიუღია. ერთ დროს იგი სამოსამართლო საქმეებით ყოფილა გატაცებული და ენამკვერი ორატორის სახელი მოუბოვებია. შემდეგ იგი მთელი ენერგიით შესდგომია პოლიტიკურ და სამხედრო საქმიანობას. მამაცი და ნიჭიერი მეთაურის სახელი მოუხვეჭია მას ჯერ კიმვრებთან ომში და შემდეგ რომის წინააღმდეგ ამხედრებულ მოკავშირეებთან ბრძოლაში.

მარიუსელების ბატონობის დროს იგი რომში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა და, სხვათა შორის, მონაწილეობა მიუღია იმ მონების სამარცხენო ამოხოცვაში, რომლებიც მარიუსელებს მიემხრნენ და შემდეგ, თითქოს, თავიანთი ყოფილი ბატონების აწიოკება დაიწყეს. 83 წელს მარიუსელების ხელმძღვანელობას სერტორიუსი პრეტორად წარუგზავნია ესპანეთში. მაგრამ სულას დიქტატორული ხელისუფლების დამყარების შემდეგ იგი იძულებული გამხდარა 81 წელს აფრიკაში გაქცეულიყო, ხოლო ორივე ესპანეთი სულას დაემორჩილა. ორიოდ წლის შემდეგ მავრიტანიაში სერტორიუსთან ესპანეთიდან მისულან სულასდროინდელი მმართველების წინააღმდეგ აჯანყებული ლუზიტანების მოციქულები და უთხოვიათ დაბრუნებულები და მათი ლაშქრის სარდლობა ეკისრა. სერტორიუსს ეს თხოვნა დაუკმაყოფილებია და იბერიაში დაბრუნებულა, თან წაუყვანია მას ემიგრანტების რაზმი და მავრიტანელი მეომრები. ლუზიტანების გარდა, მას მიმხრობიან ებროს ჩრდილოეთით იბერები და კელტიბერები და ყველა მათგან მნიშვნელოვანი ჯარი შეუქმნია. სერტორიუსის მეთაურობით რომაელების ძალმომრეობის წინააღმდეგ თითქმის მთელი ესპანეთი ამდგარა. სერტორიუსმა ორივე ესპანეთის სულას მიერ წარგზავნილი მმართველები დაამარცხა და მთელს ესპანეთში დანთებული აჯანყების ცეცხლი ვერც კვინტუს მეტელუსმა ჩააქრო.

სერტორიუსის ბანაკი მარიუსელთა ემიგრაციის ცენტრი, მამოძრავებელ და მშობლიურ კერას მოწყვეტილ რომაელთა თავშესაფარი გახდა. სერტორიუსი თავის თავს რომის სახელმწიფოს კანონიერ წარმომადგენლად თვლიდა და თუმცა მის ჯარში მრავალი იბერიელი მსახურობდა, მაგრამ მის ძირითად ბირთვს მაინც რომაელები შეადგენდნენ. მართვის წესიც რომაული იყო: „ყველაფერი სამშობლოს კანონებით“. ემიგრანტებისაგან მან შეადგინა უმაღლესი ორგანო — სამასწევრიანი სენატი, რომელიც ნიშნავდა თანამდებობის პირებს, პრეტორებსა და ქვესტორებს და განაგებდა იმ მხარეებს, რომლებიც სერტორიუსს ექვემდებარებოდნენ.

სერტორიუსი, პროვინციების რომაელი მმართველებისაგან სრული განსხვავებით, განსაკუთრებული ყურადღებითა და მზრუნველობით ეპყრობოდა ადგილობრივ მოსახლეობას და მისი წრფელი პატივისცემა და სიყვარული დაიმსახურა. მას მხსნელად სთვლიდნენ და მის პროვინებას ღვთაებრივი შარავანდედით მოსავენდნენ.

თავისი ბრძნული პოლიტიკით სერტორიუსმა იბერიელ ტომთა შორის, როგორც ნათქვამი იყო, დიდი ავტორიტეტი მოიპოვა.

გაბედული ხასიათი ჰქონდა აგრეთვე სერტორიუსის საგარეო პოლიტიკას. იგი არ მოერიდა ფორმალური ხელშეკრულება დაედო მითრიდატე პონტოელთან. მას მითრიდატესთან გაუგზავნია ორი მისი თა-

ნამოაზრე, რომლებიც მოუწოდებდნენ პონტოს მეფეს სერტორიუსის მოკავშირე გამხდარიყო. მითრიდატე დათანხმებულა და თავის მხრივ სერტორიუსთან მოციქულები წარუგზავნია. დადებული ხელშეკრულებით სერტორიუსი მითრიდატეს შეჰპირდა, რომ მისცემდა კაპადოკიას, ბითინიას, პაფლაგონიასა და გალათიას და მხედართმთავრად გაუგზავნია მარკუს ვარიუსი, რომიდან გამოქცეული სენატორთაგანი. მითრიდატემ თავის მხრივ მას 40 სომალდის მიწოდება და 3 ათასი ტალანტის გადახდა აღუთქვა.

ამასთან ერთად, სერტორიუსი დაკავშირებია კილიკიელ მეკობრეებსაც კი, რომელთაც მის განკარგულებაში მთელი ფლოტი გადაუციათ.

სერტორიუსის ასეთ გაძლიერებას დიდი განგაში შეუქმნია რომში. მზა გაგრცელებულა, რომ სერტორიუსი ახალი პანიბალია, რომელიც მთელ იტალიას და, კერძოდ, რომს ემუქრებაო. რომის სენატმა გადაწყვიტა მის მიმართ განსაკუთრებული ზომები მიეღო. რვა წელი მოუწინა რომის მთავრობა, რომ სასურველი შედეგებისათვის მიეღწია და საბოლოოდ ისიც უმთავრესად თვითონ სერტორიუსის ბანაკში მოწყობილი შეთქმულების წყალობით.

ჯერ კიდევ სულამ წარგზავნა სერტორიუსის წინააღმდეგ კვინტუს მეტელუსი, მაგრამ მან ვერ შეძლო თითქმის მთელ ესპანეთში დაწყებული ამბოხების ჩაქრობა, ახლა კი რომის სენატი სერტორიუსთან საბრძოლველად საუკეთესო ჯარებს გზავნის გნეიუს პომპეუსის წინამძღოლობით.

მართალია, პომპეუსმა ლეპიდუსის დამარცხების შემდეგ თავისი ჯარი არ დაშალა და სენატს, პირიქით, ესპანეთში დანიშვნა მოსთხოვა, რაც ეწინააღმდეგებოდა სულას მიერ დადგენილ წესებს, მაგრამ სენატი იძულებული იყო, მისი მოთხოვნა შეესრულებინა. 77 წელს პომპეუსმა პროკონსულის წოდებით გადალახა ალპები და ესპანეთში გადავიდა. პირველ წლებში ომი სერტორიუსსა და პომპეუსს შორის ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა. ერთ-ერთ ბრძოლაში პომპეუსი დამარცხდა, მძიმედ დაჭრილი კინალამ ტყვედ ჩაეპარდა და მთელ მის ჯარს განადგურება მოელოდა, დასახმარებლად მეტელუსი რომ არ გამოჩენილიყო.

ნათელი ხდება, რომ სერტორიუსი, როგორც სარდალი, პომპეუსზე გაცილებით მაღლა იდგა და საფიქრებელი გამარჯვების შემდეგ მისი პოზიცია უფრო განმტკიცდებოდა, მაგრამ მის ბანაკშივე თავი იჩინა ბოროტმა შეთქმულებამ: მის გარშემო მყოფი რომაელები ვერ ერკვეოდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ მის ბრძნულ პოლიტიკაში, ვერ ეგუებოდნენ იბერიელთადმი მის კაცთმოყვარეობასა და კეთილშობილ მზრუნველობას და ურთიერთშორის ბელადის მი-

მართ ღრმა უკმაყოფილებას აღვივებდნენ. რომის სარდლობა ყოველ-
ნაირად ცდილობდა, თავის მხარეზე გადაებირებინა ასეთი მერყევი
ელემენტები და დიდ ჯილდოს მისცემდა იმას, ვინც სერტორიუსის
მოკვეთილ თავს ჩააბარებდა. ეს ამბავი სერტორიუსს შეუმჩნეველი
არ დარჩა, ამიტომ მან განდევნა თავისი რაზმიდან რომაელები და ისი-
ნი უერთგულესი იბერიელებით შეცვალა. როცა გამოირკვა, რომ შე-
თქმულები სერტორიუსის მოკვლას აპირებდნენ მან მათი ნაწილი და-
აპატიმრა და სიკვდილით დასაჯა. შეთქმულების ერთ-ერთმა მთავარმა
ხელმძღვანელმა პერპერნამ, რომელიც, როგორც ვიცით, ლეპიდუსის
ლაშქრის ნაწილით შეუერთდა სერტორიუსს, ოსკაში წინასწარი განზ-
რახვით მოაწყო ნადიმი. აქ შეთქმულებმა მუხანათურად მოკლეს სერ-
ტორიუსი და მისი მცველები.

სერტორიუსის მოკვლის შემდეგ იბერიელების მეომართა უმრავ-
ლესობა თავიანთ სადგომებში დაბრუნდა; დარჩენილი ჯარის სარდ-
ლობა კი პერპერნამ იკისრა. მას საამისო არც ნიჭი ჰქონდა და არც
ავტორიტეტი. პომპეუსმა ადვილად შეძლო მისი დამარცხება და
ტყვედჩავარდნილი პერპერნა სიკვდილით დასაჯა. ასე დაამთავრა სი-
ცოცხლე სერტორიუსის საწინააღმდეგო შეთქმულებისა და ლალატის
მთავარმა მომწყობმა პერპერნამაც.

შეთქმულების სხვა მონაწილეთა ნაწილი პომპეუსს ჩაუვარდა
ტყვედ და სიკვდილით დასაჯეს, მხოლოდ მცირე ხაწილმა მოახერხა
აფრიკაში გაქცევა და თავს უშველა.

პლუტარქეს გადმოცემით პერპერნას, დასჯის წინ, პომპეუსისა-
თვის გადაუცია სერტორიუსის საიდუმლო არქივი. პომპეუსს უბრძა-
ნებია ამ არქივის მთლიანად დაწვა.

2. მითრიდატეს მეორე ომი რომაელებთან

ჩვენ ვიცით, რომ მითრიდატეს წინააღმდეგ რომაელების პირველი
ომი დარდანის ზავით დამთავრდა. მართალია, ამ ზავმა მითრიდატეს
მდგომარეობა აზიაში ერთგვარად შეარყია, მაგრამ მას ჯერ კიდევ საკ-
მაო ძალა და გავლენა შერჩა. ამიტომ მან მალე მოინელა ეს და კვლავ
ენერგიულ მოქმედებას შეუდგა. ერთი მხრივ, განსაკუთრებული
მზრუნველობა გამოიჩინა თავისი ჯარების რომაული წესების მიხედვით
რეორგანიზაციის საქმეში და ამისათვის ფართოდ გამოიყენა თავის-
თან მყოფი რომაელი ემიგრანტების გამოცდილება და დახმარება, ხო-
ლო, მეორე მხრივ, დიდი ყურადღება მიაქცია ძლიერ მოკავშირეებ-
თან ურთიერთობის განმტკიცებას. ამ მიზნით, არმენიის მეფეს, ტიგ-
რანს მან ცოლად შერთო თავისი ქალი და დაუნათესავდა მეზობელ

სამეფოს ძლევამოსილ მბრძანებელს. ტიგრანის სამეფო კი დიდად იზრდებოდა და ძლიერდებოდა. მას შემდეგ, რაც სელევკიდების ოდესღაც ძლიერმა სამეფომ არსებობა შეწყვიტა, ტიგრანმა თავი მისი დამხობილი დინასტიის მემკვიდრედ გამოაცხადა და, სთვლიდა რა თავს დარიუსისა და ქსერქსეს მოადგილედ, ბაძვდა მათ ჩვეულებებსა და პოლიტიკაში. ხოლო მითრიდატეს, რომელსაც განუდგნენ კოლხები და ბოსფორელები, 83 წელს მათ წინააღმდეგ ბრძოლა დაუწყო. კოლხები მას სთხოვდნენ მეფედ დაესვა თავისი ძე — მითრიდატე უმცროსი. ეს თხოვნა მითრიდატეს შეუწყნარებია და კოლხებიც კვლავ დამორჩილებიან. მაგრამ შემდეგ მითრიდატე VI ეკვი აღძვრია, რომ ყოველივე ეს მისმა ძემ მეფობის მოპოვების მიზნით მოიმოქმედა, ამიტომ მოაყვანინა იგი, დაადო ოქროს ბორკილები და რამდენიმე ხანში მოკლა კიდევ. ბოსფორელების წინააღმდეგ საბრძოლველად კი მითრიდატემ ფლოტი ააგო და დიდი ლაშქარი მოამზადა. სამზადისი ისე დიდი ყოფილა, რომ, — აპიანეს თქმით, — სასწრაფოდ გავრცელებულა ხმა, თითქოს ის ბოსფორელებისა კი არა, რომაელების წინააღმდეგ აპირებდა გალაშქრებას.

ამას ისიც დაერთო, რომ აღმოსავლეთში სულას მოადგილე ლუციუს ლიცინიუს მურენა იმ საბაბით, ვითომც მითრიდატე დარდანის ზავით ნაკისრ მოვალეობებს არ ასრულებსო, მის სამფლობელოში შეიჭრა და რბევას შეუდგა. როცა მითრიდატეს კაცებმა მას ხელშეკრულება მოაგონეს, მან განაცხადა, მე ის არ მინახავსო. ასე ატყდა მითრიდატეს მეორე ომი რომაელებთან. მითრიდატემ შექლო გამკლავებოდა მურენას და იგი დაამარცხა კიდევ. საქმეში სულა ჩაერია, რომელსაც აპიანეს თქმით, ღირსეულად არ მიაჩნდა დაზავებულ მითრიდატესთან ომი და მურენასთან ავლუს გაბინიუსი გაგზავნა წინააღმდეგობით, რათა მას ომი შეეწყვიტა, ხოლო მითრიდატე და კაპადოკიის მეფე, არიობარზანე ერთმანეთში მოერიგებინა. ასე დამთავრდა მითრიდატესა და რომაელების მეორე ომი, დაახლოებით მესამე წელს.

ამით ისარგებლა მითრიდატემ და 80 წელს განდგომილი ბოსფორი დაამორჩილა; აქ მეფედ თავისი ძე — მახარე დასვა და თავს დაესხა აქეელებს, რომლებშიც აპიანეს გადმოცემით, იმ ხალხს გულისხმობდნენ, რომელსაც ტროის ომიდან უკან დაბრუნებისას გზა აებნაო. მათთან ბრძოლაში მითრიდატეს ლაშქრის ორი მესამედი დაუკარგავს და უკან დაბრუნებულა.

78 წელს მითრიდატემ და ტიგრან II კვლავ გაილაშქრეს კაპადოკიაზე და ხელთ ჩაიგდეს მისი სატახტო ქალაქი მაზაკი. ადრე დადებული ხელშეკრულების თანახმად, კაპადოკიის ტერიტორია მითრიდატეს გადაეცა, ხოლო ნადავლი — ტიგრანს, რომელმაც აქედან 300

ათასი კაცი გადაასახლა არმენიაში და დაასახლა: „იქ, სადაც მან პირველად დაიდგა არმენიის გვირგვინი“.

77 წელს არმენიის და მესოპოტამიის საზღვარზე ტიგრანმა დააარსა ახალი სატახტო ქალაქი — ტიგრანოკერტა და, „სთვლიდა რა იგი თავს დარიუსისა და ქსერქსეს მოადგილედ, ბაძავდა აქემენიდებს ჩვეულებებსა და პოლიტიკაში“.

ამავე დროს, მითრიდატე გრძნობდა, რომ დარდანის ხელშეკრულება რომაელებთან ბრძოლაში მხოლოდ შესვენება იყო და ფართოდ ემზადებოდა ახალი გადამწყვეტი ომისათვის, რაზედაც საუბარი თავის ადგილას გვექნება.

8. მონათა უდიდესი აჯანყება სპარტაკის მეთაურობით

როცა რომი ზემოთ აღწერილ შინაგან და გარეგან გართულებას განიცდიდა, ძვ. წ. 74 წელს იტალიაში დაიწყო მონათა უდიდესი აჯანყება, რომელმაც დიდად შეარყია მთელი სახელმწიფო.

ხშირი ომიანობის შედეგად რომაელებმა იტალიაში მონების აუარებელ რიცხვს მოუყარეს თავი. ამავე დროს, ქალაქის მონათა განსაკუთრებულ ნაწილს წარმოადგენდნენ, ეგრეთ წოდებული გლადიატორები (სიტყვისგან „მახვილი“). ისინი იყვნენ მონები, რომელთაც სპეციალურად წვრთნიდნენ ურთიერთშორის სასიკვდილო ბრძოლისათვის და ეს სანახაობა მონათმფლობელური საზოგადოების ყველაზე სასიამოვნო გასართობი იყო. არსებობს ცნობა, რომ იგი რომაელებმა ეტრუსკებისაგან გადმოიღეს. გლადიატორებს ღონიერი მონებისაგან არჩევდნენ და მათ მკაცრი რეჟიმის განსაკუთრებულ სკოლებში სპეციალური მასწავლებლები ავარჯიშებდნენ.

გლადიატორების სკოლებიდან განსაკუთრებით გამოირჩეოდა პრენესტეს და კაპუას სკოლები. კამპანიის ქალაქ კაპუაში ამ დროს ცნობილი იყო ვინმე ლენტულუს ბატიატეს სკოლა. ამ სკოლაში სათანადო წვრთნას განდიოდნენ სხვადასხვა ეთნიკური წარმოშობის მონები: თრაკიელები, სამნიტები, ლიგურიელები, კელტები, გერმანელები. აქედან იგზავნებოდნენ სახელმწიფოს ცენტრებში კარგად გაწვრთნილი გლადიატორები ასპარეზზე საბრძოლველად. უადრესად სასტიკ პირობებში უხდებოდათ ცხოვრება ამ სკოლის გლადიატორებს: მათი ნაბიჯი რეგლამენტირებული იყო და მათ მუდმივ მკაცრ ზედამხედველობას უწევდნენ. არაადამიანური პირობები უნერგავდა მათ მონობის უღლისაგან განთავისუფლების აუცილებლობას. ამ ნიადაგზე, 74 წელს, გლადიატორებს შორის დაიწყო შეთქმულება, რომელშიც ორასამდე კაცს მიუღია მონაწილეობა. შეთქმულება გამოაანჟკა-

რავეს, მაგრამ 70 მონაზე მეტმა მოახერხა ქალაქიდან გაქცევა და ვე-
ზუვიზე გამაგრება.

ამ ამბავს ასე მოგვითხრობს აპიანე: „სწორედ ამ დროს იტალიაში
გლადიატორთა შორის, რომელთაც კაპუაში წვრთნიდნენ თეატრალუ-
რი წარმოდგენებისათვის, იყო თრაკიელი სპარტაკი. წინათ იგი ეომე-
ბოდა რომაელებს, ტყვედ ჩავარდა და გლადიატორად გაიყიდა. სპარ-
ტაკმა 70-მდე თავისი ამხანაგი დაარწმუნა თავისუფლებისათვის ებრ-
ძოლათ და მიუთითებდა, რომ ეს უკეთესია, ვიდრე თეატრში თავის
გამეტებაო. ისინი თავს დაესხნენ მცველებს, გაუსხლტნენ რკალს და
ქალაქიდან გაიქცნენ. შეიარაღდნენ რა ხელკეტებით და სატევრებით,
რომლებიც მათ შემთხვევით მგზავრებს ჩამოართვეს, გლადიატორები
ვეზუვის მთაზე წავიდნენ. სპარტაკმა მიიღო რა ბრბოს შემადგენლობა-
ში მრავალი გაქცეული მონა და ზოგიერთი სოფლის თავისუფალი მუ-
შებისაგან, აქედან უახლოეს მიდამოებზე იწყო თავდასხმა, თანაშემ-
წეებად მას ჰყავდნენ გლადიატორები — ენომაოსი და კრიქსოსი. რად-
გან სპარტაკი ნადავლს ყველას თანაბრად უნაწილებდა, მალე მასთან
ხალხმა მრავლად მოიყარა თავი“.

მართალია, რომელი და ბერძენი ავტორები ბევრს წერდნენ სპარ-
ტაკზე, მაგრამ ჩვენამდე ყველა ცნობას არ მოუღწევია და ის მასა-
ლაც, რომელიც დროთა მსვლელობამ შემოგვინახა, ხშირად მოკლეა
და ნაწყვეტ-ნაწყვეტი. აღსანიშნავია, რომ ყველა ავტორი ხაზს უს-
ვამს სპარტაკის იშვიათ კეთილშობილებასა და გმირობას. მაგალითად,
პლუტარქე, რომელმაც შედარებით ვრცელი ცნობები მოგვცა მის შე-
სახებზე, კრასუსის ბიოგრაფიაში გვარწმუნებს: სპარტაკი იყო „ადამიან-
ნი, რომელიც გამოირჩეოდა არა მარტო განსაკუთრებული მამაცობი-
თა და ფიზიკური ძალით, არამედ თავისი ჭკუითა და ხასიათის სირ-
ბილით უფრო ელინს ემსგავსებოდაო“. სპარტაკის სადაურობის ყვე-
ლა წყარო თითქმის შეთანხმებულია. იგი წარმოშობით თრაკიელი იყო.
პლუტარქეს თქმით სპარტაკი რომის ჯარში მოქირავნედ მსახურობ-
და, შემდეგ ჯარიდან გაიქცა, რომაელებს ტყვედ ჩაუვარდა და გლა-
დიატორებში ჩარიცხეს.

თავდაპირველად ვეზუვის მთაზე გაქცეული გლადიატორების მოქ-
მედებას რომის ხელმძღვანელები დიდ ყურადღებას არ აქცევდნენ
და, ოროზიუსის სიტყვით რომ ვთქვათ, მას „მარტივად უყურებდ-
ნენ“; ხოლო აპიანეს თქმით, „რომაელები მას ნამდვილ ომად კი არა,
არამედ უბრალო ყაჩაღურ თავდასხმად სთვლიდნენ“. ამიტომ სპარ-
ტაკის წინააღმდეგ მხოლოდ ადგილობრივ რაზმებს გზავნიდნენ, რო-
მელთაც აჯანყებულები ადვილად უსწორდებოდნენ და ძალით ართ-
მევდნენ იარაღს. ამან რომაელები შეაშფოთა და გაქცეულ გლადია-
ტორებთან საბრძოლველად გაგზავნეს პრეტორი გაიუს კლავდიუსი

3-ათასიანი რაზმით. მასთან შეტაკებაში სპარტაკმა თავისი სამხედრო ნიჭი გამოააშკარავა. კლავდიუსი თავისი რაზმით მთის ძირში ისეთ ადგილას დაბანაკდა, სადაც ზევდიან მხოლოდ ერთი სანდო ჩასასვლელი იყო. ამით მას სურდა მონებისათვის უკანდასახევი გზა გადაეკრა, მაგრამ იგი მოტყუვდა. სპარტაკი უფრო შორსმჭვრეტელი აღმოჩნდა, მან თავისიანებს დაავალა გარეული ვაზის ლერწისაგან კიბე დაეწნათ: მასზე ისინი ძირს დაეშვნენ და მოულოდნელად თავს დაატყდნენ კლავდიუსის რაზმს, რომლებმაც თავს გაქცევით უშველეს, ბანაკს კი გლადიატორები დაეპატრონენ.

რანდენიმე ხნის შემდეგ რომმა კამპანიაში გაგზავნა პრეტორი პუბლიუს ვარინიუსი ორი ლეგიონით, სპარტაკმა აქაც დიდი სიმხნევე გამოიჩინა: ჯერ მისი ლეგატები დაამარცხა და შემდეგ თვითონ პრეტორი. „ვარინიუსს ცხენიც კი წაართვა თვითონ სპარტაკმა, ხოლო რომაელმა მხედარმთავარმა ისეთი საფრთხე განიცადა, რომ გლადიატორებს კინალამ ტყვედ ჩაუვარდა“ (აბიანე). ასეთი ბრწყინვალე წარმატების შემდეგ სპარტაკის გარშემო მონებმა უფრო ფართოდ იწყეს თავმოყრა.

სპარტაკის მოძრაობა კამპანიის საზღვრებს გასცილდა და მეზობელ მხარეებშიც გავრცელდა. მისმა არმიამ 70 ათასს მიაღწია და „აჯანყებულები სკედავდნენ იარაღს დე სურსათ-სანოვარებს აგროვებდნენ“. ხელა სპარტაკი მართლაც გახდა რომისათვის „დიდი მრისხანე ძალა“.

სპარტაკის პიროვნების დამახასიათებელია ის, რომ თავის არმიას იგი არა მარტო აიარაღებდა, არამედ ჯარისკაცებს უმთავრესად დაჯერების გზით უნერგავდა დისციპლინას და ებრძოდა მონების იმ ნაწილს, რომლებიც ადგილობრივი, მოსახლეობისადმი სრულ თავაშვებულობასა და უხეშ ძალმომრეობას იჩენდნენ. სალუსტიუსი ამ მხრივ საყურადღებო შემთხვევებს გადმოგვცემს. სპარტაკს, ძველი წყაროების მიხედვით, ახასიათებდა უანგარობა და პატიოსნება, რაც, სხვათა შორის, მის მიერ თავის ბანაკში ოქროსა და ვერცხლის ხმარების აკრძალვითაც გამოიხატა.

ჰქონდა თუ არა დასახული სპარტაკს მონათმფლობელურ რომთან ბრძოლაში გარკვეული გეგმა? ამ კითხვაზე არსებითად ორი პასუხი შეიძლება გვქონდეს: ერთი გვარწმუნებს, რომ ის „მიმართული იყო მთელი მაშინდელი რევოლუციური მოძრაობის გეგმის განხორციელებისაკენ: გაენადგურებინა და მოესპოთ ქალაქი რომი, როგორც მონათმფლობელობის მთავარი ცენტრი, როგორც იმ დროის ყველა უსაზღვრო უბედურების მიზეზი. ძველ წყაროებში ასეთი მოსაზრების დამადასტურებელი ცნობები, სამწუხაროდ, არ მოგვეპოვება. პირიქით, არსებობს პლუტარქეს აზრი, რომ სპარტაკს კარგად ჰქონდა გა-

თვალისწინებული ის, რომ ვერ შეძლებდა-რომაელების ძლევამოსილების შემთსვრას და ამიტომ თავისი ჯარი წაიყვანა ალპებისაკენ, რათა თითოეულისათვის მიეცა საშუალება, მათზე გადასვლის შემდეგ შინ დაბრუნებულიყო. ამის მიხედვით შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, რომ სპარტაკს განზრახული ჰქონდა, რაც შეიძლება მეტი მონა გაეყვანა იტალიის საზღვრებიდან და თავიანთ ოჯახებში დაებრუნებინა.

ყოველ შემთხვევაში, რომის სენატმა ბოლოს მთლიანად ვაითვალისწინა ის დიდი საფრთხე, რომელიც რომს სპარტაკისაგან მოელოდა და მის წინააღმდეგ უფრო რადიკალურ ზომებს მიმართა. მასთან საბრძოლველად 72 წლის ორივე კონსული — ლუციუს გელიუსი და კორნელიუს ლენტულუსი გაგზავნა.

ამ დროს თვითონ სპარტაკის ბანაკში წარმოიშვა უთანხმოება, ძნელია ამ უთანხმოების მიზეზის ზუსტად გარკვევა. ჩვენი დროის მკვლევარები მას სხვადასხვანაირად განგვიმარტავენ და, სხვათა შორის, ნაზს უსვამენ აჯანყებულ მონათა ტომობრივი შემადგენლობის ნაირსახეობას.

ასე იყო თუ ისე, კრიქსი 20-ათასიანი რაზმით გამოეყო სპარტაკის არმიას და დამოუკიდებლად დაიწყო მოქმედება. კონსულ გელიუსის ჯარმა ეს რაზმი გაანადგურა აპულიაში და ბრძოლაში კრიქსიც დაიღუპა. როგორ მოიქცა ამის შემდეგ სპარტაკი? მან რამდენიმე დამარცხება აგემა რომაელების ჯარებს და შემდეგ სწრაფად გაეშურა ჩრდილოეთისაკენ. მისი ჯარი, აპიანეს გადმოცემით, 120 ათასამდე გაიზარდა. მუტინაში (მოდენაში) მან დამარცხა ციხაღებური გალიის პროკონსულის კასიუს ლონგინუსის ჯარი და ამით ალპებისაკენ მიმავალი გზა გაწმინდა, მაგრამ მოულოდნელად შეცვალა თავისი მსვლელობის გეზი, უკან მობრუნდა და თვით ქალაქ რომზე გალაშქრება განიზრახა. აპიანე მოგვითხრობს: „შესწარა რა დაღუპულ კრიქსს მსხვერპლად 300 ტყვე რომაელი, სპარტაკი 120-ათასიანი ქვეითი ჯარით აჩქარებით დაიძრა რომისაკენ. მან ბრძანა დაეწვიათ მთელი ზედმეტი ალალი, დაეხოცათ ყველა ტყვე და დაეკლათ სასაპალნე საქონელი, რათა მსუბუქად ევლოთ. გადმოსულებს, რომლებიც მასთან მრავლად მოდიოდნენ, სპარტაკი აღარ იღებდა“.

რატომ შეცვალა სპარტაკმა პირვანდელი თავისი გეგმა სწორედ იმ დროს, როცა ალპებს მიაღდა? შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ მის ლაშქარში იმ ნაწილმა ვაიმარჯვა, რომელიც რომზე გალაშქრებას ფიქრობდა და სპარტაკი იძულებული გახდა მათი მოთხოვნა დაექმყოფილებინა, მაგრამ რომზე მას მაინც არ გაულაშქრია. რომზე გალაშქრების გადაწყვეტილება, აპიანეს თქმით, მან შეცვალა, რადგან „თავს რომაელების ტოლძალოვნად არ თვლიდა“.

ამავე დროს, რომი დიდმა განგაშმა მოიცვა სენატმა უბრძანა კონ-

სულებს შეეწყვიტათ საომარი მოქმედება სპარტაკის წინააღმდეგ და, სამაგიეროდ, პრეტორი მარკუს ლიცინიუს კრასუსი განსაკუთრებული უფლებამოსილებით აღჭურვა და პროკონსულის წოდებით მთავარსარდლად დანიშნა. მართალია, მას განკარგულებაში 10 ლეგიონი გადასცეს, მაგრამ ჯარისკაცებში დისციპლინა საგრძნობლად შერყეული იყო. კრასუსის ლეგატ მუმბიუსის მეთაურობით ორმა ლეგიონმა სპარტაკთან შეტაკებაში დიდი დამარცხება განიცადა და ჯარისკაცების მხოლოდ ნაწილმა უშველა თავს გაქცევით. საჭირო გახდა ჯარში დისციპლინის აღდგენა და კრასუსმა განაახლა, ეგრეთ წოდებული დეციმაცია, რომელიც წილისყრით ყოველი მეათე ჯარისკაცის სიკვდილით დასჯაში გამოიხატებოდა. ახიანეს გადმოცემით, ასეთი წესით დასჯილთა რიცხვი 4 ათასს აღწევდა და „კრასუსი თავისი ჯარისკაცებისათვის უფრო საშინელი აღმოჩნდა, ვიდრე მათი დამმარცხებელი მტრები.“

სპარტაკმა შეძლო სამხრეთისაკენ გაეყავა გზა და ლუკანიით ბრუტიუმისაკენ დაიძრა. ერთხანად სპარტაკმა დაიკავა მთები თურის გარშემო და თვითონ ქალაქიც. აქვე აუკრძალა მან ნადავლის შესასყიდად მოსულ ვაჭრებს ოქროსა და ვერცხლის გადახდა, რაზეც საუბარი უკვე გვექონდა.

სპარტაკს თან მოსდევდა კრასუსი თავისი ჯარით. სპარტაკმა განიზრახა ჯარის ნაწილი სიცილიაზე გადაეყვანა, რათა აქ, — პლუტარქეს თქმით, — კვლავ გაეჩაღებინა სიცილიელი მონების აჯანყება, რომელიც აღრე ჩააქრეს. საკმარისი იყო ნაპერწკალი, რომ იგი ახალი ძალით აფეთქებულიყო; მაგრამ ამ განზრახვის შესასრულებლად საჭირო იყო ტრანსპორტი, რომელიც მას არ გააჩნდა. ამიტომ აჯანყებული მონების ბელადი შეუთანხმდა კილიკიელ პირატებს, რათა მათ თავიანთი ხომალდებით გადაეყვანათ სიცილიაზე მისი ჯარის ნაწილი. მაგრამ პირატებმა უმტყუნეს და დაპირება არ შეუსრულეს. ჯარის გადაყვანა ტივებით არ მოხერხდა, მით უმეტეს, რომ სიცილიის ნაპირები, რომაელების მიერ იყო გამაგრებული და დაცული. ამასობაში ჩრდილოეთიდან მის ბანაკს მოადგა კრასუსი და ბრუტიუმში მომწყვდეული მისი არმია სხვა ნაწილებს მთლიანად მოწყდა. კრასუსს იგი რომ უფრო მკიდროდ ჩაეკეტა, „ზღვიდან და ზღვამდე ღრმა თხრილი გაუგლია, ხოლო მთელი თხრილის გასწვრივ ისეთი კედელი გაუყვანია, რომელიც ყველას აოცებდა თავისი სიმაღლითა და გამძლეობით“ (პლუტარქე). პირველი ცდა ასეთი ზღუდის გადალახვისათვის მარცხით დამთავრებულა, მაგრამ შემდეგ სპარტაკს მოუხერხებია მისი დაძლევა და კვლავ ლუკანიაში გადასულა. კრასუსს კი უფიქრია, მონები რომზე გაილაშქრებნო.

ასეთი ვითარების გამო იგი იძულებული გახდა დახმარება მოეთხოვა და რომის სენატმა მის დასახმარებლად სასწრაფოდ გამოიწვია

ესპანეთიდან პომპეუსი და მაკედონიიდან მარკუს ლიცინიუს ლუკუ-
ლუსი, რომლის ლაშქარი ბრუნდიზიუმში უნდა გადმოსულიყო. სპარ-
ტაკის ლაშქრის გარშემო რკალი თანდათან ვიწროვდებოდა. ასე გართუ-
ლებულ ვითარებაში მონებს შორის კვლავ წარმოქმნილა უთანხმოება.
საქმე ის იყო, რომ სპარტაკი იონიის ზღვაზე რომაელების მთავარ სამ-
ხედრო ნავსადგურ ბრუნდიზიუმისაკენ დაიძრა, იმ მიზნით, რომ თავისი
არმია ხომალდებით საბერძნეთში გადაეყვანა და, შესაძლოა, აქედან
თავიანთ ქვეყნებში დაებრუნებინა. მისი ლაშქრის ორი გამოჩენილი
მეთაური ასეთი განზრახვის წინააღმდეგ გამოსულა და ისინი თავიან-
თი მომხრეებით სპარტაკს განდგომიან. ამ გამოყოფილ რაზმს თავს
დასხმია კრასუსი და სისხლისმღვრელ ბრძოლაში 12 ათასამდე მონა
დაღუპულა. რა თქმა უნდა, ასეთ ამბავს საბედისწერო მნიშვნელობა
ჰქონდა სპარტაკისათვის.

კრასუსს სწყუროდა თვითონ დაემთავრებინა ომი სპარტაკთან,
ვიდრე ბრძოლის ველზე პომპეუსი და ლუკულუსი გამოჩნდებოდნენ.
ამიტომ მან მკაცრად შეუტია სპარტაკის არმიას. გადაამწყვეტი ბრძოლა
მოხდა 71 წელს, აპულიაში. ამ ბრძოლას აპინე ასე აგვიწერს: „სპარ-
ტაკი ხელშუბით დაჰრეს ბარძაყში, მუხლებზე დაცემულმა მან ფარი
აწია და იგერიებდა თავდამსხმელებს. ვიდრე გარშემოხვეულთა დიდ
რიცხვთან ერთად არ დაიღუპა. სრულ არეულობაში მყოფი დანარჩენი
მისი ჯარი აკუწეს. ამბობენ, რომ მოკლულთა რიცხვის დადგენაც კი
არ შეიძლებოდაო. რომაელთაგან ათას კაცამდე დაიღუპა. სპარტაკის
გვამი ვერ იპოვეს“.

სხვაგვარად გადმოგვცემს სპარტაკის სიკვდილს პლუტარქე:
„ბრძოლის დაწყების წინ მას ცხენი მოჰგვარეს, მაგრამ სპარტაკმა მახ-
ვილი იპრო, მოკლა იგი და თქვა: გამარჯვების შემთხვევაში ბევრი
კარგი ცხენი მერგება მტრებისაგან, დამარცხების შემთხვევაში კი
ალარც ჩემი დამჭირდებაო. ამ სიტყვებით იგი კრასუსისაკენ გაემარ-
თა და მოკლა ორი ცენტურიონი, რომლებიც წინ შეეჩხენენ. ბოლოს
იგი, თანამოსანგრეთაგან მიტოვებული, მტრების მიერ გარშემორტყ-
მული, დაიღუპა მათი დარტყმებით ისე, რომ ერთი ნაბიჯითაც არ
დაუხვევია უკან და ბოლომდე იბრძოდაო“.

გადარჩენილი სპარტაკელების დიდი რიცხვი ბრძოლის შემდეგ
მთებში გაქცეულა, მაგრამ კრასუსი უკან დასდევნებია. ისინი ოთხ
ნაწილად გაყოფილან თურმე და მტერს იგერიებდნენ, ვიდრე არ და-
ხოცილან. მათგან 6 ათასი კაცი კრასუსს დაუტყვევებია და რომსა და
კაპუას შორის ჯვარზე გაუკრავს. ამის შემდეგაც იტალიაში ხანგრძლი-
ვად არსებობდნენ სპარტაკელების ცალკეული რაზმები. სხვათა შო-
რის, პომპეუსის ბიოგრაფიაში პლუტარქე გადმოგვცემს: „კრასუსის
სწრაფი და მამაცური მოქმედების მიუხედავად, ბედმა ერთგვარად ამ

გამარჯვებაშიც არგუნა წილი პომპეუსს. მას ხელთ ჩაუვარდა ბრძოლიდან გამოქცეული ხუთი ათასი მონა. ამოყლიტა რა სულ ერთიანად ეს მონები, პომპეუსმა დაასწრო კრასუსს და სენატს მისწერა, კრასუსმა გლადიატორები დაამარცხა ველზე გამართულ ბრძოლაში, ხოლო მე, პომპეუსმა, სავესებით აღმოვეფხარე ამ ომის ფესვებში“.

მონათა აჯანყებამ სპარტაკის მეთაურობით ძველი რომის ისტორიაში მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა იმ მხრივ, რომ რომის სახელმწიფო საგრძნობლად შეარყია. რომელი მონათმფლობელები დიდხანს შიშით იგონებდნენ მონათა სახელოვან ბელადს, რომელმაც მათზე წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა. შეიძლება ითქვას, რომ სპარტაკის აჯანყება მთელი მონათმფლობელური წყობილების შერყევა და მისი კრიზისის ერთ-ერთი მძლავრი გამოვლინება იყო. ამ აჯანყების ჩაქრობის შედეგად იტალიამ დაკარგა არანაკლებ 100 ათასი მონისა. მონების რიცხვის ასეთმა შემცირებამ და შიშმა, მსგავსი აჯანყების განმეორების შიშმა მამულების მქონე მონათმფლობელები აიძულა თავიანთ მეურნეობაში, ერთი მხრივ, უპირატესობა ნაყიდ მონებთან შედარებით სახლში დაბადებული მონებისათვის მიეკუთვნებინათ და, მეორე მხრივ, დაეწყათ მსხვილი მამულების პატარა ნაკვეთებად დანაწილება და კოლონებისათვის იჯარით გადაეცემა. ამ ეპოქის ძეგლებში ჩვენ პირველად გვხვდება სიტყვა კოლონის ხმარება სწორედ ამ მნიშვნელობით.

4. სულამდელი კონსტიტუციის აღდგენა

ჩვენ უკვე გავეცანით სულას საკვდილის შემდეგ მის მიერ შექმნილი წყობილების წინააღმდეგ დაწყებულ ბრძოლას, უმთავრესად ლებიდუსისა და სერტორიუსის მოძრაობათა სახით. ამავე მიმართულებით უნდა მოვიგონოთ ახალგაზრდა იულიუს კეისრის პირვანდელი ოპოზიციური მოქმედება. წარმოშობით იგი იულიუსების პატრიციულ გვარს ეკუთვნოდა. მამამისი პრეტორი იყო, მამიდამისი კი ცოლად ჰყავდა მარიუს უფროსს, ხოლო მარიუს უმცროსი მისი დეიდაშვილი იყო. ამის მიხედვით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ოჯახური ტრადიციით იგი უფრო პოპულარების პარტიასთან იყო დაკავშირებული. ცამეტობით წლისა ყოფილა კეისარი, როცა იუპიტერის ქურუმად აურჩევიათ. მას ცოლად შეურთავს ცინას ასული კორნელია. სულა ასეთი შეუღლების დიდი წინააღმდეგი ყოფილა და მისთვის განქორწინება მოუთხოვია, მაგრამ უშედეგოდ. პლუტარქეს თქმით, სულას მისი მოკვლაც კი ნდომებია და თითქოს როცა ზოგიერთებმა უთხრეს, ასეთი ყმაწვილის მოკვლას არავითარი აზრი არა აქვსო, სულამ მათ ასე მიუგო: „თქვენ ბრძევები ყოფილხართ, თუ ვერ ხედავთ, რომ ამ ყმა-

წვილში მრავალი მარიუსი ზისო“. სულას მუქარამ აიძულა კეისარი რომს გასცლოდა, მან რამდენიმე წელი აზიაში გაატარა და რომში მხოლოდ მისი სიკვდილის შემდეგ დაბრუნდა.

რომში დაბრუნებული კეისარი, 77 წელს, არ მოერიდა სამართალში მიეცა, პროვინციაში ჩადენილ გამოძალავათა გამო, ყველაზე მეტად თავხედი მიმთვისებელი, სულას პირადი მეგობარი, კორნელიუს დოლაბელა. მის ბრალდებას თავისი მოწონებით საბერძნეთის მრავალმა ქალაქმა დაუჭირა მხარი. მაგრამ დოლაბელა გაამართლეს. მეორე წელს კეისარი მძლავრად გამოვიდა სულანელ პუბლიუს ანტონიუსის წინააღმდეგ, რომელსაც ბრალად სდებდნენ მექრთამეობას. თავისი ჩინებული დასაცავი სიტყვების მეოხებით კეისარმა რომში ფრიად ბრწყინვალე სახელი მოიხვეჭაო, გვარწმუნებს პლუტარქე. 75 წელს კეისარმა მხარი დაუჭირა სახალხო ტრიბუნის პლავციუსის წინადადებას ლეპიდუსის აჯანყებაში მონაწილეთა ამნისტიის შესახებ და ამასთან დაკავშირებით სახალხო კრებაში თვითონ წარმოთქვა სიტყვა. შემდეგ იგი კვლავ აღმოსავლეთში წავიდა და მხოლოდ 74 წელს დაბრუნდა უკან. ამავე დროს რომში სახალხო ტრიბუნები არ ერიდებოდნენ მოსალოდნელ სასჯელს და გაბედულად ექმნებოდნენ ხალხს. ასეთ ტრიბუნთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უნდა მიეკუთვნოს 73 წლის სახალხო ტრიბუნს გაიუს ლიცინიუს მაციუსს. მაგრამ რადგანაც მმართველი ოლიგარქია მტკიცედ იცავდა სულას მიერ შექმნილ რეჟიმს, მაციუსი მოუწოდებდა ხალხს, არ ებრაჟოლა მდიდართა საქმისათვის და უარი განეცხადებინა სამხედრო სამსახურზე. სულას რეჟიმის კრიტიკის თვალსაზრისით მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე იმ სამოსამართლო პროცესს, ციცირონმა რომ აღძრა 71 წელს სიცილიის მმართველის — ვერესის წინააღმდეგ, რომელიც ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ უდიდეს ძალმომრეობასა და გამოძალავას იჩენდა.

ყოველივე ამან აიძულა რომის მმართველი წრეები დათმობაზე წასულიყვნენ და სულამდელი წყობილების აღდგენაზე დათანხმებულიყვნენ. ეს კი დაკავშირებული იყო ორი ცნობილი სარდლის — პომპეუსისა და კრასუსის სახელთან, რომში დაბრუნების შემდეგ მათ თავიანთი ჯარები არ დაითხოვეს, ერთმანეთთან პოლიტიკური შეთანხმება დადეს და პომპეულარებს სულამდელი კონსტიტუციის აღდგენა აღუთქვეს.

ამ ორ სარდალს შორის მოხდა შეთანხმება და ისინი 70 წლის კონსულებად აირჩიეს. პლუტარქეს გადმოცემით, „მაშინდელ სახელმწიფო მოღვაწეთა შორის ყველაზე უფრო ენამჭევრმა და უდიდესმა კაცმა, კრასუსმა, რომელიც პირადად პომპეუსს და, საერთოდ, ყველას ზიზლითა და ამაყად უყურებდა, ვერ გაბედა კონსულის თანამდებობაზე თავისი კანდიდატურის წამოყენება მანამდის, სანამ ამის ნებარ-

თვა პომპეუსს არ სთხოვა“. თურმე „პომპეუსს ეს მეტად ესიაშოვნა“. როგორც ჩანს, პომპეუსი და კრასუსი ხასიათით და მდგომარეობით იმდენად განსხვავდებოდნენ, რომ მათი შეთანხმება ხანგრძლივი და, მით უმეტეს, მყარი ვერ იქნებოდა. პლუტარქე გვარწმუნებს, „პომპეუსი და კრასუსი არჩეულ იქნა კონსულებად, მაგრამ ისინი ერთმანეთისაგან მეტისმეტად განსხვავდებოდნენ და ამის გამო ერთმანეთში ხშირად უთანხმოება ჰქონდათ“.

ყოველ შემთხვევაში, კრასუსმა და პომპეუსმა გააუქმეს სულას ანტიდემოკრატიული ღონისძიებები და მთლიანად აღადგინეს სახალხო ტრიბუნის უფლებამოსილება, განაახლეს ცენზორის თანამდებობა, ხოლო ახლად არჩეულმა ცენზორებმა სენატი გაწმინდეს იმ პირებისაგან, რომლებიც სენატორებად უშუალოდ სულას მიერ იყვნენ დაყენებული. ამას გარდა, პრეტორმა — ავრილიუს კოტამ გაატარა სასამართლოების რეფორმა, რომლის თანახმად, სასამართლოს მუდმივი კომისიების შემადგენლობა ასეთი შეფარდებით განაწილდა: ერთი მესამედი — სენატორებს, ერთი მესამედი — მხედრებს და ერთი მესამედი — ეარულ ტრიბუნებს (ალბათ, მდიდარი პლებები, რომლებსაც მხედრების შემდეგ მეორე ადგილი ეკავათ).

5. მეკობრეების თარეში და კომპლექსის გარეშე მათ წინააღმდეგ

მეკობრეების თარეში ამ დროს ზღვასა და სანაპიროებზე უკიდურეს წერტილს აღწევს, როგორც ამაზე შედარებით ვრცლად მოგვითხრობენ პლუტარქე და აპიანე. ისინი ბატონობდნენ ხმელთაშუა ზღვის არა მარტო აღმოსავლეთ რაიონებში, არამედ შორს დასავლეთით „ვიდრე პერაკლეს სტელეზამდე“. მეკობრეების მთავარი პუნქტები იყო კილიკიისა და კრეტის ზღვისპირა ქალაქები. „მაგრამ მათ ყველგან ეჭირათ ციხე-სიმაგრეები, კონცხები, უდაბური კუნძულები და ნავსადგურები“. ვინაიდან მათთვის ყველაზე მნიშვნელოვან გამაგრებულ ადგილად კილიკიის პუნქტები ითვლებოდა, ამიტომ მეკობრეების საერთო სახელი კილიკიელები იყო. მითრიდატეს რომთან ბრძოლაში ფართოდ უსარგებლია მეკობრეების ფლოტი. მათთან კავშირი ჰქონდა სერტორიუსსაც, ისინი თავს ესხმოდნენ, ანგრევდნენ და აჩანაგებდნენ გაუმაგრებელ ქალაქებს, ხოლო ოდნავ შეძლებული ხალხი ნავსაყუდელში მიჰყავდათ და მხოლოდ გამოსასყიდის მიღების შემდეგ ათავისუფლებდნენ. წინააღმდეგ შემთხვევაში მონებად ჰყიდდნენ. მეკობრეების ფლოტი გამოირჩეოდა მამაცი მეზღვაურებით, გამოცდილი მესაჭეებით და ათასზე მეტი სწრაფი და მსუბუქი ხომალდით. მეკობრეებთან გარბოდნენ მონები, გაძევებულები და ის პირები, რომელთაც სასჯელი ემუქრებოდათ, აგრეთვე ავანტიურისტები.

ისინი თურმე განსაკუთრებით ემტერებოდნენ რომაელებს. „ისინი ზღვიდან ხმელეთზეც გამოდიოდნენ ხოლმე, რომაელთა შარავნაზე ყაჩაღობდნენ და სანაპირო დაბებს ძარცვავდნენ. ერთხელ მათ მოიტაცეს მეწამული ფერით ნაქარგი, ტოგებით მორთული ორი პრეტორი“ მსახურებითა და ლიქტორებით.

მეკობრეებმა ზღვაზე მოგზაურობა და ვაჭრობა შეუძლებელი გახადეს და იმდენად გათავხედდნენ, რომ ოსტიასაც კი თავს დაესხნენ. ამით რომისათვის სურსათ-სანოვავის მიწოდება შეაფერხეს და ხალხი შიმშილობის წინაშე დადგა. მართალია, რომის სენატს რამდენიმე ექსპედიცია გაუგზავნია მეკობრეების წინააღმდეგ, მაგრამ მათ რაიმე წარმატებისათვის ვერ მიულწევიათ. ამ გარემოებამ გადააწყვეტინა სურსათ-სანოვავის ნაკლებობით შეწუხებულსა და მოსალოდნელი შიმშილობით შეშინებულ რომაელებს, უმთავრესად პოპულარების წრეს, მეკობრეების წინააღმდეგ საგანგებო ზომების მიღება მოეთხოვათ. ამიტომ 67 წლის სახალხო ტრიბუნს აგლუს გაბინიუსს წარუდგენია კანონპროექტი, რომლის ძალით ერთ-ერთ კონსულს სამი წლით უნდა მინიჭებოდა პროკონსულის ხელისუფლება მთელ ხმელთაშუა ზღვაზე და ხმელეთზე ზღვის სანაპიროდან 50 მილის დაშორებით. კანონპროექტში დასახილებული არ ყოფილა ის პირი, ვისაც ასეთი უფლებები უნდა მინიჭებოდა: მაგრამ ყველა გრძნობდა, რომ ის პომპეუსს გულისხმობდა, ოპტიმატებს დიდი წინააღმდეგობა გაუწევიათ ამ კანონპროექტის გატარებისათვის, მაგრამ ცხარე ბრძოლის შემდეგ სახალხო კრებას იგი მიუღია და შემდეგ პერსონალურად პომპეუსი ათრჩევია, რომელსაც მიენიჭა პროკონსულობა ზემოაღნიშნულ ფართო სივრცეზე. მას უფლება ჰქონდა, სენატორთა წოდებიდან თავისი შეხედულებით თანაშემწეებად დაენიშნა 25 ლეგატი პროპრეტორის რწმუნებით და ორი ქვესტორი, თავის ხელკვეითად ჰყოლოდა დიდი არმია და ფლოტი, 120 ათასი ქვეითი, 5 ათასი ცხენოსანი ჯარისკაცი და 500 სამხედრო ხომალდი. მის განკარგულებაში იყო აგრეთვე ხუთასი ანტიკური ტალანტი და პროვინციების შემოსავალი. პომპეუსისადმი ასეთი დიდი უფლებამოსილების შესახებ აპიანე აღნიშნავს: „პომპეუსსამდე ჯერ არც ერთ ზღვაზე მოლაშქრე კაცს არ ჰქონია ბოძებული ასე დიდი ძალაუფლება რომაელთაგან“.

აქვე უნდა მოვიგონოთ, რომ გაბინიუსის კანონისათვის მხარი დაუჭერია იულიუს კეისარსაც, რომელიც 68 წელს უკვე ქვესტორად იყო არჩეული. 67—68 წლებში იგი მოქმედებდა, როგორც პოპულარებთან პომპეუსის დაახლოების მომხრე. მაშინდის, გაიუს მარიუსის ქერავისა და თავისი პირველი ცოლის, კორნელიას დაკრძალვის დროს მას ბრწყინვალე სიტყვები წარმოუთქვამს, რომლებშიც აქებდა იულიუსების გვარს და დიდი თანაგრძნობით იხსენიებდა პოპულარების ცნობილ

მეთაურებს — მარიუსსა და ცინას. აღსანიშნავია, ისიც, რომ დაკრძალვის პროცესზე მიჰქონდათ მარიუსისა და ცინას გამოსახულებები, რასაც წინათ ვერავინ ბედავდა. ასეთი განწყობილებისა იყო მაშინ კეისარი და, ალბათ, ამ ნიადაგზე ცდილობდა პომპეუსთან დაახლოებას.

პომპეუსი დიდი ენერგიით შეუდგა მეკობრეების წინააღმდეგ ბრძოლას. მან ლეგატებს დაუნაწილა ზღვა და თითოეულს მისცა ხომალდები, მხედრები და ქვეითი ჯარი. თავისი სამხედრო ხომალდებით ისინი ახერხებდნენ მეკობრეთა ხომალდების ხელში ჩაგდებას ან სპეციალურად მოწყობილ საფარში მომწყვდევას. ამ გზით მეკობრეებისაგან გაიწმინდა ხმელთაშუა ზღვის ჯერ დასავლეთი ნაწილი და შემდეგ პომპეუსი აღმოსავლეთისაკენ დაიძრა. გაქცეულმა მეკობრეებმა თავი კილიკიას შეაფარეს. 49 დღის განმავლობაში პომპეუსმა გაანადგურა კილიკიაში მეკობრეთა ბუნაგები, ბრძოლაში 10 ათასამდე თავზეხელაღებული მეკობრე დაიღუპა და ტყვედ ჩავარდა. პომპეუსის ჯარებმა გაანადგურეს მათი 120 კედლებგამაგრებული საზვერაფი კოშკი და ხელთ იგდეს 300 ხომალდზე მეტი. მთელი ეს ოპერაცია სამი თვე გაგრძელდა და ხმელთაშუა ზღვაზე აღდგენილ იქნა წესიერი მიმოსვლა და რომის ურთიერთობა პროვინციებთან შედარებით უხიფათო გახდა.

პლუტარქეს გადმოცემით, დატყვევებული მეკობრეების მიმართ პომპეუსს ჰუმანურობა გამოუჩენია. მან გადაწყვიტა, ტყვეები ზღვისაგან მოშორებულ ხმელეთზე დაესახლებინა და მათთვის ცხოვრების პირობები შეექმნა. მართლაც, პომპეუსს ყოფილი პირატები დაუსახლებია, მაგ., კილიკიის სოლოიში (პომპეიოპოლისში), დიმეში (აქაიაში) და სხვა ადგილებში.

მეკობრეებზე ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ პომპეუსის პოპულარობა რომაელებში უფრო გაიზარდა და მას ისეთი სახელი შეექმნა, რომ ერთი წლის შემდეგ დიდი უფლებამოსილება მიანიჭეს და რთული დავალება დააკისრეს.

თ ა ვ ი მ ე თ ხ უ თ მ ე ტ ე

რომის საბარეო და შინაგანი მდგომარეობა ქვ. წ. I საუკუნის სამოციან წლებში

1. მითრიდატესთან მასავე რომის პირველი ეპაპი

როგორც დავინახეთ, ლუციუს ლიცინიუს მურენას დამარცხებისა და დარდანის ზავით გათვალისწინებული ხელშეკრულების აღდგენის შემდეგაც მითრიდატეს იმედი არ დაუკარგავს, რომ დაიბრუნებდა მცირე აზიის იმ ნაწილებს, რომლებიც სულასთან ომში დაკარგა, და მოსალოდნელი ახალი ომისათვის იწყო მზადება. იგი ხომალდებს აგებდა, იარაღს აგროვებდა და 2000000 მედიმნი პური მოიმარაგა. ჩვენ ვიცით, რომ მითრიდატეს კავშირი ჰქონდა ესპანეთში გაბატონებულ სერტორიუსთან, მეკობრეებთან და კრეტასთან, ძალაში იყო მისი კავშირიც თრაკიელებთან და იგი იმედს ამყარებდა აგრეთვე თავის სიძე ტიგრანზე. რომის სახელმწიფოს მაშინდელი გართულებული საგარეო და საშინაო მდგომარეობაც მისთვის ხელსაყრელი იყო. ამიტომ ახლა უკეთესად შეიარაღებული, იგი შესაფერ მომენტს უცდიდა, რომ თავისი ზრახვები შეესრულებინა. უსამართლობა იქნებოდა, არ აღგვენიშნა, რომ რომაელებშიც იყვნენ საკმაოდ გავლენიანი პირები, რომლებსაც მითრიდატესთან ანგარიშის გასწორება დამთავრებულად არ მიაჩნდათ.

ახალი ომის უშუალო საბაბი კი ბითვინიის ამბები გახდა. 74 წელს გარდაიცვალა ბითვინიის უკანასკნელი მეფე ნიკომედე III ფილოპატორი, რომელიც რომაული ორიენტაციის კაცი იყო და, რომელმაც სიკვდილის წინ, პერგამონის მეფის ატალოს III მსგავსად, თავისი სამეფო რომს უანდერძა. რომაელი ვაჭრები და მეფავშეები წინათაც თავისუფლად ფარფაშობდნენ ბითვინიაში და ახლა რომაელებმა, ისარგებლეს რა მეფის ანდერძით, დაეუფლენ იმ რაიონებს, რომლებიც მათ მცირეაზიურ სამფლობელოს ესაზღვრებოდა. ამას ვერ შეურიგდა მითრიდატე, გარდაცვლილი მეფის მემკვიდრის უფლებების დამცველად გამოვიდა, ბითვინიაზე პრეტენზია განაცხადა და რომაელებს

ანდერძით დატოვებულ სამემკვიდრეოში შეეცილა. ასე დაიწყო მითრიდატესთან მესამე პუნიკური ომი (74—64 წწ.).

რომის სენატმა ომის განმგებლობა მიანდო 74 წლის კონსულებს, სულას ყოფილ მეგობარს, ლუციუს ლიცინიუს ლუკულუსს და მარკუს ავრელიუს კოტას. მათზე დაკისრებული მოვალეობა ასე იყო განაწილებული: ლუკულუსს ხვდა მითრიდატეს წინააღმდეგ მთავარსარდლობა და კლიკიისა და აზიის პროვინციები; ხოლო კოტას — ფლოტის სარდლობა და ბითვინია. ამავე დროს, პრეტორს მარკუს ანტონიუსს დაეკისრა კრეტისა და მეკობრეების წინააღმდეგ ომის წარმოება.

მითრიდატე ბითვინიაში შეიჭრა. ბითვინიის ქალაქები სიხარულით ეგებებოდნენ მას. მითრიდატეს წინააღმდეგ მოსულმა კოტამ ბრძოლის დაწყება მეტისმეტად იჩქარა და ხმელეთსა და ზღვაზე ერთდროულად დამარცხდა. ამ ბრძოლაში მან დაკარგა მთელი ფლოტი და ოთხი ათასი ქვეითი მეომარი და თვითონაც, მითრიდატეს მიერ გარემოცული, ქალკედონში მოემწყვდა. შემდეგ მითრიდატე პროვინცია აზიაში გადავიდა ჯარით და პელესპონტის თითქმის მთელი სანაპირო დაიკავა. აქ მას მედგარი წინააღმდეგობა გაუწია მხოლოდ თავისუფალმა ქალაქმა კიზიკოსმა. მითრიდატემ კიზიკელებს ალყა შემოარტყა ხმელეთიდან, ხოლო ზღვიდან ხომალდებით ჩაუკეტა ვიწრო სრუტე, რომელიც ქალაქს ხმელეთისაგან ჰყოფდა. მაგრამ ორმხრივ ალყაში მომწყვდეული კიზიკელები განსაცდელს მამაცურად შეხვდნენ, რომაელების დახმარების მოლოდინში. მართლაც ლუკულუსი თავის მხედრობით მითრიდატეს წინააღმდეგ დაიძრა და კიზიკოსთან მის მახლობლად დაბანაკდა. მან მითრიდატეს ლაშქარს ფრიად მძიმე პირობები შეუქმნა. ერთი მხრივ, იგი მოწყვიტა ხმელეთისაგან და, მეორე მხრივ, ზღვიდანაც შეუზღუდა სურსათ-სანოვავის მიღება.

ასეთმა მდგომარეობამ აიძულა მითრიდატე კიზიკოსის ალყაზე ხელი აეღო და ღამით ხომალდებით მიზიის ნავსადგურ პარიონში გაიქცა, ხოლო მისი ლაშქარი ხმელეთით სწრაფად გადავიდა იმავე მიზიის ქალაქ ლამფსაკოსში. როცა ეს ლაშქარი ერთ ფრიად აღიდებულ მდინარეზე გადადიოდა, წყალმა და ლუკულუსის მეომრების თავდასხმამ მას საგრძნობი ზიანი მიაყენა.

ლუკულუსმა ახლა განსაკუთრებული ყურადღება პონტოს ფლოტს მიაპყრო და თავისი ხომალდებით მასზე ორ საზღვაო ბრძოლაში, ტროას ნაპირთან და კუნძულ ლემნოსთან, გამარჯვება მოიპოვა და შემდეგ ისევ მითრიდატეს მიუბრუნდა, რომელიც თავისი ძალების მეტი წილით ბითვინიის ქალაქ ნიკომედიაში მიცურავდა. გზაზე ამოვარდნილი ქარიშხლისაგან მან დიდი ზარალი განიცადა. რომაელები

მთლიანად დაეპატრონენ ბითვინიას და განაგრძობდნენ შეტევას მითრიდატეს წინააღმდეგ. განცდილი მარცხის შემდეგ მითრიდატემ თავი შეაფარა თავის სატახტო ქალაქს — სინოპეს, აქედან კი პონტოს ქალაქ ამისოში (ეხლანდელ სამსუენში) გაკურა და კაცები გაუგზავნა სიძეს, ტიგრანს და თავის ვაჟს — მახარეს, ბოსფორის მმართველს, რომ ორივე აჩქარებულიყო მის დასახმარებლად.

ლუკულუსი გადავიდა პონტოს სანაპირო მხარეში და იქ დაიზამთრა, გაზაფხულზე კი საომარი მოქმედება განახლა. აქ მას მდგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ გამაგრებული პუნქტები, განსაკუთრებით სინოპე და ამისო, რომელთაც მას კარებები მტკიცედ დაუხურეს და თავგამოდებით ებრძოდნენ. ლუკულუსმა მათ ალყა შემოარტყა. ერთხანად ლუკულუსის ლაშქარი მითრიდატეს მეომრების პირისპირ იდგა ქ. კაბერიასთან და მოპირდაპირეს ცვალებადი წარმატებით შედარებით პატარა ბრძოლებს უმართავდა.

პონტოელების ძლიერებას მათი ცხენოსანი ლაშქარი წარმოადგენდა და, როცა ერთი დიდი ბრძოლის პროცესში რომაელებმა იგი გაანადგურეს, მითრიდატე კაპადოკიის ქალაქ კომანაში გაიქცა და იქიდან ტიგრანთან მივიდა. ტიგრანმა იგი თავისთან არ მიუშვა, მაგრამ ბრძანა ჩემს ქვეყანაში ის მეფურად გყავდეთო.

ამისობაში კოტამ ჰერაკლეს ალყა შემოარტყა, მაგრამ მისი ალბა მხოლოდ მაშინ შეძლო, როცა ლუკულუსის ფლოტმა ეგეოსის ზღვა გაწმინდა პონტოელების ფლოტისაგან და ქალაქი ზღვიდან ჩაკეტა. ორი წლის თავდაცვის შემდეგ მისი გარნიზონი მტერს დანებდა თავისუფალი გასვლის პირობით. ქალაქი რომაელებმა შეუბრალებლად გააჩანაგეს. როცა რომაელებმა დაიმორჩილეს ქალაქები — ამასტრიისი პაფლაგონიაში და ტიოსი, კოტამ თავისი ამოცანა დამთავრებულად ჩათვალა და 70 წელს რომში დაბრუნდა.

მითრიდატეს არმენიაში გაქცევის შემდეგ ლუკულუსი უმეფოდ დარჩენილი სამეფოს დაპყრობას შეუდგა. ეს მძიმე და ხანგრძლივ მოქმედებას მოითხოვდა. მთელი რიგი ქალაქების გარნიზონები, რომლებიც ნაწილობრივ პირატებისაგან შედგებოდნენ, მდგრად ებრძოდნენ რომაელებს, მაგრამ ისინი რომაელებმა თანდათან დაიპყრეს. ბოლოს, ლუკულუსმა შეძლო ამისოსა სინოპეს ალბა, ორივე გააპარტახა და შემდეგ ისევ დაასახლა. კიმერიის ბოსფორის მმართველი მახარე, რომელიც წინათ მამას ეხმარებოდა, ახლა მას განუდგა და ლუკულუსს ათას ოქროდ ღირებული გვირგვინი გაუგზავნა და რომაელთა მეგობრად და მოკავშირედ მიღება სთხოვა. ამის შემდეგ მალე დაეცა პონტოს სამეფოს უკანასკნელი ბასტიონი. ლუკულუსმა ერთი ზამთარი პროვინცია აზიაში დაჰყო და ადგილობრივი მოსახლეობის ეკონო-

მიკური მდგომარეობის შემამსუბუქებელი ღონისძიებები გაატარა, რა-
ზეც საუბარი სხვა ადგილას გვექნება.

არმენიის მეფე ტიგრან II, რომელთანაც დამარცხებულმა სითრი-
დატემ თავი შეაფარა პირველად რომთან კონფლიქტისაგან, თავს იკა-
ვებდა. მაგრამ როცა ლუკულუსმა მკაცრი ფორმით სიმამრის გადაცე-
მა მოსთხოვა, მან მტკიცე უარით უპასუხა. მაშინ ლუკულუსმა ტიგ-
რანის წინააღმდეგ გაილაშქრა. თავის მხედრობა მან არმენიის სატახ-
ტო ქალაქ ტიგრანოკერტასაკენ დაძრა, მისადგომთან დაბანაკდა და
ქალაქს ალყა შემოარტყა. „ქალაქი ტიგრანოკერტა, პლუტარქეს
თქმით, სავსე იყო სიმდიდრითა და საუცხოო ძეგლებით“. მის დასა-
ცავად სხვა ხალხთა და ტომებთან ერთად მისულან „კასპიის ზღვის
მხრიდან დაძრული მრავალრიცხოვანი ალბანები და ალბანების მეზობ-
ლად მცხოვრები იბერები“. „ყველა ამ ძალითურთ ტიგრანმა ტავ-
როსი გადალახა და ტიგრანოკერტა რომაელთა ჯარით ალყაშემორტყ-
მული დაინახა“. ლუკულუსმა ქალაქზე იერიში მიიტანა და იგი 69
წელს აიღო. სამეფო განძეულობა მან თავისთვის დაიტოვა, ქალაქი კი
გასაძარცვავად დაუთმო ჯარისკაცებს. ლუკულუსის ამ გამარჯვების
შედეგი იყო არმენიიდან სირიის ჩამოშორება, რომელიც გადაეცა სე-
ლევკიდ ანტიოქოს XIII, მეტსახელად ანიატიკოსს. ტიგრანი სითრიდა-
ტესთან ერთად გაიქცა არმენიის ძველ სატახტო ქალაქ არტაქსატაში
(არტაშატში, მდებარეობდა არაქსის შუაწელზე). 68 წელს ლუკულუ-
სი ამ ქალაქისაკენ გაემართა. ტიგრანი იძულებული გახდა, არტაქსა-
ტას მისადგომები დაეცვა, თავისი მხედრობა აქეთკენ წამოეყვანა და
რომაელების პირისპირ დაბანაკებულიყო. მოწინააღმდეგეთ ერთმანე-
თისაგან ჰყოფდა მდინარე არსანია. ლუკულუსის წინააღმდეგ ტიგრან-
მა რჩეული და მრავალრიცხოვანი მხედრობა გამოიყვანა, რომელთა
შორის გამოირჩეოდნენ, პლუტარქეს გადმოცემით, ცხენოსანი მშვილ-
დოსნები მარდები და შუბოსანი იბერები, რომელთაც ტიგრანი საუ-
კეთესო მებრძოლებად თვლიდა და ყველაზე უფრო დიდ ნდობას
უცხადებდა, მაგრამ ტიგრანი დამარცხდა, ვერც ლუკულუსმა მოახერხა
არტაქსატამდე მისვლა, ვინაიდან მისი ლაშქარი ისეთმა მღელვარებამ
მოიცვა, რომ ომის გაგრძელება მისთვის შეუძლებელი გახდა. რა იყო
ლუკულუსის ლაშქარში ასეთი მღელვარების მიზეზი? ლუკულუსმა
ენერგიული და მკაცრი ზომების მიღებით შეძლო აღედგინა თავის
ჯარში საგრძნობლად შერყეული დისციპლინა, რის გამოც მეომრების
ნაწილი დიდად უკმაყოფილო იყო. ამასთან ერთად, ლუკულუსის ჯა-
რისკაცები, რომლებმაც ომის პროცესში გამდიდრება და განებივრება
მოასწრეს, უხალისოდ ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას. ისინი
უჩიოდნენ მთიან მხარეში ლაშქრობის სიძნელეებს და დასვენებას

მოითხოვდნენ, ჯგუფებად იკრიბებოდნენ და ღამით კარებს ყვირილით ავსებდნენ.

ლუკულუსის მიმართ ჯარისკაცების ასეთი ცუდი განწყობილებით ისარგებლეს რომში მყოფმა მისმა მოწინააღმდეგეებმა და მას ბრალს სდებდნენ იმაში, რომ იგი თითქოს სარდლის რწმუნების შენარჩუნებისა და ანგარების მიზნით ახანგრძლივებდა ომს. მაგრამ ნამდვილი მიზეზი რომში ლუკულუსის მიმართ უკმაყოფილებისა მისი გადაჭარბებული სიფრთხილე თუ მოქრთამვა კი არ იყო, არამედ აზიასში მის მიერ გატარებული ისეთი ღონისძიებები, რომლებიც რომაელ მევახშეთა და გადასახადთა ამკრეფი კომპანიების ბოროტმოქმედებათა ალაგმვისაკენ იყო მიმართული. ლუკულუსის მიმართ სენატის წევრთა ნაწილში, განსაკუთრებით მხედართა წრეში უკმაყოფილების მიზეზი სწორედ მისი ასეთი საქმიანობა იყო. მის შემცვლელად 67 წელს რომის სენატმა გაგზავნა კონსული მანიუს აცილიუს გლაბრიო.

ამასობაში არც მითრიდატეს ეძინა. მდინარე არსანიასთან ბრძოლის შემდეგ მან განიზრახა კვლავ დაეპყრო და დაებრუნებინა თავისი პონტოს სამეფო და შეტევაზე გადავიდა. მან შეძლო დაპატრონებოდა პონტოს, კაპადოკიასა და დაემუქრა „პროვინცია აზიას“. აღმოსავლეთში ისეთი მდგომარეობა შეიქმნა, რომ საჭირო გახდა ახალი მთავარსარდლის დანიშვნა. პლუტარქეს გადმოცემით, როცა რომში შეიტყეს, პომპეუსმა მეკობრეებთან ომი დაამთავრა და ახლა ქალაქებს ათვალიერებსო, სახალხო ტრიბუნმა მანილიუსმა 66 წელს გამოაქვეყნა კანონი, რომლის ძალით პომპეუსს უნდა მიეღო ის პროვინცია და ჯარი, რომლებიც ლუკულუსის ხელქვეით იმყოფებოდნენ და, აგრეთვე ბითვინიაც, გლაბრიოს რომ ეკავა. ხოლო შემდეგ ბრძოლა განეგრძო მითრიდატე და ტიგრან მეფესთან. ამასთან ერთად, პომპეუსს ენიჭებოდა განკარგულების უფლება სხვა სარდლების მიმართ და დამოუკიდებელი ომის გამოცხადებისა და ზავის დადების უფლება. მანილიუსის კანონის წინააღმდეგ გამოვიდნენ სენატის უკიდურესი მემარჯვენე ფრთის წარმომადგენლები, კატულუსი და პორტენზიუსი. მისი თავგამოდებით დაცვა უკისრია ციცერონს, რომელსაც, როგორც პრეტორს, უფლება ჰქონდა სიტყვით მიემართა ხალხისათვის.

დიდი ორატორის ბრწყინვალე სიტყვამ, პომპეუსის მომხრეების ზეგავლენა და იმ რომაელი პუბლიკანების, მევახშეებისა და აქციონერების წრეში წარმოქმნილმა შიშმა, რომელთაც აღმოსავლეთში დაბანდებული კაპიტალის დაკარგვა აფიქრებდათ, თავისი გავლენა იქონია და პომპეუსის მითრიდატესთან ომში ხელმძღვანელობის საკითხი და-

დებითად გადაწყდა. მანილიუსის კანონი ძალაში შევიდა და პომპეუს-
მა დაუსწრებლად მიიღო უზენაესი ძალაუფლება.

2. მითრიდატესთან მესამე ომის უკანასკნელი ეტაპი

ასეთი არაჩვეულებრივი უფლებამოსილებით აღჭურვილი პომპეუ-
სი სასწრაფოდ შეუდგა მითრიდატესთან გადამწყვეტი ომისათვის მზა-
დებას. მან დიდძალი ლაშქარი შეაგროვა და ზღვაზედაც ზურგის გა-
მაგრებისათვის თავისი ძლიერი ფლოტი განალაგა ფინიკიიდან ბოს-
ფორის სრუტემდე. ამასთან ერთად, მან რომელების ნაცადი ტაქტი-
კის მიხედვით, მითრიდატესთან წინასწარი დიპლომატიური მოლაპა-
რაკება გამართა. ისტორიკოს დიონ კასიუს კოკეიანუსის (155—235
წწ.) გადმოცემით, ამ მიზნით მან მოციქულად და, შესაძლოა, მსტოვ-
რად, გაგზავნა მასთან ემიგრანტი მიტროფანე, რაც უშედეგო იყო.
მეორე მხრივ, პომპეუსს სურდა, ხელა შეეშალა არმენიის მეფე ტიგ-
რანისათვის, რომ იგი თავის სიმამრს დახმარებოდა და ამ მიმართუ-
ლებით მან, იმავე კასიუსის სიტყვით, მოლაპარაკება დაიწყო პართ-
ელებთან და კტეზიფონში მეფე ფრაატთან მოციქულები წარგზავნა.
იგი შეჰპირდა ფრაატს, რომ მესოპოტამიაში დიდ ტერიტორიას დაუთ-
მობდა და სამაგიეროდ მისგან, როგორც მოკავშირისაგან, არმენიაზე
ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან თავდასხმა მოითხოვა.

ფრიად გართულებული იყო იმ დროს არმენიის სამეფოს შინაური
მდგომარეობა. ტიგრან II მითრიდატეს ასულის — კლეოპატრასაგან
სამი ვაჟი ჰყავდა. უფროსმა ვაჟმა შეთქმულება მოუწყო მამას და
ტახტიდან ჩამოგდებას ცდილობდა, მაგრამ იგი თანამზრახველებთან
ერთად მოკლეს. ტახტის დაკავება განიზრახა აგრეთვე საშუალო ვაჟმა,
როცა ტიგრანი ორ ვაჟთან ერთად ნადირობდა. ცხენიდან ჩამოვარდა
და გრძნობა დაკარგა. საშუალო ვაჟმა მოხსნა მას სამეფო ტარა და
თვითონ დაიდგა. უმცროსმა ვაჟმა — ახალგაზრდა ტიგრანმა მამას
მოუარა და ფეხზე დააყენა. ცნობიერებაზე მოსულმა მოხუცმა სა-
შუალო ვაჟის სიკვდილით დასჯა ბრძანა და უმცროსს გვირგვინსა და
ტახტს შეჰპირდა. მაგრამ განვლო რამდენიმე ხანმა და ახლა უმცროს-
მა ვაჟმა მოუწყო შეთქმულება, როცა იგი კაპადოკიაში იმყოფებო-
და. ამიტომ ტიგრან II იძულებული გახდა კაპადოკიაში ძლევამოსი-
ლი ლაშქრობა შეეწყვიტა და თავის ქვეყანაში დაბრუნებულყო. მან
დაამარცხა განდგომილი და მემამბოხე ვაჟი, რომელიც თანამზრახველ
მაგნატებთან ერთად კტეზიფონში გაიქცა და იქ ცოლად შეირთო მე-
ფე ფრაატის ასული. დიონ კრასიუსის სიტყვით, ტიგრანს ეჭვი დაბა-
დებია, შვილის ამხედრება მის წინააღმდეგ პაპამისის, მითრიდატეს

საქმეაო და მათ შორის წინანდელი ურთიერთობა მტრობით შეცვლილა.

პომპეუსი გალატიაში წავიდა და ლუკულუსისაგან ჩაიბარა არმიის მთავარსარდლობა. ეცადნენ, მაგრამ პომპეუსი და ლუკულუსი ერთმანეთთან ვერ შეარიგეს. განაწყენებული ლუკულუსი რომში დაბრუნდა, პოლიტიკურ მოღვაწეობაზე ხელი აიღო და დროს ქვიფში ატარებდა („ლუკულუსის ნადიმები“).

როცა პომპეუსი პონტოს სამეფოში შეიჭრა, მითრიდატეს, რომლის განკარგულებაში 30000 ქვეითი და 3000 ცხენოსანი მეომარი იყო, ზემოთ ნათქვამის მიხედვით, არც პართიელების დახმარების იმედი ჰქონდა და არც ტაგრანისა. ამიტომ იგი შეეცადა პომპეუსთან სამშვიდობო მოლაპარაკება დაეწყო. აჰიანეს გადმოცემით, „მან პომპეუსს გაუგზავნა მოციქულები, უნდოდა შეეტყო, როგორ შეიძლებოდა ომის დამთავრება“, მაგრამ პომპეუსს მითრიდატესთვის სრული დამორჩილება და უყოყმანო დანებება მოუთხოვია. ამიტომ მითრიდატე თავის ნაცად ტაქტიკას დაადგა: მტერთან გადამწყვეტ შეტაკებას ერიდებოდა, სულ უკან იხევდა და მოულოდნელი მიხტომით მტერს საგრძნობ ზარალს აყენებდა. მაგრამ, ამასთან, თავისივე ქვეყნის დაბევა უხდებოდა, რათა ამით რომის არმიის სურსათ-სანოვავით მომარაგება დიდად გაეძნელებინა. როცა პომპეუსი მცირე არმენიაში გადავიდა, მას სასწრაფოდ თან მიჰყვა მითრიდატე, რომელიც ბუნებრივად გამაგრებულ და მიუვალ მთაზე დაბანაკდა და აქაც რომის ჯარისათვის სურსათ-სანოვავის მიწოდებას ხელს უშლიდა. ამიტომ პომპეუსის მდგომარეობა გაუარესდა. მაგრამ თვითონ მითრიდატეც, უწყლობის გამო იძულებული გახდა დაეტოვებინა თავისი კარგი პოზიცია და ადგილიდან დაძრულიყო. პომპეუსი კვალდაკვალ მისდევდა მას და მოსვენებას არ აძლევდა. ბოლოს მითრიდატე მეორე მაღალ მთაზე გამაგრდა და განაგრძობდა მტრის ჯარზე თავდასხმას. პომპეუსმა მის ბანაკს ალყა შემოარტყა, დიდად გაუძნელდა სურსათის მოპოვება და შიმშილობამდე მიიყვანა. „პომპეუსის ალყას, — მოგვითხრობს პლუტარქე, — მითრიდატემ ორმოცდახუთ დღეს გაუძლო, მერე კი ბრძოლისათვის უვარგისი და ავადმყოფი მეომრები ამოხოცა და რჩეულ ძალებთან ერთად ფარულად გაიქცა“. პომპეუსი მითრიდატეს ევფრატის სანაპიროებთან დაეწია და იქვე მახლობლად დაბანაკდა, ხოლო რაკი მას ეშინოდა, მითრიდატეს ევფრატზე გადასვლა არ მოესწრო, შუალამისას დაძრა საბრძოლოდ გამზადებული მხედრობა. მაგრამ მითრიდატემ ამჯერადაც მოახერხა ბრძოლის ველიდან გაქცევა და თავის მცირერიცხოვანი მხლებლებით წავიდა ციხესიმაგრე სინორეგაში (სინორიაში), პონტოსა და არმენიის საზღვარზე. ეს ციხესიმაგრე სავსე ყოფილა სამეფო ქონებითა და განძეულობით. აქ, პლუ-

ტარქესა და აპიანეს მოწმობით, ინახებოდა დიდძალი ძვირფასი ნივთი. ამ ქონებიდან მითრიდატემ უკეთესი ტანსაცმელი და ფული დაურთო მასთან შემოკრებილ ლტოლვილებს და თავის მეგობრებს ცალცალკე მისცა მომაკვდინებელი შხამი იმ შემთხვევისათვის, თუ მტერს ჩაუვარდებოდნენ ხელში.

აქედან მითრიდატე არმენიისაკენ გაემართა და ტიგრანს მიმართა დახმარებისათვის, მაგრამ ტიგრანმა იგი არამცთუ არ მიიღო, არამედ ასი ტალანტი დაუნიშნა ჯილდოდ იმას, ვინც მის თავს მიუტანდა. ამიტომ მითრიდატემ თან წაიღო 6000 ტალანტი (დაახლოებით თორმეტნახევარი მილიონი ოქროს მანეთი) და გაეშურა ეფფრატის სათავეებისაკენ, რომ იქიდან კოლხიდაში გაქცეულიყო. იგი მივიდა ფაზისის გავლით დიოსკურიაში, „სადაც დაიხამთრა და მომავალი მოქმედების გეგმის შედგენა დაიწყო: მითრიდატე ფიქრობდა, რომ პონტოს, მის ნაპირზე მცხოვრებ სკვითებს და მეოტისის ტბას შემოუვლიდა და ბრსფორში შეიჭრებოდა, აქ გადააყენებდა თავის უმადურ მოღალატე შვილს მახარეს და კვლავ დაუპირისპირდებოდა და შეებრძოლებოდა რომაელებს ევროპიდან, როცა ისინი აზიაში იყვნენ“. ასეთი უჩვეულო რამ მოიფიქრა მითრიდატემ, ამბობს აპიანე და მარცხ ცდილობდა მის მიღწევასო.

რაკი მითრიდატე გაიქცა, პომპეუსმა მასთან ომი დამთავრებულად ჩათვალა და იმავე წელს არმენიაზე გაილაშქრა, რომელიც იმხანად პართელთა მეფე ფრაატის თავდასხმას განიცდიდა. ტიგრანის უმცროსი შვილის და მემამოზე მაგნატების თანხლებით ფრაატი შეიჭრა არმენიაში და სატახტო ქალაქ არტაქსატამდე (არტაშატამდე) მივიდა. ტიგრანი იძულებული გახდა თავის სამეფოს მთიან რაიონებში გაქცეულიყო. მაგრამ ქალაქი არტაშატი მტერს მდგრად დაუხვდა და პართელებს მისი აღება გაუჭირდათ. მაშინ ფრაატის ჯარის ნაწილი ტიგრან უმცროსს დაუტოვა და თავის ქვეყანაში დაბრუნდა. ეს რომ მოხუცმა ტიგრანმა შეიტყო, თავი მოუყარა ერთგულ ნაწილებს, დაამარცხა მოღალატე შვილი და განდგომილი მაგნატები და მთლიანად აღადგინა თავისი ხელისუფლება. გაქცეულმა ტიგრან უმცროსმა ჯერ მითრიდატესთან წასვლა განიზრახა, მაგრამ, როცა გაიგო, რომ იგი ისევ დამარცხდა, ისევ პომპეუსთან მივიდა, რომ მისი დახმარებით მიეღო ტახტი და გვირგვინი არმენიაში. იგი პომპეუსს მდინარე არაქსის პირას დაუხვდა.

იმ იმედით, რომ პომპეუსის დახმარებით მიიღებდა მამის გვირგვინს, ტიგრან უმცროსმა რომაელების ლაშქრის მეგზურობა იკისრა და პირდაპირი გზით წარუძღვა მას არტაშატისაკენ. ტიგრან II კარგად გრძნობდა, რომ რომაელების წინააღმდეგ გამკლავებას ვერ შეძლებდა და ამიტომ იძულებული იყო პირადად გამოცხადებულიყო

პომპეუსთან. მეგობრებისა და ნათესავების თანხლებით მივიდა იგი პომპეუსთან მორჩილების გამოსაცხადებლად. პომპეუსმა მას აპატია ჩადენილი საქმენი და შეარიგა შვილთან, რომელსაც გადაეცა სოფენე და გორდიენე, ხოლო მამას დანარჩენი არმენია, რომლის შემკვიდრეც შემდეგ ისევ შვილი უნდა გამხდარიყო. ამასთან, ტიგრანის მამას ხელი უნდა აეღო ყველა თავის დაბყრობაზე და მხოლოდ დიდი არმენიით დაკმაყოფილებულიყო, უნდა გადაეხადა 6000 ტალანტის კონტრიბუცია და რომაელი მეომრებისათვის ფულადი საჩუქრები მიეცა. სამაგიეროდ, მას რომაელების მეგობრისა და მოკავშირის ტიტული ენიჭებოდა.

პომპეუსი ამ საქმიანობაში რომ იყო, მითრიდატემ დაასრულა პონტოს შემოვლა და აიღო ზოსფორის სამეფოს მთავარი ქალაქი პანტიკაპეონი, რომელიც მდებარეობდა დაახლოებით ახლანდელი ქერჩის ადგილას, როცა ის მის მიერ ზოსფორის მეფედ დასმული ვაჟის — მახარეს სამფლობელოში შესვლას აპირებდა, მაშინადმი ღალატისა და რომაელთა მხარეზე გადასვლის გამო შეშინებული მახარე გაიქცა და მერე თავი მოიკლა. მითრიდატემ ერთხელ კიდევ სცადა პომპეუსთან სამშვიდობო მოლაპარაკება. მან პომპეუსს მოციქულები გაუგზავნაროცა იგი სირიაში იმყოფებოდა, მოციქულებმა აღუთქვეს რომაელებს, რომ მითრიდატეს ხარკს გადაუხდოდა მამისეული სახელმწიფოდანაც. მაგრამ პომპეუსმა მოითხოვა, რომ ის თვითონ მისულიყო მასთან ისე, როგორც ტიგრანი. ამაზე კი მითრიდატემ უარი განაცხადა და სასწრაფოდ დაიწყო ლაშქრის შეგროვება თავისუფალთა და მონათავან, სამხედრო ფლოტი გაიჩინა და დიდი რაოდენობით იარაღის, ისრებისა და მანქანების დამზადებას შეუდგა. მაგრამ მისმა შვილმა ფარნაკემ, რომელიც მას ყველა შვილზე მეტად უყვარდა და რომელსაც თავის შემკვიდრეობას ჰპირდებოდა, ისარგებლა ჯარში შექმნილი უკმაყოფილებით, მამის წინააღმდეგ შეოქმულება მოაწყო და აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა. მითრიდატემ ეს რომ შეიტყო, შეეცადა აჯანყებულებთან მოლაპარაკება გაემართა, მაგრამ ათა გამოუტყდა რა. მათ მეფედ ფარნაკე გამოაცხადეს. პანტიკაპეონის სასახლეში ყველას მიერ მიტოვებულმა მითრიდატემ თვითონ შეაზავა საწამლავი და დალია. მაგრამ არ იმოქმედა და მაშინ ერთგულმა მონამ მოკლა იგი, მისივე ბრძანებით.

ასე დაამთავრა თავისი სიცოცხლე რომის უდიდესმა მოწინააღმდეგემ. მითრიდატეს სიკვდილი პომპეუსმა იერუსალიმის გარემოცვის დროს შეიტყო და ამ ამბავმა რომელიც მეომრები ფრიად გაახარა. მისი გეგმი ფარნაკემ პომპეუსს გაუგზავნა, მაგრამ ამ უკანასკნელის ბრძანებით იგი დაკრძალეს პონტოს მეფეთა აკლდამაში სინოპის მახლობლად. ამასთან, ფარნაკემ უსიტყვო კაპიტულაცია გამოაცხადა.

ბოსფორის სამფლობელო პომპეუსმა მას გადასცა და იგი რომაელი ხალხის მეგობრად და მოკავშირედ სცნო, ხოლო ფანაგორია თავისუფალ ქალაქად აღიარა.

განვაგრძოთ საუბარი აღმოსავლეთში პომპეუსის მოქმედების შესახებ. მას შემდეგ, რაც მან 66 წელს არმენია რომის გავლენის სფეროში მოაქცია, მის დასაცავად დატოვა თავისი ლეგატი აფრანიუსი, თვითონ კი ჩრდილოეთით გაილაშქრა მითრიდატეს წინააღმდეგ, რომელიც მაშინ კოლხიდაში იმყოფებოდა თავისი მცირერიცხოვანი ჯარით.

პომპეუსმა გაილაშქრა ამიერკავკასიის ქვეყნებზე — ალბანიასა, იბერიასა და კოლხიდაზე. მას მიზნად ჰქონდა დასახული არა მარტო პონტოს მოკავშირეთა საბოლოო განადგურება, არამედ რომაელებს აქეთ ისიც იზიდავდა, რომ ამ მხარეებში მათ ეგულებოდათ საჭირო სამხედრო ძალა, ბუნებრივი რესურსები და ის სავაჭრო სატრანსპორტო გზები, რომლებიც ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებს შუა აზიასთან, ინდოეთსა და ჩინეთთან აერთიანებდა. 65 წლის გაზაფხულზე პომპეუსმა, ვიდრე კოლხიდაში წავიდოდა, იბერთა წინააღმდეგ გაილაშქრა, რომ იბერიის მხრიდან ზურგი გამაგრებული ჰქონოდა. საფიქრებელია, რომ იგი იბერიაში სამხრეთიდან შეიჭრა.

ქართლიდან პომპეუსმა კოლხეთს მიაშურა და ქალაქ ფაზისს მიადგინა. სადაც „მას შეეგება სერვილიუსი თავისი ფლოტით, რომლითაც იგი პონტოს იცავდა“. კოლხიდიდან პომპეუსი არმენიაში დაბრუნდა და იქიდან ალბანიაზე გაილაშქრა. პომპეუსმა დაამარცხა ალბანების მეფე ოროიზე და მასთან ზავი დადო. ალბანეთის მეფეც რომაელი ხალხის მეგობრად და მოკავშირედ გამოცხადდა. პომპეუსი აღმოსავლეთში მოქმედებდა, როგორც შეუზღუდავი მბრძანებელი და რომაელი ხალხის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი. იგი თავისი შეხედულებითა და სენატის შეუკითხავად ახდენდა ტერიტორიების გადანაწილებას, იხილავდა და წყვეტდა ადგილობრივ ხელისუფალთა შორის ატეხილ დავასა და შეხლა-შემოსლას, ამტკიცებდა ტახტის პრეტენდენტებს და აფართოებდა რომის პოლიტიკის ერთგულად გამტარებელი და ნება-სურვილის შემსრულებელი დინასტიების ჯგუფს.

64 წელს მან დაამთავრა პონტოს სამეფოს დაპყრობა და ბითონიასთან მისი შეერთებით შექმნა ერთიანი პროვინცია — „ბითონია და პონტო“. შემდეგ იგი გადავიდა სირიაში და თავისებურად მოაწესრიგა იქაური ვართულელებული მდგომარეობა: საქმე ის არის, რომ იმ დროს იქ ანარქია სუფევდა. ლუკულუსის მიერ ტახტზე აღდგენილი ანტიოქოს აზიატიკოსს ავტორიტეტი არ ჰქონდა და სელევკიდების უკანასკნელ წარმომადგენელთა შორის ქიშპობა და დავა მიმდინარეობდა. პომპეუსი სირიის საქმეებში ჩაერია. ვითომ იმ საფუძვლით, რომ ის

წინათ ტიგრანს ეკუთვნოდა და ახლა კი მისგან რომაელებს გადაეცა, და სირია მან რომის პროვინციად გამოაცხადა. პომპეუსი მცირე აზიის პროვინციების საქმეებშიც ერეოდა და მფარველობას უწევდა ბერძნულ ქალაქებს. იმ დროს მდგომარეობა იუდეაშიც გართულებული იყო. სამეფო ტახტისათვის აქ ერთმანეთს ებრძოდნენ ძმები — პირკანე და არისტობულე (მაკიაველთა დინასტია). პირველი ორთოდოქსალური დოგმატიკის მომხრე ფარისეველთა პარტიას ემყარებოდა. ეს პარტია სასულიერო წოდების ინტერესებს გამოხატავდა და იბრძოდა ისეთი საეკლესიო თემის შექმნისათვის, რომელიც საერო ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებელი იქნებოდა. მეორეს მხარს უჭერდნენ სადუქეები, რომელთა მიზანი ძლიერი საერო სახელმწიფოს შექმნა იყო. ეს პარტია უმთავრესად ვაჭრების, ელინიზებული ინტელიგენციისა და სამხედრო წრეებისაგან შედგებოდა. პომპეუსმა მხარი დაუჭირა ფარისეველთა პარტიას და პირკანეს გამოეჭომაგა. როცა მან იერუსალიმზე გაილაშქრა, როგორც ვთქვით, გზაზე შეიტყო მითრიდატეს სიკვდილი. არისტობულე იძულებული გახდა პომპეუსს დამორჩილებოდა და იერუსალიმშიც მას ალაყაფის კარები გაუღო, მაგრამ არისტობულეს მომხრეთა ნაწილი იერუსალიმის ტაძარში გამაგრდა და დანებებას არ აპირებდა. პომპეუსმა მაინც მოახერხა ტაძარში შესვლა და რომაელმა მეომრებმა იგი გაძარცვეს. პომპეუსმა იუდეას ჩამოართვა დაპყრობილი ტერიტორიები და სირიის პროვინციის შემადგენელ ნაწილად გამოაცხადა, მაგრამ ერთგვარი ავტონომია დაუტოვა: პირკანე იერუსალიმის მღვდელმთავრად და ეთნარქად სცნო. აღსანიშნავია, რომ პომპეუსი მფარველობას იჩენდა ბერძნული ქალაქებისადმი და თვითონაც აარსებდა ახალ ქალაქებს, რომლებიც ერთგვარად ხელს უწყობდნენ აღმოსავლეთში ელინისტური კულტურის გავრცელებას.

62 წლის ბოლოს პომპეუსმა ლაშქარი უხვად დააჯილდოვა, თვითონ ეფესოსში გაეტურა და რომისაკენ გაეშურა. ხოლო ლაშქარი ბრუნდიზიუმშივე შინ გაუშვა. ამ საქციელით მან რომაელები განაკვიფრა. იგი ტრიუმფით შევიდა ქალაქში და ეს ტრიუმფი ორ დღეს გრძელდებოდა. მან ნავსადგურებში შემოიყვანა 700 საცხე სოძაღი. ხოლო „ამ სახეიმო მსვლელობისას მოჰქონდათ ეტლები და ტახტრევენები ოქროთი და ნაირნაირი სამკაულებით შემკობილები, დიდძალი ფული, ურიცხვი იარაღი და მოჰყავდათ უამრავი ტყვე, რომლებიც თავიანთი სამშობლოს წესის მიხედვით იყვნენ გამოწყობილნი“. პომპეუსის ტრიუმფი მეტისმეტად დიდი და ბრწყინვალე იყო, მოგვითხრობს პლუტარქე, „თუმცა ზეიმის გადახდა ორ დღეზე განაწილდა, დრო მაინც არ აღმოჩნდა საკმარისი... ზეიმის დროს წინ მიჰქონდათ დაფები იმ ქვეყნებისა და ხალხების სახელთა აღნიშვნით, რომელნიც კი პომ-

პეტსმა დაამარცხა. სახელმწიფო საზინაში ლითონის ფულის, ოქროსა და ვერცხლის ნივთების სახით შეტანილ იქნა ოცი ათასი ტალანტი იმის ჩაუთვლელად, რაც ჯარისკაცებს დაურიგდათ... მეკობრეთა მეთაურების გარდა, ტრიუმფში მიდიოდნენ შემდეგი ტყვეები: არმენიის მეფის ტიგრანის ძე ცოლითა და ქალიშვილით, თვითონ ტიგრანის მეუღლე ზოსიმე, იუდეველთა მეფე არისტობულე, მითრიდატეს და და ხუთი შვილი, მრავალი სკვითი ქალი და, აგრეთვე ალბანების, იბერებისა და კომაგენელთა მეფის მძევლები, ასე დაბრუნდა რომში ძღვევამოსილი სარდალი პომპეუსი, რომლის დაპყრობებმა ფართოდ გაუხსნა გზები რომაელების სავაზო კაპიტალს.

3. რომის უნიფორმი მღვდლოცხობა და კაპილინას პირველი შემთავლება

ნათქვამი იყო, რომ პომპეუსმა ბრუნდიზიუმშივე გაუშვა შინ თავისი ლაშქარი და თვითონ მრავალრიცხოვანი ამალით დაბრუნდა რომში. უნდა ვიფიქროთ, რომ პომპეუსს იმედი ჰქონდა, რომ აღმოსავლეთში მოხვეჭილი დიდი სახელი საშუალებას მისცემდა სახელმწიფო მფარველობაში განსაკუთრებული როლი შეესრულებინა, მაგრამ ეს იმედი მას არ გაუშართლდა — რომის სენატი მტრულად შეხვდა და არც პოპულარებმა გამოიჩინეს მაინცდამაინც კეთილი განწყობილება. მართალია, მან ბრწყინვალე ტრიუმფი გადაახადა, მაგრამ მოთხოვნა, რომ სენატს მთლიანად დაემტკიცებინა მის მიერ აღმოსავლეთში გატარებული ღონისძიებები, არ აუსრულეს და სენატი დასთანხმდა მხოლოდ მის ნაწილ-ნაწილად განსილვას. არ მიიღეს აგრარული კანონი, რომელიც პომპეუსის გეტერანებისათვის მიწის ნაკვეთების დარიგებას გულისხმობდა.

შეიკვალა პომპეუსისადმი კეისრისა და კრასუსის დამოკიდებულება. ჩვენ ვიცით, რომ მითრიდატესთან ომში პომპეუსის მთავარსარდლად დანიშვნის კანონს იულიუს კეისარმაც დაუჭირა მხარი, მაგრამ შემდეგ იგი მის მოწინააღმდეგეს კრასუსს დაუახლოვდა. ერთ დროს კრასუსიც ოცნებობდა სამხედრო ასპარეზზე სახელის მოხვეჭაზე და მდიდარი ეგვიპტის დაპყრობის გეგმას ისახავდა, მაგრამ ამ მხრივ ბევრი მოწინააღმდეგე გაუჩნდა და ასეთ გეგმაზე ხელი აიღო. იგი დაუახლოვდა კეისარს და პოპულარების პარტიის მეთაურებს და ყოველნაირად ცდილობდა აზიაში მყოფი პომპეუსის ავტორიტეტისა და პოპულარობის შეტყვევას. ალბათ, მისი დახმარებით, რა წელს კონსულებად არჩეულ იქნენ პოპულარების პარტიის კანდიდატები, პუბლიუს ავტონიუს ჰეტუსი და პუბლიუს კორნელიუს სულა (ყოფილი დიქტატორის ძმისწული, მაგრამ სხვა მიმართულების კაცი). ცენზორად არჩიეს კრასუსი, ხოლო ედილად კეისარი.

კეისარს მარიუსელთა პარტიის აღდგენა და გაძლიერება სურდა და ედილობის დროს მალულად აღუდგენია კაბიტოლუმზე მარიუსის გამოსახულება და ის ძეგლები, რომლებიც მის გამარჯვებაზე მოუთხრობდნენ. ცნობილია, რომ ისინი წინათ სულას ბრძანებით გაიტანეს აქედან. ამ ამბავს დიდი აურზაური მოჰყოლია. ზოგიერთებს ყვირილი აუტეხიათ, კეისარი თავისი პოლიტიკური ზრახვებით ტირანიისაკენ მიისწრაფვისო, მაგრამ ხალხის უმრავლესობას მარიუსის სახის დანახვაზე დიდი საზოტბო სიტყვებით შეუქია კეისარი. ეს ამბავი სენატის სხდომაზეც კი განუხილავთ, მაგრამ კეისარს ყოველგვარი ბრალდებისაგან დაუტყავს თავი.

რაც შეეხება კრასუსს, მან ბოლომდე ვერ დაამთავრა ცენზორის მოვალეობის შესრულება, თავისი კოლეგის განუწყვეტელი წინააღმდეგობის გამო და მასზე ხელი აიღო.

ამავე დროს მიეკუთვნება ლუციუს სერგიუს კატილინას „პირველი“ შეთქმულება. რა ხასიათი და მიზანდასახულობა ჰქონდა ამ შეთქმულებას? ის შეთქმულების გზით რესპუბლიკაში უმადლეს თანამდებობათა მიღების პირველი ცდა იყო. კატილინას შეთქმულება ძველი რომის ისტორიის ერთი უდავოდ მნიშვნელოვანი ფურცელთაგანია და მასზე შედარებით ვრცლად მოგვიხდება შეჩერება. ჯერ კი გავეცნოთ კატილინას პიროვნებას.

თუმცა ანტიკურმა მწერლებმა საკმაოდ ვრცელი ცნობები შემოგვინახეს კატილინას პიროვნებისა და მოღვაწეობის შესახებ, მაგრამ მკვლევართა შორის დღემდე მაინც არ ცხრება კამათი ამ თემაზე. ამის მთავარი მიზეზი ის არის, რომ ძირითადად დაცულია კატილინას მხოლოდ უარყოფითი და მისდამი მტრულად განწყობილი დანახიათება. სალუსტიუსის გადმოცემით, ლუციუს კატილინა, რომელიც იყო წარჩინებული გეარას შთამომავალი გამოირჩეოდა სიბოროტით და ვაჩყვნილებით, იყო ფიზიკურად ძლიერი და დაუჯერებელი სიადვილით იტანდა შიმშილს, სიცივესა და უძილობას; იყო ცბიერი, მერყევი, ცრუ, არაგულწრფელი, ხარბი, მფლანგველი; მქვერმეტყველება მას საკმაოდ ჰქონდა, კეთილგონიერება — მცირე; მის გაუმაძლარ სულს მუდამ სწყუროდა რაღაც უსაზღვრო, დაუჯერებელი, მიუწვდომელი... დასახული მიზნის შესრულებაში იგი არავითარ საშუალებას არ ერიდებოდა; მას ბიწიერ საქმიანობაში აქეზებდა ზნეობრივად გათახსირებული საზოგადოება, რომელსაც დაღუპვისკენ მიაქანებდა ფუფუნება და ანგარება.

კატილინასადმი უფრო დაუნდობელია ციცერონი, მაგრამ საყურადღებოა, რომ ისინი, ვინც ასე პირქუშად გვისურათებენ კატილინას, ვერ მალავენ მისი ხასიათის ზოგიერთ დადებით მხარეს: დაულაღვე ენერჯიას, მომზიბველლობას, მეგობრებისადმი ვულუმეტატივ-

რობას, უსახლდრო გამბედაობას, შეთქმულთა საერთო საქმით გატაცებას და გმირულ სიკვდილს.

ახალგაზრდობაში კატილინა სულას მომხრეთა წრეში ყოფილა და თითქოს ახლო მონაწილეობა მიუღია პროსკრიპციაში. 68 წელს იგი პრეტორად აურჩევიათ და ერთი წლის შემდეგ აფრიკის პროვინციაში პროპრეტორად გამგზავრებულა, სადაც თავის ძალმომრეობით და მექრთამეობით ადგილობრივ მოსახლეობაში დიდი უკმაყოფილება გამოუწვევია. ვერც კი მოუსწრია 68 წელს რომში დაბრუნება, რომ ამ პროვინციის დელეგაციას მის წინააღმდეგ რომის სენატში საჩივარი აღუძრავს. რომში დაბრუნებულ კატილინას განზრახვა ჰქონია თავისა კანდიდატურა წამოეყენებინა 65 წლისათვის კონსულების არჩევნებში. მაგრამ 66 წელს კონსულ ლუციუს ვოლკაციუს ტულუსს, რომელიც კონსულების არჩევნებს ხელმძღვანელობდა, მიუღებლად მიუჩინევია სიაში მისი კანდიდატურის შეტანა, ვინაიდან მისი საქმე მექრთამეობის გამო გამოძიებაში იყოფებოდა. არსებული წესების მიხედვით კი სახელმწიფო თანამდებობის მაძიებელი პირი ვალდებული იყო არჩევნების დაწყებამდე 17 დღით ადრე გამოცხადებულიყო საარჩევნო კომისიის თავმჯდომარესთან და ოფიციალურად განეცხადებინა თავისი სახელი. კატილინა ამ საშუალებას მოკლებული იყო, ვინაიდან მექრთამეობაში ედებოდა ბრალი და აფრიკის მოსახლეობის საჩივარს მის წინააღმდეგ შხარს უჭერდა სახალხო ტრიბუნი — პუბლიუს კლოდიუსი.

ამავე დროს, 65 წლისათვის კონსულებად არჩეული აეტრონიუს პეტუსი და პუბლიუს სულა ჯერ არც კი შედგომოდნენ მოვალეობის შესრულებას. რომ მოპირდაპირებმა მათ ბრალი დასდეს ამომრჩეველთა მოსყიდვაში... მათ წაუყენეს კალპურნიუსის 67 წლის კანონი, რომლის თანახმად ამომრჩეველთა მოსყიდვა სისხლის სამართლის დანაშაულად ითვლებოდა და ისჯებოდა ფულადი ჯარიმით და სენატიდან გარიცხვით. ეს არჩევნები გააუქმეს და ასლად აირჩიეს მანლიუს ტორკვატუსი და ლუციუს აგრელიუს კოტა. მაშინ გადაყენებულ კონსულები შეუთანხმდნენ კატილინას და გადაწყვიტეს ძალის გამოყენებით გადატრიალება მოეხდინათ და ხელთ ეგდოთ უმაღლესი ხელისუფლება. ეს გეგმა მათ გაუზიარებიათ კალპურნიუს პიზოსთვის. სალუსტიუსი და სევეტონიუსი გვარწმუნებენ. რომ ამ შეთქმულებაში მონაწილეობას იღებდნენ კეისარი და კრასუსი. შეთქმულთა გეგმით, 65 წლის დამდეგს, როცა კონსულები თანამდებობის შესრულებას შეუდგებოდნენ და საზეიმო პროცესიით გაემართებოდნენ კაპიტოლიუმის ტაძარში იუპიტერისათვის მსხვერპლის შესაწირავად, მათ უნდა მოეკლათ ყველაზე გამოჩენილი სენატორები, ხელთ ეგდოთ

კონსულების სადგომი და პიზო ჯარით გაეგზავნათ ესპანეთის ორივე პროვინციის ხელში ჩასაგდებად; უნდა გაეტარებინათ იმ განაჩენის კასაცია, რომლის ძალით პეტუსსა და სულას უმაღლესი მაგისტრატურა ჩამოერთვა, და ისინი ისევ კონსულებად აღედგინათ; რესპუბლიკას სათავეში კრასუსი უნდა ჩადგომოდა, ხოლო ცხენოსან ჯარს კეისარი. დანიშნულ დღეს კატილინა თურმე კურიის მახლობლად ელოდა კრასუსის სიგნალს, მაგრამ მას დაპირება არ შეუსრულებია და არც სენატის სხდომაზე გამოცხადებულა. მაშინ მიღებული გეგმის განხორციელება თებერვლის პირველი რიცხვებისათვის გადაუდვიათ, მაგრამ ამ დღესაც კატილინას ვადაზე ადრე მიუცია სიგნალი კურიის მახლობლად თავმოყრილ შეთქმულთათვის და დასახული განზრახვა არც ასლა განხორციელებულა. ეს ამბავი მაინც გახმაურდა, მაგრამ რომის სენატსა და კონსულებს ვერ გაუხედავთ შეთქმულების წინააღმდეგ რაიმე ელონათ, მით უმეტეს, რომ მათ მხარს უჭერდნენ გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწეები — კრასუსი და კეისარი.

ასეთ პირობებში მხოლოდ იმით დაკმაყოფილებულან, რომ შეთქმულების ერთ-ერთი მეთაური — კალპურნიუს პიზო ესპანეთში გაუგზავნიათ ქვესტორად პრეტორის უფლებებით და ამ დანიშვნისათვის მხარი დაუჭერია კრასუსს, რომელიც პიზოს პომპეუსის ცხარე მოწინააღმდეგედ იცნობდა. დიონ კასიუსი გვარწმუნებს, რომ ადგილობრივმა მოსახლეობამ პიზოს ყელი გამოსჭრა იმისათვის, რომ მათ მიმართ რაღაც უსამართლო მოქმედება ჩაიდინათ.

4. სპრინგიუს კულუსის აპარაული კანონპროექტი

64 წელს სახალხო ტრიბუნმა პუბლიუს სერვილიუსმა სახალხო კრებაში შეიტანა ტრიბუნთა კოლეგიის მიერ დეტალურად დამუშავებული აგრარული კანონპროექტი, რომელშიც ფართოდ იყო გათვალისწინებული წინანდელი აგრარული კანონმდებლობა და მოსალოდნელი საძნეოებები მისი განხორციელებისას. ოას გულისხმობდა ეს კანონპროექტი? სოფლისა და ქალაქის ტრიბების მიწამცარე მოქალაქეების მიწის ნაკვეთებით უზრუნველყოფას იტალიის ფარგლებში. ამ მიზნით, უწინარეს ყოვლისა, უნდა დაენაწილებინათ კამპანიაში საზოგადოებრივი მიწების დარჩენილი ნაწილი, მაგრამ ვინაიდან ის მცირე იყო, ამიტომ გულისხმობდნენ მთელ იტალიაში შეეძინათ კერძო მიწები, მათი მფლობელების თანხმობით და სრული ღირებულების გადახდით. ეს კი დიდ სახსრებს მოითხოვდა და პროექტში გათვალისწინებული იყო, ხარჯების დასაფარავად ყველა პროვინციაში რომის სახელმწიფოს კუთვნილი მიწების გაყიდვა, კერძო პირებისა-

თვის პროვინციაში სხვადასხვა გადასახადით სარგებლობის უფლების მოყიდვა და, რაც მთავარია, პომპეუსის სამხედრო ნაღავლის გამოყენება. პროექტით გათვალისწინებული ოპერაციების გატარება ეკისრებოდა სახალხო კრების მიერ არჩეულ ათწევრიან კომისიას (დეცემვირატს), რომელსაც ხუთი წლით ენიჭებოდა პრეტორის ხელისუფლება. მას ეკუთვნოდა უფლება თავის შეხედულებით გაეყვანა ახალშენები ამა თუ იმ მუნიციპალიტეტში და, საჭიროების შემთხვევაში, ეკისროდა ჯარის სარდლობაც. ერთი სიტყვით, კომისიას ფართო რწმუნებები ენიჭებოდა ადმინისტრაციულ, ფინანსურ და სამოსამართლო ნაწილში.

რულუსის კანონპროექტის გამო ოპტიმატები, მიწათმფლობელები და მხედრები პანიკამ მოიცვა. განსაკუთრებით წინააღმდეგი იყო მისი ორატორი ციცერონი, რომელმაც თავისი მოღვაწეობის ამ პერიოდში უკვე რადიკალურად შეიცვალა წინანდელი პოზიციები. იგი ამ პროექტში ხედავდა მხოლოდ სახელმწიფოს ფინანსური განადგურების ნიშნებს და სამოქალაქო ომის საბაბს. ჯერ კიდევ კონსულის თანამდებობის შესრულების დაწყებამდე, მან სიტყვა წარმოთქვა სენატში, კონსულობის დროს კი, ორი სიტყვა — სენატისა და ხალხის წინაშე.

ციცერონის მეორე სიტყვის საპასუხოდ, სახალხო ტროპენებს კვლავ მიუმართავთ ხალხისათვის, რომელსაც არწმუნებდნენ, რომ ციცერონი აგარული კანონისა და საერთო სიკეთის წინააღმდეგ ამიტომ გამოდის, რომ იცავს სულს მიერ ნაბოძები მიწების მფლობელთა. ამის პასუხია ციცერონის მეხამე აგარული სიტყვა. ჩვენ ზოგადად აღწერიწნეთ რულუსის პროექტის საერთო მოწინააღმდეგეა. ახლა უფრო გარკვეულად დავახასიათოთ ისინი. უპირველესად მას წინააღმდეგ ამხედრებულან ოპტიმატები, რომლებიც შიშობდნენ, რომ დაქარავედნენ გადასახადების იჯარას სახელმწიფო მიწებზე; წინააღმდეგი ყოფილან აგრეთვე მხედრები და ქალაქის პლებსიც, რომლის მთავარი ნაწილი დაინტერესებული იყო სახელმწიფო მიწების შენარჩუნებითა და შემოსავლით, რომელიც ზოგჯერ ხალხისათვის დარიგებას ხმარდებოდა, ხოლო შედარებით შეძლებული ნაწილი თვითონ იღებდა მონაწილეობას საიჯარო ამხანაგობაში. ამგვარად, თავი იჩინა აშკარა და სრულმა განხეთქილებამ ქალაქისა და სოფლის პლებსს შორის და რულუსს თავისი პროექტი კენჭის საყრელადაც აღარ დაუხვამს.

ამიტომ დემოკრატიულმა ოპოზიციამ კეისრის მეთაურობით, რომელიც, საგულისხმებელია, რულუსის კანონპროექტის წამოყენების ინიციატორი იყო, მის გატარებაში მარცხი განიცადა, მაგრამ კეისრის გავლენა სენატორების წრეში და მისი პოპულარობა პლებსს შორის მაინც იზრდებოდა. 63 წლის დასაწყისში კეისარი აირჩიეს კომიციებში დიდ პონტიფიკად. ის განავრძობდა პოპულარების ხაზის გატარე-

ბას და მისი წინადადებით 63 წლის დასაწყისშივე პასუხისგებაში იქნა მიცემული მოხუცი სენატორი გაიუს რაბირიუსი, რომელსაც ბრალად ედებოდა ძვ. წ. 100 წელს სატურნინისა და გლავციას მკვლელობაში მონაწილეობა.

5. კატილინას „მეორე“ შეთქმულება

კატილინას წინააღმდეგ აღძრულ სასამართლო პროცესზე იგი გაამართლეს, თუმცა ეს პროცედურა იმდენად გაჭიანურდა, რომ მან ვერც 64 წლის კონსულობაზე წამოაყენა თავისი კანდიდატურა. მაგრამ იგი იმედს მაინც არ კარგავდა და 63 წლისათვის დაიწყო მზადება. ამ მიზნით მას განსაკუთრებული საარჩევნო პროგრამა წამოუყენებია, რომლის მთავარი ღოზუნგი ვალების კასაცია იყო: იგი ამომრჩევლებს შეპირებია: თუ კონსულად ამირჩევთ, გამოვაქვეყნებ ახალ საჯალო წიგნებს, რომლებიც საკრედიტო ურთიერთობას მოვალეების სასარგებლოდ შეცვლისო. ეს ღოზუნგი იმ დროს, როცა მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა მეფახშეთა ბრჭყალებში იყო მოქცეული, ყველას მოეწონა. ციცერონის სიტყვით, სადაც კი იყვნენ ვალებში ჩაფლული ადამიანები, არა მარტო რომში, არამედ იტალიის მივარდნილ კუთხეებშიც კი, კატილინამ ყველა ჩაითრია თავის გაუგონრად დანაშაულებრივ წრეშიო. კატილინას საარჩევნო პროგრამა ბევრ რამეში მოგვაგონებს პოპულარების წარმომადგენელთა ღოზუნგებს.

კატილინას მომხრეებს შორის იყვნენ ზოგიერთი ნობილები, რომელნიც ვალებში ჩავარდნილიყვნენ; კატილინას დახმარებით ისინი არა მარტო ვალებისგან განთავისუფლებას ფიქრობდნენ, არამედ დიდი თანამდებობის დაკავებასაც. კატილინას მხარს უჭერდნენ მეფახშეთების მიერ შევიწროებული გაბოგანოებული გლეხები და ხელოსნები. მას მომხრეები ჰყავდა რომს გარეთაც, კერძოდ, სულანელ ვეტერანთა შორის, რომლებიც ასევე ვალებს გაელატაკებინათ. მტკიცე ფიციით შეკრული კატილინას მომხრეები ფარულ მოქმედებას შეუდგნენ, მაგრამ კატილინა ვერც 63 წლისათვის გასულა კონსულად. ამ პოსტზე არჩეულ იქნა მისი ყველაზე თავგამოდებული მოწინააღმდეგე ციცერონი. კატილინა მაინც არ კარგავს იმედს და ახლა 62 წლისათვის ემზადება კონსულად არჩევისათვის. იგი და მისი მომხრეები ფართო აგიტაციას ეწევიან. ეტრურიაში ცენტურიონ მანლიუსმა სულანელ ვეიერანებისაგან დაიწყო რაზმების შედგენა, რომელთაც საჭიროების შემთხვევაში სამხედრო მოქმედება უნდა დაეწყოთ. შეთქმულებს ციცერონის თავიდან მოშორების გეგმაც ჰქონდათ შემუშავებული.

62 წლის კონსულების არჩევნები 63 წლის 28 ოქტომბერს გაიმართა. არჩევნებს ციცერონი ხელმძღვანელობდა; იგი კომიციაზე ჯავ-

შანში გამოწყობილი გამოცხადებულა. ციკერონი განზრახ აჩვენებდა ყველას ჯავშანს, რომ ენიშნებინა დამსწრეთათვის — საფრთხეში ვიმყოფებითო. კატილინა ამჯერადაც გაშავებულა, ხოლო კონსულებად სილანუსი და მურენა აურჩევიათ.

ამრიგად, კატილინას ეს ცდაც, ლეგალური გზით ჩაეგდო ძალაუფლება, მარცხით დამთავრდა და მის შეთქმულებას უკვე ამბოხების ხასიათი ეძლეოდა. სენატმა გადაწყვიტა შეთქმულთა მიმართ უფრო ენერგიული ზომები გაეტარებინა. მანლიუსის წინააღმდეგ გავზავნეს სამხედრო ნაწილები, შეთქმულთა გაცემისათვის დააწესეს ფულადი ჯილდო, ხოლო გლადიატორთა ჯგუფები, რომლებიც აჯანყებისაკენ მიდრეკილებას იჩენდნენ, რომიდან გაიყვანეს და დაქსაქსეს. თვით შეთქმულთა ხელყოფას ციკერონი ჯერ მაინც ვერ ბედავდა, რადგან მათ შორის ბევრი წარჩინებული რომაელი ოჯახის წევრი იყო, მაგრამ ბოლოს, სენატისათვის ცნობილი გახდა, რომ შეთქმულები 17 დეკემბრისათვის, ე. ი. სატურნალიების დღესასწაულისათვის გეგმავდნენ რომში აჯანყებას, ქალაქისათვის ერთდროულად სხვადასხვა უბანში ცეცხლის წაქიდებასა და ციკერონის მოკვლას. მაშინ შეიკრება სენატის საგანგებო სხდომა, რომელზეც ციკერონმა ბრწყინვალე მამხილებელი სიტყვა წარმოთქვა. კატილინამ სენატის სხდომა დატოვა და იმ ღამესვე ეტრურიაში გაიქცა, სადაც მანლიუსის მიერ შეკრებილ რაზმებს შეუერთდა.

რომში დარჩენილი კატილინარიები მაინც არ წყვეტდნენ ფარულ ბრძოლას და აჯანყებას ამზადებდნენ. ამ დროს ისინი დაუკავშირდნენ გალური ტომის — ალობროგების რომში ჩამოსულ ელჩებს, რომელთაც სენატში ადგილობრივ მაგისტრატთა და მევახშეთა უკანონო მოქმედებაზე საჩივარი მოიტანეს. შეთქმულებმა ალობროგებს ერთობლივი მოქმედება შესთავაზეს. ალობროგებმა კატილინარიები გასცეს, რამაც საფუძველი მისცა სენატს შეთქმულები დაეპატიმრებინა.

5 დეკემბერს სენატში ირჩეოდა პატიმართა საკითხი. ციკერონმა და სენატორთა ნაწილმა შეთქმულთა სიკვდილით დასჯა მოითხოვა, მაგრამ იულიუს კეისარს, რომელსაც ზოგი შეთქმულების მონაწილედაც თვლიდა, წამოუყენებია წინადადება კატილინას მომხრეთა რომიდან გაძევებისა და მათი ქონების კონფისკაციის შესახებ, რადგან სიკვდილით დასჯა, მისი სიტყვით, რომაულ კანონმდებლობას ეწინააღმდეგებოდა. კეისრის სიტყვას სენატის წევრებზე დიდი გავლენა მოუხდენია, მის აზრს ბევრი მიმხრობია. მაშინ სიტყვა აუღია ციკერონს; მას მკაცრი და დასაბუთებული ბრალდებები წამოუყენებია და შეთქმულთა სიკვდილი მოუთხოვია. ციკერონისათვის მხარი დაუჭურია მომავალი წლის სახალხო ტრიბუნს მარკუს პორციუს კატონ უმცროსს. შეთქმულთა ბედი გადაწყდა, სენატმა მათ სიკვდილი მიუსაჯა.

იმავე საღამოს ციცირონი, სენატორთა და მცველთა თანხლებით, მივიდა დაპატიმრებულებთან და ისინი მამერტინის ციხეში გადაიყვანა, სადაც იმავე ღამით მოაშთეს. ხალხი ამ ცნობას ტაშისცემით შეხვდა და ციცირონი „სამშობლოს მხსნელად“ გამოაცხადა, ხოლო სენატმა მას „სამშობლოს მამის“ წოდება მიანიჭა.

ციცირონის მოქმედებამ მალე დიდი ოპოზიცია გამოიწვია რომში. შეთქმულთა სიკვდილით დასჯის ამბავს კატილინას ბანაკამდეც მიუღწევია. მას განუზრახავს ათი ათას მეომართან ერთად გალიაში გადახვეწილიყო, მაგრამ კვინტუს მეტელუს ცელერს შეუტყვია მისი მოძრაობის მარშრუტი და თავის ლეგიონებით მისთვის გზა გადაუჭრია. ასეთ გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფ კატილინას, სალუსტიუსის ვადმოცემით თავისი მეომრებისათვის უკანასკნელი გამაძინებელი სიტყვით მიუმართავს: ჩვენ გზას გვიღობავს მტრის ორი არმია— უთქვამს მას — ერთი ქალაქის მხრიდან (ანტონიუსისა), მეორე გალიის მხრიდან (ცელერისა). სურსათ-სანოვავე გველევა და მხოლოდ იარაღით შეგვიძლია გზა გავიკაფოთ; ჩვენ ვიბრძვით სამშობლოსათვის, თავისუფლებისა და სიცოცხლისათვის. თავის სიტყვას იგი ასე ამთავრებს: „როცა თქვენ გაცქერდებით მეომრებო, და ვიწყებ თქვენი გამირობის შეფასებას, მე მიპყრობს გამარჯვების დიდი იმედი, აღფრთოვანება, ასაკი და თქვენი ვაჟკაცობა, ამასთან უკიდურესი გაჭირვება, რომელიც ლაჩრებს მამაცებად ჰქმნის, მინერგავს მხნეობას... ხოლო თუ ბედი მაინც უღალატებს თქვენს მამაცობას, ეცადეთ, რაც შეიძლება ძვირად დაუთმოთ მტერს თქვენი სიცოცხლე; უფრთხილდით ტყვედ ჩავარდნას, რადგან საქონელივით დაგკლავენ; პირიქით, იბრძოლეთ, როგორც ნამდვილმა ვაჟკაცებმა და დაუტოვეთ მტრებს გამარჯვება, მთლად სისხლითა და ცრემლებით გაყდენთილი“. 62 წლის დამლევეს, ეტრუროის ქალაქ პისტორიასთან, მომხდარა გადამწყვეტი ბრძოლა და კატილინა თავის მომხრეებითურთ მთლიანად გაუნადგურებიათ. როცა კატილინას, სალუსტიუსის სიტყვით, დაუნახავს, რომ მისი ჯარი უკვე დამარცხებულია და ის მხოლოდ მცირერიცხოვანი მეომრების ამარა რჩება, მოპვინებია თავის წარმოშობა და წინანდელი ღირსება, შექრილა მტრის შემჭიდროებულ რიგებში და განგმირული დაცემულა ბრძოლის ველზე. არც ერთი მისი თანამებრძოლთაგანი ბრძოლას არ გაქცევია; ყველას თავისი გვამებით დაუფარავს ის ადგილი, რომელიც ბრძოლის დასაწყისში დაუთავებია; არც ერთი მათგანი მტერს ტყვედ არ ჩავარდნია, ყველა გმირულად დაღუპულა.

ასე დამთავრდა ამ შეთქმულების მეორე ეტაპიც. მაგრამ როგორც თვითონ ციცირონის ერთი სიტყვიდან ჩანს, რომის პლებეებში კატილინას სახელი დიდხანს ცოცხლობდა, მის საფლავს ყვავილებით ამკობდნენ და სულის მოსახსენიებელ ტრაპეზებს მართავდნენ.

მართალია, კათილინარიების განადგურების საქმეს ციცერონმა დი-
დი ამაგი დასდო, სენატორთა მხურვალე მადლობა დაიმსახურა და
„სამშობლოს მხსნელის“ სახელიც მოიხვეჭა, მაგრამ როგორც შემო-
ნახული ცნობებიდან ჩანს, რომის მოსახლეობის ფართო წრეებში მის
მიმართ თანდათან გაზრდილა მტრული განწყობილება. კონსულობის
უკანასკნელ დღეს, როცა მიღებული წესის თანახმად, ციცერონს კო-
მიციებისათვის თავისი მოღვაწეობის ანგარიში უნდა წარედგინა, სა-
ხალხო ტრიბუნს — ცეცილიუს ნეპოტუსს ის მკაცრად შეუჩერებია
და უთქვამს, რომ ვინც სასამართლოს გვერდის ავლით სიკვდილით და-
საჯა რომაელი მოქალაქეები, იმას უფლება არა აქვს ხალხს მიმართოს,
ამასთან, ტრიბუნა ჩაუხერხავთ და ციცერონისათვის საშუალება არ
მიუციათ ტრიბუნიდან ელაპარაკა. მხოლოდ იმის ნება დაურთავთ,
რომ რწმუნებულობის დამთავრების აღსანიშნავი ფიცი წარმოეთქვა
და მაშინვე ჩამოსულიყო ტრიბუნიდან. ციცერონი დათანხმებულა,
ასულა ტრიბუნაზე და წარმოუთქვამს არა მამაბაჰათაგან დაწესებული
ფიცი, არამედ საკუთარი, სადაც აღტნიშნავს, რომ მან სამშობლო იხს-
ნა და მეუფება შეუნარჩუნა. ამას კიდევ უფრო გაუძლიერებია მის
წინააღმდეგ სიძულვილი.

თ ა ვ ი მ ე თ ე შ ვ ს მ ე ტ ე

რომის უინაგანი და საგარეო მდგომარეობა ძვ. წ. I საუკუნის სამოციან და ორმოცდაათიან წლებში

1. პირველი ტრიუმვირატი

62 წელს იულიუს კეისარი პრეტორად აირჩიეს, პრეტორად ყოფნის დროს მას მწვავე კონფლიქტი ჰქონდა სენატთან. იგი მკაცრად ილაშქრებდა იმის წინააღმდეგ, რომ კატილინას მომხრეების მიმართ გრძელდებოდა სასტიკი ზომების მიღება და მოურიდებლად ამხილებდა სახანინო თანხების ფლანგვას ოპტიმატების მეთაურების მიერ. ამიტომ სენატმა მოიწადინა მისი თანამდებობიდან გადაყენება და სათანადო პრძანებულებაც გამოსცა, მაგრამ ამას ხალხში ისეთი მღელვარება მოჰყვა, რომ სენატორები იძულებული გახდნენ ის გაეუქმებინათ. კეისარის პრეტორობის დროს, პლუტარქეს გადმოცემით, უსიამოვნება მოხდა, როცა რომში 62 წელს კეთილი ქალღმერთის დღესასწაულს იხდიდნენ, რომელიც უმაღლესი პონტიფიკის სახლში იმართებოდა და, რომელზე დასწრებაც მხოლოდ ქალებს შეეძლოთ, ახალგაზრდა პუბლიუს კლოდიუსმა შემდგომში სახალხო ტრიბუნად არჩეულმა, ქნარის დამცველი ქალის ტანსაცმელი გადაიცვა და კეისარის ცოლს — პომპეიას ფარულად ეწვია. მაგრამ მისი იქ ყოფნა ქალებმა, გამოააშკარავეს და სახლიდან გამოაძევეს, ხოლო სახლებში დაბრუნებულებმა ეს ამბავი ქმრებს უამბეს. სენატორების ნაწილმა კლოდიუსის საქციელს საწმენოებრივი დანაშაულის ხასიათი მისცა და შესაფერი ბრალდება წაუყენა კლოდიუსს. თვითონ კეისარმა ამ ბრალდებას მხარი არ დაუჭირა და მხოლოდ იმით დაკმაყოფილდა, რომ ცოლს გაეყარა, ვითომც იმ მოტივით, რომ „ჩემს ცოლზე გულში ეჭვიც კი არ უნდა გაივლინო“, მაგრამ სასამართლო პროცესი მაინც შედგა და მთავარ ბრალმდებლად ციცერონი გამოვიდა. მართალია, კლოდიუსი გაამართლეს, მაგრამ ამ დროიდან მასსა და ციცერონს შორის დაუძინებელი მტრობა დამყარდა.

როცა კეისარს პრეტორობის ვადა გაუთავდა, მას სენატმა საგამგებლოდ დაუნიშნა ესპანეთი, როგორც პროვინცია. მაგრამ მის გამგ-

ზავრებას ხელს უშლიდნენ მევალები. ამიტომ დახმარებისათვის კეისარმა კრასუსს მიმართა, უკანასკნელი შეუთანხმდა მის ყველაზე უფრო აბეზარ და უღმობელ მევალებს, იკისრა რვაას ოცდაათი ტალანტის ვალის გადახდა და კეისარს ესპანეთში გამგზავრების საშუალება მისცა. მისი წასვლის შემდეგ რომში მდგომარეობა დაძაბული იყო. ჩვენ ვიცით, თუ როგორი ბრძოლით ელოდა ბევრი ძღვევამოსილი პომპეუსის რომში დაბრუნებას და შიშობდა, რომ სულას მსგავსად იგი, თავის არმიას დაყრდნობით, ხელისუფლებას მიითვისებდა. მაგრამ მან ბრუნდიზიუმშივე გაუშვა ჯარისკაცები და, მართალია, მას დიდი ტრიუმფი გადაუხადეს, მაგრამ პოლიტიკურად იგი იზოლირებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა.

ამასობაში კეისარი ესპანეთში ენერგიულად მოქმედებდა, მან გაიმარჯვა ლუზიტანებზე და გზადაგზა დაიპყრო ის ტომები, რომლებიც უწინ რომაელთ არ ემორჩილებოდნენ. ამასთან ერთად, მან „ქალაქებში თანხმობა დაამყარა და განსაკუთრებული მონღომებით შეუდგა კრედიტორებსა და მოვალეთა შორის არსებული დავის მოგვარებას. კეისარმა დაადგინა, რომ კრედიტორს მოვალის შემოსავლიდან ყოველწლიურად აეღო მხოლოდ ორი მესამედი, დარჩენილი ნაწილით კი პატრონს ესარგებლა. ამ საქმეთა მოწესრიგების წყალობით მან დიდად გაითქვა სახელი და ამის შემდეგ მალე დატოვა პროვინცია, სადაც თვითონაც გამდიდრდა და მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების საშუალება მისცა ჯარისკაცებსაც, რომლებმაც იგი იმპერატორად აღიარეს“ (პლუტარქე). კეისარი იმ დროს მიუახლოვდა რომს, როცა 59 წლის კონსულების არჩევნები იწყებოდა. იგი შეეცადა ნებართვა მიეღო, დაუსწრებლად წამოეყენებინა თავისი კანდიდატურა და ტრიუმფიც გადაეხადა, მაგრამ სენატში ამას ბევრი მოწინააღმდეგე გაუჩნდა, ამიტომ ტრიუმფზე უარი განაცხადა და კონსულად არჩევისათვის მზადებას შეუდგა.

რომში დაბრუნებულმა კეისარმა მოლაპარაკება გამართა პომპეუსსა და კრასუსთან. ორივე ეს პირი იმ დროს უკვე მოკლებული იყო სენატში გავლენასა და სენატორებისაგან მხარდაჭერას და ერთმანეთსაც მტრობდნენ. კეისარმა შეარიგა ისინი და რომში სამ ძლიერ პიროვნებას — პომპეუსს, კეისარსა და კრასუსს შორის მოხდა კერძო, არაოფიციალური შეთანხმება, რომელიც დღეს „პირველი ტრიუმვირატის“ სახელით არის ცნობილი, თუმცა ძველი ავტორები მას გავლენიან და ძღვევამოსილ აღამიანთა კერძო შეთანხმებად სთვლიდნენ. ის არსებითად სენატის წინააღმდეგ იყო მიმართული და მისი წევრები უმთავრესად სახალხო კრებას ემყარებოდა.

როგორ უყურებდნენ ასეთ შეთანხმებას ძველი რომაელი ავტორები? პლუტარქე გვარწმუნებს: „კეისარმა ძველი მტრები მეგობრე-

ზად აქცია, მათი ძალა საკუთარ ხელში მოიმწყვდია და ამ ვითომცდა კაცთმოყვარული საქმით სრულიად შეუმჩნევლად სახელმწიფო გადატრიალება მოახდინაო“. ტიტე ლივიუსი მას კონსპირაციად (შეთქმულებად) თვლის. დიონ კასიუსი ამ შეთანხმებას ისეთ მეგობრობად წარმოგვიდგენს, რომელიც, სენატისა და ხალხის ინტერესების წინააღმდეგ, მიზნად ისახავდა სახელმწიფოში უმაღლესი ხელისუფლების მიღწევას. მარკუს ტერენციუს ვარომ ამ ტრიუმვირატზე მთელი სატირა შექმნა და მას „სამთავიანი ურჩხული“ უწოდა. ციცერონი ამ შეთანხმებას სახელმწიფოს საფუძველთა შერყევად თვლის; იგი მის წევრებს პოპულარებს უწოდებს და ამ ტერმინს ხმარობს უარყოფითი მნიშვნელობით: „ამ პოპულარებმა თითქმის ყველაზე მეტად ზომიერი ადამიანებიც კი აიძულეს ასისინებულიყვნენო“ და „ახლა არაფერი ისე პოპულარული არ არის, როგორც პოპულარებისადმი სიძულვილიო“. ასეთი დახასიათება ტრიუმვირატისა ძირითადად იმით აიხსნება, რომ 60 წლის შეთანხმება მიმართული იყო სენატის, სენატორული დიდკაცობის წინააღმდეგ; მასთან ბრძოლაში ტრიუმვირატი სახალხო კრებას უნდა დამყარებოდა. მისი როლი და მნიშვნელობა გაიზარდა. თუმცა ძალიან ხშირად ის თავისუფალი არ იყო თავის ნება-სურვილის გამოყენებაში. პომპეუსს ჰქონდა ბრძოლის ველზე მოპოვებული დიდი სამხედრო სახელი და მას მხარს უჭერდა მრავალრიცხოვანი ვეტერანი, კრასუსი გამოირჩეოდა თავისი დიდი სიმდიდრით და სავაჭრო-სავაზხო წრეებთან კავშირით; კეისარი დიდად პოპულარული იყო პლებეებს შორის. ასეთი პირადი გავლენით და ერთიმეორესთან დამოყვრებით ისარგებლეს მათ პირველ რიგში მოხსენიებული შეთანხმების დადების დროს. მაგრამ, ამასთან ერთად, ისინი არ ერიდებოდნენ მოწინააღმდეგეთა მიმართ ძალადობის გამოყენებას და მოსყიდვას. მართალია, მათ შორის უმეტესი ავტორიტეტით პომპეუსი გამოირჩეოდა, მაგრამ ფართო ღონისძიებათა გატარების ინიციატორი და ხელმძღვანელი კეისარი იყო, რომლის არჩევა 50 წლის კონსულად ტრიუმვირატის პირველ ამოცანას შეადგენდა.

2. იულიუს კეისრის კონსულობა

60 წელს ჩატარებულ არჩევნებში 59 წლის კონსულებად აირჩიეს იულიუს კეისარი და კალპურნიუს ბიბელუსი. კეისარი დაუყოვნებლივ შეუდგა ისეთ ფართო ღონისძიებათა გატარებას, რომლებიც სენატის საწინააღმდეგო იყო. კეისრის მიერ წამოყენებულ ღონისძიებათა შესახებ პლუტარქე ამბობს: „მათი წამოყენება ვინმე უტიფარ სახალხო ტრიბუნს უფრო შეეფერებოდა, ვიდრე კონსულსო“. კეისრის კოლეგა ბიბულუსი, რომელიც სენატის პოზიციების დამცველობას

კისრულობდა, ამაოდ ცდილობდა ხელი შეეშალა მისი პროექტების გატარებისათვის, თავის სახლში მაგრად ჩაიკეტა და კონსულობის დანარჩენი დრო ასე გაატარა. თავისი პროტესტების დასასაბუთებლად გულუბრყვილად „ცუდის მომასწავებელ ნიშნებზე“ მიუთითებდა და მომხენის მოსწრებული თქმით, თავისებური „პოლიტიკური ასტრონომიით“ ერთობოდა. ამიტომ იყო, რომ ზოგიერთი 59 წელს მომხდარ ამბავს ასე ათარიღებდა: „იულიუსისა და კეისრის კონსულობაში“, სენატს კეისარი ანგარიშს არ უწევდა და, პირიქით, იმდენად დაუშინებია სენატორები, რომ სენატის სხდომებს ზოგიერთი მათგანი თავს არიდებდა. სამაგიეროდ, ის ფართოდ ემყარებოდა სახალხო კრებას, რომელზეც ზეგავლენას ხშირად სხვადასხვა ხერხის გამოყენებით აღწევდა.

გავეცნოთ ზოგადად კეისრის მიერ გატარებულ ღონისძიებებს და დავიწყოთ მისი ორი აგრარული კანონის განხილვით. ეს კანონები თითქმის იმავე პრინციპებზე იყო აგებული, როგორზედაც სერვილიუს რულუსის აგრარული კანონპროექტი. კანონები ითვალისწინებდა ვეტერანებისა და ღარიბებისათვის მიწების დანაწილებას. თუ პირველ კანონში გასანაწილებელი ფონდიდან კამპანიის სახელმწიფო მიწები გამორიცხული იყო, მეორეში ისინი იგულისხმებოდა, მაგრამ ვინაიდან ეს ფონდი საკმარისი არ იყო, საჭიროდ ჩაუთვლიათ კერძო პირებისაგან მიწების შესყიდვა საცენზო სიებში აღნიშნული ფასების მიხედვით. მიწის ნაკვეთები უნდა მიეღო 20 ათას ადამიანს. პირველად პომპეუსის ვეტერანებს და შემდეგ ხელმოკლე მოქალაქეებს, რომლებსაც სამ შვილზე ნაკლები არ ჰყავდათ. კეისრის ამ გაერთიანებულ კანონს სენატის დიდი ოპოზიცია მოჰყოლია, მაგრამ ის მაინც შეუტანია სახალხო კრების განსახილველად. ძველი ავტორების გადმოცემით სახალხო კრება ფრიალ მღელვარე პირობებში მიმდინარეობდა, ჯერ კიდევ ღამით შეიარაღებულ მომხრეებს დაუკავებიათ ფორუმი და კრებას დასწრებიან პომპეუსის ვეტერანები. კეისარს ყურადღება არ მიუქცევია იმისათვის, რომ მეორე კონსულს, კალპურნიუს ბიბულუსს და სახალხო ტრიბუნებს წარმოდგენილი კანონის წინააღმდეგ ინტერცესიოს უფლება გამოუყენებიათ. ამტყდარ შეხლა-შემოხლაში ორი ტრიბუნიც კი დაუჭერიათ, ხოლო პრეტორი კატონ უმცროსი ძალით წაუყვანიათ საპყრობილეში, მაგრამ, მისადმი ხალხის თანაგრძნობის გამოვლინების გამო გაუთავისუფლებიათ. კანონი სახალხო კრებას მაინც მოუწონებია. მის გასატარებლად აირჩიეს ოცწევრიანი კომისია. კომისიაში შევიდნენ ცნობილი სენატორები და ციცერონიც, რომელიც კანონის მომხრე არ იყო, და, თუ პლუტარქეს დავუჯერებთ, მან პირველმა მიიჩნია კეისარი საშიშ პიროვნებად, მაგრამ ისიც და სხვა სენატორებიც, სასტიკი სასჯელის შიშით, იძულებული გახდნენ

ამ კანონისადმი ერთგულების ფიცი მიეღოთ. მხოლოდ კატონი და ერთი სენატორი ჯიუტობდნენ და ფიცის მიღებას ეწინააღმდეგებოდნენ, მაგრამ ბოლოს ისინიც დათანხმდნენ და ფიცი მიიღეს.

კეისრის მეორე კანონით დამტკიცდა პომპეუსის მიერ აღმოსავლეთში გატარებული ღონისძიებები, რასაც უწინ სენატი ეწინააღმდეგებოდა. კეისარმა საყურადღებო კანონი გაატარა გამოძალვათა შესახებ. ეს კანონი ისეთ ღონისძიებებს შეიცავდა, რომლებიც პროვინციელების მდგომარეობის შემსუბუქებას გულისხმობდა. ის ზუსტად განსაზღვრავდა პროვინციების მმართველთა კომპეტენციას, აწესებდა გადასახადთა ნორმებს და აძლიერებდა სასჯელს გამოძალვისათვის. სამაგიეროდ, მხედართა წოდების გულისმოსაგებად კეისარმა გაატარა კანონი, რომლის ძალით საიჯარო თანხა მესამედით შემცირდა. ამ კანონმა ტრიუმვირატის მხარეზე ფართოდ მიიზიდა მხედრები.

კეისრის მიერ 50 წელს გატარებული კანონმდებლობა პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრების სხვადასხვა მხარეს გულისხმობდა. მან ისეთი კანონიც გაატარა, რომელიც გალიის პროვინციებს შეეხებოდა. განსაკუთრებით საყურადღებოა კეისრის მიერ შემოღებული წესი სენატისა და სახალხო კრების დადგენილებათა გამოქვეყნებისა საყოველთაო ცნობისათვის. არსებითად ეს ისტორიაში პირველი გაზეთი იყო. ცნობებს წერდნენ დიდ თეთრ დაფებზე, რომლებსაც ქალაქის სხვადასხვა ნაწილში გამოჰკიდებდნენ ხოლმე. ოფიციალურ განკარგულებებს ზოგჯერ უმატებდნენ სხვადასხვა ქვეყნიდან მიღებულ მნიშვნელოვან ცნობებს.

ჯერ კიდევ 60 წელს, სენატმა, გაიუს გრაქუსის კანონის მიხედვით, 59 წლის კონსულებისათვის გაითვალისწინა მეორეხარისხოვანი პროვინციები. ეს რასაკვირველია, კეისარს ვერ დააკმაყოფილებდა და, როცა დადგა დრო მისი რწმუნებულების ვადის დამთავრებისა, მისმა მომხრე სახალხო ტრიბუნმა, პუბლიუს ვიტინიუსმა კომიციებში გაატარა კანონი, რომელმაც შეცვალა სენატის წინანდელი დადგენილება და კეისარს მიაკუთვნა ხუთი წლით გამგებლობა ციხალბურ გალიასა და ილირიაში. იგი აღჭურვეს უდიდესი უფლებამოსილებით და შეეძლო თავისი შეხედულებით დაენიშნა ლეგატები ორმაგი რიცხვით, გაეყვანა მოქალაქეთა ახალშენები და შეედგინა არმია ორი ლეგიონისაგან. მალე ამის შემდეგ გარდაიცვალა ნარბონის გალიის მმართველი — ცეცილიუს მეტელუს ცელერი და სენატმა კეისრის პროვინციებს დაუმატა ნარბონის გალია და მის არმიას კიდევ ერთი ლეგიონი, მაგრამ კეისარი თავის ვადის გასვლისთანავე როდი წავიდა მისდამი მიკუთვნებულ პროვინციებში, არამედ ერთ დროს რომის მიდამოებში იმყოფებოდა და თვალყურს ადევნებდა რომში მიმდინარე პოლიტიკურ ბრძოლას. მას არ უნდოდა დაშორებოდა რომს, ვიდრე იქ მისი მთავა-

რი მოწინააღმდეგე კატონი და ციცერონი იქნებოდნენ. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც კატონი, ვითომც დიპლომატიური დავალების შესრულების მიზნით კვიპროსზე გაგზავნეს, ხოლო ციცერონი რომიდან გააძევეს, კეისარი პროკონსულის წოდებით გაემგზავრა თავის პროვინციაში. ციცერონის გაძევების რთული საქმე კი დაკავშირებული იყო სახალხო ტრიბუნის პუბლიუს კლოდიუსის მოღვაწეობასთან.

3. პუბლიუს კლოდიუსის ტრიბუნობა

59 წლის 10 დეკემბერს სახალხო ტრიბუნის მოვალეობის შესრულებას შეუდგა პუბლიუს კლოდიუსი, რომელიც ამ თანამდებობის მიღებისათვის პატრიციების წრიდან პლებეებში გადავიდა.

კლოდიუსმა გაატარა ოთხი დემოკრატიული კანონი: პირველი აუქციებდა ფასის გადახდას იმ პურზე, ყოველთვიურად რომ ურიგდებოდა უღარიბეს მოსახლეობას; ციცერონის აზრით, ამით მან სახელმწიფო აზარალა შემოსავლის ოცი პროცენტით შემცირების გამო. შესაძლოა, კატონ უმცროსის გაგზავნა კვიპროსზე ამ კანონთან იყო დაკავშირებული, რომ ამ კუნძულის შემოერთებით დაეფარათ უფასო პურის დარიგებაზე გაწეული ხარჯები. მეორე კანონით მალალ მაგისტრატებს აეკრძალათ კომიციების დღეებში ეწარმოებინათ ციურ მოვლენათა დაკვირვება. ეს კანონი საშუალებას უსპობდა ოპტიმატებს, ხელი შეეშალათ კომიციების სხდომებისა და მათთვის მიუღებელი კანონების გატარებისათვის. ვითომც არასასიკეთო ციური მოვლენების შესაბამისად. მესამე კანონმა შეზღუდა ცენზორების უფლება თავისი შეხედულებით სენატიდან იმ წევრების გამორიცხვისა, რომლებიც მათ მიუღებლად მიაჩნდათ. ის, ალბათ, იმ სენატორებს გულისხმობდა, რომლებიც სენატორთა უმრავლესობას ოპოზიციას უწევდა, ამიერიდან სენატიდან მხოლოდ იმ პირების გამოყვანა შეიძლებოდა, რომელთა მიმართ ორივე კონსულის მიერ აღიარებული ოფიციალური ბრალდება იქნებოდა წაყენებული. მეოთხე კანონი შეეხებოდა ძველი კვარტალური კოლეგიების აღდგენასა და ახლების დაარსებას. ეს კოლეგიები რომის სენატს აუკრძალავს 64 წელს, კატილინას წინააღმდეგ ბრძოლის დროს.

ეს კვარტალური კოლეგიები ისეთი გაერთიანებები იყო, რომლებშიც მონაწილეობდნენ არა მარტო თავისუფალი ადამიანები, არამედ მონებიც. ისინი მონათმფლობელურ რომში თავისებურ პოლიტიკურ კლუბებს განასახიერებდნენ. მათში შედიოდნენ ხელოსნები, ღარიბები, აზატები და, როგორც ვთქვით, მონებიც. აქ იხილავდ-

ნენ მიმდინარე პოლიტიკურ საკითხებს და იმუშავებდნენ პოლიტიკური გამოსვლების გეგმებს. ამას გარდა, ყოველთვიური მცირე შესატანის გადახდით მათ უფლება ჰქონდათ მონაწილეობა მიეღოთ საერთო ტრაპეზებში და სიკვდილის შემთხვევაში მათ ოჯახებს დახმარება ეძლეოდათ. კოლოდიუსმა ეს კლუბები არა მარტო აღადგინა, არამედ ახლების დაარსებაც განიზრახა.

მაგრამ, როცა კოლოდიუსი დარწმუნდა, რომ მისი პოპულარობა გაიზარდა და ხალხში სახელი მოიხვეჭა, გადაწყვიტა პირდაპირი იერიში მიეტანა ციცერონზე. ამ მიზნით მან წამოაყენა კანონპროექტი, რომელიც გაძევებით ემუქრებოდა ყველას, ვინც გაუსამართლებლად დასაჯა რომელიმე მოქალაქე.

ცხადია, კანონი ციცერონის წინააღმდეგ იყო მიმართული. პლუტარქეს სიტყვით, ციცერონი სამართალში მისცეს და განსაცდელში ჩავარდნილმა ციცერონმა, სამგლოვიარო ტანსაცმელში გამოწყობილმა, უბან-უბან სიარული იწყო და ხალხებს ემუდარებოდა დამიფარეთო, მაგრამ უშედეგოდ. დახმარება მან ვერც პომპეუსისაგან მიიღო და მარტოდმარტო დარჩენილმა რომი დატოვა. ხოლო როცა მისი ვაქცევა ცნობილი გახდა, კოლოდიუსმა სახალხო კრებაზე გაატარა მეორე კანონი, რომლის ძალითაც ყველას ეკრძალებოდა რომიდან ხუთასი მილის მანძილზე მიეწოდებინა მისთვის ცეცხლი და წყალი და მიეცათ თავშესაფარი. ციცერონის ქონებას კონფისკაცია უყვეს. კოლოდიუსმა ყველა მისი აგარაკი დაანგრია, სახლი პალატინზე გადაწვა, მისი ნასახლარის ნაწილი საჯარო ვაჭრობით გაყიდა, ხოლო მეორე ნაწილზე თავისუფლების ტაძარი ააგო.

4. კეისარი ბალიუსი (58—56 წწ.).

როგორც ვთქვით, თავის პროვინციაში კეისარი მხოლოდ მაშინ გამგზავრა, როცა კატონმა და ციცერონმა რომი დატოვეს. ვიდრე საუბარს გავაგრძელებდეთ, პროვინციაში მის მოღვაწეობაზე საჭიროა ზოგადად გავითვალისწინოთ ის, თუ რას წარმოადგენდა მაშინ გალია. იმ დროს რომი უკვე მთლიანად ფლობდა ციზალპურ გალიას (ალპების ამიერი მხარის გალია) და ნაწილს ტრანსალპური გალიისას — (ალპების იმიერი მხარის გალია). ამ უკანასკნელის უმეტესი სივრცე კი, რომელიც შეიცავდა ახლანდელი საფრანგეთისა და ბელგიის ტერიტორიებს და შვეიცარიისა და პოლანდიის ნაწილებს, ჯერ კიდევ თავისუფალი იყო. გალიის ამ თავისუფალ ნაწილს, რომაელები „ბანჯგელიან გალიას“ უწოდებდნენ იმის გამო, რომ თავისუფალ გალებს გრძელი თმა ჰქონდათ. მას რომაელები უპირისპირებდნენ რომანიზებულ „ტოგამოსილ გალიას“.

გალიის ძირითად მოსახლეობას კელტური ტომები წარმოადგენდნენ. სამხრეთით, მდინარე გარონისა და პირენეებს შორის ბინადრობდნენ აქვიტანები, იბერიული ელემენტების შემცველი კელტური ტომი; ჩრდილოეთით, მდინარეებს, სექვანასა (სენას) და რეინს შორის დამკვიდრებული იყვნენ ბელგები, კელტურ-გერმანული ტომი, რომელიც კულტურის ყველაზე დაბალ დონეზე იდგა; ცენტრალურ ნაწილში, სენასა და გარონას შორის ცხოვრობდნენ საკუთრივ კელტები, რომლებსაც რომაელები გალებს უწოდებდნენ. ბრიტანეთის სანაპიროს მცხოვრებლები კი პრემორიკების, ე. ი. „ნაპირის ადამიანების“ სახელით იყვნენ ცნობილი.

გალია ნაყოფიერ და მჭიდროდ დასახლებულ ქვეყანას წარმოადგენდა. მოსახლეობის მეურნეობის საფუძველი მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა იყო. განსაკუთრებით მისდევდნენ მეღვინეობას, რომელიც მასალით გაჰქონდათ. ამას გარდა, ადრე განვითარებულია აქ ვაჭრობა. ჯერ კიდევ ცეზარის ლაშქრობამდე იტალიელი ვაჭრები კარგად იცნობდნენ თავისუფალი გალიის რაიონებს და მათთან სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ. საქონელი აქედან მდინარეებით გაჰქონდათ და დროთა მსვლელობაში მდინარეებსა და გზაჯვარედინებზე წარმოქმნილა ქალაქური ტიპის გამაგრებული ცენტრები. მათში გარემო მცხოვრებნი თავს იფარავდნენ მტრებისაგან. აქვე ხდებოდა ლაშქართა შეკრება, ეწყობოდა ბაზრობა და სრულდებოდა რელიგიური დღესასწაულები. აქვე ცხოვრობდნენ ადგილობრივი ხელოსნები და ბაზრობაზე თავს იყრიდნენ რომაელი და ბერძენი ვაჭრები. როგორც არქეოლოგიური ძეგლები მოწმობს, ხელოსნობას აქ განვითარების საკმაოდ მაღალი საფეხურისათვის მიუღწევია და კელტებს კარგად აუთვისებიათ ლითონის დამუშავება.

თავისუფალი გალიის მოსახლეობა მრავალ დამოუკიდებელ და ურთიერთშორის მტრულად განწყობილ ტომად იყო დანაწილებული. ეს ტომები განვითარების სხვადასხვა სტადიას განიცდიდნენ. ზოგი მათგანის ცხოვრება ჯერ კიდევ პირველყოფილ-თემური წყობილების დონეზე იყო. სხვებს უკვე ემჩნეოდათ ამ წყობილების დაშლის, „მნიშვნელოვანი სოციალური დიფერენციაციისა და სახელმწიფოს წარმოქმნის პროცესი“. კელტურ ტომებს შორის დიდად გავლენიანი იყო ქურუმთა კასტა—დრუიდები. მათ მითვისებული ჰქონდათ ადამიანთა მარტების უფლება და კელტების საუკუნეობრივი სიბრძნის დაცვა. მხოლოდ დრუიდები სარგებლობდნენ დამწერლობით, რომელიც ბერძნული გრაფიკისაგან მომდინარეობდა, მაგრამ ბერძნული ანბანისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა. დრუადებმა ტაძრები არ იცოდნენ და ღვთისმსახურებას ხშირ ტყეებში ასრულებდნენ. მხოლოდ დრუიდებმა იცოდნენ მკურნალობის წესები და ისინივე ზრდიდნენ წარჩი-

ნებულთა ახალგაზრდობას. დრუიდები წმინდად იცავდნენ თავიანთი მსახურების წესებს და მოძღვრებას. ცალკეული ტომების სათავეში იდგა გვაროვნული დიდკაცობა, რომლის წრიდან გამოდიოდნენ ტომების მეთაურები, ბელადები, სხვებს თავისი გავლენით და სიმდიდრით რომ აღემატებოდნენ.

გალიის ტომებს შორის თითქმის მუდმივი ომი მიმდინარეობდა. ასეთი შეხლა-შემოხლის პროცესში ძვ. წ. II საუკუნეში არენარების ბელადებმა მოახერხეს რამდენიმე ტომის დაქვემდებარება და საკმაოდ ძლიერი გაერთიანების შექმნა, მაგრამ რომაელების მიერ დამარცხებისა და შიგნით განხეთქილების შედეგად იგი დაიშალა. შემდეგ განსაკუთრებით აღსანიშნავია გელვეტების ტომის მიერ წინანდელი ადგილსამყოფელის გადასაცვლება. ძვ. წ. პირველი საუკუნის პირველ მესამედში გელვეტების ტომმა დატოვა წინანდელი საცხოვრებელი ადგილი მაინსა და ზედა რეინს შორის და ახლანდელი შვეიცარიის დასავლეთ ნაწილში დასახლდა. მას თან მიჰყვა გერმანელი ტომი — სვებები. ისინი ზედა რეინის მხარეში შეიჭრნენ. თვითონ გალიის შიგნით ერთიმეორეს ებრძოდნენ ედუები და სეკვანები. უკანასკნელებმა ედუების წინააღმდეგ ბრძოლაში დასახმარებლად მიმართეს გერმანელი ტომის სვებების ბელადს არიოვისტს. იგი დიდი რაზმით გადავიდა რეინზე და ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ, დაახლოებით 60 წელს, დაამარცხა ედუები. სამაგიეროდ, სეკვანებმა არიოვისტს დაუთმეს თავისი მიწების ნაწილი ახლანდელ ელზასში. ედუები რომაელების მეგობრებად ითვლებოდნენ და დახმარებისათვის რომის სენატს მიმართეს. სენატის ჩარევის შედეგად არიოვისტმა შეწყვიტა ედუების წინააღმდეგ საომარი მოქმედება და იგი რომაელების მეგობრადაც კი აღიარეს. მაგრამ მდგომარეობა მაინც რთული რჩებოდა: ერთი მხრივ, ვალუბის მეზობელ ტომებს გერმანელების შესევა დაემუქრა, ხოლო, მეორე მხრივ, ვინაიდან გელვეტებმა მდინარე გარუმნას შესართავთან გადასახლება გადაწყვიტეს, მათ აუცილებლად უნდა გაეცლოთ რომაელთა სამფლობელოზე.

მოკლედ ასეთი იყო ვითარება გალიაში, როცა კეისარი თავის პროვინციაში მივიდა. უპირველესად, მან ყველაფერი იღონა გელვეტების წინააღმდეგ. ამ მიზნით იგი თავისი ლაშქრით პროვინციის ჩრდილოეთ საზღვრებთან გაჩნდა, რამაც გელვეტები აიძულა სხვაგზა აერჩიათ და სეკვანებისა და ედუების მხარეზე გაეცლოთ. მაშინ ედუებმა დასახმარებლად კეისარს მიმართეს, რამაც კეისარს გალიის საქმეებში ჩარევის საბაზი მისცა. მან გადალახა თავისი პროვინციის საზღვრები და 58 წლის ზაფხულში გელვეტები ბიბრაქტესთან სასტიკად დაამარცხა, მუსრი გაავლო, გელვეტების გადარჩენილი ნაწილი იძულებული გახდა უკან დაბრუნებულიყო და რომთან ზავი და კავში-

რი დაედო. შემდეგ კეისარმა გერმანელი ტომის — სვებების წინააღმდეგ დაიწყო მოქმედება. არიოვისტთან ბრძოლა მთელი გალიის საქმედ რომ გაეხადა, კეისარმა ხელი შეუწყო ბიბრაქტეში გალების ტომთა წარმომადგენლების შეკრებას. მათ კეისრისათვის უთხოვიათ დაეცვა ისინი არიოვისტის შეტევებისაგან. კეისარს არიოვისტისათვის გარკვეული მოთხოვნები წარუდგენია, მაგრამ უკანასკნელს შესრულებასზე უარი უთქვამს. მაშინ კეისარს მისთვის ომი გამოუცხადებია. ასეთ ძლიერ მოწინააღმდეგესთან ომის დაწყებას კეისარის ჯარში ერთგვარად საგანგაშო განწყობილება შეუქმნია, მაგრამ კეისარს თავისი ვაზედული ღონისძიებებით ყოველი ასეთი დაბრკოლება გადაულახავს.

58 წლის შემოდგომაზე კეისარმა, სვებების მტკიცე წინააღმდეგობისა და არიოვისტის ნაცადი ტაქტიკის მიუხედავად, ისინი სასტიკად დაამარცხა ახლანდელ ქალაქ სტრასბურგის რაიონში. ამ გამარჯვებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: რომაელებმა პირველად მიადწიეს მდინარე რენს, რომელიც ამიერიდან დიდხანს იყო აღმოსავლეთის საზღვარი რომაელების სამფლობელოსი ევროპაში; მეორე მხრივ, მან თავიდან ააცივინა გალიას გერმანელი ტომების ახალი შემოსევა; მესამე მხრივ, ფრიად განამტკიცა კეისარის გავლენა ცენტრალურ გალიაში.

ამის შემდეგ, რამდენიმე თვე კეისარი ციხალბურ გალიაში იმყოფებოდა და პროკონსულის მოვალეობას ასრულებდა, ხოლო 57 წლის გაზაფხულზე მან 8 ლეგიონით გაილაშქრა ჩრდილოეთ კელტური ტომების — ბელგების წინააღმდეგ. ამ მამაცმა ტომებმა მას ფრიად მდევარი წინააღმდეგობა გაუწიეს. ბრძოლა მათთან თითქმის ორი წელი გაგრძელდა და ბრძოლის პროცესში იყო ისეთი საბედისწერო მომენტი, როცა რომაელების ჯარს განადგურება დაემუქრა და თვით მთავარსარდლის სიცოცხლეს დაღუპვა მოელოდა, მაგრამ კეისარის მხედართმთავრულმა ნიჰმა და ბელგებს შორის გამოვლენილმა უთანხმოებამ გადაარჩინა ისინი ამ საშინელ განსაცდელს. ბელგების ყველა ტომი იქნა დაპყრობილი. დამარცხებულ ბელგებს რომაელებმა დააბრალეს, მუხანათურად თავს დაგვესხნენო, და ამ საბაბით, სასჯელის სახით, მათი წრიდან 53 ათასი კაცი მონებად გაიყიდა. ბელგების დამარცხების შემდეგ კეისარი მთელი გალიის დაპყრობას შეუდგა. ამაში მას დახმარებას უწევდნენ თავისი ლეგატები. მისმა ერთმა ლეგატმა, პუბლიუს კრასუსმა დაიმორჩილა დასავლეთ გალიის ტომები — არმორიკები და აკვიტანები. აჯანყების მოწყობა სცადეს ჩრდილოდასავლეთის ტომებმა, რომელთაც ბრიტანების დახმარებით დიდი ფლოტის შექმნაც კი მოახერხეს, მაგრამ ლუარის შესართავთან კეისარმა ისინი დაამარცხა.

ახლა მთელი გალია კეისარს დაექვემდებარა და რომის პროვინ-

ციად გამოცხადდა. კეისრის ასეთმა ბრწყინვალე მიღწევებმა მთელი რომი გააოცა და აღაფრთოვანა. ამ ლაშქრობის შედეგად უდიდესი ნადავლი ხვდათ რომაელებს, საქონლის, ძვირფასი ლითონების და აუარებელი მონის სახით. თვითონ კეისარი და მისი ლეგატები ფრიად გამდიდრებული დაბრუნდნენ რომში. მისმა ერთმა ლეგატმა, ტიტე ლაბიენმა იმდენი ქონება შეიძინა, რომ პიცენუმში მთელი ქალაქი აავო. ჯარისკაცებს, გარდა ნადავლის ნაწილისა, ჯამაგირი გაუორკვეს, უხვად უზრუნველყვეს სურსათ-სანოვაგითა და მონებსაც კი ურიგებდნენ. დიდი ქონება შეიძინა თვითონ კეისარმაც და იგი ერთ-ერთი უმდიდრესი რომაელთაგანი გახდა. რომში მან 55 წელს ახალი, საუცხოოდ მოკაზმული ფორუმის აგება დაიწყო („იულიუსის ფორუმი“) და მარტო საქირო მიწის ნაკვეთის შესაძენად 100 მილიონ სესტერცზე მეტი დაიხარჯა.

5. პართულავული მდგომარეობა რომში და შეხვედრა ლუკანო

ჩვენ ნაწილობრივ უკვე გავეცანით რომში მდგომარეობის გართულებას. გავლენიანი სახალხო ტრიბუნის კლოდიუსის საწინააღმდეგოდ სენატორების პარტიამ ტიტე ანიუს მილონი გამოიყვანა და რომში ციცერონის დაბრუნების საკითხიც დადებითად გადაწყვიტა. თვითონ ციცერონიც ჩაება ბრძოლაში და სენატორთა პარტიის მხარეზე იბრძოდა. ვინაიდან მის დაბრუნებაში პომპეუსმაც მიიღო მონაწილეობა, ციცერონი, ერთი მხრივ, შეეცადა სენატორებთან მის შერიგებას, და, მეორე მხრივ, სენატში აღძრა საკითხი პომპეუსის განსაკუთრებული უფლებამოსილებით აღჭურვისა რომის სურსათ-სანოვაგით მომარაგების უზრუნველსაყოფად. საქმე ის არის, რომ იმხანად რომი სურსათის მხრივ დიდ სიძნელეს განიცდიდა და სასურსათო საგნებზე ფასებმა მნიშვნელოვნად აიწია. ციცერონი გვარწმუნებს, რომ ფასები განსაკუთრებით გაიზარდა ჩემი დაბრუნების პირველ დღეებშიო. ხალხი ამაში ბრალს კლოდიუსს სდებდა. კანონპროექტი, რომელიც კომიციებში ერთმა სახალხო ტრიბუნმა წარადგინა, მიღებულ იქნა და პომპეუსს ხუთი წლით მიენდო იმპერიის განმგებლობა და ყველა იმ საქმეთა გაძღოლა, რომლებიც რომის პურით მომარაგებას შეეხებოდა. „შიმშილისაგან შევიწროებულმა რომაელებმა, — გადმოგვცემს აპიანე, — პომპეუსს მიანიჭეს შეუზღუდავი რწმუნებულება ქალაქის სურსათ-სანოვაგით მომარაგებისათვის და, როგორც წინათ პირატების ლიკვიდაციის დროს, მისცეს მას 20 ლეგატი სენატორთა წრიდან. ხოლო 56 წლის აპრილში სენატის დადგენილებით პომპეუსს პურის შესაძენად 400 მილიონი სესტერცი გადაეცა. ეს ამბავი კი პომპეუსის

დიდი მოწინააღმდეგის, კოლოდიუხის გავლენის სისუსტის მომასწავებელი იყო.

პომპეუსის ავტორიტეტი უკვე ერთგვარად შეირყა. კვლავ დაიძაბა მისი ურთიერთობა კრასუსთან, რომელიც იმ დროს პოლიტიკურ-ასპარეჯზე ნაკლებად ჩანდა და არ ერიდებოდა პომპეუსის წინააღმდეგ ზოგჯერ კოლოდიუხისათვის დაეჭირა მხარი. ასეთ ვითარებაში არც კეისარი დაუტოვებიათ უყურადღებოდ. სენატორთა წრეში წარმოიქმნა ოპოზიცია მისი აგრარული კანონის მიმართ. ციცერონმა, რომელიც თავიდანვე უარყოფითად შეხვდა ამ კანონს, ახლაც მის წინააღმდეგ გაილაშქრა და, მისი წინადადებით, სენატმა გადაწყვიტა. დანიშნულ დროს გადაესინჯა კამპანიაში მიწების დანაწილების საკითხი. მართალია, პომპეუსის თხოვნით, ციცერონი სენატის სხდომაზე არ გამოცხადებულა და ეს საკითხიც აღარ დასმულა, მაგრამ თვით ის ფაქტი, რომ სენატორთა წრეში კეისარის კანონის გადასინჯვის აზრი წარმოიშვა, იმას გვიმოწმებს, რომ დაიწყო კეისარის გავლენის შერყევების ცდები.

ასეთი ვითარება აიძულებდა ტრიუმვირატის წევრებს, დაეჭლიათ მათ შორის წარმოქმნილი უთანხმოება და კვლავ გაემიჯნებინათ თავიანთი პოზიციები.

56 წლის გაზაფხულზე კეისარი ციზალბურ გალიაში იმყოფებოდა და ითვალისწინებდა იმ ღონისძიებებს, რომლებსაც ტრიუმვირატის მდგომარეობა და გავლენა უნდა განემტკიცებინა. რავენაში იგი ინახულა კრასუსმა და შემდეგ ისინი პომპეუსთან ერთად საზღვიო ვითარებაში შეხვდნენ ერთმანეთს კეისარის საზაფხულო რეზიდენციაში — ლუკაში. აქ ტრიუმვირატის წევრებმა შემდეგ შეთანხმებას მიადრწიეს: პომპეუსსა და კრასუსს კონსულობა უნდა მიეღოთ მიმავალი 55 წლისათვის, ხოლო ვადის დამთავრების შემდეგ — ხუთი წლით პროკონსულობა, პომპეუსს — ესპანეთში, კრასუსს — სირიაში. კეისარს კი გაუღიდეს პროკონსულობის რწმუნება ხუთი წლით, მაშასადამე, 48 წლამდე, როცა მას კვლავ უზრუნველყოფილი უნდა ჰქონოდა კონსულობა. ასეთი შეთანხმება ტრიუმვირატის ყველა წევრისათვის ხელსაყრელი იყო, მაგრამ შეთანხმებაში გათვალისწინებული პირობების განხორციელება არც ისე ადვილი აღმოჩნდა. მართალია, კოლოდიუსმა შეწყვიტა ტრიუმვირატის საწინააღმდეგო მოქმედება, მაგრამ სენატორთა ნაწილმა უფრო გაამახვილა თავისი შეტევები.

რომში დაბრუნებული პომპეუსი და კრასუსი შეუდგნენ კონსულობაზე არჩევნებისათვის სამზადისს. კონსულობის კანდიდატურის წამოყენების ვადა უკვე გასული იყო და ამიტომ არჩევნებში მხოლოდ 55 წელს ჩატარდა. ამ თანამდებობის ყველა მაძიებელმა თავის

კანდიდატურაზე უარი განაცხადა, გარდა ზემოთ მოხსენიებული აპენობარბუსისა, რომელიც პომპეუსის განკარგულებით ფორუმზე არ შეუშვეს. საარჩევნო კრებაში შეიარაღებულ ადამიანთა რაზმიც კი იღებდა მონაწილეობას. ასეთი გზით მიაღწიეს პომპეუსმა და კრასუსმა კონსულებად არჩევას. ამავე დროს პრეტორის თანამდებობაზე ასარჩევად წამოყენებული იყო ტრიუმვირატის დიდი მოწინააღმდეგე, კატონ უმცროსი. პომპეუსმა ხელი შეუშალა მის არჩევას და პრეტორად გაატარა „თავისი კაცი“ — ვატინიუსი.

კონსულებად არჩეულ პომპეუსსა და კრასუსს ევალებოდათ კანონის ხასიათი მიეცათ ლუკაში მიღწეული შეთანხმების ცალკეული პუნქტისათვის. უპირველესად საჭირო იყო საკონსულო პროვინციების პროექტის დამტკიცება. ძალმომრეობისა და მოსყიდვის გზით გაატარეს სახალხო ტრიბუნის — გაიუს ტრებონიუსის კანონი, რომელმაც დაადასტურა პომპეუსის ხუთი წლით პროკონსულობა ესპანეთში და კრასუსის პროკონსულობა სირიაში, ამავე ვადით და ბართიელებთან ომის წარმოების უფლებით. გადასაწყვეტი დარჩა კეისრისათვის პროკონსულობის ვადის გაგრძელების საკითხი, და ორივე კონსულმა წამოაყენა და გაატარა ისეთი კანონი, რომელმაც ცეზარს პროკონსულობის ვადა ხუთ წლამდე გაუგრძელა. საყურადღებოა, რომ ეს კანონი შედარებით მშვიდობიან პირობებში გაატარეს. თუ პლუტარქის დავუჯერებთ ასეთი გადაწყვეტილების წინააღმდეგ გამოსულა და პროტესტი განუცხადებია მხოლოდ კატონის მიმდევარს, ვინმე ფავონიუსს. მაგრამ მისთვის ყურადღება არ მიუქცევიათ. „ზოგს პომპეუსისა და კრასუსისა ეშინოდა, ხოლო უმრავლესობამ კეისრის ხათრით შეიკვია თავი, ვინაიდან იგი სწორედ ცეზარზე დამყარებული იმედებით ცხოვრობდა“.

კრასუსმა თავისი კონსულობის ვადის სრულ დამთავრებას აღარ დაუკავდა და სირიაში გაემგზავრა; პომპეუსმა კი იტალიაში დარჩენა ამჯობნა და თავის პროვინციას ლეგატების მეშვეობით განაგებდა. მაგრამ უკვე 55 წლის ბოლოსათვის რომში პოლიტიკური სატუაცია იცვლება. 54 წლის კონსულად არჩეულ იქნა ტრიუმვირატისათვის არასასურველი დომიციუს აპენობარბუსი და პრეტორად მათი მთავარი მოწინააღმდეგე, კატონ უმცროსი. ხოლო 54 და 53 წლებში საზოგადოებრივი ურთიერთობა ფრიად გამწვავდა; ხშირი გახდა არჩევნების დროს შეტაკება და ამომრჩეველთა თავაშვებული მოსყიდვა. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ტრიუმვირატის მომხრეების, ვატინიუსისა და გაბინიუსის სამოსამართლო პროცესები მოსყიდვის ბრალდების წაყენებით. მართალია, ვატინიუსი გამართლდა, მაგრამ გაბინიუსი, თუმცა ყოველგვარი ღონისძიება გაატარეს, მხილებულ იქნა.

არეულობა განსაკუთრებით 53 წელს გამოვლინდა. 53 წლისათვის კონსულების არჩევა შეუძლებელი გახდა და მათ მოვალეობას ასრულებდნენ დროებითი მმართველები, რომლებიც ყოველ ხუთ დღეში იცვლებოდნენ. მხოლოდ 53 წლის მიწურულში გახდა შესაძლებელი მომავალი წლის მაგისტრატების საარჩევნო კამპანიის დაწყება. კონსულობაზე თავისი კანდიდატურა წამოაყენა მილონმა, ხოლო ბრეტორობაზე — კლოდიუსმა. საარჩევნო ბრძოლა ფრიად მწვავე ფორმებში მიმდინარეობდა. კლოდიუსისა და მილონის მომხრეები თავს ესხმოდნენ ერთმეორეს და ხოცავდნენ. ერთ დროს გზაზე ერთმანეთს შეხვდნენ კლოდიუსი და მილონი და მათ შორის ხელჩართული ბრძოლა ატყდა. ამ ბრძოლაში მილონმა მოკლა კლოდიუსი. მისი გვამი პლებეებსა და მონებს ატრიუმში გადაუსვენებიათ და მეორე დილას ფორუმზე გადაუტანიათ.

იმ დროს წარმოქმნილი მძიმე მდგომარეობის ფართო სურათს გვიხატავს აბიანე: „მილონის თავხედობა იქამდე მისულა, რომ მას იმდენად კლოდიუსის მოკვლის პასუხისმგებლობისა კი არ ეშინოდა, არამედ აღშფოთებდა კლოდიუსის პატივით დაკრძალვა: მან შეაგროვა მონებისა და სოფლელების ბრბო, დაუბრია ხალხს ფული, მოისყიდა სახალხო ტრიბუნი მარკუს ცეცილიუსი და რომში დაბრუნდა. იგი შევიდა თუ არა ქალაქში, ცეცილიუსმა ფორუმზე წაიყვანა. სადაც წინასწარ თავმოყრილი იყვნენ მოსყიდული ადამიანები“. მილონს სიტყვა წარმოუთქვამს, რომელშიც უტიფრად მოუხსენიებია კლოდიუსი და მისი მომხრეები, რომელთაც დაწვეს მისი გვამი და მასთან ერთად კურიაც. როცა იგი ლაპარაკობდა, დანარჩენი სახალხო ტრიბუნები და ხალხის შეიარაღებული მოუხყიდველი ნაწილი ფორუმზე შეჭრილან და მონის ტანსაცმელში გადაცმულმა მილონმა გაქცევით უშველა თავს. დაწყებულა მასობრივი მკვლელობა, წარმოქმნილი არეულობით უსარგებლიათ მონებს, დაუწყიათ ძარცვა-გლეჯა და არავითარი დანაშაული სათაკილოდ არ მიუჩნევიათ; მრავალი დღის განმავლობაში მილონი საბაბი გამხდარა ცეცხლისა, ხოცვისა და სხვადასხვა მსგავსი საქმისა.

მაშინ, იმავე აბიანეს გადმოცემით, სენატორებს უფიქრიათ, რომ მდგომარეობა დიქტატურის დადგენას მოითხოვსო, თუმცა ამჯერად სახელმწიფოში წესრიგის აღდგენა ინტერრექსის, სახალხო ტრიბუნებისა და პროკონსულ პომპეუსისათვის დაუვალებიათ; მაგრამ მალე დაუნახავთ, რომ ეს ზომა საკმარისი არ იყო. მაშინ კეისრის ყოფილ თანაკონსულს — ბიბულუსს, სენატში წინადადება შეუტანია პომპეუსის უკოლეგო კონსულად დანიშვნის შესახებ იმ პირობით, რომ მას, თავის მხრივ, თვითონ დაენიშნა მეორე კონსული. სენატს ეს წინადა-

დება მიუღია და კომიციებსაც დაუდასტურებიათ. პომპეუსის ასეთი უფლებებით აღჭურვა უდავოდ ეწინააღმდეგებოდა რომის რესპუბლიკის ტრადიციებს: ერთსა და იმავე დროს იგი იყო კონსული, ესპანეთის პროკონსული და რომის სურსათით მომმარაგებელი.

რა ზომები მიუღია პომპეუსს სახელმწიფოში წესრიგის აღსადგენად? სენატთან შეთანხმებით, მას ორი კანონი გაუტარებია: ერთი ფორუმზე მომხდარი ამბების განხილვას გულისხმობდა, მეორე არჩევნების დროს მოსყიდვისათვის სასტიკ სასჯელს ითვალისწინებდა. ამავე დროს მას რომში ჯარები შეუყვანია, ექსცესების თავიდან ასაცილებლად.

თავის მხრივ ოპტიმატები იძულებული ყოფილან კლოდიუსის მკვლელის, მილონის გასამართლებაზე დათანხმებულიყვნენ. თუ კლოდიუსის მოკვლას საერთო ფართო გულისწყრომა მოჰყვა, მას დაუფარავი სიხარულით შეხვდნენ ციცერონი, კატონი და ბრუტუსი. ამიტომ სამართალში მიცემულმა მილონმა დამცველად ციცერონი აიყვანა. იმის შიშით, რომ ქალაქში მღელვარება არ დაწყებულყო, სენატმა პომპეუსს დაავალა საქმის გარჩევის ხელმძღვანელობა. ციცერონის ცდამ უშედეგოდ ჩაიარა. სასამართლომ მილონი დამნაშავედ ცნო.

ამავე დროს პომპეუსი თავის მესამე კონსულობის დროს იმდენად დაუახლოვდა სენატორების წრეს, რომ ეს უკანასკნელნი დიდ გავლენას ახდენდნენ მასზე. მართალია, მასსა და კეისარს შორის ურთიერთობა არ შეცვლილა და კეისარი კმაყოფილიც იყო, რომ მან რომში წესრიგი აღადგინა, მაგრამ მალე მათ შორის ისეთი გაუგებრობა და უკმაყოფილება წარმოქმნილა, რომელიც ბოლოს მწვავე კონფლიქტით დამთავრებულა. პომპეუსის ოპტიმატებთან დაახლოებას თან სდევდა კეისრის მტრების ოპოზიციური მოქმედების გაძლიერება და 51—49 წლებში კონსულებად ირჩევდნენ მის მოწინააღმდეგე პირებს. ეს კი უკვე ტრიუმვირის გავლენის შერყევას და სამოქალაქო ომის მოახლოებას მოასწავებდა.

მაგრამ რას აკეთებდა ამ დროს სირიაში ტრიუმვირატის მესამე წევრი — კრასუსი?

6. კრასუსის ომი პართიელბთან

კრასუსს განზრახვა ჰქონდა სირიაში ყოფნის დროს, სამხედრო სარდლის სახელი მოეხვეჭა და ისედაც დიდი სიმდიდრე უფრო გაედიდებინა და ამ მიზნით ომი გაეჩაღებინა პართიელების წინააღმდეგ. რუმცა მათ ამისათვის არავითარი საბაბი არ მიუტიათ. პართიას ეკავა კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპირო და როგორც დამოუ-

კიდებელი სამეფო, ძვ. წ. III საუკუნიდან არსებობდა. რომაელების ურთიერთობა პართიელებთან ჯერ კიდევ 92 წელს დაიწყო, როცა სულამ, რომელსაც კაპადოკიის ტახტზე ტიგრან მეორის მიერ გამოძევებული არიობარზანე უნდა აღედგინა, მოლაპარაკება გამართა პართიელებთან.

პომპეუსის ბრწყინვალე გამარჯვებებისა და ახალი ქვეყნების შემოერთების შემდეგ პართიის უშუალო მეზობლები გახდნენ რომის მოკავშირე სახელმწიფოები — არმენია, კაპადოკია და კომაგენე, აგრეთვე რომის პროვინცია. პართიის მეფემ ფრაატ მესამემ ტრაგიკულად დაამთავრა თავისი სიცოცხლე: იგი მოკლეს მისმა ვაჟებმა, როდემ და მითრიდატემ და მერე ძმებს შორის დაუნდობელი ბრძოლა ატყდა ტახტის გარშემო. გაიმარჯვა და ტახტი მიისაკუთრა ოროდემ, რომელიც ოროდე მეორის სახელით პართიის მეფე გახდა. მისი ძმა — მითრიდატე კი იძულებული გახდა გაქცეულიყო სირიის მმართველ ავლუს გაბინიუსთან იმ იმედით, რომ იგი ტახტის მიღებაში დაეხმარებოდა. გაბინიუსს თავდაპირველად საჭიროდ ჩაუთვლია დახმარების აღმოჩენა და გალაშქრება განუზრახავს, მაგრამ შემდეგ გადაუფიქრებია და ეგვიპტეში გამგზავრებულა ალექსანდრიელების მიერ გამოძევებული პტოლემოს ავლეტის სამეფო ტახტზე აღსადგენად. ათი ათასი ტალანტით ქრთამის აღებით, იგი გაბინიუსმა მართლაც აღადგინა ტახტზე, ხოლო მისი მოწინააღმდეგეები მკაცრად დასაჯა. ყოველივე ეს მან სენატთან შეუთანხმებლად მოიმოქმედა და დიდი ნადავლით რომს დაბრუნდა. აქ იგი სამართალში მისცეს სათანადო ბრალდების წაყენებით. მან შეძლო მოესყიდა მოსამართლეები და გამართლდა, მაგრამ სახალხო კრებამ მაინც დამნაშავედ ცნო. პართიაში კი საქმე ისე წარიმართა, რომ იქ ოროდეს მეფობა განმტკიცდა.

ასეთი იყო მდგომარეობა პართიის სამეფოში, როცა კრასუსმა, რომელსაც მოსვენებას არ აძლევდა ფიქრი, როგორმე გათანასწორობოდა კეისარსა და პომპეუსს სამხედრო სახელის მოხვეჭაში, პართიაზე გალაშქრება განიზრახა. მაგრამ მისი პართიაზე გალაშქრების პირველი და მთავარი შეცდომა თვითონ ლაშქრობას რომ თავი დაეანებოთ, ის იყო, რომ სირიაში თავისი მოქმედებით მან პართიელებს საშუალება მისცა თავდაცვისათვის მომზადებულიყვნენ, ვინაიდან სირიაში ის უფრო კომერციულ საქმიანობას მისდევდა, ვიდრე მხედართმთავრის მოვალეობის შესრულებასო. მას გაუძარცვავს ტაძრები, მათ შორის იერუსალიმის ტაძარი და სასყიდლის მიღებით გაუნთავისუფლებია მოკავშირე ქალაქები და მეფეები დამხმარე ჯარების გამოყვანის მოვალეობისაგან.

54 წლის გაზაფხულზე რომაელების ჯარები, კრასუსის მეთაურობით, მესობოტამიაში შეიჭრნენ და შედარებით ადვილად შეძლეს

რამდენიმე პუნქტის დაპყრობა. ამ პირველი წარმატების შედეგად კრასუსი საზამთროდ ისევ სირიაში დაბრუნდა. კრასუსის განკარგულებაში იყო შვიდი ლეგიონი და რამდენიმე ათასი დამხმარე მეომარი. ამასთან ერთად, მას მოკავშირეების — არმენიის მეფის არტავაზდ მეორისა და სხვათა დახმარების იმედი ჰქონდა. რაკი პართიელებმა დაიწახეს, რომ რომაელები მათ დაპყრობით ემუქრებოდნენ, თვითონაც იწყეს თავდაცვისათვის მზადება. მეორე წელს კრასუსმა განაახლა შეტევა. რომაელებს ომი მოუხდათ მესოპოტამიის მათთვის უჩვეულო ბუნებრივ პირობებში და ამ გარემოებას თავისი მნიშვნელობა ჰქონდა მის მსვლელობაში. პართიელები ფიქრობდნენ, რომ რომაელები მათზე თავდასხმისათვის აირჩევდნენ გზას ევფრატის გაყოლებით, ამიტომ ძირითადი ლაშქრით არმენიაში შეიჭრა იმ მიზნით, რომ რომაელებთან არტავაზდის შეერთებისათვის ხელი შეეშალა. მან მესოპოტამიის დაცვა მიანდო თავის სარდალს, სურენს, რომლის განკარგულებაში 11 ათასი აბჯარასხმული ცხენოსანი მეომარი იმყოფებოდა.

მაგრამ კრასუსი ზევგმასთან გადავიდა ევფრატზე და ფიქრობდა, მესოპოტამიის ტრამალების გადალახვით, დადევნებოდა სურენის არმიას და მისთვის გამანადგურებელი დამარცხება მიეყენებინა. პართიელები პირველად პირდაპირ შეტაკებას თავს არიდებდნენ, მაგრამ ქალაქ კარას მახლობლად მოხდა მათი საბრძოლო შეხვედრა რომაელთა ლეგიონებთან. პართიელების ცხენოსანი ჯარი გარს შემოერთტყა რომაელებს. მათ სცადეს კონტრშეტევაზე გადასვლა, მაგრამ უშედეგოდ. მაშინ კრასუსმა თავის ვაჟს, პუბლიუსს, უბრძანა ქვეითი და ცხენოსანი რაზმებით მედგრად შეეტია პართიელებისათვის. პართიელებმა ამ შემთხვევაში გამოცდილ ხერხს მიმართეს: მოულოდნელად უკან დაიხიეს, პუბლიუსის ლაშქარი ტრამალში შეიტყუეს და, როცა ის ძირითადი ძალებისაგან განცალკევდა, მოტრიალდნენ და მთლიანად ამოხოცეს. ამის დანახვაზე პუბლიუსმა თავის მონას უბრძანა მომკალიო. რომაელებს ლაშქრის ძირითადმა ნაწილებმა კი თავი კარას კედლებს შეაფარა.

კრასუსმა, სრული განადგურების აცილების მიზნით, სცადა გზა გაეკათა არტავაზდის სამფლობელოსაკენ, მაგრამ უშედეგოდ. პართიელები რომაელთა მთავარ არმიას შეესივნენ და უწყალოდ უშენდნენ ისრებს. კრასუსი იძულებული გახდა საჩქაროდ უკან დაეხია და ბრძოლის ველზე მრავალი დაჭრილი დატოვა. ჯარმა მას მოსთხოვა სამშვიდობო მოლაპარაკება დაეწყო პართიელებთან. მოლაპარაკების დროს რომაელების თითქმის მთელი არმია დაიღუპა; ნაწილი ტყვედ ჩავარდა და მარგიანაში დაასახლეს. დაიღუპა თვითონ სამხედრო დიდების მაძიებელი კრასუსიც. კასიუს დიო გადმოგვცემს, რომ კრასუსის მოკვეთილ თავს პირში გამდნარი ოქრო ჩაასხეს, „ვინაიდან კრასუსი,

უმდიდრესი აღამიანი, ოქროს ხარბი იყო“. სხვა ვერსია შემოგვიწმინდა პლუტარქემ: კრასუსის მოკვეთილი თავი და ხელი სურენმა არტაშატში გადაგზავნა, სადაც იმ დროს არმენიის მეფე არტავაზდთან სტუმრად იმყოფებოდა პართიელთა მეფე ოროდე. აქ სასახლის კარის თეატრში, გამარჯვების აღსანიშნავად, დადგეს ბერძენთა ცნობილი მწერლის — ევრიპიდეს „ბაკხების“ სცენები. როცა პიესის თანახმად სცენაზე ბაკხების მიერ დაგლეჯილი პენტევისის თავი უნდა გამოეტანათ, ტრაგიკოსმა იასონმა გამოიტანა კრასუსის მოკვეთილი თავი, რამაც დამსწრენი დიდად აღაფრთოვანა. ასე მოექცნენ გამარჯვებულენი დამარცხებულ და თავმოკვეთილ კრასუსს.

რომაელთა ლაშქრის გადარჩენილ და გაფანტულ ნაწილს თავი მოუყარა კრასუსის კვესტორმა გაიუს კასიუს ლონგინუსმა და მოახერხა სირიაში გადასვლა. მთელ მესოპოტამიას კვლავ პართიელები დაეპატრონენ. მათ ისიც კი შეძლეს, რომ გადავიდნენ ევფრატზე და, თუმცა რომაელების დიდი წინააღმდეგობა შეხვდათ, სირიაშიც გამაგრდნენ. მაგრამ მათ სამეფოში მალე თავი იჩინა შინაურმა მღელვარებამ, რომელმაც აიძულა ისინი, სირია დაეტოვებინათ და კვლავ ევფრატის გადაღმა გადასულიყვნენ. პართიელებთან ომში რომაელების დამარცხებას ის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ მან შეაჩერა მათი მდგომარეობა მცირე აზიაში, სირიასა და პალესტინაში და შეაჩერა მათი შემდგომი წინსვლა ევფრატის მიმართულებით. პართიელების სამეფომ არამც თუ შეინარჩუნა დამოუკიდებლობა, არამედ ამიერიდან რომის საგარეო პოლიტიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა.

7. კეისრის ლაშქრობები პარმენიასა და ბრიტანეთში. ბალკანის აჯანყება. თავისუფალი გალიის სახელმწიფო აღდგომა

როგორც აღვნიშნეთ, კეისარს ხუთი წლით გაუგრძელეს პროვინსულობა გალიაში და იგი კვლავ დაუბრუნდა თავისი თანამდებობის შესრულებას. ამჟამად მისი მთავარი ამოცანა იყო პროვინციის საზღვრების უზრუნველყოფა. 56—55 წლების ზამთარში ორი გერმანელი ტომის — უსიპტებისა და ტენკტერების ურდოებმა გადმოლახეს ქვედა რეინი. ისინი მოდიოდნენ ბავშვებით და ცოლებით ახალი საცხოვრებელი ადგილების მოსაპოვებლად. კეისარმა მოტყუებით მიიხმო ამ ტომების მეთაურები, ვითომცდა მოსალაპარაკებლად; მოულოდნელად ვერაგულად თავს დაესხა მათ და უმეტესი ნაწილი ამოჰლიტა, მხოლოდ მათმა ცხენოსანმა ლაშქარმა მოასწრო რეინის გაღმა გაქცევა და სუგამბრების ტომთან იპოვა თავშესაფარი.

კეისარს კი რეინზე გადასვლა განუზრახავს, რათა დაეშინებინა

გერმანელები, რომლებიც გალიისაკენ მიისწრაფვოდნენ, და ეჩვენებინა მათთვის, რომ რომაელების არმიას ეყოფა ძალა და სიმტკიცე რეინის გადასალახავად (კეისარი, ოპი გალებთან). რეინზე გადასასვლელად კეისარის ლაშქარს ათი დღის განმავლობაში აუგია ხიმინჯებიანი ხიდი, რომელიც თურმე რომაელთა საინჟინრო საქმის დიდი მიღწევა იყო და რომლის აღწერილობა თვითონ კეისარმა დაგვიტოვა. კეისარმა 18 დღე დაჰყო რეინის მარჯვენა ნაპირზე, სისრულეში მოიყვანა ის, რისთვისაც ჯარი გადაიყვანა, სახელდობრ, გერმანელებს ჩაუნერგა შიში და დარწმუნებული, რომ საკმაოდ მოემსახურა რომაელი ხალხის დიდებას, გალიაში დაბრუნდა და ხიდი დაანგრევინა. შემდეგ კეისარმა გადაწყვიტა ბრიტანეთზე გალაშქრება, ვინაიდან იქ მოსახლე კელტების ტომები ხშირად ეხმარებოდნენ რომაელების წინააღმდეგ თავის კონტინენტალურ თანამეტომეებს. 55 წლის შემოდგომაზე კეისარს ორი ლეგიონით გაულაშქრია ამ კუნძულზე. ადგილობრივ მცხოვრებლებს მისთვის მედგარი წინააღმდეგობა გაუწევიათ და იგი იძულებული ყოფილა, მათთან ზავი დაედო და გამობრუნებულიყო.

მეორე წლის გაზაფხულზე კეისარმა კვლავ მოაწყო ბრიტანიაზე გაცილებით უკეთესად მომზადებული ლაშქრობა. 800 ზომალდისაგან შემდგარი ფლოტისა და 5 ლეგიონის თანხლებით, იგი გადავიდა კუნძულზე. ბრიტანელებმა ჯერ უკან დაიხიეს, მერე კი წინააღმდეგობის გაწევას შეეცადნენ, მაგრამ დამარცხება განიცადეს და რომაელებს დამორჩილდნენ; კეისარს მძევლები მისცეს და აღუთქვეს ხარკის გადახდა.

ამ ამბების შესახებ კეისარის მოხსენების პასუხად რომის სენატმა ოცდღიანი პარაკლისი დაადგინა. სენატის მხრივ ასეთი საგანგებო პატივი იმით აიხსნება, რომ ამ წელს კეისარმა რომაელებს ორი უცნობი ქვეყანა — ბრიტანია და გერმანია აღმოუჩინა.

ამასობაში გალიაში თანდათან ღრმავდებოდა რომაელებისადმი სიძულვილი და აჯანყება მზადდებოდა, რომელმაც 54—53 წლების ზამთარში იფეთქა ბელგების მხარეში. იქ მყოფი რომაელების ექვსი ლეგიონი ერთმანეთისაგან საკმაოდ დაშორებით იყვნენ განლაგებული და ეს გარემოება აჯანყებულებმა კარგად გამოიყენეს. აჯანყების პროცესში მათ გაანადგურეს ორი ლეგიონი და დანარჩენი ლეგიონებიც მძიმე განსაცდელის წინაშე დააყენეს. მაგრამ საკმარისი იყო მათ დასახმარებლად სასწრაფოდ მოსულიყო კეისარი, რომ ამბოხებულმა ტომებმა მოქმედების ტემპი შეამცირეს და თითქოს მიწყნარდნენ. მაგრამ თავიდან მაინც ვერ აიცილეს დამსჯელი ექსპედიციების სასტიკი თარეში. აჯანყებული ტომებისათვის დახმარება გაუწევია რეინის გალმიდან გერმანელ ტომს — სვებებს. ამიტომ კეისარმა მათ წინააღმდეგ დამსჯელი ექსპედიცია მოაწყო, ააგებინა ახალი ხიდი რეინ-

ზე, წინანდელის ზემოთ, გადავიდა მდინარეზე და კვლავ შეიჭრა გერმანიაში. მაგრამ სვებებმა რომაელებთან შეტაკებას თავი აარიდეს და უკან დაიხიეს. კეისარმა ხიდი აღარ დაანგრევინა, მის დასაცავად სამხედრო ნაწილი დატოვა და თვითონ ჩრდილოეთ იტალიაში დაბრუნდა.

გალიაში გარეგნულად თითქოს სრული სიმშვიდე სუფევდა, მაგრამ ფარულად აჯანყება მზადდებოდა.

აჯანყება ცენაბუმში (ორლეანში) დაიწყო. ამბოხებულებმა ამოხოცეს იქ მყოფი ყველა რომაელი. აჯანყება უდიდესი სისწრაფით ვრცელდებოდა და ღრმავდებოდა. აჯანყებულ ტომებს მეთაურობდნენ გულადი და გამძლე არვერნები, რომლებიც წინათ რომის ერთგულებას იცავდნენ და ახლა რომაელებს თავგანწირვით ებრძოდნენ. საერთო აჯანყების ხელმძღვანელი და სულისჩამდგმელი იყო არვერნების ბელადი, ვერცინგეტორიქსი, ადამიანი კეთილშობილი, მამაცი და ენერგიული. იგი არვერნების მეფედ და მთელი გალიის წინამძღოლად აღიარეს. აჯანყება იმდენად გაფართოვდა, რომ მას ისეთი ტომებიც შეუერთდნენ, რომლებიც წინათ რომის ერთგულებას იჩემებდნენ. სხვადასხვა ადგილას დაბანაკებული რომის ლაშქრის ნაწილები ფრიად მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. მაგრამ სასწრაფოდ გამოძახებული კეისარი დაუყოვნებლივ გაჩნდა ბრძოლის ადგილას და ჩვეულებრივი ენერგიითა და გაბედულებით შეუდგა აჯანყებულთა წინააღმდეგ მოქმედებას. თუ ვერცინგეტორიქსის უახლოესი მიზანი ჩრდილოეთის ჯარებისაგან კეისრის მოწყვეტა იყო, კეისარმა თავის მხრივ სასწრაფოდ მოუყარა თავი ჯარებს, აჯანყებულებს რამდენიმე დამარცხება მიაყენა, დაწვა ცენაბუმი, საიდანაც აჯანყების პირველი სიგნალი გაისმა და გარემოიცვა ქალაქი ავარიკუმი, რომელიც ხანგრძლივი ალყის შემდეგ მას დანებდა. აქ რომაელებმა შეუბრალებლად ამოხოცეს 40 ათასამდე ადამიანი, მათ შორის ქალები და ბავშვები.

ამის შემდეგ კეისარმა თავისი ლეგატი ლაბიენი ოთხი ლეგიონით წარგზავნა პარისიების წინააღმდეგ, რომლებიც კელტების გალიაში მდინარე სეკვანთან ბინადრობდნენ და რომელთა მთავარი ქალაქი ლუტეცია (პარიზი) იყო. ხოლო თვითონ ექვსი ლეგიონით არვერნების მხარეში შეიჭრა და მათ სატახტო ქალაქს — გერგოვიას მიაღდა. ვერც ინგეტორიქსმა შეიტანა ქალაქში სურსათის დიდი მარაგი და თვითონაც მის კედლებთან გამაგრებულ ბანაკში დამკვიდრდა. კეისარმა თავისი ძალებით ვერ შეძლო ამ ქალაქის იერიშით აღება და უკან დაიხია. ამან ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა გალების ტომებზე, რომ აჯანყება კიდევ უფრო გაფართოვდა და რომს ედუები და შემდეგ ბელგებიც განუდგნენ და, ამასთან ერთად, რომაელების ლაშქარს ციხალბური გალიისაგან მოწყვეტა დაემუქრა. ასეთ საბედისწერო მომენტში კეისარმა მთლიანად გამოავლინა იშვიათი სამხედრო ნიჭი და

არაჩვეულებრივი ენერჯია. ჩრდილოეთ იტალიაში იგი შეუერთდა ლა-
ბიენს და გაერთიანებული ძალებით სამხრეთისაკენ დაიძრა, რათა რომის პროვინცია დაეცვა აჯანყებულთა შესევისაგან. გზაზე მათ შეტაკება მოუხდათ ვერცინგეტორიქსის ძლიერ ცხენოსან ლაშქართან, მაგრამ შეტაკება თავდამსხმელთა დამარცხებით დამთავრდა. მაშინ ვერცინგეტორიქსი იძულებული გახდა უკან დაეხია და თავისი ძირითადი ლაშქრით ალესიაში გამაგრდა. ქალაქი ალესია ბორცვის მწვერვალზე მდებარეობდა. კეისარმა დაათვალიერა მისი ადგილმდებარეობა და მას ალყა შემოარტყა. მძიმე პირობებში მყოფმა ვერცინგეტორიქსმა მოუწოდა გალების ტომთა წინამძღოლებს, სასწრაფოდ მიშველებოდნენ და იგი და მისი ჯარი დაეხსნათ გარემოცვისაგან. მოწოდების საპასუხოდ მას მართლაც მიშველებია 200 ათასამდე მეომარი, მაგრამ ალესიის გარემოცვის გარღვევა ვერც მათ მოუხერხებიათ და მათი ნაწილი დაღუპულა, ნაწილი კი გაფანტულა. ასეთი მარცხითა და მის ბანაკში ჩამოვარდნილი შიმშილობით შეძრწუნებული ვერცინგეტორიქსი იძულებული გახდა მტერს დანებებოდა. ვერცინგეტორიქსი ცეზარისათვის გადაუციათ. იგი დაბორკილი მიწისქვეშეთში ჰყავდათ პატიმრად და ტრიუმფის შემდეგ სიკვდილით დასაჯეს. ასე დამთავრა სახელოვანი სიცოცხლე გალების ტომთა თავისუფლებისათვის მებრძოლმა ვერცინგეტორიქსმა.

მისმა დამარცხებამ საბოლოოდ გადაწყვიტა აჯანყების ბედი. მართალია, გალების ცალკეული ჯგუფები აქა-იქ კიდევ განაგრძობდნენ წინააღმდეგობას, მაგრამ 51 წელს მათი უკანასკნელი კერა ჩაახშეს და 50 წელს გამარჯვებული კეისარი ციხალბურ გალიაში დაბრუნდა, სადაც დიდი პატივით შეეგებნენ.

კეისარის მიერ თავისუფალი გალიის დაპყრობას ძველი რომის ისტორიაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. პლუტარქე გადმოგვცემს: „ათი წლის მანძილზე კეისარმა გალიაში იერიშით აიღო რვაასზე მეტი ქალაქი და დაიმორჩილა სამასი სხვადასხვა ტომის ხალხი. მთელი ამ ხნის მანძილზე კეისარი სამი მილიონი კაცის წინააღმდეგ იბრძოდა“. დაპყრობილი თავისუფალი გალია რომაელებს პროვინციად არ გამოუცხადებიათ: გალების ტომთა ნაწილი — ედუები, ლანგონები, რემები მათ რომაელი ხალხის მეგობრებად აღიარეს. უმეტესი ნაწილი კი დაპყრობილებად ჩათვალეს. ამასთან ერთად, გალიის მცხოვრებლებს ყოველწლიურად 40 მილიონი სესტერცის რაოდენობით ხარკის გადახდა დაეკისრათ. ხარკის აღება კეისარმა რომაელ პუბლიკანებს კი არ დაავალა, არამედ ცალკეულ ტომთა წარმომადგენლებს, რაც ადგილობრივი მცხოვრებლებისათვის საგრძნობი შელავათი იყო. მალე რომაელებმა ამ ქვეყანაში ახალშენების გაყვანა დაიწყეს, ამას-

თან, იტალიასა და მათ შორის სავაჭრო ურთიერთობა უფრო გაფართოვდა და წარმოქმნილი ქალაქები შერეული გალურ-რომაული კულტურის ცენტრები გახდა.

8. სამოქალაქო ომი პომპეუსსა და კეისარს შორის

ჩვენ ვიცით, რომ ჯერ კიდევ კრასუსის სიცოცხლეში ხშირი იყო გაუგებრობა და უთანხმოება ტრიუმვირატის წევრებს შორის. ამას კარგად გვიხსიათებს პლუტარქე: „კეისარს უკვე კარგა ხანია გადაწყვეტილი ჰქონდა პომპეუსის დამხობა და პომპეუსსაც, რაღა თქმა უნდა, კეისარის განადგურება სურდაო. რაც შეეხება კრასუსს, იგი ფხიზლად ადევნებდა თვალყურს მათ შორის ჩამოვარდნილ შუღლს და მზად იყო ერთ-ერთი მათგანის დამარცხების შემთხვევაში გამარჯვებულს ჰკვეთებოდა; მაგრამ მოხდა ის, რომ კრასუსი პართიელებთან ბრძოლაში დაიღუპა“. კეისარსა და პომპეუსს შორის ურთიერთობის გამწვავებას ყოველნაირად ცდილობდა სენატორთა წოდების უკიდურესი კონსერვატორული ფრთა და, რაც მეტად იზრდებოდა კეისარის ძლევამოსილება და პოპულარობა, მით უფრო ღრმავდებოდა მათ შორის მტრული დამოკიდებულება და ადვილდებოდა პომპეუსის დაახლოება ოპტიმატებთან. ამ ნიადაგზე 52—51 წლებში საფუძველი ეყრება კავშირს სენატსა და პომპეუსს შორის. კეისარს ფართოდ მიუნიჭებია რომის მოქალაქის უფლებები ციზალპელი მცხოვრებლებისათვის. 51 წლის კონსულს, მარკუს კლავდიუს მარცელუსს, კეისარის დასამცირებლად განკარგულება გაუცია ერთი ასეთი მოქალაქე ფიზიკურად დაესაჯათ. ამასთან, მას განუცხადებია: „დარტყმა არამოქალაქეობრიობის ნიშანიაო“ და დასჯილისათვის წინადადება მიუცია: „ნაწიბურები კეისარს აჩვენეო“. მასვე მოუთხოვია, ვადის დამთავრებამდე კეისარისათვის შემცვლელები გაეგზავნათ, მაგრამ პომპეუსს უარი განუცხადებია, იმ ფარისევლური საბაბით, თითქოს არ ღირს დარჩენილ მცირე ვადამდე შეურაცხყოფა ისეთი ბრწყინვალე ადამიანისა, როგორც კეისარიაო. „ამით პომპეუსმა მიუთითა, რომ ვადის გასვლის შემდეგ კეისარს ხელისუფლება უნდა ჩამოერთვასო“.

კეისარის მოწინააღმდეგეთა რიცხვი რომში თანდათან იზრდებოდა, მაგრამ მას მომხრეებიც ბევრი ჰყავდა. მათ წრეში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა 50 წლის სახალხო ტრიბუნი სკრიპონიუს კურიონი. ძველი ავტორების გადმოცემით, კურიონი ბრწყინვალე ორატორი, თავდაპირველად კეისარის დიდი მოწინააღმდეგე იყო, მაგრამ მისგან ქრთამის მიღების შემდეგ მისი ერთგული კაცი გახდა. თუმცა რესპუბლიკის მიუდგომელი დამცველის როლი რომ გაეთამაშებინა, გარეგნულად იგი როგორც პომპეუსის, ისე კეისარის წინააღმდეგ გამოდიოდა.

სენატის ერთ-ერთ სხდომაზე, როცა კეისრის მტრები მოითხოვდნენ მისგან რწმუნებულებაზე ხელის აღებას, კურიონმა წამოაყენა წინადადება პომპეუსისა და კეისრის მიერ უფლებამოსილებაზე ერთდროული უარისთქმის შესახებ. სენატმა ეს წინადადება დიდი უმრავლესობით მიიღო. პომპეუსი მაშინ სენატში არ ყოფილა, ხოლო თავმჯდომარეს, კონსულ მარცელუსს განუცხადებია: „გაიმარჯვეთ, რათა კეისარი გყავდეთ ბატონადო“ და სენატის სხდომა დაუხურავს. ამავე დროს, რომში მოულოდნელად ყალბი ხმები გავრცელებულა, კეისარმა ალბები გადმოლახა და რომზე მოდისო. ამტყდარა დიდი არეულობა და ყველა შიშს მოუცავს. ამის გამო მარცელუსს უთქვამს: „თუ მე ხელს მიშლიან საერთო დადგენილებით მოვაწყო საქმე სახელმწიფოს სასარგებლოდ, მაშინ მე როგორც კონსული ჩემი სახელით მოვაწყობ მასო“. იგი სენატთან ერთად მისულა პომპეუსთან და მისთვის ჯარების სარდლობა დაუკისრებია. სახალხო ტრიბუნნი კურიონი ამის შემდეგ სასწრაფოდ წასულა კეისართან.

კეისარი ამ დროს იტალიის მოსაზღვრე რავენაში იმყოფებოდა, მან გულთბილად მიიღო კურიონი და კმაყოფილება გამოთქვა რომში მისი მოქმედების გამო. კურიონი მას ურჩევდა, ჯარები შეეგროვებინა და რომზე გაელაშქრა. კეისარი კი საჭიროდ თვლიდა, მოპირდაპირეებთან შეერიგებას და ამ მიზნით რომში თავის მომხრეებს ურჩევდა, დაერწმუნებინათ ყველა, რომ იგი უარს განაცხადებს ყველა პროვინციასა და ჯარზე და შეინარჩუნებს მხოლოდ ორ ლეგიონსა და ილირიას ციხალბურ გალიასთან ერთად, ვიდრე კონსულად არ იქნება დანიშნული. როცა სენატმა კეისრის ასეთი წინადადების წინააღმდეგ გაილაშქრა, მაშინ მან სენატს წერილი გაუგზავნა, რომელიც კურიონმა წაიღო და გამოაქვეყნა სენატის სხდომაზე 49 წლის 1 იანვარს. წერილში კეისარი აღნიშნავდა თავის დიდ დამსახურებას და თანხმობას აცხადებდა, დაეშალა ჯარი, თუ პომპეუსიც ამასვე მოიმოქმედებდა; თუ არადა, პირდაპირ აცხადებდა, რომ შეძლებდა თავისა და სამშობლოს დაცვას. ამ წერილის მოსმენის შემდეგ სენატორთა უმრავლესობა შემრიგებლურად განეწყო. კერძოდ, კილიკიიდან ახლად დაბრუნებული ციცერონი, სადაც იგი პროკონსულად იყო, მთელი ძალღონით ცდილობდა მოწინააღმდეგენი დაეზავებინა. მაგრამ უკიდურესმა ოპტიმატებმა თავისი გაიტანეს, მათ პომპეუსიც მიემხრო და სენატმა გამოიტანა დადგენილება, რომლის ძალით კეისარს ევალებოდა, უახლოეს დროში უარი ეთქვა თავის რწმუნებულებაზე, გადაეცა ის შემცვლელისათვის და გაეშვა ჯარები, იგი თუ ასე არ მოიქცეოდა, მაშინ სამშობლოს მტრად გამოცხადდებოდა. სენატის ამ დადგენილებას კეისრის მომხრე სახალხო ტრიბუნებმა, მარკუს ანტონიუსმა და

კვინტუს კასიუსმა ვეტო დაადეს, ინტერცესიოს უფლების გამოყენებით. უნდა გვანსოვდეს, რომ სენატის დადგენილების წინააღმდეგ ტრიბუნის ინტერცესიოს შემთხვევაში სამი შედეგი იყო შესაძლებელი: ან სენატის დადგენილება გაუქმებულად ითვლებოდა, ან ცდილობდნენ ტრიბუნების დარწმუნებას, რომ ინტერცესიო უკან წაედოთ, ანდა კონსულებს ენიჭებოდათ უფლება, ინტერცესიოსათვის ყურადღება არ მიექციათ და გაეტარებინათ სენატის დადგენილება. მოცემულ შემთხვევაში ოპტიმატებმა ანგარიში არ გაუწიეს ტრიბუნების უფლებებს და 7 იანვარს სენატმა რესპუბლიკა განსაცდელში მყოფად გამოაცხადა და პომპეუსს იტალიაში ჯარების შეგროვება დაავალა. ასეთი გადაწყვეტილების გატარებას დიდად შეუწყყეს ხელი 49 წლის კონსულებმა, კეისრის მოწინააღმდეგეებმა, ლუციუს კორნელიუს ლენტულუსმა და გაიუს კლავდიუს მარცელუსმა. სახალხო ტრიბუნებს, ანტონიუსსა და კვინტუს კასიუსს კი პომპეუსის ჯარისკაცებმა შეურაცხყოფა მიაყენეს და ისინი მონებად გადაცმულნი, კეისართან გაიქცნენ რავენაში.

როცა კეისარს შეატყობინეს რომში მომხდარი ამბები, იგი რომისაკენ დაიძრა და მიადგა მდინარე რუბიკონს, „რომელიც მისთვის გადაცემულ საგამგებლო მხარეს იტალიისაგან საზღვრავდა“. აქ დიდხანს ფიქრობდა იგი, გადაელახა თუ არა რუბიკონი. შემდეგ წარმოთქვა ცნობილი ფრაზა, „წილი ნაყარიაო“, გადავიდა მდინარეზე და დაიკავა ქალაქი არიმინუმი. ასე დაიწყო დიდი სამოქალაქო ომი, რომელმაც რომის მთელი სამფლობელო მოიცვა. იტალიაში პროკონსულის ჯარით შესვლა კანონის საწინააღმდეგო მოქმედება იყო, მაგრამ კეისარი თავს იმართლებდა, „პროვინცია ბოროტმოქმედებათათვის კი არ გადმოვლახე, არამედ იმისათვის, რომ თავი დამეცვა მტრების აბუჩად ავდებისაგან, აღმედგინა სახალხო ტრიბუნების ღირსება, რომლებიც უღმერთოდ განდევნეს მოქალაქეთა წრიდან, გამენთავისუფლებინა ჩემი თავი და რომაული ხალხი ოლიგარქოსების ხროვის კირთებისაგანო“.

კეისრის რუბიკონზე გადმოსვლა მისი მოწინააღმდეგეებისათვის სრულიად მოულოდნელი იყო და ამ განსაცდელს მოუმზადებელი შეხვდნენ. იტალიაში პომპეუსს არ ჰყავდა ისეთი სამხედრო ძალა, რომელსაც კეისრის ჯარების შეჩერება შეეძლო. ამიტომ პომპეუსი, ორივე კონსული და სენატორთა უმრავლესობა რომიდან გაიქცა და ბრუნდიზიუმიდან საბერძნეთში გადავიდა. გაქცეულებმა ვერ მოასწრეს თან წაედოთ სახელმწიფო ხაზინა (ერარარიუმი) და ის მხოლოდ დაბეჭდეს. კეისრის მხარეზე გადავიდნენ იტალიაში დარჩენილი პომპეუსის ჯარები.

აქვე, ზედმეტი არ იქნება, გავეცნოთ მეგრძოლი მხარეების ძალთა

თანაფარდობას. ამ მხრივ დიდ დახმარებას გაავიწვევს ციციერონის მიერ გადმოცემული ცნობები. როგორც ჩანს, კეისარს მხარს უჭერდნენ მხედართა წრე და პლებსი როგორც რომში, ისე იტალიის ქალაქებში და, რაც მთავარია, ძლიერი და საუკეთესოდ გაწრთვნილი არმია. პლებსის ის ნაწილი, რომელიც წინათ კლოდიუსისა და კატილინას მიმდევართა რიგებში იბრძოდა, იმედოვნებდა, რომ კეისარი გააუქმებდა სავალო ვალდებულებებს და მდგომარეობას შეუმსუბუქებდა, ხოლო მეომრები კეისარისაგან დიდ ნადავლსა და მიწის ნაკვეთების დარიგებას მოელოდნენ. პომპეუსის შესახებ კი გავრცელებული იყო ხმა, რომ იგი აღმოსავლეთში შეგროვებული ჯარით და ფლოტით იტალიის გარემოცვას და უცხოელების მიერ მის დარბევას აპირებსო.

იტალიის გლეხობა და საშუალო შეძლების მოქალაქეები მზად იყვნენ იმას მიმხრობოდნენ, ვინც მშვიდობასა და მათი ქონების ხელშეუხებლობას უზრუნველყოფდა, მაგრამ მათ წრეშიც ძლიერი იყო ოლიგარქოსებისა და მდიდრების ბატონობის წინააღმდეგ მიმართული განწყობილება და ამიტომ ისინი უფრო კეისარისაკენ იხრებოდნენ.

როცა კეისარი იტალიას დაეუფლა, მან შეძლო თავისაკენ მიეზიდა მიწის მფლობელები და შეძლებული მოქალაქეებიც — იმით, რომ არ გამოუტყხადებია მათთვის საშიში პროსკრიპციები, პირიქით, სასტიკად დაგმო სულას რეჟიმი და თავის ლოზუნგად „ლმობიერება“ გამოაცხადა.

კეისარს მრავალი მომხრე ჰყავდა პროვინციებშიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს გალების ტომთა მესვეურები, რომლებიც მას მეომრებსა და სურსათს აწვდიდნენ. მას მხარს უჭერდა აგრეთვე სავაჭრო ქალაქთა უმრავლესობა ილირიკში, დალმაციაში, ესპანეთსა და აფრიკაში.

ვის ემყარებოდა პომპეუსი? სენატორთა მმართველ წრესა და იტალიის მსხვილ მიწათმფლობელებს. მისი მთავარი იმედი იყო რომში დამოკიდებული მეფეები და ცალკეულ ტომთა მესვეურები, აღმოსავლეთის პროვინციებმა და თრაკიის მეფემ მას დამხმარე ჯარი და ფლოტი მიაშველეს, ხოლო ნუმიდიის მეფე იუბასთან მან ჯერ ციდეგ ომის დაწყებამდე დადო კავშირი და მას რომაელი ხალხის „მეგობრისა“ და „მოკავშირის“ ტიტულიც კი მიანიჭა. წარჩინებული წოდება დალმაციასა და ილირიკში, რომელიც გლეხების სასტიკ ექსპლოატაციას ეწეოდა და ზღვის პირის ქალაქებთან მტრულ განწყობილებაში იყო, აგრეთვე მხარს უჭერდა პომპეუსს. მრავალი მომხრე ჰყავდა მას კელტიბერების არისტოკრატიაშიც, რომლის გული მან ჯერ კიდევ სერტორიუსთან ბრძოლის დროს მოინადირა.

ასეთი იყო მოკლედ მებრძოლი ჯგუფების ძალთა თანაფარდობა.

კეისარი რამდენიმე დღით შევიდა რომში, უმთავრესად ურარბუ-

მის განხილვისათვის. პლუტარქეს თქმით კეისარმა ხაზინიდან იმდენი ფული ამოიღო, რამდენიც სჭირდებოდა, მაგრამ „იგი ყველას ლმობიერად ექცეოდა და ამწვიდებდა“ და, როცა კეისარის ასეთი ლმობიერების ამბავი რომში შეიტყვეს, მოქალაქეებს შვება მიეცათ და ზოგიერთი ლტოლვილიც კი უკან დაბრუნდა. ამგვარად, არ გამართლდა კეისარის მოწინააღმდეგეთა წინასწარმეტყველება, რომ იგი რისხვად მოველინებოდა რომის მცხოვრებლებს. რომი დაუბრუნდა საქმიან ცხოვრებას და მთავრობის დაწესებულებებმაც კი დაიწყეს მოქმედება. რომში მან დროებით მმართველად 78 წლის კონსულის ვაჟი, მარკუს ემილიუს ლებიდუსი დატოვა და „სულ რაღაც სამოცი დღის განმავლობაში, სისხლის დაუღვრელად კეისარი მთელი იტალიის ბატონპატრონი გახდა“.

ამის შემდეგ კეისარი ესპანეთში გაემგზავრა, სადაც პომპეუსის მთავარი ძალები იყვნენ თავმოყრილი. იგი ფიქრობდა, პომპეუსის ლეგიონებზე თავდასხმით თავიდან აეციდინა მათი იტალიაზე შეტევა. გზაზე მას გაჩერება მოუხდა მასილიასთან, რომელმაც დახმარებაზე უარი უთხრა და თავის მხრივ ნეიტრალიტეტის დაცვა განიზრახა. კეისარმა ამ ქალაქის გარემოცვისათვის სამი ლეგიონი დატოვა, თვითონ კი ესპანეთისაკენ გაეშურა. „მას გადაწყვეტილი ჰქონდა, პომპეუსის ლეგატები, აფრანიუსი და ვარონი ესპანეთიდან გაეძევებინა, იქაური ჯარები და პროვინციები დაემორჩილებინა და მერე პომპეუსის წინააღმდეგ დაძრულიყო ისე, რომ ზურგში აღარც ერთი მტერი არ ჰყოლოდა დატოვებული“. როცა კეისარს გალიიდან მამველი ჯარი შეუერთდა ებროს ჩრდილოეთით, ქალაქ ილერდასთან მან დაამარცხა პომპეუსის ჯარები, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მას დანებდა და შემდგომ ასევე მოიქცნენ შორეულ ესპანეთში მყოფი ჯარებიც. ბირენების ნახევარკუნძულზე მისვლიდან 40 დღის განმავლობაში კეისარმა მიაღწია იმას, რომ პომპეუსის ჯარების ერთი ნაწილი მის სამსახურში დარჩა ესპანეთში, მეორე ნაწილი კი სამსახურიდან დაითხოვა. ილერდასთან გამარჯვებამ უზრუნველყო კეისარის ხელისუფლება ესპანეთში. მან გააუქმა პომპეუსელების მიერ გატარებული ლონისძიებები, კერძოდ, მოსახლეობისათვის დადებული კონტრიბუციები და ადგილობრივი არისტოკრატიული პარტიის წინააღმდეგ მებრძოლ მცხოვრებლებს დაუბრუნა ჩამორთმეული მიწები. ამას გარდა, ქ. გადესს — რომის მოქალაქის, ხოლო ქ. ტარაკონს ახალშენის უფლებები მიანიჭა.

ესპანეთიდან დაბრუნებისას 49 წლის შემოდგომაზე კეისარმა აიღო ქალაქი მასილია, რომელიც ურჩობისათვის იმით დასაჯა, რომ წარუკვეთა დამოუკიდებლობა და ტერიტორიის დიდი ნაწილი ჩამოართვა. რაც შეეხება რომის დასავლეთ პროვინციებს, სიცილიამ და

სარდინიამ კეისარს მორჩილება გამოუცხადეს და მის მხარეზე გადავიდნენ. აფრიკაში კი კეისარმა სკრიბონიუს კურიონი გაგზავნა ორი ლეგიონით. კურიონის ეს ექსპედიცია აფრიკაში მარცხით დამთავრდა. ნუმიდის მეფე იუბამ პომპეუსის აფრიკაში დარჩენილ მომხრეებთან ერთად გაანადგურა მისი ჯარი. კურიონმა გადარჩენა არ მოინდომა და იარაღით ხელში დაიღუპა. აფრიკა ამის შემდეგაც ხანგრძლივად დარჩა პომპეუსის მომხრეთა მთავარ ბურჯად.

49 წლის ნოემბერში კეისარი რომს დაბრუნდა და დიქტატორად გამოცხადდა. „მან სამშობლოდან გაქვევებული ხალხი უკან დააბრუნა, სულას დროს გაუბედურებულ რომაელთა შვილები პატივით აღადგინა და ვალთა სარგებლის ნაწილობრივი გაუქმებით მოვალეთა მდგომარეობა შეამსუბუქა. კეისარმა კიდევ გაატარა ამის მსგავსი სხვა რამდენიმე პოლიტიკური ღონისძიება და თერთმეტი დღის შემდეგ დიქტატორობაზე უარი თქვა. მან თავისი თავი სერვილიუს ისაკრიკუსთან ერთად კონსულად გამოაცხადა და მთლიანად ომს მიეცა“.

49 წლის ნოემბერში კეისარი საბერძნეთს გაემგზავრა.

ამასობაში პომპეუსის გარშემო მეტად დიდმა ძალამ მოიყარა თავი. მის განკარგულებაში იყო რომაელთა 9 ლეგიონი და მრავალი დამხმარე რაზმი რომის აღმოსავლეთი მოკავშირეებიდან. მრავლად მოიყარეს მასთან თავი ემიგრანტებმაც. „მისი ფლოტი ყოველმხრივ უძლველი ჩანდა. ის ხუთას საბრძოლო ხომალდსა და აურაცხელ მსუბუქ და საზვერავ კანჯოს შეიცავდა. პომპეუსის შვიდათსიანი მხედრობა საუკეთესო რომაელებისა და იტალიელებისაგან შედგებოდა“. პომპეუსის ძლიერი ფლოტი ადრიატიკის ზღვაზე ბატონობდა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის მთელი დასავლეთი სანაპირო მის ხელში იყო. როგორც შეიარაღებული ძალებით და სურსათის მომარაგებით, ისე ძლიერი ფლოტით უპირატესობა პომპეუსს ეკუთვნოდა, თუმცა კეისარის ჯარი უკეთ იყო გაწვრთნილი და დისციპლინებული. ამას გარდა, პომპეუსს ზურგი მყარი არ ჰქონდა. საქმე ის არის, რომ მოსახლეობა პომპეუსელებისაგან მეტად მძიმე კონტრიბუციების გადახდით იყო შეწუხებული. ოპტიმატები სარგებლობდნენ საომარი მდგომარეობით და ადიდებდნენ სავაზმო პროცენტებს. ზოგიერთმა მდიდარმა ქალაქმა, მათ შორის პერგამონმა, ჯარისკაცებისაგან დიდი დარბევა განიცადა. მაშინ, როცა კეისარის ეპირში გადმოსვლისას ეპირის, მაკედონიის, ეტოლიისა და თესალიის რომაელმა და ბერძენმა მოქალაქეებმა მისდამი კეთილგანწყობილება გამოიჩინეს, ელჩების შემწეობით მასთან ურთიერთობა დაამყარეს და მისი გარნიზონებიც კი შეუშვეს თავიანთ კედლებში.

48 წლის იანვარში კეისარი დაიძრა ბრუნდიზიუმიდან, ზღვა გადალახა და ჯარი ნაწილ-ნაწილად გადაიყვანა, რადგან პომპეუსის

ფლოტი ხელს უშლიდა. მოპირდაპირეთათვის კეისარი მოულოდნელად ილირიის ქალაქ აპოლონიში გაჩნდა. პლუტარქეს გადმოცემით, კეისარმა ერთხელ კიდევ ოსტატურად სცადა პომპეუსთან დაზავება. მან პომპეუსს შესთავაზა შემდეგი პირობები: ისინი ერთმანეთს უნდა შეხვედროდნენ და შეხვედრის მესამე დღეს ორივეს უნდა დაეშალა მხედრობა, მერე მეგობრობის ფიცი მიეღოთ და იტალიაში დაბრუნებულიყვნენ, მაგრამ როგორც ჩანს, პომპეუსს კეისრის მიერ წამოყენებული პირობები მის მორიგ ფანდად ჩაუთვლია.

პომპეუსელთა მთავარი ბაზა დასავლეთ სანაპიროზე იყო ილირიაში ქალაქი დირაქიუმი (ძველად ევიდამნი). როცა პომპეუსს კეისრის გადმოსვლა შეუტყვია, მაკედონიიდან წასულა და დაუკავებია ეს პუნქტი. კეისარმა კი ვერ შეძლო მისი აღება. მთელი ზამთარი ორივე მებრძოლი ერთმანეთის პირისპირ იდგნენ და კეისარი ვერ ბედავდა რაიმე მოქმედება დაეწყო, სანამ იტალიიდან დამხმარე ძალა არ მოვიდა. მაშინ კეისარი გამხნევედა და პომპეუსი ბრძოლაში გამოიწვია. პომპეუსი ფრიად ხელსაყრელ ადგილზე იყო დაბანაკებული და ხმელეთით და ზღვით საკმაოდ მარაგდებოდა. კეისარს კი თავიდანვე არ ჰქონდა კარგი მომარაგება, ხოლო შემდეგ ხანებში სურსათის ნაკლებობამ იგი მეტისმეტად შეაწუხა. პომპეუსის წინააღმდეგ კეისარი ხშირად აწყობდა (ერთგვარი წარმატებით) ცალკეულ შეტაკებებს. მაგრამ ერთი ასეთი ბრძოლის დროს დამარცხდა და კინალამ ბანაკი დაკარგა. პომპეუსმა კი ბოლომდე ვერ ისარგებლა ამით და კეისარს საშუალება მისცა აპოლონიისაკენ დაეხია. ამის გამო მას მოსწრებულად უთქვამს: „დღევანდელ დღეს გამარჯვება მტრის მხარეზე იქნებოდა, მას რომ გამარჯვების შემძლებელი წინამძღოლი ჰყოლოდა“.

აპოლონიიდან კეისარი თესალიისაკენ დაიძრა. როგორც ჩანს, აქ მას ბრძოლისათვის უკეთესი პირობები ეგულებოდა: წინათ აქეთ წარმოგზავნილი ჰყავდა ჯარის ნაწილები სურსათის შესაგროვებლად. მაშასადამე, მხედრობის სურსათით მომარაგება უკეთესად მოეწყობოდა და, რაც მთავარია, აქ მას შეეძლო იტალიიდან ხმელეთით მოსულ დამხმარე ჯართან შეერთება და თავისი ძალების გადიდება. კეისარი ჩვეულებრივი სისწრაფით მოძრაობდა. პომპეუსი და მისი მრჩევლები კი ფიქრობდნენ, რომ დირაქიუმთან დამარცხების შემდეგ კეისარი ადვილად ვერ მოახერხებდა მდგომარეობის გამოსწორებას და ამიტომ პომპეუსის ჯარები შედარებით ნელა მოძრაობდნენ კეისრის ლაშქრის უკან და ხელი ვერ შეუშალეს მის მიერ ცალკეული სამხედრო ნაწილების გაერთიანებას. გადამწყვეტი ბრძოლა კეისარსა და პომპეუსს შორის მოხდა 48 წლის ზაფხულში, სამხრეთ თესალიაში, ქ. ფარსალოსთან. პომპეუსმა ამ ბრძოლაში სრული დამარცხება განიცადა და სასოწარკვეთილი კუნძულ ლესბოსზე, ქ. მიტილენაში გაიქ-

ცა, მაგრამ დიდხანს არც იქ დარჩა, ჩაჯდა ხომალდში და ცოლსა და უმცროს ვაჟთან ერთად ეგვიპტეს მიაშურა. მას იმედი ჰქონდა, რომ პტოლემეოს ავლეთის მემკვიდრე მას თავშესაფარს მისცემდა. ეგვიპტელებმა მას ნება დართეს ნაპირზე გადმოსულიყო და მის ხომალდთან ნავიც კი გაგზავნეს, მაგრამ როცა პელუზიონთან ნავი ნაპირს მიუახლოვდა, იგი მუხანათურად მოკლეს ცოლისა და ვაჟის თვალწინ. ასე დაამთავრა სიცოცხლე 58 წლის ასაკში რომის ერთმა გამოჩენილმა მხედართმთავარმა და სახელმწიფო მოღვაწემ, რომელსაც მუდმივი პოლიტიკური მერყეობა და ცვალებადობა ახასიათებდა.

აპიანე, რომელიც კეისრისა და პომპეუსის ბრძოლას დაწვრილებით გვიამბობს, გადმოგვცემს, რომ პომპეუსის მკვლევებმა მოინდომეს კეისრისათვის გადასაცემად შეენახათ პომპეუსის მოკვეთილი თავი და დარწმუნებული ყოფილან, რომ კეისარი მათ დიდ მადლობას გადაუხდიდა, მაგრამ კეისარმა ისინი ღირსეულად დასაჯა ვერაგობისათვის.

პომპეუსის სიკვდილი სრულებითაც არ მოასწავებდა ამ საბედისწერო სამოქალაქო ომის დასასრულს. პირიქით, კეისრის წინ კიდევ იდგა პომპეუსის მომხრეებთან ბრძოლის გაგრძელების აუცილებლობა (ალექსანდრიის ომი, ომი პომპეუსის მომხრეებთან აფრიკასა და ესპანეთში). მხოლოდ მუნდთან ბრძოლის შემდეგ საბოლოოდ დამარცხდნენ კეისრის მოწინააღმდეგენი. ყოველივე ამაზე საუბარი ქვემოთ გვექნება.

„ კეისარი ეგვიპტეში და ალექსანდრიის ომი. შარნაპის განადგურება

როცა კეისარმა შეიტყო, რომ პომპეუსი ეგვიპტეში გაიქცა, დაედევნა მას და ხომალდით რამდენიმე დღის მოგზაურობის შემდეგ გადავიდა ეგვიპტის სატახტო ქალაქ ალექსანდრიაში. მაგრამ პომპეუსს მან, რასაკვირველია, ვეღარ მიუხვრო: როგორც ვიცით, აქ მხოლოდ მოკლული პომპეუსის თავი მიაჩვენეს მას. ეგვიპტე ამ დროს დიდ შინაგან არეულობას განიცდიდა ტახტის გარშემო ატეხილი ბრძოლის გამო. საქმე ის არის, რომ 51 წელს გარდაიცვალა ეგვიპტის მეფე პტოლემეოს XI ავლეთი და ტახტზე ავიდნენ მისი შვილები, 17 წლის ქალიშვილი კლეოპატრა და მცირეწლოვანი ვაჟი, პტოლემეოს XII დიონისე, კლეოპატრას ძმაც და მეუღლეც. ძმასა და დას შორის ატყდა ბრძოლა ხელისუფლებისათვის, რომელიც ნამდვილ ომად გადაიქცა. პტოლემეოს დიონისეს მეტი მომხრე აღმოაჩნდა და გაიმარჯვა, კლეოპატრა კი სირიაში გააძევეს.

კეისარს მხედველობაში ჰქონდა პომპეუსელებთან ბრძოლის სიძნელეები და მისი წარმატებით დამთავრებისათვის დიდი სახსრები ესა-

კირობოდა. ამ სახსრების მოპოვებას კი მდიდარ ეგვიპტეში ფიქრობდა. ამიტომ მან მოიმიზეზა, ერთი მხრივ, ეგვიპტელების მიერ პომპეუსის მოკვლა, მეორე მხრივ, პტოლემეაიოს ავლეტის დარჩენილი ვალები რომის სახელმწიფოს წინაშე და ეგვიპტის მმართველობას დიდძალი თანხის გადახდა დააკისრა. ამ მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად ეგვიპტელები იძულებული იყვნენ დაეთმობთ სატაძრო სამკაულები და სამეფო სასახლის საუნჯენი. კეისრის სასარგებლოდ ასეთი უდიდესი გადასახადის გაღებამ ალექსანდრიელებში დიდი უკმაყოფილება წარმოქმნა.

ამას იმიტომ დაერთო, რომ კლეოპატრამ მოახერხა სირიიდან დაბრუნება, სასახლეში გამოჩენა და კეისრის განსაკუთრებული ყურადღების მიპყრობა. მშვენიერ კლეოპატრას სხვადასხვა დროს დიდად მოუხიბლავს ზოგიერთი წარჩინებული რომაელი და კეისარმაც განიცადა ამ ახალგაზრდა დედოფლის ტრფიალი. პლუტარქეს თქმით, დატყვევებული ყოფილა კლეოპატრას სიმკვირცხლით, მოქცევითა და სიკოხტავით და მისგან შესძენია ვაჟი, რომლისთვისაც ალექსანდრიელებს ცეზარიონი დაურქმევიათ. მაგრამ, რა თქმა უნდა, კეისარისთან გამოცდილ და შორსმჭვრეტელ პოლიტიკურ მოღვაწეს კლეოპატრასთან ურთიერთობაში იმდენად მიჯნურობა არ იტაცებდა, რამდენადაც შორსგამიზნული ჩანაფიქრის განხორციელება. ამიტომ კეისარმა მედიატორის როლი იკისრა და მოქიშვე დისა და ძმის შერიგება განიზრახა. ის დარწმუნებული იყო, რომ უფლისწულებს შორის დავის გადაწყვეტა ექვემდებარებოდა რომაელ ხალხსა და მის კონსულს და ეს მით უფრო ეხება მის თანამდებობას, რომ მის წინანდელ კონსულობაში, ხალხისა და სენატის დადგენილებით, მათ შიშისთან, პტოლემეოს XI ავლეტთან კავშირი დაიდო; ამიტომ, მისი აზრით, მეფე პტოლემეოს დიონისემ და მისმა დამ, კლეოპატრამ, თავიანთი ჯარები უნდა გაუშვან და დავა გადაწყვიტონ ლეგალური გზით და არა იარაღით.

მეფის მცირეწლოვანების გამო სამეფოს განაგებდა საჭურისი პოთინე, რომელიც აღშფოთებულა კეისარი მეფეს სამართალში იწვევს თავის საქმის დასაცავადო. მას ფარულად გამოუწვევია ჯარი პელუზიონიდან და მის სარდლად დაუნიშნავს სამეფოს ჯარების უფროსი აქილა. იმიტომ, რომ კეისარმა ძმაცა და დაც ეგვიპტის მეფედ გამოაცხადა და ტახტზე დაამკვიდრა, კარისკაცების გავლენიან ჯგუფს, ალექსანდრიელების უმრავლესობა რომ ემხრობოდა, მის წინააღმდეგ ძლიერი აჯანყება მოუწყვია, რომელიც ნამდვილ ომად გადაქცეულა. ეს ომი „ალექსანდრიის ომის“ სახელით არის ცნობილი. რომაელი მეომრებისა და კეისრის სიცოცხლე უდიდეს საფრთხეში ჩავარდნილა. ეს ომი (48—47 წწ.) სპეციალურად აგვიწერა ერთმა ძველმა ავ-

ტორმა, რომლის ვინაობა სადავოა. თვითონ კეისარს თუ დავუჯერებთ, ამ ომის წინ ალექსანდრიაში სამასათასამდე მარტო თავისუფალი ადამიანი ითვლებოდა. კეისრის განკარგულებაში კი სულ სამი ათასი ლეგიონერი და 800 მხედარი იმყოფებოდა.

აჯანყებული ალექსანდრიელები და პტოლემეოსის ჯარები გარს-შემოერთყნენ კეისარსა და კლეოპატრას სამეფო სასახლეში. კეისარმა ასეთი მძიმე განსაცდელის პირობებში სასწრაფოდ მოუხმო დამხმარე ჯარებს აღმოსავლეთი პროვინციებიდან, მაგრამ მათ მოსვლამდე ექვსი თვე გავიდა და ამ ხნის განმავლობაში კეისარი დადგა საშინელი საფრთხის წინაშე.

ამასობაში კეისარს დამხმარე ძალები მოეშველნენ და მან შეძლო ქალაქიდან გასვლა და მათთან შეერთება. იგი შეტევაზე გადავიდა და ნილოსის დელტაში მტერს გამანადგურებელი დამარცხება მიაყენა. ამ ბრძოლაში მრავალი ეგვიპტელი დაიღუპა. რაც შეეხება მეფე პტოლემეოს დიონისეს, იგი უგზო-უკვლოდ დაიკარგა. ასეთი გამარჯვების შემდეგ, 47 წლის მარტში, კეისარი ალექსანდრიაში დაბრუნდა, რომლის მცხოვრებლებმა მას სრული მორჩილება განუცხადეს. კეისარმა მეფის უფლებებში აღადგინა კლეოპატრა, ქალაქში ძლიერი გარნიზონი დააყენა და ეგვიპტეში 9 თვე ყოფნის შემდეგ დატოვა ეს მხარე და სირიაში გაემგზავრა.

კეისარი ამის შემდეგ კიდევ სამი წელი ებრძოდა პომპეუსელებს. პომპეუსელებმა მრავლად მოიყარეს თავი და გამაგრდნენ მცირე აზიაში, აფრიკასა და ესპანეთში. აღმოსავლეთში კეისრის მოწინააღმდეგეთა შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდა პომპეუსის მიერ ბოსფორის მეფედ დაყენებული, მამის მოღალატე ფარნაკე. ჯერ კიდევ ფარსალოსთან ბრძოლამდე იგი შეიჭრა თავისი მამის ყოფილ სამეფოში, პონტოში და დაიკავა ამ სამეფოს წინანდელი სატახტო ქალაქი სინოპი. ალექსანდრიის ომის დროს მან აიღო რომაელების ერთგული ქალაქი ამისო და მისი მცხოვრებლები მონებად აქცია, დაიპყრო აგრეთვე მცირე არმენია და თავს დაესხა კაპადოკიას. მან დაამარცხა კეისრის ლეგატი დომიციუსი და შემდეგ დაიკავა ბითინია.

სირიაში საქმეების მოწესრიგების შემდეგ კეისარი სასწრაფოდ დაიძრა ფარნაკესთან საბრძოლველად და ქალაქ ზელასთან დიდი ბრძოლა გაუმართა. ბრძოლის დროს კეისარმა წარმოსთქვა: „ნუთუ ეს მამისმკვლელი დაუყოვნებლივ არ მიიღებს თავის სასჯელს“? მერე მოახტა ცხენს, პირველი შეტევისთანავე გააქცია ფარნაკე და ირონიით წამოიძახა: „ოი, ბედნიერო პომპეუსო! მაშ, ჩანს, იმისათვის გთვლიდნენ შენ დიდად და გიწოდეს დიდი, რომ შენ ამ კაცის მამის, მითრიდატეს დროს ასეთ ადამიანებს ებრძოდით“. ფარნაკეზე ასეთი სწრაფი გამარჯვების ამბავი კეისარმა სენატს სამი სიტყვით აცნობა:

„მიველ, ვნახე, დავამარცხეო“. დამარცხებული ფარნაკე კი პანტიკაპეონში გაიქცა, სადაც იგი მოკლა მის მიერ ბოსფორის სამეფოს მმართველად დატოვებულმა მხედართმთავარმა ასანდროსმა. ამის შემდეგ კეისარი იტალიაში გადავიდა და რომში დაბრუნდა.

10. მდგომარეობა რომში. კეისრის საბოლოო გამარჯვება

სამოქალაქო ომის გაჩაღებასთან ერთად მთელ იტალიაში დაეცა კრედიტი, როგორც ამას თვითონ კეისარი გვიმოწმებს. ფულის ღირებულება დაეცა, ფასებმა აიწია და შეწყდა ვალების გადახდა. კრედიტორები კი კატეგორიულად მოითხოვდნენ მევალეებისაგან სესხად ნიღბული თანხების სრულ დაბრუნებას. ამ ნიადაგზე მრავალი გაუგებრობა იყო. კრედიტის აღდგენის მიზნით, კეისარს ჯერ კიდევ 49 წელს შემდეგი ღონისძიება გაუტარებია: იმ შემთხვევაში, თუ მოვალეს არ შეეძლო ვალის გადახდა, განსაკუთრებულ შუამავლებს (სამედიატორო სასამართლოებს) უნდა შეეფასებინათ მათი მიწის ნაკვეთი და მოძრავი ქონება ომამდელი ღირებულების მიხედვით და ამის შესაბამისად დაექმყოფილებინათ კრედიტორები. ამასთან ერთად, ყველას აეკრძალა, ჰქონოდა ხელთ 60 ათასზე მეტი სესტერცის ოქროს თუ ვერცხლის მონეტა, დანარჩენი ფული ბრუნვაში უნდა ყოფილიყო. ამით წარმოქმნილი დეპრესია დაძლეულ იქნა და კრედიტი აღდგა; მაგრამ ასეთმა ღონისძიებამ ვერ დააკმაყოფილა ვერც კრედიტორები და ვერც მოვალეები. იტალიაში მოვალეები ძალიან ღელავდნენ და ვალების კასაციას მოითხოვდნენ.

ასეთ მდგომარეობასთან არის დაკავშირებული კეისრის აღმოსავლეთში ყოფნის დროს პრეტორ მარკუს ცელიუსს რუფუსის მოღვაწეობა რომში. ვინ იყო რუფუსი? ცნობილი ორატორი, ციცერონის მოწაფე და მეგობარი, ერთ დროს კეისარს ემხრობოდა და მისგან პრეტურა მიიღო, მაგრამ ქალაქის პრეტორი ის კი არ გახდა, არამედ ტრებონიუსი და ამით უკმაყოფილო დარჩა. მან ხელი მოჰკიდა მოვალეების საქმეს; თანამდებობის შესრულების დაწყებისთანავე ცელიუსს გამოუქვეყნებია კანონ-პროექტი, რომელიც აუქმებდა პროცენტებს და ვალების გადახდისათვის ექვსწლიან ვადას აწესებდა. ამ კანონპროექტის წინააღმდეგ გაულაშქრიათ კონსულ სერვილიუსს და სხვა მაგისტრატებს და ცელიუსს ის უკან წაუღია.

სამაგიეროდ, მას უფრო რადიკალური შინაარსის კანონპროექტი გამოუქვეყნებია, რომელიც ყველა სავალო ვალდებულებას აუქმებდა და ბინის დამქირავებელთ ერთი წლის ქირისაგან ათავისუფლებდა. მისმა კანონპროექტმა მმართველი წრეები დიდად აღაშფოთა და ის

იძულებული გახდა, რომიდან გაქცეულიყო. მაშინ მან ფარულად ში-
კრიკო გაუგზავნა მასილიაში თავის მეგობარ მილონს. რომელიც
როგორც ვიცით, 52 წელს რომიდან იყო გაძევებული კლოდიუსის მო-
კვლისათვის, და იტალიაში მიიწვია. დაბრუნებულ მილონთან მან კავ-
შირი დადო და იგი გაგზავნა მონა მწყემსების ასაჯანყებლად. საერ-
თოდ, ცელიუსმა და მილონმა მრავლად მოუყარეს თავი შეუძლო მო-
ვალეებს და უკმაყოფილო ელემენტებს და იქამდეც კი მივიდნენ,
რომ სოფლის მონებს ერგასტულუმების კარებს უღებდნენ და ათავი-
სუფლებდნენ. მაგრამ მათი მოქმედების გარშემო წარმოქმნილ ბრძო-
ლაში ორივე დაიღუპა. მაგრამ ცელიუსს რუფუსის მოძრაობის დამარც-
ხებით ვალების კასაციისათვის ბრძოლა არ შეწყვეტილა. 47 წლის
სახალხო ტრიბუნმა, პუბლიუს კორნელიუს დოლაბელამ კვლავ წამოა-
ყენა კანონპროექტი, რომელიც ეხებოდა ვალების გაუქმებასა და ქა-
ლაქში მცხოვრებ დამქირავებელთა ბინის ქირის გადახდისაგან გან-
თავისუფლებას. რომის მთელმა პლებსმა ამ კანონპროექტს მხურვა-
ლედ დაუჭირა მხარი. მოწინააღმდეგეთა ხმის მიცემისათვის ხელი
რომ არ შეეშალათ, მათ ფორუმისაკენ მიმავალ გზებზე ბარიკადები
აღმართეს. მაშინ კეისრის მიერ ქალაქში მმართველად დატოვებულ-
მა, ცხენოსანი ჯარის უფროსმა მარკუს ანტონიუსმა, რომელიც წინათ
პომპეუსს ემხრობოდა, შემდეგ კი კეისრის მხარეზე გადავიდა, რომის
ქუჩებში წამდგილი ხელჩართული ბრძოლა გამართა და სახალხო კრე-
ბა გარეკა. ბრძოლაში 800-მდე კაცი დაიღუპა. ამას გარდა, აფრიკაში
პომპეუსელების გაძლიერებასთან დაკავშირებით ნობილიტეტისა და
ცენზორის მოქმედებით უკმაყოფილო ელემენტების წრეში კვლავ
აღორძინდა იმედი, რომ კეისარი დამარცხდებოდა. როცა ყოველივე ეს
კეისარმა შეიტყო, სასწრაფოდ გამოეშურა რომისაკენ.

ასეთი იყო მდგომარეობა რომში, როცა კეისარი 47 წელს აღმო-
საფლავიდან დაბრუნდა. ასეთ პირობებში მისთვის ცხადი გახდა, რომ
მისი მთავარი დასაყრდენი მხოლოდ პლებსი შეიძლებოდა ყოფილიყო.
როგორ უყურებდა კეისარი რომის თავისუფალი მოსახლეობის დაბა-
ლი ფენების ბრძოლას მევახშე-კრედიტორების წინააღმდეგ და ვალე-
ბის კასაციის პრობლემას? ძველი პოპულარული ისტორიკოსი კასიუს
დიო (155—235 წწ.) ამ კითხვაზე გვიპასუხებს, კეისარს არ გაუტარე-
ზია ვალების კასაცია, როგორც ეს პლებსს სურდაო. იმპერატორების
ეპიქოს მწერალი სვეტონიუსიც (75—160 წწ.) გვარწმუნებს, კეისარმა
ვერც ვაამართლა მისგან მოსალოდნელი იმედი ვალების გაუქმებისაო.
თვითონ კეისარი კი ერთ ადგილას ამბობს: „რა თავხედობაა და რა
უტიფრობა თავს მოვალედ ცნობდე და ამავე დროს ცდილობდე, შენი
ქონება ხელშეუხებელი შეუნარჩუნო?“ მაგრამ როგორ შორსაც არ
უნდა ყოფილიყო კეისარი ვალების კასაციისაგან, მას მაინც არ შეეძ-

ლო გვერდი აეხვია სავალო საკითხის მოწესრიგებისათვის. ამიტომ რომში დაბრუნების შემდეგ მან უკმაყოფილება არ გამოთქვა ანტონიუსის მიმართ, მის მიერ დოლაბელას წინააღმდეგ მიღებული ზომების გამო, მაგრამ არც დოლაბელა გააძევა იტალიიდან და, თუ კასიუს დიოს დაგუჯერებთ მას მფარველობასაც კი უწევდა.

მეორე მხრივ, მან აღადგინა მოვალეთა ქონების ომამდელი ღირებულების მიხედვით შეფასების წესები და დაადგინა მოვალეების მიერ გადახდილი პროცენტები ვალის ანგარიშში ჩაერიცხათ. არ დავიწყებია კეისარს ქალაქის ღარიბი მოსახლეობის ის ნაწილიც, რომელიც მდიდრების მრავალსართულიან სახლებში ქირით ბინადრობდა. სვეტონიუსის გადმოცემით, კეისარმა ერთი წლით გაათავისუფლა ბინის ქირის დავალიანებისაგან ის მცხოვრებლები, რომლებიც რომში ბინის ქირას წლიურად 2 ათას სესტერცამდე და იტალიის ქალაქებში 500 სესტერცამდე იხდიდა. იგივე სვეტონიუსი გვარწმუნებს, ღარიბ მოქალაქეთათვის სამუშაოს შოვნა რომ გაეადვილებინა, დაავალა მესაქონლეებს, რათა თითოეულ მათგანს მწყემსებად აეყვანათ ისინი ერთ მესამედზე არანაკლები რაოდენობით. საერთოდ, კეისარი მოხერხებულად უქმნიდა რომის ღარიბ მოსახლეობას ილუსიას, რომ იგი მათი ერთგული დამცველი იყო. თუმცა მის საქმიანობას ოდნავ შესამჩნევი წინააღმდეგობა ახასიათებდა: ერთი მხრივ, იგი ცდილობდა ღარიბებისათვის სასურსათო და ფულად დახმარებათა რაციონის გადიდებას, ხოლო, მეორე მხრივ, მანვე შეამცირა 320 ათასიდან 150 ათასამდე იმ მოქალაქეთა რიცხვი, რომლებიც ყოველთვითურად იღებდნენ უფასო პურს. ამასთან, კეისარი ხალხს დემოკრატიზმის დამცველად და პოპულარების პარტიის ლიდერად ევლინებოდა, თუმცა მმართველობის უკანასკნელ წლებში არ მოერიდა კვლავ აეკრძალა ის კვარტალური კოლეგიები — დემოკრატიზმის ბურჯი.

კეისარის რომში ყოფნის დროს მოხდა ლეგიონების ამბოხება. ეს ლეგიონები კამპანიაში იყვნენ დაბანაკებული აფრიკაში გასალაშქრებულად. მოედანზე თავმოყრილი ჯარისკაცები ყვირილით მოითხოვდნენ დაპირებული ჯილდოების დაუყოვნებლივ დარიგებასა და სახლებში გაშვებას. მათ უმრავლესობას კეისარის ძველი მოლაშქრენი შეადგენდნენ, რომელნიც გულგატეხილი იყვნენ დაპირებათა შეუსრულებლობით და გამოხატავდნენ თავიანთ უკმაყოფილებას. ისინი რომისაკენ დაიძრნენ და გზაზე ორი სენატორიც კი მოკლეს, რომლებიც მათ დასამშვიდებლად იყვნენ გამოგზავნილი. ხოლო როცა მათთან მოვიდა კეისარის მიერ მივლინებული ისტორიკოსი — სალუსტიუს კრისპუსი, გაათრებულმა ჯარისკაცებმა ისიც კინადამ მოკლეს, მხოლოდ მაშინ, როცა მათ წრეში მოულოდნელად გაჩნდა თვითონ კეისარი და ჩვეული სიმშვიდით, თავდაჭერით და თავისებური მკვერმეტყველებით

სიტყვით მიმართა ამბოხებულ მეომრებს, ისინი დამშვიდნენ და წესრიგი ადვილად აღადგინა.

როცა კეისარმა რომში მოაწესრიგა საქმეები, ექვსი ლეგიონით აფრიკაში გაილაშქრა. აფრიკაში ამ დროს თავმოყრილი იყო პომპეუსელების მთავარი ძალები, რომელთაც კეისარის დაუძინებელი მტრები — ლუციუს სციპიონი და პორციუს კატონი მეთაურობდნენ. აქვე იყვნენ პომპეუსის სიმამრი, ცეცილიუს მეტელუსი, კეისარის ყოფილი ლეგატები ესპანეთში — პეტრეუსი და აფრანიუსი, აგრეთვე ლაბიენი, რომელმაც მას უღალატა სამოქალაქო ომის დასაწყისშივე, პომპეუსის შვილები გნეიუს უმცროსი და სექსტუსი და მრავალი სხვა. მოძრაობის იდეოლოგი იყო პორციუს კატონი უმცროსი, ხოლო მოკავშირე და დამხმარე — ნუმიდიის მეფე იუბა. პომპეუსელებს აქ ცალკე ახალი სენატიც კი შეუქმნიათ სამასი წევრისაგან, რომელიც ქალაქ უტიკაში იკრიბებოდა. აფრიკაში პომპეუსელების განკარგულებაში იყო მნიშვნელოვანი ფლოტი. საკმაოდ დიდი არმია და ფართო სამხედრო მარაგი.

პირველი შეტაკება პომპეუსის ჯარებთან კინალამ კეისარის საბედისწერო დამარცხებით დამთავრდა. კეისარს დაუპირისპირდნენ სციპიონის თანაშემწენი, ლაბიენი და პეტრეუსი და მასზე დიდი გამარჯვება მოიპოვეს, გააქციეს მისი ჯარი და სდევნიდნენ მას ვიდრე დაქრილმა ცხენმა ლაბიენი არ გამოაგდო; პეტრეუსმა კი იმ მოსაზრებით, რომ „ნუ წავართმევთ ჩვენს მხედართმთავარს სციპიონს გამარჯვებას“, დაწყებული შეტევა აღარ განაგრძო. მან კეისარს საშუალება მისცა, სრულ წესრიგში მოეყვანა თავისი ჯარები და შეემზადებინა მეომრები სპილოებთან მათთვის უჩვეულო ბრძოლისათვის. ამავე დროს მან ნუმიდიის მეფის იუბას წინააღმდეგ გამოიყვანა მავრიტანიის მეფე ბოკხუსი, რომელმაც დაიკავა იუბას რეზიდენცია — ცირტა, რამაც აიძულა იუბა სასწრაფოდ გაბრუნებულიყო და სციპიონს მხოლოდ 30 სპილო დაუტოვა. კეისარის მეომრებს კვლავ დაუბრუნდათ სიმხნევე და გაბედულება. 46 წლის აგვისტოში ტაფსუსთან კეისარის ქვეითი ჯარი თავს დაესხა პომპეუსელებს, როცა ისინი ბანაკს აგებდნენ სატყორცნი ჭურვებით შეშინებული მტრის სპილოები შეკრთნენ და თავისიანებსვე დაერივნენ. პომპეუსელებმა იარაღი დაყარეს და მხოლოდ შებრალებას ითხოვდნენ. მაგრამ კეისარის გააფთრებული მეომრები არავის ზოგავდნენ და განუკითხავად სპობდნენ.

ამავე დროს კეისარის მეორე არმიამ გაანადგურა იუბა და დაეპატრონა ნუმიდიას. იუბამ თავი მოიკლა. ასევე მოიქცა პომპეუსელთა მეთაურების უმრავლესობა. კატონ უმცროსმა, რომელიც ვერ შეუ-

როგდა კეისრის გამარჯვებასა და რესპუბლიკის დამხობას, უტიკაში თავის მოკვლით დაამთავრა სიცოცხლე. ამიტომ მას შერჩა ისტორიაში „კატონ უტიკელის“ მეტსახელი. უტიკელი სენატის წევრები ტყვედ ჩაუვარდა კეისარს და მისი ბრძანებით სიკვდილით დასაჯეს. მხოლოდ ლაბიენმა და პომპეუსის ვაჟებმა — გნეიუსმა და სექსტუსმა ესპანეთში გაქცევით უშველეს თავს. ნუმიდია რომის პროვინციად გამოაცხადეს და მას „ახალი აფრიკა“ უწოდეს, ხოლო მისი მმართველობა სალუსტიუს კრისპუსს ჩააბარეს. ძველი რომის ცნობილი ისტორიკოსი სალუსტიუს კრისპუსი (86—35 წწ.) მტერი იყო პომპეუსის და მისი პარტიისა. 50 წელს იგი გამოაძევეს სენატიდან, მაგრამ კეისარმა აღუდგინა მას თავისი წოდება და პასუხსაგებ დავალებებს აკისრებდა. ამ ომში იგი პროპრეტორის რწმუნებით იყო აღკუთრული და ახლა პროვინცია „ახალი აფრიკის“ მმართველად დაინიშნა პროკონსულის უფლებებით.

კეისრის ეს ომი ცნობილია „აფრიკის ომის“ სახელით.

46 წლის ივლისში კეისარი რომში დაბრუნდა და ზედიზედ ოთხი ტრიუმფი გადაიხადა: ვალეზზე, ეგვიპტეზე, ფარნაკეზე და ნუმიდიაზე.

მაგრამ კეისრის გამარჯვება მოპირდაპირეებზე სრულყოფილი არ იქნებოდა, თუ ის ბოლოს არ მოუღებდა ესპანეთში პომპეუსელების ბატონობას. ესპანეთში ამ დროს კეისრის წინააღმდეგ დიდ მზადებაში იყვნენ გნეიუს და სექსტუს პომპეუსები. აფრიკაში დამარცხების შემდეგ მათ დაიკავეს ბალეარის კუნძულები და შემდეგ გადავიდნენ ესპანეთის ხმელეთზე. მათ მიემხრო აფრიკის ჯარების გადაორჩენილი ნაწილი, მათ განდევნეს შორეული ესპანეთის მმართველი და ისე მჭიდროდ დაუჯავშინდნენ ლუზიტანებსა და კელტიბერებს, რომ მათგან ძლიერი ადგილობრივი არმია შექმნეს.

ვინაიდან კეისრის ლეგატები ვერას გახდნენ პომპეუსელებთან ბრძოლაში, ამიტომ 46 წლის ბოლოს იგი თვითონ გაემგზავრა ესპანეთში საუკეთესო ჯარებით და 27 დღე მოუწია იქ მისვლას. 45 წლის მარტში მუნდასთან (კორდუბთან) კეისარმა ფრიად მძიმე ბრძოლა გადაიტანა და მისმა 8 ლეგიონმა დაამარცხა მოპირდაპირის 13 ლეგიონი. სექსტუს პომპეუსის გარდა, რომელმაც ჩრდილოეთ ესპანეთში გაქცევით უშველა თავს, პომპეუსელების ყველა მეთაური დაიღუპა. 45 წლის სექტემბერში ძლევამოსილი კეისარი რომს დაბრუნდა და ზეიმით გადაიხადა მეხუთე ტრიუმფი.

ასე დამთავრდა ეს დიდი სამოქალაქო ომი, რომელმაც მრავალი ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა და რომლის პროცესში ძველი რესპუბლიკური წყობილების სრული შერყევა გამოვლინდა. ერთპიროვნული ხელისუფლებისათვის ბრძოლას ართულებდა აჯანყებები იტალიასა და პროვინციებში და მღელვარება ჯარებში, დიდად მწვა-

დებოდა სოციალური ბრძოლა, ღრმავდებოდა სამეურნეო დაქვეითე-
ბა და მორიგ საკითხად ისმებოდა სამხედრო დიქტატურის დადგენა.
მაგრამ მას შემდეგაც კი, როცა კეისარმა ასეთი დიქტატურა სინამ-
დვილედ აქცია, რესპუბლიკურ ოპოზიციას ფარხმალი არ დაუყრია,
საკმაოდ ხანგრძლივად განაგრძობდა ბრძოლას და ტერორისტულ აქ-
ტებსაც არ ერიდებოდა, ვიდრე არ გაიმარჯვა მონარქისტულმა ტენ-
დენციებმა.

რესპუბლიკური წყობილების დაცემა

1. კეისრის დიქტატურა; რესპუბლიკელების უმთავრესება და კეისრის მოკვლა

მუნდასთან გამარჯვების შემდეგ კეისარი რომის სახელმწიფოს ერთპიროვნული მბრძანებელი გახდა. არც ერთ მის წინამორბედს ისე ძლიერ არ დაუზღვევია რომის რესპუბლიკური ტრადიციები, როგორც კეისარს, რომლის მთავარი მიზანი რომის მონარქიად გარდაქმნა იყო.

ჯერ კიდევ 49 წელს, როცა კეისარი ესპანეთიდან რომს დაბრუნდა, მას დიქტატორის ხელისუფლება მიენიჭა, მაგრამ მაშინ ეს თანამდებობა მან მხოლოდ 11 დღეს შეინარჩუნა, 48 წლის კონსულად არჩევის შემდეგ მასზე უარი განაცხადა და პომპეუსთან საბრძოლველად გაემგზავრა. ამის შემდეგ იგი ორჯერ იყო დიქტატორად არჩეული: 48 წელს ვადის დაუდგენლად, და 46 წელს ათი წლის ვადით, ხოლო 44 წელს, სიკვდილის წინ, რომის სენატის დადგენილებით მას უკვე მუდმივი დიქტატურა მიეკუთვნა.

დიქტატურის გარდა კეისრის ხელში გადადის უმნიშვნელოვანესი მაგისტრატურების შეთავსება და მასვე აძლევენ მთელ რიგ საპატიო ტიტულებს. ხუთი წლით სენატმა მას მიანიჭა უფლება, ერთდროულად დაეკავებინა კონსულის თანამდებობა; 48 წელს მიაკუთვნეს ტრიბუნის ხელისუფლება. სიკვდილამდე, რაც მის პიროვნებას შეუხებელს ხდიდა, თუმცა ჩვეულებრივ სახალხო ტრიბუნების არჩევნებიც გრძელდებოდა; 46 წელს მასვე დაეკისრა ზნე-ჩვეულების პრეფექტურა, რაც არსებითად ცენზორის უფლებებს ანიჭებდა; კეისარს აგრეთვე უწოდეს „სამშობლოს მამა“ და ეს მას ხალხის თვალში საღვთო შარავანდელით მოსაგდა; ჩვენ ვიცით, რომ 63 წლიდან კეისარი უმაღლესი პონტიფიქსი იყო და, მაშასადამე, სარწმუნოებრივი ორგანიზაციის მეთაურად ითვლებოდა; მასვე ეკუთვნოდა ტრიუმფატორის ტანსაცმლის მუდმივი ჩაცმის უფლება და ყოველივე ეს მის ხელისუფლებას სარწმუნოებრივ ელფერს ანიჭებდა.

ძაგრამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს კეისრის ხელისუფლების გათვალისწინების საქმეში მისთვის იმპერატორის ტიტულის მიანიჭებას. ცნობილია, რომ რესპუბლიკის პერიოდში ძლევამოსილ სარდალს შემორები ჩვეულებრივ იმპერატორად აცხადებდნენ და თავდაპირველად იგი ამ ტიტულს გამარჯვებიდან რომში ტრიუმფის გადახდამდე ინარჩუნებდა. წინათ მხოლოდ სულამ შეინახა ეს ტიტული სიკვდილამდე. თავისთავად იბადება კითხვა, თუ როგორი მნიშვნელობით და შინაარსით უნდა გავიგოთ კეისრისადმი მიკუთვნებული ტიტული იმპერატორისა?

კეისრის მიერ მიღებული იმპერატორის წოდება არსებითად არა მარტო პრენომენსა და საპატიო ტიტულს წარმოადგენდა, არამედ უმაღლეს ხელისუფლებაზე მითითებასაც. როგორც იმპერატორი კეისარი „იმპერიუმის“ მატარებელი გახდა. ასეთი მნიშვნელობით გადავიდა ეს ტერმინი მის მოადგილეებზე.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ კეისრის მონეტებზე განსაკუთრებით უფრო გვიანდელ დროს, დიქტატურის წოდების გვერდით უმეტესად იმპერატორის ტიტული გვხვდება და ზოგიერთ მის კანონშიც იგი იმპერატორის სახელწოდებით არის მოხსენიებული. ცნობილია, რომ წელს სენატის დადგენილებით, მონეტებზე კეისრის გამოსახულების ამოჭრა დაიწყეს. პირველი შემთხვევა იყო რომის ისტორიაში, როცა მმართველს მის სიცოცხლეშივე გამოსახავდნენ მონეტებზე. ჩვენამდე ასეთი მონეტების საკმაო რიცხვმა მოაღწია.

საყურადღებოა აგრეთვე იმ დროის ისეთი მონეტები, რომლებზეც დედამიწის სფეროს გამოსახულება გვხვდება. ეს გამოსახულება მსოფლიო ბატონობის სიმბოლოს უნდა წარმოადგენდეს და ამ მხრივ შემთხვევითი არ იყო, რომ კეისარი თავის იდეალად ალექსანდრე მაკედონელს თვლიდა. არც ის უნდა ყოფილიყო შემთხვევითი, რომ კეისრის მოკვლის წინ რომში გაჩნდა კლეოპატრა და მისი ქანდაკება ვენერა მშობლის ტაძარში დადგეს. ამასთან ერთად, უნდა გვახსოვდეს, რომ ძველ დროიდან კაპიტოლიუმზე იმ მეფეების 7 ქანდაკება იდგა, რომელთაც ისტორიული ტრადიცია იხსენიებდა; კეისარმა განკარგულება გასცა, იქვე მათ გვერდით აღემართათ მისი საკუთარი მერვე ქანდაკება. კეისრისადმი მოწიწებისა და მოკრძალების გარეგანი ნიშნები ფართოდ ვლინდებოდა იმდროინდელ რომში. ამავე დროს, ძველი წყაროები მოგვითხრობს, თუ რა უპატივცემულოდ შეხვდა კეისარი სენატის წევრებს, როცა ისინი მასთან მივიდნენ მუდმივი დიქტატურისა და სხვა პატივის მინიჭების მისალოცავად.

ამიანე გადმოგვცემს კეისრის მეფედ გამოცხადების რამდენიმე ცდას. მაგრამ მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა შემთხვევა, რომელიც 44 წლის 15 თებერვალს მოხდა. ამ დღეს, — მოგვითხრობს

აპიანე, — კეისარი იჯდა ფორუმზე ოქროს სავარძელში და ლუპერ-კალიებს¹ უყურებდა; მასთან მიიბრინა ანტონიუსმა და მისი თავი სამეფო გვირგვინით შეამკო, მაყურებლის ნაწილი ამას ტაშისკვრით შეხვდა, უმრავლესობამ კი დაიკვნესა. მაშინ კეისარმა გადმოიგდო დიადემა, ანტონიუსმა კვლავ დაადგა, კეისარმა კვლავ გადმოიგდო. როცა ხალხმა შეამჩნია, რომ კეისარი მტკიცე უარზე იდგა, მხიარული ყვირილი ატეხა და მის მოქმედებას იწონებდაო, სვეტონიუსის თქმით კეისარმა არამც თუ უკუაგდო სამეფო გვირგვინი, არამედ ბრძანა წაეღოთ ის კაპიტოლიუმზე იუპიტერის ტაძარში. აპიანესა და სვეტონიუსის მსგავს ცნობებს გვაწვდის პლუტარქეც.

ამრიგად, კეისარმა თითქოს უკუაგდო სამეფო გვირგვინი, მაგრამ, როგორც ძველი წყაროები მოგვითხრობს, როცა კეისარს პართიელებზე გალაშქრება განუზრახავს, კვლავ გავრცელებულა ხმები, რომ სიბილას² წიგნები წინასწარმეტყველებით პართიელების დამარცხებას რომაელები მხოლოდ მაშინ შეძლებენ, თუ მათ წინააღმდეგ წინამძღოლად მეფე ეყოლებათო, ამიტომ ზოგიერთი კვლავ მოითხოვდა კეისარის მეფედ გამოცხადებასო.

მაგრამ, ვიდრე კეისარს თავგადასავალზე საუბარს გავაგრძელებდეთ, საჭიროა ზოგადად მაინც გავეცნოთ მის მოღვაწეობასა და საქმიანობას რომის ერთპიროვნულ მმართველად ყოფნის დროს.

კეისარი მრავალი წლის განმავლობაში პოპულარების ბელადად გამოდიოდა და მათი დახმარებით მიაღწია უმაღლეს ხელისუფლებას. მერე გაამართლა თუ არა მან პლებსის იმედები, განსაკუთრებით ვალების კასაციის საქმეში? უკვე ნათქვამი იყო, რომ კეისარის ბატონობის დროსაც რომის საზოგადოებრივი ცხოვრების ფრიალ მტკიცე ეული საგანი ვალების საკითხის მოწესრიგება იყო. როგორც უკვე ვთქვით, ცეზარმა ამ მხრივ ვერ გაამართლა იმედი და იმით დაკმაყოფილდა, რომ ძალაში დატოვა ის წესი, რომლის თანახმად მოვალის ქონება სამოქალაქო ომამდე არსებული ღირებულების მიხედვით ფასდებოდა და ასეთი შეფარდებით აკმაყოფილებდა იგი კრედიტორებს; ამის გარდა, ვალის ანგარიშში უნდა ჩაერიცხათ კრედიტორებისათვის გადახდილი პროცენტები. ამით, კრედიტორები დაახლოებით ერთი მეოთხედით დაზარალდნენ. კეისარს არც ღარიბების მიერ ბინის ქირის გადახდის საკითხი დავიწყებია. მაგრამ აქაც, როგორც ვიცით, მან კომპრომისული ღონისძიება გაატარა სოფლის ღარიბი მოსახლეობის ინტერესების დაცვის თვალსაზრისით, საყურადღებოა კეისარის ღონისძიება,

¹ ლუპერკალია — ძველრომაული დღესასწაული ღმერთ ფავნის პატრონად. რომელიც ტყეების მფარველად და ჭოგების მცველად ითვლებოდა.

² სიბილა — ძველი ბერძნებისა და რომაელების წინასწარმეტყველი, მომავლის მარჩიელი ქალი.

რომლის მიხედვით მან მესაქონლეებს დაავალა, რათა მათ თავისი მწყემსების ერთ მესამედზე არანაკლები თავისუფალ სრულწლოვან მოქალაქეთაგან აეყვანათ. მართალია, კეისარმა 320 ათასიდან 150 ათასამდე შეამცირა იმ პლებეების რიცხვი, რომელთაც უფლება ჰქონდათ სახელმწიფოსაგან უფასოდ მიეღოთ პური და ზოგიერთი სხვა პროდუქტები, მაგრამ ათი მოდიუმი პურისა და ათი გირვანქა ზეთის ნის გარდა ღარიბებს დაურიგა სამას-სამასი სესტერცი და დამატებით კიდევ ასი სესტერცი — ღარიბების დაგვიანებისათვის. მიწათმოქმედების განვითარების მიზნით უნდა გატარებულიყო კეისრის კანონი, რომელიც ზღუდავდა იმ თანხებს, რომლებიც შეიძლებოდა ხელთ ჰქონოდათ ცალკეულ პირებს (არა უმეტეს 15 ათასი ოქროსა და ვერცხლის დენარისა) და აგრეთვე ის ფართო პროექტები, რომლებიც მიზნად ჰქონდათ ამოშრობასა და გზების გაყვანას ისახავდნენ. რომში უსახლკარო და უმუშევარი ღარიბების რიცხვის შემცირებისა და მათთვის საარსებო საშუალებათა მიცემის მიზნით, კეისარს იტალიის გარეშე ახალშენებში გადაუყვანია 80 ათასამდე კაცი. ახალშენები დაარსდა კართაგოსა და კორინთოს ადგილას, ესპანეთში, სამხრეთ გალიაში, მაკედონიაში, შავი ზღვის სამხრეთ ნაპირზე და სირიაში.

ასეთ ღონისძიებებთან ერთად კეისარი ზოგიერთ ისეთ განკარგულებას სცემდა, რომლებიც პლებსის წინააღმდეგ იყო მიმართული და ოპტიმატების სულისკვეთებას უფრო შეესაბამებოდა. მაგ., მან დაშალა ყველა კოლეგია, იმათ გარდა, რომლებიც ძველად იყო დაარსებული. ჩვენ კი გვახსოვს, რომ კლოდიუსის კანონით კოლეგიები რომში დემოკრატიზმის ბურჯად გადაიქცნენ. მიუხედავად კეისრის ასეთი და სხვა მსგავსი ღონისძიებისა, რომელი პლებსი მაინც იმედით შესცქეროდა და მისგან რადიკალურ რეფორმებს მოელოდა. თვითონ კეისარიც ბოლომდე სარგებლობდა დემოკრატიული ფრაზეოლოგიით და გარეგანი დემოკრატიზმით: სადად და უბრალოდ ხვდებოდა ის ყველას და მოთმინებით ისმენდა საჩივრებსა და თხოვნებს.

იტალიაში დაბრუნებულმა კეისარმა მოპირდაპირებისადმი შეწყალება გამოიჩინა, პროსკრიპციებისათვის არ მიუმართავს და თითქმის ყველა გამოჩენილი პომპეუსელი არამცთუ შეიწყნარა, არამედ ბევრი მათგანი დააწინაურა. მაგრამ მათ მხოლოდ ფორმალურად სცნეს ყოვლადძლიერი დიქტატორის ხელისუფლება და გარეგნულად მას ფეხქვეშ ეგებოდნენ, მაგრამ გულში მისადმი დიდი მტრობა და სიძულვილი ეღოთ. მან მარკუს ტულიუს ციცირონიც შეირიგა, მოწყალებდ მიიღო და წარსული დავიწყებას მისცა. მაგრამ ციცირონს, პლუტარქეს სიტყვით, სახელმწიფო მოღვაწეობისათვის თავი მიუწებებია და თავისუფალ დროს იმ ახალგაზრდებს ამეცადინებდა, რომელთაც ფილოსოფიის შესწავლა სურდათ.

კეისარს უყურადღებოდ არ დაუტოვებია ოპტიმატების ის პროექტები, რომლებიც იმდროინდელ რომში ზნე-ჩვეულების განმტკიცებას გულისხმობდა და თავის მხრივ ფუფუნებისა და გარყვნილების წინააღმდეგ სასტიკი კანონები გამოუტყია. იგი ხალხს უკრძალავდა ტახტრევნით სარგებლობას, ძოწეული ტანისამოსის ჩაცმას, თვალმარგალიტით შემკობას, ზოგიერთი პირის გამოკლებით, რომელთაც ეს არ ეკრძალებოდათ მხოლოდ განსაზღვრულ დღეებში. სასურსათო ბაზრების გარშემო მას ზედამხედველები დაუყენებია, რომელთაც თვალყური უნდა ედევნებინათ, რომ არავის შეეძინა აკრძალული პროდუქტები; ლიქტორები და ჯარისკაცები დადიოდნენ კერძო სახლებში და ართმევდნენ მოსახლეობას იმ პროდუქტებს, რომლების მოხმარებაც აკრძალული იყო ფუფუნების საწინააღმდეგო კანონით.

განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდა კეისარი პროვინციების მმართველობის მოწესრიგებისა და ადგილობრივ მცხოვრებთა უფლებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესების საქმეში. იგი უხვად ურიგებდა რომაული და ლათინური მოქალაქეობრიობის უფლებებს არა მარტო კერძო პირებს, არამედ მთელ ქალაქებსაც. ციზალპური გალიის თემებს მან მიანიჭა რომის მოქალაქის უფლებები და მალე ციზალპური გალია უკვე არა პროვინციად, არამედ იტალიის ნაწილად ჩაითვალა. რომის მოქალაქის უფლებები მიენიჭათ აგრეთვე ესპანეთის ცალკეულ ქალაქებს, თავისუფალი გალიის ბევრ მცხოვრებს, ხოლო ლათინური უფლებები — სიცილიის, ნარბონის გალიისა და ესპანეთის მკვიდრთ. ასეთი პოლიტიკა და ფართო კოლონიზაცია დიდად უწყობდა ხელს ამ მხარეების რომანიზაციას.

პროვინციებში მმართველობის მოწესრიგების თვალსაზრისით საუყურადღებოა მისი ღონისძიებები გადასახადების აკრეფის სისტემის შეცვლის დარგში. ჯერ კიდევ კონსულად ყოფნის დროს, 59 წელს კეისარმა გამოსცა პროვინციებში გამოძალავათა საწინააღმდეგო კანონი, რომელიც რომაელ მოხელეებს გამოძალავისათვის სასტიკი სასჯელით ემუქრებოდა. ამ კანონს თავისი მნიშვნელობა მთლიანად არ დაუკარგავს იმპერიის არსებობის მანძილზე, ამასთან ერთად, კეისარმა გააუმჯობესა საგადასახადო პოლიტიკა: ბევრ პროვინციაში პირდაპირი გადასახადების აკრეფის უფლება ჩამოართვა პუბლიკანებს, და უშუალოდ ადგილობრივ თემთა წარმომადგენლებს გადაეცა, კენისრის აგენტების ზედამხედველობით. საიჯარო სისტემა დარჩა მხოლოდ არაპირდაპირი გადასახადების დარგში. ბევრი თემი სავსებით ან ნაწილობრივ თავისუფლდებოდა გადასახადებისაგან. კეისარმა პროვინციების მმართველებს ჩამოართვა აგრეთვე სამხედრო ხელისუფლება და დაუტოვა მხოლოდ სამოსამართლო და სამოქალაქო ადმინისტრაცია და ისიც თავისი კონტროლით. პროვინციების ჯარების

სათავეში კი თავისი ლეგატები დააყენა, პროპრეტორის წოდებით, ხოლო პროვინციების მმართველებად თავის მახლობელ ადამიანებს ნიშნავდა.

იტალიის მოსახლეობის ინტერესების თვალსაზრისით უდავო მნიშვნელობა ჰქონდა კეისრის მუნიციპალურ კანონს. ჩვენამდე მოღწეული სახით იგი შეიცავს ქალაქების მმართველობის ზოგიერთი მხარის მოწესრიგებას, მუნიციპალური საბჭოს და ადმინისტრაციის შემადგენლობის გარკვევას და ცენზის წარმოების წესებს. კანონით ქალაქის მოსახლეობას ენიჭება ავტონომია ადგილობრივი საკითხების გადაწყვეტაში; არჩევნები თავისუფალია და რომაელთა ხელისუფლება მათში არ ერევა, მაგრამ უპირატესობა ყოფილ სამხედრო პირებს ეკუთვნის: განსაზღვრული ვადის გასვლის შემდეგ ჯარიდან დაბრუნებულ პირებს შეეძლოთ დაწესებულ ოცდაათწლიან ასაკზე უფრო ადრე ვამხდარიყვნენ დეკურიონები და მაგისტრატები, ხოლო უპატიოსნო საქციელისათვის ჯარიდან გამოგდებული პირები კარგავენ პასიუტო საარჩევნო უფლებებსაც. აღსანიშნავია, რომ კანონში არის მუხლები, რომლებიც რომს შეეხება. როგორც ჩანს, კეისარი რომს მიაკუთვნებდა მხოლოდ სახელმწიფოს მთავარი ქალაქისა და მონარქის რეზიდენციის მნიშვნელობას, ძველად თურმე ისეთი ხმაც კი იყო გავრცელებული, თითქოს კეისარს განზრახვა ჰქონდა სატახტო ქალაქი ალექსანდრიაში ან ილიონში გადაეტანა.

კეისარმა ცვლილებები შეიტანა სახელმწიფო აპარატშიც; სენატის წევრთა რიცხვი მან 900-მდე გაზარდა. სენატის ახალ წევრებად დაინიშნენ მხედართა წოდების პირები, იტალიის მუნიციპალური არისტოკრატის წარმომადგენლები, დამსახურებული სამხედრო პირები და ზოგიერთი პროვინციელიც. სპეციალისტების მიერ ჩატარებული ანალიზის შედეგად დადგენილია, რომ ახალ სენატორთა წრეში მთავარი ადგილი ეკუთვნოდათ მხედრებს და მათ შვილებს, მათ მიჰყვებოდნენ იტალიის მუნიციპალური არისტოკრატის წარმომადგენლები. იტალიკებიდან იყვნენ გამოსული აგრეთვე ის ცენტურიონები, რომლებმაც კეისრის დროს სენატორის რანგს მიაღწიეს. ცეზარმა გაზარდა პრეტორთა, ედილთა, კვესტორთა და სხვა მეორეხარისხოვან მაგისტრატთა რიცხვი; მის დროს ირჩევდნენ 40 კვესტორს, 8 ედილს და 16 პრეტორს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ზოგიერთი პლებეურ-სენატორული გვარი პატრიციების წოდებას მიეკუთვნა, ამით მან ერთგვარად ასიაშოვნა ძველ გამოჩენილ სენატორულ ოჯახებს და, მეორე მხრივ, თითქოს თავისთვის აღიდგინა ტრადიციით რომაელი მეფეების კუთვნილი უფლება.

კეისრის დიქტატურის დროს სახალხო კრება, რასაკვირველია, განაგრძობდა არსებობას, მაგრამ იგი უმეტეს წილად მისი ნება-სურვი-

ლის შემსრულებელი იყო. კეისარი უსაზღვროდ სარგებლობდა ასარჩევი პირების კანდიდატურის რეკომენდაციის უფლებით და არჩევნები არსებითად დანიშვნებად გადაიქცა. იყო ზოგიერთი სახალხო ტრიბუნის ცალკეული ცდები ხმა აღმადლებინათ კეისრის მოქმედებას წინააღმდეგ, მაგრამ იგი ადვილად ახერხებდა მათ თავიდან მოცილებას იმავე კომიციების საშუალებით.

ფართო და მრავალფეროვანი იყო კეისრის ღონისძიებები, რომლებიც მან გაატარა თუ მხოლოდ დასახა ძველი რომაელების ცხოვრების სხვადასხვა მხარის შესაცვლელად. გატარებულ ღონისძიებათა შორის აღენიშნავთ ორს: ოქროს მონეტის დამკვიდრებასა და კალენდრის რეფორმას. კეისრის დროიდან რომში რეგულარულად იტარებოდა ოქროს მონეტა და რომაული ოქროს დენარი მთელ დასავლეთში ერთიანი მონეტა გახდა. რაც შეეხება კალენდარს, სექტონიუსის თქმით, მან შეასწორა კალენდარი, რომელიც პონტიფიკსების შეცოდებათა წყალობით არეული იყო. სახელგანთქმული ეგვიპტელი მათემატიკოსის სოზიგენის დახმარებით კეისარმა 45 წლის პარტევი იანვრიდან შემოიღო ახალი წელთაღრიცხვა, ეგრეთ წოდებული იულიუსის კალენდარი, რასაც თავის დროზე დიდი კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა.

აქვე უნდა მოვიგონოთ, რომ კეისრის განკარგულებით რომში პირველად იწყეს სენატისა და სახალხო კრების დადგენილებათა გამოქვეყნება, რაზეც საუბარი თავის ადგილას გვქონდა.

დიდ ყურადღებას აქცევდა კეისარი ქალაქ რომის კეთილმოწყობას. მან რომში ააგო იულიუსის ფორუმი, თეატრი, ტაძრები, საჯარო ბიბლიოთეკა. სააღმშენებლო ურთიერთობის გასაადვილებლად მას განზრახული ჰქონდა კორინთოს ყელის გათხრა, ოსტიას გაფართოება და, საერთოდ, მთელი რიგი გრანდიოზული ღონისძიებების გატარება, მაგრამ მათი განხორციელება ვეღარ მოასწრო.

კეისრის ერთპიროვნული ხელისუფლების უაღრესად უკმაყოფილო ელემენტებმა მის წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყვეს. გაჩნდა პოლიტიკური პამფლეტები და ანტიმონარქიულმა პროპაგანდამ ადგილი თეატრშიც პოვა. ძველი წყაროების მიხედვით კეისრის საწინააღმდეგო ოპოზიცია უმთავრესად სენატორთა წრეში განვითარდა და თანდათან შეთქმულების ხასიათი მიიღო. შეთქმულებაში ოთხმოც კაცამდე მონაწილეობდა; მათში იყვნენ ნაწილობრივ ის პომპეტუსელები, რომლებიც კეისარმა შეიწყნარა და დიდი თანამდებობებიც მინიჭა, ნაწილობრივ ის კეისრელები, რომლებიც რესპუბლიკელების ბანაკში გადავიდნენ. შეთქმულების მთავარი ორგანიზატორები იყვნენ მარკუს იუნიუს ბრუტუსი, დეციმუს იუნიუს ბრუტუსი და გაიუს კასიუს ლონგინუსი. მოძრაობის იდეოლოგიად ითვლებოდა მარკუს იუნიუს ბრუ-

ტუსი, რომელსაც ფილოსოფიით გატაცება ხელს არ უშლიდა, ყოფილიყო შეუბრალებელი მევახშე. იგი ჯერ პომპეუსის მხარეზე იბრძოდა, ხოლო ფარსალოსთან ბრძოლის შემდეგ კეისრის მხარეზე გადავიდა. ბრუტუსი არამცთუ გადარჩა, არამედ იმასაც კი მიაღწია, რომ ერთ დროს გალიას განაგებდა, ხოლო 44 წელს პრეტორი იყო. ძველად მას, ერთი მხრივ, თავისუფლებისა და რესპუბლიკის სიმბოლოდ აღიარებდნენ. მეორე მხრივ კი, უდიდეს ბოროტმოქმედად თვლიდნენ. თუ ამალი საუკუნეების მიჯნაზე პოეტი დანტე მას იუდა ისკარიოტელთან ერთად ჯოჯოხეთში ათავსებს, საფრანგეთის რევოლუციის მეთაურები მასში თავისუფლებისათვის თავდადებულ მებრძოლს ხედავდნენ.

როცა ბრუტუსმა და კასიუსმა დაინახა, — აღნიშნავს აპულეუსი — რომ შეთქმულთა რიცხვი საკმარისია და მეტის მიზიდვა საჭირო აღარ არისა, ურთიერთშორის ხელშეკრულება დადეს ფიცის მიუღებლად და მსხვერპლის შეუწირავად, ხოლო არც ერთ მათგანს უკან არ დაუხევია და გამცემი არ აღმოჩენილაო.

როცა კეისარმა მზადება დაიწყო პართიელებზე გასალაშქრებლად და რომში ფართოდ გავრცელდა ხმა, თითქოს კუმის წინასწარმეტყველი ქალის, სიბილას წიგნების მიხედვით პართიელების დამარცხება მხოლოდ მეფეს შეუძლიაო, შეთქმულებმა დააჩქარეს კეისრის მოკვლა და ამ განზრახვის შესასრულებლად აირჩიეს სენატის სხდომა (15 მარტს) შემონახული ცნობების მიხედვით ხმებმა შეთქმულების შესახებ კეისრის ყურამდეც მიაღწია და ის, თითქოს, არაერთხელ გააფრთხილეს მეგობრებმა და მეუღლემ მოსალოდნელი საბედისწერო საფრთხისაგან. მაგრამ მან ამას ყურადღება არ მიაქცია და წავიდა სენატის სხდომაზე, ეგრეთ წოდებულ პომპეუსის კურიაში. ნიკოლაუს დამასკელი გადმოგვცემს, ბრუტუსის წამქეზებელ სიტყვებს: „რას ამბობ, კეისარო! ნუთუ შენ, ესოდენ დიდი, ქალის სიზმრებსა და ვიგინდარების შეგონებათ ყურადღებას მიაქცევ და არ გამოხვალ სახლიდან და ამით შეურაცხყოფ შენს მიერვე მოწვეულ სენატს, რომელმაც შენ ესოდენი პატივი დაგდო? გამიგონე მე, უკუაგდე სიზმრების ასსენა და გამომყევი...“ ამ სიტყვებმა იგი დაარწმუნა და წავიდაო.

როცა კეისარი კურიაში შედიოდა, მას მიაწოდეს წერილი, რომელიც აფრთხილებდა მოსალოდნელი თავდასხმის შესახებ, მაგრამ მას წერილი არც კი გაუხსნია. 44 წლის 15 მარტს მას თავს დაესხნენ მახვილებით შეიარაღებული შეთქმულები, მრავალი ჭრილობა მიაყენეს და მოკლული კეისარი პომპეუსის ქანდაკების წინ დაეცა. ასე ჩავიდა საწარეში ძველი ისტორიის ერთი ფრიად გამოჩენილი სარდალი და სახელმწიფო მოღვაწე, იშვიათი ნიჭის, ფართო თვალთახედვისა და მაღალი კულტურის ადამიანი, რომელსაც მიზნად ჰქონდა დასახული

რომში ელინისტური სახის მონარქიის დამკვიდრება. იგი მოკლეს, მაგრამ ამას თან არ მოჰყოლია რესპუბლიკის აღდგენა და მონარქიული წყობილების განმტკიცების პროცესი შენელებული ტემპით მიმდინარეობდა.

შეთქმულებს განზრახვა ჰქონდათ მოკლული კეისრის გვამი გადაეგდოთ ტიბრში, ჩამოერთმიათ ქონება და გაეთქმებინათ ყველა მისი განკარგულება, მაგრამ კონსულ მარკუს ანტონიუსისა და ცხენოსანი ჯარის უფროსის ლეპიდუსის შიშით ეს ვერ გაბედეს.

2. მდგომარეობა რომში კეისრის მოკვლის შემდეგ

ნიკოლოზ დამასკელის გადმოცემით კეისრის მკვლელებს წინასწარ ამოურჩევიათ თავისი მიზნისათვის ბევრი გლადიატორი, რომლებიც დაუყენებიათ პომპეუსის გალერეაში თეატრსა და კურიის შენობას შორის. ისინი შეუმზადებიათ დეციმუს ბრუტუსს ვითომც რაღაც სხვა მიზნისათვის. ნამდვილად კი ეს იყო მომზადება მკვლევლობისათვის, რათა შეთქმულთ თანაშემწეები ჰყოლოდა იმ შემთხვევაში, თუ კეისრის დამკველები რაიმეს განიზრახავდნენ.

მისივე სიტყვით, რომის ქუჩებსა და მოედნებზე, კეისრის მოკვლის შემდეგ, წარმოუდგენელი ყვირილი ამტყდარა. ზოგი ამბობდა, გლადიატორები სენატორებს ხოცავნო, სხვები გაჰყვიროდნენ, კეისარი მოკლესო. დაბნეულობა გრძელდებოდა, ვიდრე ყველამ არ დაინახა მკვლელები და მათ შორის ბრუტუსიც, რომელიც ხალხს ამშვიდებდა: არაფერი ცუდი არ მომხდარაო. მკვლელების სიტყვების ზოგადი აზრი კი ის იყო, რომ მათ მოკლეს ტირანი.

რას აკეთებდნენ იმ დროს კეისრის მახლობელი პირები, განსაკუთრებით 44 წლის კონსული მარკუს ანტონიუსი და ცხენოსანი ჯარის უფროსი ემილიუს ლეპიდუსი? ნიკოლოზ დამასკელი გვარწმუნებს, რომ შეგობრები, რომლებიც მკვლევობას ესწრებოდნენ, მიმოიფანტნენ, სხვები თავიანთ სახლებში მიიმალნენო. კერძოდ, ანტონიუსი 15 მარტს შეთქმულებმა სენატის შესასვლელთან განზრახ შეაჩერეს და, როცა კეისარს თავს მახვილებით შეიარაღებული შეთქმულები დაესხნენ, დახმარების ნაცვლად მან გაიძრო კონსულის სამოსელი და გაქცევა ამჯობინა. იმავე დღეს ღამით კი თავისთან გადაატანინა კეისრის მთელი ქონება, დოკუმენტები და ჭვირფასეულობა, დაცვის საბაზით.

რაც შეეხება ლეპიდუსს, მან პირველმა დაიწყო ლაპარაკი კეისრის მკვლევლობისათვის შურისძიებაზე და ანტონიუსს ერთად მოქმედებაზე შეუთანხმდა, ქალაქში ჯარი შეიყვანა და ფორუმში დაიკავა.

კეისრის მკვლელებს განუზრახავთ, სენატში სიტყვა წარმოეთქვათ, მაგრამ იქ არავინ დარჩენილა, ამიტომ მონებით და გლადიატორებით

გარემორტყმულებმა დატოვეს პომპეუსის კურია და ფორუმის გავლით კაპიტოლიუმისაკენ გაეშურნენ. გზაზე ისინი გაჰყვიროდნენ, რომ მოკლეს მეფე და ტირანი და მოუწოდებდნენ ხალხს, აღედგინათ მამაპაპათა წყობილება, იგონებდნენ ძველ ბრუტუსს და ძველ რომაელებს, რომლებმაც აგრეთვე შეთქმულება მოაწყვეს ძველი მეფეების წინააღმდეგო. მაგრამ, როცა ხალხი შეთქმულებს არ გაჰყვა, ისინი დაიბნენ და შეშინდნენო, გვარწმუნებს აპიანე. მაშინ შეთქმულებს კაპიტოლიუმის დაკავება და გამაგრება გადაუწყვეტიათ და გზადაგზა გაჰკიოდნენ, საერთო თავისუფლების საქმე ჩავიდინეთო.

მეორე დღეს, 16 მარტს ფორუმზე მივიდა პრეტორი ლუციუს კორნელიუს ცინა, რომელმაც ჩამოიგლიჯა პრეტორის განმასხვავებელი ნიშნები, ვითომც იმ საბაბით, რომ არ სურს ეკეთოს ისინი, ვინაიდან ტირანისაგან აქვს მინიჭებული.

შემდეგ ფორუმზე გამოცხადებულა დოლაბელა, რომელიც თვითონ კეისრის მიერ იყო კონსულად დანიშნული წლის ბოლოსთვის. ის უკვე კონსულის სამოსში იყო გამოწყობილი და კონსულის ნიშნები ჰქონდა. იგი კიცხავდა იმას, ვისგანაც ეს ნიშნები ჰქონდა მიღებული და ირწმუნებოდა, თითქოს სავსებით თანაუგრძნობდა კეისრის მოკვლას და მხოლოდ შემთხვევით არ მიუღია მასში ფიზიკური მონაწილეობა. ზოგიერთი თურმე იმასაც ამტკიცებდა, რომ მან წინადადება წამოაყენა კეისრის მოკვლის დღე ისევე ვიდღესასწაულოთ, როგორც ქალაქის დაბადების დღეო.

ბოლოს მოედანზე მისულან სენატორებით და გლადიატორებით გარემორტყმული მეთაურები შეთქმულებისა — კასიუსი და ბრუტუსი. აქ კასიუსსა და ბრუტუსს დამსწრეთათვის სიტყვით მიუმაჩთავს, რომელსაც აპიანე სხვადასხვა ადგილას გადმოგვცემს. ისინი მიმართავდნენ მათ მოწოდებით, მიებაძათ იმ წინაპრებისათვის, მეფეები რომ განდევნეს, რომლებიც სახელმწიფოს კეისარივით ძალადობით კი არ განაგებდნენ, არამედ კანონით იყვნენ არჩეულიო. ამასთან ერთად, მათ წინადადება წამოუყენებიათ, გამოეწვიათ პომპეუსს დიდის ვაჟი სექსტუს პომპეუსი, რომელიც მათი სიტყვით, ესპანეთში ჯერ კიდევ იბრძოდა დემოკრატიისათვის და აღედგინათ თანამდებობაზე კეისრის მიერ გადაყენებული ტრიბუნები. მაგრამ სასურველ შედეგს ვერ მიაღწიეს. ხალხის განწყობილება სულ უფრო კეისრის მომხრეებისაკენ იხრებოდა და მით უმეტეს, რომ როგორც ნიკოლოზ დამასკელის ცნობიდან ჩანს, უკანასკნელებმა ფორუმი დაიკავეს და უკვე შეტევაზე გადასვლისათვის ემზადებოდნენ.

ასეთი გაურკვეველი მდგომარეობა აიძულებდა მოპირდაპირე ჯგუფებს როგორც კეისრელებს, ისე მოწინააღმდეგეთ, თავიანთ ურთიერთობაში რაიმე კომპრომისი გამოენახათ. ძველი წყაროების ცნობით.

შეთანხმდნენ, რომ 17 მარტს ანტონიუსი, როგორც კონსული, სენატს მოიწვევდა. სენატის სხდომა შედგა დედამიწის ქალღმერთის ტაძარში. სხდომას თავმჯდომარეობდა ანტონიუსი. დაიწყო ხანგრძლივი კამათი. შეთქმულთა უკიდურესი ფრთა მოითხოვდა კეისრის ტირანად აღიარებას და ბრუტუსისა და კასიუსისათვის მადლობის გამოცხადებას მისი მოკვლისათვის. ეს კი იმას მოასწავებდა, რომ უნდა გაეთქმებინათ კეისრის ყველა განკარგულება, რაც მრავალი ადამიანისა და დაწესებულების ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდა. ამის გარდა, კეისრის ტირანად გამოცხადების შემთხვევაში მისი გვამი ტიბრში უნდა გადაეგდოთ, სენატის წევრებმა კი იცოდნენ, რომ ამას პლებსი არასოდეს შეურიგდებოდა. მაშინ სენატის სხდომაზე კომპრომისული წინადადებით გამოსულა ციცერონი. პლუტარქეს ცნობით შეთქმულებაში ციცერონს მონაწილეობა არ მიუღია, თუმცა ბრუტუსის ყველაზე უფრო ახლობელი მეგობარი იყო და აწმყოთი უკმაყოფილო ისე ნატრობდა წინანდელ წესრიგს, როგორც არავინო. მას სიტყვა წარმოუთქვამს.

რას წარმოადგენდა ციცერონის კომპრომისული წინადადება? იგი მოუწოდებდა სენატის წევრებს, გამოეჩინათ შესაფერი სიბრძნე, მოეგონებინათ ათენელების მოქმედება შინაბრძოლების დროს და გამოეცხადებინათ ამნისტია და საყოველთაო მშვიდობა. მის მიერ ნახმარი ბერძნული სიტყვა „ამნისტია“ კი პატიებას, დავიწყებას გულისხმობდა. მაშასადამე, მისი წინადადებით, კეისრის მკვლელები ყოველგვარი სასჯელისაგან უნდა გაენთავისუფლებინათ და, სამაგიეროდ, უნდა დაემტკიცებინათ კეისრის არა მარტო სიცოცხლეში გატარებული ყველა განკარგულება, არამედ ის ღონისძიებებიც, რომელთა განხორციელებას იგი აპირებდა. ამ მხრივ, პირველ რიგში ვეტერანების ის ახალშენები უნდა გივულისხმოთ, რომელთა მოწყობა კეისარს ჰქონდა განზრახული. ციცერონის ეს წინადადება მიიღეს და მოპირდაპირენი შეერიგდნენ. იმავე სხდომაზე მიიღეს კეისრის სახელმწიფო ხარჯზე დაკრძალვის წინადადება.

ვიდრე კეისრის ნეშტს ფორუმზე მიასვენებდნენ, ცნობილი გახდა მისი ანდერძი. ქონების უდიდესი ნაწილი კეისარს თავისი დისწულის შვილის ოქტავიანესათვის უნდერძებია და იგივე გამოუცხადებია თავის შვილბილად. ქონების დანარჩენი ნაწილი მას ოქტავიანეს სხვა ნათესავებისათვის დაუტოვებია. იმ შემთხვევაში, თუ კეისრის რომელიმე მემკვიდრე ამაზე უარს განაცხადებდა, სამემკვიდრეოს მარკუს ანტონიუსი და დეციმუს ბრუტუსი უნდა დაპატრონებოდნენ. ხალხზე ანდერძის იმ ნაწილმა მოახდინა განსაკუთრებული შთაბეჭდილება, რომელშიც რომის უღარიბეს მოქალაქეებს 300—300 სესტერცი ჰქონდათ ნაანდერძევი. საყურადღებო იყო ისიც, რომ რომაელ ხალხს მან უნდერძა ტიბრის ირგვლივ გაშენებული თავისი ბაღები.

კეისარი დაკრძალეს 20 მარტს. მის დაკრძალვას და მასთან დაკავშირებულ ამბებს ფართოდ აღწერენ ძველი ავტორები, განსაკუთრებით აპიანე, როცა კეისრის ნეშტი ფორუმზე მოუსვენებიათ, იქვე მრავლად მოუყრია თავი შეიარაღებულ ადამიანებს. დაკრძალვაზე სიტყვა წარმოუთქვამს ანტონიუსს: „ღირსეული არ არის, მოქალაქენო, ასეთი ადამიანის გვამთან საქებარი სიტყვა მარტო მე წარმოვთქვა, განუცხადებია მას. იგი მთელ სამშობლოს უნდა წარმოეთქვა. ის, რასაც ჩვენ თანაბრად სენატიცა და მასთან ერთად ხალხიც, მისი გმირობით აღტაცებულები, გულახდილად გამოვთქვამდით ჯერ კიდევ მის სიცოცხლეში, ამას აღვნიშნავ მე არა როგორც ჩემი ე. ი. ანტონიუსის სიტყვას, არამედ, ვგულისხმობ, როგორც თქვენ ხმასო“. ანტონიუსის ამ ანტისენატორულმა მგზნებარე სიტყვამ, რომელშიც ის ხაზს უსვამდა კეისრის დამსახურებას და მსმენელებს მოაგონებდა მისადმი მიცემულ ფიცს, ხალხზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. განზრახული ჰქონდათ კეისრის გვამი კაპიტოლიუმზე წაესვენებინათ, მაგრამ ამას წინ აღუდგნენ ქურუმები და დამკრძალავი კოცონი ფორუმზე დაანთეს. როცა ხალხმა დაინახაო, — გვიამბობს პლუტარქე, — კეისრის გვამი და მახვილებით დაცხრილული მისი წამოსასხამი, რისხვამორეული ხალხი ფორუმზევე შეუდგა შეთქმულთა ძებნასო. სწავთა შორის, ხალხმა დაგლიჯა სახალხო ტრიბუნი ცინა, რომელიც მიიჩნიეს იმ ცინად, რომელმაც კეისრის სიკვდილის შემდეგ, ზიზღით უარყო თავისი რწმუნება. შემდეგ ჩირალდნებისათვის უტაცნიათ ხელი და მკვლელების სახლების დასაწვავად დაძრულან. შეთქმულებს წინასწარ უხმარიათ საჭირო ზომები, მაგრამ მაინც იძულებული გამხდარან, ქალაქი დაეტოვებინათ.

3. მეორე ტრიუმვირატი

რომში ასეთი გართულებული მდგომარეობის გამო ანტონიუსი თანდათან უახლოვდება სენატორთა პარტიის ზომიერ ფრთას და მასთან საერთო ენის გამოხატვას ცდილობს. მაგრამ რესპუბლიკელები მაინც ფიქრობდნენ, რომ ადრე თუ გვიან მათ დასჭირდებოდათ ბრძოლა ანტონიუსთან, ვინაიდან იგი დიქტატორობას ფიქრობსო. ამიტომ, მთლიანად რომ გაეფანტა ასეთი ეჭვი, ანტონიუსმა გაატარა კანონი, რომლის ძალით ყველას ყოველგვარ მდგომარეობაში სამუდამოდ ეკრძალებოდა აღედგა ვისმესთვის დიქტატურის მინიჭების საკითხი ან თვითონ მიეღო იგი. ვინც ამ დადგენილებას დაარღვევდა, მისი მოკვლა პირველ შემხვედრსავე შეეძლო. მან, ერთი მხრივ, მეგობრუ-

ლად მიმართა ციცერონს და ცდილობდა მისი გულის მოგებას, ხოლო, მეორე მხრივ, წამოაყენა წინადადება ესპანეთიდან სექსტუს პომპეუსის გამოწვევის, ჩამორთმეული ქონების ანაზღაურებისა და რომის ფლოტის უფროსის თანამდებობაზე დანიშვნის შესახებ. ასეთი მოქმედებით გაკვირვებულმა სენატმა სიამოვნებით მიიღო ეს წინადადება. სენატის დადგენილებით ანტონიუსს საგამგებლოდ დაენიშნა მაკედონია, ხოლო დოლაბელას — სირია. ამასთან ერთად, ანტონიუსს მიენიჭა უფლება ჰყოლოდა თავის ნებაზე შედგენილი ექვსათასიანი დამცველი რაზმი. რაკი სენატმა კეისრის ყველა განკარგულება დაადანტურა, ანტონიუსმა ამის საფუძველზე დანიშნა სენატის ახალი წევრები და პრივილეგიები მიანიჭა პროვინციებსა და ვასალურ სამეფოებს. მაგრამ სენატორთა პარტიასთან დაახლოების გამო პლებეებსა და ვეტერანებში საგრძნობლად შეირყა ანტონიუსის ავტორიტეტი. ვერც სენატორთა პარტიის უმრავლესობაში მოიპოვა მან ნდობა. ცნობილია ციცერონის ნათქვამი: „ტირანი დაემხო, მაგრამ ტირანია ცოცხლობს“: ხე მოჭრილია, მაგრამ არა მოთხრილი“, ასეთი იყო მდგომარეობა რომში, როცა იტალიაში მოვიდა კეისრის ანდერძით მის მემკვიდრედ აღიარებული 19 წლის ახალგაზრდა ოქტავიანე.

ვინ იყო იგი? კეისრის დის — იულიას ასულის — ატიას ვაჟი. კეისრის სიკვდილი მან შეიტყო ილირიაში, სადაც იგი განათლებას იღებდა. იგი გამოემგზავრა იტალიაში, მაგრამ, ვიდრე რომში წავიდოდა, გადაწყვიტა, თავისი შემდგომი მოქმედების გასარკვევად, წინასწარ ზოგიერთ გამოჩენილ პირს მოლაპარაკებოდა. ბრუნდინო-უმში იგი შეხვდა კეისრის მრავალ ერთგულ ვეტერანს, ხოლო ნეაპოლში მისვლისას — ციცერონს. როგორც ჩანს, ოქტავიანეს ციცერონზე კარგი შთაბეჭდილება მოუხდენია და აზრი დაბადებია იგი თავისი გეგმის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. რომში ჩამოსვლისას ოქტავიანეს აღტაცებით შეხვდნენ პლებეები, მეომრები და ვეტერანები. პლებეებს იმედი ჰქონდათ, რომ იგი გაანადღებდა კეისრის მიერთითოეული მათგანისათვის ანდერძით დატოვებული 300 სესტერცის დარიგებას, ხოლო მეომრები და ვეტერანები იმედოვნებდნენ, რომ მიიღებდნენ ფულად საჩუქრებსა და მიწის ნაკვეთებს. ოქტავიანეს ხალხისათვის სიტყვით მიუმართავს და აღუთქვამს, რომ შეუდგებოდა მემკვიდრეობის მიღებას უმთავრესად იმ მიზნით, რომ გაენადღებინა ანდერძით გათვალისწინებული ქველმოქმედება.

პლუტარქე შედარებით ვრცლად გვიამბობს ოქტავიანესა და ციცერონს შორის დამყარებულ ურთიერთობას და აღნიშნავს, რომ ციცერონი მასთან, უწინარეს ყოვლისა, ანტონიუსისადმი მიმართულმა ზიზღმა დააკავშირა და, მეორე მხრივ, სუსტმა ხასიათმა დიდებისაკენ სწრაფვაში. ანტონიუსი, პირიქით, ქედმაღლურად და უქნაყო-

ფილოდ შეხვდა კეისრის მემკვიდრეობის პრეტენდენტს და მათ შორის მალე პირადი ქიშობაც დაიწყო. ანტონიუსმა იმაშიც კი შეუშალა ხელი ოქტავიანეს, რომ კურიატულ კომიციებში გაეტარებინა კეისრის მიერ მისი შვილად აყვანის აქტი. თავის მხრივ ოქტავიანეც, რომელიც თავს მაინც გაიჟს იულიუს კეისარს უწოდებდა, ანტონიუსის საწინააღმდეგო აგიტაციას იწყებს და მას ბრალს სდებს, ერთი მხრივ, იმაში, რომ შეუთრგდა კეისრის მკვლელებს, მეორე მხრივ, იმაში, რომ პლებსს მოაგონებდა იმ როლს, რომელიც მან, როგორც ცხენოსანი რაზმის უფროსმა, თავის დროზე შეასრულა.

გამწვავდა ანტონიუსის ურთიერთობა სენატთანაც. ანტონიუსი ცდილობდა, თავისი მდგომარეობა კეისრის ჯარებსა და ვეტერანებზე დამყარებით განემტკიცებინა და ამ მიმართულებით მან მათთვის სასარგებლო რამდენიმე კანონი გაატარა. მათ შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა აგრარულ კანონს, რომელიც მისმა ძმამ, სახალხო ტრიბუნმა ლუციუს ანტონიუსმა გაატარა. კანონში გათვალისწინებული იყო ნაკვეთების დარიგება ვეტერანებისათვის დაუნაწილებელი სახელმწიფო მიწებიდან. სენატის გამოჩენილ წევრებს კი, პირიქით, მიზნად კეისრელების გავლენისაგან სახელმწიფოს სრული განთავისუფლება ჰქონდათ დასახული. განსაკუთრებით გაამწვავა მდგომარეობა ანტონიუსის მიერ კომიციებში გატარებულმა კანონმა „პროვინციათა გაცვლის შესახებ“. ამ კანონით დეციმუს ბრუტუსს საგამგებლოდ ეძლეოდა მაკედონია, ხოლო ანტონიუსს ორივე გალია. გალიას ანტონიუსისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ მხრივ, რომ მის მმართველს შეეძლო სრულ მორჩილებაში ჰყოლოდა იტალია და თვითონ რომიც. ბრუტუსმა ეს კანონი თავისთვის მიუღებლად ჩათვალია და მისი სავალდებულო ხასიათი არ ცნო სენატში წარმოქმნილ ანტონიუსის საწინააღმდეგო ოპოზიციას სათავეში ჩაუდგა ციცერონი, რომელსაც იგი რესპუბლიკის ყველაზე უფრო დიდ მტრად მიაჩნდა. მიუხედავად შორსმჭვრეტელი ბრუტუსის წინააღმდეგობისა, ციცერონი საჭიროდ თვლიდა, ოქტავიანე სენატთან დაეახლოვებინა და ანტონიუსთან ბრძოლაში გამოეყენებინა. ოქტავიანე ადვილად დასთანხმდა ასეთ კავშირზე და თავის გადაწყვეტილებას ვეტერანების წინაშე იმით ამართლებდა, რომ მას ანტონიუსი მტრულად ეპყრობოდა და, როგორც კი მას გადააყენებენ, იგი დაუყოვნებლივ გამოამქლავნებს თავის სულისკვეთებას და მოითხოვს „მამის“ მკვლელების სასტიკ დასჯას. ის მოგზაურობდა კეისრის ახალშენებში, უხვად არიგებდა ფულს, კარგი მოპყრობით და ყურადღებით იზიდავდა ყველას და წარმატებით აგროვებდა ჯარებს მოსალოდნელი გადაწყვეტი ბრძოლისათვის.

ასეთ პირობებში ანტონიუსმა 44 წლის 1 სექტემბერს მოიწვია

სენატის სხდომა, რომელზეც გადასაწყვეტად დასვა კეისრის სარწმუნოებრივი თაყვანისცემის შესახებ წინადადების დამტკიცება. რომში დაბრუნებული ციცერონი სენატის ამ სხდომას, ვითომცდა დაღლილობის გამო, არ დაესწრო. ანტონიუსს უნდოდა, იგი ძალით მიეყვანა სხდომაზე, მაგრამ თავი შეიკავა. ციცერონს შეუტყვია ანტონიუსის ასეთი განზრახვა და თავი შეურაცხყოფილად უგრძენია. კეისრისადმი სარწმუნოებრივი პატივის მინიჭება სენატს დაუმტკიცებია. მეორე დღეს სენატის სხდომა გაგრძელებულა. ამ სხდომას ციცერონი უკვე დასწრებია, ანტონიუსი კი არა. ამ სხდომაზე ციცერონმა წარმოთქვა ანტონიუსის წინააღმდეგ მიმართული პირველი სიტყვა. ციცერონს ანტონიუსის საწინააღმდეგო 14 სიტყვა წარმოუთქვამს, რასაც მან დემოსთენეს მიბაძვით, „ფილიპიკები“ უწოდა. ეს სიტყვები ჩინებული ორატორის თავისებური გედის სიმღერაა. მათში გაისმის 44—43 წლების ამბავთა გამოძახილი, მაგრამ ნათლად ამჩნევია ციცერონისათვის ჩვეული ტენდენციურობა, თავისი როლის გაზვიადებით წარმოდგენა და, პირიქით, მოპირდაპირეთა დამცირება და ამიტომ მათში მწვავე ინვექტივა ჭარბობს.

თავის პირველ „ფილიპიკებში“ მას ჯერ კიდევ თავშეკავებულად გაულაშქრია ანტონიუსის წინააღმდეგ, არ უარუყვია ზოგიერთი მისი დამსახურება, მაგრამ მისთვის ბრალი დაუდვია კონსტიტუციის დარღვევისა და ჯარისკაცებისა და ვეტერანებისათვის სრულ თავაშვებულებაში. კეისრის მკვლელები კი სამშობლოს განმათავისუფლებლად გამოუტყალებია. ამ ნიადაგზე ანტონიუსსა და მას შორის თავისებური პაექრობა გამართულა. სენატის ერთ მომდევნო სხდომაზე, რომელსაც ციცერონი კვლავ არ დასწრებია, ანტონიუსს პასუხი გაუცია ციცერონის პირველ ფილიპიკზე. მას, თავის მხრივ, ბრალი დაუდვია ციცერონისათვის უმადურობასა და მრავალი ბოროტმოქმედების ჩადენაში. ციცერონს მისთვის პასუხი გაუცია გამომწვევი პამფლეტით, რომელიც მეორე „ფილიპიკედ“ არის ცნობილი და, რომელშიც ანტონიუსს მძიმე ბრალდებები აქვს წაყენებული.

მდგომარეობა რომში სულ უფრო მწვავედებოდა, ოქტავიანე სენატის ნებართვით, სასწრაფოდ შეუდგა ჯარების შეგროვებას. ჯარისკაცების უმრავლესობას იმედი ჰქონია, რომ გახდებოდნენ ანტონიუსისა და ოქტავიანეს შერიგების მოწმენი და, როცა ეს იმედი არ გაუმართლდათ, ბევრ მათგანს რომი დაუტოვებია, იქ მხოლოდ ისინი დარჩენილან ვისაც სამხედრო სამსახურთან დაკავშირებული გამორჩენა და აღთქმული დასაჩუქრების განაღდება იზიდავდა.

ციცერონი კვლავ დაულალავად ილაშქრებდა ანტონიუსის წინააღმდეგ. დეკემბერში მან სენატში წარმოთქვა თავისი მესამე „ფილიპიკე“, რომელშიც ქება-დიდებით მოიხსენია ოქტავიანე და მომავალი

კონსულები, ხოლო ანტონიუსი სამშობლოს მტრად და ტირანად დაახსიათა. მალე მან სიტყვით მიმართა აგრეთვე ხალხს — წარმოთქვა მეოთხე „ფილიპიკე“, რომელშიც მსმენელებზე უფრო მეტი შთაბეჭდილება რომ მოეხდინა, ანტონიუსი სპარტაკსა და კატილინას შეადარა მაგრამ, მიუხედავად მისი ყოველგვარი ცდისა, ანტონიუსი მაინც კონსულად რჩებოდა. ციცერონი კი არ ცხრებოდა და ანტონიუსის წინააღმდეგ გამოსვლებს განაგრძობდა.

ანტონიუსი 43 წლის დასაწყისში გაემგზავრა ციზალპურ გალიაში, რათა შესდგომოდა თავისი პროვინციის გამგებლობას. მაგრამ დეციმუს ბრუტუსი მას არ დაემორჩილა და მუტინაში ჩააკეტა. 43 წლის აპრილში ამ ადგილის მახლობლად მოხდა გადამწყვეტი ბრძოლა, რომელშიც ანტონიუსი დამარცხდა და დაიხია ნარბონის გალიაში, სადაც შეუერთდა იქ მდგომ ლებიდუსის ჯარებს. მათვე მიემხრნენ დასავლეთ პროვინციებში ჯარების მეთაური კეისრელები. ანტონიუსის დეგნა სენატმა არა ოქტავიანეს, არამედ ბრუტუსს მიანდო. საერთოდ სენატორების პარტიამ მუტინასთან გამარჯვება ანტონიუსის სრულ დამარცხებად და კეისრელების საბოლოო განადგურებად ჩათვალა, იგი სამშობლოს მტრად გამოაცხადა და დამოკიდებულება ოქტავიანესადმი თანდათან საგრძნობლად შეცვალა. ციცერონიც კი, რომელიც აქებდა მას, უკვე გულგრილად უყურებდა მის საქმიანობას. გასაგებია, რომ სენატის ასეთმა დამოკიდებულებამ შეცვალა ოქტავიანეს განწყობილებაც.

რაკი ოქტავიანე დარწმუნდა, რომ სენატმა კონსულად არჩევაზე კატეგორიულად განუცხადა უარი, სათავეში ჩაუდგა 8 ლეგიონს და ცენოსან ჯარს და რომზე გაილაშქრა. ოქტავიანემ ქალაქი უბრძოლველად დაიკავა. ამის შემდეგ კურიატულმა კომიციებმა დაამტკიცეს კეისრის ანდერძი.

მალე ოქტავიანე კონსულად აირჩიეს. მან გაატარა კანონი, რომლის ძალით კეისრის მკვლელებს აღეკვეთათ „წყალი და ცეცხლი“. ბრალდებულნი სასამართლოში არ გამოცხადებულან, ამიტომ დაუსწრებლად გაასამართლეს. მისჯილთა შორის იყო ის დეციმუს ბრუტუსიც, რომელიც წინათ ოქტავიანეს მოკავშირედ ითვლებოდა. გაუქმდა აგრეთვე სენატის დადგენილებები ანტონიუსისა და ლებიდუსის წინააღმდეგ. ეს უკვე ერთგვარი გზის გაწმენდა იყო ანტონიუსთან შერიგებისათვის, რასაც მისი ჯარებიც დაყინებით მოითხოვდნენ. ასე შემზადდა ნიადაგი ანტონიუსის, ლებიდუსისა და ოქტავიანეს შეხვედრისათვის.

შეხვედრა მოხდა 43 წლის ნოემბერში ჩრდილოეთ იტალიის ქალაქ ბონონიის მახლობლად. აპიანეს თქმით, ორი დღის განმავლობაში

დილიდან საღამომდე თათბირობდნენ ისინი და ასეთი დადგენილება მიიღეს: ოქტავიანეს ხელი უნდა აეღო კონსულობაზე და სამივეს — ანტონიუსს, ლებიდუსსა და ოქტავიანეს უნდა მინიჭებოდათ განსაკუთრებული ხელისუფლება, ახალი საგანგებო მაგისტრატურა სახელმწიფო საქმეთა წესრიგში მოსაყვანად. ეს შეთანხმება „მეორე ტრიუმვირატის“ სახელით გახდა ცნობილი. გადაწყდა პროვინციების მმართველობა შემდეგნაირად გაენაწილებინათ: ანტონიუსს — მთელი გალია, ლებიდუსს — ნარბონის გალია და ოქტავიანეს — აფრიკა. შეთანხმების მთავარი მიზეზი კი იტალიაში დარჩენილ მოპირდაპირეებთან სასტიკი და გამანადგურებელი ბრძოლა იყო. მეორე ტრიუმვირატის წევრებმა გამოიყენეს სულას ძველი, ნაცადი ხერხი და მიმართეს პროსკრიპციებს. პირველი ასეთი სია, რომელიც 17-მდე ადამიანს შეიცავდა, რომში გადაუგზავნეს კონსულ პედიუსს. სიამ თავზარდამცემი შთაბეჭდილება მოახდინა რომში სენატორებსა და მათ მახლობელ პირებზე.

ნოემბრის დასასრულს ტრიუმვირატის წევრები საზეიმო ვითარებაში პირადად გამოცხადდნენ რომში. აქ სახალხო ტრიბუნმა პუბლიუს ტიციუსმა კომიციებში გაატარა კანონი, რომლის ძალით ტრიუმვირატს ხუთი წლით შეუზღუდავი ხელისუფლება მიენიჭა (38 წლის 1 იანვრამდე). დაიწყო პოლიტიკური მკვლევლობები.

ისეთი საშინელი მდგომარეობა შეიქმნა, რომ ბევრი სიამოვნებით იგონებდა სულას დიქტატურას. ზოგიერთი განწირული ცდილობდა გაქცევით ეშველა თავისათვის, მაგრამ ყველგან დაძრწოდნენ შეიარაღებული რაზმები და გულმოდგინედ ეძებდნენ საპროსკრიპციო სიებში შეტანილ ადამიანებს. სიებში პირველი ადგილი ეჭირათ კეისრის მკვლელებს, ტრიუმვირთა პირად მტრებსა და ცალკეულ მდიდარ პირებს, რომელთა ქონება სამხედრო საჭიროებას უნდა მოხმარებოდა. ტრიუმვირატის მოწინააღმდეგეთა უმრავლესობა იტალიის ფარგლებს გარეთ იმყოფებოდა, მაგრამ ცნობილი ორატორი ციცერონი, ანტონიუსის მთავარი მოწინააღმდეგე, იტალიაში იყო. დაუძინებელ მტერს, ანტონიუსს კატეგორიულად მოუთხოვია მისი სიაში შეტანა. პირველი ორი დღის განმავლობაში ოქტავიანე თურმე თავგამოდებით იბრძოდა ციცერონის გადასარჩენად, მაგრამ მესამე დღეს დათმობაზე წასულა და იგი გაუწირავს. როგორც ჩანს, ციცერონი გაქცეულა, მაგრამ ზღვაზე მგზავრობის დროს იძულებული გახდარა ნაპირზე გადმოსულიყო. აქ ერთ მეჩქემეს, იმ კლოდიუსის კლიენტს, რომელიც ციცერონის უსასტიკესი მტერი იყო, მისი ადგილსამყოფელი უჩვენებია ცენტურიონ ლენატუსისათვის. ის დადევნებია ციცერონს, გადმოუგდია საკაცედან და თავი მოუჭრია, მოუკვეთია აგრეთვე ის ხელი, რომლითაც ციცერონმა თავისი „ფილიპიკები“

დაწერა. ზოგი ცხენით, ზოგი გემით დაუყოვნებლივ გაეშურა ანტონიუსთან ამ ამბის შესატყობინებლად. ლენატუსს შორიდან უჩვენებია მისთვის ციცერონის მოკვეთილი თავი და ხელი. ანტონიუსს იგი უხვად დაუჭილდობია, ციცერონის თავი და ხელი კი კარგა ხანს ყოფილა გამოკიდებული ტრიბუნის წინ ფორუმზე, საიდანაც წინათ იგი ჩვეულებრივ ხალხს მიმართავდა სიტყვით.

ასე დაამთავრა თავისი მშფოთვარე და წინააღმდეგობით სავსე სიცოცხლე სახელგანთქმულმა რომაელმა ორატორმა და მოღვაწემ. პროსკრიპციების მსხვერპლი გახდა მისი ძმაც და მრავალი მახლობელიც.

გარდა პირდაპირი პოლიტიკური მოწინააღმდეგეებისა, სასჯელს ვერ ასცდნენ ისეთი პირებიც, რომელთა სიმდიდრე ტრიუმვირთა ყურადღებას იპყრობდა. გარდა პროსკრიპციებისა, ტრიუმვირმა სამხედრო ხარჯების დაფარვის მიზნით, იტალიის ყოველ მოქალაქეს დააკისრა განსაზღვრული ტრიბუტის გადახდა. დღემდე საკამათოა, თუ რა რაოდენობით იყო ეს ტრიბუტი, მაგრამ უფრო მიღებულია მისი ქონების ერთი მეათედი რაოდენობით განსაზღვრა.

ყოველივე ამასთან ერთად, ტრიუმვირატი არ ივიწყებდა კეისრის მოგონებასა და მისი სახელის უკვდავყოფას. ოქტავიანემ თავიდანვე მიაგო თავის მამობილს ღვთაებრივი პატივი, ხოლო შემდეგ რომის სენატმა და ხალხმა 42 წლის 1 იანვრის კანონით ოფიციალურად ცნო კეისრის გაღმერთება. 1 იანვარს ტრიუმვირატმა მის წინაშე ფიცი მიიღო. ფიცის მიღება ყოველწლიურად მეორდებოდა. თვეს, რომელშიც კეისარი დაიბადა, იულიუსი—ივლისი უწოდეს.

4. ბრძოლა პროვინციებში; ფილიპი; ბრძოლა პარუსიასთან

როცა ტრიუმვირატის წევრები თავიანთ მოპირდაპირეებს ებრძოდნენ და პროსკრიპციებით იყვნენ გართული, მათი მდგომარეობა პროვინციებში ფრიად საშიში გახდა. აქ რესპუბლიკელები დიდი ენერგიით ემზადებოდნენ კეისრელებთან საბრძოლველად. სარდინია და სიცილია სექსტუს პომპეუსს დაემორჩილნენ. მასთან გარბოდნენ აგრეთვე პროსკრიბირებულები და მონები. რაც შეეხება აღმოსავლეთ პროვინციებს (სირიას, აზიას, საბერძნეთსა და მაკედონიას), ილირიიდან დაწყებული ისინი ბრუტუსისა და კასიუსის ხელში აღმოჩნდნენ. ადგილობრივი მოსახლეობისადმი ყოველგვარი ძალადობის გამოყენებით მათ შეძლეს დიდი თანხისა და სამხედრო ძალების შეგროვება. ბრუტუსი ჯერ ილირიასა და მაკედონიაში მოქმედებდა, კასიუსი კი — სირიაში, მერე ისინი შეერთდნენ და თავიანთ ძალებს თავი მოუყარეს

ქ. ფილიპისთან, მაკედონიაში და აქ გამაგრდნენ. მათ წინააღმდეგ დაიძრა კეისარიელების ლაშქარი ანტონიუსისა და ოქტავიანეს წინამძღოლობით. ბრუტუსმა და კასიუსმა განიზრახეს პირდაპირი ომისაგან თავი შეეკავებინათ და მოწინააღმდეგეთათვის ისეთი პირობები შეექმნათ, რომ ისინი უიმშობლოდ დაემარცხებინათ. მაგრამ ანტონიუსმა ისინი აიძულა ომში ჩაბმულიყვნენ. ანტონიუსმა გაიმარჯვა და კასიუსმა თავი მოიკლა. მეორეში, პირველი მარცხის შემდეგ ოქტავიანემ გაიმარჯვა და ბრუტუსმაც თავი მოიკლა. მათი ფლოტის ნაწილი სექსტუს პომპეუსთან წავიდა, მეომართა უმრავლესობა კი ტრიუმვირატის მხარეზე გადავიდა. ასეთი მარცხი რესპუბლიკელებისათვის საბედისწერო აღმოჩნდა, მაგრამ არც ტრიუმვირატის მდგომარეობა იყო მტკიცე.

ფილიპისთან ბრძოლის შემდეგ, ოქტავიანემ და ანტონიუსმა საზღვიანო მსხვერპლწირვა შეასრულეს და ჯარს დიდი ქება მიუძღვნეს. პირველი იტალიაში მეომრებისათვის მიწის ნაკვეთების დასარიგებლად და ახალშენებში მათ დასანაწილებლად გაემგზავრა, ხოლო მეორე — აღმოსავლეთ პროვინციებში, საჭირო ფულადი თანხების შესაგროვებლად. ამასთან ერთად, მათ მოუხდენიათ პროვინციების ახალი დანაწილება: ლებიდუსს ლალატი დასწამეს და ჩამოართვეს პროვინციები. მას ოქტავიანესათვის უნდა გადაეცა ესპანეთი. ხოლო ანტონიუსისათვის — ნარბონის გალია. შემდგომში კი ის შეიწყნარეს და სამმართველოდ აფრიკა მისცეს.

ანტონიუსი აღმოსავლეთში გაემგზავრა, რათა შეეგროვებინა საჭირო სახსრები პართიელებზე გასალაშქრებლად. მდგომარეობა რთული იყო, სამოქალაქო ომებმა ადგილობრივი ქალაქები ფრიად დააზიანა. ანტონიუსი შეეცადა აქაური საქმეების მოწესრიგებას. იგი კილიკიაში იმყოფებოდა, როცა მასთან მივიდა ეგვიპტის მეფე-ქალი, იშვიათი სილამაზით დაჯილდოებული და განათლებული კლეოპატრა. ანტონიუსს მასთან წინასწარ მოციქულები ჰყავდა წარგზავნილი, რომელთაც იგი უნდა გამოეწვიათ იმ ბრალდების გასაბათილებლად, თითქოს კასიუსს ემხრობოდა. თავის გასამართლებლად კლეოპატრა მასთან მივიდა კილიკიაში. კლეოპატრამ ანტონიუსი მოხიბლა და, თავის საწადელს მიაღწია. ანტონიუსი კლეოპატრას თან გაჰყვა ალექსანდრიაში, სადაც როგორც კერძო პირი ცხოვრობდა, ალექსანდრიის ქუჩებში, ბერძნულად გამოწყობილი ჩნდებოდა და სახლიდან მიდიოდა მხოლოდ ტაძრებსა და გიმნაზიებში ან სწავლულებთან სასაუბროდ. დროს ატარებდა ბერძნებთან და კლეოპატრასთან. თავისი შოვალეობა მას მხოლოდ მაშინ მოაგონდა, როცა იტალიაში ახალი სამოქალაქო ომი ატყდა და აღმოსავლეთ პროვინციებს პართიელები შეესივნენ.

ფილიპისთან ბრძოლის შემდეგ ოქტავიანე იტალიაში დაბრუნდა. მდგომარეობა იქ უალრესად მძიმე იყო. რამდენიმე ათეული ათასი ვეტერანი მიწის ნაკვეთის დარიგებას ელოდა. ამავე დროს იტალიას ზღვიდან სექსტუს პომპეუსის მიერ ალყა ჰქონდა შემორტყმული და სურსათ-სანოვავის მხრივ დიდ გაჭირვებას განიცდიდა, ოქტავიანემ ჯერ ჯარისკაცების მიწის ნაკვეთებით დაკმაყოფილება განიზრახა. დაიწყო 16 ქალაქის ტერიტორიის კონფისკაცია ვეტერანების დასახლებისათვის. მცხოვრებლებს ართმევდნენ არა მარტო მიწებს, არამედ მონებსა და ინვენტარს. შეუბრალებლად ღრეკებოდნენ მათ მამულე-ბიდან და ვეტერანები ისე იქცეოდნენ, როგორც ნამდვილი დამპყრობლები. უტიფრად ითვისებდნენ წინანდელი მფლობელების ქონებას და მათდამი მტრულ ურთიერთობას აამკარავებდნენ. ბუნებრივია, რომ ასეთ მოპყრობასა და დარბევას იტალიის მოსახლეობის უდიდესი უკმაყოფილება და მღელვარება მოსდევდა. ტრიუმფირებსა, და კერძოდ, ოქტავიანეს წყევლა-კრულვით იხსენიებდნენ და კიდევ ემუქრებოდნენ.

იტალიის მოსახლეობის ასეთი განწყობილებით ისარგებლეს მარკუს ანტონიუსის ძმამ, ლუციუსმა და ცოლმა — ფულვიამ. ლუციუსს 41 წელს კონსულის თანამდებობა ეკავა. ისინი არსებითად, მოქმედებდნენ როგორც ანტონიუსის აგენტები; აგიტაციას ეწეოდნენ ოქტავიანეს წინააღმდეგ და ამტკიცებდნენ, რომ მისი ბრალია ყველა ბოროტება და ძალმომრეობა იტალიის მოსახლეობის მიმართ; მას უპირისპირებდნენ ანტონიუსს, რომელიც, მათი თქმით, როგორც კი დაბრუნდება, უარს იტყვის თავის რწმუნებაზე და თავისუფლებას აღადგენსო. სავარაუდოა, ფულვიას ასეთ მოქმედებაში იმასაც ჰქონდა მნიშვნელობა, რომ იგი გულდამშვიდებით ვერ უყურებდა მშვენიერ კლეოპატრასთან თავისი ქმრის ხანგრძლივ ყოფნას და სურდა მისი დაბრუნება დაეჩქარებინა.

ლუციუსსა და ფულვიას გარშემო თავი მოუყრიათ უკმაყოფილო ელემენტებსა და მეომრებს. ერთ დროს ლუციუსს მცირე ხნით რომიც კი დაუკავებია, მაგრამ მერე იძულებული გამხდარა ჩრდილოეთით დაეხია და ეტრუსკულ ქალაქ პერუზიაში გამაგრებულიყო. ქალაქს ოქტავიანემ ისეთი ალყა შემოარტყა, რომ მალე იქ შიმშილობა დაიწყო. გარემოცულები იძულებული გახდნენ, იარაღი დაეყარათ. გამარჯვებულმა ოქტავიანემ აჯანყებულთა მხარეზე გადასული სენატორები და მხედრები სასტიკად დასაჯა, ხოლო ლუციუს ანტონიუსს აპატია და ნება დართო ძმასთან წასულიყო, მაგრამ მან ესპანეთში გამგზავრება ამჯობინა. მისი ძმის ცოლი კი საბერძნეთში გაიქცა და იქ გარდაიცვალა. დამარცხებული ლუციუსის ჯარისკაცები გამარჯვებული ოქტავიანეს მხარეზე გადავიდნენ.

მაგრამ მალე მდგომარეობა კვლავ გართულდა. 40 წელს ეგვიპტიდან დაბრუნებული ანტონიუსი შეუთანხმდა დომიციუს აპენობარბუსს, რომელიც რესპუბლიკელების ფლოტით მიემხრო მას, და სექსტუს პომპეუსს. წარმოიქმნა ოქტავიანეს საწინააღმდეგო კოალიცია. გადამწყვეტი ბრძოლა ბრუნდიზიუმთან უნდა მომხდარიყო, მაგრამ ახლაც ჯარისკაცებმა აიძულეს თავიანთი სარდლები ურთიერთშორის კვლავ შეთანხმებულიყვნენ. მოხდა, ეგრეთ წოდებული ბრუნდიზიუმის შეთანხმება და ომებით განაწამებ იტალიის მცხოვრებლებს იმედი დაებადათ, რომ ხანგრძლივი მშვიდობიანობა დამყარდებოდა. კვლავ მოხდა პროვინციების გადანაწილება: ოქტავიანეს ერგო დასავლეთი პროვინციები, ანტონიუსს — აღმოსავლეთი პროვინციები, ხოლო ლეპიდუსს ისევ აფრიკა დარჩა.

ოქტავიანემ და ანტონიუსმა პირობა დადეს, რომ ერთიმეორეს დაეხმარებოდნენ სექსტუს პომპეუსსა და პართიელებთან ბრძოლაში. მოხდა მათ შორის დამოყვრებაც: ანტონიუსმა ცოლად შეირთო ოქტავიანეს და — ოქტავია.

5. კუბაოლის შეთანხმება; ბრძოლა ოქტავიანესა და სექსტუს პომპეუსს შორის

ბრუნდიზიუმში დამყარებული შეთანხმების შედეგად იტალიაში მშვიდობიანობა არ დამყარებულა. სექსტუს პომპეუსთან მრავლად გარბოდნენ პროსკრიპციებით შეშინებული ოპტიმატები და მასთან თავშესაფარს პოულობდნენ გაქცეული მონებიც, რომელთაც ის ჯარსა და ფლოტში ლეზულობდა. სარდინიასა და სიცილიაზე მისი მეთაურობით წარმოიქმნა ისეთი თავისებური სახელმწიფო, რომელიც იტალიის ნაპირებს არ ასვენებდა და ფრიად აძნელებდა რომში პურის შეტანას. ამიტომ დიდად იმატა როგორც პურის, ისე პროდუქტების ფასებმა, რაც მოსახლეობის დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა და ზრდიდა ტრიუმვირატის საწინააღმდეგო განწყობილებას. ამასთან ერთად, ტრიუმვირატს დიდი სახსრები ესაჭიროებოდა და ახალ გადასახადებს აკისრებდა ისედაც ღონეგამოცლილ მცხოვრებლებს. აპიანე ამბობს: „რომი განიცდიდა შიმშილს, ვინაიდან აღმოსავლეთიდან ვაჭრებს აკავებდა შიში პომპეუსისა და სიცილიის წინაშე, დასავლეთიდან კი — ის გარემოება, რომ სარდინია და კორსიკა აგრეთვე პომპეუსის ხელში იყვნენ; აფრიკიდან პური არ მოდიოდა, ვინაიდან იგივე მტრები ბატონობდნენ ზღვის ორსავე ნაპირზე. რომში ყველა პროდუქტის ფასებმა აიწია და, ვინაიდან გასაჭირის მიზეზად ბელადების ურთიერთისადმი მტრობა მიაჩნდათ, მათ კიცხავდნენ და მოითხოვდნენ მათ

შერიგებას პომპეუსთან“. მათ შემოულიათ ახალი გადასახადები მრ-
ნებსა და მემკვიდრეობაზე. ასეთ ღონისძიებას ხალხი აღმოფოთებით
შეხვედრია და იგი ფრიად მღელვარე ფორმებში გამოუთქვამს. ოქტა-
ვიანეს უცდია ხალხის დაშოშმინება, მაგრამ უშედეგოდ. მას დახმარე-
ბია ანტონიუსი, მაგრამ მასაც ქვეებით გამასპინძლებია აბობოქრებუ-
ლი ხალხი. მაშინ დასახმარებლად გამოუწვევიათ შეიარაღებული რაზ-
მი. დაწყებულა ხელჩართული ბრძოლა. „სახურაგებიდან მოისმო-
დაო, — ამბობს აპიანე, — ქვეთინი და კივილი... როცა ბრბო გაიფანტა,
გვამები წყალში გადაყარეს, რომ მათი დანახვით ხალხი არ გაღიზია-
ნებულიყო.

ასეთი მდგომარეობის გამო ოქტავიანე და ანტონიუსი იძულებული
გახდნენ მოლაპარაკება დაეწყოთ სექსტუს პომპეუსთან. მათი შეხვედ-
რა მოხდა 39 წელს პუტეოლში. შეხვედრას თან მოჰყვა შეთანხმება.
რომლის თანახმად ომი წყდებოდა და ვაკრობის თავისუფლება მყარ-
დებოდა; სექსტუს პომპეუსი საზღვაო ძალების სარდლად ცნეს. მას
საგანმგებლოდ გადაეცა სიცილია, სარდინია, კორსიკა და აგრეთვე ბე-
ლოპონესი და აღუთქვეს მისი მამის ჩამორთმეული ქონების ღირებუ-
ლების ანაზღაურება. სამაგიეროდ, მას აღარ უნდა მიეღო გაქცეული
მონები და ვალდებული იყო რომისათვის წესიერად მიეწოდებინა
პური. იმ გაქცეულ მონებს, რომლებიც მის ჯარში მსახურობდნენ,
თავისუფლება ენიჭებოდათ, ხოლო იმ პირს, რომლებიც პროსკრიპ-
ციებს გაექცნენ და მასთან შეაფარეს თავი, — პატიება და სამშობლო-
ში დაბრუნების უფლება. იმათი გამოკლებით, ვინც ცეზარის მკვლე-
ლობაში იყვნენ ბრალდებულნი.

ამ შეთანხმებამ რომი დიდად აღაფრთოვანა. ფიქრობდნენ, რომ
სამოქალაქო ომს ბოლო მიეღო და განაწამები მოსახლეობა შედარე-
ბით თავისუფლად ამოისუნთქავდა. მაგრამ ასეთი იმედი არც ეხლა
გამართლდა: გართულებული იყო მდგომარეობა აღმოსავლეთ პრო-
ვინციებშიც. პართიელებმა ისარგებლეს რომში შექმნილი ვითარებით
და დაიკავეს მთელი სირია და აზიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ანტონი-
უსის სარდალმა ვენტილიუს ბასუსმა 39 წელს მათ საგრძნობი დამარ-
ცხება მიაყენა, მაგრამ მათი შემოსევის შიში მაინც არსებობდა, ამი-
ტომ ანტონიუსმა აღმოსავლეთში გალაშქრება გადაწყვიტა. 39—38
წლები მან ოქტავიანესთან ერთად ათენში გაატარა, რომ ძალები მოეკ-
რიბა პართიელების წინააღმდეგ. მას მიზნად ჰქონდა დასახული კრასუსის
დაღუპვისათვის პართიელებისათვის სამაგიერო მიეზლო. მისი თანხმობა
ოქტავიანესთან, თითქოს, ურყევი ჩანდა. იმ დროის მონეტებზე მას ოქ-
ტავიანესთან ერთად აღბეჭდავდნენ. რაც შეეხება სექსტუს პომპეუსს,
მასა და ოქტავიანეს შორის მალე წარმოიშვა და გაღრმავდა კონფ-

ლიქტი. პომპეუს უმცროსი კვლავ განაგრძობდა გაქცეულ მონათა ფართოდ მიღებას, რის გამოც მონათმფლობელნი უკმაყოფილონი იყვნენ. ერთი ძველი ავტორის თქმით, მას უწოდებდნენ „თავისი მონების მონას და გააზატებულების გააზატებულს“.

რა თქმა უნდა, პომპეუსი თავშესაფარს აძლევდა გაქცეულ მონებს არა მათდამი კეთილი განწყობილების გამო, არამედ თავისი ჯარების შექცების მიზნით და ზოგიერთ შემთხვევაში არც მათ ჯვარზე გაკვრას ერიდებოდა. პომპეუსი კვლავ აძნელებდა იტალიის პურით მოძარაგებას. თუ თავდაპირველად მას ისეთ მოღვაწედ სთვლიდნენ, რომელიც ტრიუმვირისაგან გაათავისუფლებდა იტალიას და რესპუბლიკას აღადგენდა, ახლა მასაც უნდობლად უყურებდნენ.

ოქტავიანეს პირველი შეტაკება პომპეუსთან მარცხით დამთავრდა, მან ვერ შეძლო სიცილიის დაუფლება. ამიტომ იძულებული გახდა, ანტონიუსთან ახალი შეთანხმებისათვის მიეღწია. ანტონიუსი მომხრე იყო პომპეუსთან ომისა და ამიტომ მათ შორის კვლავ უთანხმოებამ იჩინა თავი. როცა 37 წლის გაზაფხულზე ანტონიუსი იტალიაში დაბრუნდა, ისინი ერთმანეთს შეხვდნენ ტარენტოში და ურთიერთშორის შეთანხმების ნიადაგზე 5 წლით კიდევ გააგრძელეს თავიანთი საგანგებო რწმუნებები. შეთანხმდნენ იმაშიც, რომ ოქტავიანე პომპეუსთან ბრძოლას გააგრძელებდა და ანტონიუსს მისთვის გადაუცია 130 ხომალდი, ხოლო ოქტავიანე, თავის მხრივ, მას შეჰპირებოდა, რომ პართიელებზე გალაშქრებისათვის მიაშველებდა 20 ათას მეომარს.

ოქტავიანემ სექსტუს პომპეუსთან ომისათვის დიდი მზადება ჩაატარა, ფლოტი მნიშვნელოვნად გააძლიერა, მის სათავეში მარკუს აგრიპა ჩააყენა და 36 წელს ბრძოლა განაახლა. მან დახმარება მოსთხოვა ლებიდუსს და მანაც თავისი სახმელეთო ძალებით მონაწილეობა მიიღო ომში. ორ საზღვაო ბრძოლაში — მილესა და მოლოზოსთან სექსტუს პომპეუსმა გამანადგურებელი დამარცხება განიცადა, მცირე აზიაში გაიქცა და მილეტში მოკლეს 35 წელს, ანტონიუსის ბრძანებით.

ასეთი გამარჯვების შემდეგ ლებიდუსმა განიზრახა სიცილიის მისაკუთრება, მაგრამ ამას წინ აღუდგა ოქტავიანე. ლებიდუსის მეომრების უმრავლესობა ოქტავიანეს მხარეზე გადავიდა და მან ადვილად შეძლო ჩამოერთმია მისთვის ტრიუმვირატის წევრის წოდება და პროვინციები. ამრიგად, ოქტავიანე მთელი დასავლეთის ბატონ-პატრონი გახდა.

სექსტუს პომპეუსზე გამარჯვების შემდეგ ოქტავიანეს მდგომარეობა განსაკუთრებით განმტკიცდა. შენელდა მეკობრეების თავდასხმები იტალიაზე, განაჩლდა სავაჭრო მიმოსვლა, პურზე ფასებმა დაიკლო და შიმშილი შეწყდა.

ტარენტოში ოქტავიანესთან ახალი შეთანხმების შემდეგ ანტონიუსი თავის ცოლ ოქტავიასთან ერთად აღმოსავლეთისაკენ გაემგზავრა, მაგრამ გზაზე მას დასცილდა და ოქტავია რომს დაბრუნდა. ანტონიუსმა ანტიოქიაში გაიწვია კლეოპატრა და მასთან კავშირი არამცთუ აღადგინა, არამედ, რომის სამართლის დარღვევით, ოქტავიას ოფიციალურად არ გაჰყრია, ამავე დროს კლეოპატრასთან დაქორწინება ზემოთ გადაიხანდა და მასა და მის შვილებს მისცა ლიბია, სირია, ფინიკია, კილიკია და ჯერ კიდევ დაუბყრობელი პართია. ჩვენ ვიცით, რომ ანტონიუსისა და კლეოპატრას ურთიერთობამ სიტყვაკაზმულ მწერლობაშიც პოვა მხატვრული გამოსახვა. მაგრამ, რა თქმა უნდა, მათ შორის არა მარტო ტრფიალსა და გატაცებას ჰქონდა ადგილი, არამედ თითოეულ მათგანს საკუთარი პოლიტიკური მიზანი ჰქონდა დასახული. კლეოპატრას სურდა გავლენიან და ძლევამოსილ რომაელ სარდალზე დამყარებით აღედგინა ლავიდების სამეფო თავის წინანდელ ფარგლებში, ანტონიუსი კი ფიქრობდა პართიელებთან ბრძოლაში ფართოდ გამოყენებინა ეგვიპტელი მეფეების ულვეი სახსრები.

36 წლის გაზაფხულზე ანტონიუსი დიდ არმიას ჩაუდგა სათავეში და პართიელების წინააღმდეგ ლაშქრობა დაიწყო. მისი ეს ლაშქრობა საკმაოდ ვრცლად აგვიწერეს ძველმა ავტორებმა, განსაკუთრებით კასიუს დიომ და პლუტარქემ. როგორი იყო იმ დროს პართიელების სამეფოში საშინაო მდგომარეობა? აქ მეფე ოროდი ტახტიდან გადადგა და ის თავის ვაჟს ფრაატ IV გადასცა. უკანასკნელმა თავისი 30 ძმა მოაკვლევინა. ამ ნიადაგზე სამეფო შინაურმა დინასტიურმა ბრძოლამ მოიცვა. ანტონიუსს იმედი ჰქონდა, რომ ლაშქრობაში მას დაეხმარებოდნენ პართიისაგან დამოკიდებული მეფეები და, კერძოდ, არმენიის მეფე არტავაზდი. ანტონიუსმა ლაშქრობის გზად აირჩია არმენიის მთები, საიდანაც მიდიაში ჩავიდა და ალყა შემოარტყა მის სატახტო ქალაქს ატროპატენა-ფრაასპს. მაგრამ ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა მას მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს და მის ლაშქარს მოსვენებას არ აძლევდნენ პართიელების ჯარებიც, ამიტომ იგი იძულებული გახდა, ქალაქისათვის ალყა მოეხსნა და მეომართა დიდი დანაკლისით უკან დაბრუნებულიყო. რომის სენატს კი მოხსენება გაუგზავნა, რომ ლაშქრობა წარმატებით ჩაატარა.

34 წელს მან კვლავ მოაწყო ლაშქრობა, ახლა უკვე არმენიაზე; სადაც მას თითქმის არავითარი წინააღმდეგობა არ შეხვედრია. მან ბრძანა, მეფე არტავაზდი შეეპყრათ, მისთვის ვერცხლის ბორკილები

დაედოთ და ალექსანდრიაში გადაეზავნათ. ეს ლაშქრობა ანტონიუს-მა ისე ჩათვალა, ვითარცა დიდი გამარჯვება და, წინააღმდეგ მიღებული წესებისა, ალექსანდრიაში ბრწყინვალე ტრიუმფი გადაიხადა. ანტონიუსი ეგვიპტეში იქცეოდა არა როგორც რომაელი პროკონსული, არამედ ვითარცა ნამდვილი აღმოსავლეთელი დესპოტი. კლეოპატრამან დედოფალთა დედოფლად, ხოლო მისი ვაჟი კეისრისაგან ცეზარიონი მეფეთა მეფედ გამოაცხადა. კლეოპატრას სხვა შვილებიც აამაღლა და ოლქებით დააჯილდოვა. მისი ასეთი მოქმედების შედეგად ეგვიპტის სამეფო იმდენად გაიზარდა, რომ გასცილდა თავის პირვანდელ საზღვრებს.

ანტონიუსი ფიქრობდა პართიელებზე გალაშქრების განახლებას, მაგრამ მასსა და ოქტავიანეს შორის ჩამოვარდა სრული განხეთქილება. 32 წლის 1 იანვარს დამთავრდა ტრიუმფირატის რწმუნების ვადა. ანტონიუსის მომხრეებმა სცადეს, მისი მოქმედების სრული გამართლება და პირიქით, ოქტავიანეს წამოუყენეს პირდაპირი ბრალდებები. მაგრამ ოქტავიანემ მოპირდაპირე მხარე აიძულა ასეთ შეტევაზე ხელი აეღოთ, ხოლო 32 წლის ორივე კონსულს და 300 სენატორს ნება მიეცათ დაეტოვებინათ რომი და ანტონიუსთან გაქცეულიყვნენ. ამასობაში ანტონიუსმა ოქტავიას ოფიციალურად გამოუგზავნა განქორწინება. ოქტავიანემ ხელთ იგდო და გამოაქვეყნა მისი ანდერძი, რომელშიც ის სურვილს გამოთქვამდა, დაემარხათ ალექსანდრიაში კლეოპატრასთან ერთად და ადასტურებდა მის მიერ მიღებულ ღონისძიებებს მისი შვილების მიმართ. მაშინ სენატის დარჩენილმა ნაწილმა და სახალხო კრებამ მას ჩამოართვა ტრიუმფირის უფლებამოსილება და ოფიციალურად ომი არა მას, არამედ კლეოპატრას გამოუცხადა, ვითომც იმ საბაბით, რომ მან რომაელი ხალხის საკუთრება შეიტვისა.

როცა ამ ამბავმა ანტონიუსის ყურამდე მიადწია, მან სასწრაფოდ მიაღებინა ერთგულების ფიცი თავის რომაელ ჯარებს და აღმოსავლეთით მოკავშირეების ლაშქარს. ასევე მოიქცა ოქტავიანეც როგორც იტალიაში, ისე დასავლეთ პროვინციებში. იმ დროს ანტონიუსის მიერ გამოშვებული მონეტების მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მის განკარგულებაში იყო 30 ლეგიონი: მონეტების ერთ გვერდზე გამოსახული იყო სამხედრო ხომალდი, მეორეზე კი ლეგიონის ნიშანი. ძლიერი იყო აგრეთვე მისი ფლოტიც. ოქტავიანეს ძალები შედარებით უფრო მცირე იყო. მაგრამ მათი ორგანიზაცია და ბრძოლისუნარიანობა უკეთესი იყო და ფლოტსაც პირველხარისხოვანი სარდალი აკრიზა მეთაურობდა.

გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა 31 წლის სექტემბერს, ეპირში, აქციუმის კონცხთან. ბრძოლა რამდენიმე საათს გაგრძელდა. კლეოპატრამ

თავის ფლოტიტურთ დასაწყისშივე დატოვა ბრძოლის ასპარეზი და აფრიკისაკენ დაიძრა. მას თან მიჰყვა ანტონიუსიც. ჯარების დარჩენილი ნაწილები ჯერ განაგრძობდნენ ბრძოლას უსარდლოდ, მერე კი ოქტავიანეს მხარეზე გადავიდნენ. ოქტავიანემ ამ ჯარების მნიშვნელოვანი ნაწილი დაითხოვა. თვითონ ათენში გადავიდა, იქიდან — კუნძულ სამოსზე. მაგრამ იტალიაში ვეტერანების წრეში მღელვარება ატყდა და მათ დასამშვიდებლად ოქტავიანე დროებით უკან დაბრუნდა. ვეტერანებს მან მიწები დაურიგა და დაამშვიდა; აღსანიშნავია, რომ დასარიგებელი მიწის ნაკვეთები მან მოიპოვა არა კონფისკაციის გზით, არამედ ქალაქებისაგან შესყიდვით.

ამასობაში ანტონიუსი ალექსანდრიაში დაბრუნდა. იგი სასოწარკვეთილებამ მოიცვა და მთლიანად თავაშვებულ ქეიფს მიეცა. მან თავისთან შეაგროვა იმედდაკარგული ემიგრანტი ახალგაზრდობა და შექმნა ეგრეთ წოდებული „სიუნაპოტანუმენების“ (ერთად სიკვდილის მსურველთა) საზოგადოება. ოქტავიანემ კი, სამოსზე დაბრუნების შემდეგ, მოინახულა მცირე აზია და სირია, რომლებიც მის მხარეზე გადავიდნენ და 30 წლის ზაფხულში ეგვიპტეზე გაილაშქრა. ანტონიუსი შეეცადა ალექსანდრიასთან მისთვის წინააღმდეგობა გაეწია, მაგრამ მისი ჯარები მტრის მხარეზე გადავიდნენ. მაშინ მან თავი მოიკლა. კლეოპატრა კი შეეცადა ძვირფასი საჩუქრებით მოესყიდა ოქტავიანე, მაგრამ უშედეგოდ, ხოლო როცა მას ჩაუვარდა ხელში, ამ დაუდევარმა ქალმა-მბრძანებელმა ერთხელ კიდევ სცადა თავისი მომხიბვლელობის ძალა ოქტავიანეზეც გამოეცადა, მაგრამ, რაკი დარწმუნდა, რომ იგი მას რომში გაგზავნას უპირებდა ტრიუმფში მონაწილეობის მისაღებად, თავი მოიკლა (გადმოცემით შხამიან გველს აკბენინა). ოქტავიანემ მოაკვლევინა როგორც კესარიონი, ისე კლეოპატრას უფროსი ვაჟი, ანტონიუს ანტულუსი, ხოლო კლეოპატრას დანარჩენი შვილები ანტონიუსისაგან აღსაზრდელად აიყვანა ოქტავიანემ.

ოქტავიანე ზემოთ შევიდა ალექსანდრიაში და ეგვიპტე რომის სახელმწიფოს ნაწილად გამოაცხადა. მდიდარი ნადავლით მან უხვად დააჯილდოვა თავისი მეომრები და თავი მთელი ეგვიპტის მიწა-წყლის მესაკუთრედ აღიარა. ამიერიდან ეგვიპტეს დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა რომის პურიტ უზრუნველყოფის საქმეში. 29 წლის შემოდგომაზე ოქტავიანე რომში დაბრუნდა და სამდიდარი ბრწყინვალე ტრიუმფი გადაიხადა. ის გახდა რომის სამფლობელოს ერთპიროვნული და შეუზღუდავი უმადლესი მმართველი.

ასე დამთავრდა რომში დიდი სამოქალაქო ომები და რესპუბლიკურმა წყობილებამ ადგილი ახალ პერიოდს — იმპერიის ხანას დაუთმო.

დამხმარებელი ლიტერატურა

I. პირველწყაროთა გამოცემები

- აპიანე, მითრიდატეს ომები, ბერძნულიდან ტექსტი ქართული თარგმანიურთ გამოსცა და შესავალი და საძიებელი დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, 1959.
- დიონ კასიუსის ცნობები საქართველოს შესახებ, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანიურთ გამოსცა და შესავალი და კომენტარები დაურთო ნ. ლომოურმა, 1966.
- პლუტარქე, რჩეული პარალელური ბიოგრაფიები, წ. I, ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი და განმარტებები დაურთო ა. ურუშაძემ, 1957.
- პლუტარქე, რჩეული ბიოგრაფიები, წ. II, ძველბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო აკაკი ურუშაძემ, 1987.
- ჯოზალიშვილი გ., ძველი ისტორიის ქრესტომათია, ტ. I, 1955, ტ. II, 1958.
- ყაუხჩიშვილი თ., მემონის „ჰერაკლის ისტორიის“ ცნობები საქართველოს შესახებ, „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 34, 1962.
- ყაუხჩიშვილი თ., სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, 1957.
- Аппиан, Римская история, пер. С. П. Кондратьева, «Вестник древней истории» (ВДИ), 1950, № 2-4.
- Катон, Земледелие, пер. М. Е. Сергеенко, М.—Л., 1950.
- Ливий, Тит, Римская история от основания города, пер. под ред. П. Адрианова, т. I—VI, М., 1892—1899.
- Поллибий, Всеобщая история в сорока книгах, пер. с греч. Ф. Г. Мищенко, ч. I—III, М., 1890—1899.
- Плутарх, Сравнительные жизнеописания, пер. с греч. В. Алексеева, т. I—IX, СПб, 1893—1895.
- Плутарх, Избранные биографии, пер. с греч. под ред. С. А. Лурье, М.—Л., 1941.

Саллюстий Крисп, Гай, Заговор Катилины, Югуртинская война, пер.

П. Б. Гольденвейзера, М., 1916.

Страбон, География, под общей ред. С. П. Утченко, М., 1964.

Цезарь, Гай Юлий, Записки Юлия Цезаря и его продолжателей и Галльской войне, о гражданской войне, пер. комментарии М. М. Покровского, М.—Л., 1948.

Цицерон, Марк Тулий, Речи, изд. подгот. В. О. Горенштейн, М. Е. Грабарь—Пассек, т. I—II, М., 1962.

Историки Рима, переводы с латинского, М., 1970.

Хрестоматия по истории Древнего мира, т. III, Рим, под ред. В. В. Струве, М., 1953.

Хрестоматия по истории Древнего Рима, под ред. С. Л. Утченко, М., 1962.

II. ზოგადი კურსები

სერგეევ ვ., ძველი რომის ისტორიის ნარკვევები, წ. I, 1939, წ. II, 1940, წერეთელი ა., ძველი რომი, ტ. I, 1957, ტ. II, 1961.

Всемирная история, т. I, М., 1955; т. II, 1956.

Дьяков В. Н. История древнего Рима: в книге «История Древнего мира», под ред. В. Н. Дьякова и Н. М. Никольского, М., 1952.

Ковалев С. И. История Рима, Л., 1948.

Ковалев С. И. и Штаерман Е. М. Очерки истории Древнего Рима, М., 1950.

Машкин Н. А. История Древнего Рима, М., 1956.

Моммзен Т. История Рима, т. I, М.—Л., 1936; т. II, 1937; т. III, 1941, т. V, 1949.

История Древнего Мира, ч. II, Греция и Рим, под ред. А. Г. Бокшанина, М., 1982.

IV. ლიტერატურა რომის ისტორიის ცალკეულ პერიოდებსა და საკითხებზე

ალექსიშვილი მ., აი რას ამბობს ისტორია, 1952.

ალექსიშვილი მ., გაიუს იულიუს ცეზარი, 1961.

ალექსიშვილი მ., მონობა ანტიკურ ქვეყნებში, 1971.

ალექსიშვილი მ., მონათმფლობელური იდეოლოგია ანტიკურ სამყაროში, 1974.

გამრეკელი გ., სალუსტიუსის ისტორიოგრაფიაში, „თსუ შრომები“, ტ. 127, ისტ. მეცნ. სერია, 1968.

ლომოური ნ., სპარტაკი, 1963.

სანიკიძე ლ., ანტიკური ქვეყნების ისტორია, პუნიკური ომების ეპოქა, 1963.

სანიკიძე ლ., პონტოს სამეფო, 1956.

სანიკიძე ლ., რომის იმპერია, II გამოც., 1984.

- ქავთარია გ., ესპანური ტომების განმათავისუფლებელი ბრძოლა ვირიატის მეთაურობით, „საქ. მეცნ. აკად. მოამბე“, ტ. 59, № 1, 1970.
- ქავთარია გ., პანიბალი, 1979.
- ქავთარია გ., ძეგლები გრაკუსებს, 1990.
- წერეთელი ა., მარკუს ტულუს ციცირონი, 1959.
- Античная цивилизация, под ред. В. Д. Блаватского, М., 1973.
- Бокщанин А. Г. Битва при Каррах, ВДИ, 1949, № 4.
- Бокщанин А. Г. Социальный кризис Римской империи в I в. н. э., М., 1954.
- Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство, М.—Л., 1949.
- Георгиев В. О. О происхождении этрусков, ВДИ, 1952, № 4.
- Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории, т. I, М.—Л., 1936.
- Дератани Н. Ф., Нахов И. М., Полонская К. П., Чернявский М. Н. История римской литературы, М., 1954.
- Ельницкий Л. Этруски. Из новейшей литературы об этрусках, ВДИ, 1940, № 3-4.
- Жебелев С. А. Северное Причерноморье. М.—Л., 1953.
- Жебелев С. А. и Ковалев С. И. Великие восстания рабов II—I вв. до н. э. в Риме, «Известия Гос. акад. ист. мат. культуры», 1934, № 101.
- Залесский Н. Н. К истории этрусской колонизации Италии в VII—IV вв. до н. э., Л., 1965.
- Игнатович Г. Г. Юлий Цезарь, М., 1940.
- Каллистов Д. П. Причерноморье в античную эпоху, М., 1952.
- Ковалев С. И. К вопросу о датировке начала восстания Спартака, ВДИ, 1956, № 2.
- Ковалев С. И. Проблема происхождения патрициев и плебеев, «Труды юбилейной научн. сессии Ленингр. ун-та», Секция истор. наук, 1948.
- Лапин Н. Л. Ганибалл, 1939.
- Ломоури Н. Ю. Грузино-римские взаимоотношения, Тб., 1981.
- Ломоури Н. Ю. К истории Понтийского царства, Тб., 1979.
- Майяни З. Этруски начинают говорить, М., 1966.
- Мананди Я. А. Тигран Второй и Рим в новом освещении по первоисточникам, Ереван, 1943.
- Машкин Н. А. Карфагенская держава до пунических войн, ВДИ, 1948, № 4.
- Машкин Н. А. Последний век пунического Карфагена, ВДИ, 1949, № 2.
- Машкин Н. А. Римские политические партии в конце II и начале I в. до н. э., ВДИ, 1947, № 3.
- Машкин Н. А. Принципат Августа, М.—Л., 1949.
- Маяк И. Л. Взаимоотношения Рима и италицев в III—II вв. до н. э. (до гракхианского движения), М., 1971.
- Мишулин А. В. Античная Испания, М., 1952.
- Мишулин А. В. Спартаковское восстание, М., 1936.
- Мотус-Беккер А. А. Из истории восстания Спартака, «Ученые зап. Гос. педаг. ин-та им. Герцена», 1948, с. 68.

- Немировский А. И. История раннего Рима и Италии, Воронеж, 1962.
- Немировский А. И. Этруски, от мифа к истории, М. 1983.
- Нечай Ф. М. Образование римского государства, Минск, 1972.
- Разин Е. А. История военного искусства, т. I, М., 1955.
- Сергеенко М. Е. Жизнь Древнего Рима, очерки быта, М.-Л., 1971.
- Соколов Г. И. Искусство Древнего Рима, М., 1971.
- Утченко С. Л. Древний Рим, события, люди, идеи, М., 1969.
- Утченко С. Л. Идеино-политическая борьба в Риме накануне падения республики (Из истории политических идей I в. до н. э.), М., 1952.
- Утченко С. Л. Кризис и падение Римской республики, М., 1965.
- Утченко С. Л. Цицерон и его время, М., 1973.
- Штаерман Е. М. Древний Рим, Проблемы экономического развития, М., 1978.
- Юлкина О. И. Пергамский декрет 133 г. до н. э. ВДИ, 1947, № 4.

ქრონოლოგიური ცხრილი *

- VI ს. ეტრუსკების ბატონობა ლაციუმში.
 VI ს. დასასრული — აჯანყება ეტრუსკების წინააღმდეგ და სამეფო ხელისუფლების დამხობა.
 494 (დიოდორეთი 471) — პლებების პირველი სეცესიო და ტრიბუნატის დაწესება (ტრადიციული თარიღი).
 451—450—XII დაფის კანონების შედგენა (ტრადიციული თარიღი).
 449 — პლებების მეორე სეცესიო და წოდებათა შეთანხმება (ტრადიციული თარიღი).
 445 — სახალხო ტრიბუნის კანულებუის კანონი.
 443 — ცენზურის შემოღება (ტრადიციული თარიღი).
 406—396 — უკანასკნელი ომი ვეისთან (ტრადიციული თარიღი).
 390 (ან 387) — გალების შემოჭრა იტალიაში და რომის აღება.
 367 — ლიცინიუს-სექსტიუსის კანონები.
 354 — რომის კავშირი სამნიტებთან.
 348 — ფურიუს კამილიუსის გამარჯვება გალებზე. ხელშეკრულების დადება კართაგოსთან.
 343—341 — პირველი სამნიტური ომი (ტრადიციული თარიღი).
 340—338 — ლათინური ომი. რომის გაბატონება ლაციუმში.
 327—304 — მეორე სამნიტური ომი.
 321 — ბრძოლა კავდინის ხეობაში.
 300 — სახალხო ტრიბუნების ოგულნიუსების კანონი.
 298—290 — მესამე სამნიტური ომი.
 287 — პორტენზიუსის კანონი.
 283 — ბრძოლა ვადიმონის ტბასთან.
 280—275 — ეპირის მეფის პიროსის ლაშქრობა იტალიასა და სიცილიაში. რომის მიერ სამხრეთ იტალიის დაპყრობა.
 265 — ქ. ვოლსინიის დამორჩილება და იტალიის დაპყრობის დამთავრება.
 264—241 — პირველი პუნიკური ომი.
 260 — ბრძოლა მილესთან.
 256 — რეგულუსის ექსპედიცია აფრიკაში.
 241 — ბრძოლა ეგატის კუნძულებთან. საზავო ხელშეკრულების დადება კართაგოსთან.
 240—220 წლებს შორის — ცენტურიატული კომიციების რეფორმა.
 238 — რომის მიერ სარდინიისა და კორსიკის დაპყრობა.
 232 — ფლამინიუსის ტრიბუნატი.
 229—219 — ომები ილირიელებთან.

* თარიღები ძველი წელთაღრიცხვითაა მოცემული.

- 226 — ხელშეკრულება ჰასდურბალთან.
- 222 — გაღებთან ომის დასასრული; პლაცენციისა და კრემონას დაარსება.
- 219 — ჰანიბალის მიერ საგუნტის აღება.
- 218—201 — მეორე პუნიკური ომი.
- 218 — ჰანიბალის აღებებზე გადმოსვლა. ბრძოლები ტიციინასა და ტრევიასთან.
- 217 — ბრძოლა ტრაზიმენის ტბასთან.
- 216 — რომელების დამარცხება კანესთან.
- 215—205 — პირველი ომი მაკედონიასთან.
- 211 — ჰანიბალი რომის კედლებთან. რომელების მიერ სირაკუზის აღება.
- 210 — კორნელიუს სციპიონის ლაშქრობა ესპანეთში.
- 209 — რომელების მიერ ახალი კართაგოს აღება.
- 202 — ბრძოლა ზამასთან.
- 201 — საზავო ხელშეკრულების დადება კართაგოსთან.
- 200—197 — მეორე ომი მაკედონიასთან.
- 198 — ლაციუმში მონების შეთქმულება.
- 196 — მონების აჯანყება ეტრურიაში.
- 196 — რომელების მიერ საბერძნეთის „თავისუფლების“ გამოცხადება.
- 195—190 — ომი ანტიოქოზ მესამესთან.
- 190 — ბრძოლა მაგნეზიასთან.
- 171—167 — მესამე ომი მაკედონიასთან. მაკედონიის დაქვემდებარება.
- 168 — ბრძოლა პიდნასთან.
- 154—139 — ესპანეთის ტომების აჯანყება ვირიატის მეთაურობით.
- 149—148 — ანდრისკეს (ერუ-ფილიპეს) აჯანყება მაკედონიაში. მაკედონია — რომის პროვინცია.
- 149—146 — მესამე პუნიკური ომი.
- 146 — კორინთოს განადგურება და საბერძნეთის დამორჩილება.
- 146 — კართაგოს განადგურება და პროვინცია აფრიკის დაარსება.
- 138—133 — ომი ქ. ნუმანციასთან.
- 138—132 — მონების პირველი აჯანყება სიცილიაში.
- 133 — ტიბერიუს გრაკხუსის ტრიბუნატი.
- 133 — პერგამონის სამეფოს რომთან შეერთება.
- 132—130 — არისტონიკეს აჯანყება პერგამონში.
- 123—122 — გაიუს გრაკხუსის საკანონმდებლო მოღვაწეობა.
- 113—101 — ომი კიმბრებსა და ტევტონებთან.
- 111—105 — იუგურტასთან ომი.
- 106—43 — მარკუს ტულიუს ციკერონი.
- 105 — ბრძოლა არაუზიონთან.
- 104—101 — მონების მეორე აჯანყება სიცილიაში.
- 102 — ბრძოლა სექსტიის აქვებთან.
- 101 — ბრძოლა ვერცელასთან.
- 100 — აპულეუს სატურნინის მოძრაობა.
- 100—44 — გაიუს იულიუს კეისარი.
- 91 — მარკუს ლივიუს დრუზუსის ტრიბუნატი.
- 90—88 — მოკავშირეთა ომი.
- 89—84 — პირველი ომი მითრიდატესთან.
- 88 — სულას გადატრიალება.
- 83—82 — სულას ბრძოლა მარიუსელებთან.
- 82—79 — სულას დიქტატურა.

- 80—72 — ომი სერტორიუსთან.
 77 — ემილიუს ლეპიდუსის აჯანყება.
 74—71 — მონების აჯანყება სპარტაკის მეთაურობით.
 74—64 — მესამე ომი მითრიდატესთან.
 67 — გაბინიუსის კანონი.
 66 — მანილიუსის კანონი.
 65 — პომპეუსის ლაშქრობა საქართველოში.
 64 — პომპეუსის ლაშქრობა სირიაში.
 64—63 — სერვიუს რულუსის კანონპროექტი.
 63—62 — კატილინას შეთქმულება.
 60 — შეთანხმება პომპეუსს, კრასუსსა და კეისარს შორის (პირველი ტრიუმვირატი).
 59 — კეისრის კონსულობა.
 58—50 — კეისრის მიერ გალიის დაპყრობა.
 56 — ტრიუმვირების შეხვედრა ლუკაში.
 53 — ბრძოლა კარასთან და კრასუსის დაღუპვა.
 49—45 — სამოქალაქო ომი.
 48 — ფარსალთან ბრძოლა
 47 — კეისრის გამარჯვება ფარნაკეზე.
 46 — ბრძოლა ტაპსასთან.
 45 — ბრძოლა მუნდასთან.
 44, 15 მარტი — კეისრის მოკვლა.
 43 — მუტინასთან ბრძოლა.
 43 — მეორე ტრიუმვირატის შექმნა.
 42 — ბრძოლა ფილიპებთან.
 41—40 — პერუზიული ომი.
 36 — სექსტუს პომპეუსის დამარცხება.
 36 — ანტონიუსის ლაშქრობა პართიაში.
 31 — აქციუმთან ბრძოლა.
 30 — ანტონიუსისა და კლეოპატრას სიკვდილი, ეგვიპტის გადაქცევა რომაულ პროვინციად.

შ ი ნ ა პ რ ს ი

რედაქტორის ავან 3

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

აპენინის ნახევარკუნძულის ბუნებრივი პირობები და უძველესი მოსახლეობა 6

1. აპენინის ნახევარკუნძულის ბუნებრივი პირობები 6
2. მოსახლეობა 9
3. ეტრუსკები 13

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე

რომის ისტორიის დასაბამითი პერიოდი 19

1. რომამდელი ლაციუმი და რომის დაარსების საკითხი 19
2. შეილა მეფე (რექსი) რომში 24
3. რომის უძველესი საზოგადოებრივი წყობა, პატრიციები, კლიენტები; პლებეები, მმართველობის სისტემა 26
4. ეგრეთ წოდებული სერვიუს ტულიუსის კონსტიტუცია და მისი მნიშვნელობა 31
5. რომის ადრინდელი კულტურა 35

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

რომის ადრინდელი რესპუბლიკა 38

1. რესპუბლიკის ადრინდელი პერიოდის რომაული საზოგადოება და სახელმწიფოებრივი წყობილება 38
2. რომის ადრინდელი რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკა. გალების შემოსევა . . . . .

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ე

ბრძოლა პატრიციებსა და პლებეებს შორის და რომის

მიერ იტალიის დაპყრობა 46

1. პლებეების პირველი სეცესიო და ტრიბუნატის დაარსება 46
2. XII დაფის კანონები 47
3. ლიცინიუსისა და სექსტუსის კანონები 51
4. აპიუს კლავდიუსის ცენზურა; ჰორტენზიუსის კანონი; პატრიციებსა და პლებეებს შორის ბრძოლის დასრულება; ნობილილეტი 53
5. კამპანიის შემოერთება; ლატინური და სამნიტური ომები 54
6. ომი პიროსთან და სამხრეთ-იტალიის დაპყრობა 56

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ე

რომის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წყობილება იტალიის

დაპყრობის შემდეგ 61

1. ეკონომიკა და სოციალური სტრუქტურა 61
2. სახელმწიფოებრივი წყობილება; იტალია რომის ჰეგემონიის ქვეშ 64

1. პირველი პუნიკური ომი (264—241 წწ.) და მისი შედეგები	70
2. მეორე პუნიკური ომი (218—201 წწ.)	78

თავი მეშვიდე

რომის საგარეო პოლიტიკა ძვ. წ. II საუკუნის პირველ ნახევარში

1. რომი და აღმოსავლეთის ელინისტური სახელმწიფოები	88
2. მეორე ომი მაკედონიასთან (200—197 წწ.)	91
3. ომი რომსა და ანტიოქოზ III შორის და მისი შედეგები	94
4. მესამე ომი მაკედონიასთან	96
5. პერგამონის სამეფოს რომთან შეერთება	101
6. მესამე პუნიკური ომი და კართაგოს დასასრული	102

თავი მერვე

რომის სახელმწიფო ძვ. წ. II საუკუნის პირველ ნახევარში

1. მონობის როგორც სამეურნეო სისტემის განვითარება. მსხვილი მიწათ- მფლობელობის (ლათიფუნდიების) წარმოქმნა; სოფლის მეურნეობის ხასიათი	106
2. გლეხების პაუპერიზაცია; ხელოსნობის, ვაჭრობისა და ფულადი-სავაზრო კაპიტალის ზრდა	112
3. რომის პროვინციები და მათი ორგანიზაცია	115
4. საზოგადოებრივი ბრძოლა რომში	118

თავი მეცხრე

ძვ. წ. II საუკუნის პირველი ნახევრის რომაული კულტურა

1. ელინისტური კულტურის გავლენა	122
2. სარწმუნოება	124
3. რომაული დრამისა და სანახაობათა წარმოშობა; პირველი რომაული პოეტები	126
4. ისტორიოგრაფია	134
5. ცვლილებები რომაულ სამართალში	139
6. ხელოსნობა, ხუროთმოძღვრება და სახვითი ხელოვნება	141

თავი მეათე

კლასობრივი ბრძოლა რომში ძვ. წ. II საუკუნის 30—20-იან წლებში

1. სიცილიის მონათა პირველი აჯანყება	146
2. აჯანყება პერგამონის სამეფოში	151
3. ტიბერიუს გრაქუსი და მისი მოღვაწეობა	153
4. გაიუს გრაქუსი და მისი რეფორმები	162
5. გრაქუსების მოღვაწეობის ისტორიული მნიშვნელობა და შემდგომი ცვლი- ლებები აგრარულ საკითხში	171

თავი მეთერთმეტე

რომის საგარეო პოლიტიკა ძვ. წ. II საუკუნის ბოლოს

1. ომი იტალიის ჩრდილოეთით	175
2. ომი ნუმიდის მეფე იუგურთასთან	177
3. კიმერებისა და ტევტონების შემოსევა; მარიუსის სამხედრო რეფორმა	181

თ ა ვ ი მ ე თ ო რ მ ე ტ ე

საზოგადოებრივი ბრძოლის განახლება რომში	185
1. სიცილიის მონათა მეორე აჯანყება	185
2. დემოკრატიული მოძრაობის აღმავლობა; სატურნინი და გლავცია	189
3. სახალხო ტრიბუნი ლივიუს დრუზუს უმცროსი და მოკავშირეთა ომი	193

თ ა ვ ი მ ე ც ა მ ე ტ ე

გართულებანი აღმოსავლეთში და სოციალური ბრძოლის გამწვავება რომის სახელმწიფოში	201
1. პონტოს მეფე მითრიდატე VI ევპატორი	201
2. სოციალური ბრძოლის გამწვავება რომში	205
3. პირველი ომი მითრიდატეს წინააღმდეგ	209
4. სულას დაბრუნება რომში და მისი დიქტატურა	212

თ ა ვ ი მ ე თ ო თ ხ მ ე ტ ე

რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობის პერიოდი	220
1. ლეპიდუსის გამოსვლა და სერტორიუსის ომი	220
2. მითრიდატეს მეორე ომი რომაელებთან	224
3. მონათა უდიდესი აჯანყება სპარტაკის მეთაურობით	226
4. სულამდელი კონსტიტუციის აღდგენა	232
5. მეკობრეების თარეში და პომპეუსის ბრძოლა მათ წინააღმდეგ	234

თ ა ვ ი მ ე თ ხ უ თ მ ე ტ ე

რომის საგარეო და შინაგანი მდგომარეობა ძვ. წ. I საუკუნის სამოციან წლებში	237
1. მითრიდატესთან მესამე ომის პირველი ეტაპი	237
2. მითრიდატესთან მესამე ომის უკანასკნელი ეტაპი	242
3. რომის შინაური მდგომარეობა და კატილინას პირველი შეთქმულება	248
4. სერვილიუს რულუსის აგრარული კანონპროექტი	251
5. კატილინას „მეორე“ შეთქმულება	253

თ ა ვ ი მ ე თ ე ქ ვ ს მ ე ტ ე

რომის შინაგანი და საგარეო მდგომარეობა ძვ. წ. I საუკუნის სამოციან და ორმოცდაათიან წლებში	257
1. პირველი ტრიუმვირატი	257
2. იულიუს კეისრის კონსულობა	259
3. პუბლიუს კლოდიუსის ტრიბუნობა	262
4. კეისარი გალიაში (58—56 წწ.)	263
5. გართულებული მდგომარეობა რომში და შეხვედრა ლუკაში	267
6. კრასუსის ომი პართიელებთან	271
7. კეისრის ლაშქრობები გერმანიასა და ბრიტანეთში; გალების აჯანყება; თავისუფალი გალის საბოლოო დაპყრობა	274
8. სამოქალაქო ომი პომპეუსსა და კეისარს შორის	278
9. კეისარი ეგვიპტეში და ალექსანდრიის ომი; ფარნაკეს განადგურება	285
10. მდგომარეობა რომში; კეისრის საბოლოო გამაჩვენება	288

თ ა ვ ი მ ე ჩ ვ ი დ მ ე ტ ე

რესპუბლიკური წყობილების დაცემა 294

1. კეისრის დიქტატურა; რესპუბლიკელების შეთქმულება და კეისრის მოკვლა	294
2. მდგომარეობა რომში კეისრის მოკვლის შემდეგ	302
3. მეორე ტრიუმვირატი	305
4. ბრძოლა პროვინციებში; ფილიპი; ბრძოლა პერუზიასთან	311
5. პუტეოლის შეთანხმება; ბრძოლა ოქტავიანესა და სექსტუს პომპეუსს შორის	314
6. ანტონიუსი აღმოსავლეთში; ანტონიუსის დამარცხება და სიკვდილი	317
დამხმარე ლიტერატურა	320
ქრონოლოგიური ცხრილი	324

გამომცემლობის რედაქტორი ლ. ბახტაძე
სამხატვრო რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე
ტექნიკური რედაქტორი ფ. ბუღალაშვილი
კორექტორი ე. წერეთელი

გადაეცა წარმოებას 26.06.90. ხელმოწერილია დასაბუქდად 29.06.92.
საბუქდი ქალაქი 60X90¹/₁₆. პირობითი ნაბუქდი თაბახი 20,75.
სააღრ.-საგამომც. თაბახი 18,8.
ტირაჟი 1500. შეკვეთის № 220.

ფასი 10 მან.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1.

Александр Иосифович Церетели

ИСТОРИЯ ДРЕВНЕГО РИМА

(на грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета

Тбилиси 1992

K 288.801
3